

Vztahy SRN ke státům střední Evropy

V. HANDL, J. HON, O. PICK a kol.

Výstup z výzkumného grantového projektu
Ministerstva zahraničních věcí ČR
uvedeného pod identifikačním kódem 01151/96

Garanti projektu:
JUDr. Vladimír Handl
Ing. Jan Hon
Prof. Dr. Otto Pick

Vztahy
Spolkové republiky Německo
ke státům střední Evropy
od roku 1990

Autoři:
Stephen Collins, M.A., Dr. Boris Grexa, JUDr. Vladimír Handl,
Ing. Jan Hon, PhDr. Václav Houžvička, Dr. Adrian Hyde-Price, Dr. Charlie Jeffery,
prof. Dr. László Kiss, PhDr. Miroslav Kunštát, Kai-Olaf Lang, Pavol Lukáč,
PhDr. Miloslav Novák, prof. Michal Reiman, Dr. Petr Robejšek,
PhDr. Antonín Svěrák, Ing. Karel Zeman

Praha 1998

REVIZE
2001

REVIZE 2008

REVIZE 2013

327-VZTA

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
Fakulta sociálních studií
Ústřední knihovna
Gorkého 7
602 00 BRNO

Vydal Ústav mezinárodních vztahů, Praha
ve spolupráci s nakladatelstvím Univerzity Karlovy Karolinum

Odpovědná redaktorka
Iva Weidenhofferová

Obálka a grafická úprava
Marie Vorlová

Vytiskla tiskárna
Decibel production, s. r. o.

ISBN 80-85864-44-4
ISBN 80-7184-643-0

OBSAH

Předmluva

Prof. Dr. Otto Pick 11

A. Vztah Německa ke státům střední Evropy

A.I. K historickým základům a vývoji německých vztahů
k zemím východní a střední Evropy

Miloslav Novák 15

A.I.1. Úvodem 15

A.I.2. Německo a země východní a střední Evropy na prahu revoluční doby 18

A.I.3. Německo a národy východní střední Evropy 1848–1871 20

A.I.4. Německá říše a polská, maďarská a česká otázka 1871–1917 21

A.I.5. Vztahy Německé říše k Československu, Polsku a Maďarsku
v letech 1918–1945 23

A.I.6. Vztah mezi SRN a Polskem, Maďarskem, Československem 1945–1985 26

A.II. Rusko-německé vztahy a dnešní středoevropská politika SRN

Michal Reiman 29

A.II.1. Historické aspekty 29

A.II.2. Rok 1989 a změny v postavení Ruska a Německa. 30

A.II.3. Střední Evropa a vztah Německa k Rusku. 32

A.II.4. Ohlas německé politiky v Rusku. 37

A.II.5. Závěr 38

B. Multilaterální rovina vztahu

B.I. Multilaterální politika Německa vůči zemím SE

Vladimír Handl 43

B.I.1. Postavení a zájmy Německa ve vztahu k zemím SVE 43

B.I.1.a. Geopolitické změny a historická zátěž vztahů. 43

B.I.1.b. Rizika 44

B.I.1.c. Výhody 45

B.I.1.d. Zájmy 45

B.I.1.e. „Integrovaná Mittellage“ Německa 49

B.I.2. Vztahy vůči zemím CEFTA – politika, mechanismy, instrumenty 50

B.I.2.a. Význam multilaterálního prvku německé politiky
ve vztahu vůči zemím SVE. 50

B.I.2.b. Dvě fáze vývoje zahraniční a bezpečnostní politiky SRN. 52

B.I.2.c. Pozitiva a složitosti institucionálního řešení 54

B.I.2.d. Vztah Německa ke čtyřem zemím CEFTA jako formě
regionální spolupráce 55

B.I.3. Závěry 57

B.II. Německé spolkové země a rozšiřování EU: mezi bezproblémovostí a problémovými návaznostmi <i>Charlie Jeffery a Stephen Collins</i>	61
B.II.1. Úvod: Angažovanost spolkových zemí pro rozšíření	61
B.II.2. Bavorsko, Sasko a rozšiřování na východ: základní postoje	63
B.II.3. Politika na hraniční čáře: Sasko, Bavorsko a Česká republika	65
B.II.4. Bezproblémová návaznost: rozšiřování a širší zájmy Bavorska Saska v evropské politice	67
B.II.5. Závěry	70
B.III. SRN a rozšíření EU a NATO po Amsterdamu a Madridu <i>Vladimír Handl</i>	73
B.III.1. Rozšiřování EU po Amsterdamu	74
B.III.1.a. Hodnocení smlouvy z Amsterdamu a Agendy 2000	74
B.III.1.b. Výběr kandidátů	75
B.III.1.c. Jednací pozice	76
B.III.1.d. Širší rámec politiky rozšíření	80
B.III.2. Rozšíření NATO	82
B.III.2.a. Výběr kandidátů	82
B.III.2.b. Očekávání od nových členů	83
B.III.2.c. Finanční otázky	84
B.III.2.d. Zbrojní spolupráce	84
B.III.2.e. Širší rámec prvního kola rozšíření	85
B.III.3. Závěry	86
B.IV. Výmarský trojúhelník ve fraktální geometrii postkomunistické Evropy <i>Petr Robejšek</i>	91
B.IV.1. Sjednocené Německo před koncem Kohlovy éry	91
B.IV.2. Vytyčování cílů Německé zahraniční politiky	93
B.IV.3. Evropské Německo ?	94
B.IV.4. Výmarský trojúhelník – nástroj evropské integrace?	96
B.IV.5. Úhelné body Výmarského trojúhelníku	98
B.IV.6. Důsledky pro Českou republiku	99
B.V. Vojenská politika SRN vůči regionu střední a východní Evropy <i>Antonín Svěrák</i>	103
B.V.1. Vojensko-politické a vojenské zájmy SRN ve střední a východní Evropě	103
B.V.2. Uplatňování vojenské politiky SRN vůči státům střední a východní Evropy	105
B.V.2.a. Multilaterální úroveň	105
B.V.2.b. Bilaterální úroveň	107
B.V.2.b.1. SRN – Maďarská republika	108
B.V.2.b.2. SRN – Polská republika	108
B.V.2.b.3. SRN – Česká republika	109
B.V.2.b.4. SRN – Slovenská republika	110
B.V.3. Závěry	110

B.VI. Ekonomické vztahy SRN ke státům střední a východní Evropy <i>Karel Zeman, Boris Grexa</i>	113
B.VI.1. Výchozí podmínky vazeb vybraných států SE s ekonomikou SRN	113
B.VI.2. Vzájemné toky zahraničního obchodu	114
B.VI.3. Toky přímých kapitálových investic	117
B.VI.4. Vazby podnikatelských sektorů	118
B.VI.5. Vzájemné spojení trhů práce	119
B.VI.6. Vědecká spolupráce	120
B.VI.4. Tabulková příloha	123
C. Bilaterální rovina	
C.I. Německo a Polsko <i>Kai-Olaf Lang</i>	145
C.I.1. Úvod	145
C.I.1.a. Vzájemná percepce Poláků a Němců	145
C.I.1.a.1. Proměnlivost a stálost heterostereotypů	145
C.I.1.a.2. Dědictví bývalé NDR	146
C.I.2. Společenští aktéři, jejich význam a proměny	147
C.I.2.a. Budou nadále svazy vyhnanců brzdou v poměru k Polsku?	147
C.I.2.b. Polonia v Německu	148
C.I.2.c. Německá menšina v Polsku	149
C.I.2.d. Průkopnická role církve	150
C.I.3. Zahraniční politika	152
C.I.3.a. „Německo-polské společenství zájmů“ a jeho podstata	152
C.I.3.b. Kontexty a posloupnosti	154
C.I.3.b.1. Politika v rámci Evropy	154
C.I.3.b.2. Politika vůči Rusku	155
C.I.3.b.3. Politika vůči střední Evropě	156
C.I.3.b.4. Meze a omezení	156
C.I.4. Vývojové etapy německo-polských vztahů po roce 1989	157
C.I.5. Ostatní	159
C.I.5.a. Výměna mládeže	159
C.I.5.b. Příhraniční spolupráce	160
C.I.6. Závěr	161
C.II. Německo a Maďarsko <i>László Kiss</i>	167
C.II.1. Dějinně podmíněné typické dominanty německo-maďarských vztahů	167
C.II.2. Vývoj vzájemného nahlížení Maďarska a Německa	168
C.II.3. Analýza německo-maďarských vztahů v kontextu regionálně evropské dynamiky	169
C.II.3.a. Maďarsko – od starého „blokového regionalismu“ k novému regionalismu	169
C.II.3.b. Německo-maďarské vztahy a nový regionalismus	170
C.II.3.c. Bezpečnostně-politické aspekty	171
C.II.3.d. Politická spolupráce	172
C.II.3.e. Hospodářské aspekty	173
C.II.4. Subregionální charakter bilaterálních vztahů	174
C.II.5. Německo a Maďarsko: rozšířené pojetí regionalismu	175
C.II.6. Závěry	177

C.III. Německo a Slovensko	
<i>Pavol Lukáč</i>	179
C.III.1. Geopolitické zmeny a ich konzekvencie pre bilaterálne vzťahy SRN-SR	180
C.III.2. Historické konzekvencie vzťahov a nemecko-slovenská percepcia	182
C.III.3. Nemecká menšina na Slovensku a karpatsko-nemecké nátlakové skupiny v Nemecku	183
C.III.4. Problém československo-nemeckej zmluvy v dvojstranných vzťahoch SRN a SR	186
C.III.5. Súčasná podoba vzťahov medzi SRN a SR	188
C.III.6. Problém odškodnenia obetí nacizmu v slovensko-nemeckých vzťahoch	191
C.III.7. Záver	193
C.IV. Německo a Česká Republika	
<i>Miroslav Kunštát</i>	197
C.IV.1. Historický úvod, stručná charakteristika vzťahů mezi SRN a býv. Československem před r. 1989	197
C.IV.2. Demokratické změny roku 1989 jako šance pro novou kvalitu vzájemných vzťahů (období mezi listopadem 1989 a znovusjednocením Německa 3. 10. 1990)	199
C.IV.3. Od německého sjednocení až po zánik československé federace (říjen 1990–prosinec 1992)	200
C.IV.4. Česko-německé vzťahy po zániku ČSFR – fungující normalita v kvadratuře kruhu.	203
C.IV.5. Závěry	210
C.V. Německo a Ukrajina	
<i>Petr Robejšek</i>	215
C.V.1. Historické křižovatky	215
C.V.2. Německo a nezávislá Ukrajina	216
C.V.3. Mezi SNS a západními strukturami	218
C.V.4. Osa Kyjev – Berlín?	220
C.V.5. Závěr	222
C.VI. Německo a Pobaltský region	
<i>Adrian Hyde-Price</i>	223
C.VI.1. Úvod	223
C.VI.2. Studená válka a pobaltský region	223
C.VI.3. Konec studené války, německé sjednocení a rozpad SSSR	224
C.VI.4. Německé bezpečnostní zájmy v Pobaltí	225
C.VI.5. Německé spolkové země a koncept nové hanzy	226
C.VI.6. Německo a Rada pobaltské spolupráce (CBSS)	227
C.VI.7. Evropská unie a pobaltský region	229
C.VI.8. Pobaltí a budoucnost NATO	231
C.VI.9. OBSE a Pobaltí	233
C.VI.10. Závěry	235
C.VI.11. Pracovní resumé	236

D. Německo a integrace

Německo a vstup do NATO jako diferenciacní faktor české společnosti	
<i>Václav Houžvička</i>	241
D.I. Úvod	241
D.II. Německo a česká národní identita	243
D.III. Faktory vzťahů k Německu na občanské úrovni	245
D.IV. Německo, NATO a my	256
E. Závěrečný souhrn	
<i>Jan Hon</i>	269
E.I. Střední Evropa – pojem	269
E.II. Německé „národní zájmy“ a státy střední Evropy	271
E.III. Diferenciace politiky ve vztahu k jednotlivým zemím	274
E.IV. Rizika a hrozby evropského vývoje a německá zahraniční politika	276
E.V. Možnosti odhadu vývoje německé zahraniční politiky	277

Předmluva

OTTO PICK

Tradiční zaměření německé zahraniční politiky směrem do střední Evropy a dále na východ – smutně proslulý Drang nach Osten – přivedlo Německo do katastrofické porážky v druhé světové válce. Rozdělením Evropy a tím i Německa začala úplně nová éra německé zahraniční politiky. Sovětská okupační zóna se stala pod označením NDR pevnou součástí „socialistického tábora“ – východní politika východního Německa se definovala pouze oddaností vůči SSSR a křečovitou snahou zachovat ve střední Evropě status quo nastolený studenou válkou. Například zarputilý odpor proti „pražskému jaru“ v roce 1968, který uplatňoval východoberlínský režim, vycházel z obav, že jakékoliv ideologické uvolnění v regionu by mohlo ohrozit postavení SED. Výsledky berlínské konference (1975) uklidnily nejhorší obavy východoberlínských „papalášů“, ale jen nakrátko. Na podzim 1989 to vše skončilo pádem berlínské zdi.

Situace západního Německa – po roce 1949 SRN – byla úplně jiná. Od samého začátku bylo jasné, že Němci musí skoncovat s minulostí a že nový západní stát Němců si musí najít své místo v integrující se demokratické západní Evropě. Tento přístup urychlil rehabilitaci Německa a SRN se tím profilovala jako normální stát. Čím hlouběji zapouštěla kořeny do západních struktur, tím více se vzdalovala od tradičních okruhů německých zájmů ve střední a východní Evropě. Po dobu deseti let se vlastně obešla bez východní politiky.

Moskva měla svou vlastní agendu v Německu. Poválečné snahy o neutralizaci celého německého prostoru ztroskotaly na úskalích studené války a byly nahrazeny politikou „dvou německých států“. Bonn na základě tzv. Hallsteinovy doktríny uplatňoval názor, že NDR nelze považovat za nezávislý stát a snažil se všemožně prosadit diplomatickou izolaci východoberlínského režimu. Státy, které udržovaly normální styky s NDR, se octly na bonnské černé listině a tento postup přirozeně omezil styky SRN se státy „socialistického tábora“. To se ovšem netýkalo Sovětského svazu. Bonnská vláda nemohla ignorovat okupační mocnost, která kontrolovala přístup do západního Berlína, a v padesátých letech Adenauerovi šlo též o repatriaci válečných zajatců z SSSR.

Relativně rychlý postup západních integračních snah vyvrcholil v polovině padesátých let včleněním SRN do Atlantické aliance a podpisem Římských smluv o dva roky později. Na východě Moskva urychlila integraci socialistického tábora pomocí Varšavské smlouvy (květen 1955) a pokusem o oživení RVHP. Rozdělení Evropy a tím i Německa bylo institucionálně zakotveno a dokonce i NDR se v polovině šedesátých let dočkala všeobecného mezinárodního uznání.

Helsinská konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě tak definitivně pohřbila Hallsteinovu doktrínu.

Během šedesátých let se v západním Německu uplatňovalo vědomí, že jalový přístup k problematice styků se střední Evropou nemá budoucnost a že Bonn svou politiku musí přizpůsobit mezinárodním realitám. Koalice sociálních a svobodných demokratů, která se ujala vlády pod vedením sociálnědemokratického kancléře Brandta v roce 1968, se rozhodla přizpůsobit svou východní politiku všeobecnému uvolňování napětí mezi Východem a Západem, které v těchto letech převládalo. V roce 1967 byly dohodnuty normální diplomatické vztahy mezi SRN a Rumunskem; v prosinci 1970 SRN uznala západní hranice Polska; v září 1972 byla podepsána smlouva s NDR a v prosinci 1973 následovala smlouva s Československem. Brandtova vláda vycházela z názoru, že nová Ostpolitik především potvrdila výsledky druhé světové války a že byla koncipována ve shodě s politikou Spojených států. Ovšem, nová politika byla též reakcí na nátlak průmyslových zájmů, hledajících nová pole působnosti ve střední a východní Evropě.

Helsinská konference představovala vrcholný bod politiky uvolňování, ale pro komunistické režimy to byl vlastně začátek konce, protože mezinárodně kodifikovala lidská práva.

Disidenti v SSSR a jinde v sovětské sféře se mohli odvolat na záruky obsažené v mezinárodních dokumentech, které nesly též podpisy vládních činitelů socialistických zemí. Sovětský ústup ze střední a východní Evropy měl mnoho příčin – na prvním místě bylo určitě vědomí, že náklady spojené s imperiální úlohou neodpovídaly skutečným výhodám a že sovětská ekonomika na tuto úlohu prostě nestačí.

Nicméně disidentské hnutí přispělo k vývoji, který na konci roku 1989 zbořil železnou oponu a na konec způsobil rozklad Sovětského svazu.

Došlo též ke sjednocení Německa – bývalá NDR se stala součástí SRN a rovnováha sil ve střední Evropě se od základů změnila. Byl to definitivní triumf americké politiky zadržování a od samého začátku bylo jasné, že sjednocené Německo se stane součástí západních struktur. Rovnováha v dnešní Evropské unii se posunula ještě více ve prospěch Německa; tento posun vzbudil obnovené nadšení pro prohlubování integračních vazeb především ve Francii. V Paříži se doufalo, že prohlubování by svázalo Německo do quasifederalistických vazeb, a tím by omezilo jeho prostor pro samostatné jednání. Velká Británie naopak podporovala rozšiřování směrem do střední Evropy v domněnce, že větší počet přírůstků by zpomalil a snad i zastavil pochod Unie k federativnímu řešení.

Německo se ale rozhodlo pro obtížnou dráhu, která by spojila oba přístupy – prohlubování a do jisté míry současné rozšiřování. SRN si tak otevřela prostor pro uplatňování svých zájmů směrem na východ a zároveň si uchovala prvenství v integrující se Evropě. Evropa si ale klade otázku, jaké prostředky sjednocené Německo hodlá použít v uplatňování svých zájmů v regionu.

Soubor analytických statí který následuje, je pokusem o odpověď na tuto životně důležitou otázku. Výzkum v Ústavu mezinárodních vztahů byl financován účelovým grantem Ministerstva zahraničních věcí ČR v období 1996/97. Tým spolupracovníků tvořili členové vědeckovýzkumného oddělení ÚMV spolu s řadou externích odborníků. Spolupráce s Ústavem německých studií University of Birmingham ve Velké Británii byla obzvláště plodná. Projekt řídil Dr. Vladimír Handl, a po jeho odchodu na Birminghamskou univerzitu koordinaci projektů převzal tehdejší ředitel ÚMV. Projekt byl dokončen díky analytickým poznatkům ing. J. Hona z kanceláře prezidenta republiky, a organizačnímu talentu ing. A. Janáčkové z ÚMV.

A

VZTAH NĚMECKA KE STÁTŮM STŘEDNÍ EVROPY

A.I. K historickým základům a vývoji německých vztahů k zemím východní a střední Evropy (pojetí střední Evropy)

MILOSLAV NOVÁK

A.I.1. ÚVODEM

Poznání vzdálenější historie a geneze těchto vztahů má praktický smysl pro pochopení současné složitosti a specifičnosti střední Evropy a aktuálně pro pochopení určitých přetrvávajících stereotypů, které znesnadňují vytvoření ovzduší důvěry. Zvláštní je pak tento problém u odsunutých, resp. po válce vyhnaných Němců z území, na kterém žili jejich předchůdci více než 700 let, ale je nezbytným předpokladem pro porozumění našemu „stýkání a potýkání“ vůbec.

Pro historii střední Evropy je ovšem praktickým a přirozeným východiskem především rok 1848, kdy se v souvislosti s neúspěšným pokusem o revoluční nastolení vlády občanské společnosti projevily diference a dokonce už konflikty zájmů jednotlivých národů. Německý revoluční nacionalismus, nebyl zrozen z boje proti feudálnímu státu, ale z odporu proti režimu univerzálního nacionalismu francouzské revoluce a francouzského pokusu o ovládnutí Evropy. Opřel se o ideu někdejší středověké Říše, působivě kontrastující s rozdrobeným Německem do desítek států a politických útvarů. Tato říše byla vzata za ideový základ tvořícího se národního státu, do kterého vedle národnostních menšin Poláků, Dánů a Italů s vlastními národními centry mimo hranice této říše, byl zahrnut i celý český národ a logicky snížen na menšinovou národnostní skupinu slovansky mluvících Němců. Tento důsledek zdánlivě teoretického sporu mezi historickým a přirozeným právem se ovšem týkal celého regionu a dělil národy na historické, plnoprávné (Němce, Maďary a s omezením pruského Polska i Poláky), a nehistorické, národy vládnoucí a ovládané, ale tehdy také – protiruské a pruské.

Další zápas nacionalistických sil v celé oblasti, tedy Němců, německých Rakušanů, Čechů, Maďarů i Poláků probíhal nikoli ve jménu přirozeného práva národa na existenci, ale práv odvozených z historických institucí, zvláštního poslání „historických národů“, nositelů státnosti i revolucí. Proto požadavek národní rovnoprávnosti Čechů formulovaný Palackým, se frankfurtskému sněmu zdál nepřijatelný, nepokrokový a dokonce provokativní. Tím byl zahájen nacionální boj ve střední Evropě. Ale úplně stejně se postavil sám Palacký proti nároku Slováků na status národa.

Tisíciletá historie politických vztahů mezi Říší či jejími vévodstvími (s jejich proměnlivou samostatností) a státem českým, uherským a polským procházela proměnami podle mezinárodního a vzájemného poměru sil. Zvnějšku šlo ještě v 1. pol. 18. století o působení Francie a jejích spojenců Turecka a Švédska, poté vystřídáné trvalým vlivem a částečně prezencí Ruska, které plodilo až iracionální pocit ohrožení v Německu, zejména od r. 1813. Německý region se koncem středověku stal

nejprve objektem politiky, ale v té době i země východní střední Evropy, neschopné vyrovnat se se stavovskou anarchií a vytvořit trvalé centralizované státy, nebyly schopny z toho profitovat. Nakonec toho využili Habsburkové a na druhé straně zpočátku v omezené míře i severoněmečtí Hohenzollernové. Samotné země východní střední Evropy se od vzniku svých středověkých států vyvíjely značně odděleně a nikdy nevytvořily trvalejší politický a hospodářský celek, spíše trvale soupeřily. V tom hráli jejich němečtí sousedé, ať už jako jednotlivé země – Sasko, Braniborsko, Bavorsko a historicky také Rakousko – anebo v spíše dílčích případech ještě předhabsburská Říše jako celek – významnou roli.

To se projevilo řadou geopolitických a geoekonomických konstant:

- Civilizačním a demografickým spádem ze západní Evropy na východ, který vytvářel podmínky pro kolonizační pohyb, nejčastěji ve vlnách, např. po velkých válkách v regionu.
- Relativním přebytkem potravin a surovin na východě s malou hustotou průmyslového obyvatelstva, ale při značném objemu této prvovýroby v rámci nevolnického systému.
- Polohou na průsečíku spojovacích cest mezi západní a východní stejně jako severní a jižní Evropou, s velkými řekami, které se vedle trvalého významu pro obchod (s obilím) staly osou tvořících se států.
- Faktorem vojenské otevřenosti severního Německa a Polska vůči vojenským masám z východu.

Geopolitická situace a orientace tří států východní střední Evropy obecně, ale zvláště vůči Německu byla rozdílná. Zatím co český stát byl uzavřen ve svém kotli, snadno hájitelném, ale bez možnosti ústupu, měli Poláci snadno přístupné západní hranice a rozsáhlé „ústupové“ prostory na Litvě, v Bělorusku a na Ukrajině. Maďaři byli původně orientováni na Středomoří (Adrii), na zápas s Byzancí a pak „stýkání a potýkání“ s Benátkami, zatímco německá expanze je už od 12. století neohrožovala, leda přes poslední Přemyslovce. Proto také státoprávní vztah vůči Říši byl rozdílný; Češi zvolili (v dynastickém zájmu) formu výhodného přidružení k Říši jako uznávaná a profitující autonomní součást a soustředili se na uhájení statusu a rozšiřování svých práv. (Polemiky o tom jsou zbytečné, jestliže nejsme spoutáni historicko-právními závěry o prioritě království před národností, tedy že česká národnost je součástí německého národa, jak hlásal demokratický Frankfurt 1848 a opakoval nacistický protektorát.) Poláci se unii s Litvou vyhnuli připojením k Říši připravovaného „našimi“ Lucemburky a později neúspěšně opakovaném Habsburky v 16.–17. století. Maďaři od 12. století měli s Říší co činit jen přes české panovníky.

Situace v poměru zemí východní střední Evropy k Říši se kvalitativně změnila na přelomu 15. a 16. století, kdy volební království (jakási federace vévodství) bylo nahrazeno fakticky dědičnou vládou Habsburků, kteří si mimo Říši vybudovali ještě vlastní dynastickou moc neněmeckou, a to zejména v Uhrách (od r. 1526) Sedmihradsku a Chorvatsku a později po rozdělení Polska i v Haliči. Součástí jejich impéria byla tedy jak „Svatá říše národa německého“, etnicky převážně německá (i když zahrnovala celé české království a řadu menšin) a potom etnicky postupně stále pestřejší dědičné země uherské. Pro Habsburky bylo ovšem Německo základem a od Maxmiliána I. přes Josefa II. až po Františka Josefa se všichni habsburští císaři především označovali jako německá knížata. S tím skoncoval teprve Bismarck r. 1866 omezením jejich možné expanze pouze na Balkán. Tehdy se Prusko ujalo úkolu reorganizace a sjednocení Německa, které se z vágního zeměpisného pojmu stalo teprve homogenní centralizovanou evropskou velmocí, Německou říší.

Německá, česká, polská a maďarská otázka se v 19. století vyvíjely rozdílným způsobem, což se projevilo po r. 1818. **Německá otázka** do r. 1871 byla otázkou sjednocení množství suverénních států. I když bylo tehdy možno vzhledem k euforii německých Rakušanů a podpoře Maďarů provést sjednocení velkoněmecké, včetně Rakouska (Předlitavska) po vzoru dřívějších velkoněmeckých

konceptí samotných Habsburků, rozhodl se Bismarck s ohledem na mezinárodní situaci i na žádoucí homogenitu státu pro řešení maloněmecké. Bylo to rozhodnutí proti vůli většiny německého obyvatelstva, zejména levice, kde se velkoněmecká idea z r. 1848 držela nejpevněji a nejdéle, až do doby, než si ji přivlastnili nacisté. Bismarckovo maloněmecké řešení však nezabránilo tomu, aby liberální nacionalismus transformovaný v podmínkách euforie r. 1871 na „říšský nacionalismus“ se po vybudování mohutné německé velmoci nezačal logicky orientovat na připojení Rakouska, což začalo v nové výrazné formě už v 90. letech (mj. v souvislosti s destabilizací způsobenou národnostními boji v Čechách) a vrcholilo za 1. světové války.

Česká otázka se od tereziánsko-josefinského absolutismu realizovala těžkým zápasem za uznání české státnosti, ovšem na základě historických nikoli přirozených právních argumentů, zápasem jak s německy orientovaným císařem, tak – a zejména – s rakouskými liberály po r. 1848, zápasem bez vnějších spojenců. Vnitřním problematickým spojencem české strany byla stavovsky státoprávní vysoká velkostatkářská šlechta, zastávající teritoriální, nikoli etnické pojetí národa a stavící se tím zcela mimo současný nacionální zápas. Drobná nezávislá šlechta, která v Uhrách a na polských územích byla nositelem národního uvědomění a hnutí, v českých zemích v důsledku pobělohorského vývoje prakticky neexistovala. Neplodnost a bezvýchodnost spojenectví s velkostatkářskou šlechtou vedla však k úspěšnému uplatnění havlíčkovského pragmatismu v rozvíjení české občanské společnosti, mj. na základě rakouského školského systému. Výsledky německou stranu překvapovaly. Vztah samotného Německa k české otázce byl už od českého odmítnutí účasti na celoněmeckém frankfurtském sněmu r. 1848 zásadně negativní. Již od 60. let bylo české hnutí považováno za největší ohrožení německého Rakouska a za oporu Ruska. Tento negativní vztah se neustále zostřoval a narušoval jednotlivé příležitosti k dorozumění v rámci monarchie.

Naproti tomu **polská národní otázka** byla vnímána jako legitimní zájem o obnovení existence polského státu – na úkor Ruska – zprvu ještě ovlivněný formou stavovského „národa“, privilegovaných svobodných politických subjektů. Později po rozšíření občanských práv v Prusku a Rakousku byla již otázkou etnického polského národa v jeho etnicky neustále se měnících (měněných) státních hranicích mezi Pruskem, Ruskem a Rakouskem. Šlo tedy o překonání a perspektivu zrušení rozdělení Polska mezi tři značně rozdílné říše, spojované ovšem navzájem společným státním zájmem, zabránit sjednocení a osamostatnění této země. Byly při tom značné rozdíly mezi politickým statutem a systémem jednotlivých částí rozděleného Polska, zejména mezi Rakouskem, které po r. 1772 přiznalo Haliči status království a jeho šlechtu si trvale zavázalo vysokými hodnostmi, a Pruskem, které sice poskytovalo osobní svobodu dosud poddanému obyvatelstvu, ale postupně stále tvrději potlačovalo tradiční stavovské polské politické subjekty, šlechtické velkostatkáře a katolický klérus. Přitom Prusko se přidělením velké části Polska r. 1795 přechodně stalo na 10 let vlastně dvou-národním prusko-polským státem.

Jádrem **maďarské otázky** v pojetí uherského sněmu bylo získat znovu suverenitu nad Velkým Uherskem při faktické nezávislosti na Vídní, ale bez opakování pokusu o formální odtržení, cestou nutného kompromisu, podobně jako už r. 1711 (kdy se Uhry vyhnuly osudu pobělohorských Čech) nebo r. 1740, kdy na rozdíl od českých (a přitom „pobělohorských“) stavů zachovali Habsburkům loajalitu při konfliktu s Pruskem. Tím bylo založeno, přes josefínské centralizační pokusy udrženo, a pak za francouzské revoluce (po úspěšné revoltě uherského sněmu r. 1790) a za Napoleona ještě posíleno, autonomní postavení uherských stavů. V té době se Čechy staly pouhou provincií „německých dědičných zemí“ habsburské monarchie. Maďaři usilovali o to, aby byla Vídeň co nejvíce závislá na uherském sněmu. Z toho se později – v přetrvávajících důsledcích rozdělení revoluce r. 1849 carskými vojsky – vyvinula spolupráce s Bismarckovým Německem, relace, která se pak stala konstantou maďarské politiky (v důsledku obav z Ruska a z panslavismu). Dokud byla naděje na

zachování habsburského soustátí silou centralizovaného uherského státu, byl tento vztah zájmem i politiky německé.

Abychom pochopili středoevropské vztahy a celkovou situaci, nechceme-li je rozdrobit do národného bilateralismu (což neodpovídalo situaci před r. 1918), je nutno se vrátit k velkému přelomu (Nipperdey) v Německu a střední Evropě způsobenému napoleonskými válkami.

Napoleonovým cílem (ve smyslu francouzské tradice) bylo Německo – východní a střední Evropa ho zajímala jen takticky. Snad perspektivně uvažoval o vytvoření polského nárazníkového státu, ale jinak obnovu Polska přímo nepodpořil. Nezajímaly ho ani Uhry, i když r. 1800 za války s Rakouskem k nim vydal výzvu, která zůstala bez většího ohlasu. Vůbec nejméně ho zajímal český stát představený „feudály“. R. 1806 zrušil tisíciletou říši a založením Rýnského svazu, ve kterém žily tři čtvrtiny obyvatel Německa, vytvořil nástroj kontroly německých států. Současně rozdrtil Prusko a vzal mu Varšavské vévodství, které dal svým saským spojencům spolu s Krakovem a částí Haliče. Z porážky v Rusku vzešel plamen války za osvobození, která se stala základem exploze německého nacionalismu. Válka za osvobození od okupace byla současně bojem proti kolaborantským dynastiím, ale nebyla jednotná v cíli: zda zvolit návrat k přednapoleonským poměrům, tj. popřít občanské reformy (včetně Steinových a Hardenbergových), nebo zvolit cestu k suverenitě národa.

A.1.2. NĚMECKO A ZEMĚ VÝCHODNÍ A STŘEDNÍ EVROPY NA PRAHU REVOLUČNÍ DOBY

Po Vídeňském kongresu se mezistátní vztahy ve střední Evropě zjednodušily na vztah mezi Metternichovým Rakouskem (se spolkem 38 německých států), a Pruskem, které však vůči Rakousku nemělo plně rovnoprávné postavení. Nejsilnější ve Svaté alianci bylo Rusko, nezbytná, ale přílišná opora kontrarevoluce a objekt nenávisli všech liberálů.

Prusko znovu ztratilo ve prospěch Ruska Varšavské vévodství, (které se stalo základem „Království Polského“ v rámci carské říše) a když získalo etnicky už poněkud smíšenější Velkopolsko a německé Gdaňsko, bylo dosavadní vysoké procento polského obyvatelstva sníženo. Ekonomické těžiště Pruska se z agrární „Ostelbie“ přesunulo do Rýnské provincie. Pokud jde o ostatní německé státy, poražené Bavorsko a Sasko již do východní střední Evropy nezasahovaly. Na rozdíl od Pruska byl druhý mocenský faktor východní střední Evropy, rakouská monarchie, národnostně zcela heterogenní: Z 37 milionů obyvatel bylo pouze 8 milionů německých Rakušanů proti 17 milionům Slovanů, kteří nebyli schopni se sjednotit na společných zájmech, zato byli Metternichem stále podezříváni z možné spolupráce s obávaným Ruskem; to se nemohlo týkat Poláků, ale hlavně Čechů a postupně Jihoslovanů v Uhrách.

Rakousko-prusko-ruská Svatá aliance vnímala nacionalismus ve východní střední Evropě jako občanskou revoluci a popření tradic dynastie. Byla ochotna trpět leda stavovský autonomismus, jestliže nebyl krytím pro občanský nacionalismus. Nejvýraznější strukturu měl ve své protikladnosti nacionalismus německý, jednak obnovou přednapoleonských řádů a hodnot, jednak revolučním překonáním dynastismu, vlády „z milosti boží“ (Gottesgnadentum), nastolení suverenity národa (což zase byl původní prvek francouzské revoluce). To nebylo možno po okupaci a osvobozené válce veřejně přijmout. Ale obranný, deklarativně protifrancouzský ráz tohoto nacionalismu, tohoto vědomí německé identity (při rezignaci před návratem „starého režimu“) čerpal z nacionální víry v prioritu kultury, vzdělání, jazyka, z pojetí svobody jako pozitivní, téměř náboženské hodnoty, „Kulturnation“ před „Staatsnation“. „Německo“ bylo stylizováno jako vítěz nad Napoleonem, termín „Deutschland“ vzniklý v renesanci se stává politickým pojmem, ovšem neslučitelným s ra-

kouským císařstvím. „Německo“ znamenalo slavnou historii středověké Říše, starobylost, která – a nikoliv nacionalismus – dávala národu jeho duši. Tento historismus převládá v ponapoleonské době i v ostatních nacionálních hnutích – českém, polském i maďarském – protože aristokratická starobylost odpovídala charakteru jejich představitelů – respektive v českém případě jejich ochránců. Český nacionalismus byl ovšem specifický tím, že za příslušníka národa považoval každého jazykově uvědomělého a aktivního obyvatele království, podobně jako v Německu, na rozdíl od polské či uherské společnosti, kde to byl výběrový politický status menšinového svobodného obyvatelstva. Tato podobnost byla dána jak minulostí národní církve (husitské, luteránské), tak i německým kulturním vlivem, přes to, že důsledky nevolnického kastovníctví – neuskutečněného v Německu – musely být v tomto směru v habsburské říši překonány teprve (tereziánským) školským systémem.

Po Vídeňském kongresu nebyly ve střední Evropě výrazné nacionální konflikty, nacionalisté byli spojeni společným zájmem odstranění absolutismu. To se ukázalo zejména v souvislosti s červenou revolucí a s polským protiruským povstáním 1830–31, kdy v celém regionu proběhla vlna sympatií a pomocných akcí všech politicky angažovaných vrstev obyvatelstva. Pro německé liberály se tehdy Poláci stali idolem a nadějí, zatímco pruská vláda i Metternich zaujali pochopitelně dvojaký postoj, tím spíše, že Francie a Anglie neměly zájem dostat se kvůli obnově Velkého Polska do války s Ruskem. Polský vztah k Němcům byl pochopitelně určován jejich konkrétními činy. V Haliči byl byrokratický režim utužen, v pruském Polsku velmi tvrdě. Byly obavy z mezinárodně nebezpečného celopolského povstání. Přípravy k němu byly v roce 1846 pruskou policií odhaleny a zlikvidovány, uskutečnilo se pak jen v Haliči a v Krakově, ale obrátilo se tam ve značné míře u etnicky nepolského (resp. polsky neuvědomělého) obyvatelstva proti polské šlechtě, někdy i pod vedením horlivých rakouských úředníků.

V Uhrách došlo i v podmínkách nesmírné sociální nerovnováhy (na několik desítek magnátů blízkých Vídně připadalo 800 000 drobných šlechticů a 9 milionů bezprávných rolníků), ale také v podmínkách agrární konjunktury ke svobodnějšímu politickému pohybu, při kterém se od toryovsky orientovaných reformních magnátů oddělilo radikálně liberální křídlo drobné a chudší šlechty L. Kossutha, které žádalo hospodářské ochránářství a autarkii vůči Vídni a Němcům a politicky centralizovaný maďarský stát spojený s Rakouskem pouze personální unií. To bylo ovšem nepříznivě přijímáno nejen německým a rakouským průmyslem, monarchii loajálními Rakušany, ale také německými menšinami v Sedmihradsku a na Slovensku. V tomto směru byli s nimi politicky zajedno Slováci, kteří se právě odhodlali zrušit (roku 1843 skupinou L. Štúra) umělou jazykovou a národní jednotu s Čechy.

Politický život v českých zemích byl za metternichovského režimu nepatrný jak na straně českého, tak i německého etnika, jehož kvalitativní význam dosud převažoval v oblasti ekonomické i sociální. Politický život v českých zemích byl za metternichovského režimu maximálně utlumen a tak téměř neexistovaly legální styky ani s německými zeměmi, např. Saskem. To se týkalo i zdejšího německého etnika. Vliv nacionalismu buršenskáftů z Německa byl účinně kontrolován, ale neměl ani dobré podmínky vnitřní. Německé obyvatelstvo českých zemí bylo podobně nepolitické jako obyvatelstvo české. Bohemismus části vysoké šlechty (jinak srovnatelné s uherskými magnáty) byl pro občanskou společnost obou národností nepřesvědčivý. Politicky perspektivní v národním smyslu začínala být především inteligence, jejíž zájem o místa ve veřejných službách (při naprostém nedostatku míst v soukromém sektoru) souvisel s otázkou úředního jazyka – obdobně jako v Uhrách. V ekonomické oblasti měla zájem většina domácího průmyslu o ochránářství a zejména vůči převažujícímu Zollverein (od r. 1834), až na několik výjimek schopných zahraniční konkurence.

Otevřené národnostní konflikty sice neexistovaly, ale i sem už zasahovaly obavy z panslavismu. Myšlenka „slovanské vzájemnosti“, kterou do Prahy přinesli z univerzity v Jeně dva luteránské Slováci (či Čechoslováci) Kollár a Šafařík, neměla žádný protimonarchistický politický vliv a vy-

cházel naivně z toho, že Rusko je největším spojencem Rakouska. (Oba ostatně viděli větší nebezpečí spíše v maďarismu než v germanismu.) Na základě spoléhání na tuto vzájemnost ovšem uvnitř a na půdě monarchie vznikl první český politický program, austroslavismus čtyřicátých let, žádající politické – rozuměj jazykové – zrovnoprávnění slovanských národů v monarchii, aby se staly základní oporou spravedlivého společného státu všech národů a národností. To bylo přijato s podezřením. Leo Thun pojímal austroslavismus jako základ „třetí cesty“ pro Rakousko mezi Ruskem a Pruskem, ale nenašel na straně německých Rakušanů oporu. Česká politika zůstala ve slepé uličce příslušnosti k německému spolku, když tereziánsko-josefínská monarchie odmítla už před sto lety uznávat české království jako samostatný politický útvar. Nyní stavovské pokusy oživit tuto ideu byly již přežitkem. Nebylo také žádné „sudetské“ uvědomění, naopak zdejší Němci se cítili jako většinový státní národ více občany Rakouskem ovládaného spolku (Velkorakušany) než Malorakušany.

To se revolučním způsobem změnilo v r. 1848, který se stal zrodem moderního nacionalismu a německé otázky v nové podobě.

A.1.3. NĚMECKO A NÁRODY VÝCHODNÍ STŘEDNÍ EVROPY 1848–1871

Německé liberální a demokratické nacionalistické hnutí nebylo schopné pochopit zásadu rovnosti národů a národností ve střední Evropě, která komplikovala jednoduché sjednocení všech Němců, považovalo ji za „nepřirozenou“. Tím neněmecké a nemaďarské národy a národnosti jako nehistorické a neschopné samostatnosti zatlačila do nepřátelského tábora, čímž „znovu dokázala“ jejich bytostnou reakčnost a spřízněnost s carismem. Velmi obecné bylo mínění, že boj mezi Slovany a Germány na východě a jihovýchodě je světově historickou skutečností.¹⁾ Čechy (na rozdíl od Poláků) považoval frankfurtský revoluční parlament za pouhé etnikum v rámci historicky vzniklého německého národa. Palackého rozvážné odmítnutí této historicko-právní argumentace a požadavek národní rovnoprávnosti vyvolaly nepřekonatelný šok. Postoj ke slovanskému sjezdu v Praze (kde byli i Poláci z Poznaňska, ve kterém se souhlasem Frankfurtu pruské vojsko rozdrtilo vzpuru proti rozdělení této nejstarší polské země), svolanému austroslavistickými silami je nabíledni: pro německé liberály a revoluční demokraty (v Německu i v Rakousku) byli tito Slované paušálně kontrarevolucionáři a nepřátelé německé svobody.

Nástup neoabsolutismu v Rakousku vyžadoval ovšem především rozdrčení maďarské kossuthovské revoluce, která vyhlásila samostatný národní maďarský stát a v dubnu r. 1849 i sesazení Habsburků. Car Mikuláš v obavě před Velkým Uherskem a v očekávání společného postupu s Vídní v polské otázce (proti protiruské iredentě z Haliče) poskytl k tomu Františku Josefovi bratrskou pomoc, kterou ve světě potřísnil nejen jméno ruského národa, ale i nepřímo znovu Slovanů (s polskou výjimkou) vůbec.

Ještě jednou, roku 1850, pomohl car Františku Josefovi k potlačení tentokrát pruského pokusu vytvořit „Německou unii“ 29 německých států, místo spolku německých států, ovládaného Rakouskem.

Neoabsolutistickému Rakousku Felixe Schwarzenberga šlo však nejen o metternichovskou a protipruskou Mitteleuropu, ale také (v osobě ministra obchodu Brucka) o středoevropskou celní a hospodářskou jednotu proti dosavadnímu Německému celnímu spolku (Zollverein), který Rakousko odmítal přijmout. Tento plán ovšem nepočítal se zájmy Maďarů.

Rakouský neoabsolutismus se zhroutil r. 1859 a byl následován érou „ústavních experimentů“ kolísajících mezi stavovským federalismem a byrokraticko-liberálním centralismem. Maďaři na rozdíl od Čechů okamžitě využili situace a žádali rozhodně obnovení velkouherské ústavy z r. 1848. Federalizace jim byla nebezpečná pro unitární koncepci maďarského mnohonárodnostního státu,

uskutečnitelného prakticky z důvodů vnitřních i vnějších jen za dualismu. V tom dosáhli pochopení a podpory u Bismarcka, který nastoupil r. 1862 a sledoval jako první cíl zlikvidovat stále ještě významné rakouské postavení ve spolku a vytlačit Rakousko z Německa. Neutralitu cara, který neodpustil Rakousku jeho „zrádný“ postup za Krymské války si pojistil spojeneckým postupem proti polskému povstání r. 1863. Rakousko pak rozdrtil bleskovou válkou r. 1866, při které Maďaři zaujali, na rozdíl od vzorně poslušných Čechů, hrozivé stanovisko proti Vídní: Spolek byl zrušen. Poražené Rakousko bylo pak nuceno vyhovět maďarskému požadavku zřízení dualismu. Obě složky monarchie se tím fakticky staly závislými na Bismarckově Prusku.²⁾ Dualismus měl však pro Františka Josefa význam v tom, že při maďarské loajalitě nebude moci německá polovina jeho říše koketovat s útokem na Německo. Maďaři si zase byli vědomi nebezpečí, že v případě napadení německého Rakouska by se ocitli mezi „mlýnskými kameny“ Německa a Ruska.³⁾

Ale pro ostatní národy monarchie spoléhající se na federalizaci byla nová situace šokující. Stáli tváří v tvář dvěma privilegovaným vládnoucím národům. Nejbouřlivější, přímo agresivní byla tentokrát reakce Čechů.⁴⁾ Byl to zásadní obrat v politickém vědomí české společnosti, i když ještě ne celé české politické reprezentace. Nejméně byli dualismem postiženi Poláci, kteří dostali jako odškodné možnost vytvořit si z Haliče jakýsi vlastní polský stát. Proto se s nimi pro zápas o federalizaci Rakouska nedalo počítat a zůstali k Vídní nejoajálnější.

A.1.4. NĚMECKÁ ŘÍŠE A POLSKÁ, MAĎARSKÁ A ČESKÁ OTÁZKA 1871–1917

Nová situace nastala r. 1871 vyhlášením Německé říše. Velmoc uprostřed Evropy narušovala, jak se Bismarck obával, pocit evropské rovnováhy už proto, že zmizely malé německé nárazníkové státy. Nový průmyslový gigant byl ze všech stran obklopen nepřátelskými sousedy.⁵⁾ Proto Bismarck odmítal velkoněmecká přání v Německu i v Rakousku, kde se němečtí Rakušané obávali rostoucí síly slovanských národností. To Bismarck uznával. Hlavními zastánci spojení obou říší byla liberální inteligence, ale i dělnictvo. Bismarck se kromě mezinárodního ohlasu (zejména v Rusku, jehož neutralitu potřeboval pro předpokládaný nový konflikt s Francií) obával i o stejnorodost říše, zejména o její protestantský charakter. Jeho hlavním domácím problémem byli Poláci v Poznaňsku a západním Prusku, ve kterých viděl ohrožení pruského jádra říše. „Reichsnation“ neměla místa pro národní menšiny, vycházela z homogenosti říše. Někdejší obliba Poláků ustupovala nyní protipolskému šovinismu, postupně sdílenému i levými liberály.⁶⁾ Proti oběma tehdejšími hlavními nositelům polského nacionalismu – šlechtickým velkostatkářům a kléru Bismarck využil nejprve „kulturního boje“ proti katolicismu a poté začal systematicky vykupovat polské statky a rozděloval je mezi německé kolonisty. Úspěchu nedosáhl, Poláci se naopak zmobilizovali k odporu.⁷⁾

Po zhoršení vztahů s Ruskem r. 1878 a kvůli získání velkoněmců uzavřel Bismarck konečně spojeneckou smlouvu s Rakouskem, která měla Německo zabezpečit proti válce na dvou frontách. Smlouva byla v Německu i německými Rakušany přijata s nadšením jako „překonání bratrovražedné války r. 1866“. Pro Bismarcka na rozdíl od veřejnosti to neměl být krok k přímému útoku, ale k vytvoření státoprávního spojení na základě celní unie, zatímco ministru zahraničí Andrásyemu šlo o vojenské spojení proti Rusku. Andrásy se prosadil. Bismarck chtěl udržet nezávislost Rakouska, které bylo stále více otráveno národnostním zápasem, představovaným zejména Čechy s jejich „nebezpečným“ rusofilstvím. Čechům Bismarck spolu s Maďary už r. 1871 cílevědomě zmařil pokus o vytvoření podmínek pro federalizaci Rakouska ve formě „fundamentálních článků“ dohodnutých již s vládou. Maďaři byli pro Bismarcka hlavním garantem existence Rakouska. Maďarský zájem na Bismarckovi byl obdobně velký – z důvodu bezpečnosti před Ruskem a z důvodů hospodářských (vývoz obilí do Německa, ale také ochranná cla proti průmyslovým dovozům).

V Maďarsku docházelo k významné společenské změně, když maďarská drobná šlechta, nositelka protiněmeckého nacionalismu, se koncem 60. let ekonomicky zhroutil⁸⁾ a stala se existenčně a politicky závislá na Vídni. To byl konec kossuthovských idejí.

Shodou okolností však Bismarck nepřímo pomohl české věci tím, že zrušil svoje spojenectví s německými liberály a tím narušil i pozice liberálů rakouských a umožnil r. 1879 nástup konzervativní Taaffeho vlády, která byla pro Čechy přijatelnější. Nicméně se situace zotřívávala. Pod dojmem Bismarckových úspěchů rostly v německém Rakousku živelné tendence k nejužšímu spojení s Německem při odloučení Haliče, Bukoviny a Dalmácie od Předlitavska za účelem izolace Čechů. (Linecký program Německonacionálního spolku r. 1882.) Napětí rostlo. Když se Riegerovi staročeši pokusili r. 1890 vyjít vstříc Němcům v otázce administrativního rozdělení země, politicky se definitivně znemožnili. Nastalo období nejbouřlivějších národnostních bojů v Čechách (Jan Křen: „nejsmutnější kapitola českoněmeckých vztahů“) sledovaná zejména císařem Vilémem II. po Bismarckově odchodu s rozhořčenou pozorností a zaujetím. V tom se s ním shodovala i liberální intelektuální špička říše. Spojenectví rakousko-německé „vystupňovalo také vědomý iredentismus všenněmeckých protihabsburských nacionalistů, např. v Sudetech“.⁹⁾

Po Bismarckově propuštění došlo k přechodnému zlepšení ve vztahu k domácím Polákům, jejichž poslanecké hlasy vláda potřebovala,¹⁰⁾ ale to brzo skončilo. Vláda i šovinistické svazy se snažily dosáhnout všemi prostředky zatlačení polské národnosti, nikoli už jen šlechty a církve. Po „Polenbegeisterung“ před 50 lety nastoupilo „Polenverachtung“. Byla propagována myšlenka „přesídlení“ polského obyvatelstva¹¹⁾ jako rasově méněcenného. Přitom od r. 1905 v Haliči předák jedné socialistické frakce J. Pilsudski konal přípravy k účasti Poláků na válce proti Rusku, jehož polská část by měla být připojena k Rakousku. Na německo-polských vztazích nic nezměnilo ani pobismarckovské zotřívání vztahů s Ruskem. Poláci odpovídali na útlak populismem strany národních demokratů. K určitému uklidnění došlo až od r. 1910 příchodem kancléře Bethmanna Hollwega, ale na pozitivní program již nebyl čas.

Říšskoněmecký vztah k Čechům byl oficiálně už zcela negativní, německá diplomacie se na císařův příkaz začala ve Vídni přímo angažovat proti českému hnutí (viz dokumenty zveřejněné Jiřím Kořalkou). Radikálové z řad „Všeněmců“ publikovali už r. 1900–1901 návrhy k násilnému vystěhování 6 milionů Čechů navždy do „ruských a polských stepí“.¹²⁾ Cesta pro jednání s rakouskými Němci byla už zcela zablokována. Zejména r. 1908 po anexi Bosny a Hercegoviny, se vztahy vyhrotily. Neoslovanský sjezd v Praze téhož roku, jehož vůdčí osobnost Karel Kramář měl úzké styky s ruskou politikou, situaci přirozeně zhoršil.

Znepokojení Vídne však vzbudila také situace v Uhrách, kde separatistické tendence nabyly takové síly, že císař František Josef (podporován Němci z Předlitavska i sociálními demokraty, získanými tam všeobecným volebním právem) provedl neoabsolutistický mocenský zásah násilného rozehánění parlamentu. Ale pro Německo spolehlivý Štěpán Tisza se tím znovu vrátil do čela vlády, kde vytrval až do r. 1918. Jeho opatrný vztah k rozpoutání války r. 1914 byl ovšem dán jeho politickým rozporem s centralistickým vedením rakouské armády, protože sám pokoření Srbska žádal, ale ne jeho anexi.¹³⁾ Na Viléma II. dělal Tisza velký dojem v souvislosti se společným odporem proti nepřijatelným plánům Františka Ferdinanda federalizovat monarchii na úkor Uher a dokonce obnovit alianci tří císařů s možným přibráním Anglie.

Po rozpoutání 1. světové války předem ohlašované Vilémem II. a radikálními „všeněmci“ jako budoucí „osudové střetnutí Germánstva se Slovanstvem“ došlo k dvoukolejnosti válečných cílů. Zatímco kancléř Bethmann Hollweg se snažil o „středoevropský politický program“, zahrnující pod německým vedením hospodářský svazek od Francie po Polsko, které bude nově utvořeno,¹⁴⁾ pak ve vedení armády (Ludendorff) se na základě už dřívějších anexionistických požadavků po vítězstvích

na východě rozvinuly dosud netradiční plány obrovského německého koloniálního prostoru ve východní Evropě.¹⁵⁾ Na to programově později navázal nacismus.

Ale i kancléřův umírněný program pro Čechy znamenal konec nadějí na federalizaci Rakouska-Uherska a na samostatnost. Proto plán „Mitteleuropy“ Friedricha Naumanna, který projevoval dosud neobvyklé porozumění pro existenci malých národů, neměl v r. 1915 v českých kruzích úspěch.

Říšskoněmecký postoj proti Čechům se dále přiostril a odpovídal vnitropolitickému klimatu v monarchii. Na rozdíl od toho byli Maďaři vzornými spojenci Německa. Aliance se uplatnila při společném odražení rumunského vpádu do Sedmihradska a následně porážce a okupace Rumunska. Tisza vsadil vše na německé vítězství¹⁶⁾ a zachoval Německu věrnost do konce, odmítaje včas narovnání s utlačenými národnostmi.

Nejsložitější se ukázala polská otázka. Po obsazení celého polského území centrálními mocnostmi na podzim r. 1915 žádalo Rakousko-Uhersko austro-polské řešení, tj. nové Polsko na základě Haliče, což Bethmann Hollweg byl ochoten přijmout pod podmínkou souhlasu Vídne s vojenskou a celní unií s Německem pod německým vedením.¹⁷⁾ Ale Ludendorff prosadil požadavek úzkého spojení ruského Polska s Německem.¹⁸⁾ Proto se polská otázka stala předmětem sváru. Nic nevyřešilo formální vyhlášení polského království 5. 11. 1916, všichni byli nespokojeni. Pokračovala německá diskuse o šíři polského pohraničního pásu od Narewu po horní Slezsko, ze kterého měli být vysídleni Poláci a Židé, aby Poláci v Prusku byli odděleni od „nových“ Poláků z ruského Polska.¹⁹⁾ Polský legion odmítl přísahu německému císaři a Pilsudski byl internován. Pro Poláky se však situace změnila ruskou únorovou revolucí, která vyhlásila svobodu Polska. Nyní Dohoda naopak Polákům slibovala pruskou část Polska. Místo toho na německé straně byly nesmyslně „rozdávány“ královské koruny: polská württemberskému princovi, litevská saskému, Kurónsko, Livonsko a Estonsko v personální unii k Prusku.

A.I.5. VZTAHY NĚMECKÉ ŘÍŠE K ČESKOSLOVENSKU, POLSKU A MAĎARSKU V LETECH 1918 – 1945

Nejtvrďší ustanovení Versailleského míru se prakticky týkala i německého vztahu k zemím východní střední Evropy, ke dvěma vykonavatelům francouzské politiky v zemích východní střední Evropy, a ke spoluporaženým Maďarsku a Rakousku. Byla to otázka územních ztrát ve prospěch Polska, zákaz napadení Rakouska, vojenská bezbrannost (zejména vůči Polsku) a samozřejmě reparace. Německo při porážce neprošlo neprošlo kvalitatívní politickou změnou, což přímo vedlo k pokračování v přízrůbých cílech minulé politiky. Perspektiva poraženého, ale etnickou jednotou stále nejmocnějšího státu kontinentu byla po porážce Ruska a fatálním oslabení Francie dokonce slibnější než dříve – podaří-li se překonat otázku reparací. Z hlediska vlivu mělo být dědicem Rakouska, ale v Pobaltí i Ruska. Státy sanitního kordonu byly vzájemně znepřátelené, ekonomicky beznadějně rozdrobené. To pochopil Stresemann. Jeho cílem bylo Německo větší než v r. 1914 (o etnicky německá území z „rakouského dědictví“, ovšem rozhodně s přihlédnutím k nim), na základě mezinárodního vlivu Německé říše v oblasti ekonomické a při taktickém využívání korektních vztahů se SSSR. Přednostní směr německého pronikání bylo Podunají – Rakousko, Maďarsko a Balkán, s využitím exportních zájmů těchto zemí. Politické vztahy Německa ke třem státům východní střední Evropy po r. 1918 měly 3 aspekty a zaměření:

- 1) Možnosti revize poválečných územních ztrát.
- 2) Perspektivní rozšíření politického a materiálního potenciálu říše:
 - připojením Rakouska,
 - ovlivnění a mobilizací německých menšin, zejména v Polsku a ČSR.
- 3) Získání politických spojenců k prolomení izolace Německa po 1. světové válce.

Polsko a zejména Československo byly většinou německých politických sil považovány za „se-zónní státy“ vzniklé přechodně z potřeb velmocí a dočasně existující jen z jejich zájmu. Oficiální vztahy k Československu navázané už v prvních dnech existence nového státu (přesto, že předchá-zely úvahy o saské a bavorské intervenci ve prospěch sudetských Němců) se vyvíjely korektně. Přímá konfliktní témata neexistovala. Beneš nepřijímal dobrodružné tendence francouzské politiky síly a využíval pozitivně ekonomických styků. Zdůrazňoval Francouzům, že „Německo není náš dě-dičný nepřítel“.²⁰⁾ Problémy vznikly za Stresemanna v otázce tendencí k napadení a sudetoněmecké íredenty. Stresemann právem spoléhal na ekonomické vazby: až 40 % čs. dovozů a 25 % vývozů by-lo realizováno v Německu. Ještě před Brüningovým nástupem se však vztahy začaly zhoršovat. Nástup nacismu proto neznamenal až do r. 1937 kvalitativní změnu. Daleko konfliktnější byly vztah-y výmarského Německa k Polsku. Kancléři jako Luther, Wirth, předák Centra prelát Kaas, nemlu-vě o vedení Reichswehru, se vyjadřovali otevřeně, že „Polsko musí zmizet z mapy.“ Návist k Polsku byla i v širokých vrstvách. Příchod Pilsudského k moci nic nezměnil. Šlo o hrozivou roli Polska ve francouzském vojenském systému, ale především o otázku hranic, a německý požadavek vrácení alespoň „koridoru“ spojujícího Velkopolsko s gdaňskou zátokou (což byl jediný polský pří-stup k moři) a také té části Horního Slezska, kterou polští vzbouřenci okupovali i přes výsledek ple-biscitu Společnosti národů. Dále to byla otázka práv německé menšiny v Polsku, čítající oficiálně 800 000 lidí. Německo se bránilo jejich emigraci do Říše, aby se neměnil etnický charakter spor-ných území ve prospěch Poláků, ti jim zase bránili nabývat polské občanství a tím je k emigraci nu-tili. Především politické důvody vedly k hospodářské válce 1925–1934, rozpoutané Stresemannem a ukončené až Hitlerem. Labilní polské hospodářství tím citelně trpělo. V protipolské politice vyu-žívaly kruhy vedení Reichswehru svých kontaktů a spolupráce s Rudou armádou (např. ukrajinské protipolské partyzánské oddíly).

Vztah Německa k Maďarsku před r. 1933 byl vztahem solidarity poražených a podobně posti-žených mírovou smlouvou, po které v obou zemích následoval revoluční pokus extrémní levice. Maďarsku zůstalo jen 30 % území bývalých Uher. Celá maďarská společnost Trianon odmítla, rozdíl byl jen v rozsahu požadavků na revizi. Bethlenova vláda (1921–31) usilovala o maďarsko – italsko – německé spojení v souladu s Brüningovou a Bülowovou orientací na Maďarsko a Jugoslávii na základě ekonomických vazeb. V r. 1931, kdy mezinárodním politickým tlakem zejména z československé iniciativy byla zmařena německo-rakouská celní unie, uzavřelo Německo s Maďarskem smlouvu o obchodních výhodách. Pak již následovalo období, kdy kraj-ně praviceová Gömbösova vláda navázala úzký politický kontakt s novým říšským kancléřem Hitlerem.

Po uchvácení moci nacisty nedošlo k narušení kontinuity zahraniční politiky Německé říše, aby bylo takticky oklamáno zahraničí, že trvá pouze politika mírové revize Versailles. Zůstal ve funkci Neurath, Bülow i další. „Hitlerův program integroval zásadně všechny politické poža-davky existující v německé společnosti už od Bismarcka, hospodářské nezbytnosti a sociálně-psychologická očekávání“ (Klaus Hildebrand). Až za války se prosadilo „ideologické“ křídlo NSDAP, vyznávající populistický archaický mýtus půdy, etnickou čistku zemědělských pro-stor k osídlení německými kolonisty nebo variantně neofeudalistický plán rozdělení dobyté půdy ve formě lén německým statkářům s ponecháním části původních obyvatel jako nevolní-ků. Z toho vznikly rozpory v okupační politice zejména v Polsku a ve východních územích pod Rosenbergovou správou.

Hitlerův taktický talent se už na počátku jeho režimu prokázal pohotovým (a pouze Hindenburgem zaštitěným) přijetím Pilsudského nabídky uzavřít pakt o neútočení. Pilsudski znechucený francouz-ským odmítnutím v r.1933 pomýšlet na „policejní akci“ v Německu, a ve snaze balancovat mezi

oběma hlavními protivníky Polska, Ruskem a Německem, učinil tento návrh za oboustranně velmi nepříznivých podmínek: po protipolské hysterii v Německu od r. 1930 (Krasucki), za trvajících hos-podářské války od r.1926, po polském vyzývavém obsazení Westerplatte na gdaňském teritoriu, po polském vypovězení paktu Společnosti národů o ochraně menšin. Ale pro Hitlera bylo Polsko ná-ravníkovým státem proti Rusku, které začínalo novou politiku vůči Francii. Polsko-německý pakt z 26. 1. 1934 měl Polsku zvýšit jeho bezpečnost a zlepšit hospodářské podmínky, pro Hitlera byl vedle konkordátu prvním a základním politickým úspěchem. Polsko se stalo oporou německé poli-tiky ve střední a východní Evropě. (Charles Bloch) Nacisté v letech 1935–1937 vícekrát nabízelí Polsku za účast ve válce proti SSSR velkou část Ukrajiny a kontrolu nad Litvou (výměnou za „ko-ridor“), ale Polsko nejprve očekávalo francouzskou reakci na obsazení Porýní: teprve když Francie ani tehdy nezasáhla, rozvinulo s Německem přátelské styky, které vyvrcholily účastí na mnichov-ském okleštění Československa. Nato Německo naléhavě opakovalo návrhy na společnou akci pro-ti SSSR, což ovšem bylo v rozporu s polskou zásadou nezáúčastnosti. Na jaře 1939 uložil Hitler Wehrmachtu připravit válku s Polskem k 1. 9. 1939. Současně byly obnoveny snahy o nové dělení Polska s Ruskem, jak už ve 20. letech žádalo vedení Reichswehru.

Vztahy mezi nacistickým Německem a ČSR byly jak známo zcela jiné. Pro Berlín bylo určující, že ČSR se stala politicky i vojensky spojovacím článkem mezi Francií a SSSR proti Německu. Hitler neměl zájem s Československem jednat. Netajil se už v r.1932 úmyslem vystěhovat všechny Čechy na Sibiř a na Volyň.²¹⁾ Považoval Československo za snadný objekt napadení a chtěl je exemplárně rozdrtit. Proto byl výsledkem Mnichova osobně zklamán. V protičeskoslovenské politice se úzce sblížil s Maďarskem.

Horthyho režim sice neměl vůči Německu a jeho snaze neutralizovat italský vliv velkou důvěru, ale při svém principiálním územním revizionismu jako základní státní doktríně neměl jinou volbu. Ze spolupráce Maďarsko profitovalo agrárními vývozy, které jinde nemohlo uplatnit. Za příspěví k Mnichovu bylo Maďarsko teritoriálně odměněno v 1. a 2. vídeňské arbitráži. Nebylo však zcela uspokojeno: Hitler potřeboval zachovat samostatné Slovensko jako základnu k útoku proti Polsku a také fašizující se Rumunsko bylo pro něho strategicky důležitější než Maďarsko. Po porážce spřá-teleného Polska přijalo Maďarsko na sto tisíc uprchlíků. Snažilo se zůstat mimo válečný konflikt, ale snaha získat zpět bývalá uherská území je přivedla po boku Německa do války proti Jugoslávii a pro-ti SSSR, ve které zaplatili velkými lidskými ztrátami. Po sovětském postupu k maďarským hranicím se Horthy snažil o dorozumění se západními spojenci, ale odpovědí Němců byla otevřená a úplná okupace Maďarska, jejíž bezprostřední obětí se stalo i 600 000 maďarských Židů.

Nejkrutější ztráty mělo však ve válce Polsko, které po rychlé porážce bylo přibližně podle Curzonovy linie rozděleno mezi Německo a SSSR. Německo vytvořilo z okupovaného Polska „Generální gouver-nement“ s německým guvernérem sídlícím v Krakově. Původně mělo být toto území jakýmsi sběr-ným táborem pro slovanské vyhnance z území přímo anektovaných říší, později během války bylo rozhodnuto, že i ono bude etnický vyčištěno a osídleno Němci.²²⁾ Postavení Poláků v jejich zemi i na nucených pracích v Německu bylo srovnatelné s postavením židovského obyvatelstva před začát-kem jeho masové fyzické likvidace. Vzhledem k těmto poměrům je nesnadné zjistit přesný rozsah ztrát na životech a kolik je v udávaných pěti milionech započteno židovských obětí. Polsko však by-lo rovněž vedle Jugoslávie ve střední Evropě jediná zemí aktivního partyzánského odporu, kterého se v oddílech účastnilo kolem tří set tisíc lidí.

Německé obyvatelstvo polských území (zvětšené za války asi o milion přistěhovalců), stejně ja-ko obyvatelstvo dosud říšských území východně od Odry a Nisy, většinou nečekalo na příchod so-větské a polské armády a uprchlo na západ.

A.I.6. VZTAH MEZI SRN A POLSKEM, MAĎARSKEM, ČESKOSLOVENSKEM 1945–1985

Kapitulací přestalo být Německo světovou velmocí mezi Východem a Západem. Rozdělením Evropy do dvou sfér byla zlikvidována doktrína Mittelage, Mitteleuropy. Poprvé v německé historii se určující západní část Německa se včlenila Adenauerovou zásluhou do západní Evropy.

Teritoriálním posunem Polska na západ bylo naráz zlikvidováno celé historické „východní Německo“ vytvořené Pruskem v 15.–16. století. Přesídlením a vyhnáním asi 10 milionů etnických Němců z Polska, Československa, Maďarska (tady jen 278 tisíc, tj. 1/3 menšiny) a Jugoslávie byla radikálně změněna etnická mapa střední Evropy a přinejmenším dočasně zpřetrhány tradiční kulturní vazby.

Zvláště v případě sudetských Němců a Slezanů šlo o obyvatelstvo vědomé si hlubokých historických kořenů a trvajících na statutu svébytné národnostní skupiny a odmítající prostou asimilaci. Přítom mezi zeměmi východní střední Evropy přetrvávaly či znovu se reprodukovaly tradiční etnické problémy, využívané pak sovětským hegemonem k znemožnění užší regionální spolupráce.

Úloha východoněmeckého, na SSSR naprosto závislého státu, se změnila podle kolísání sovětské politiky. Pouze do r. 1949 si jeho vedoucí funkcionáři dělali iluze o roli revolučního „Piemontu“ v Německu, pak již usilovali o uznání za rovnoprávný druhý německý stát. Po zřízení vnitroněmecké zdi r. 1961 se začali snažit o vedoucí politickou roli ve východní střední Evropě jako představitelé komunistické ortodoxie proti zřejmému nástupu ideologického revizionismu v těchto zemích. V tom se přímo střetli zejména s Polskem. Vztahy SRN k zemím východní střední Evropy nebyly až do r. 1961 součástí praktické oficiální politiky SRN, pro Adenauerovu snahu o absolutní prioritu a nenarušitelnost jednostranné západní orientace proti stoupencům stresemanovské politiky „středu“ mezi Západem a Východem. V r. 1961 při riziku politického patu se formovala „nová východní politika“, motivovaná zájmem o vytváření podmínek pro znovusjednocení, při kennedyovském upuštění od přímého tlaku z kontrolovaného napětí na vnitroněmecké hranici, cílevědomého ponechávání otevřenosti otázky polsko-západní hranice a udržování nároků z „práva na domov“ 9 milionů vyhnaných a přesídlených. Základní potíží východní politiky bylo její kolísání mezi pragmatismem, ale omezeně účinným bilateralismem, spoléhajícím na uvolnění vazeb středoevropských zemí k SSSR a zejména k NDR, zastávanou G. Schröderem, středoevropskou koncepcí jakéhosi Marshallova plánu zastávanou W. Jakschem a konečně neoadenauerovskou linií F. J. Strausse spoléhající se na brzké zhroucení SSSR v jeho nadcházejícím zápase s maoistickou Čínou. Ale byl teprve rok 1961.

Jestliže v r. 1956 se nesplnily americké odhady brzkého zhroucení východního bloku nacionálními rozpory, v šedesátých letech Západ správně rozpoznal nevyřešitelnou krizi komunistických ekonomik v podmínkách nové fáze vědeckotechnické revoluce. SRN sice v tomto směru neměla špičkovou pozici, ale její úspěšně rozšiřované obchodní styky s východní střední Evropou (které se v těchto zemích většinou prosazovaly živelně) jí dávaly privilegované místo. Hospodářské kruhy východní střední Evropy si braly za záminku normalizační návrhy svých vlád r. 1956–1958 míněné nepochybně jako narušení Hallsteinovy doktríny a nepřímou pomoc pro NDR, a vytvářely rozhodující podmínky pro rozvinutí také styků kulturních a vědeckých a z politického hlediska k vytvoření normalizace vztahů v rámci existující Hallsteinovy doktríny. Tomu se NDR velmi intenzivně bránila, ale ani za Chruščevova režimu, ani později významně neuspěla.

Největší význam byl v SRN připisován vztahům s Polskem, vzhledem k jeho vojenské i politické strategické důležitosti druhého nejsilnějšího státu východního bloku a také vzhledem ke sporům mezi Polskem a NDR.

Z tradičních důvodů – takticky mnohem ovšem opatrnější – byl zájem o Maďarsko a z opačných důvodů zase ostentativní nezájem o satelitní ČSR, zapletenou navíc do trvalých polemik se sudetskými Němci.

Čistě ekonomický zájem vůči východní střední Evropě byl na straně SRN ještě v období rekonstrukce, pak jeho relativní podíl a význam neustále klesal přes stálý absolutní růst objemu obchodu. Od začátku 60. let už výrazně a trvale převážil zájem na straně Východu.

Adenauerova vláda byla proti jakékoli formě neutralizace střední Evropy, ať již byly pokusy o ni obsaženy v Gaitskellově či Rapackého plánu a později v projektech pásem sníženého vyzbrojení, z obav před ztrátou významu SRN pro USA a z možnosti recidivy stresemanovské politiky s tím spojené.

Zájem Polska na vztazích se týkal převážně otázky uznání definitivnosti hranic, zájem ČSR na neplatnosti Mnichova už od samého počátku a na neodvolatelnosti odsunu.

Období snižování a uvolňování napětí r. 1961–1974 přineslo pragmatickými kroky SRN postupnou normalizaci oficiálních vztahů. První jednání začala s Maďarskem 1962, ale první obchodní dohoda s výměnou obchodních misí byla uskutečněna s Polskem 1963, zatímco ČSSR stále váhala s ohledem na NDR. Vedení NDR bylo zřejmé, že SPD sleduje politiku uvolnění napětí jako předpoklad k pro ni nepřijatelnému řešení německé otázky (viz Brandtovo memorandum státnímu tajemníkovi USA D. Ruskovi v srpnu 1964). Odpor vedení NDR stále rostl, nalezl určitou oporu v Brežněvovi. Nakonec se i ČSR rozhodla přijmout návrhy SRN k jednání o oficiální obchodní dohodě, která byla přijata v r. 1967. Ani srpnová intervence států Varšavské smlouvy v Československu neodradila SPD a FDP od dalšího postupu, zejména když s iniciativou k zásadnímu politickému jednání o uznání hranice na Odře a Nise přišel o své újmě sám W. Gomulka. Vytvoření vlády SDP FDP urychlilo v SRN uznání statu quo. Nyní vstoupil do jednání i SSSR, který po srpnu 1968 usiloval o zlepšení svého mezinárodního postavení návrhem konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a modu vivendi mezi SRN a NDR. SSSR dosáhl v rámci smlouvy o vzájemných vztazích od vlády SRN také celkové uznání statu quo v Evropě. Pro SRN byla však politicky nejdůležitější smlouva s Polskem, zatímco smlouva s normalizační ČSSR, o které začalo jednání, ji už příliš nezajímala. SSSR využil zájmu přípravy KBSE k tlaku na obě strany, aby bylo dosaženo jistého kompromisu v otázce Mnichova. Pak následovala už bezproblémová smlouva ještě s Maďarskem. Tím bylo pro SRN ukončeno období uzavírání „východních smluv“, vytvořeny stykové instituce a do popředí se dostala znovu „hospodářská diplomacie“.

Polsko zůstalo na prvním místě zájmu, normalizační Československo na posledním. Vůči Polsku, kterému byla poskytnuta řada finančních výhod v rámci odškodnění za zločiny nacismu, zaujala Schmidtova vláda alespoň kompromisní postoj i po vyhlášení výjimečného stavu generálem Jaruzelskim 13. 12. 1980. Tvůrcem zahraniční politiky SRN zůstával H.-D. Genscher, který setrval v úřadě i po změně vládní koalice 1982 a nástupu H. Kohla do úřadu kancléře. Zasazoval se o plnění závazků 3. koše závěrečného aktu KBSE ve východním bloku a o vytvoření podmínek pro rozvoj demokratického disentu, který také zaujal kladný postoj k úsilí SRN o sjednocení Německa.

Helmut Kohl vytvořil svými dvěma jednáními s Gorbačovem 1988 a 1989 předpoklad zásadního obratu i v oficiálních vztazích s Východem. Poznání, že SSSR již vojensky nezasáhne, smetlo pak nejen vedení NDR a samotného SSSR, ale přirozeně i režimy v Československu, Polsku a Maďarsku. Nastala nová epocha.

Poznámky

- ¹⁾ Nipperdey, Thomas: Deutsche Geschichte, 1866–1918 BS II, München 1992.
- ²⁾ Taylor, A. J. P.: The Habsburg Monarchy 1809–1918, New York 1965, s. 205.
- ³⁾ Peter Hanák a kol.: One Thousand Years. A Concise History of Hungary, Budapest 1988.
- ⁴⁾ Lowenstein, Bedřich: Hnutí měšťanstva a národní orientace v polovině 19. stol. (in: Český časopis historický, 88/1990, s. 498 a n.).
- ⁵⁾ Nipperdey op. cit. 426, 441.
- ⁶⁾ Ibid s. 296.
- ⁷⁾ Ibid s. 272.
- ⁸⁾ Taylor op. cit. s. 186.
- ⁹⁾ Nipperdey op. cit. s. 442.
- ¹⁰⁾ Taylor op. cit. s. 166.
- ¹¹⁾ Nipperdey op. cit. s. 277.
- ¹²⁾ Brügel, J. W.: Tschechen und Deutsche 1939–1946, München 1974, s. 98.
- ¹³⁾ Pražák, Richard a kol.: Dějiny Maďarska, Brno 1993.
- ¹⁴⁾ Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht, Düsseldorf 1964, s. 113, 114, 120, 246. Nipperdey op. cit. s. 803.
- ¹⁵⁾ Craig, Gordon S.: Germany 1866–1945, New York 1978, s. 375.
- ¹⁶⁾ Pražák op. cit. s. 217.
- ¹⁷⁾ Nipperdey op. cit. s. 810.
- ¹⁸⁾ Craig op. cit. s. 375, Fischer op. cit. s. 294.
- ¹⁹⁾ Fischer, Fritz: Hitler war kein Betriebsunfall, Aufsätze, München 1993.
- ²⁰⁾ Brügel, J. W.: Tschechen und Deutsche 1918–1939, s. 239.
- ²¹⁾ Tamtéž.
- ²²⁾ Craig op. cit. s. 751.

Z další použité literatury:

- Bloch, Charles: Das Dritte Reich und die Welt (z francouzštiny) Paderborn, München 1993.
- Bundesrepublik Deutschland-Volksrepublik Polen (red. J. Sulek, H. A. Jacobsen, Frankfurt/M. 1979, stati J. Krasuského, Jörga K. Hoensche, H. A. Jacobsena.
- Craig, Gordon A.: Europe since 1878, New York 1965.
- Droz, Jacques: Europe between Revolutions 1815–1848, New York 1967.
- Engelberg, Ernst: Das reich in der Mitte Europas. München 1993.
- Fischer, Fritz: Hitler war kein Betriebsunfall. Aufsätze. München 1993.
- Hertz-Eichenrode, Dieter: Deutsche Geschichte 1871–1890. Stuttgart 1992.
- Hofer, Walther: Die Diktatur Hitlers bis zum Beginn des II. Weltkrieges. Konstanz 1960.
- Klimek, Antonín – Kubů, Eduard: Československá zahraniční politika 1918–1935. Praha 1995.
- Kořalka, Jiří: Malé národy střední Evropy v politice německé říše před 1914. (In Zborník FF UK Bratislava 1988).
- Křen, Jan: Konfliktní společenství, Češi a Němci 1780–1918, Praha 1990.
- Macůrek Josef: Dějiny polského národa. Praha 1948.
- Macůrek, Josef: Dějiny Maďarů a uherského státu. Praha 1934.
- Meyer, Henry Cord: Mitteleuropa, Berlin 1915.
- Poidevin, Raymond: L'Allemagne et le monde au XXe siecle, Paris 1983.
- Teich, Mikuláš (Porter, Roy ed.: The Natinal Question in Europe in Historical context, New York 1993. Články: Jerzy Tomaszewski, Emil Niederhauser, Arnošt Klíma, Heinrich A. Winkler.
- Wehler, Hans-Ulrich: Deutsche Gesellschaftsgeschichte, III. Bd. (1849–1914), München 1995.
- Wendt, Bernd-Jürgen: Grossdeutschland. Aussenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitler- Regimes. München 1985.

A.II. Rusko-německé vztahy a dnešní středoevropská politika SRN

MICHAL REIMAN

A.II.1. HISTORICKÉ ASPEKTY

Vztahy mezi Německem a Ruskem hrají ve střední Evropě tradičně velkou roli. Od dob Kateřiny I. v 18. století byl prostor střední Evropy rozdělen mezi tři velmoci: Rakousko (či Rakousko-Uhersko), Německo a Rusko. Porážka centrálních mocností v první světové válce vedla ovšem k zásadní změně: rozpadlo se Rakousko-Uhersko, Německo bylo silně oslabeno a ztratilo velká území na východě. Také Rusko utrpělo velké ztráty. Říjnová revoluce 1917 jej znepřátelila s vítěznou Dohodou, k níž původně patřilo, a tříletá krutá občanská válka jej vysílila. Ztratilo rozsáhlá území na západě a severozápadě někdejší carské říše a schopnost mocensky působit ve středoevropském prostoru.¹⁾

Ve střední Evropě vznikly četné nové státní útvary. Část z nich se opírala o podporu vítězných dohodových mocností, které jim již s ohledem na svůj zájem na spoutání Německa a SSSR zajistily existenční a pohybový prostor. Nicméně byla nerušená existence těchto států podmíněna trvajícím slabostí Německa a SSSR. Hrozbou pro ně bylo opětné zesílení obou mocností nebo také jejich užší svazek, který by mohl kompenzovat jejich slabost a umožnit změnu realit, vytvořených válkou.

Ke sblížení Německa a SSSR sice došlo, nemělo však dlouhého trvání, rozdílnost sociální a politické orientace obou zemí je rozdělila. Samostatná existence států střední Evropy byla vážně ohrožena teprve příchodem nacistů k moci v Německu. Část z nich padla za obět nacistické agresí, jiné byly odsouzeny k roli německých satelitů. Na nacistických výbojích se přizpůsobil i SSSR, který v srpnu 1939 uzavřel s expandujícím Německem pakt a posléze smlouvu a anektoval rozsáhlá území na východě střední Evropy.

Středoevropská situace získala opět novou podobu teprve po porážce Německa ve druhé světové válce: vedla k obnovení států, i když často v nových hranicích, které Německo za války obsadilo nebo rozkouskovalo. Německo ztratilo další velká území na východě střední Evropy. Ztrátu přitom doprovázel útek, i násilné vystěhování německého obyvatelstva. Geopoliticky se tím Německo silně posunulo na západ. Změn využíval hlavně SSSR, který jako vítězná velmoc mocensky zaplnil uvolněný prostor. Suverenita většiny středoevropských zemí byla znovu dlouhodobě okleštěna. Německo ztratilo schopnost dominovat střední Evropě, vznikly dva znepřátelené německé státy – NSR a NDR, které patřily k rozdílným vojensko-politickým seskupením.

Zmíněné polohy středoevropského vývoje jsou důležité již proto, že předvádějí základní varianty rusko-německého vztahu v minulosti a ukazují, že nejen pro střední Evropu, ale i pro celou Evropu

je stejně nebezpečné spojení Ruska a Německa, jako jednostranné posílení každého z nich. Tato zkušenost silně ovlivňuje myšlení a politické reakce Středoevropanů; platí to zejména o zemích, uzavřených v prostoru mezi Německem a Ruskem: obávají se opětového vzestupu Ruska, nepřejí si však ani jednostranné posílení Německa a bedlivě sčítají každý náznak možného sblížení, tím spíše zvláště jeho vztahu Německa a Ruska.

A.II.2. ROK 1989 A ZMĚNY V POSTAVENÍ RUSKA A NĚMECKA

Rok 1989 a následující rozpad SSSR v roce 1991 opět radikálně změnil středoevropské poměry a aktualizoval již zmíněné problémy středoevropského prostoru. Rusko se ze střední Evropy stáhlo ve střední Evropě a na Balkáně vzniklo přechodně mocenské vakuum. Samostatnost získaly pobaltské státy, historickým novem se stal vznik, byť v rámci SNS, samostatné Ukrajiny. Rozštěpily se však i dvě dřívější opory středoevropského prostoru: Československo a Jugoslávie. Prudce vzrostla váha Německa, které se sjednotilo a posílilo svou pozici v Evropě a v celé struktuře západního světa. Rusko a Německo byly nuceny nově definovat své postavení v Evropě, ve světě i v regionu, formulovat své zahraničněpolitické zájmy a svou politiku. Činily tak ovšem za rámcových podmínek vývoje, které se ve srovnání s předchozími dějinnými epochami výrazně změnily: zkrátily se vzdálenosti, do mezinárodní politiky aktivně vstoupily nové kontinenty, silně pokročilo sjednocování Evropy a zpevnily se její všestranné vazby s USA.

Zlom v ruské politice byl mnohem radikálnější, než zlom v politice německé. Rusko ztratilo své postavení supervelmoci a muselo se vyrovnat se ztrátou dřívějšího sovětského bloku; působily na něj silně důsledky rozpadu sovětského státního území a sovětského politického a ekonomicko-sociálního ústrojí. Nová západní hranice – vznik samostatného Moldavska, Ukrajiny, Běloruska a pobaltských států – oddělila Rusko od střední a jihovýchodní Evropy, vrhla jej územně zpět do doby před Kateřinou I; Rusko se geopoliticky ocitlo značně východněji než dřívější SSSR a než někdejší carské Rusko.

Postavení Ruska ve světě se změnilo. Zmizela parita vojenských potenciálů SSSR a USA. Rusko se jako stát muselo přizpůsobit dominantnímu světovému postavení Spojených států, jejichž vliv zasahoval i do ruských vnitřních poměrů. Tento pád poznamenal i vztahy Ruska s evropskými mocnostmi. Rusko přestalo být pro západní Evropu mocenskou hrozbou a hospodářsko-sociální výzvou. Dřívější Evropské hospodářské společenství (EHS) se transformovalo v Evropskou unii a reálnou se stala perspektiva, že se k této Unii v dohledné době připojí řada zemí východní části střední Evropy. Rusko muselo do budoucna počítat s tím, že se v Evropě nebude hospodářsky a politicky střetávat a potýkat pouze s národními státy, ale též s institucemi sjednocené Evropy a se společnými evropskými postoji. Bylo konfrontováno také se skutečností, že rozpad sovětského bloku nevedl k rozpuštění NATO, nýbrž ke stavu, kdy se o členství v NATO ucházely země, které dříve patřily k Varšavské smlouvě; hranice NATO se tím měly posunout až na hranice někdejšího SSSR; tím by bylo trvale zakotveno změněné geopolitické postavení Ruska.

Změny na evropské hranici jsou pro Rusko o to závažnější, že je paralelně konfrontováno s rapidní změnou svého postavení také v Asii: ztratilo střední Asii a Zakavkazsko, na jejichž území se vytvořily nové suverénní státy. Významným faktorem v nich se stal silný vliv Turecka a působení Iránu i Afghánistánu, který odcizuje tento prostor Rusku. K mocenským posunům došlo na Dálném východě, kde se změnil poměr sil Ruska, Číny a Japonska.

Souhrn těchto problémů má pro Rusko existenční povahu. Bariéry mezi Ruskem a Západem jsou sice prolomeny, nejsou však zdaleka rozbořeny a odstraněny. Transformace nepřinesla Rusku prozatím žádné pevné politické, hospodářské nebo sociální výsledky, jeho úpadek není zastaven. Velkou

neznámou je pro něj prohloubená prostorová vzdálenost k Evropě, která je v příkrém rozporu se základní tendencí ruského novodobého vývoje. Přitom ztratilo paralelně dřívější suverenitu svého mocenského postavení v Asii a i zde je vystaveno silnému politickému tlaku. Právě proto se v jeho politice musely dříve nebo později objevit obavy z vojensko-bezpečnostního a smluvního zakotvení této situace a poměru sil. Tím vším je silně dotčena též dosavadní historická základna rusko-německého vztahu.²⁾

Zcela jinou povahu mají změny v postavení Německa. Poprvé ve XX. století nevystupovalo Německo jako poražený stát, ale jako významná součást koalice mocností, která je událostmi zvyšována. Sjednocení Německo značně posílilo, stalo se hospodářsky a politicky nevlivnějším státem Evropy.³⁾ Vzrostly nároky, které vůči němu mají jeho evropská a americká spojenci, a to i nároky na vybavení jeho ozbrojených sil a jejich působení v rámci OSN a NATO. Německo je tlačeno k tomu, aby se vzdalo četných omezení svých zahraničněpolitických aktivit, které vyplynuly z jeho dřívějšího postavení poraženého státu.⁴⁾ I když se z vnitropolitických důvodů a trvajících obav z německé hegemonie v Evropě podvoluje tomuto tlaku pouze zdráhavě, získává dnes mnoho nových možností, jak vyvíjet vlastní iniciativy, ovlivňovat západní politiku a působit na geopolitické poměry. Německá politika není přitom – s ohledem na dlouhodobou příslušnost k západnímu společenství – zatížena žádným komplexem „malosti“ a vystupuje jako politika státu, který si uvědomuje rozsah své ekonomické moci a politického vlivu.

Výrazným zdrojem těchto změn v německé politice je její nové postavení ve střední, jihovýchodní a východní Evropě. Původně neměla tato politika zde, i když z jiného důvodu než politika ruská, dostatečně ujasněný koncept postupu, který by odpovídal novým poměrům, teprve hledala a formulovala své cíle a zájmy. Uvědomovala si přitom, že její aktivity nesmí oslabit její západní vazby a vzbudit podezření, že směřuje k zvláštnímu postavení Německa v Evropě, opřenému o spolupráci s Ruskem. Snažila se proto vřadit tyto aktivity do celkového kontextu západní politiky a získat pro ně podporu jak v USA, tak i v EHS, resp. v EU, usilovala o koordinovanou zahraniční politiku EU. Vytýkala nicméně více také vlastní iniciativy, které nebyly prosty rizika kritiky a nepochopení.⁵⁾

Význam východní a střední Evropy není ovšem v německé politice zdaleka stejný. Pro Německo zůstává Rusko, nahlédnuto na jeho momentální úpadek, velmocí o mimořádné územní rozloze, bohatě vybavené materiálními a lidskými zdroji. Vztahy s ním mají pro něj perspektivně mimořádně velký hospodářský, i politický a bezpečnostní význam: bezpečnost střední a jihovýchodní Evropy a bezpečnost Německa – nejenom vojensky, nýbrž i z hlediska migrací obyvatelstva, vlivů kulturně-náboženských rozdílů a národnostních konfliktů, ekologie a kriminality – se nedá trvale zajistit bez součinnosti s Ruskem, tím méně proti Rusku. Německá politika neztrácí přitom ze zřetele ani zkušenosti ze dvou světových válek. Má respekt vůči mocenské potenci Ruska, nepřeje si vyhrocené vztahy s ním a uvědomuje si, že její pohybový prostor je závislý na kvalitě rusko-německých vztahů.

Jiný je vztah Německa k zemím střední a jihovýchodní Evropy, které se po rozpadu sovětského bloku ocitly politicky a hospodářsky ve volném prostoru. Soustava jejich mezinárodních vztahů a vazeb se rozpadla, zhroutil se systém jejich hospodářství a společností. Jde přitom o malé nebo středně velké země, které nemají všechny nezbytné mocensko-politické a hospodářské předpoklady samostatné existence. Nemohou situaci zvládnout vlastními prostředky, jsou při znovuzapojení do kontextu světové politiky a do soustavy mezinárodních hospodářských vztahů odkázány na cizí podporu a nezdědka se dostávají navzájem do konkurenčního vztahu. Tento stav labilitu v regionu byl ještě prohlouben následkem rozpadu Jugoslávie i Československa. Západní politika má zde co činit s velkým počtem rozrůzněných politických subjektů, které si nedostatečně uvědomují, že jejich zájmy jsou společné; toto vědomí si teprve vytvářejí.

Zmíněný stav přirozeně silně působí na německou politiku. Německo je mnohem více než jiné evropské mocnosti vystaveno nebezpečím, pramenícím z konfliktů v tomto regionu, z migrace obyvatelstva a z chaotických hospodářských poměrů. Má však také větší možnosti než jiné západní mocnosti ovlivnit situaci. Je blízko, zná místní poměry, disponuje velkým hospodářským potenciálem, je více vystaveno vlivu nadějí a očekávání obyvatel tohoto regionu; cítí se vázáno ohledy na odnění dědictví druhé světové války a nacismu, které tyto země vrhly do náruče SSSR. Vliv USA, stejně jako Francie, Anglie a Itálie byl a zůstal v tomto prostoru často povrchní, jejich aktivní zájmy vztahují pouze k některým politickým problémům, územím nebo výrobním odvětvím. Německo se zde proto pole pro dlouhodobé uplatnění vlastních představ a pro posílení své mezinárodní pozice.

A.II.3 STŘEDNÍ EVROPA A VZTAH NĚMECKA K RUSKU

Ve střední a jihovýchodní Evropě se německá politika od počátku střetávala s četnými problémy, které komplikovaly její vztah k Rusku. Platí to zejména o protiruském trendu v politice četných zemí někdejšího sovětského bloku. Impulzy vycházely zejména z Polska, kde je živily tradiční silné obavy z Ruska. Protiruské nálady měly však značný ohlas i v dalších zemích regionu. Příčinou není pouze opožděná reakce na dřívější závislost na SSSR; velkou roli hrají obavy, že jejich problémy budou posuzovány na stejné úrovni jako problémy ruské a v návaznosti na Rusko, a obavy, že v západní politice získá prioritu problematika ruská a problematika SNS, kdežto problematika střední Evropy zůstane v pozadí. Tím by se vývoj a postavení středoevropských zemí zkomplikovalo a vzniklo by nebezpečí trvajících závislostí na Rusku.

K základním úvahám se přidruží i úvahy další: obavy z ohrožení střední Evropy konflikty uvnitř SNS, z jejího ohrožení chaotickými hospodářskými a politickými poměry ve státech SNS a migrací velkých skupin obyvatelstva. Země střední Evropy usilovaly proto nejenom o oddělení svých problémů od problému ruských, nýbrž i o zřetelnou bariéru mezi Ruskem a střední Evropou, o oddělení komplexu středoevropských vztahů se Západem od vztahů mezi Západem a Ruskem; v politice těchto zemí se uplatnila nejenom zřetelná snaha bránit členství Ruska v evropských orgánech a institucích, ale též jeho užšímu sepjetí s nimi a jeho začlenění do jednotného evropského systému bezpečnosti.⁷⁾

Zmíněný trend v politice středoevropských zemí nebyl totožný s vlastními intencemi německé politiky. Německo nebylo po roce 1989 zachváčeno vlnou protiruských nálad. Dědictví německé „východní politiky“, která obrousila část dřívějších konfliktních ploch, umožnilo pravidelné kontakty německých a ruských politiků. Značnou roli hrálo vědomí, že sjednocení Německa bylo významně usnadněno Gorbačovem, neboť toto sjednocení nemělo původně plnou podporu na Západě.⁸⁾ Sovětské vedení se neuzavřelo ani dalším řešením, které byly přijatelné pro Německo, nekomplikovalo členství sjednoceného Německa v NATO nadměrnými požadavky a přistoupilo na stažení svých vojsk a zařízení z německého území. Německá vláda a hlavní německé politické strany nepodporovaly proto protiruské nálady; postoje německé veřejnosti včetně obyvatelstva bývalé NDR byly vůči Rusku o poznání vyváženější, než postoje obyvatelstva v zemích někdejšího sovětského bloku. Ve východním Německu se zachovaly četné rusko-německé kontakty jak na úrovni institucí a podniků, tak i na úrovni jednotlivců. V západním Německu se tyto kontakty rozmnožily, očekávalo se od nich, že přispějí k obohacení hospodářského a společenského života. Protiruské nálady byly tím usměrněny na pole antikomunismu, získaly podobu obav z restaurace komunismu a jeho imperiální politiky. V této podobě se nemohly stát významnější zábranou pozitivnímu vývoji německo-ruských vztahů. Rusko-německé vztahy měly přitom pro Německo i ten význam, že roz-
býjely poválečné schéma ruské politiky, která se přednostně orientovala na své spojence z doby druhé světové války a tím udržovala v evropské politice protiněmeckou opci.

Z hlediska německých zájmů nebyl vyhrocený konflikt mezi ruskými a středoevropskými zájmy žádoucí, jisté napětí v těchto zájmech bylo ovšem přesto přijatelné a funkční: odkazovalo středoevropské státy na součinnost s Německem a na jeho podporu, vytvářelo stimuly ke zlepšování jejich vztahů s Německem a ke kompromisnímu překonávání případných zájmových střetů. V konkurenci mezi středoevropskými a ruskými zájmy se Německo rozhodlo ve prospěch středoevropských priorit své politiky. Toto rozhodnutí vyplynulo z poznání, že konsolidace Ruska a celého prostoru SNS vyžaduje dlouhý čas a bude značně náročnější a komplikovanější než konsolidace střední Evropy.⁹⁾ Faktory, které dříve vedly Německo a Rusko ke konkurenci o vliv v tomto regionu, přitom přirozeně nezmizely, pouze změnily svůj projev a podobu. Střední Evropa si zachovala pro Německo enormní komunikační, bezpečnostní a hospodářský význam. Německo proto těží z toho, že se Rusko z tohoto prostoru stáhlo, přestalo v něm působit a že přenechalo pole pro aktivity německé a evropské. Rychlá konsolidace střední Evropy posouvala hranice „konsolidované zóny“ na východ, vytvářela jakési nárazníkové pásmo mezi Ruskem a Německem.¹⁰⁾ Přitom německá politika mohla opřít své zájmy o přání středoevropských zemí samých, tím oslabit vlivy minulých nedůvěry a působit proti podezření, že jí jde o obnovu evropské hegemonie nebo o zvláštní rusko-německý vztah. Vystupovala vůči zemím střední Evropy jako hlavní opora jejich integračních přání.

Sladit dobré vztahy s Ruskem s podporou středoevropských ambicí a požadavků nebylo pro Německo snadné a stalo se ještě obtížnější poté, co se na pořad dostalo rozšíření NATO.¹¹⁾ Středoevropské země argumentovaly ve prospěch svého členství v NATO nezřídka za pomoci odkazů na „ruské ohrožení“. To činilo německou podporu tomuto požadavku náročnou, neboť komplikovala rusko-německé vztahy.¹²⁾ Německá politika vycházela ovšem zřejmě původně z předpokladu, že obtíže Ruska a jeho trvalá malá angažovanost ve střední Evropě umožní přijatelný kompromis. Tento předpoklad se nepotvrdil: právě diskuze o členství středoevropských zemí v NATO přiměla Rusko, aby zvýšilo svůj zájem o střední Evropu. Vzniklo pole pro aktuální zájmový konflikt.

K viditelnému ochlazení německo-ruského vztahu došlo v průběhu krize v Jugoslávii.¹³⁾ Názory na příčiny jugoslávské krize a na způsoby jejího překonání se v Rusku a na Západě značně rozešly. Změna v americké politice, která ustoupila od původní podpory jednoty jugoslávského státu a vyhrotila se proti Srbsku, tradičně podporovaném Ruskem, vyostřila rusko-americké vztahy. Ruské výhrady ve vztahu k plánům na rozšíření NATO nabyly na určitosti a tvrdosti. Jugoslávská krize demonstrovala zřejmě ruskému vedení, jaká nebezpečí za podmínek zájmového konfliktu plynou pro Rusko z členství států střední Evropy v NATO.

Ruské postoje se vyhrotily, když se země NATO bez dostatečné konzultace s Ruskem a bez ohledu na jeho výhrady rozhodly pro ozbrojený zásah v Bosně. Tato rozhodnutí měla zázemí nejenom ve vývoji bosenského konfliktu samého, ale i v tlaku konzervativní americké politiky, která doporučovala potřebná řešení bez ohledu na ruské námitky a ovlivňovala postoje Clintona. V Rusku nedocházelo k žádné výraznější stabilizaci ekonomicko-sociálních poměrů. Západní investice a západní podnikatelské aktivity zůstávaly na nízké úrovni a nevytvářely dostatečnou bázi pro stabilitu vzájemných vztahů.¹⁴⁾ Tyto vztahy měly převážně politickou motivaci. Uplatňovaly se v nich osobní kontakty a skupinové zájmy.

Vyhrocení vztahů se promítlo do západního postoje vůči přijetí středoevropských zemí do NATO, který nabyl na určitosti a rozhodnosti. Vyjádřila to teze, že Rusko nemá právo vetovat rozšíření NATO. Kruh zemí, které se cítily ohroženy Ruskem a hlásily se o přijetí do NATO, se rozšířil, dramatizovaly se negativní důsledky ruského vnitřní vývoje pro okolní svět. Objevily se dokonce úvahy o eventualitě umístění raketových a atomových zbraní na území nových členů NATO.¹⁵⁾

Tento vývoj nezůstal bez důsledku pro německou politiku, která měla své spojence v bývalé Jugoslávii v Chorvatsku a v Bosně, přitvrdila svůj postoj vůči Rusku.¹⁶⁾ Zůstává nicméně sporné, do

jaké míry byl tento trend reakcí na politické třibení v USA a v jaké míře kořenil v německé vlně politiky samé. Ve prospěch druhého předpokladu mluví veřejně nezformulovaný německý zájem o vytvoření bezpečnostního polštáře ve střední Evropě, neboť přechodné zostření vztahů mezi Západem a Ruskem jeho budování usnadňovalo.¹⁷⁾ Muselo se ovšem počítat i s dlouhodobými důsledky zhoršených vztahů s Ruskem, které mohly přivodit nový evropský rozkol. Ten by nesmírně zkomplikoval situaci Ukrajiny, Lotyšska, Estonska, Bulharska, Gruzie, států, k nimž se Německo ať již důvody byly jakékoliv – cítilo vázáno minulostí, a promítl by se do celkové situace ve střední Evropě. Evropské země a především Německo přitom oceňovaly, že se Rusko projevilo jako spolehlivý partner, který plní převzaté závazky. Šlo zejména o ruský závazek stáhnout ozbrojené síly z Německa a ze střední Evropy. Zdůraznily proto potřebu vybudovat partnerství s Ruskem v bezpečnostních otázkách. V tomto kontextu lze předpokládat, že přechodné přitvrzení dialogu s Moskvou – rozmnožování počtu potenciálních kandidátů pro vstup do NATO, diskuze o eventuálním umístění jaderných zbraní NATO v nových členských zemích a pod. – mělo vytvořit větší tlak na Rusko a prostor pro „kompromis“, který by lépe vyhověl západním představám a zájmům. Je v každém případě nápadné, že Západ od řady těchto návrhů později rychle a snadno ustoupil a nabídl tento ústup jako základ kompromisu s Ruskem.

Pro další vývoj vztahů s Ruskem bylo podstatné, že směřovatelné politické kruhy v Německu (Kohl) a také v USA (Clinton) nepokládaly trvalé zhoršení, tím spíše vytvoření konfliktních vztahů s Ruskem za žádoucí. Uvědomovaly si, že prohloubení zájmového konfliktu může přivodit zvrát ruské vnitropolitické situace, vést k vytvoření protizápadního režimu a výrazně zúžit manévrovací prostor západní politiky. Ustupovaly sice momentálním politickým tlakům a potřebám, v nichž hlavní roli hráli ohledy na nadcházející prezidentské volby v USA, hledaly však také možnosti kompromisu. Kompromis byl dosažen na bázi Daytonských dohod a ruské účasti na akcích IFOR v Bosně. Ruské postoje poněkud změkly také následkem války v Čečensku, v níž se USA a Německo chovaly nápadně zdrženlivě. Vládnoucí ruská skupina potřebovala západní podporu v nadcházejících ruských prezidentských volbách. Napětí ve vzájemných vztazích Západu a Ruska proto výrazně opadlo.

Změny v mezinárodní situaci přivodily od počátku 1995 vývoj nového trendu ve vztazích Německa a Ruska. Ukázalo se, že destabilizační vliv Ruska a jeho imperiálních choutek byl ve středoevropském prostoru značně přeceněn. Zkušenosti s vládou postkomunistických stran v Maďarsku a v Polsku a zklidnění národnostních rozporů v zemích regionu signalizovaly, že je situace ve střední Evropě stabilní a že nevytváří nebezpečí komunistického zvratu, ani výrazného posílení ruského vlivu.

Západní politika se opět diferencovala. Zatímco americká vládní administrativa byla ve svém manévrování omezena nadcházejícími prezidentskými volbami, iniciativu zlepšení vztahů s Ruskem převzal H. Kohl. Navázal na metodu osobní diplomacie, kterou praktikoval ve vztazích s mnohými státníky; vyjadřovala současně nedostatečnost základny pro širší politické vztahy a omezenost politických alternativ v Rusku. V Německu samém umožňovala tato metoda nevázat iniciativy na momentální stav politické diskuze. Kohlovi šlo zejména o to, aby demonstrativní podporou Jelcina, pokládaného na Západě za hlavního garanta pozitivních vztahů s Ruskem, ovlivnil ruské prezidentské volby. Zároveň mu však šlo také o to, aby dosáhl příznivého zvratu v zájmovém konfliktu s Ruskem o rozšíření NATO.¹⁸⁾ Vyslovil se proto pro zakotvení dobrých vztahů s Ruskem a distancoval se od tezí, rozšířených na půdě NATO, které oddělovaly jeho rozšíření od úpravy vztahů s Ruskem. Vyjádřil pochopení pro ruské legitimní bezpečnostní zájmy a ruské obavy a navrhl spojit rozšíření NATO s jeho reformou, která by vyšla vstříc Rusku. Kohlovo úsilí o kompromisy a jeho politická filosofie mají zřejmě základ v přesvědčení, že dobré vztahy s Ruskem rozšiřují nadále prostor pro německé aktivity, a mají základ též v úvaze o bezpečnosti v Evropě. Rozšíření NATO o další státy ve střední Evropě zvyšuje sice, jak již o tom bylo hovořeno, úroveň bezpečnosti pro středoevropský

region, neřeší však všeobecný problém evropské bezpečnosti. Pro zajištění této bezpečnosti a bezpečnosti celého západního společenství zůstávají rozhodující vztahy s Ruskem. Teprve urovnání těchto vztahů výrazně zmenšuje nebo i zcela ruší nebezpečí globálního konfliktu, umožňuje pokojně urovnání četných regionálních konfliktů, působí k posílení mimovojenských faktorů bezpečnosti: stability evropských ekonomických a sociálních podmínek, potření organizovaného zločinu, omezení negativních účinnů migrace obyvatelstva, řešení problémů ekologie (zejména atomové energetiky) atd. Kohlovy iniciativy – zejména jeho důraz na ohledy vůči Rusku – ačkoli jejich dosah nebyl hned všude plně pochopen, vyjádřily proto perspektivní trend západní politiky a základní trend politiky EU,¹⁹⁾ směřující k zakotvení Ruska jako evropské mocnosti, k vytvoření institucionální základny pro překonávání jeho zájmových diferencí a potenciálních konfliktů s EU, základny pro začlenění celého komplexu vztahů mezi Ruskem a EU do soustavy evropské integrace.

Hovořit o těchto aspektech Kohlových iniciativ je důležité také proto, že jsou v zemích východní části střední Evropy (a nezdávka i v Německu samém), které se dnes soustřeďují na problémy vlastního členství v NATO a v EU, často podceňovány a falešně interpretovány jako „ústupky“ Rusku, jeho imperiálním ambicím a choutkám. Ve skutečnosti jde o novou fázi v ujasňování existenčních zájmů EU a západního světa; souvisí s globalizací světového hospodářského a politického vývoje po pádu SSSR a sovětského bloku a po překonání četných bariér, které dřívější bipolarita světa živila a vytvářela. Snaha předejít nové konfrontaci a zapojit Rusko do stávajících, či teprve vznikajících evropských a světových struktur není proto charakteristická pouze politikou Německa, či USA, ale také pro další západní státy; výrazně intenzifikuje své vztahy s Ruskem Francie, jako druhý pilíř EU, rozšíření vztahů s Ruskem je příznačné také pro Velkou Británii a Itálii. Nejde přitom o aktivity přechodné, konjunkturní, sledují určitou společnou koncepci vztahů s Ruskem, která byla v EU zformulována v listopadu 1995 v dokumentu „Evropská Unie a Rusko: budoucí vztahy“.²⁰⁾ Vychází ze zjištění, že Rusko i po rozpadu SSSR zůstává, bez ohledu na svou momentální slabost, velmocí, disponující značnou specifickou vahou, specifickým vlivem v okolním světě a výrazností zájmů. Tato role SSSR je určována velikostí jeho přírodních a lidských zdrojů, jeho předchozím vývojem a geopolitickým postavením v evroasijském prostoru, které ho nutí k intenzivnímu dialogu nejenom se Západem, ale i s východem: Čínou, Indií a dalším státy. Také vztahy Ruska s Japonskem se vymykají obecnému rámci ruské západní politiky a mají výrazné „asijské“ dimenze. Vztahy s asijskými státy nejsou přitom samy o sobě výrazem protizápadního směřování ruské politiky; mají ze západního hlediska důležitou funkci a poslání v tom, že přispívají ke strukturalizaci evroasijského prostoru a k jeho stabilitě. Teprve ztráta kontaktu mezi západním a ruským, resp. asijským vývojem by z nich mohla učinit hrozbu pro západní svět.

Zmíněný kontext západní a evropské „ruské politiky“ způsobil, že se postoje západních států během jednání o rozšíření NATO a EU vyznačovaly – značnou roli zde opět měly aktivity Německa – jistou mírou porozumění pro zvláštnosti hospodářské, kulturní i etnické situace Ruska, pro zvláštnosti jeho transformačních problémů. Uplatnilo se vědomí, že západní politika má být koncipována tak, aby nenahrála nebezpečí vnitropolitického zvratu, vítězství nacionálních, resp. komunistických stran a seskupení. Musí proto přihlížet k různosti zájmů a pojetí mezi Západem a Ruskem na životním zájmu Ruska si vybudovat soustavu všestranných, pozitivních vztahů se Západem, rozhodující pro podmínky jeho bezpečnosti, pro vytvoření možností zvládnout svízelnou dlouhodobou vnitřní krizovou situaci, pro zajištění naléhavých potřeb obnovy ekonomického, technologického a vědeckého potenciálu, ruského zájmu na členství a spolupráci v organizacích a institucích, řídicích se západními standarty, normami a hodnotami. Západní politika si byla přitom vědoma, že stejně jako na Západě a ve střední Evropě působí obavy z obnovy ruského hegemonialismu, působí v Rusku obavy z vměšování Západu do ruských vnitřních záležitostí a z nerespektování ruských vitálních zájmů.²¹⁾

Rozdílnost pojetí, i oboustranné obavy byly proto pobídkou k soustavnému politickému dialogu směřujícímu k přijatelným oboustranným kompromisům a k prohlubování praktických řešení. Západní politika přitom zdůrazňovala, že obapolný zájem na spolupráci bude úspěšný pouze tehdy, když realizace zvláštních, „ruských“ řešení nepovede k ústupu od budování demokratického politického zřízení a tržních podmínek a nebude mířit proti zájmům třetích zemí.

Náročná problematika otevření NATO východním směrem byla tak pro německou, i pro celou západní politiku podmíněna soustavou návrhů a kroků, které by tvořily základnu pro stabilní vztahy Ruska a Západu. „Rusko má být jako partner včleněno do mezinárodních organizací a do mezinárodní dělby práce, podílet se jako konstruktivní velmoc na vytváření nové evropské struktury, než skutečně stabilního mírového uspořádání Evropy bude dosaženo teprve tehdy, když se v ní podaří plně zakotvit demokratické Rusko“ – shrnul smysl této politiky R. Seiters, který je významným představitelem bonnské vládní koalice.²² Rusko bylo tak přizváno k jednáním a posléze i k členství v klubu západních velmocí (G 7, resp. G 8), bylo přijato jako plnoprávný člen do Rady Evropy, bylo mu umožněno členství, či spolupráce v dalších mezinárodních organizacích, počítá se s vyústěním jeho vztahů s EU v asociační členství.²³ Dalekosáhle vyšla západní politika Rusku vstříc tak ve sféře hospodářských vztahů. Rusko získalo velký úvěr Mezinárodního měnového fondu a další finanční podpory a úlevy. Po uzavření Dohody o partnerství a kooperaci (1994) stoupl podíl EU na ruském zahraničním obchodu na 40 % a u přímých zahraničních investicích dosáhl téměř 50 %. Tyto byly současně vytvářeny podmínky pro rozšíření evropského integračního prostoru na východ a pro jeho konsolidaci.²⁴

Ve specifické sféře vztahů mezi NATO a Ruskem nebylo nicméně snadné najít řešení, která by uspokojila obě strany. Rusko se snažilo předejít rozšíření NATO východním směrem, resp. oslabit účinnost tohoto rozšíření. Navrhovalo řešení, která měla zajistit jeho ingerenci do rozhodovacího procesu NATO, prosazovalo řešení, která vytvářela v NATO dvojí standart členství a omezující členství zemí ve východní části střední Evropy hlavně na politickou sféru, usilovalo o spoutání NATO smluvními závazky, které by zásadně podvázaly jeho aktivity ve střední a jihovýchodní Evropě. Šlo mu také o závazek, že NATO nerozšíří svou působnost na území, které dříve patřily do státního svazu SSSR.

V této podobě nebyly ruské požadavky přijatelné ani pro NATO, ani pro středoevropské země. NATO bylo ochotno přistoupit na úzkou spolupráci s Ruskem ve sféře bezpečnosti a strategické, nebylo však ochotné zásadně omezit své právo suverénně rozhodovat o otázkách bezpečnosti, vytvořit dvojí standart svého členství, omezit právo třetích zemí na zajištění vlastních zájmů a na svobodnou volbu spojenců, a stejně tak zásadně omezit jejich právo na případné přistoupení k NATO. Nebylo také ochotné v žádné podobě uznat jiný standart mezinárodního práva pro nástupnické země SSSR, než pro ostatní země.

Sladění rozdílných postojů nebylo nikterak snadné. Pro německou politiku vytvářel tento disens zvláštní obtíže také proto, že se zavázalo působit jako obhájce zájmů států východní části střední Evropy. Ty ovšem projevovaly aktivní zájem na rychlém a dalekosáhlém rozšíření NATO za hranice obvykle zvažovaného členství Polska, Maďarska a ČR. Byla konfrontována i s tím, že Francie a Itálie prosazovaly členství Rumunska v NATO.

Zásadního řešení bylo dosaženo v průběhu jara a léta 1997. Došlo k podepsání ujednání o vzájemných vztazích, spolupráci a bezpečnosti mezi NATO a Ruskem. Jejich vztahy byly institucionálně vyjádřeny vytvořením společné Rady, která měla umožnit vzájemné konzultace, projednání bezpečnostních otázek společného zájmu a také společných opatření a kroků k řešení konfliktních situací. O něco později byla vytvořena obdobná Rada i pro vztahy mezi NATO a Ukrajinou. Paralelně byly v červenci 1997 vyzvány k jednáním o členství v NATO Polsko, Maďarsko a ČR.

Rusko se sice ohradilo proti rozšíření NATO jako zásadní chybě, nepřeneslo však své výhrady na realizaci ujednání, neboť nemohlo a nechtělo riskovat konflikt a konfrontaci se Západem, které by poalozaci ujednaní výsledkem sbližování. Ochota Západu vyjít vstříc ruským obavám se projevila tím, hřbily dosavadní výsledek sbližování. Ochota Západu vyjít vstříc ruským obavám se projevila tím, že se rozšíření NATO v první fázi omezilo na jednání o přístupu tří již jmenovaných zemí: Polska, Maďarska a ČR. Hrál v tom ovšem také roli úvaha o finančních a organizačních problémech a nákladech rozšíření. NATO ujistilo Rusko o tom, že nehodlá budovat v blízkosti ruských hranic své předemné struktury, zejména instalovat zde raketové a nukleární systémy.

Rozhodnutí o rozšíření NATO realizovalo část německého závazku působit v roli advokáta zájmů zemí střední Evropy. Nelze ovšem nevidět, že ve vztazích Německa a těchto zemí vznikly jisté třecí plochy. Uvítaly by totiž daleko větší německou aktivitu ve prospěch širšího otevření NATO na východ a jihovýchod, než je realizovala západní politika. Tyto třecí plochy jsou zdůrazněny také tím, že se po ujednáních mezi NATO a Ruskem projevuje viditelný vzestup zájmu německé a celé evropské politiky o pevné vztahy s Ruskem. Německá politika se přihlásila k pečlivému ohledu na ruské zájmy v procesu evropské integrace; stejná tendence se projevila i v politice Francie. Zájem Německa na vztazích s Ruskem byl v roce 1997 opětovně zdůrazněn okázalým jednáním mezi Kohlem a Jelcinem (resp. Černomyrdinem) a Chirakem a Jelcinem, za nimiž následovalo ujednání o pravidelných ročních setkáních šéfů třít států (Ruska, Německa a Francie). Je důležité, že intenzifikaci své evropské politiky a vztahů s Německem a Francií ruská politika chápe jako jistou protíváhu k usnesením o rozšíření NATO. Význam těchto tendencí a jejich důsledky nejsou prozatím zřejmé, vyjadřují nicméně skutečnost, že Německo a Francie se ještě více vzdálily chápání Ruska jako svého protivníka. Význam a váha specifických zájmů malých středoevropských zemí (do této kategorie nespadá Polsko) v evropské a světové politice tím bezpochyby klesá, do popředí vystupují více jako prioritní vztahy Západu a EU s Ruskem.

A.II.4. OHLAS NĚMECKÉ POLITIKY V RUSKU

Německá politika se v dnešním Rusku setkává se značným zájmem, který vytváří situaci porozumění mezi ruskou a německou politickou špičkou. Velkou specifickou váhu Německa v evropské a západní politice rozpoznala ruská politika již na sklonku Gorbačovovy éry. Rusko přitom s úspěchem těžilo z té role, kterou sehrál SSSR při sjednocení Německa. Svůj zájem na dobrých rusko-německých vztazích dokumentovalo tím, že se zřetelně distancovalo od NDR a odmítlo poskytnout ochranu její někdejší politické špičce. Přistoupilo na budování zvláštního „přátelského“ vztahu mezi Kohlem a Jelcinem a vyzvedlo Kohlovu politiku jako faktor, který zlepšuje vztahy Ruska a Západu. Nelze přitom podcenit značnou šíři a intenzitu dnešních rusko-německých kontaktů, podíl Německa na včlenění Ruska do evropské spolupráce, na poskytování Rusku všemožné hospodářské podpory ze strany evropských a světových finančních institutů a orgánů, na ulehčení podmínek pro ruské špičkové vědce a manažery, jakož i na přípravě vědeckého a manažerského dorostu.

Válečné reminiscence nehrají dnes v německo-ruském vztahu větší roli a nejsou z ruské strany nikterak živěny. Sporná otázka návratu německých kulturních statků, ukořistěných SSSR za války, je oběma stranami vytlačena na okraj širšího veřejného zájmu, který by mohl jejich vztahy komplikovat. Stejně se postupovalo i v otázce zabezpečení německé menšiny v Rusku a dalších sporných problémech. V Rusku nezůstalo nepovšimnuto, že se Německo chová velmi rezervovaně ve vztahu k vnitřním problémům Ruska a že se snaží stlačit na nejnižší míru diskuzi o záporech Jelcinovy vnitřní politiky; je to oceňováno ve vládnoucí skupině, současně to však vyvolává značné výhrady opozice.

Slabiny dnešního rusko-německého vztahu spočívají hlavně v tom, že se oběma stranám přes četné, nezřídka okázalé kroky a iniciativy nepodařilo podložit tento vztah dostatečně také hospodář-

sky;²⁵⁾ objem německých investic v Rusku sice roste a je vyšší než podíl investic jiných evropských států, zůstává však přesto relativně nízký, což je podmíněno obavami z nestability ruské vnitřní situace, které brzdí podnikatelské aktivity. Německé prostředky se tak často stávají pouhým nástrojem zajištění těch či oněch politických cílů, zejména podpory Jelcina a jeho administrativy. Vliv Německa je tím sice momentálně posilován, na straně druhé se to může stát – přijde-li k moci v Rusku jiné politické seskupení – negativní položkou vzájemných vztahů. Nelze také přehlédnout, že si v průběhu jednání o rozšíření NATO ruská politika začala výrazně všimnout odlišnosti ve francouzských postojích vůči NATO a tyto odlišnosti zdůrazňovat. Tento trend může v sobě skrývat ruské výhrady vůči německé politice. Nicméně role Německa ve vládní politice Ruska je nadále vysoká a vyvolává zájem také v opozici, která hledá vlastní kontakty k německému politickému světu a k Evropě.

A.II.5. ZÁVĚR

Německá snaha udržet nekonfrontační a dobré vztahy s Ruskem má dlouhodobou povahu a vstoupuje se do širšího kontextu politiky EU a západního společenství, v nichž ve vztahu k Rusku působí nezdědka iniciativně. I když postoje různých frakcí německé politické třídy vůči Rusku nejsou jednotné a lze v ní nalézt proudy a osobnosti, vystupující ve prospěch větší distance vůči Rusku, základní trend této politiky má dostatečně širokou základnu jak ve vládní koalici, tak i v opozici, než se ho v žádném ohledu pokládat za záležitost úzkého kruhu osob, resp. H. Kohla a štábu jeho spolupracovníků. Je přitom pouze přirozené, že zachování pozitivního trendu v rusko-německých vztazích nezáleží pouze na kvalitě a směru německé politiky, ale i politiky ruské. Situace v Rusku zůstává velmi labilní a nevylučuje možnost nepříznivého zvratu. Pokud by politika středoevropských zemí nezískala tyto kvality, mohlo by dojít k situaci, za níž by se německo-ruské vztahy v budoucnu obrátily proti nim; mohlo by dokonce docházet k situacím, za nichž by se tyto země, nebo část jejich politika vytvářela trvalé zábrany německo-ruskému vztahu. Podobný stav by byl dlouhodobě osudný pro jejich existenci nebo by je – i v rámci EU – učinil jednostranně závislé na Německu.

Poznámky

- ¹⁾ Součástí carského Ruska byly na západě Finsko, Pobaltí, značná část Polska se středisky ve Varšavě a v Lodži. Toto Rusko mělo silný vliv v Rumunsku a v ortodoxních zemích, resp. komunitách na Balkáně.
- ²⁾ O formování a povaze dnešní ruské zahraničněpolitické koncepce viz. H. Timmermann: Partnerschaft mit Russland Chancen und Probleme der EU-Anbindungsstrategie. Bericht des BIOst Nr. 43/1996, s. 9–11.
- ³⁾ Problémy ovšem vytváří definování nového mocenského postavení Německa, které je předmětem diskuze. Srv. např. A. Baring: Wie neu ist unsere Lage? Deutschland als Regionalmacht. Internationale Politik. Vor einer neuen deutschen Aussenpolitik. Hf. 4/1995.
- ⁴⁾ Bushova administrativa v USA vyjádřila dokonce přání, aby Německo převzalo jakousi „vedoucí roli“ v Evropě. Toto přání nebylo vládou SRN vyslyšeno; byla si dobře vědoma důsledků, které by to bývalo mělo pro jeho vztahy s evropskými partnery. Srv. August Pradetto, After the Bipolar World: Germany and her European Neighbours. In Studien zu Transformation und Sicherheit in Mittel- und Osteuropa, Hamburg, Hf. 1, s. 29.
- ⁵⁾ Podezření, že SRN usiluje o jakousi obnovu zvláštních vztahů s Ruskem a tím i zvláštního postavení v Evropě vzniklo na bázi německé „východní politiky“ poměrně brzy. Srv. např. F. Fehér-A. Heller: Osteuropa unter dem Schatten eines neuen Rapallo. Forschungsprojekt Krisen in den Systemen sowjetischen Typs. Studie No. 6 Index, Koeln. Nověji na tyto obavy reagoval A. Baring v již cit. studii (viz. pozn. 3).
- ⁶⁾ Platí to zejména o německém postupu ve věci uznání suverenity Slovinska a Chorvatska, který nebyl sladěn s postupem jiných evropských států a USA. Tento postup přispěl k výraznému zostření jugoslávské krize a stal se – zejména v Evropě – předmětem četných kritik a polemik.

- ⁷⁾ Je míněn zejména souhrn postojů, vyjádřených v kontextu jednání o rozšíření NATO, kde NATO bylo pojmáno jako obrana proti Rusku. Výhrady středoevropských zemí se projeví i při projednávání členství Ruska v řadě evropských institucí. Je příznačné, že se německá politika v průběhu let 1991–1996 nejednou chápala iniciativy, aby zabránila vyhocení vztahů mezi Západem a Ruskem za krize v Bosně, resp. vyhocení konfliktu ve věci východního rozšíření NATO. Platí to o německých iniciativách (Kohl a Kinkel) na jaře 1994, 1995 a 1996.
- ⁸⁾ Projevilo se to výrazně v době, kdy se jednalo o znovusjednocení Německa; tehdy se v části západoevropské politiky objevily naděje, že znovusjednocení a tím i posílení Německa ztroskotá na sovětském odporu.
- ⁹⁾ Srv. H. Timmermann: Deutschland und Russland: eine schwierige, aber notwendige Partnerschaft. Internationale Politik und Gesellschaft, 4/1995; téhož: Europa – der zentrale Bezugspunkt für die Länder des Ostens. Osteuropa, 8/1993; téhož: Russlands Aussenpolitik: Die europäische Dimension. Osteuropa, 6/1995. Zmíněné rozhodnutí nebylo však zcela jednoznačné. Ch. Bertram uvádí, že Kohl se např. těžko rozhodoval pro rozšíření NATO, dával přednost rozšíření EU (Mladá fronta Dnes, 3. 12. 1996).
- ¹⁰⁾ Výrazné svědectví o tom vydávají např. tzv. readmisní dohody Německa s jeho východními sousedy (o vracení ilegálních migrantů), sjednané v důsledku členství Německa v schengenském smluvním systému. Německo se ovšem současně ohrazovalo proti podezření z politiky zájmových sfér (viz. Mladá fronta Dnes, 7. 2. 1994).
- ¹¹⁾ Pradetto, c. d., s. 22–23.
- ¹²⁾ Viz. Ch. Bertram, MF Dnes, 3. 12. 1996. Důležité jsou údaje o tom, že Kohl preferoval členství těchto zemí v EU a přiklonil se k podpoře jejich členství v NATO definitivně teprve tehdy, když se pro toto řešení rozhodla Clintonova administrativa v USA.
- ¹³⁾ Je tím myšlena německá iniciativa ve věci uznání suverenity Slovinska a Chorvatska, která brala malý ohled na realitu Jugoslávie a reminiscence z dob druhé světové války.
- ¹⁴⁾ Stav zahraničních investic zůstával podle ruské statistiky za rok 1995 celkovým objemem cca 6,5 mlrd. USD podstatně nižší než v reformních zemích Střední Evropy. Největší podíl na těchto investicích patřil USA, podíl Německa zůstával dlouho relativně nízký a výrazně vzrostl teprve v letech 1994–1995. Nebyl však ani potom nikterak enormní. BMWI (Bundesministerium für Wirtschaft), Pressemitteilung, 11. 3. 1996, s. 4.
- ¹⁵⁾ Podnět k těmto úvahám zavdaly některé výroky Šalikashviliho za jeho návštěvy v Praze 1994 a následné výroky středoevropských a západních politiků, které se daly interpretovat jako jejich podpora.
- ¹⁶⁾ Konflikt se přišťřil počátkem 1994. Srv. Kinkel warnt Moskau vor einem Rückfall in alte Verhaltensmuster: „Russische und deutsche Interessen stimmen nicht immer überein“. FAZ, 4. 3. 1994. Německá politika ovšem vyvinula iniciativy, aby nedošlo k trvalému zhoršení vztahů.
- ¹⁷⁾ V německé politice lze vystopovat určité rozdíly mezi postojem Kohla, podporovaného zpravidla Kinklem, a postoji dalších členů kabinetu nebo vůdčí garnitury CDU a CSU. Nejmarkantněji tento rozdíl vystupuje mezi prohlášeními Kohla a ministra obrany Rühleho. K. Kinkel, Die NATO-Erweiterung. Ein Beitrag zur gesamteuropäischen Sicherheit. Internationale Politik, Nr. 4/1995.
- ¹⁸⁾ Německo, Helmut Kohl se zřetelně vyslovil proti konfliktním vztahům s Ruskem v roce 1994, 1995 a naposledy 1996 a demonstroval pokaždé svůj zájem v osobních setkáních s Jelcinem, za nichž jednal nejenom o ruských hospodářských přáních, ale i o přihlídnutí k ruským zájmům a námitkám jako celku. Shovívavý postoj vůči četným negativním aktivitám Jelcinova režimu je nejproblematictější stránkou této politiky, která vyvolává neporozumění a protesty opozice v západních zemích a v Rusku samém.
- ¹⁹⁾ Viz rovněž H. Timmermann: Partnerschaft mit Russland, Chancen und Probleme der EU-Anbindungsstrategie, BIOst 43/1996, s. 12–13.
- ²⁰⁾ Tamtéž, s. 7.
- ²¹⁾ Tamtéž, s. 11–15. Platí to o ruských obavách z přílišného posunu západních vojenských struktur k ruskému území, jeho hospodářským a politickým centrům, o obavách, že Západ, či jeho vliv bude působit k oslabení spolupráce uvnitř SNS a že přitom utrpí vitální ruské hospodářské a kulturní zájmy, že nebude respektována problematika ruských menšin v nástupnických zemích SSSR apod.
- ²²⁾ R. Seiters (místopředseda poslanecké frakce CDU/CSU): Rußland und Europa – Möglichkeiten und Grenzen einer Integration. Projev na 11. zasedání Rußlandforum, dne 9. 9. 1997, s. 1.
- ²³⁾ Tamtéž, s. 5.
- ²⁴⁾ Timmermann, BIOst 43/1996, s. 8; rovněž R. Seiters, c. d.
- ²⁵⁾ Viz. BMWI, Pressemitteilung z 28. 3. 1996 (Tagung des deutsch-russischen Kooperationsrates in Hamburg am 29. 3. 1996) a z 11. 3. 1996 (Verbesserung der Rahmenbedingungen für bilaterale Wirtschaftskooperation Warenverkehr, Investitionen, Dienstleistungen).
- ²⁶⁾ FAZ, 5., 19. a 20. 2. 1996.

B

**MULTILATERÁLNÍ
ROVINA VZTAHU**

B.I. Multilaterální politika SRN vůči zemím střední Evropy

VLADIMÍR HANDL

B.I.1. POSTAVENÍ A ZÁJMY NĚMECKA VE VZTAHU K ZEMÍM STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY

B.I.1.a. Geopolitické změny a historická zátěž vztahů

Následky změn v geopolitickém postavení SRN po roce 1989 modifikovaly její vztah vůči zemím střední východní Evropy a změnily postavení těchto zemí v německé východní a evropské politice (zde a dále jsou míněny čtyři sledované státy, pracovně země CEFTA – v této práci v zásadě bez Slovinska).

a) Německo, stejně jako Polsko a někdejší Československo, přestalo hrát roli „frontového státu“ ve smyslu své původní polohy na linii („studené“) vojenské konfrontace. Čtyřicetileté vojensko-politické rozdělení tohoto regionu ve své nejostřejší podobě zmizelo. Německo je bezpochyby „vítězem studené války“ nejen v tom smyslu, že dosáhlo státního sjednocení, ale i v bezpečnostním ohledu. Poprvé za svou existenci je mimo dosah konvenčních vojenských sil mocnosti, která by jej mohla ohrozit. Nebyla ale nastolena institucionální homogenita regionu: SRN je nadále nejzazším západním státem ve smyslu integrované vojenské struktury. Je proto „pokryt“ pozitivními bezpečnostními garancemi USA a dalších členských států. Odbourání vojenské bipolarity a zásadní pokles vnějšího ohrožení nicméně umožňují, aby Německo vnímalo střední Evropu jako více méně jednotný prostor ve smyslu regionální bezpečnosti. To je zásadní změna ve srovnání s dobou např. plánu Rapackého na vytvoření zóny bez jaderných zbraní ve střední Evropě.¹⁾

b) Zvýšila se zároveň citlivost SRN vůči mnohostranným vlivům, přicházejícím z východu, které byly dříve „odblokovány“ jednak politickým režimem v těchto zemích, jednak existencí málo „propustné“ hranice mezi oběma uskupeními. Německo zatím zůstává hraničním státem západní Evropy ve smyslu sociálně-ekonomickém, měřeno mj. dosaženou životní úrovní obyvatelstva. Spolu s Rakouskem je rovněž západním hraničním státem EU. Nadále tak v mnohém představuje „Ostgrenze“ a právě tak její polohu vnímá i značná část německé veřejnosti.²⁾

Nehledě na přetrvávající asymetrii v hospodářské výkonnosti a životní úrovni, roste s koncem bipolarity systémová kompatibilita – politické a sociálně-hospodářské uspořádání, systém právních norem, zahraničněpolitická orientace atd. se sblížují. Vztahy mezi Německem a zeměmi CEFTA se za těchto podmínek přibližují k přirozené úrovni, odpovídající geografické, historické a kulturní blízkosti, stejně jako intenzivním hospodářským vazbám.

Významným prvkem, motivujícím a spoluformujícím vztahy Německa vůči daným zemím je **torická zátěž 30. až 40. let:** nacistická minulost, odpovědnost za druhou světovou válku a také následující „přidělení“ zemí východní Evropy do „sovětské zóny“. Právě sjednocení Německa, a také země východní Evropy téměř bezvýhradně podpořily, zavázalo německou politiku k ještě větší odpovědnosti a vstřícnosti při utváření vztahů spolupráce s těmito státy.³⁾

B.1.1.b. Rizika

Jaká **rizika** vyplývají pro Německo ze sousedství se státy CEFTA²⁴⁾ Při pohledu na bývalou východní Evropu se v německé politice hovoří o několika hlavních druzích potenciálních rizik:

a) **Rizika neúspěchu transformačního procesu**, stagnace a dokonce destabilizace daného prostoru. Hranice ztratily svůj relativně nepropustný charakter. Krize zemí střední východní Evropy by mohla způsobit „infekci“ (zejména nacionalizaci politiky), ohrožující nejen stabilitu Německa, ale i celého Západu a jeho integrovaných struktur. Trvá skepse, zda by byly vnitřní instituce zemí schopny řešit např. dopad eventuálních migračních vln, nekontrolovatelného pronikání kriminálních struktur atd.

Z tohoto pohledu je zřetelné, že zájem o SVE má svoji nepopiratelnou a rostoucí váhu, je ale sekundární: primární je nadále zájmová (politická, bezpečnostní, hospodářská, technologická i kulturní) orientace na Západ a „akční jednotá“ právě těchto zemí.

Státy CEFTA jsou přitom sice jistě předmětem obav – zejména prioritní regionální partner Polska díky svému celkovému potenciálu a přímé hranici s Německem, Slovensko pak díky proměnlivosti své politické scény. Vzhledem ke svému politickému směřování a relativní pokročilosti transformačního procesu (podobně jako Slovinsko a do jisté míry Estonsko) jsou ale zejména pravděpodobnými zdroji závažných problémů. Rovněž obava z migračního tlaku (v roce 1991 uvažovalo až jedna třetina Poláků o migraci do zemí západní Evropy) se ukázala jako přehnaná.

b) **Rizika vnitro-bezpečnostního, bezpečnostně-politického, případně vojenského charakteru.** Jsou spojována s celým spektrem existujících nebo eventuálních forem ohrožení: od aktuálního rozšiřování organizované kriminality a mezinárodního zločinu, nebezpečí ekologických katastrof (zejména otázka bezpečnostního standardu jaderných elektráren), rozšiřování zbraní včetně zbraní hromadného ničení a vyspělých vojenských technologií až po ozbrojené konflikty ve státech východní Evropy nebo mezi nimi.

Obavy v oblasti vnitřní bezpečnosti vycházejí ze zkušeností s dramatickým nárůstem aktivit kriminálních organizací „z východu“ v Německu. Ve vojenské oblasti ovšem země CEFTA zdroj obav nepředstavují. Rozpad bývalé Jugoslávie a následné aktivity mezinárodních organizací, které si vyžádaly mj. nasazení sil SRN v rámci akcí UNPROFOR a IFOR, ukázaly míru provázanosti zahraniční a bezpečnostní politiky SRN se situací v oblastech mimo vlastní a spojenecká území. Země CEFTA zde ale (v různé formě a úrovni) stály spolu s Německem na straně mezinárodního společenství. Prioritní obava se týká možnosti, že by se ruská politika vrátila ke konfrontačnímu, protizápadnímu kurzu a obnovila soupeření o vliv ve střední Evropě. Především případný konflikt ve vztazích mezi Ruskem a Ukrajinou by ohrozil evropskou bezpečnost v mnoha směrech. Rovněž růst napětí mezi zeměmi CEFTA a Ruskem (Polskem a Běloruskem), který by eventuálně vyústil ve střet mezi Západem a Ruskem o osud těchto zemí, je zdrojem vážných, i když nikoli aktuálních obav. Bezpečnostní experti se zabývají i teoretickou možností, že by regionální napětí mezi Slovenskem a Maďarskem, kvůli postavení maďarské menšiny na Slovensku, eskalovalo do podoby konfliktu. Pravděpodobnost takového střetu se ale nepovažuje za vysokou. Rovněž nebezpečí závažných katastrof ekologického charakteru je spojováno se zeměmi CEFTA jen výjimečně.

c) Na rozdíl od výše uvedených se definuje riziko hospodářského charakteru jako **nenaplnění pozitivních očekávání** – tedy „dividendy“ konce studené války v podobě ekonomické výhody. Známý fakt, že německým výrobcům tyto země konkurují především svou levnou a relativně kvalifikovanou pracovní silou, vyrovnává zisk, který německým podnikatelům přináší jednak přenos částí (většinou závislé, často ekologicky náročné a technologicky méně vyspělé) výroby do těchto oblastí a jednak export na její perspektivní trh. Destabilizace dané oblasti by jistě měla na německou podnikatelskou sféru citelný dopad. Váha těchto zemí v německé ekonomice je ovšem druhořadá, i když daleko přesahuje váhu Ruska a celého SNS: na státy Západu nadále připadá kolem 70–80 % zahraničního obchodu SRN a kapitálových investic. Ještě výraznější je západní orientace německého hospodářství ve strategicky rozhodujících oblastech – v obchodu se špičkovými výrobky a vyspělými technologiemi.

B.1.1.c. Výhody

Výhody, vyplývající ze sousedství se státy CEFTA jsou zdánlivě skromnější:

- a) Na první místo se obvykle staví dobře „změřitelné“ hospodářské zájmy. Místní konjunktura by znamenala významné rozšíření odbytišť pro německou produkci, zejména z oblasti nových spolkových zemí. Přitažlivý je region také jako objekt kapitálových investic s dlouhodobým zaměřením, německí investoři se mohou podílet na vytváření nové struktury vlastnických vztahů a profitovat na ní. Zisk, který pozitivní hospodářský vývoj v CEFTA slibuje, převažuje fakt rostoucí konkurence a to zejména v citlivých sektorech.
- b) Pro Německo je ovšem ještě důležitější, že na jeho východní hranici vzniká jakési „předpolí“ a to v optimálním případě stabilní, mírové, kooperativní, demokratické a celkově systémově kompatibilní. Teprve tyto vlastnosti zemí mezi SNS a Německem činí oblast zájmově, hodnotově a politicky příbuznou a sice ne přímo kontrolovatelnou, ale do jisté míry ovlivnitelnou zvnějšku. Obnovují se a vznikají nové vazby a to nejen mezi SRN a státy CEFTA, ale i mezi danými státy a západní Evropou vůbec. Odbouráním institucionalizované závislosti na Moskvě rovněž vznikl předpoklad pro konstruktivní vztahy mezi danými zeměmi a Ruskem. „Návrat“ CEFTA „do Evropy“, který by zároveň znamenal vytvoření konstruktivních vztahů vůči evropskému východu, by postavil Německo do centra „kooperativního kontinentu“ se všemi výhodami politického, bezpečnostního a hospodářského charakteru.

B.1.1.d. Zájmy

Německé zájmy vůči danému regionu jsou tedy definovány jak negativně (obavy, rizika a nejistoty, spojené s vývojem v těchto státech a jejich okolí) tak pozitivně (aktuální nebo očekávaný zisk z pozitivního vývoje daných zemí a jejich vnějších vztahů). Je to geografická pozice SRN, z níž – ve srovnání s dalšími státy EU – vyplývají jak největší možnosti, tak problémy.⁵⁾

Zdá se, že zatím jde německé politice v první řadě o to, aby odvrátila rizika, spojená s eventuálním negativním vývojem v SVE. Roste ale snaha zajistit v daných zemích politické a hospodářské zájmy (které jsou ostatně zatím definovány převážně obecně).

Hlavní zájem se soustřeďuje na **stabilizaci** daných zemí jako „východního předpolí“⁶⁾ a tak nejen na odvrácení bezprostředního negativního vlivu těchto zemí, ale zároveň vytvoření pásma stability, „oddělujícího“ SRN od těžko ovlivnitelného a ještě méně kontrolovatelného vývoje v bývalém SNS. Německo má zájem zakotvit natrvalo geopolitickou, bezpečnostní a hospodářskou „dividendu“ přechodu od studené války ke kontinentální kooperaci. Má zájem o jistý novodobý „cordone sanitaire“.

Německá politika se tomuto názvu ovšem vyhýbá. V dnešním multilaterálním pojetí má tento pojem sice nový obsah, nicméně je zřejmý jeho egoistický nádech.⁷⁾ V zájmu Bonnu/Berlína není přitom tyto státy jednostranně a individuálně vázat na sebe. Nedovoluje to ani omezený potenciál SRN, a fakt, že země CEFTA jsou sice nejbližšími partnery směrem na východ, nepředstavují ale dlouhodobou zájmovou prioritu Německa.

V bezpečnostní oblasti jsou zřejmě německé zájmy artikulovány nejvýrazněji. Strategickým zájmem Německa je mít sousedy, kteří maximálně efektivně plní vnitřní a vnější funkce moderního státu, jsou transparentní a ochotně spolupracují. Jde jednak o vnitrobezpečnostní otázky: Německo nutně potřebuje zvýšit stabilitu a funkčnost státních orgánů svých východních sousedů. Má zájem o vytvoření takového modelu spolupráce, který může zajistit efektivní řešení vnitrobezpečnostních hranice přesahujících problémů. Hlavní část odpovědnosti a nákladů přitom musí ležet na jednotlivých státech.

V oblasti vojensko-bezpečnostní má Bonn zájem na tom, aby jeho východní sousedé přispívali k regionální a celoevropské stabilitě a řešení problémů a krizí v rámci multilaterálních institucí (např. model IFOR/SFOR). Pro SRN je problematická její nová vojenská role. Postavení sjednoceného Německa v evropské politice a nepřímo rovněž členství v NATO (ZEU) učinily velmi reálnou přímou (i když omezenou) účast německých ozbrojených sil na konfliktech v různých částech Evropy. SRN proto velmi záleží na multilaterálním rámci jednotlivých akcí a výrazném podílu jak velkých zemí, tak sousedů.

V užším smyslu mu jde mj. o to, aby jeho sousedé na východě měli odpovídající vojenský potenciál, včetně toho, aby zachovali povinnou vojenskou službu. Německo je poslední stát západní Evropy, který zůstal u tohoto způsobu naplňování ozbrojených sil. Může tedy podle vlastního hodnocení cestou všeobecné mobilizace postavit armádu, schopnou bránit vlastní území. Tuto schopnost považuje za předpoklad pro zachování vojenské přítomnosti USA v Evropě.⁸⁾ Očekává od svých sousedů zjevně stejný přínos pro vojenskou bezpečnost regionu a tedy i vlastních hranic.

V politické oblasti je beze sporu v zájmu Německa zvýšit svou váhu a politický vliv v celém regionu. Německo bude jistě užívat své váhy k tomu, aby prosazovalo své zájmy nebo svůj přístup k řešení jednotlivých otázek. Nezdá se ale, že by jeho zájmem bylo dosáhnout přímé dominance regionu. Takový zájem by sice odpovídal celkovému potenciálu SRN, zatím ale chybí jasná doporučení, jak a za jakým účelem silový potenciál SRN používat. Tak H.-P. Schwarz sice doporučuje, aby byla SRN v jednání s partnery (západními) pevnější a aby tak zajistila své zájmy, cílem je ale dosáhnout integrace zemí SVE do západních struktur.⁹⁾

Zájmy vůči východním sousedům ve střední Evropě je nutné vidět především v širším kontextu, který ukazuje na zájmové priority SRN. Sjednocené Německo se v nových podmínkách snaží *nově definovat svou roli a svou identitu*.¹⁰⁾ Část konzervativních a pravicových politologů a expertů přitom sice chce nově definovat německé národní zájmy a změnit zejména vztah Německa k moci v mezinárodních vztazích. Ale ani tyto pokusy, až na výjimky, nesměřují k odchodu z existujících integrovaných struktur, nepřinášejí do pohledu na německé zájmy nic revolučně nového. Pouze málo vlivná myšlenková skupina, soustředěná především kolem historika Zitelmanna, může být označena za (neo)nacionalistickou. Soustředěná na vnitřní aspekty německého vývoje („normalizace“ německé historie, obnova „sebevědomého národa“), málo vypovídá o vnějších zájmech Německa. Oživuje diskusi o geopolitice jako základu motivace zahraniční politiky, ale právě geopolitika ji zase přivádí k potřebě spojenectví s USA, a zachování NATO. Jedinou významnou odchylkou, kterou tato skupina přináší, je tendence redukovat EU na zónu volného obchodu.¹¹⁾ Tato skupina by jistě neměla zůstat nepovšimnuta zejména proto, že má sice menšinovou, ale rostoucí podporu mezi novou pravicí CDU, CSU a FDP.¹²⁾

Větší váhu ovšem má mnohem výraznější názorová skupina, která je součástí hlavního, multilaterálně orientovaného proudu. Jde o skupinu blízkou „euroskepticismu“. Její představitelé považují pokračování nadnárodní integrace za málo pravděpodobné. Německu proto podle nich připadá v evropském vývoji, v němž budou národní státy hrát větší roli než v letech 1945–1989, centrální role.¹³⁾ Od nich se v hlavním proudu odlišují zastánci federálního modelu evropského vývoje, kteří se do značné míry orientují na vytvoření „evropského jádra“ v uzavřené skupině kolem Německa a Francie.¹⁴⁾ S postupem mezivládní konference roste vliv skupiny, která v rámci multilaterálních institucí navrhuje pragmatická řešení, založená na koncepci diferencované integrace.¹⁵⁾

Jako správné se jeví konstatování, že dnes a pro střednědobou budoucnost trvá a dále se rozšiřuje orientace SRN na západní integrované struktury. Německé zájmy jsou podstatně více diversifikované a jsou natolik spojeny se zájmy vývoje integrovaných institucí, že je těžké je oddělit.¹⁶⁾ Trvá komplexní vzájemná závislost mezi SRN a integračním procesem.¹⁷⁾ Naopak, „nový národní zájem“, ať už je prezentován kteroukoli myšlenkovou „školou“, nenabízí v zásadě nové koordináty, případně zůstává definován spíše „symbolickými mocenskými aspiracemi“, jako je snaha o získání trvalého místa v Radě bezpečnosti OSN.¹⁸⁾

Sjednocení Německa a jeho plná suverenita sice odstranily vnější omezení německé politiky, která byla během posledních čtyřiceti let výraznější, než omezení politiky ostatních zemí Evropy. Právě úzké rámce, v nichž se SRN pohybovala, vedly spolu s historickou zkušeností totální porážky k definování multilateralismu jako hlavního principu a instrumentu německé politiky. Po roce 1990 se Německo sice stalo plně suverénním státem a má alespoň teoretickou možnost výběru mezi multilateralismem a spíše individuálním pojetím zahraniční politiky. Odchod od poválečného multilateralismu by ale nenašel dostatečnou podporu domácích politických a hospodářských kruhů ani veřejnosti. Multilateralismus a spojení s evropskou integrační politikou odpovídá německým politickým i bezpečnostním zájmům, stejně jako postavení Německa jako hlavního evropského exportéra.

Kromě toho ale neodstranil konec bipolarity a sjednocení země vnitřní omezení německé politiky. Ta omezují možnost Německa vstoupit na světovou arénu jako soustředěně řízený aktér mezinárodních vztahů. Svůj význam zde má kooperativní federalismus se značnou rolí spolkových zemí, koaliční a tedy kompromisní forma vlády, decentralizace rozhodování a zahraniční politice mezi jednotlivými vládními orgány, vliv Spolkového sněmu a Spolkové rady, omezenost spolkového rozpočtu, existence tzv. „para-public institutions“, tedy institucí, které se nepoddávají řídicímu vlivu vlády (tedy zejména Spolková banka) atd. To vše limituje akceschopnost německé politiky, ztěžuje proces přijetí rozhodnutí a jednoznačné politické nasměrování.

Naopak této politické struktury Německa vyhovuje pokračování integračního vývoje, v jehož rámci se některé prvky německého politického systému (decentralizovanost rozhodování, kompromisní a inkluzivní model politiky, vytváření nezávislé evropské banky, federativní-konfederativní prvky) stávají součástí modelu evropského vývoje vůbec. Německo se tedy z mnoha důvodů vyhýbá uskutečňování koncepce politického realismu, alespoň v její čisté podobě. Ta pohlíží na národní stát, národní zájem a faktor moci a rovnováhu sil jako hlavní stavební kameny zahraniční politiky státu. Naopak, v politice SRN nadále převažuje postmoderní, nenacionalistické pojetí zájmů s centrální rolí multilateralismu. Ostatně skutečnost, že sjednocení země proběhlo v rámci NATO a EU, bylo nejen předpokladem vzniku jednotného Německa, ale předurčilo i směřování jeho zahraniční politiky.¹⁹⁾

Prioritou německé politiky zůstává zachování německo-francouzského tandemu, bez něhož není myslitelný vývoj evropské integrace v dosavadním pojetí: tedy zvyšování kvality integračního procesu (zejména vytvoření jednotné měny, definování skutečné jednotné společné zahraniční politiky a politiky v oblasti justice a vnitřních věcí) a jeho geografické rozšiřování (které posunuje SRN do

centra EU a vytlačuje Francii). Na druhé místě jde Německu o zachování a transformaci NATO a americké přítomnosti v Evropě, na nichž závisí vojenská bezpečnost SRN.

Prioritou je rovněž zajištění kooperativních vztahů s Ruskem, kterého lze dosáhnout pouze s pomocí multilaterálních institucí – EU a NATO. Ve vztazích dále na východ má SRN proto zájem na takovém „předpolí“ („cordone sanitaire“), které by jej současně oddělovalo i spojovalo se státy SNS, především Ukrajinou a Ruskem. Rozdíl ve vztazích vůči zemím CEFTA a zemím dále na východ spočívá mj. v tom, že vývoj v zemích střední Evropy je z mnoha důvodů možné ovlivnit. Umožňuje to jak „rozměry“ těchto zemí a jejich relativní kompatibilita se standardy Západu, tak geografická, politická, hospodářská i kulturní blízkost zemí historicky spojeného regionu.

Na této obecné úrovni směřování německé politiky trvá i převažující konsens hlavních politických stran ve spolkovém sněmu – do jisté míry s výjimkou PDS. Tento obecný, rámcový konsens ovšem často končí tam, kde se začínají definovat prostředky a geografický dosah německé politiky. Jde přitom zejména o otázku uplatnění váhy SRN v mezinárodních vztazích a zvláště použití vojenské síly.²⁰ Zejména radikální levicové strany by daly přednost celoevropskému modelu bezpečnosti, který by mohl (postupně) nahradit i NATO. PDS a většina strany Zelených nepodporují rozšíření NATO na východ.²¹

Samozřejmě, nová německá politika má svá úskalí. Jednak takové úskalí představuje sám proces změn, redefinice a hledání nové role ve světové politice. Tento proces neprobíhá bez problémů a výkyvů. Tak ještě v polovině roku 1993 nebyla pozice Bonnu („Ortsbestimmung“) ve vztahu k evropské integraci zcela jasná.²² Politika vůči EU je dlouhodobě zatížena skepsí veřejnosti zejména pokud jde o měnovou unii. Stejně jako v otázce nasazení ozbrojených sil SRN v multilaterálních akcích v zahraničí (v Jaderském moři a v bývalé Jugoslávii), suploval i ve vztahu ke smlouvě z Maastrichtu politické vedení v jistém smyslu Spolkový soud.²³

Navíc, Bonn využívá ve své politice více, než dříve, svou rostoucí váhu. Prvním spektakulárním případem byl tlak, který SRN vyvinula na partnery v EU ve prospěch uznání suverenity Chorvatska a Slovinska. V poslední době řada domácích i zahraničních kritiků příklad návratu německé politiky k „vilémovské tradici“ považuje za úsilí SRN o vytvoření jednotné evropské měny při zostření konvergenčních kritérií. Podle některých názorů se tak Německo jakoby vrací do pozice hegemonu („Vormacht“) v evropské politice – při pokračování politiky jinými – tentokrát nepolitickými – prostředky.²⁴

Největší riziko je ovšem zřejmě spojeno s eventualitou, že by došlo k souběhu dvou negativních tendencí: dlouhotrvajícího hospodářského poklesu spojeného s růstem sociálního napětí na jedné straně a neuspokojivého vývoje multilaterálních institucí, jejichž prostřednictvím SRN realizuje jádro své zahraniční politiky, na straně druhé.²⁵ Za takových podmínek by byla otázka změn koordinátů německé politiky otevřená. Vymstít by se mohl i politický styl dominantní osobnosti H.Kohla. Jeho taktika difuzního, jemného vedení se často vyhýbá přesnému pojmenování problémů a motivů. Staví veřejnost před „hotovou věc“ a ponechává ji tak do jisté míry nevědomou, nezúčastněnou.²⁶ V situaci vnitropolitického napětí by pak dosavadní evropanství německé politiky mohlo ustoupit úzce a krátkodobě pojatým národním zájmům.

V širším kontextu německých zájmů je zřejmé, že vztahy se státy CEFTA představují strategický zájem, který lze za prioritu označit především vzhledem k aktuálnosti úkolu: využít období reorganizace mezinárodních vztahů v Evropě k tomu, aby se sousedé SRN stali trvalým přínosem pro regionální a evropskou bezpečnost a rovněž pro politický vliv a hospodářské postavení SRN v Evropě. Jakmile bude tento zájem zajištěn, zařadí se vztahy se státy CEFTA v žebříčku priorit na místo, srovnatelné s významem zemí BENELUX.²⁷ Z dlouhodobého hlediska leží priority strategických politických zájmů Německa jinde – ve vývoji euro-atlantických vztahů, zejména transformaci NATO,

pokračující evropské integraci a zachování německo-francouzského partnerství, vytvoření kooperativních partnerských vztahů s Ruskem a Ukrajinou.

B.1.1.e. „Integrovaná Mittellage“ Německa

Je zřejmé, že jedním z hlavních výsledků zásadních změn v evropském uspořádání je posun pokud jde o místo a roli Německa v Evropě. Jde přitom méně o geografická, než politická hlediska. Tradiční poválečná politika SRN se snažila překonat tzv. „Mittellage“ Německa (čili pozici ve středu – mezi odlišnými částmi Evropy, především mezi jejím východem a západem). I po roce 1990 si část německé politiky tento cíl nadále zachovává a vidí jeho dosažení v koncepci integračního procesu, prosazovanou v Maastrichtu.²⁸ Někteří analytici jsou názoru, že „pozápadnění“ východních sousedů cestou jejich integrace do EU (a NATO) německou „polohu ve středu“ konečně odbourá.²⁹

Otázka návratu Německa do středu mezi Východem a Západem byla a je do značné míry měřítkem toho, kam směřuje politika sjednoceného Německa.³⁰ Tradiční „Mittellage“, jako pozice individuálního aktéra evropské politiky, proti němuž se vždy nakonec spojily mocnosti a sousedé na západě i východě, je ovšem dnes těžko představitelná. Překonalo ji především těsné propojení s integrovanými strukturami Západu stejně jako jednoznačná asymetrie německých zájmů ve prospěch Západu – v politickém, bezpečnostním, ekonomickém, technologickém i kulturním smyslu. Zbavilo se ale Německo prostřednictvím integračního procesu postavení „ve středu“ úplně a definitivně? Část německé politiky návrat německé „Mittellage“ považuje za realitu (W.Schäuble).

Zdá se, že ani perspektivní členství zemí SVE v EU a NATO zvláštnost polohy Německa plně „nezruší“, i když ji učiní méně vyhraněnou. Hlavní „rozměr“ polohy „ve středu“ – tedy vztah mezi západem (který v tomto smyslu zahrnuje i USA) a východem Evropy (zejména Ruskem) – zásadně změnil svou podobu díky integraci Německa do západních struktur. Rozšíření těchto struktur na východ bude jeho tvar dále modifikovat, v jistém smyslu bude ale pozice SRN ve středu Evropy zachována:

- konec blokového rozdělení Evropy a rozšiřování EU o země ESVO a postupně i východní sousedy přesunuje Německo z „hraniční polohy“ v ES a NATO do „středu pole“. S tím, jak vystupuje role Německa v západních institucích, posiluje se jeho význam a to právě v evropském středu, na rozdíl od středomořské role Francie. Navíc snaha o paralelní rozšiřování a přitom i prohlubování EU vede k diferenciaci integračního procesu, jeho mnohorychlostní podobě. Takový integrační model nutně zvýrazní roli jednotlivých aktérů. Německá politika si je vědoma rizik tohoto vývoje, usiluje proto důrazně o společný postup s Francií. Její specifická role a váha ve středu Evropy se nicméně nutně zvýší.

- rovněž nároky na německou politiku a hospodářství (a nakonec i zájmy SRN) mají stále více celoevropský rozměr. Německá politika se angažuje daleko výrazněji, než dříve, na všech azimutech evropské politiky, i když je jejich význam druhořadý. Těžiště německých zájmů a vazeb zůstává na západě Evropy, v euroatlantickém prostoru, navíc roste význam tzv. růstových oblastí na dalším východě, v jihovýchodní Asii atd. Celoevropský rozměr německé politiky ji nutně posunuje do středu spleti institucionalizovaných, multilaterálních i bilaterálních vazeb v rámci kontinentu.

- mimo integrované struktury Západu zůstává Rusko (a SNS), jehož vstup by EU a NATO (alespoň v jejich dnešní podobě) neunesly. Německo, vystavené tradičně vlivu této východoevropské velmoci, vztahy EU s Moskvou do značné míry formuje a do jisté míry zprostředkuje. Vedle Bruselu je to právě Bonn/Berlín, přes které vedou vazby na Moskvu. Nejen zájmy, ale ani vlastní potenciál Německu neumožňují hrát tuto roli individuálně, ale pouze v rámci multilaterálních institucí.

Vzhledem k tomu, že pro dohlednou budoucnost zůstane východní politika Německa kombinací multilaterálních a bilaterálních vztahů, bude zachována i tato zvláštní středová pozice. Skutečná „individualizace“ německé východní politiky (ve svém důsledku ale i politiky vůči evropskému západu) by mohla nastat spíše v případě oslabení/rozpadu západních institucí, nebo zásadní neochoty partnerů v EU (a NATO) uskutečňovat společnou politiku a to nejen vůči evropskému východu. Dnešní zájmy a možnosti německé politiky, její postavení v mezinárodních vztazích charakterizuje nejlépe jakási role integrovaného evropského středu, „integrovaná Mittellage“.

B.1.2. VZTAHY VŮČI ZEMÍM CEFTA – POLITIKA, MECHANISMY, INSTRUMENTY

B.1.2.a. Význam multilaterálního prvku německé politiky ve vztahu vůči zemím SVE

Vzhledem ke geografickému faktoru je v zájmu SRN provádět aktivní preventivní politiku především prostřednictvím EU a kombinovat ji s řadou bilaterálních konzultací a kroků na podporu daných zemí. Účast EU přitom Německo potřebuje především z politických důvodů – aby se vyhnulo podezření partnerů na východě i západě z toho, že usiluje o individuální hegemonii v Evropě. Podzemí OECD si vynucují důvody finanční, především omezenost vlastních zdrojů.³¹⁾

Je málo pravděpodobné, že by SRN měla od roku 1990 jasně stanovenou a přesně definovanou strategii vztahů vůči svým východním sousedům. Zdá se spíše, že poměrně obecně (a převážně negativně) definované zájmy vedly k neméně obecnému směřování politiky. SRN upřesňovala svou koncepci teprve s vývojem situace a s rostoucí potřebou, zařadit země CEFTA do širšího evropského vývoje. Velmi brzy ukázala, že jejím základem je snaha o vytvoření institucionalizovaných vztahů zemí bývalého východu jak s ES a tak NATO. V letech 1992–1993 začala SRN prosazovat přijetí jednotlivých zemí SVE do EU, později i do NATO. To se nejvíce projevilo v době německého prezidentství v EU (druhá polovina roku 1994), především po parlamentních volbách.

Instrumenty zajištění zájmů SRN ovšem nejsou výhradně multilaterálního charakteru. Některé umožňují, nebo vyžadují aktivní individuální, *bilaterální* politiku:

- V bezpečnostní oblasti může teoreticky pokračovat např. individuální snižování konvenčního a jaderného potenciálu. Tak SRN postupně snižuje své ozbrojené síly ze závazných 370 000 mužů na 320 000. Jen postupně se ale pracuje k definici role svých ozbrojených sil a způsobu jejich použití. Zjevné je jen to, že ozbrojené síly SRN přestaly být pouze nástrojem vlastní a spojenecké obrany a stávají se stále více instrumentem politickým – používaným v rámci multilaterálních struktur. Podobně může SRN ovlivňovat i své sousedy na východě. Jak charakter ozbrojených sil SRN tak zemí CEFTA je – přes nezávislost posledně jmenovaných de jure – ve skutečnosti de facto podobný díky členství směřováním do NATO.
- Ve vnitrobezpečnostní oblasti SRN dosáhla ujednání o hranicích, kontrole osob, zadržování a vrácení ilegálních imigrantů. SRN se částečně podílí na nákladech, např. na vybavení hranic a policie. Vzhledem k výbušné domácí situaci v letech 1993–1994 a tedy časovému tlaku, Německo v této oblasti prosadilo (proti multilaterálním snahám české vlády) individuální a tedy jednodušší a rychlejší řešení. Dlouhodobá koncepce zajištění vnitřní bezpečnosti ale zjevně spočívá v multilaterálním řešení na úrovni EU (a asociovaných států), za které se Bonn důrazně zasazuje – toto téma patří např. k prioritám německé politiky v průběhu mezivládní konference.
- Rovněž individuálně rozvinula SRN poměrně významnou i když málo koordinovanou hospodářskou a technickou pomoc (program Transform) a podpořila aktivitu vlastních podnikatelských subjektů v daných zemích (především exportní garance Hermes a garance pro přímé kapitálové

investice). Nasměrování, koordinace (jak národní tak mezinárodní) a efektivita těchto programů byla často předmětem kritiky. V každém případě ale individuální příspěvek SRN přesahuje pomoc ze strany všech ostatních zemí. V každém případě překročil hranice možného a musí být součástí multilaterálního úsilí zejména G 7 a EU.

- Zcela zvláštní, mnohostrannou, decentralizovanou odnoží německé politiky je politika kulturní, smluvně zakotvená v politických smlouvách z let 1991–1992. Podílí se na ní řada nevládních institucí, které různé státní orgány finančně podporují, ale povětšinou nekoordinují. Nejviditelnější částí kulturní politiky je otevření Goethe Institut ve všech hlavních městech CEFTA a intenzivní příprava místních učitelů pro výuku němčiny.
- Rovněž péče o německé menšiny v zemích CEFTA je prováděna v úzkém smyslu na úrovni bilaterálních vztahů. Status menšin byl zahrnut do politických smluv let 1991–1992. Mezinárodní a vnitrostátní právní „systémovou ochranu“ ovšem SRN prosazuje především prostřednictvím OBSE a Rady Evropy.

Všechna uvedená a další opatření dělá SRN plně nebo alespoň částečně individuálně. Jejich slabou stránkou je zjevně značná decentralizovanost, chybějící koordinace a napojení na mezinárodní programy. Zejména kulturní politika přitom má individuální, národní charakter a usiluje o využití možností, které se v regionu pro Německo a jeho občany naskýtají.³²⁾

Těžiště dlouhodobé koncepce řešení otázek vývoje SVE ale spočívá v *multilaterální* oblasti. Důvodů je řada, zejména:

- Německá politika vychází z multilaterálního pojetí vlastních, německých zájmů. Opírá se především o multilaterální a institucionalizované mechanismy, i když se na ně plně neomezuje. Je si vědoma toho, že především sama nemůže nabídnout bezpečnostní záruky a naopak usiluje o jejich potvrzení a upevnění transformací NATO, rozvojem evropské obranné identity i hledáním evropského mírového uspořádání, které by zahrnuje Rusko.³³⁾
- SRN si v prvních letech po roce 1989 potvrdila (především na příkladu SSSR), že vlastními silami transformační proces garantovat nemůže, a to ani z krátkodobého hlediska. Závisí proto na svých spojencích při dělbě odpovědnosti, nákladů a rizik.
- Realizace politických, bezpečnostních a hospodářských zájmů Německa předpokládá z dlouhodobého hlediska homogenitu právních norem, institucí, mechanismů atd. v co nejširším evropském měřítku. Zajišťování takové homogenity je nezvládnutelný a politicky nepřijatelný úkol pro Německo jako individuální stát. Takový komplexní, systémotvorný (Ordnungspolitisch) vliv může zajistit jen EU, v oblasti vojenské pak NATO, a to na základě zájmu daných zemí o vstup do těchto organizací nebo alespoň o vývoj těsných kooperativních vztahů s nimi.
- Těžištěm multilaterálního přístupu je proto vytvoření institucionalizovaných vztahů zemí CEFTA (a dalších) s integrovanými institucemi – EU/ZEU a NATO, až po jejich plnou integraci. Proces asociace a vstupu do EU a NATO hraje orientační roli (pomáhá definovat cílový stav vnitřní transformace daných zemí), nabízí jistou míru multilaterální pomoci, spoluvytváří pro vnitřní transformaci příhodné vnější prostředí, zvyšuje nepřímou i vnitropolitickou důvěru v transformační proces a jeho protagonisty. Navíc, multilaterální přístup by měl posílit důvěru západních (a konce konců i východních) partnerů SRN v trvalost svazků, které sjednocené Německo spojuje se Západem.
- Dané země patří politicko-kulturnímu kruhu západních zemí a Německo, vzhledem ke své historické odpovědnosti, pramenící ze dvou světových válek, je poslední zemí, která by jim mohla bránit ve snaze vrátit se do něj prostřednictvím integrovaných struktur. Odmítnutí takové snahy by znamenalo zpochybnit celou logiku poválečného vývoje a morálku politiky zemí Západu. Nemůže směřování svých východních sousedů nepodpořit i vzhledem k tomu, že z vlastního zájmu po

celé poválečné období zdůrazňovalo právo východoevropských zemí (a tedy i NDR) rozhodnout o svém osudu a překonat rozdělení Evropy.

– Navíc rozšíření EU a NATO patří k logice institucionálního vývoje v obou rozměrech: v rozšíření bezpečnostním, tedy především k transformaci a rozšíření posláním NATO, komplexně integrovaným, tedy při vytváření politické a hospodářské EU včetně jejího komponentu bezpečnostního a obranného.

– Nejobecnější důvod spočívá v tom, že členství v těchto institucích nabízí dynamické a přitom „valové“ zakotvení daných zemí v mírovém společenství států v pojetí Karla Deutsche. Právě až příchod členství v integrovaných strukturách by mělo vést k dvojímu výsledku:

- a) integrovat tyto země do společenství států, které proti sobě nejen nepoužívají sílu, ale ani sílu ve vzájemných vztazích nevyhrožují;
- b) přirozeným způsobem relativizovat asymetrii národních potenciálů Německa a daných zemí a tak oslabit obavy z „německé dominance“ střední Evropy, živé mezi partnery na západě i východě od Německa. Německá politika si je vědoma hospodářské váhy a zájmů SRN a jejího vlivu na soukromých subjektů: bez integrace východních sousedů do EU by se Evropa mohla vrátit k „starým geopolitickým strukturám“, tedy ke snaze Německa, přímo dominovat v prostoru střední Evropy, a k úsilí ostatních partnerů vyvažovat váhu Německa protiněmeckými koalicemi. Byli by to právě východní sousedé, kteří by jako první pocítili dopad hospodářské převahy Německa.³⁴⁾

B.1.2.b. Dvě fáze vývoje zahraniční a bezpečnostní politiky SRN

S jistým zjednodušením lze vývoj zahraniční a bezpečnostní politiky SRN po nečekaném kolapsu východního bloku rozdělit do dvou hlavních fází:³⁵⁾

- 1) V první fázi stál v popředí proces sjednocení, jednání o Maastrichtu I. až po jeho vstup v platnost (přelom roku 1992/1993), dobrovolné posílení vazeb Německa na multilaterální a částečně národní mechanismy – tedy „Selbsteinbindung“. V tomto období se německá politika orientovala na zajištění vnějších podmínek sjednocovacího procesu. Jeho těžištěm byla snaha vyjít vstřícně s obavám západních partnerů z případné nacionalizace politiky sjednoceného Německa. Rovněž ve vztazích vůči střední východní Evropě bylo hlavním tématem zajištění příznivých podmínek pro jednocení země. Šlo o poskytnutí garancí polské politice ve smlouvě o hranicích na Odře a Nise a ruské politice v bilaterálních ujednáních, zejména nové německo-ruské smlouvě. Právě v tomto období poskytla SRN největší rozsah individuální pomoci svým východním partnerům, zasazovala se za přijetí programu PHARE a jeho rozšíření na ostatní státy regionu atd.
- Vztahy vůči zemím SVE se zakládaly na představě, že lze v Evropě relativně brzy vytvořit kooperativní bezpečnostní systém, založený na mírové spolupráci rovnoprávných států, mezi nimiž by hrozba silou nebyla možná. Německo proto podpořilo asociaci daných zemí k ES. Slabiny tohoto přístupu ukázala válka v Perském zálivu a poté v Jugoslávii. Navíc kolektivní systém bezpečnosti se ukázal jako zatím nedostatečně účinný.
- 2) Je to právě druhá fáze, tedy zhruba od konce roku 1993, v jejímž rámci se pozornost německé bezpečnostní politiky přesunula do značné míry na státy SVE. Cílem není v první řadě přímý politický nebo hospodářský zisk, ale stabilizace regionu. Tato fáze německé politiky je podle některých názorů kompatibilní s fází první jen částečně: tak např. namísto orientace na vnitřní zdokonalení EU nastoupila prioritou externí angažovanosti, která se soustřeďuje zejména na rozšíření EU a NATO (při snaze kultivovat vztahy s Ruskem).³⁶⁾ Bonnská politika, i proti někte-

rým poslancům vládní koalice (K. Lamers), svého času údajně nepodpořila snahu Francie, aby EU provedla zásadní institucionální reformy (tedy prohloubila dosaženou úroveň integrace) ještě před přijetím zemí ESVO. Zastánci prohlubování EU, jako jediného nenacionalistického řešení pro německou politiku, kritizují vládu za to, že podobně předřazuje přijetí zemí CEFTA a sblíží se tak s pozicemi Velké Británie.³⁷⁾ Domníváme se nicméně, že nejde o změnu dramatickou: důrazná politika SRN v otázce jednotné evropské měny, směřování k diferencovnému integračnímu modelu a snaha integrovat nebo co nejvíce přiblížit druhý a třetí „pilíř“ EU „pilíř“ prvním naznačují, že posuny v pořadí priorit nejsou absolutní: rozšíření, chápané jako prioritou dne, je vnitřní logikou spojeno s reformou EU. Jednak proto, že by dnešní EU další rozšiřování neunesla.³⁸⁾ Jednak proto, že se pro přijetí nových členských států musí zasadit i Francie.³⁹⁾

Podobně rozšíření NATO předpokládá změnu – jak samotné Aliance, tak jejího vnějšího prostředí. Jde především o vytvoření vyrovnanějších spojeneckých vztahů s USA a institucionalizovaného partnerského vztahu s Ruskem. Aby zdůraznila změnu kvality Aliance, hovoří německá politika (spolu s politikou francouzskou, o jejíž účast v Alianci jde více, než dříve) o „novém NATO“.⁴⁰⁾

V průběhu celého období po roce 1990 se Německo snažilo definovat východní politiku multilaterálně, ještě v přípravě na summit v Maastrichtu H. Kohl a F. Mitterrand hovořili o přípravě jednotné, evropské východní politiky. Taková politika ovšem nevznikla. Oba partneři naopak musí stále aktuálně vyvažovat své zájmy, které se upírají do odlišných směrů: v případě Francie do Středomoří, v případě Německa do střední východní Evropy. Torzem německo-francouzské snahy o důslednou multilateralizaci východní politiky zůstala německo-francouzsko-polská spolupráce ve formě tzv. Výmarského trojúhelníku.

Jak je uvedeno výše, ani na národní úrovni zřejmě neexistuje zcela soudržná a detailní strategie politiky vůči danému regionu a jeho jednotlivým subjektům. Multilaterální a institucionální orientace ale vytváří nosný rámec odstupňované institucionalizace vztahů s východními partnery, která je jádrem východní politiky (kooperativní vztahy – asociace/partnerství – členství v integrovaných strukturách). Tento rámec doplňují některé principiální požadavky, relativně pragmaticky uplatňované podle místa, které jednotliví partneři v této koncepci odstupňované institucionalizace zaujímají. Tak na státy CEFTA, které německá politika spatřuje jako první kandidáty členství v EU a NATO (s jistou výjimkou Slovenska), má SRN vysoké požadavky v oblasti dodržování lidských práv a práv národnostních menšin. Ve vztahu ke strategickému partneru Rusku jsou měřítka podstatně volnější a SRN se plnou vahou zasadila za přijetí Ruska do Rady Evropy. Kromě toho charakter německé východní politiky do značné míry ovlivňují vnější faktory – vývoj integrovaných struktur, postoj partnerů SRN atd., které posilují pragmatický charakter konkrétního postupu. Vytvoření skutečně jednotné východní politiky EU nadále brání fakt, že priority řady zemí EU jsou definovány odlišně, a to i pokud jde o cílový stav, tempo a formy sblížování zemí střední východní Evropy se západními institucemi.

Princip a koncepce multilateralismu Bonnu pomáhá překlenout jak neúplnost koncepce východní politiky, tak nejasnost diferenciac ve vztazích vůči jednotlivým východním partnerům. Posiluje její aktuální charakter jako politiky stabilizační. Nevylučuje rozvoj bilaterálních vztahů, naopak existuje paralelně s bilaterálními vztahy. Ty mohou souhrnu v multilaterální oblasti doplňovat (jako v případě Polska, Maďarska), nebo s ní jsou naopak v jistém rozporu (tzv. sudetoněmecká otázka mezi ČR a SRN 1993–1996). Koncepce přibližování zemí střední východní Evropy k EU a NATO (od asociace/partnerství ke členství) v každém případě dává vzájemným vztahům důležitý rámec a navíc navazuje německou politiku na širší politiku EU.

B.1.2.c. Pozitiva a složitosti institucionálního řešení

Princip multilateralismu se pozitivně projevil v několika významných krocích, na jejichž přijetí a realizaci měla SRN zásadní podíl. Jde o koncepci asociace zemí střední východní Evropy k EU (1991), otevření perspektivy členství (Kodaň, červen 1993), závazek NATO k přijetí nových členů a vyhlášení Partnerství pro mír (leden 1994, Praha), navázání partnerských smluvních vztahů EU s Ruskem (červen 1994, Korfu), zahájení strukturovaných vztahů s asociovanými zeměmi (Essex, prosinec 1994), zahájení dialogu s Ruskem v rámci NATO (květen 1995), přijetí předvstupní strategie pro vstup do EU (Madrid, prosinec 1995), množství méně viditelných kroků a opatření a politiku na nižších úrovních.

Německá politika se postavila za potřebu rozšíření EU a NATO někdy až dramaticky: ministr zahraničí Kinkel si vysloužil během předsednictví v EU odpor partnerů jako odpověď na nátlak, který na ně v této otázce činil. Kancléř Kohl vidí možnost, že by proces rozšíření musel počkat až za horizont roku 2002 (předpokládané přijetí Malty a Kypru) jako „velmi nebezpečné“.⁴¹⁾ Ostatně, jak uvedeno výše, neuzavírá se německá politika ani možnosti, uskutečnit rozšíření EU (a realizaci EMU) i v případě, že by mezivládní konference neskončila s přesvědčivým výsledkem.⁴²⁾

Některé prvky odstupňované institucionalizace východní politiky jsou ovšem ve vzájemném napětí. Zejména jde o to, jak sladit integraci zemí CEFTA (a dalších) do NATO s rozvojem kooperativních vztahů s Ruskem, jak vyřešit konflikt mezi prohlubováním a rozšiřováním EU, jak uspokojit kandidáty členství, kteří nebudou přijati v první řadě.

Multilateralismus nemůže vyloučit de facto diferenciaci ve vztazích vůči jednotlivým zemím bývalého východu. Podle kritéria strategického významu stojí v popředí německého zájmu Polsko, dále na východ pak Rusko a Ukrajina, podle kritéria zvláštní historické blízkosti Maďarsko, státy Pobaltí, do jisté míry Ukrajina, Bulharsko atd. Z hlediska obav z komplikací vnitřního vývoje stojí v popředí Polsko, aktuálně ale zejména Slovensko, a většina států dále na východ. Geografická blízkost a provázanost vztahů na mikro-úrovni je logicky nejvýraznější se sousedním Polskem a ČR. Blízkost ve vztahu k evropské (integrační) politice je zjevná zejména ve vztazích s Polskem, Maďarskem, státy Pobaltí. Kromě kritéria strategického významu není pořadí důležitosti východních partnerů zcela jasně určené, zájmy různých částí hospodářských a politických kruhů se překrývají a přesunují. Jedno kritérium ovšem vyděluje země CEFTA jako skupinu: geografická blízkost a relativní pokročilost v transformačním procesu je staví do první řady (s rostoucí nejasností okolo Slovenska) při přípravě na integraci daných zemí jak do EU, tak do NATO.

V zásadě platí, že multilateralizovaný a institucionální základ německé východní politiky má významné výhody. Mimo jiné zajišťuje prvek kontinuity v německé a evropské politice. Musí ale hledat řešení např. pro otázku harmonizace přijetí zemí CEFTA do NATO a EU. Představitelné jsou například následující modely:⁴³⁾

- Dané státy budou přijaty nejprve do EU, pak NATO. Tento model je nejméně problematický pro vztahy s Ruskem, je ale časově velmi náročný a vyžaduje zásadní transformaci „kandidátských“ zemí. Kromě toho staví celé společenství do závislosti na hospodářských zájmech několika zemí, které mohou celý proces protahovat. Přijetí závazku na summitu EU v Dublinu (prosinec 1996), vypracovat v rámci EU politiku zaměstnanosti, může být v rozporu s koncepcí rozšíření EU, protože právě na pracovním trhu se projevuje konkurence zemí CEFTA velmi výrazně.
- Nejdříve rozšířit NATO, pak EU. Tento model propaguje zejména V. Rühe, mezi experty pak zejména ti, kdo se obávají o stabilitu integračního procesu EU, jako citovaný P. Schmidt. Navrhované řešení by mělo uvolnit EU z tlaku na rychlé rozšíření a umožnit tak hlubší reformu, stabilizovat bezpečnostně kandidátské státy. Tento model není tak náročný pokud jde o přípravu

„kandidátských zemí“. Předpokladem pro jeho uskutečnění je ale dohoda s Ruskem, které se zatím nedaří přesvědčit ani vlivem kancléřovi osobnosti. V každém případě, i tato varianta by byla finančně nákladná, protože případná dohoda s Ruskem by obsahovala jistě i finanční závazky.

- Graduální model – paralelní transformace NATO a EU, stejně jako „kandidátských“ zemí. Realizuje se do jisté míry dnes, podporují jej hlavní síly vládní koalice a odpovídá zhruba předstávě o „kongruenci členství“ v obou institucích. I tento model je náročný na podporu ze strany SRN. Bonn ale nemůže z ekonomických ani vnitropolitických důvodů zvýšit svůj příspěvek do rozpočtu obou organizací. Německá politika vždy podporovala jasné definování podmínek členství, i ona si je ale zřejmě vědoma toho, že poměrná obecnost umožňuje použít při rozhodování o přijetí politická kritéria.

Při řešení napětí mezi procesem vnitřní transformace EU (prohlubováním) a jejím rozšiřováním, Německo směřuje k zatím ne zcela jasné formě diferencované integrace. Jakékoli ze zvažovaných řešení je institucionálně složité, přináší riziko dalšího oslabení soudržnosti EU, není zcela jasné, jak budou své místo v koncepci vnímat samy státy CEFTA. Diferenciace EU bude vyžadovat mimořádnou aktivitu německé politiky a jako každá politika kompromisů bude vyžadovat další finanční prostředky. Jde tedy o cestu velmi složitou, podle mnoha názorů ale jedinou možnou. Kancléř Kohl zatím ve svém jednání důsledně spojuje naplňování Maastrichtu s rozšiřováním EU. Summit v Dublinu 1996 a náznaky možného „Maastrichtu III.“ ukazují, že je německá politika připravena jít pragmatickou cestou minimální reformy, přípravy EMU a zároveň relativně brzkého rozšíření (2002). Vědom si potřeby „rychlých výsledků“ zejména v oblasti vnitřní bezpečnosti, snaží se Bonn pokročit co nejdále alespoň na úrovni mezivládní spolupráce a pokouší se do ní zahrnout státy, pokud možno nehlédě na členství nebo nečlenství v EU.⁴⁴⁾

V otázce rozšiřování NATO usilovala SRN od počátku o zakotvení Ruska v evropských strukturách. Právě zde vidí hlavní problém evropské bezpečnosti. Jeho vyřešení by znamenalo otevřít cestu k plnému členství v NATO alespoň části zainteresovaných zemí. Pozitivem kooperativního modelu evropské bezpečnosti, dopracovaného zejména na Berlínském jednání NATO (červen 1996) je skutečnost, že se státy střední a východní Evropy mohou podílet na činnosti NATO ještě před členstvím (např. země CEFTA), anebo aniž by o členství usilovaly (SNS). Vznikají tak kooperativní a kompatibilní struktury a mechanismy ve vojenské oblasti (v doplněk k politickým strukturám v OBSE) – viz IFOR/SFOR.

Německo se navíc zasadilo za náměty na vytvoření nového orgánu (fóra) NATO a Ruska (prosinec 1996). Se značnou nevolí vnímá obavy a nepřízeň zemí CEFTA ve vztahu ke své ruské politice. Naopak od CEFTA očekává podporu, nebo při nejmenším pochopení pro aktivní kroky, které chápe jako svůj příspěvek pro rozšíření Aliance. Problémem je, že kroky ve směru nové flexibility (berlínský model, PFP) neřeší otázku plného členství a jsou někdy vnímány jako snaha rozšíření odložit.

B.1.2.d. Vztah Německa ke čtyřem zemím CEFTA jako formě regionální spolupráce

V době existence ČFSR byla „Visegrádská skupina“ spatřována jako vhodný prostředek kooperace regionálních partnerů. Je otázka, jaké měl Bonn zpočátku představy o potenciálu této spolupráce. V každém případě Německo preferovalo, aby „kandidátské státy“ postupovaly ve své politice multilaterálně a snažilo se vystupovat jako „advokát“ jejich zájmů. Od počátku podporovalo zejména v Bruselu, aby ES se státy CEFTA (tehdy tzv. Visegrádské skupiny) jednalo pokud možno jako se skupinou. Očekávalo jednak, že regionální spolupráce a koordinace posílí šance na úspěšnost transformace a stabilizace celého regionu. Měla být rovněž projevem vyspělosti politiky daných

zemí, jejich připravenosti pro integraci do širších multilaterálních struktur.⁴⁵⁾ Koordinace a vzájemná reprezentace (prostřednictvím jakéhosi stálého orgánu s rotujícím předsednictvím) měly ulehčit uskutečňování vzájemných vztahů pro EU a její orgány, již tak přetížené neustále rostoucí bezpečnostní agendou. Bonn vycházel i ze skutečnosti, že všechna kola rozšíření, která integrační proces prodlužoval, měla do jisté, i když ne absolutní míry, skupinový charakter.

V podpoře skupinového přístupu na straně asociovaných států byla SRN někdy dost důrazná, zejména na pracovní úrovni. Napětí se přitom projevovalo mj. ve vztahu k České republice, jejíž politika navíc někdy až demonstrativně regionální spolupráci omezovala a do níž pronikaly i egoistické tóny. Přitom nebyl postoj Prahy zdaleka vzdálen pozici Budapešti, která ale takticky přenechala nepopulární roli „překážky“ regionální spolupráce české politice.

Bonn měl od počátku jasně vyjádřený zájem na integraci celého regionu. Stejně jako EU obecně se obával politických dopadů při diferenciaci v této regionálně přirozené skupině. Poukazoval na blízkost zájmů regionálních partnerů a očekával od nich projev jisté společné odpovědnosti za bezpečnost nejen svůj, ale i ostatních. Navíc princip regionální spolupráce nejvíce odpovídá zkušenostem poválečné německé politiky.

Zároveň ale SRN nikdy ale skutečně nepředpokládala, že bude možné např. zastavit proces přeměny úspěšně se transformující země do doby, dokud stejného stupně transformace nedosáhne země méně úspěšná. Neočekával ani takovou regionální spolupráci, která by nahradila potřebu daných zemí integrovat se do EU a NATO.

To potvrzuje i diferenciaci mezi zeměmi CEFTA po rozdělení ČSFR. Bonn se tedy od počátku na politické úrovni vyhýbal diferenciaci mezi jednotlivými zeměmi, postupně ji ale de facto akceptoval. Z počátku po rozdělení ČSFR prosazoval regionální, solidární princip. Zdůrazňoval jistou spoluodpovědnost ČR za vývoj ve slovensko-maďarských vztazích, dával jasně najevo, že chce, aby Slovensko zůstalo součástí skupiny a tak zvládlo proces asociace a vstupu do EU (a NATO). Postupně ale tento svůj tlak oslabil vzhledem k nejasnostem kolem vývoje na Slovensku.

Navíc nemohl skupinový přístup absolutizovat i z uvedeného důvodu omezeného potenciálu regionální spolupráce. Ani orientace daných zemí na členství v EU a NATO zvláště nestimuluje regionální spolupráci, naopak „kandidátské země“ se do značné míry stávají konkurenty ve snaze dosáhnout členství co nejdříve. V regionální spolupráci proto Bonn viděl nástroj, jak omezit třepící plochy, způsobené rivalitou mezi dané státy při jejich přibližování k Západu, jak prezentovat společně jejich bezpečnostně politické zájmy vůči SNS i Západu (NATO).⁴⁶⁾ Obecný skupinový model spolupráce s „kandidáty“ uplatnil Bonn a EU i pro další asociované státy (Bulharsko, Rumunsko, později Baltské země a Slovinsko). Rámce dříve relativně koherentní skupiny tří zemí se rozmyšlením o další asociované státy a postupným zaostáváním Slovenska. Zdá se, že „Visegrádská skupina“ byla chápána nejpozději od roku 1994 především za prostředek komunikace a volné spolupráce. Praktickou spolupráci s dlouhodobými stabilizačními účinky vidí Bonn spíše ve vytváření zóny svobodného obchodu, CEFTA, jejíž realizaci a rozšiřování všestranně podporuje.⁴⁷⁾

SRN rovněž nikdy neměla iluzi v to smyslu, že by Visegrádská spolupráce mohla mít reálný význam v oblasti vojenské bezpečnosti a obrany. Její potenciál pojímala od počátku jako omezený, jak ve smyslu zajištění bezpečnostních zájmů zúčastněných zemí, tak ve smyslu vytvoření stabilního „předpolí“ SRN. Naopak převážně s pochopením přijímala snahu daných zemí, hledat bezpečnostní, modernizační a stabilizační „kotvu“ v západních strukturách – tedy především v EU a NATO.⁴⁸⁾ Vyslovovala se pro regionální spolupráci jako doplňkový faktor. Německo usiluje o to, aby většina podpůrných programů EU (PHARE) i NATO (NACC a PfP) stimulovala regionální kooperaci, posilovala regionální vazby, zvyšovala efektivitu vynaložených prostředků přeshraničně

ním využitím atd. Podporuje spolupráci v oblasti oprav a modernizace dosud jednotné vojenské techniky, a to i s určitými vazbami na Rusko (V. Rühle).

Ještě v roce 1993 experti SRN zvažovali vytvoření jistého „steering committee“ mezi NATO, NACC a KBSE, v němž by mohla být „Visegrádská skupina“ reprezentována jako regionální člen rotujícím předsednictvím (U.Nerlich). Omezenost regionální spolupráce ale takový postup neumožnila. Posílily se namísto toho i tak prioritní kontakty SRN s Polskem. Ty probíhají vně skupiny, zejména v rámci Výmarského trojúhelníku. Zvláštní postavení Polska zase zpětně (a alespoň dočasně) výhledy regionální spolupráce ještě více snížilo. V aktuálních úvahách Polsko zaujímá dokonce místo zástupce celého regionu.⁴⁹⁾

Na pracovní úrovni je ale situace poněkud jiná. Úkoly aktuální politiky a mechanismus práce v multilaterálních orgánech praktickou skupinovou spolupráci stimulují. Německá politika tyto prvky vždy podporovala. Například v rámci KBSE/OBSE mezi sebou dané státy jako skupina konzultují, často na pracovní úrovni koordinují své pozice v oblasti bezpečnosti a vzájemně se reprezentují (mluví „jedním hlasem“). Německá diplomacie v OBSE podporuje pravidelná setkání mezi „trojkou“ EU a čtyřmi státy CEFTA a navíc mezi čtyřmi státy EU (Německo, Francie, Anglie a Holandsko) a CEFTA. Je zjevné, že skupinové formy spolupráce nadále hrají významnou roli při úvahách o „regionalizaci“ OBSE.

B.1.3. ZÁVĚRY:

- 1) Ve svých vztazích vůči zemím CEFTA Německo preferuje multilaterální postup v rámci EU a NATO, který kombinuje s bilaterální politikou. Jádrem koncepcí východní politiky, která je momentálně především politikou stabilizace, se stala po roce 1990 odstupňovaná institucionalizace. Plně individuální postup německé politiky je představitelný pouze v případech:
 - neschopnosti EU a NATO definovat vůči daným zemím alespoň obecně směřovanou politiku;
 - výrazného oslabení akceschopnosti NATO a EU jako dosavadních pilířů německé zahraniční a bezpečnostní politiky vůbec.
- 2) Utváření vztahů se zeměmi CEFTA je pro SRN jednou z politických priorit. Důvodem jsou zatím v první řadě obavy, roste ale i očekávání politického a ekonomického přínosu. Německo má zájem na dosažení „homogenity“ střední Evropy (včetně Německa, Rakouska, a Slovinska) ve smyslu institucí, norem a základních oblastí politiky (zahraniční, hospodářské, sociální, ekologické atd.). Bude to znamenat převzetí evropského modelu, který byl a je nadále výrazně ovlivňován modelem německým. Taková homogenita by mohla znamenat renesanci střední Evropy bez institucionalizované dělící čáry mezi východem a západem. Byla by nejlepší garancí německých bezpečnostních, politických i hospodářských zájmů. Odpovídala by (i když z poněkud odlišných důvodů) rovněž zájmům „kandidátských zemí“. Souběh alespoň obecných zájmů všech aktérů ve střední Evropě je v tomto smyslu pro tento region historicky bezprecedentní.
- 3) Samotná instituce tzv. Visegrádské spolupráce nebyla nikdy brána jako alternativa rozšíření EU a později ani jako alternativa přijetí těchto zemí do Atlantické aliance. Ve vztahu k EU i NATO je zjevná snaha preferovat skupinový přístup zejména z důvodu zjednodušení komunikace a koordinace mezi regionálními partnery a ve vztahu k EU a NATO. Bonn by preferoval i paralelní integraci těchto zemí do NATO a EU. Regionální spolupráce má význam důležitého, ale pomocného, doplňkového mechanismu. Neplatí ale striktně podmínka „skupinového vstupu“ ani jakési časově definované vazby mezi vstupem do jednotlivých struktur.
- 4) Nezdá se, že by se německá politika vůči CEFTA chovala jinak (v otázce bezalternativnosti přijetí těchto zemí do EU a NATO, modelu takového přijetí), kdyby se regionální spolupráce

- vyvinula v efektivní mechanismus. Ani přinejmenším dlouhodobě totiž ani fungující, institucionalizovaná regionální spolupráce nepředstavuje garanci stabilního, mírového a kooperativního „předpolí“ (nárazníkového pásma) SRN.
- 5) Angažovanost německé politiky ve prospěch rozšiřování EU dále na východ je předmětem pokojení a obav řady zemí západní Evropy. Je ovšem otázka, jaká by byla jejich reakce na klon SRN k odmítavému stanovisku vůči rozšíření EU a NATO. Jen v rámci integrovaných struktur Západu zůstává Německo přijatelné jak pro západní, tak většinu východních partnerů (s výjimkou Ruska). Rozšíření těchto struktur je zcela v zájmu SRN – pokud neohrozí další výhled EU a NATO a pokud nepovede k zhoršení bezpečnostní situace v Evropě. Naopak, zastavení procesu rozšiřování by se rovnalo výzvě, aby se vztahy SRN vůči jeho východním partnerům měly na individuální základně.
- 6) Integrace Německa do EU a NATO zásadně změnila charakter německé „Mittellage“, především odstranila její ryze individuální charakter. Plně ji ovšem nepřekonala, tak jako integrace nenahradila národní politiku členských států politikou společnou a nadnárodní. Změnila ji ale v jakousi „integrovanou Mittellage“. Je nesporné, že jedním z historických přínosů integrace CEFTA, NATO a EU by bylo, že polohu Německa ve středu kontinentu, obnovenou po rozpadu bipolárního systému, ještě více integruje do multilaterálních mechanismů a tím ji relativizuje, i když ji nemůže úplně překonat alespoň v její prostřednické funkci.
- 7) Stabilizace a integrace zemí CEFTA je etapovou prioritou na cestě k vytváření integrované kooperativní Evropy. V žebříčku dlouhodobých priorit německé politiky ovšem tyto země, poté co stanou stabilní součástí západního společenství, zaujmou místo zhruba na úrovni zemí BENELUX. Tento směr vývoje by měla česká politika hodnotit jako převážně pozitivní. Potvrzuje, že v německé politice převažuje nadále kontinuita ve vztahu k poválečnému období: Německo má ve volnosti politického manévru, jeho politika a zájmy se diverzifikují. SRN ale zůstává především integrovanou mocností s těžištěm zájmů, politické a hospodářské aktivity na Západě.
- Poznámky:**
- 1) Tento plán byl německou politikou odmítnut, ačkoli Západu otevíral teoretickou možnost, použít bezpečnostní politiku jako prostředek diferenciací mezi státy tehdejšího východního bloku. Hlavním důvodem odmítnutí byla obava, že by uskutečnění plánu mohlo oslabit strategické garance USA vůči SRN a že by mohl zpochybnit plnou integraci SRN do západních struktur.
 - 2) Zvláštní hraniční polohu má rovněž Finsko, sousedící Francie a středomořské země EU; podobně vnímají svoje polohy i země v severní Evropě. K hraniční poloze specificky nových spolkových zemí SRN viz např. Ullmann, Wolfgang: Die fünf neuen Länder der Bundesrepublik als Grenzgebiet der Europäischen Union. In: Europa in Ostdeutschland. Piehl, Erhard (Hrsg.). Europäisches Parlament. Außenstelle Berlin, Europa Union Vrlg., Bonn, 1996, s. 136.
 - 3) Viz Haftendorn, Helga: Gulliver in der Mitte Europas. Internationale Verflechtung und nationale Handlungsmöglichkeiten. In: Karl Kaise, Hans W. Maull (Hrsg.). Deutschlands neue Aussenpolitik. Band 1. Grundlagen. Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik. Oldenbourg, München, 1994, s. 141.
 - 4) Zde zejména analýza rizik a výhod in: Lübke, Eckard: Globale Herausforderungen deutscher Sicherheit. Ein Plädoyer für solidarisches Handeln. Friedrich Ebert Stiftung, Bonn 1994, s. 42–49.
 - 5) Michael Dauderstädt, Barbara Lippert: No Integration without Differentiation. On the strategy for a scaled eastern enlargement of the European Union. Friedrich-Ebert-Stiftung, London Office, London 1996, cit. podle internetové verze.
 - 6) Viz Haftendorn, Helga: .. op.cit., s. 141.
 - 7) Viz Thies, Jochen: Germany and Eastern Europe between Past and Future. In: Germany's New Position in Europe. Problems and Perspectives. Ed. by Arnulf Baring. Berg, Oxford, Providence, USA, 1994, s. 73.
 - 8) Viz Rühle: Ost-Erweiterung durch strategische Partnerschaft mit Rußland ergänzen. In: FAZ, 22. 8. 1996. Cit. podle: Stichworte... č. 9, 1996, s. 17.
 - 9) Scharz, Hans-Peter: Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne. Berlin, Siedler Vrlg., 1994, s. 93.
 - 10) Projekt Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik: Die neue deutsche Aussenpolitik, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen, Sicherheitspolitik Deutschlands a další práce.
 - 11) Viz Janning, Josef: A German Europe – a European Germany? On the debate over Germany's foreign policy. In: International Affairs, 1996, č. 72, s. 33–41.
 - 12) Hellmann, Gunther: Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany. In: Merhon International Studies review, 1996, č. 40, s. 19.
 - 13) Viz zejména knihu Hans Petera Schwarze: Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne. Siedler Vrlg., Berlin 1994.
 - 14) Viz návrh Wolfganga Schäuble a Karla Lamerse: Úvahy o evropské politice. Dokument frakce CDU/CSU ve Spolkovém sněmu z 1. 9. 1994. V: K Evropské unii. Dokumenty a komentáře. Středoevropské perspektivy, č. 1, Nadace Konrada Adenauera, Praha 1996, s. 55–67.
 - 15) Jde o skupinu kolem výzkumného týmu Europäische Strukturkommission, vedeného prof. Wernerem Weidenfeldem, k níž patří i Josef Janning, ředitel Forschungsgruppe Europa v Mnichově. Viz Reform der Europäischen Union. Materialien zur Revision des Maastrichter Vertrages 1996. (Hrsg.) Werner Weidenfeld. Gütersloh, Vrlg. Bertelsmann Stiftung 1995.
 - 16) Viz Goetz, Klaus: Integration Policy in a Europeanized State: Germany and Intergovernmental Conference. Cit. podle Paterson, William E.: Beyond Semi-Sovereignty: The New Germany in the New Europe. In: German Politics, 1996, č. 2, s. 181.
 - 17) Viz Rometsch, Dietrich: The Federal Republic of Germany. In: The European Union and member States. Towards institutional fusion? Ed. by Dietrich Rometsch and Wolfgang Wessels. Manchester Univ. Press, Manchester and New York, 1996, s. 63.
 - 18) Pulzer, Peter: Nation-State and National Sovereignty. In: Bulletin, German History Institute, London, 1995, č. 3, s. 13–14.
 - 19) Paterson, William E: op.cit., s. 170.
 - 20) Nonnenmacher, Günther: Wo der außenpolitischer Konsens bröckelt. In: FAZ, 5. 12. 1996, s. 1.
 - 21) Viz např. rozhovor s zahraničněpolitickým expertem poslanecké skupiny Zelených Ludgerem Volmerem: „Die NATO reagiert auf ihre Sinnkrise mit Expansion“. In: Freitag, 3. 1. 1997, č. 2, s. 6.
 - 22) Läufer, Thomas: Bundesrepublik Deutschland. In: Jahrbuch der Europäischen Interaktion 1992/1993. W. Weidenfeld, W. Wessels (Hrsg.). Europ Union Verlag., Bonn, s. 229.
 - 23) Nenormální situaci, kdy se poslední instancí vpravdě politických rozhodnutí stal Spolkový ústavní soud, uzavřely až jeho výroky ke Smlouvě o Evropské unii (ztv. maastrichtské) z 12. 10. 1993 a k účasti SRN na nasazení letounů AWACS a na kontrole dodržování embarga vůči bývalé Jugoslávii v Jaderském moři z 12. 7. 1994.
 - 24) Leicht, Robert: Vorbild ja, Vormacht nein. In: Die Zeit, č. 51, 13. 12. 1996, s. 1.
 - 25) Pulzer, Peter: op.cit., s. 14.
 - 26) Hofmann, Günter: Regieren mit halben Wahrheiten. In: Die Zeit, č. 52, 20. 12. 1996, s. 1.
 - 27) Toto srovnání by se mělo stát předmětem dalšího výzkumu. Předběžně je ale možné odhadnout, že země BENELUX budou alespoň ve střednědobé perspektivě hrát nadále podstatně větší úlohu z hlediska hospodářských zájmů SRN. Význam zemí CEFTA bude ale specifický díky jejich funkci „předpolí“ Německa ve směru na východ.
 - 28) Weizsäcker, Richard von: Meilenstein Maastricht. In: Bulletin. Informations- und Presseamt der Bundesregierung, Nr. 42, 15. 4. 1992, s. 385.
 - 29) Kühnhardt, Ludger: Ideals and Interests in recent German Foreign Policy: German Historical Institut, Washington D. C., Occasional Paper No.10, 1993. Cit podle: Henning Tewe, Keble College: Germany as a civilian power. Policies towards the Visegrad countries between 1990–1994. University of Oxford, Trinity 1996, p. 54.
 - 30) Např. viz Německo jako faktor české politiky. Zpracovali – Handl, V. a Kural, V. s využitím podnětů a připomínek volné pracovní skupiny expertů z akademické sféry ČR, českých expertů v SRN, pracovníků MZV, KPR a dalších orgánů. Ústav mezinárodních vztahů, Praha, duben 1994.
 - 31) Michael Dauderstädt, Barbara Lippert: No Integration without Differentiation... op. cit.
 - 32) K tomuto závěru docházejí např. Henning Tewes, Keble College: Germany as a civilian power. Policies towards the Visegrad countries between 1990–1994. University of Oxford, Trinity 1996, s. 104.

- ³³⁾ Viz např. návrhy, obsažené v projevu ministra Kinkela: „Rußland und Ukraine in der Europäischen Sicherheitsarchitektur“, přednesném na jednání Rady ZEU, 7. 5. 1996, Birmingham. In: Stichworte ..zur Sicherheitspolitik, 1996, č. 6, s. 26–28.
- ³⁴⁾ Viz např. vystoupení Karla Lamerse na konferenci o budoucnosti EU ve Štrasburku, konané krátce před ministerským summitem EU v Dublinu. Cit.podle: Veselý, Josef: Jak může nezdar Unie ohrozit ČR. In: Právo, 7. 10. 1996.
- ³⁵⁾ Autor zde vychází především z hodnocení, které podává Schmidt, Peter: Konzeptuelle Grundlagen der Sicherheitspolitik Deutschlands in Europa. Europainstitut an der Universität Basel 1995, s. 8–10.
- ³⁶⁾ Tamtéž, s. 10.
- ³⁷⁾ Viz Deubner, Christian: Deutsche Europapolitik: Von Maastricht nach Kerneuropa? Aktuelle Materialien Internationalen Politik, Band 42. Hrsg. Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen. Nomos Vrlg., Baden-Baden 1995, s. 134.
- ³⁸⁾ Výjimkou by zde teoreticky mohlo být přijetí prvních tří zemí CEFTA – jejich zapojení do institucí EU by jistě funkčnost zřejmě nějak zásadně neohrozilo. Německá politika naznačuje, že by realizace měnové unie a tohoto rozšíření nemusela záviset na úspěšném dokončení mezivládní konference EU. Tento přístup může být sarnozh i formou tlaku na partnery v EU, aby dali volný průchod alespoň minimálním reformám. Veselý, Josef, z rozhovoru s Irmgard Adam-Schwaetzer, FDP v Praze v srpnu 1996. Archiv autora.
- ³⁹⁾ K pozicím SRN ve vztahu k mezivládní konferenci viz „Německo a Maastricht II.“ Handl, V., Hřích, J., Larischová, Studijní sešit ÚMV Praha 1996.
- ⁴⁰⁾ Viz. Erklärung von Bundesminister des Auswärtigen Dr.Kinkel „Die neue NATO in Berlin – Erneuerung, Öffnung und Partnerschaft für Europa“, 3. 6. 1996, Berlin. Ministr obrany Francie Millon hovořil 13. 6. 1996 v Bruselu o NATO jako o „renovované organizaci“. Obojí viz: Stichworte zur Sicherheitspolitik. Presse und Informationsamt der Bundesregierung, Bonn 1996, č. 7., s. 17 a 38.
- ⁴¹⁾ Viz. Rudé právo, 6. 10. 1996.
- ⁴²⁾ Hughes, Kirsty: Eastward Enlargement of the EU: EU Strategy and Future Challenges. The Royal Institute of International Relations, The European Programme. Working Paper No. 2, September 1996, s. 4.
- ⁴³⁾ Viz Schmidt, Peter ... op. cit.
- ⁴⁴⁾ Wernicke, Christian: Politik, von Hand gemacht. In: Die Zeit, 1996, č. 52, 20. 12. 1996, s. 4.
- ⁴⁵⁾ Andras Inotai, Jürgen Nötzold: Die Beziehungen zwischen der Europäischen Gemeinschaft und den assoziierten Staaten Ostmittel- und Südosteuropas: Probleme und Perspektiven. In: Mittel- und Osteuropa auf dem Weg in die Europäische Union. (Hrsg.) Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 194, s. 172.
- ⁴⁶⁾ Werner Weidenfeld, Manfred Huterer unter Mitarbeit von Josef Janning und Anita Wolf: Osteuropa: Herausforderungen – Probleme – Strategien. Strategien und Optionen für die Zukunft Europas. Arbeitspapiere Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 1992, s. 77.
- ⁴⁷⁾ Viz např. Neue Ostpolitik – Strategie für eine gesamteuropäische Entwicklung. Kurzfassung. Hrsg. W. Weidenfeld. Vrlg. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 1996, s. 8–12.
- ⁴⁸⁾ Viz Nötzold, Jürgen: Europas Zukunft: Nationalstaatliches Handeln, übernationale Integration und die Interessen Deutschlands. In: Albrecht Zunker (Hrsg.): Weltordnung oder Chaos? Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen. Nomos Vrlg. 1993, s. 47.
- ⁴⁹⁾ Jeden z diskutovaných návrhů uvažuje vytvoření „Společenství demokracií od Vancouveru po Vladivostok a Tokio“ v jehož rámci by v „řídícím výboru“ Polsko zastupovalo region střední východní Evropy. Viz Frankenberger, Klaus Dieter: Die Wucht der Nato-Erweiterung.

B.II. Německé spolkové země a rozšiřování EU: mezi bezproblémovostí a problémovými návaznostmi

CHARLIE JEFFERY A STEPHEN COLLINS

B.II.1. ÚVOD: ANGAŽOVANOST SPOLKOVÝCH ZEMÍ PRO ROZŠÍŘENÍ

Pro německé spolkové země znamená rozšíření EU vcelku totéž, co se ve Spojených státech vyjadřuje pojmem „apple pie“ (v dokonalém pořádku, bez problémů): je to jedna z oněch základních životních pravd, jejíž zpochybňování si nelze představit. Téměř každý dokument k evropské politice vzešlý ze spolkových zemí v posledních pěti letech, a zvláště pak dokumenty vztahující se k mezivládní konferenci, jež vrcholila Amsterodamským summitem v červnu 1997, zdůrazňovaly potřebu efektivních příprav EU na rozšíření a poté co nejrychlejšího zahájení rozšiřovacího procesu. Tento zájem byl opět zdůrazněn v následných rezolucích Spolkové rady k mezivládní konferenci¹⁾ i v jednáních konferencí jak ministerských předsedů²⁾, tak ministrů spolkových zemí pro evropské záležitosti.

Prvotně a komplexně se vyjádřila k této otázce hned druhá konference ministrů pro evropské záležitosti (a první, která se zabývala podstatnými politickými otázkami) 25. února 1993. Její prohlášení obsahovalo následující, jednomyslně vyjádřená stanoviska:

- Ministři pro evropské záležitosti zdůrazňují povinnost a připravenost podporovat středoevropské a východoevropské sousední regiony v budování demokratických a svobodných tržních struktur...
- Ministři spolkových zemí pro evropské záležitosti prohlašují, že jednota Evropy zůstane neúplnou, jestliže a pokud je omezována na západ našeho kontinentu...
- Přistoupení reformních států střední a východní Evropy – nejprve Polska, Maďarska, České a Slovenské republiky – musí zůstat deklarovaným cílem [Evropského] společenství jako předpoklad pro sjednocenou Evropu...³⁾

Od té doby bylo východní rozšíření EU víceméně stálým tématem agendy konference ministrů pro evropské záležitosti, která zřetelně vyjadřovala zájem směřovat debaty před a během mezivládní konference 1996–97 do kontextu náležité připravenosti Evropské unie pro rozšíření. I výsledek mezivládní konference, viděno z tohoto pohledu, byl hodnocen pozitivně:

Ministři pro evropské záležitosti konstatovali, že závěr mezivládní konference otevřel cestu k východnímu rozšíření, a velice to vítají.⁴⁾

Je ale zjednodušené vítat rozšíření v abstraktním smyslu jako záležitost bezproblémovou. Málokoho v EU by napadlo oponovat obecnému principu, že těsnější spolupráce s bývalými komunistickými státy ve střední a východní Evropě je cíl, který je třeba sledovat. Ale v rámci širokých

parametrů tohoto obecného principu existuje mnoho různých způsobů jeho vnímání, oslovování různých regionálních zájmů. Německé spolkové země určitě vnímají rozdílně příležitosti i výzvy spojené s rozšířením. Tyto rozdílnosti se však normálně neobjevují ve formálních dokumentech, do značné míry proto, že povinností zemí je postupovat v záležitostech evropské politiky v rámci kolektivní koncepce tvorby politiky, která je obecně definována v článku 23 Základního zákona a převáděna do praxe komplexním systémem odvětvové i územní politické koordinace.

Tento systém koordinace vyhlazuje a zastírá zájmové rozdílnosti mezi zeměmi. Co vychází z tohoto systému jako formální politická prohlášení, je nutně nejnižším společným jmenovatelem, s kterým se mohou ztotožnit všechny země. V posledních letech se očividně ukázalo, že tyto jmenovatele v evropské politice je nutné stanovovat na nižších společných úrovních. Zatímco spolkové země byly například schopny ujednotit se a zastávat jasný a společný postoj ke zcela detailním principům evropské politiky v období předmaastrichtských mezivládních konferencí, byly stěží schopny tak při následné mezivládní konferenci, která kulminovala v Amsterdamu. Sjednocování stanov různých spolkových zemí je stále nesnadnější a obtížnější, jak to pádně vystihl Gerd Walter, švédsko-holštýnský ministr pro evropské záležitosti, svým konstatováním, že země jsou pouze schopny s námahou „splíchnout“ nějaké jednomyslné vyjádření k mezivládní konferenci; s čím si nedokážou poradit, je soulad.⁵⁾

V každodenních otázkách evropské politiky mimo vysokou politiku jednání mezivládní komise, je existence nesouladu ještě výraznější. Různé země sledují různé priority s různou prioritností v různých politických oblastech. A činí tak proto, že mají různé zájmy v evropské politice, které odrážejí jakousi územně diferencovanou směsici ekonomických strukturálních faktorů a ideologických hodnocení cílů a mechanismů těsnější evropské integrace. Například městský stát Brémy obklopený extenzivně zemědělským Dolním Saskem nesdílí s touto zemí trvalý zájem o společné zemědělské politice. A východní spolkové země s jejich zájmem na udržení podpor strukturálních fondů EU nesdílí s Bavorskem averzi k evropské intervenční politice, podmíněnou katolickými sociálními představami o subsidiaritě a podpíranou silným vědomím regionální identity a jedinečnosti.⁶⁾

Podobné zájmové odlišnosti existují i ve vztahu k rozšíření EU, ale mohou být docela dobře zastírány velkými slovy o báječnosti takového rozšíření. Některé z nich je možno hned v hrubých rysech identifikovat. Východní spolkové země, s jejich společně sdílenými zkušenostmi z doby komunistické vlády, mají nepochybně dosti odlišný pohled na uchazečské státy než jejich západní protějšky. I mezi východními spolkovými zeměmi existují zřejmé diference. Meklenbursko-Přední Pomořany, Braniborsko a Sasko tvoří část východních hranic Německa a současně s kandidátskými státy EU Polskem a Českou republikou, a mají množství politických zájmů týkajících se místních přeshraničních problémů. Jejich zájmy, pokud jde o politiku rozšiřování, nejsou proto identické s zájmy Berlína, Saska-Anhaltska a Durynska. Podobná situace je na západě, pokud jde o Bavorsko, které má společné hranice s Českou republikou. Bavorsko také vystupuje jako hostitelská země s detoněmeckého problému. Ten vnáší komplikace do německo-českých vztahů, které se mohou přelít do politiky rozšiřování. V obecnější rovině problematika rozšíření nastoluje otázky budoucnosti určitých vysoce nákladných oblastí politiky EU – zejména zemědělského a strukturálních fondů, k čemuž spolkové země zaujímají řadu nekonzistentních a zčásti protichůdných postojů. Některé dále tvrdě obhajují status quo, zatímco jiné spatřují v rozšíření příležitost, jíž lze využít k skutečně dávno žádoucím reformám.

Další část této studie by měla objasnit některé z těchto zájmových diferencí v rozšiřování EU. Soustředíme se na dvě země, Bavorsko a Sasko. Obě mají reputaci tržních lídrů při prosazování zájmů evropské politiky mezi, resp. v širších seskupeních západních a východních spolkových zemí.

Obě země mají společné hranice, i když spíše rozdílné historické vztahy, s Českou republikou. Obě mají též silně vyhraněný názor na problémy, jaké nastoluje rozšiřování a které ovlivňují širší otázku evropské politiky.

Než přistoupíme ke zkoumání specifických zájmů vyplývajících z jejich polohy na hraniční čáře rozšiřování začneme stručným popisem obecných postojů Bavorska a Saska k otázce rozšíření. Poslední část pak pojednává o tom, jak se Bavorsko a Sasko snažily přistupovat k politickým otázkám širší povahy, vyvstávajícím z debaty o rozšíření nebo s ní provázaným. Závěr se snaží postihnout vliv, jaký by mohly mít politické pohledy Bavorska a Saska na širší přístupy v celoněmecké i evropské rovině k výzvě představované rozšířením.

B.II.2. BAVORSKO, SASKO A ROZŠÍŘOVÁNÍ NA VÝCHOD: ZÁKLADNÍ POSTOJE

Na základě domácích ústavních změn a dodatků získaly německé spolkové země během posledních deseti let nebyvalý přístup k evropským rozhodovacím procesům. Co do schopnosti využít tohoto přístupu a náležitě reagovat na výzvy i možnosti rozhodování na evropské úrovni jsou však mezi jednotlivými zeměmi podstatně rozdíly.

Za obecného konsenzu Bavorsko takovou schopnost rozvinulo nejvyšší měrou. V tom se odráží řada faktorů. Nejpodstatnějším z těchto faktorů je unikátní a nepřerušovaná státní tradice Bavorska, jak to také vyjadřuje jeho formální pojmenování Svobodný stát Bavorsko (Freistaat Bayern) a v plném slova smyslu specifická regionální identita v Německu. To, spolu s hospodářskou vahou Bavorska, vždycky propůjčovalo inherentní autoritu bavorským postojům v německé politice. Tato váha byla v posledních deseti letech silně vnášena do evropských debat třemi dalšími faktory. Za prvé, Bavorsko vytvořilo podle obecného mínění nejefektivnější, pevně organizovanou evropskou politickou administrativu mezi všemi spolkovými zeměmi, charakterizovanou mimořádně dobrou koordinací mezi úřady bavorské vlády v Mnichově, Bonnu i Bruselu a zahrnující přes různé politické oblasti s evropskou dimenzí i spolkové země. Druhým faktorem je vedoucí úloha Edmunda Stoibera, ministerského předsedy od roku 1993, který přijal evropskou politiku jako „*Chefsache*“ (primární záležitost) a dal jí profil i autoritu svého úřadu. Třetím faktorem je simultánní postavení CSU jako bavorské vládnoucí strany i člena koaliční vlády na federální úrovni, což skýtá další, jedinečné příležitosti k uplatňování bavorských zájmů na různých vládních úrovních.

Situace v Sasku je nutně odlišná. Sasko jako jedna z nových spolkových zemí, (nově) konstituovaných v roce 1990, přirozeně postrádá akumulovanou politickou autoritu nepřerušované bavorské státnosti, je ekonomicky slabé, a nemá administrativní kapacitu srovnatelnou s bavorskou. Snažilo se tedy alespoň se stylizovat jako Bavorsko východu, dovolávajíc se saské historické tradice a halíc se do hávu Svobodného státu (Freistaat Sachsen). Má také lidsky nejotevřenějšího a nejcharismatictějšího ministerského předsedu v celém východním Německu v osobě pevného stoupence CDU Kurta Biedenkopfa, ačkoli jeho širší vliv v politice na federální úrovni je omezen trvale nedobrým vztahem s kancléřem Helmutem Kohlem.

Bavorsko i Sasko se jasně ztotožňují s konsenzem spolkových zemí o obecné žádoucnosti rozšíření. Bavorsko skutečně bylo bezpochyby nejnenergичtější zastáncem rozšíření mezi spolkovými zeměmi. V tom se odráží řada faktorů. Důležitá je historie. Úroveň dřívějších hospodářských i sociálních kontaktů, vyplývajících z polohy Bavorska na východní hranici Německa, zůstává důležitým situačním faktorem navzdory přerušování těchto kontaktů v éře studené války. I za studené války si ostatně Bavorsko zachovávalo významné postavení ve východo-západních vztazích, v neposlední řadě i vzhledem k roli Mnichova jako centra vyhnanců a disidentů z východu, z nichž mnozí nacházeli uplatnění ve spolupráci s rádiem Svoboda/Svobodná Evropa (RL/RFE), financovaným

z USA. Role RL/RFE v politice studené války a v prezentaci Mnichova jako jedné z bašt západního způsobu života by neměla být podceňována; mnozí si připomněli Bavorsko po roce 1989, protože poslouchali hlas z Mnichova⁷⁾. Tato role se po roce 1989 transformovala ve vědomí morální povinnosti podporovat přístup středoevropských a východoevropských zemí k západním ekonomickým s politickým strukturám – včetně EU, který jim byl dříve odpírán.

Bavorsko také vyjadřovalo výrazný ekonomický, politický i bezpečnostní zájem na podpoře širších stabilizačních efektů, které nabízí rozšíření.⁸⁾ Nestabilní vlády a ekonomiky na východě nemohly mít pro Bavorsko dobré důsledky, neboť investoři by se mohli orientovat někam jinde v obavách z přelévání organizované kriminality a levných pracovních sil do Svobodného státu. Hlavní bavorské politické zájmy spojené s rozšiřováním jsou tedy tyto: změnit vnější hranice EU v hranice vnitřní; mít za společní partnery z EU pro obchodování východním směrem (objem obchodu Spolkové republiky s východní Evropou poprvé v roce 1993 převyšil objem obchodu s USA⁹⁾; a zajistit si nárazník proti obnovení jakékoli možné sovětské hrozby (něco takového se v té době nepochybně zvažuje ve Státním kancléřství¹⁰⁾ – i když toto je samozřejmě úvaha patřící spíše do debaty o rozšiřování NATO. Širší a netradiční bezpečnostní zájmy také vstupují do hry v argumentaci, že problémy plynoucí z pozice hraniční čáry Bavorska, jako je ilegální imigrace, pašování, obchod s drogami, a tak dále, mohou být lépe řešeny a koordinovány v rámci samotné EU.

Návazný problém, ovlivňující intenzitu bavorské podpory pro východní rozšíření EU, odráží ideologické výhrady Bavorska pod Stoiberovým vedením vůči EU. Zejména v posledních třech až čtyřech letech Bavorsko vyjadřovalo antiintervencionistický postoj, který se někdy blížil euroskepticismu britského stylu. Tak jako v Británii, alespoň za bývalých konzervativních vlád Johna Majora a Margaret Thatcherové, to bylo spojováno s postojem upřednostňujícím rozšiřování Unie před jejím prohlubováním s tím, že praktické problémy spojené s integrací nových členů z východní střední Evropy by vytvořily nové překážky pro budoucí prohlubování pravomocí na evropské úrovni.

Zkrátka řečeno, bavorská vláda reagovala rychle na změny po roce 1989 a vyjádřila jasnou a pozitivní podporu pro východní rozšíření EU založenou na komplexu historických, morálních i bezpečnostních zájmů a snaze zvrátit bruselský intervencionismus. Sasko rozvíjelo podobná témata i když s rozdílnými nuancemi. Tak jako ostatní východní spolkové země vychází z postkomunistického dědictví, kterážto skutečnost, podložena jak vlastními východoněmeckými zkušenostmi z přechodného období postkomunistické transformace, tak i osobními a sociálními vztahy rozvíjenými v rámci sovětského bloku,¹¹⁾ se zračí v nelíčeném zájmu podporovat přechod k tržní ekonomice a demokratické politice v zemích východních sousedů. Tento zájem ukládal dokonce ústavní status s vztahem vyjádřeným v saské ústavě z roku 1992 podporovat přeshraniční regionální spolupráci směřující ke ...srůstání Evropy (čl. 11).

V konkrétnějším politickém pojetí se tento závazek zračí v sebevnímání jako mostu na východ, obnovujícím spojení mezi dvěma částmi rozděleného kontinentu. Hlavním aspektem této přemostovací role je významný příspěvek Sasko k rozvíjení přeshraniční spolupráce, což by se mělo stát – jak bylo řečeno ve společném prohlášení českého prezidenta Václava Havla a saského ministerského předsedy Kurta Biedenkopfa z dubna 1995 – trvalým odkazem pro příští generace.¹³⁾ Sasko bylo také jedním z nejvýmluvnějších zastánců rozšíření EU – jednoho z nejdůležitějších zahraničně politických úkolů nadcházejících let¹⁴⁾ – na konferenci ministrů spolkových zemí pro evropské záležitosti, opakovaně zdůrazňujíc potřebu otevřít se státům střední a východní Evropy a dát jim náležitý signály v zájmu stability v širší Evropě.¹⁵⁾

Stabilita se zde jeví, tak jako bavorská zainteresovanost na bezpečnosti, jako klíčový zájem a Sasko podobně jako Bavorsko vyjádřilo přesvědčení, že EU může zabezpečit rámec pro zajištění stability na evropském kontinentu po éře studené války:

„Náš kontinent se s ukončením konfliktu Východ-Západ nestal ostrovem míru a prosperity. Nepředvídatelnosti transformace, ekonomická a sociální nestabilita, národní a etnické konflikty ohrožují bezpečnost Evropy. Na východě a jihovýchodě našeho kontinentu vyvstávají nová rizika, na která musíme najít společnou evropskou odpověď. Národní státy samy o sobě už nemohou vyřešit existenciální problémy svých obyvatel.“¹⁶⁾

Vedle takovýchto deklarací obecných principů zdůrazňujících žádoucnost rozšíření však perspektiva rozšíření stimulovala, podobně jako v Bavorsku, krystalizaci znepokojivějších úvah o širších otázkách týkajících se rozvíjení EU. V jedné rovině Sasko sdílí bavorskou agendu antiintervencionismu a držení Bruselu na uzdě, i když to nedokázalo spojit s tak jednoznačným, adresným vyjádřením upřednostňování rozšíření před prohlubováním. V tom je patrný hlavní zájem Sasko, odpovídáním upřednostňování rozšíření před prohlubováním. V tom je patrný hlavní zájem Sasko, odpovídáním upřednostňování rozšíření před prohlubováním. V tom je patrný hlavní zájem Sasko, odpovídáním upřednostňování rozšíření před prohlubováním. V tom je patrný hlavní zájem Sasko, odpovídáním upřednostňování rozšíření před prohlubováním.

Tato dvojakost se odrazila ve dvou dosti kontradiktorních politických pozicích ve vztahu k rozšiřování. První, kontroverze s Komisí o grantování subvencí ze strany saské vlády pro investiční plány Volkswagenu v Sasku, měla spojitost s pocíťovanou potřebou zabezpečit Sasko jako průmyslovou oblast před konkurencí levné pracovní síly ze zemí střední a východní Evropy; to také přivedlo Sasko do sporu s Evropskou komisí o její intervenční pravomoci v politice hospodářské soutěže. Zároveň však spoléhání Sasko na intervenování EU formou strukturálních fondů je rozšiřováním ohroženo. Existující proces strukturálního dotování by byl nefinancovatelný, kdyby se prostě paušálně rozšířil na nové členy po jejich přistoupení, a mnozí (včetně Bavorska) by argumentovali, že celý systém strukturálních fondů musí být radikálně zredukován. V obou ohledech tudíž rozšiřování představuje politické *ohrožení* pro Sasko – konkurencí nízkých pracovních nákladů i tlak na reformu strukturálních fondů, a tak se značná energie vynakládá na to, jak čelit a bránit se takové hrozbě. Výsledkem nakonec je, že zájmy Sasko ve vztahu k rozšiřování jsou poněkud nekonzistentní. Na jedné straně proaktivní a hluboce míněná snaha o překonání historického dědictví komunismu, a na druhé straně defenzivní snaha o odvrácení hrozby, jakou znamená rozšíření pro konkrétní ekonomické zájmy Sasko.

B.II.3. POLITIKA NA HRANIČNÍ ČÁŘE: SASKO, BAVORSKO A ČESKÁ REPUBLIKA

Hranice vždycky vytvářely politické problémy. V kontextu procesu rozšiřování EU Bavorsko i Sasko stanuly před problémem vlastního soužití na hranicích Německa i EU s uchazečskými státy usilujícími o připojení k EU. V obou případech samozřejmě na hranicích s Českou republikou. Jedním z aspektů ovlivňujících debatu o rozšiřování i jeho vlastní proces je, jak se snaží přistupovat k tomuto problému. Ten má dvě klíčové dimenze:

- stimulování a zvládnutí (opětného) rozvoje takové přeshraniční hospodářské i sociální součinnosti, která po rozšíření zintenzivní;
- v případě bavorsko-českých vztahů, zvládnutí citlivých aspektů sudetoněmecké otázky.

Následující úvahy se týkají některých konkrétních otázek, které vyvstávají z těchto dvou dimenzí hraničního problému. Za prvé, ačkoli ze strany Bavorska a Sasko je vyjadřován obecný závazek usnadňovat a stimulovat vzájemnou součinnost, může to v některých konkrétních ohledech narážet na dosti silné zábrany blokující součinnost. Způsob zvládnutí relace mezi těmito usnadňujícími a zábranovými faktory bude nutně mít konkrétní vliv na realizaci budoucího přistoupení České republiky k EU.

Významným usnadňujícím faktorem přeshraniční součinnosti jsou instituce přeshraniční spolupráce. Rozvoj takových institucí byl jedním z nejpozoruhodnějších rysů východo-západní spolupráce po roce 1989, a velmi přispěl k hojení jizvy historie,¹⁷⁾ jakou byla ještě nedávno železná opona. A patrně nejpozoruhodnější je, že tyto instituce jsou typickým produktem iniciativ zdola,¹⁸⁾ vzejících valnou měrou z „vkladů“ (input) místního/regionálního veřejného i soukromého sektoru (i když podporovaných programy EU – INTERREG a PHARE). Na východních hranicích Německa existuje osm takových euroregionů, z nichž pět zpodobňuje sasko-českou nebo bavorsko-českou spolupráci (Neiße/Nysa, též s polským vkladem, Elbe/Labe, Erzgebirge/Krušnohoří, Egrenze a Bayerischer Wald/Böhmerwald-Šumava). Formální vklad – hlavně v podobě administrativní podpory – ze strany bavorské i saské vlády byl rozsáhlý, ačkoli Sasko věnovalo větší pozornost té otázké (vzhledem k proporcionalně větší části území v příhraničních oblastech).

Taková spolupráce přinesla četné plody, a rychle přerostla přes symbolickou, anebo softwarovou kulturní výměnu k hardwarovým politickým otázkám, jako je infrastruktura, modernizace, doprava a ekonomická spolupráce, turistika i životní prostředí, a i k širším pokusům o zmírnění nezbytných bariér pro každodenní sociální i ekonomickou vzájemnou součinnost přes hraniční čáru (viz příslušný odkaz).¹⁹⁾ Takové vazební články také nepochybně stimulovaly obchod. Bavorsko-český obchod obzvláště roste; v roce 1994 vykázal meziroční přírůstek 28 % a v roce 1995 19 %. V roce 1994 Bavorsko dovezlo z České republiky zboží za 3,81 miliardy DEM a vyvezlo za 2,68 miliard DEM. Tato čísla činí z České republiky 11. největší odbytový trh Bavorska a jeho 7. největší dovozní zdroj, což jsou působivé údaje – vzhledem ke skrovné velikosti České republiky.²⁰⁾ Čistý efekt zvýšených obchodních i jiných vazeb je zajisté konzistentní s motivy Evropské komise při financování takové kooperace.

Podněty k vnitřní nebo vnější meziregionální kooperaci nejsou izolovanými iniciativami. Jsou součástí politiky naplňování sociální a hospodářské soudržnosti v rámci Unie, politiky, která též klade základy pro její rozšiřování.²¹⁾

Existují však i opačné tendence, které oslabují tento pozitivní přínos k přípravě na rozšíření. Na německé straně hranic rychle opadlo počáteční všeobecné nadšení, spojované s rychlým postupem východního rozšiřování, tak jak se objevovaly mezery v prosperitě mezi kmenovou EU a státy uchazejícími se o členství. Narůstaly obecné obavy z ilegální migrace, z přeshraniční drobné kriminality i vážnější zločinnosti spojované například s narkotiky. A německé (malé) podniky se cítily být konfrontovány s konkurencí levných pracovních sil, stimuluji přeshraniční cestování Němců z výhodnými nákupy levnějších potravin i motorových paliv (byť česko-německá hranice ještě nedosáhla podobné proslulosti jako polsko-německá hranice ve Frakfurtu nad Odrou svojí známou pekařskou válkou).

Dalším problémem je, že stará jizva historie se v očích některých komentátorů přeměnila v novou hranici mezi schengenskou zemí a východem.²²⁾ Jistěže vyvstaly jisté absurdity z naplňování Schengenské dohody, která – přes všechna ujišťování o důležitosti stimulování přeshraniční součinnosti – vytvořila nové bariéry ztěžující volný pohyb. Nejočividnějším svědectvím toho je způsob, jakým opět vyvstaly hranice jako bariéra dopravy a obchodu po zavedení přísnějších hraničních kontrol podle Schengenské dohody.²³⁾ Také trvá podezření, že zejména Bavorsko využilo schengenských pravidel k zavedení takové úrovně hraničních kontrol, jaká odpovídá jeho partikulárním představám o úrovni ilegální migrace do Německa.

V této chvíli není snadné celkově posoudit relaci mezi stimulačním efektem přeshraniční spolupráce zdola a zábrany plynoucími z obecné nedůvěry k přeshraniční součinnosti i z některých interpretací Schengenu. Zdá se však, že onen stimulační efekt bude časem nabývat výraznější převahy nad zábrany, zejména s postupem rozšiřovacích kroků; a když nic jiného, lidé

i pohraniční bezpečnostní síly se budou muset přizpůsobit změněné realitě. A pak zřejmě pozitivní vztahy vytvářené přeshraniční institucionální spoluprací přijdou náležitě ke slovu a usnadní akcesní proces.

V kontextu hraniční problematiky je nutně zapotřebí připojit několik poznámek k sudetoněmecké otázké. Ta ovšem zůstává silným problémem bavorské politiky vzhledem k poválečnému usídlení a trvajícím politickému vlivu sudetských Němců vyhnaných po II. světové válce z česko-německého pohraničí. Vysoce hluční, byť relativně málo početní příslušníci vyhnaneců, mají určitý vliv na bavorskou vládu, nepřiměřený jejich počtu – jako konzervativní katolíci v převážně konzervativně katolické zemi tvoří kmenovou část voličstva CSU. To mělo širší politický dopad na bilaterální vztahy mezi Německem a Českou republikou. CSU jako součást federální koalice měla možnost přímo a efektivně participovat na zahraničněpolitických záležitostech, což zpomalovalo proces normalizace česko-německých vztahů po roce 1989. I nedávná německo-česká deklarace o usmíření nese stopy vyhnanecské senzitivity CSU. Deklarace není právně závazná, ačkoli má umožnit odškodnění pro české oběti nacistických zločinů, a to vůbec poprvé (Česká republika byla jediným státem v Evropě, který nepožíval tohoto práva), a vyjadřuje politickou vůli na obou stranách nezatežovat bilaterální vztahy problémy minulosti, jako jsou sudetoněmecké požadavky na majetkovou restituci.²⁴⁾

Nutně se vynořuje otázka, zda toto sudetoněmecko-bavorsko-křesťanskosociální propojení bude mobilizováno v kontextu rozšiřovacího procesu. Na písemnou parlamentní interpelaci vznesenou vůči bavorské vládě s dotazem, zda bude podporovat vstup České republiky do EU, dřív než dojde k vyřešení vlastnických nároků a zrušení Benešových dekretů z české strany, dala Staatskanzlei v Mnichově na srozuměnou, že není s to odpovědět, zda bude mít nějaký vliv na hlasování ve Spolkové radě při nějaké budoucí příležitosti.²⁵⁾ Zdá se být ale vysoce nepravděpodobné, že by se bavorská vláda snažila nějak explicitně spojovat rozšíření s nevyřešenými česko-německými bilaterálními problémy, jako jsou vlastnické restituice. Takové počínání by se téměř s určitostí setkalo s naprostým odsouzením ostatních spolkových zemí. Možnost skrytých pokusů o takové spojování přes pozici CSU ve spolkové vládě nelze vyloučit, ale zdá se být nepravděpodobná. Panuje dojem, že CSU pohlíží na česko-německou deklaraci tak, že ztlumila reziduální tenze a poskytla pevnější základ pro posuzování přetrvávajících problémů.²⁶⁾

Je zde dokonce možnost pozitivnějšího bavorsko-českého vztahu na bázi euroskeptických tendencí ministerského předsedy Stoibera i (bývalého) premiéra Václava Klause. Ale i při nejpozitivnějším přístupu k dané problematice je nepravděpodobné, že by se vztahy mezi Mnichovem a Prahou staly tak vřelými, jako vztah mezi Drážďanami a Prahou, který není poznamenán podobnou historickou zátěží.

B.II.4. PROBLÉMOVÁ NÁVAZNOST: ROZŠÍŘOVÁNÍ A ŠIRŠÍ ZÁJMY BAVORSKA A SASKA V EVROPSKÉ POLITICE

Zajímavým rysem rozšiřovací politiky v Německu je, jak se některé spolkové země snažily konstruovat problémovou návaznost, tj. snažily se využít otázek vyvolaných rozšiřováním k řešení svých individuálních zájmů, týkajících se evropské politiky a širšího evropského integračního procesu. To je nepochybně případ Bavorska i Saska.

Jednou ze stěžejních otázek jsou náklady, jaké si vyžádá integrace uchazečských států; rozšiřování *acquis communautaire* na východ bude klást nároky na rozpočet EU, zvláště když uchazečské země počítají s vysoce nákladovou politikou, jakou EU rozvinula v oblasti zemědělství a strukturálních fondů. I když Bavorsko uznává, že rozšíření nelze realizovat s nulovými náklady (*zum Nulltarif*),

argumentuje, že náklady by měly být co možná nejnižší. Pro minimalizaci těchto mimořádných nákladů, Mnichov doporučil dalekosáhlou reformu společné zemědělské politiky a strukturálních fondů, až přijde na řadu jejich opětovné projednávání v rámci diskusí o Agendě 2000 před koncem tohoto desetiletí.²⁷⁾ To se také projevilo v debatě o rozpočtu EU a v požadavku snížit německý příspěvek do rozpočtu EU.²⁸⁾

Ačkoli v jedné rovině lze v těchto doporučeních pro reformu spatřovat pozitivní příspěvky k větší debatě o rozšiřování a jeho důsledcích, kterou se Evropská komise snažila podnítit svojí Agendou 2000, konkrétně také vyjadřují jiné, euroskeptické názory Bavorska na evropský integrační proces. Zejména instrumentalizují nákladovou výzvu rozšiřování jako nástroj ke zredukování možností Komise zasahovat do bavorské politiky i ekonomiky, čímž by Bavorsko mohlo získat větší prostor pro autonomní politickou aktivitu.

V oblasti zemědělství má Bavorsko rozsáhlý a specifický hospodářský sektor, charakterizovaný přetrvávající tradicí malých zemědělských farem. Podle bavorské argumentace je společná zemědělská politika EU (SZP) přespříliš nákladná se svou gigantickou bruselskou mašinérií pro rozdělování peněz, jejíž aparát jen v samotném Bavorsku zaměstnává přibližně 700 draze placených úředníků.²⁹⁾ Rozšiřování této mašinérie by samozřejmě znamenalo, že náklady na SZP by eskalovaly mimo jakoukoli kontrolu. Současnou úroveň dotačního financování je tudíž zapotřebí zredukovat. Podtextem ovšem je, že to by mohlo – a mělo – umožnit větší regionální autonomii v podpoře farmářského zemědělství: „V Bavorsku víme sami lépe, jak by práce našich farmářů ...měla být odměňována.“³⁰⁾ Příspěvek k rozšiřovací debatě se tak mísí s širší argumentací o nutnosti restrikce intervencionismu a umožnění větší regionální autonomie.

Příspěvek Bavorska k reformě strukturálních fondů obsahuje podobný „štulec“. Bílá kniha o budoucnosti strukturálních fondů, kterou Bavorsko publikovalo v září 1996, je opět zdánlivě motivována rozšířením: reforma je nutná proto, aby náklady byly udrženy na uzdě vzhledem k tomu, že veškeré území všech východních uchazečských států by si v současné době mohlo nárokovat maximální úroveň příspěvků ze strukturálních fondů. Podtextem je opět snaha omezit pravomoci Komise zracionalizováním současného značně složitého komplexu fondových struktur a oslabit byrokratickou kontrolu Komise nad jejich uplatňováním. Tento poslední požadavek je dále spojován s problematikou subvenčních kontrol, na které v současné době dozírá Komise. Funkce Komise by měla být zredukována na prosté určování rámce, přičemž členským státům a jejich regionům by měla být dána možnost dotovat ze svých vlastních zdrojů s daleko větší uvážeností to, co ony považují za důležité pro regionální ekonomický rozvoj a podpůrné priority. Řečeno Stoiberovými slovy: „Naši vlastní regionální politiku – s našimi vlastními zdroji!“³¹⁾

Tyto argumenty lze shrnout do hesla (s omluvou za parafrázi lady Thatcherové): „Chci zpátky své kompetence!“³²⁾ Rozšiřování je tak vtěsnáváno do širší agendy Bavorska pro Evropu. Je využíváno jako nástroj k obrácení proudu proti stále hlubší evropské integraci, s ozvěnovým opakováním vlastní argumentační strategie lady Thatcherové, když byla u vládního kormidla: rozšiřování Unie lze využít jako prostředku k zamezení dalšímu prohlubování Unie.

Sasko, zdá se, by rádo sledovalo podobnou agendu, leč vzhledem ke své závislosti na strukturálních fondech EU to nemůže dávat najevo tak jednoznačně. Ve srovnání s jinými německými spolkovými zeměmi a i s jinými ekonomicky znevýhodněnými regiony EU se stále potýká s vážnými ekonomickými těžkostmi. Sasko od počátku, tak jako ostatní východní spolkové země, bylo příjemcem extenzivní podpory ze strukturálních fondů, a pokračování takové podpory má nadále nejdůležitější význam pro strategii ekonomického rozvoje Saska. Jeho zájmem v oblasti strukturálních fondů (při nezměněném profilu zemědělské politiky EU) je zachovat úroveň přijímaných subvencí do příštího století i do postrozšiřovací éry.

V tomto smyslu je rozšiřování – i bavorský přístup k otázkám nákladů na rozšiřování – hrozbou. Sasko se tudíž stalo součástí jednotné fronty východních spolkových zemí, která by měla zajistit status quo podpůrných úrovní v debatě o Agendě 2000.

Tato agenda³³⁾ obsahuje:

- a) zachování separátní klasifikace cíle 1 strukturálních fondů, určeného k podpoře strukturálního přizpůsobování regionů, kde vývoj zaostává;
- b) zachování současně uplatňovaného kritéria pro cíl 1 (HDP na obyvatele nepřekračuje 75 % průměru EU);
- c) zachování současného pokrývacího kritéria na úrovni NUTS II (NUTS – Nomenclature of Territorial Units), odpovídající celkovému území spolkových zemí (posun pokrývacího kritéria na nižší úroveň by mohl vyloučit podporu pro několik růstových pólů, jichž by se Sasko mohlo domáhat). Nepřehlížeje k návrhu na zjednodušení byrokracie se Sasko tímto svým přístupem řadí k těm, kdo usilují o zachování statu quo navzdory nákladové výzvě rozšiřování.

V jednom případě, který měl velkou publicitu, však Sasko ustoupilo ze své prointervenci pozice a zvolilo postup spíše bavorského stylu: šlo o kontroverzi s Komisí v záležitosti poskytnutí grantu ve výši 779 milionů DEM v subvencích pro závod Volkswagenu v saském Moselu. To bylo rozhodnutím Komise z června 1996 prohlášeno za neslučitelné s pravidly hospodářské soutěže EU. Proti tomuto rozhodnutí pak saská zemská vláda vznesla právní ohrazení.³⁴⁾ Význam této kontroverze v kontextu rozšiřování EU tkvěl v tom, že – podobně jako u bavorských postojů k SZP a strukturálním fondům – šlo o explicitně návazný problém. Saská vláda argumentovala tím, že kdyby jí bylo znemožněno uplatnit subvenci, pak by Volkswagen přenesl svou investici dále na východ, kde je pracovní síla levnější. Jak se jasně vyjádřil předseda správní rady Volkswagenu, vyrábět v Sasku bylo o 22 % nákladnější než na Slovensku.³⁵⁾ Tato vazba byla opět zdůrazněna v tiskovém prohlášení saské vlády z 29. července 1996, které potvrdilo, že pro Volkswagen by bylo lukrativnější přemístit další výrobu modelu VW Golf do Bratislavy a další výrobu motorů do Györu (Maďarsko), i kdyby si Komise vynutila vrácení již přijatých subvencí na investici v Sasku.³⁶⁾

V jistém smyslu to byl problém stejného druhu, ale širšího rozsahu než zmíněný problém potíží malých podniků v blízkosti hranic, střetávajících se s konkurencí nižších pracovních nákladů. Dokonce i v daleko důležitějších případech VW a masové automobilové výroby představovaly nižší výrobní náklady v zemích ucházejících se o členství v EU stejné ohrožení: Sasko je prostě ekonomicky nákladnější lokace než jeho východní sousedé.

Kontroverze kolem subvencování VW vyjevila dvojznačnost problémových vazeb mezi vnitřní saskou politikou a rozšiřováním EU. Potřeba pokračování v dalších intervencích Komise tváří v tvář ohrožení plynoucího z rozšíření (strukturálních fondů) se dostala do konfrontace s potřebou oslabení intervenčních kompetencí Komise, taktéž tváří v tvář ohrožení plynoucího z rozšíření (politika hospodářské soutěže). A v zajímavé nuanci se Sasko v první otázce dostalo do konfrontace s bavorským programem, i když v plné konzistenci v druhé otázce. To ilustruje některé ze složitostí problémů, před jaké staví německé spolkové země rozšíření EU. Také to dokládá to, co bylo řečeno na začátku této studie: i když všechny spolkové země jsou v obecné rovině zastánci bezproblémovosti rozšiřování, nahlédneme-li pod povrch této jednomyslnosti a zaměříme-li se na konkrétnější politické otázky, jednota se rozpadá v propletení rozdílných zájmů a účelových problémových vazeb.

B.II.4. ZÁVĚRY

Co znamená nadcházející proces rozšiřování pro roli a vliv spolkových zemí obecně, a Bavorska a Saska zvláště, lze shrnout následovně:

- I když spolkové země nepochybně setrvají při svém jednomyslně pozitivním postoji k rozšiřování v abstraktním smyslu, neudrží jednotu v konkrétních politických otázkách.
- V konkrétních politických otázkách budou spolkové země sledovat pouze vlastní zájem a budou využívat rozšiřování jako nástroj pro sledování vlastních zájmů cestou problémových vazeb.
- Některé aspekty budou (některé) spolkové země prezentovat přinejmenším v implicitně nulových konfliktech s uchazečskými státy. Protiintervenční politika Bavorska implikuje redukci fondů potenciálně dostupných pro ekonomické přizpůsobení a podporu těchto států po rozšíření. Zájem Saska zabránit přesouvání investic VW dále na východ implikuje otevřené soupeření s uchazečskými státy v dislokaci ekonomické základny. Snaha zachovat vysokou úroveň strukturálních podpor ze strany Saska i dalších východních spolkových zemí, implikuje otevřené soupeření o zdroje s uchazečskými státy: velikost „dotačního hrnce“ je omezená, a země přivyklé na svůj podíl budou tvrdě bojovat o jeho zachování a uhájení proti zájmům uchazečských států.
- Ale jedno lze tvrdit explicitně. Sledování vlastního zájmu, ve shora zmíněných potenciálních hrách s nulovým součtem, se nezmění v efektivní spojení zemských zájmů, které by bylo schopné blokovat nebo i významně zbrzdit hybnou sílu rozšiřování. Kdyby tak spolkové země chtěly postupovat, musely by – v souladu s konstrukcí evropské participační politiky odpovídající článku 23 Základního zákona – konzistentně definovat kolektivní postoje. To, podobně jako v jiných oblastech, je mimo jakoukoli pravděpodobnost.
- Konečně pak, a zcela pozitivně, spolkové země situované na hranici s uchazečskými státy, participovaly s entuziasmem a aktivní angažovaností na přeshraniční spolupráci. Přes potenciální zábrany a výhrady k přeshraniční součinnosti, vyplývající z konkurence levné pracovní síly, Schengenského a sudetoněmeckého problému, taková spolupráce vyrůstající tak jako dosud zdola, stimuluje rozvíjení přeshraniční součinnosti nejrozmanitějšími způsoby. To formuje a dále bude formovat konkrétní, mikroúrovňovou sociální a ekonomickou základnu – která by jinak mohla být označena za sociální kapitál – pro integrování starých i nových členských států Unie. Bez existence takového sociálního kapitálu by vyhlídky na úspěšnou realizaci rozšíření byly zdaleka méně jisté.

Poznámky

- ¹⁾ Bundesrat-Drucksachen 169/95 (Beschluss), 667 (Beschluss).
- ²⁾ Konferenz der Ministerpräsidenten der Länder am 20. März 1997 in Berlin. Ergebnisprotokoll.
- ³⁾ Beschlüsse der Europaministerkonferenz, Bonn, 25. 2. 1993.
- ⁴⁾ 17. Europaministerkonferenz in Bonn, 25. Juni 1997, Beschluss (vorläufige Fassung).
- ⁵⁾ Bundesrat, Stenographischer Bericht. 692. Sitzung. 15. Dezember 1995. Srv. Simon Bulmer, Charlie Jeffery, William E. Paterson, Germany's European Diplomacy: Shaping the Regional Milieu, Forschungsgruppe Europa & Bertelsmann Wissenschaftsstiftung (nepublikovaná studie), 1997.
- ⁶⁾ Charlie Jeffery, The German Länder and Europe: Interests, Strategies and Implementation Capacities in EU Policy-Making (nepublikovaná studie), 1997.
- ⁷⁾ Interview s mluvčím bavorského Státního kancléřství z oddělení bilaterálních vztahů Bavorsko-SVE, Mnichov, únor 1997.
- ⁸⁾ Viz odpověď Státního kancléřství na otázku položenou poslancem Zemského sněmu Dr. Heinzem Köhlerem (SPD) v bavorském Zemském sněmu, Mnichov, 14. 3. 96–18. 3. 96, Drucksache 13/4467.

- ⁹⁾ Projev přednesený Ursulou Männleovou, bavorskou státní ministryní pro spolkové záležitosti, ve Sdružení pro zahraniční vztahy, Bavorská zemská banka, Mnichov, 18. února 1997.
- ¹⁰⁾ Interview s mluvčím bavorského Státního kancléřství z oddělení EU, Mnichov, únor 1997.
- ¹¹⁾ Raimund Krämer, Transfederal Relations of the Eastern German Länder: The Case of Brandenburg, Institute for German Studies, Discussion Papers in German Studies, No. IGS 97/9.
- ¹²⁾ Fritz Hähle, Euroregionen nehmen Gestalt an. Chance für Sachsen, Tschechien und Polen. Direkt. Informationsdienst der CDU-Fraktion im Sächsischen Landtag, únor 1997, s. 2.
- ¹³⁾ Tamtéž, s. 3.
- ¹⁴⁾ Saské Státní kancléřství, odpověď na žádost frakce CDU, Drucksache 02/5546, 2–5–1997.
- ¹⁵⁾ Citováno samostatně z: Protokoll der 4. Europaministerkonferenz am 16.–17. September 1993 in Ettlingen, s. 11; 10. Europaministerkonferenz am 23.–24. Mai 1995 in Würzburg. Ergebnisprotokoll, s. 7.
- ¹⁶⁾ Positionen zur Reform des Maastrichter Vertrags. Im Wortlaut: Der Beschluß des Sächsischen Landtags. Direkt. Informationsdienst der CDU-Fraktion im Sächsischen Landtag, únor 1997, s. 9.
- ¹⁷⁾ J. Gabbe, L. Broos, V. von Malchus, Grenzüberschreitende Zusammenarbeit an der deutsch-polnisch-tschechischen Grenze: Entwicklungsstand, Perspektive und Forschungen (nepublikovaná studie), 1992.
- ¹⁸⁾ Tzn. včetně regionálních a místních správních orgánů a soukromého sektoru i komunitních aktérů na obou stranách hranic. Viz různé příspěvky v publikaci K. Eckhart, H. Kowalke (ed.), Die Euroregionen im Osten Deutschlands, Berlin, 1997.
- ¹⁹⁾ Viz Eiko Thielemann, Inter-Regional Cooperation and Multi-Level Governance: The External Relations of the New German Länder with Central and Eastern Europe, pojednání přednesené na UACES Research Conference, Loughborough, UK, 1997; Isolde Roch, Die Grenzregionen des Freistaates Sachsen, in: Eckard a Kowalke, 1997.
- ²⁰⁾ Srv. interní dokument Státního kancléřství Handel mit Polen, Ungarn, Tschechischer Republik, Slowakischer Republik, Rumänien, Mnichov, květen 1996.
- ²¹⁾ Pracovník Komise Georges Vlandas, citováno v Thielemannovi, 1997.
- ²²⁾ Např. Krämer, 1997, 37–39.
- ²³⁾ Srv. Hermann Ribhegge, Die Osterweiterung der Europäischen Union als Herausforderung für die neuen Bundesländer im Transformationsprozeß, Frankfurter Institut für Transformationsstudien, Discussions Papers, 5/97.
- ²⁴⁾ Pro komplexní posouzení deklarace viz Vladimír Handl, Czech-German Declaration on Reconciliation, in: German Politics, sv. 6, č. 2, 1997.
- ²⁵⁾ Viz Bayerischer Landtag Drucksache 13/4467 ze 14. 3. 96–18. 3. 96, op. cit.
- ²⁶⁾ Srv. Handl, 1997, s. 158.
- ²⁷⁾ Viz: Memorandum der Bayerischen Staatsregierung vom 29. November 1995, Neuausrichtung der Agrarpolitik der Europäischen Union; Positionspapier der Bayerischen Staatsregierung für eine Reform der Struktur- und Regionalpolitik der EU, 17. září 1996.
- ²⁸⁾ Srv. N. Proudfoot, Europeanisation and the New Regionalism and the Case of Bavaria, M. Phil Dissertation, Cambridge, 1997, s. 67–69.
- ²⁹⁾ Münchner Merkur, 21. 1. 1996.
- ³⁰⁾ Sic Stoiber tamtéž.
- ³¹⁾ Focus, 12. 8. 1996, s. 37.
- ³²⁾ Např. Chci mít vyšší stupeň autonomních kompetencí pro Bavorsko. Sic Stoiber v Süddeutsche Zeitung, 8. 5. 1996.
- ³³⁾ Viz dále Jeffery, 1997, 8–9.
- ³⁴⁾ Dokumentováno ve sbírce Teilungsfolgen. Materialsammlung zum Streit um staatliche Beihilfe an die Volkswagen AG für ein Investitionsvorhaben im Freistaat Sachsen, Sächsische Staatskanzlei, září 1996.
- ³⁵⁾ Tamtéž, s. 156.
- ³⁶⁾ Tamtéž, s. 114.

B.III. SRN a rozšíření EU a NATO po Amsterdamu a Madridu

VLADIMÍR HANDL

Rok 1998 má pro německou a evropskou politiku zvláštní význam. V jeho průběhu se rozhodne o realizaci EMU a v SRN proběhnou volby, které určí v jaké politické konstelaci Německo vstoupí do začátku příštího století.

CDU učinila z rozhodnutí H. Kohla (a proti názoru značné části strany) realizaci EMU jedním z hlavních volebních témat. V podtextu této rozhodné pozice je předpoklad, že bez EURO je budoucnost Německa a Evropy ohrožena.¹⁾

CDU se tak rozhodla pro pokračování reformy „shora“, která staví veřejnost v evropské politice před „hotová fakta“. Aby neriskovala úspěch dvou hlavních cílů – vstoupit do realizační fáze EMU a zároveň vyhrát volby – odsunuje vláda většinu aspektů reformního procesu v EU nejdřív na rok 1999.²⁾

Poněkud se (alespoň dočasně) mění aktuální chování Německa v integračním procesu. Dohoda o vytvoření „neformální rady“, ke které dospěly Německo a Francie, vyjadřuje značnou blízkost pozic obou zemí. Zároveň je ale dalším náznakem toho, že je to Francie, která se rozhodla hrát v integrační a bezpečnostní politice aktivnější roli. Rozšíření NATO přestává být problémem, který by oba partnery příliš vzdálil a to nehledě na skutečnost, že se soustřeďuje na oblast, blízkou především Německu. Ballardurův plán, zaměřený na celou střední východní Evropu, naznačil rozsah postupných integračních snah a zmírnil obavu Paříže, že by mohlo jít výlučně o „německé“ rozšiřování. Otevřeným tématem zůstává přizpůsobení institucí EU. Francie, Belgie a Itálie usilují o reformu institucí EU již nyní, kdežto Německo reformu z vnitropolitických i meritorních důvodů v Amsterdamu odsunulo. H. Kohl odmítl mj. většinové rozhodování především v oblasti justice a vnitřních věcí a to s ohledem na pozici ministerstva vnitra a spolkových zemí.

Ve všech otázkách tak hrají pro současné období vnitropolitické ohledy a taktika hlavní roli. Aktivní politikou za přijetí nových států do NATO a EU může vláda doma málo získat a spíše leccos ztratit. Pro rozšíření EU a NATO je proto na špičce aktuálních priorit německé politiky málo místa. Význam vnitropolitických ohledů dobře dokumentuje vztah k dvěma „outsiderům“ procesu rozšiřování EU: Turecko, které nemá pro přijetí do EU ani střednědobě dobré předpoklady, je významným tématem německé integrační politiky, nejen pro svůj strategický význam, ale i proto, že představuje důležitý faktor vnitřní politiky SRN. Slovensko má – v případě splnění politických kritérií – předpoklady dobré. Protože však pro vnitropolitický život SRN nemá prakticky žádný význam, znamená jeho sebevydělání ze skupiny „prvních kandidátů“, že v německé politice téměř „absentuje“.

V posuzování současné německé politiky v rozšiřování EU se veřejné i zákulisní debaty středuji mj. na několik klíčových otázek.

- Jak hlavní politické síly hodnotí Amsterodamský summit a Agendu 2000, předloženou Evropské komisi,
- jaký výběr kandidátů pro první vlnu rozšíření preferovala německá politika, jaká zvláštní kritéria případně požadavky na budoucí členy vytyčila, jaká pozitivní očekávání na budoucí členy směřují,
- nakolik může problém finančního příspěvku ovlivnit přístup SRN k rozšiřování EU,
- jak daleko je příprava pozice SRN pro jednání o rozšíření EU, nakolik jsou přesněji definované sektorální, případně regionální zájmy, jak probíhá jejich koordinace,
- jak německá politika vnímá širší kontext prvního kola rozšíření, do jaké míry je tento proces synchronizován s procesem reformy EU, jak se definuje vztah vůči dalším kandidátům.

Ve vztahu k rozšíření NATO se jako důležité jeví otázky

- výběr kandidátů pro první kolo rozšíření,
- jak je důležitá finanční otázka rozšiřování,
- jaká očekávání má Německo vůči novým členům v politickém a vojenském smyslu,
- jak si Německo představuje případnou spolupráci v oblasti zbrojní výroby,
- jaký bude širší kontext procesu rozšiřování, zejména vztah k Rusku.

B.III.1. ROZŠIŘOVÁNÍ EU PO AMSTERODAMU

B.III.1.a. Hodnocení smlouvy z Amsterodamu a Agendy 2000

Pozice vlády zůstává po Amsterodamské schůzce a zveřejnění Agendy 2000 v mnohém nevyjasněná. Amsterodamská smlouva je přirozeně hodnocena jako úspěch: rozumný kompromis přinesl „skutečný pokrok“ (H. Kohl).³⁾ Řada expertů, blízkých vládě i opozici, ovšem kriticky upozorňují, že vláda nemá vlastní koncepci rozšíření EU. Do jisté míry podobně – tedy s pozicí, otevřenou změnám – postupoval H.Kohl při řadě jiných příležitostí, naposledy v závěrečné fázi mezivládní konference EU.

Blízké expertní kruhy CDU považují Amsterodamskou smlouvu za úspěch zejména na pozadí skepse, která jednání mezivládní konference provázela.⁴⁾ Amsterodamská smlouva posiluje komunitární prvky Smlouvy o EU, oslabuje mezivládní struktury a to zejména v oblasti třetího pilíře. I když byla institucionální reforma odložena, umožňuje Amsterodam zahájit plánované rozšíření EU. Zájmům SRN odpovídá to, že smlouva posiluje instrumenty boje proti mezinárodní kriminalitě a prostředky společného řešení otázek azylu a usídlování v zemích EU. Zvýrazňuje práva Evropského parlamentu (neoslabuje ale Evropskou komisi), jde dál v koordinaci politiky zaměstnanosti (nerealizuje ale, mj. díky postoji SRN, společný program zaměstnanosti), přesněji definuje princip subsidiarity.

Přístup vlády k Agendě 2000 je zatím málo zřetelný. Spolkový sněm musí ratifikovat všechny části Agendy 2000 (kromě strukturálních fondů, které se vytvářejí nařízením Rady a nevyžadují ratifikaci). Bude to zřejmě právě kalendářní plán Spolkového sněmu k projednání jednotlivých prvků Agendy, který „přinutí“ vládu, zformulovat své postoje (v prosinci 1997 – otázky zemědělské a strukturální politiky).⁵⁾ Ministerstvo zahraničí přijalo bez nadšení návrh zrušit strukturovaný dialog, nahradit jej multilaterálním ad hoc dialogem, Evropskou konferencí a institucionalizací partnerských vztahů s jednotlivými zeměmi.

SPD uznává pokrok, který Amsterodamská smlouva představuje, považuje jej ale za příliš skromný. Stála velmi blízko pozici ministerstva zahraničí a je proto zklamána odkladem institucionální

reformy. Uvítala Agendu 2000, kritizuje ale vládu za to, že nepředložila Evropské komisi žádný vlastní koncept rozšíření, „i když bude Německo rozšířením nejvíce zasaženo“.⁶⁾

Na rozdíl od ostatních stran, většina *Bündnis 90/Die Grünen* (dále strana *Zelených*) smlouvu z Amsterodamu nepřijala. Kritizuje ji za to, že nastavuje výhybku pro „militarizaci EU“ tím, že převádí „Petersberské úkoly“ ZEU do prvního pilíře EU. Převedením justice a vnitřních věcí do prvního „pilíře“ a posilováním operativní činnosti EUROPOLu navíc omezuje lidská práva. Prosazuje urychlené rozšíření EU a podobně jako SPD kritizuje vládu za to, že nemá žádnou koncepci. Na sjezdu v listopadu se očekává, že strana Amsterodamskou smlouvu odmítne. Tuto pozici zřejmě podpoří i Joschka Fischer, který má ke smlouvě sice neutrální vztah, bude ale usilovat o to, aby sjezd podpořil projekt EMU, který považuje za klíčový.⁷⁾ Nejradiálněji odmítá Amsterodamský kompromis PDS, která požaduje, aby se o textu smlouvy jednalo znovu.⁸⁾

B.III.1.b. Výběr kandidátů

Výběr kandidátů a preference ohledně modelu jednání jsou zajímavým ukazatelem toho, jak jednotlivé politické strany přistupují k celkovému procesu rozšíření i ke konkrétním jednáním.

Německo má vůči rozšíření EU podobný morální závazek, jako jej mělo ve vztahu k sjednocení země a obnově Berlína jako hlavního města.⁹⁾ Navíc ovšem ve prospěch rozšíření hovoří bezpečnostní a hospodářské zájmy SRN.¹⁰⁾

Je pochopitelné, že se v první řadě soustřeďuje na sousední země, které mu jsou geograficky i z pohledu široké palety zájmů nejbližší. V tomto smyslu jde především o tři nejbližší země, tedy sousední Polsko, Českou republiku a Maďarsko. Slovensko do této skupiny přirozeně patří. Bratislava se ale z této skupiny sama vyřadila a je obtížné definovat, jaký by Německo mělo mít na Slovensku zvláštní zájem, kromě obecné politické zainteresovanosti pokračovat ve vyváženém procesu multilaterální institucionalizace své východní politiky.

Žádná z německých stran nedefinovala zvláštní kritéria pro výběr kandidátů, všechny zato důrazně prosazují naplňování kritérií „kodaňských“, na jejichž formulaci se ostatně německá politika výrazně podílela.¹¹⁾ Žádná z poslaneckých frakcí si nezpracovala vlastní „avis“ ohledně prvních kandidátů a řídí se materiály Evropské komise a svými dílčími poznatky. Při posuzování kandidátů „prvního kola“ nikdo nezpochybňoval tři země Visegrádské skupiny a diskutovalo se výlučně o otázce, které další země by měly počet rozšířit.

Vláda nechávala otázku počtu kandidátských zemí otevřenou jak ve vztahu k rozšiřování EU, tak NATO. Mnohokrát naznačovala, že akceptuje jakoukoli z diskutovaných variant. Snažila se vyhnout kritice, že prosazuje pouze rozšíření o několik málo nejbližších zemí – klientů. Neprosazovala proto žádný konkrétní počet a nedávala najevo své preference. Šlo ovšem o situaci, v níž první tři kandidáti byli prakticky nesporní. Nedefinovala žádná další specifická kritéria, a to na příklad i přes zjevné naléhání části sudetoněmeckých kruhů, spojit podporu pro rozšíření s uskutečněním „práva na vlast“.¹²⁾

SPD ještě před Amsterodamem viděla jako vyzrálé kandidáty země „hraničící s EU“, Polsko, ČR, Maďarsko a Slovinsko, otevřenou ponechávala otázku Slovenska.¹³⁾ Akceptovala ovšem názor Komise EU a výběr pěti zemí přijala. Nemá žádná zvláštní dodatečná kritéria, trvá ale důsledně na širokém výkladu kritérií z Kodaně. Například uskutečnění dočasných úvah polské AWS, neumožnit polské PDS po volbách v září 1997, aby získala alespoň jedno předsednické místo ve výborech polského Sejmu, by se podle expertů negativně odrazilo na jednáních o přijetí do EU.

Podobně široce vykládají kodaňská kritéria i *Zelení*. Velmi důsledně trvají na politických aspektech, zejména dodržování lidských práv (např. kandidatura Slovenska podle nich za daného stavu

věcí naprosto nepřipadá v úvahu). Požadují naopak „změkčení“ ekonomických kritérií. EU by měla přijmout co nejvíce členů a tak zlepšit jejich předpoklady provádět úspěšnou transformaci. Viditelným rozšíření EU především v ochotě a připravenosti EU k tomuto kroku, obviňuje ji z dumpingu a protekcionismu.¹⁴⁾ Podobnou pozici zaujímá rovněž PDS.

Model jednání

Diskuse o způsobu jednání se soustředila kolem dvou pólů: modelu „startovací čáry“ a „skupinového modelu“.

Vláda klade důraz na potřebu mezi kandidáty „diferencovat, přitom ale nediskriminovat“ Ministr Kinkel proto vnesl do diskuse pojem „model stadiónu“, který rozpracovává doporučení Evropské komise. Takový model zahrnuje i „dráhu pro předbíhání“. Má umožnit i to, aby státy, které jsou přizvané k prvnímu kolu jednání, mohly k jednání přistoupit a dokonce „předehnat“ ty země, které k jednání začaly, ale ukazují se jako pro vstup nepřipravené.

V zásadě jde v německé politice o to, dát najevo všem kandidátům, že se účastní procesu rozšiřování. Bonn chce garantovat otevřenost a flexibilitu procesu a přitom i stejně plynulý průběh.

Ani v CDU ovšem není otázka jednacího modelu nesporná. Poslanci CDU v Evropském parlamentu, především Hans-Gert Pöttering a Elmar Brock, formulovali pozici Evropské lidové strany prospěch modelu „startovací čáry“. Vycházejí jednak z politické potřeby, neoddělovat od sebe asociované státy EU, jednak z toho, že žádný z nich, přísně vzato, kritéria přijetí nespĺňuje. Výběr států je proto do značné míry umělý. Stejně, jako předseda zahraničního výboru Spolkového sněmu Hornhues (CDU) a bývalý ministr zahraničí SRN Genscher (FDP), vycházejí z přesvědčení, že „starý“ model jednání lépe odpovídá potřebě stabilizovat země celé střední a východní Evropy, zatímco nově razňují zároveň, že nejde o to, jak prodloužit proces jednání a „získat čas“ pro reformu EU.

SPD přijala návrh Evropské komise jednat nejdříve se skupinou zemí 5+1, i když osobní preference jednotlivých poslanců jsou různé. Markus Meckel, zpočátku sám, vystupoval od začátku roku za „skupinový model“.¹⁶⁾ Do zveřejnění Agendy 2000 se poslanci SPD, členové zahraničního výboru Spolkového sněmu, zasazovali za „skupinový model“ a členové výboru pro evropské záležitosti (zejména Anne-Marie Weizcorek-Zeul) za model „startovací čáry“, kterou preferoval i R. Scharping.

Strana Zelených jednoznačně upřednostňuje „model startovací čáry“. Diferenciace mezi kandidátskými zeměmi je nezbytná, měla by ale nastoupit až poté, co budou zahájena jednání se všemi kandidáty. Rovněž PDS prosazuje, aby bylo jednání zahájeno se všemi asociovanými státy najednou. Navíc ale požaduje, aby bylo asociovaným státům uděleno konzultativní členství, případně částečné členství, které by jim umožnilo podílet se na politice EU a její reformě ještě před získáním členství plného.¹⁷⁾

Jednání o přijetí nových členů budou probíhat s jednotlivými státy paralelně, dá se nicméně očekávat jistá míra synchronizace. „Kaskádové rozšiřování“ při němž by noví členové byli přijímáni do EU jednotlivě, by institucionálními změnami i nekončícím procesem jednání EU vyčerpal.¹⁸⁾

B.III.1.c. Jednací pozice

V Německu neexistuje zformovaná politická opozice proti přijetí nových zemí do EU. Absence jasně zformulované koncepce rozšíření ovšem činí přípravu německé jednací pozice málo průhlednou. Nikdo nepopírá, že v dlouhodobém zájmu Německa je, aby sousedi SRN, kteří chtějí být integrováni do EU, tento svůj legitimní zájem mohli realizovat. Od nových států EU se očekává, že budou aktivní ve vztahu ke svým východním sousedům a přispějí k úspěšnému pokračování procesu transformace a stabilizace.

Je zjevné, že ve většině dílčích oblastí ovšem existují značné až velmi silné obavy z toho, že je rozšíření EU v krátkodobém horizontu v řadě aspektů v konfliktu se zájmy SRN. Politici a odborníci, zodpovědní za jednotlivé sektory vidí rozšiřování velmi kriticky. V oblasti ekologie se obávají dramatických dopadů na životní prostředí EU. Národohospodáři očekávají, že „ekologicky zastaralá“ výroba nových členských států bude cenami konkurovat produkci západních států EU. Ministerstvo práce a sociálních věcí jako ohrožující vnímají princip volného pohybu a usídlování osob. Kriminalita, přicházející z východu posiluje všeobecně rozšířenou obavu, že se Německo otevírá prostoru, který jej může přetížít a destabilizovat.

Při nejmenším stejně složitý je i postoj jednotlivých spolkových zemí. Země sdílejí celkový zájem Německa na rozšíření EU. Zejména Bavorsko a nové spolkové země mají navíc velmi konkrétní zájmy, vyplývající z jejich polohy. Pro nové spolkové země jsou rizika rozšíření EU vyšší, než pro západní část SRN.¹⁹⁾ Spolkové země budou v pracovní skupině pro rozšíření zastoupeny alternativně Saskem a Braniborskem a budou se tak podílet na aktuální politice v dané otázce.

Obecně nelze podceňovat nebezpečí, že kritická témata obsadí populisté. Ani otázka užítka rozšíření, totiž není vnitropoliticky zcela jednoznačná. Podle některých názorů může být kdykoli zatlačena tématy jako je otázka německého příspěvku do rozpočtu EU.²⁰⁾ Navíc, ekonomický zájem SRN na rozšíření nepůsobí úplně přesvědčivě. Německý export do asociovaných zemí roste konečně i bez jejich členství v EU. Faktická závislost těchto zemí na EU je tak velká, že EU může prosazovat svůj normativní vliv i bez jejich členství. Sektorální obavy se nicméně dosud nespojily do jednotného, negativního obrazu rozšíření. Ten by mohl podle některých názorů překrýt pozitivní zahraničněpolitickou argumentaci. Samotná jednání o přijetí nových členů budou do značné míry vést experti jednotlivých sektorů, role „zahraničních politiků“ bude omezená.

Formulování německé jednací pozice bude díky decentralizovanosti integrační politiky SRN složitější, než např. ve Francii. Očekávají se vnitřní rozpory mezi pozicemi jednotlivých resortů a dokonce mezi jednotlivými pracovišti uvnitř resortů. Takové rozpory hierarchická struktura francouzské politiky poměrně rychle vyřeší. V případě Německa mohou ovlivnit i konečnou podobu politického postoje země.

Celkovou koordinaci přípravy k jednání o přijetí asociovaných zemí provádí Ministerstvo zahraničních věcí ve spolupráci s Ministerstvem hospodářství. V souladu s dosavadní koncepcí zůstávají jednací pozice jednotlivých resortů otevřené. Vláda nemá zájem na tom, aby jejich postoje vykrytalizovaly příliš brzy. Chce co nejdéle udržet politický záměr rozšíření jako hlavní prvek politiky SRN, nezatěžovat ji dílčími zájmy. Občasné výroky jednotlivých ministrů (tedy i ministra financí Waigela o příspěvku Německa do rozpočtu EU) předcházejí zpracování oficiálních pozic jejich resortů. Teprve s postupem času a jednání se těžiště pozornosti bude přesunovat od obecných politických otázek k otázkám resortním.

Ministerstvo zahraničí přitom bude muset vyvažovat i protichůdné zájmy. Jestliže, na příklad, ministerstvo práce bude mít snahu oddalovat uplatnění principu volného pohybu pracovních sil, má ministerstvo hospodářství zájem na tom, aby pro nové členské státy platily normy a principy, spadající do prvního pilíře, co největším rozsahu. Výjimky v jakémkoli směru proto bude posuzovat negativně. Počítá se nicméně s tím, že výsledek jednání bude zahrnovat relativně dlouhá přechodná období, která budou jak novým členům, tak na druhé straně i EU umožňovat, aby přizpůsobily politiku v jednotlivých sektorech. Charakter, obsah a délka těchto období budou ale velmi různé, pokud jde o jednotlivé kandidátské země a jednotlivé otázky. Nemohou ovšem zahrnovat celé oblasti politiky EU, jak se původně některé asociované státy domnívaly. Lze odložit platnost jen jednotlivých dílčích předpisů (aktů druhého řádu). Jestliže některý stát bude požadovat odklad v plnění celých kapitol nebo článků Smlouvy o EU, budou jej země EU omezovat v právech rovněž

v celých oblastech (v případě SRN například v oblasti migrace pracovní síly a práva usídlovat). Velmi blízko je pak de facto model částečného členství.

Hospodářské sektory

Hospodářské zájmové skupiny se vůči rozšiřování staví převážně pozitivně. Jejich postoje ovšem teprve krystalizují. Dá se očekávat, že jednotlivé skupiny budou usilovat o to, aby ovlivnily jednání o přijetí nových zemí přes vládní instituce zejména ministerstvo zahraničí a ministerstvo hospodářství a přes jednotlivé zemské vlády. Decentralizovanost německé politiky ovšem efekt takových snah omezuje. Roste proto význam přímého lobování prostřednictvím zastoupení firem v Bruselu.

Průmyslové kruhy mají zájem především na trzích zemí SVE, málo se zabývají otázkou zaměstnanosti a proto jsou rozšíření EU na východ nakloněny. Samotné průmyslové svazy v zásadě podporují růst konkurence, který nutí producenty modernizovat a tedy zvyšovat schopnost prosadit se na světových trzích. Ocelářský průmysl se čím dál tím více orientuje na speciální produkci, s níž může konkurovat na trhu EU a v níž hrají producenti východních sousedů relativně malou roli. Od počátku 90. let se – přes známé střety a antidumpingová řízení – pole konfliktů zúžilo i v této oblasti. V zásadě se neočekává, že v oblasti průmyslu vzniknou nepřekonatelné rozpory. Naplňování asociací a dohod umožnilo postupné získávání zkušeností s hledáním východisek na obou stranách.

Otázka odborů je složitější: politicky podporují proces rozšíření od samého počátku. Obávají se ale velkého přílivu pracovních sil a sdílejí proto s ministerstvem práce zájem na omezení práva zaměstnanců budoucích nových členů EU pracovat a usídlovat se v SRN.

Německé zemědělství by nemělo být překážkou jednání o přijetí nových zemí i když bude patřit k nejsložitějším otázkám německé politiky rozšiřování EU. O Reformě agrární politiky EU bylo rozhodnuto v roce 1999. Vláda se proto bude snažit téma zemědělské politiky při přípravné fázi jednání nezdůrazňovat. Není v jejím zájmu (a, konec konců, ani v zájmu svazů zemědělců), na rozporech v agrárním sektoru jednání zastavit. Ministerstvo zemědělství stejně jako ostatní resorty nepředložilo svou koncepci reformy ani jednání o přijetí nových zemí. Odmítá ale takovou reformu, která by drasticky snížila příjmy východoněmeckých, především ale bavorských zemědělců (hovoří se o nebezpečí poklesu příjmů až o 70 %). Svaz průmyslu a odbory, v nichž zemědělci nehrají žádnou roli, mají na reformě zemědělské politiky zjevně silný zájem, protože by měli přinést nejen odlehčení rozpočtu EU ale i umožnit výraznější podporu programům technologického vývoje, modernizaci a zvyšování zaměstnanosti atd. Zemědělská lobby má tak mimo CSU prakticky velmi slabé pozice. Pro její zájmy má veřejnost malé pochopení a i to bude dále klesat. S přípravou Agendy 2000 si veřejnost bude lépe uvědomovat, kolik tento sektor, ve srovnání s ostatními oblastmi hospodářství, po desetiletí získával z rozpočtu EU, a tedy z peněz daňových poplatníků. Nakonec, otázka reformy se může ukázat méně konfliktní, než se obecně předpokládá. I Svaz německých rolníků si uvědomuje, že se německé zemědělství reformě nevyhne: drobná hospodářství o rozloze 20 ha nemají šanci ekonomicky přežít. Jde tedy spíše o cestu, jak učinit reformu sociálně ekonomicky přijatelnou. Vývoj zemědělského sektoru v nových spolkových zemích ukazuje, že Svaz sám prosazuje racionální ekonomická řešení.²²⁾

Reforma zemědělské politiky a paralelní naplňování směrnic Světové organizace obchodu jsou tak součástí německé politiky a to i na vládní úrovni. Poslanci CDU v Evropském parlamentu prosazují urychlenou konvergenci cen na zemědělskou produkci mezi EU a asociovanými státy, postupné rozšíření preferenčního obchodního režimu na tyto země.²³⁾

CSU, která v největší míře závisí na volební podpoře agrárního obyvatelstva (asi 5 % bavorských voličů), má v současné situaci možnost postupovat pouze přes své ministry financí a zemědělství. O to více je zainteresována na zachování současné vlády. Existenční význam pro ni má ale výsledky

zemských voleb v Bavorsku. CSU bude v roce 1998 bojovat o udržení absolutní většiny, která je od smrti F. J. Strauße trvale ohrožena. CDU by v podstatě ráda podpořila rychlejší a radikálnější reformu agrární politiky EU, nemůže ale svou preferenci otevřeně projevit vzhledem k pozici CSU. I bavorská partnerka ovšem z dlouhodobého hlediska preferuje zájmy průmyslových kruhů. V hospodářské struktuře Bavorska jednoznačně dominuje technologicky vysoce vyspělý, exportně orientovaný a do značné míry nadnárodně propojený průmyslový sektor. Ten vždy nacházel v CSU významnou podporu a je s ní výrazně spojen.

Pozice opozičních stran je v otázce rozšíření poněkud jednodušší už proto, že neunesou vládní odpovědnost. Navíc je ale jejich voličská základna alespoň v této fázi jednání rozšířením málo dotčena. Levicové strany jsou málo spojené s agrárním sektorem. Vystupují proto za urychlenou liberalizaci zemědělského obchodu s asociovanými státy a za radikální reformu zemědělské politiky EU. V přípravě jednání pozic tak mají volnější ruce než CDU a CSU. Není ovšem vyloučeno, že by se levice v případě převzetí vládní odpovědnosti po volbách 1998 nedostala do složité situace a to zejména v nových spolkových zemích. Právě jejich „klientela“ může být vstupem Polska a České republiky citelně zasažena. Zatím ovšem zájmy zaměstnanců v oblasti průmyslu nejsou v tak ostrém konfliktu s rozšířením, aby odbory na SPD v tomto směru vyvíjely nátlak. Strana nicméně nepovažuje „pro dohlednou dobu“ za možné, aby měly pracovní síly z nových členských zemí volný pohyb směrem do EU.²⁴⁾ V zemědělské politice chce SPD odejít od subvencí produkce směrem k subvencování příjmů zemědělců, nezávisle na výrobě, přeměrovat část jejich aktivity na „krajinné zahradnictví“. Prostřednictvím Spolkové rady bude SPD, která kromě Braniborska vládne především v průmyslových zemích SRN, usilovat o to, aby byl snížen objem Garančního fondu EU a aby se změnil způsob jeho využití.²⁵⁾ Vystupuje za to, aby se rozpočet EU orientoval na nové programy a méně na subvence zemědělství, které vytváří pouze kolem 2 % německého HNP. Úvahy Zelených a PDS se ubírají stejným směrem, jsou v řadě oblastí ještě radikálnější, více zdůrazňují ekologické prvky zemědělské výroby.

Finance

Jak politické, tak hospodářské kruhy SRN vycházejí z nezbytnosti zásadní reformy financí EU. Méně jasné ovšem je jak v dané otázce postupovat. Z vnitropolitického pohledu se do popředí dostala „Nettozahler-diskussion“ (debata o výši čistého příspěvku SRN do rozpočtu EU). Její současné kolo otevřel svého času ministr financí Theo Waigel (CSU). Nehledě na zkratovitost celé debaty, odráží se v ní závažný aspekt německé evropské politiky. Helmut Kohl prosazuje politiku, která spojuje zájmy SRN s obecnou vizí a potřebou určovat vztah k Evropě v souladu s „historickou pamětí“ – odtud dramatické spojení otázky EMU s otázkou války a míru v Evropě. Theo Waigel, mj. ve snaze upevnit své slábnoucí postavení v CSU, naznačuje možnost snížit absolutní výši příspěvků SRN důrazně prosazuje princip návratnosti prostředků. Reprezentuje tak politiku CSU, která se definuje především jako politika národních zájmů a národní identity.²⁶⁾

Názor, že německý příspěvek do rozpočtu EU dosáhl maximální možné hranice, je ovšem předmětem konsensu mezi vládou a SPD. Obě trvají na udržení příspěvku na hranici 1,27 % HSP. Německo by mělo nést pouze takovou zátěž, jako ostatní velké státy. Považuje se například za neúnosné, aby země s velkým zemědělským sektorem byly trvale financovány z prostředků neagrárních států. Rovněž zvýšení zpětně přidělovaných prostředků z rozpočtu EU pro SRN nachází podporu širokého politického spektra (je proto důležité, že nové spolkové země SRN zůstaly i nadále zahrnuté do prvního cíle strukturální politiky). Růst návratnosti je ovšem v odborných kruzích hodnocen často skepticky.

Podle řady odborníků bude otázka financí při přípravě na rozšíření EU nekonfliktnější a může proti přijetí nových členů postavit veřejné mínění. Veřejnost žije v představě, že SRN kryje nejen

největší část (tedy současných zhruba 30 %), ale dokonce většinu rozpočtu EU. Zpráva Evropské komise v rámci Agendy 2000 může pohled na daný problém „zvěcnit“, vnáší do něj odpovídající porce. *CDU a FDP* se budou snažit držet otázku reformy financí, podobně jako reformu agrární politiky, během roku 1998 v pozadí z obavy, aby nezatížila jak volební kampaň, tak přípravu realizaci EMU. Ovšem i politici těchto stran přispěli k tomu, že se daná otázka s procesem rozšíření spojuje stále častěji. Vytváří se tak politický junktim, se kterým bude německá politika muset počítat. Dále se zužuje prostor pro ty, kteří upřednostňují zahraničněpolitická hlediska, omezují možnost německé diplomacie vyjít během jednání zájemcům o členství vstříc.

SPD kritizuje rozpor v postojích jednotlivých představitelů vlády, kdy ministr financí požaduje snížení německého příspěvku do rozpočtu EU, ministr zemědělství chce více prostředků pro snížení zemědělcům a kancléř slibuje Polsku členství v EU v roce 2000. Tato vnitřní protichůdná pozice znemožňuje uplatnění německých zájmů v EU. Většina členských základny *SPD* je rozšiřování EU nakloněna. Je nadále tradičně orientovaná, udržuje hodnoty sociální a mezinárodní solidarity, převládá v ní pragmatismus. Tento stav se může změnit, ne ale příliš brzy. *SPD* tak má v otázce nančí reformy poněkud větší prostor manévru. Podpora EU by se měla prostřednictvím nových programů orientovat na vývoj nových technologií, zlepšení postavení žen a mládeže, zvýšení zaměstnanosti a další.

Pro stranu *Zelených* není otázka německého příspěvku alespoň zatím důležitým tématem. Politici na Německo jako na bohatý stát, jehož samozřejmou povinností je podílet se na přerozdělování prostředků. Soustředí se ovšem na způsob a efektivitu jejich využití, přičemž zdůrazňují témata ochrany životního prostředí, sociální politiky, podpory východní Evropy a rozvojového světa. Rovněž *PDS* požaduje, aby německá vláda otázku příspěvku vůbec nenastolovala.²⁷⁾

B.III.1.d. Širší rámec politiky rozšíření

Doprovodná strategie rozšiřování

Očekává se, že *SRN* bude podporovat i další kola rozšíření. Jednak jde o její tradiční postoj díky své centrální poloze a exportní orientaci podpořila *SRN* dosud přijetí všech nových členů. Dnešní německá politika navíc chce i potřebuje stabilizovat země střední a východní Evropy, protože ví, že by jejich případné problémy dopadly v první řadě na ni. Myšlenka „evropského jádra“ (Schäuble/Lamers), pozdější koncepce diferencované integrace (Janning/Weidenfeld), které vzešly z *SRN* a ovlivnily zavedení prvku flexibility do Smlouvy o EU, mají za cíl mj. právo umožnit další rozšiřování EU při zachování dynamiky integračního procesu (přijetí tří Německých nejbližších zemí by EU – teoreticky – mohlo zvládnout „konvenčními metodami“, právě rozšíření o deset zemí však vyžaduje v integračním procesu zásadní změny). *SRN* sama nezajistí stabilizaci celého regionu: jednak na to nemá potřebný potenciál a jednak to považuje politicky za nepřijatelné.

Navíc se bude *SRN* přijetí dalších zemí podporovat i proto, aby vyvrátila podezření, že prosazuje jakési „německé rozšíření“ (EU i NATO). Chce se vyhnout dojmu, že mu jde o patronát nad několika nejbližšími zeměmi. Zdůrazňuje proto snahu směřovat k optimálnímu institucionálnímu uspořádání v Evropě. V německé diskusi nicméně převládá nejasnost ohledně toho, jak zajistit plynulost procesu rozšiřování a zabránit izolaci asociovaných států, které nejsou přizvány k první vlně jednání o přijetí. Institut Evropské konference byl v EU často spatřován především jako cesta, jak alespoň částečně uspokojit zájmy Turecka. Vláda *SRN*, která zaujímá vůči integraci Turecka do EU důslednou pozici, účast Ankary na konferenci schválila až počátkem listopadu 1997. V rámci Evropské konference by se země EU a asociované státy měly radit o otáz-

kách společného zájmu, jako je společná zahraniční a bezpečnostní politika a spolupráce v oblasti justice a vnitřních věcí. Objevují se náměty, jako na vytvoření „obsahových košů“ (podle „košů“ Helsinského procesu), pro jednotlivé oblasti politiky, na kterých by se asociované státy mohly co nejdříve podílet. V souladu s Agendou 2000 Bonn podporuje záměr přizvat země střední a východní Evropy k členství v agenturách, jako je Agentura pro ochranu životního prostředí a Agentura pro léčiva. Zefektivnit se má použití prostředků PHARE. Podporu nachází návrh Evropské komise projednávat v rámci pevného časového harmonogramu roční zprávy o pokroku jednotlivých zemí v přibližování k EU. Někteří odborníci ovšem upozorňují na to, že by takto mohla EU převzít jakousi spoluzodpovědnost za vývoj v suverénních zemích, které ještě nejsou jejími členy. Tak hluboký zásah do vývoje jiných zemí předpokládá koncepční vedení a politickou vůli, včetně ochoty nést následky. Může přitom vzniknout obava z hegemonie EU. Dá se předpokládat, že si je německá politika tohoto úskalí vědoma. Podpoří zřejmě záměr Evropské komise mj. proto, aby prohloubila angažovanost EU v daném regionu a vyhnula se obavám z hegemonie *SRN*.

Reforma EU

Politické strany mají v zásadě blízká stanoviska k jednotlivým aspektům institucionální reformy EU (s některými důležitými odlišnostmi v pozici *Zelených* v oblasti justice a vnitřních věcí a bezpečnosti, perspektivně obranné politiky EU). Očekává se, že po „abstinci“ v roce 1998 bude německá politika usilovat o rychlou přípravu nezbytných kroků: rok před příštím kolem rozšíření by měla být reformní konference. Jestli bude řešit jen otázky jako je počet komisářů v Evropské komisi a poslanců v Evropském parlamentu, nebude tak složité její jednání připravit. Pokud půjde o reformu v širším smyslu, (jak to požadují Francie, Belgie a Itálie, ale i opoziční strany ve Spolkovém sněmu), jako je zásadní posun ve většinovém rozhodování, bude příprava složitější. Není vyloučeno, že se dnešní vládní strany *SRN* pokusí tyto složité otázky dále odsunout a reformovat nejdříve jednotlivé politiky EU.²⁸⁾ Vláda se jakoby obává, aby reformní část „balíku“ Agendy 2000 nepřetížila proces rozšiřování. Na rozdíl od Francie a Evropské komise by Bonn chtěl v první řadě přesně definovat „jízdní řád“ rozšíření, aniž by jej předem podmiňoval upřesněním programu reformy financí a institucí EU. Zdá se, že Bonn „předpřahá“ upřesnění programu rozšíření před upřesnění programu reformy. Může v této souvislosti jít o snahu motivovat partnery v EU k tomu, aby s definováním časového rámce reformy neotáleli. Pravděpodobnější vysvětlení je, že Bonn sám pro nejbližší období (tedy zejména příští rok) z výše uvedených důvodů složitá jednání o reformě nechce. Vyhovuje mu tedy spíše vstup do jednání o rozšíření, která jsou v *SRN* vnitropoliticky méně sledována a budou trvat několik let. S tím, co bylo dosaženo v Amsterdamu může EU podle některých názorů „docela dobře žít“.²⁹⁾ Počet členů Evropské komise musí být snížen před přijetím nových členů, většinové rozhodování v zákonodárném procesu EU by se mělo stát až na malé výjimky pravidlem. Opozice požaduje, aby EU přikročila k řešení institucionálních otázek během německého předsednictví v prvním pololetí 1999.

Všechny politické strany považují rozšiřování EU za stimul, bez něž by členské státy EU zřejmě nebyly schopny provést nezbytnou korekci integračního procesu. Je ale zjevné, že s reformou budou ztrácet i některé země a regiony v Německu. Již nyní mezi nimi roste napětí, vyvolávané rozdíly mezi východem a západem Německa, mezi příjemci strukturální podpory na průmyslovém severu a zemědělským sektorem na jihu země. Existuje nebezpečí, že se rozhoří diskuse, která již v pozadí částečně probíhá, o tom, zda si může Německo rozšiřování EU vůbec finančně dovolit, alespoň po dobu hospodářských problémů.

B.III.2. ROZŠÍŘENÍ NATO

Rozhodující většina ve vládních stranách, a v zásadě i v SPD, podporuje rozšíření NATO. Přijetí nových členů odmítají Zelení a PDS a rovněž část SPD.

V té části politického spektra, která rozšíření považuje za potřebné, nejsou rozpory v otázce, zda je tento proces důležitý, či zda jej má SRN podporovat: je realitou politického vývoje a SRN v něm hraje významnou úlohu. Nadále ale existují rozdílné názory na otázku, zda byl skutečně a objektivně nezbytný rozšíření NATO a jak má pokračovat po „prvním kole rozšíření“ a jak odvrátit negativní dopad na zbytek Evropy, zejména na Rusko. Názor, že stabilizace zemí střední východní Evropy bude nejlépe zajištěna tehdy, když dané státy vstoupí do obou, vzájemně se doplňujících struktur – EU a NATO – v těchto stranách převládá. Povětšinou neveřejně vyslovované výhrady jsou dvojího charakteru: na jedné straně vycházejí z obav o další vývoj NATO a o vztahy s Ruskem (FDP – H.-D. Genscher, CDU – K. Lamers, SPD – G. Verheugen, bývalý místopředseda a zahraničněpolitický mluvčí). Na druhé zároveň nadále trvá obava z přílišných ústupků Rusku. Tyto výhrady jsou nicméně v německé politice zastoupeny menšinou. Celkově rozšíření o první tři země podporuje 76 % představitelů politické elity a 58 % veřejnosti.³⁰⁾

Fakt, že i politická argumentace ve prospěch přijetí nových členů Atlantické aliance je složitější než v případě EU, ukazuje i změna v dikci německé politiky. Zejména v poslední době zdůrazňuje spíše reaktivní, než aktivní charakter: rozšíření NATO je odpovědí na přání zemí střední východní Evropy. Nehovoří tolik o vlastním zájmu překonat s konečnou platností původní „hraniční“ politiku Německa a „posunout se“ do středu integrované vojenské struktury NATO. Hovoří proto místo o „rozšíření“ spíše o „otevření NATO“. Navíc, aby se vyhnul napětí ve vztazích s Ruskem a přenesení finanční zátěže rozšíření na sebe, prezentuje H. Kohl celý proces jako především americký projekt.³¹⁾ Svůj prioritní zájem na rozšíření Aliance projevila vláda SRN nicméně tím, že chce jako první předložit protokoly o přijetí nových členů k ratifikaci ve Spolkovém sněmu, vyhne se tak rovněž tomu, aby ratifikace nebyla zatížena předvolebním bojem.

Očekává se, že SPD podpoří rozšíření NATO (stejně jako účast Bundeswehru na vojenských akcích v rámci mandátu OSN) i když to neznamená, že je diskuse o těchto tématech v SPD uzavřena. Naproti tomu většina poslanecké skupiny SPD rozšíření podporuje, i když by zjevně preferovala jinou cestu vývoje evropské bezpečnosti. Prosincový sjezd SPD se přijetím nových zemí nezabýval, považuje jej za realitu politického vývoje. Věnoval se tomu, jak rozšíření směřovat s procesem evropské bezpečnosti, znovu zdůraznil zejména roli OBSE.³²⁾ Menšinová opozice vůči přijetí nových zemí do NATO, jakou představuje na příklad Egon Bahr nebo ve Spolkovém sněmu Katrin Fuchsová, nemůže převládnout.³³⁾

Složitější postoj vůči dané otázce mají Zelení. Většina strany považuje rozšíření NATO za omyl. V návrhu volebního programu se dokonce vyslovuje za postupné nahrazení NATO strukturami celoevropské bezpečnosti na bázi OBSE. Fakticky se ovšem předpokládá, že Zelení, v případě, že by se po volbách 1998 měli podílet na vládě spolu s SPD, první vlnu rozšíření budou akceptovat, a budou „na této základně dělat politiku“.³⁴⁾ Další vlna rozšíření pak nebude pro Zelené o nic složitější než pro jiné strany a země. Představy o postupu v této otázce se různí téměř všude. Případná koalice SPD-Zelení na této otázce nepadne. PDS od počátku proces rozšíření odmítala a jako alternativu prosazovala posilování OBSE, odzbrojovací opatření, urychlené přijetí zemí SVE do EU.³⁵⁾ Strana opakovaně navrhla zřízení zóny bez jaderných zbraní ve střední Evropě.³⁶⁾

B.III.2.a. Výběr kandidátů

Od počátku byla vláda SRN spolu s Francií, USA a Velkou Británií rozhodnuta podpořit přijetí těsněji blízkých zemí – Polska, České republiky a Maďarska. Na jaře 1997 H. Kohl dočasně přejal argu-

mentaci jižního křídla NATO a začal vystupovat za rozšíření o pět států. Chtěl vyjít vstříc Francii, která se začala orientovat na přijetí Rumunska a Slovinska a neuspěla ve snaze „evropeizovat“ velitelství NATO ve Středomoří. Během jednání v Madridu to byl nicméně H. Kohl, kdo se zasadil o to, aby J. Chirack souhlasil s rozhodnutím, nabídnout jednání třem zemím.

SPD až do Madridu vystupovala za rozšíření o pět států. Někteří její představitelé přitom kritizovali politický přístup k výběru kandidátů, srovnávali jej s jasnějšími kritérii přijetí do EU.³⁷⁾

Polsko je všeobecně hodnoceno jako stát, který do přípravy na členství investuje nejvíce. Podle řady expertů dělá Česká republika naopak příliš málo a Maďarsko se nachází ve středu této trojice. Zejména pracovníci ministerstva obrany SRN jsou k stavu přípravy České armády velmi kritičtí.³⁸⁾ Vojenská akceschopnost České armády je nicméně hodnocena v podstatě pozitivně: pozitivní zkušenost se opírá zejména o účast českých jednotek v IFOR a SFOR.³⁹⁾ Ze strany SRN by v zásadě neměl často kritizovaný stav českých OS hrát žádnou podstatnou roli ani při jednání o přijetí ani v ratifikačním procesu. Za podstatnější se spíše považuje, aby se vstupem do NATO souhlasila většina obyvatelstva.

Podobně jako v případě EU má SRN i při rozšiřování NATO zájem především o integraci Polska a dalších sousedních zemí. Snaží se podílet na přípravě těchto zemí do takové míry, do jaké je to politicky a finančně únosné. Například v roce 1996 Bonn prosadil, aby bylo hodnocení připravenosti kandidátských států provedeno místo normálním postupem neveřejně, protože v té době v Polsku panoval neutěšený stav v oblasti civilní kontroly vojenských složek. Zároveň se ve Varšavě zasazoval o urychlenou nápravu situace.

B.III.2.b. Očekávání od nových členů

Z pohledu německé politiky je hlavní, aby rozšíření posílilo bezpečnost Aliance. Takový výsledek by měl stabilizační efekt na země SVE a přispěl by k evropské bezpečnosti vůbec. Nové členské země proto musí převzít závazky a povinnosti ve smyslu Washingtonské smlouvy, předložit prohlášení o tom, kam až v integraci do struktur NATO chtějí jít, na kterých činnostech se chtějí podílet, musí se zavázat, že nebudou blokovat přijetí dalších zemí do Aliance.

Z vojenského hlediska nemá německá politika žádné přesnější požadavky, než jsou obsaženy ve studii NATO. Němečtí experti i politici zdůrazňují, že v této fázi vývoje nejde o celkovou modernizaci zbraňových systémů. Celkové přezbrojení nepřichází v krátké nebo střednědobé perspektivě (10–12 let) v úvahu. Není bezpečnostní nutností, naopak by provokovalo Rusko. Navíc ani nové členské státy ani jejich spojenci nebudou mít volné prostředky.

Aktuálně jde především o přípravu velitelských kádru a interoperabilitu velitelských a informačních systémů, postupnou výstavbu infrastruktury tak, aby umožňovala rozmístění sil NATO (reinforcement) pro případ potřeby, podíl na systému protivzdušné obrany NATO. Zejména interoperabilita systémů velení, spojení a protivzdušné ochrany by měla být dosažena v roce 2000–2001.⁴⁰⁾ Kandidátské země musí sladit strukturu ozbrojených sil se silami států NATO tak, aby mohly s Aliancí spolupracovat na odpovídajících úrovních. Musí realizovat stejné principy vedení ozbrojených sil, jejich civilní kontrolu. Je pochopitelné, že jsou teprve na začátku tohoto procesu – ani armády NATO nejsou zdaleka identické. Očekává se, že se budou schopny personálně integrovat do struktur NATO, budou znát jejich mechanismy a způsob činnosti.

Od nových členských zemí se očekává ochota a rostoucí schopnost podílet se na společných vojenských akcích v rámci mandátu OSN. Jednotky zatím mohou provádět činnost ve vlastních národních rámcích. Vznik společných velitelských struktur, jako v případě polsko-německo-dánského sboru, představuje kvalitativně novou fázi vývoje. Právě pro společné akce peace-keeping

a peace-enforcement je důležité, aby velící důstojníci mohli spolehlivě komunikovat. Nejde o problém zbraní, ale o stejný způsob provádění bojové a další činnosti. Integrace ozbrojených sil daných zemí do velitelských struktur NATO umožní efektivněji plánovat, připravovat a provádět akce podobné IFOR a SFOR. Německá strana zjevně preferuje, aby byli důstojníci, vysílání do struktur NATO, nejen kvalifikovaní, ale i relativně mladí a byli co nejméně spojeni se službou v ČSL.

Od nových členů se očekává aktivní regionální spolupráce jednak mezi sebou a jednak vůči sedm dále na východ. Nejvýznamnější roli má Polsko, největší, strategicky nejdůležitější. Předpokládá se, že bude pokračovat v aktivní politice vůči baltským republikám a Ukrajině. Polští aktivisti tímto směrem stimuluje nejen Bonn, ale i Washington. Cílem je maximálně možná dělat práci, která by snížila tlak na německou politiku. Varšava musí mít rovněž dobré vztahy s Ruskem, není přijatelné, aby se NATO díky novému členskému státu dostalo do konfliktu s jakýmkoli státem a už vůbec ne s Ruskem.

Německá politika nedává najevo zvláštní představy o tom, jaké jednotky by měly nové členské státy dát NATO k dispozici, jak daleko mají jít v integraci do protivzdušné obrany NATO. Bonn očekává, že účast tří zemí na procesu plánování pro rok 1999, jako Target Forces Goals a Defense Planning Questionnaire ujasní mj. právě tyto otázky. Umožní novým státům definovat svá očekávání, priority a cíle. Bonn je ochoten se na zpracování odpovídajících dokumentů podílet.

B.III.2.c. Finanční otázky

Vše dosud nasvědčuje tomu, že finanční aspekty rozšíření nebudou hrát významnou roli. Ve srovnání s rozšiřováním EU není toto téma v Německu konfliktní, protože (alespoň zatím) se neočekává žádné výdaje. SRN přispívá do vojenského rozpočtu NATO 18,1 % a 24,5 % do programu bezpečnostních investic NATO (NSIP). Vzhledem k tomu, že v poslední době požadované příspěvky plně nehradila, počítá se s tím, že bude od roku 1999 předepsaný závazek plnit v celém objemu.⁴¹⁾ Otázka nákladů se zřejmě nebude problémem jednání ani ratifikace v německém Spolkovém sněmu, pokud se nespojí s nečekanými potížemi v jiných oblastech; sociálně-ekonomickou krizí, krachem projektu EMU atd.⁴²⁾

Finanční otázky ale hrají a budou hrát roli ve vztazích mezi evropskými spojenci a USA. Jsou předmětem vnitroaliančního napětí a novým vydáním debaty o „burden-sharing“. Navíc, v rámci rozpočtových položek NATO dojde s rozšířením k přerozdělování, které negativně zasáhne země jako jsou Portugalsko a Řecko, závislé do značné míry na solidaritě spojenců.

B.III.2.d. Zbrojní spolupráce

Jak bylo řečeno, přijetí do NATO nebrání fakt, že ozbrojené síly kandidátských zemí jsou v zbrojeni převážně zbraňovými systémy z dob Varšavské smlouvy. V dlouhodobé perspektivě by ale neměly být závislé na dodávkách náhradních dílů z Ruska. Předpokládá se, že by nové členské země měly postupně přezbrojit a to pokud možno s pomocí účasti na joint ventures s evropskými státy a USA. S Ruskem je přitom možné rozvíjet konkrétní zbrojní spolupráci v jiné úrovni, jako například při vývoji nového Long Range Aircraft (na bázi An-70), s Ukrajinou v oblasti satelitního průzkumu (využití raketových nosičů SS-19).

Nové členské státy mohou perspektivně spolupracovat v rámci joint ventures na zbrojní výrobě se spojenci, mohou vyrábět v licenci zbraně západní proveniencí atd. Kdyby ovšem chtěly jít „švédskou cestou“ (tedy zachovat si svou více méně samostatnou národní výrobu a export v širokém sortimentu zbrojní produkce) měly by značné potíže. Ani největší západní státy nemohou udržet národní výrobu a jsou vázány na multinacionální kooperaci.⁴³⁾

S výraznou nevolí sleduje německá politika snahu amerických firem (podporovanou často americkými vládními institucemi) získat státy SVE dumpingovými cenami, nebo dokonce s použitím argumentu ratifikace (nákup amerických zbrojních systémů jakoby ulehčí ratifikaci protokolů o přijetí ve Washingtonu) pro nákup své zbrojní produkce. Z pohledu celkového objemu výroby a prodeje zbraní nejsou nové členské státy pro evropské partnery důležitou veličinou. SRN ale očekává, že budou věnovat odpovídající pozornost evropské zbrojní spolupráci, budu se na ní ve střednědobé a dlouhodobé perspektivě podílet a nebudou se orientovat výlučně na USA. Podle některých expertů vládních stran by bylo nepřijatelné, kdyby se na tři nové členy pohlíželo jako na trh pro realizaci americké zbrojní výroby a kdyby toto měl být hlavní důvod pro jejich přijetí do Aliance. Takový stav by vedl k takové míře závislosti na USA, které se chce německá politika vyhnout. Američané budou evropské partnery brát více v úvahu, když budou vytvářet jistou míru protiváhy, a ne pouze přebírat jejich produkci. Očekává se, že noví členové NATO přistoupí k Evropské zbrojní agentuře (podobně očekávání směřuje i na Itálii, Norsko a Nizozemsko). V budoucnosti by měla vzniknout skutečně evropská struktura. Jeden z největších problémů tohoto trendu je rigidní, centralizovaná zbrojní politika Francie, která přehlíží zájmy sousedních zemí.

B.III.2.e. Širší rámec prvního kola rozšíření

Německo má obecný zájem na stabilním bezpečnostním uspořádání v Evropě. Otázka, zda to musí nutně znamenat další rozšiřování NATO, je a bude předmětem diskuse. I v Německu se objevují hlasy, že závazek, provést v roce 1999 hodnotící konferenci NATO, zbytečně vytváří časový horizont, který stupňuje očekávání dalších kandidátů na přijetí.

Proces rozšíření bude ovšem zřejmě pokračovat právě díky politickému tlaku ze strany kandidátů, který bude stejně vysoký jako v prvním kole. Předpokládá se, že další rozšíření přijde po určité, blíže neurčené pauze, alespoň druhá vlna je ale velmi pravděpodobná. Podle některých expertů se bude v první řadě týkat Rakouska a Švédska, možná i Finska. Jakmile se otázka této vlny rozšíření otevře, nebude politicky možné odmítnout zájemce, jako jsou Slovinsko a Rumunsko, které bude opět výrazně podporovat Francie.⁴⁴⁾ V Německu jsou a budou názory na další kolo rozšíření velmi různorodé. Německá vláda by podpořila rozšíření Aliance o Rumunsko již nyní, kdyby viděla podporu hlavního aktéra – USA. Bonn by měl ale jisté výhrady vůči přijetí Slovinska: nechce prohlubovat dělicí čáru mezi Slovinskem a Chorvatskem a snaží se stimulovat Záhřeb k tomu, aby splnil podmínky členství v Alianci. V současné době trvá značná skepse ohledně toho, zda se slovenská politika změní natolik, aby se mohla účastnit druhého kola rozšíření. Nejproblematictější je otázka přijetí baltských států, kde se německá politika vyhýbá jakýmkoliv závazkům.

Evropsko-atlantická rada, následník Severoatlantické rady pro spolupráci, by měla – vedle individuálně pojatého Partnerství pro mír – překlenout rozdíl mezi státy prvního a dalšího kola rozšíření. Negativně se ale projevuje skutečnost, že aktivismus NATO vedl ke vzniku řady nových grémií. Ani SRN zatím nemá jasnou koncepci ohledně toho, jakým obsahem je třeba tyto instituce naplnit. Aktivismus tak nad převažuje promyšlenými kroky, orgány NATO a jeho členské státy jsou přetížené a celá struktura se blíží k slepé uličce. V nejbližší době bude muset nastoupit koncepční reforma, jinak se aparát Aliance zablokuje.⁴⁵⁾ I reforma ale vyžaduje pozornost, případně koncepční vedení, které zatím nikdo – ani SRN – není schopen poskytnout.

Tyto problémy se projevují i ve vztahu k Rusku, kde je jeden z klíčových momentů rozšiřování NATO. Německá politika zde jedná pod tlakem, protože se považuje za „advokáta“ zájmů, jak Ruska tak SVE, i když jsou zájmy Moskvy a SVE částečně ve vzájemném rozporu.⁴⁶⁾ Bonn se především snaží integrovat Rusko do mezinárodních struktur (jako G7, Rada Evropy) a plně se zasadil

za uzavření Zakládajícího aktu mezi NATO a Ruskem, který považuje za možný vstup do výstavby skutečně kooperativních struktur bezpečnosti v Evropě. Při fungování Rady 16+1 se předpokládá vůdčí role velkých států v NATO (5+Rusko), což opět zdůrazní pozici Německa v celém euroatlantickém kontextu. Zároveň je ale zřejmé, že ani Bonn nemá jasnou představu o realizaci dohody. V situaci, kdy převládají vnitropolitické priority hrozí nebezpečí, že smluvní shoda s Ruskem nebude včas zakotvena v materiální oblasti a dalekojdoucí Zakládající akt bude o málo efektivnější, než Pařížská charta OBSE.

B.III.3. ZÁVĚRY:

- Největším problémem německé politiky zůstává, jak sladit krátkodobé zájmy, které jsou vzhledem k ohledům rozšíření EU dotčeny, se zájmy dlouhodobými, v nichž má přijímání nových členů do EU (a NATO) pro Německo strategický význam. To je v době, kdy je vládní politika pro rok 1998 připravována především přípravou na důležité volby a realizaci EMU, velmi obtížné.
- Otevření EU na východ je sice pro politiku SRN převážně vítaným stimulem pro nezbytnou reformu EU. Paralelita reformy a rozšiřování EU je ale složitý politický a odborně technický úkol, který vyžaduje správné načasování a koncepční vedení. Domácí sociálně-ekonomické problémy a rostoucí skepse obyvatelstva vůči prvkům integrační politiky, posilují pozice zastánců přístupu účelového přístupu. Hrozí nebezpečí, že Německo spolu s dalšími státy EU padnou při jednání o přijetí nových členů do „pasti tradiční diplomacie“? Hájit vlastní zájmy ve všech jednotlivých případech, v nichž dochází a nutně bude docházet ke střetu dílčích zájmů, může vést k nekonečnému prodlužování a nakonec umrtvení jednání.⁴⁷⁾
- Bonn/Berlín se snaží této „pasti“ v současné fázi vyhnout mj. tím, že (jako i v jiných případech) odkládá důležitá rozhodnutí. Jednak si je vědom nebezpečí, že by se konfliktní pozice v dílčích oblastech mohly spojit s manipulovatelným problémem finančních nákladů. Výsledkem by mohla být opozice vůči rozšíření jako takovému. Jednak nechce debatou o úskalích přijetí nových států do EU ztěžovat situaci v roce 1998. Rozšiřování EU není aktuální prioritou. Německá politika pro tuto fázi udržuje otevřenou, obecně definovanou pozici – všeobecný rámec politického závazku ve prospěch rozšíření. Jednotlivé resorty postupně zpracovávají své pozice pro jednání a pro schválení jednotlivých částí Agendy 2000, nevystupují s nimi ale veřejně. Výsledkem je ovšem chybějící dlouhodobá koncepce a nejednotná pozice různých částí německé politiky.
- Taktika otevřené pozice, kterou H.Kohl použil např. i při jednání Mezivládní konference EU a i při výběru prvních kandidátů pro přijetí do EU a NATO, má řadu kritiků. Upozorňují, že Německo pokud dostatečně včas „neohlásí“ své zájmy a nesnaží se pro ně získat domácí a mezinárodní podporu, nevystupuje jako transparentní a vlivný partner. Navíc tradiční postup, při němž vláda vlastní veřejnost seznamuje až s hotovými skutečnostmi, dává prostor populistům.
- V otázce rozšíření EU nejsou zásadní rozpory mezi vládou na jedné a opozicí na druhé straně. Ani žádný rozdíl ve vztahu k Agendě 2000 není tak závažný, aby zkomplikoval proces rozšiřování z současné vládní konstelace nebo při její případné změně po volbách v roce 1998. Pokud jde o „první kolo“ rozšíření NATO, lze vycházet z toho, že by jej akceptovala i strana Zelených, která má jinak k tomuto procesu výhrady, stejně jako k „militarizaci EU“. Názory na další „kola“ rozšíření představují problém ve všech politických stranách a ve všech státech NATO.
- Německá politika diferencuje mezi zeměmi střední východní Evropy jen velmi opatrně. Zejména díky své centrální geostrategické poloze a exportně orientovanému hospodářství má obecný, principiální zájem na širokém pojetí rozšiřování EU i NATO. Jeho vitální zájmy jsou ovšem v případech

sousedních států, zejména Polska, osloveny nejvýrazněji. Doprovodné strategie, které by měly překlenout rozdíly mezi prvními a následujícími kandidáty pro přijetí do EU a NATO a tedy i mezi různými okruhy politiky SRN, jsou teprve předmětem diskuse. Struktury, které pro tento účel vytvářejí jak EU tak NATO, jsou jen částečně naplněny obsahem a teprve čekají na to, až se na ně vlivní aktéři evropské politiky, tedy i SRN, zaměří.

– Německo sehrálo roli „advokáta“ zájmů zemí střední východní Evropy ve smyslu politického iniciátora procesu rozšiřování: významně se zasadilo o to, aby se rozšíření obou struktur stalo pevnou součástí agendy jak EU, tak NATO. Získalo pro ně nezbytné spojení: USA a více méně i Francii. Dá se předpokládat, že by této své roli dostalo, kdyby se měl proces rozšiřování zablokovat, a to zejména hned v první fázi. Rozšiřování obou struktur ale neprobíhá „pod taktovkou“ SRN. V případě EU je Bonn často, i když ne vždy, „hlavním hráčem v poli“, „hru“ ale neurčuje a soustředí se na vnitropoliticky podmíněné priority. V případě NATO přenechal rád vedoucí úlohu USA.

– Výsledná „difúzní strategie“ /Barbara Lippert/ je často ad hoc kombinací politiky zájmů a představ o optimálním uspořádání Evropy. Těžko může sloužit jako příklad vedoucí role Německa. Při jednání o účasti zemí SVE v jednotlivých sektorech politiky EU bude Bonn hrát roli „advokáta“ především německých zájmů.

Autor při zpracování tématu provedl rozhovory s následujícími osobami

(v textu se přímo odvolává pouze na ty rozhovory, případně jejich části, kdy jednotliví partneři citaci výslovně dovolili)

- Dr. Stefan Comes, Wissenschaftlicher Mitarbeiter, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik
- Dr. Michael Dauderstädt, Friedrich Ebert Stiftung, Abteilung Internationaler Dialog, Bonn
- Oberst i.G., Armin Hasenpusch, Leiter des Planungsstabes, Bundesministerium der Verteidigung, Bonn
- Dr. Karl-Heinz Kamp, Leiter der Forschungsabteilung Außenpolitik, Forschungsinstitut der Konrad Adenauer Stiftung, Sankt-Augustin
- Dr. Barbara Lippert, Stellvertretende Direktorin, Institut für Europäische Politik, Bonn
- Andrea Lederer, Legationsrätin Erster Klasse, NATO-Referat, AA, Bonn
- Dr. Eckard Lübke, Friedrich Ebert Stiftung, Leiter der Abteilung Außenpolitikforschung, Bonn
- Christiana Markert, 2. politische Abteilung, Arbeitsstab Mittel- und Osteuropa, Auswärtiges Amt, Bonn
- Dr. Andreas Maurer, Wissenschaftlicher Mitarbeiter, Institut für Europäische Politik, Bonn
- Markus Meckel, Mitglied des Deutschen Bundestages, SPD, Bonn
- Dr. Franz-Josef Meiers, Wissenschaftlicher Mitarbeiter, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, Bonn
- Ekkehard Münzing, SPD, Büro Markus Meckel, MdB
- Dr. Melanie Piepenschneider, Abteilungsleiterin Europaforschung, Konrad Adenauer Stiftung, Sankt-Augustin
- Reiner Rudolph, Legationssekretär, Ref E10/Arbeitsstab Mittel-Osteuropa, Auswärtiges Amt, Bonn
- Dr. Albert Statz, Koordination Europapolitik, Bundestagsfraktion Bündnis 90/Die Grünen, Bonn
- Oberstleutnant Burkhard Thomaschewski, Bundestagsfraktion der SPD, Bundestag
- Karsten D. Voigt, Mitglied des Deutschen Bundestages, SPD
- Bernhard Graf von Waldersee, CDU/CSU –Bundestagsfraktion, Arbeitsgruppe Aussenpolitik (Büro Karl Lamers, MdB)
- Oberst i.G. Bernd Weber, Arbeitsgruppe Verteidigungspolitik, CDU/CSU Bundestagsfraktion (Büro Breuer, MdB)

Poznámky

- ¹⁾ H. Kohl zatím vychází z předpokladu, že SPD (bude-li kancléřem O. Lafontain) nebude usilovat o odklad EURO. Bude-li kandidátem G. Schröder, s nímž veřejnost spojuje naději na zachování německé marky, přijde ke slovu více euroskeptická pozice Stoibera. K. Feldmayer: Empfindliche EURO-Flanke. Die Wahlstrategen der CDU hoffen auf einen europafremden SPD-Gegner. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung., 15. 8. 1997, s. 12.
- ²⁾ Barber, L.: New EU treaty is looking like a sideshow. In: Financial Times, 2. 10. 1997, s. 2.
- ³⁾ Kohl, H. vystoupení 18. 7. 1997, Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 1997, č. 6, s. 797.
- ⁴⁾ Viz M. Piepenschneider: Der Vertrag von Amsterdam. Analyse und Bewertung. Arbeitspapier. Konrad Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin, September 1997, zde zejm. ss. 5–16.
- ⁵⁾ Rozhovor s Dr. A. Maurerem, Bonn, 20. 10. 1997.
- ⁶⁾ SPD-Präsidium: EU-Osterweiterung als Chance begreifen. Presseservice der SPD; Bonn 15. 7. 1997, č. 293/97, s. 2.
- ⁷⁾ Rozhovor s Dr. Albertem Statzem, Bonn, 21. 10. 1997.
- ⁸⁾ Parteigruppe der PDS: Neuverhandlung der Amsterdamer Verträge. Deutscher Bundestag, 09. 12. 1997, Drucksache Nr.: 13/9379.
- ⁹⁾ Rozhovor s Dr. M. Piepenschneider, Sankt Augustin, 21. 10. 1997.
- ¹⁰⁾ Rozbor těchto zájmů viz jednotlivé studie daného sborníku, včetně předchozího textu autora.
- ¹¹⁾ V odborných kruzích se nicméně objevují náměty např. požadovat referendum s vysokým počtem hlasů ve prospěch členství v EU. Cílem by mělo být zabránit přijetí státu s podobným vztahem k integraci, jako má Řecko. Rozhovor s Dr. M. Dauderstädtem, který zmiňuje čistě teoreticky, že by bylo vhodné prosazovat, aby všechny kandidátské země provedly referenda a navíc aby v nich myšlenka členství zvítězila na úrovni 60 nebo dokonce 70 %.
- ¹²⁾ Prohlášení skupiny 55 poslanců CSU a CDU, které podepsal mj. ministr financí Spolkové vlády Theo Weigel. In: Ansprachen aus Anlaß der Deutsch-tschechischen Erklärung vor den Mitgliedern des Deutschen Bundestages und den Bundesrates am 24. April 1997 in Bonn und den Abgeordneten und Senatoren des Tschechischen Parlaments am 20. April 1997 in Prag. Hrsg. Deutscher Bundestag, Bonn 1997, Anlage 3, s. 108–109.
- ¹³⁾ Magdalene Hoff (MdB), Markus Meckel (MdB): Ostmitteleuropas Weg in die Europäische Union. Diskussionspapier der SPD. In: Europäische Zeitung, Mai 1997, s. 3.
- ¹⁴⁾ Rozhovor s Dr. A. Statzem, dále: Grün ist der Wechsel! Program zur Bundestagswahl 1998, Erster Entwurf, 13. 10. 1997, Bündnis 90/Die Grünen, s. 59.
- ¹⁵⁾ B. Steppbacher: Die Europäische Union vor einer neuen Erweiterungsrunde. Kernpunkte der intensiveren Heranführungsstrategie der EU für mittel- und osteuropäische Beitrittsaspiranten. Arbeitspapier, Konrad-Adenauer-Stiftung, Sankt Augustin, Sept. 1997, s. 20.
- ¹⁶⁾ M. Meckel: Die Gefahren des Startlinienmodells. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 3. 4. 1997, s. 14.
- ¹⁷⁾ Gruppe der PDS: Demokratisierung der Europäischen Union durch ihre Osterweiterung. Deutscher Bundestag 09. 12. 1997, Drucksache Nr.: 13/9375
- ¹⁸⁾ B. Steppbacher, op. cit., s. 21.
- ¹⁹⁾ Jejich mezinárodní konkurenceschopnost v roce 1996 poklesla, vykazují vysoký podíl místní produkce menších podniků a řemeslné výroby, kde budou Polsko a Česká republika konkurovat nejvíce a při podstatně nižších mzdových nákladech Viz H. Rhegge: Die Osterweiterung der Europäischen Union als Herausforderung für die neuen Bundesländer im Transformationsprozeß. Frankfurter Institut für Transformationsstudien, Europa-Universität Viadrina, Frankfurt am Oder, Arbeitspapiere č. 5, 1997, zde s. 5–7.
- ²⁰⁾ Rozhovor s M. Dauderstädtem,...
- ²¹⁾ Rozhovor s Dr. Maurerem, ...
- ²²⁾ Rozhovor s Dr. S. Comesem, 22. 10. 1997.
- ²³⁾ H.-G. Pöttering, MdEP: Plädoyer für eine „neue Erweiterungsstrategie“ der Europäischen Union. In: Europäische Zeitung, Juli/August 1997, s. 8.
- ²⁴⁾ SPD-Präsidium: EU-Osterweiterung als Chance begreifen. Presseservice der SPD; Bonn 15. 7. 1997, č. 293/97.
- ²⁵⁾ Rozhovor s Dr. A. Maurerem. Dále: Reformen für Europa. SPD. Europapolitische Konferenz, Bonn 26. 5. 1997, s. 21–22.
- ²⁶⁾ W. E. Paterson: Helmut Kohl and „The Vision Thing“. Abstract. Manuskript, s. 10.
- ²⁷⁾ Gruppe der PDS: Demokratisierung der Europäischen Union durch ihre Osterweiterung. op. cit.
- ²⁸⁾ E. Wisdorff: Die Union sucht verzweifelt eine überzeugende Erweiterungsstrategie. In: Handelsblatt, 28. 10. 1997, s. 2.
- ²⁹⁾ Rozhovor s Dr. M. Piepenschneider,...
- ³⁰⁾ K.-H. Kamp and P. Weilemann: Germany and the Enlargement of NATO. Center for Strategic and International Studies, Washington, Occasional Paper 97/23, September 1997, s. 4.
- ³¹⁾ Stephen F. Szabo: Ein Projekt „Made in Germany“. Was Rühes strategischer Logik entsprang, hat die Unterstützung der Regierung Clinton gefunden“. In: FAZ, 24. 7. 1997, s. 9.
- ³²⁾ Rudolf Scharping, Stellvertretender Parteivorsitzender, Vorsitzender der Bundestagsfraktion: Bericht der Antragskommission, Parteitag der SPD, Hannover, 3. 12. 1997.
- ³³⁾ Rozhovor s poslancem K. Voigtem 22. 10. 1997, Bonn. Dále: Leitantrag des SPD-Parteivorstands: Außen-, Sicherheits- und Entwicklungspolitik für den Parteitag 2.–4. 12. 1997, Hannover., s. 12.
- ³⁴⁾ Rozhovor s Dr. A. Statzem. Shodně i rozhovor s K. Voigtem a 24. 10. 1997 s Dr. E. Lübkeiemerem, Bonn.
- ³⁵⁾ Antrag der Gruppe der PDS: NATO-Osterweiterung und Europäische Friedensordnung. Deutscher Bundestag: Drucksache 13/7297 vom 20. 03. 1997.
- ³⁶⁾ Antrag der Gruppe der PDS: Atomwaffenfreie Zone in Mittel- und Osteuropa. Deutscher Bundestag: Drucksache 13/7889 vom 10. 06. 1997
- ³⁷⁾ Wieczorek-Zeul: Hornhues Kritik unberechtigt. Presseservice der SPD, Mitteilung für die Presse 16. 7. 1997, č. 296/97.
- ³⁸⁾ Rozhovor s Dr. K.-H. Kampem, 21. 10. 1997.
- ³⁹⁾ Toto hodnocení nesnížuje ani fakt, že jednotky v SFOR zdaleka nejsou standartní. I pokud jde o Bundeswehr, jde o síly, které jsou vysoko nad standartem ostatní armády. Mají nejlepší výzbroj a výstroj, výcvik, poměr mezi velitelskými funkcemi a mužstvem je 1:1, kdežto u normálních jednotek je to při nejmenším 1:5. Rozhovor s plk. B. Thomaschewsky, 22. 10. 1997, Bonn.
- ⁴⁰⁾ Rozhovor s Dr. F.-J. Meiersem, 21. 10. 1997, Bonn.
- ⁴¹⁾ Pro léta 1998–2002 jde v prvním případě o 149,9 mil DEM a v druhém o 300,5 mil DM ročně. Podle: Ministerium der Verteidigung. Parlaments und Kabinetreferat: Kostenaspekte der NATO-Öffnung. 16. 5. 1997., zde s. 4–5.
- ⁴²⁾ Viz K.-H. Kamp and P. Weilemann: Germany and the Enlargement of NATO, op. cit., s. 6.
- ⁴³⁾ Rozhovor s Dr. F.-J. Meiersem.
- ⁴⁴⁾ Rozhovor s Dr. K.-H. Kampem.
- ⁴⁵⁾ Rozhovor s Dr. K.-H. Kampem.
- ⁴⁶⁾ Höhmann, H.-H., Meier, Ch., Timmermann, H.: Russia and Germany in Europe. Recent Trends of Political and Economic Relations. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studies, 38–1997, s. 12.
- ⁴⁷⁾ J. Eatwell, M. Ellman, M. Karlsson, D. Mario Nuti, J. Shapiro: Not Just Another Accession. The Political Economy of EU Enlargement to the East. IPPR, Southampton, 1997, s. 64.

B.IV. Výmarský trojúhelník ve fraktální geometrii postkomunistické Evropy

PETR ROBEJŠEK

B.IV.1. SJEDNOCENÉ NĚMECKO PŘED KONCEM KOHLOVY ÉRY

Německo se nalézá v historicky jedinečné situaci. Ve své všestranně centrální pozici může v důsledku historických změn posledních let získat i ztratit více než jiní. Aktuální ztráty však většinou představují předpoklady budoucího úspěchu. Generace, které mají svým odříkáním položit základy prosperity z ní však nebudou těžit. Tím je také osloveno centrální vnitropolitické téma, hospodářství. Oficiálně necelých 5, fakticky spíše 7 milionu nezaměstnaných představuje největší ekonomickou a politickou zátěž od konce 2. světové války. Vyrábět v Německu je příliš drahé a sociální stát již nelze financovat, to jsou nejčastější zdůvodnění. Pravda, ale nikoliv celá pravda. Hospodářství je v „zoufalé“ situaci, ale burzovní barometr přesto směřuje optimisticky nahoru a zisky stoupají. Příliš mnoho podnikatelů v minulých desetiletích zpohodlnělo a zapomnělo, že jejich skutečná úloha a jediná garance existence jejich podniku je právě podnikání, tj. hledání nových atraktivních produktů a ochota nést riziko selhání. Dnes se ale management snaží spíše o to, aby úspory v personální oblasti nahradily jeho nedostatečnou kreativitu. Pravdivé jádro diskuse o drahé produkci v Německu lze popsat asi takto. Levná pracovní síla ve střední a východní Evropě urychluje nutné strukturální změny v německém hospodářství. Jak zemědělství, tak i „stará“ průmyslová odvětví (uhlí, ocel, loďařství) a některé jednoduché zboží produkce jsou vystaveny podstatně levnější zahraniční konkurenci a zanikají. Pracovní příležitosti vznikají především v oblasti služeb, kde jsou již dnes zaměstnány dvě třetiny pracujících. Starší zaměstnanci, pracující ve „starých“ průmyslových odvětvích mají za této situace malé šance, se znovu zapojit do pracovního procesu. Jejich pochopitelná zatrpklost je v tzv. nových spolkových zemích „obohacena“ o psychologicky nezpracované připojení bývalé NDR a ve starých spolkových zemích o pocit, že sjednocení stálo již příliš mnoho. PDS, strana dědiců SED z toho odvozuje svojí sílu v bývalé NDR a naděje na rozšíření na celé území Německa. K tomu přistupuje i skutečnost, že fixace H.Kohla na dodržení Maastrichtských kritérií brzdí již tak umírněnou německou konjunkturu.

Jakkoliv to může znít paradoxně, sjednocené Německo však hledá jednotící výzvu, o jejímž významu by byla přesvědčena většina obyvatelstva. Po zániku „východního nebezpečí“ zůstal bezesporu dostatek úloh, které by si zasloužily jednotný přístup. Ekologie, evropské sjednocení či chudoba ve třetím světě však mají v očích průměrného voliče jeden závažný nedostatek, stojí peníze.

O zahraničněpolitické otázky se německá veřejnost zajímá pouze tehdy, mají-li vpravdě epochální význam. Trvají-li však „historické okamžiky“ několik let, nutně zevšední. Již dávno se stala německá každodennost samozřejmostí a pozornost veřejnosti se soustřeďuje na larmoyantní diskusi vlastních problémů. Tato skutečnost nepřekvapuje, neboť v posledních letech politikové zasahovali do života průměrného občana jenom tím, že se mu dobývali do peněženky. To, že u většiny Němců pořád ještě z čeho brát na věci nic nemění. Německý daňový poplatník trpí více než kupříkladu francouzský, ale to neznamená, že by subjektivně trpěl méně. V pomalu se rozbíhající volební boji je stále zřejmější, že jediné na tomto pocitu skutečně záleží. S každým zvýšením daní, komunálních poplatků, či nemocenských příspěvků přibývají voliči jediné skutečně většinové strany, „strany pro udržení blahobytu“. Její program je jednoduchý. Obrací se proti všemu, co stojí peníze, proti evropské integraci, proti rozšíření EU na východ, proti exportu pracovních příležitostí do levnější ciziny, proti financování Ruska a proti pomoci třetímu světu. Strana „pro udržení blahobytu“ již jenom čeká na charismatického vůdce. Jistě je jenom jedno, H. Kohl jím nebude.

Teoreticky viděno představuje tato nespokojenost příležitost pro opozici, která však zoufale trpí nedostatkem osobností a idejí. Přesto je jisté, že se SPD pokusí svoji šanci využít a jediné její šance selhání by ještě mohlo zachránit Kohlovu vládu. Také ve vládnoucí koalici se najdou politici, kteří se (jako kupříkladu bavorský ministerský předseda Stoiber a jeho saský protějšek Biedenkopf) řídí heslem, raději populisticky, než nepopulárně, vzeprou se kancléřem diktované „stranické disciplině“ a soustředí se na jedno z témat, která slibují podporu veřejnosti. Výběr témat je veliký, avšak největší šance má nezaměstnanost a kritika zavedení evropské měny.

Mnohé nastíněné problémy nejsou výlučně německé, nýbrž příznačné pro stav všech západních společností v postkomunistickém světě. To co je specifické, souvisí se dvěma jevy. S faktem sjednocení země a s osobností kancléře. H. Kohl – nejdéle vládnoucí kancléř Německa – hledá své místo v dějinách. Chce je zaujmout v blízkosti Bismarcka nejenom jako tvůrce německé, ale i evropské jednoty. Kancléř hledá své místo v dějinách a ztrácí přitom sebekritičnost. Jeho argumenty pro evropskou integraci jsou přinejmenším sporné. Evropská integrace samozřejmě není otázkou války a míru, ačkoliv Kohl to neúnavně opakuje.¹⁾ Ekonomické výhody jednotné měny mohou být více než popřeny její „měkkostí“, bude-li zavedena příliš brzy a příliš mnohými. To, že jsou kritické hlasy, třeba prezidenta nezávislé spolkové banky drsně okřiknuty, pochyby nepřetřou. Skutečnost, že je celospolečenská diskuse této problematiky uměle blokována a otázka referenda zcela tabuizována, není pro německou demokracii právě nejlepším vysvědčením. Kancléř hledá své místo v dějinách a ztrácí přitom trpělivost. Vzhledem k četnosti a náročnosti důležitých politických úloh, ke zřetelně omezeným zdrojům země a možnostem jeho kolektivní vlády, nabývají jeho ambiciózní pokusy o urychlení západoevropské integrace podobu přetaženého egocentrického velikášství. Kancléř hledá své místo v dějinách a ztrácí přitom kontakt k realitě. Pro svou politiku evropské integrace H. Kohl již nemá podporu většiny voličů. Jestliže jeden z vůdců SPD, G. Schröder prohlásil, že by sociálnědemokratické země mohly zavést „euro“ ve Spolkové radě vetovat, tak argumentuje samozřejmě čistě populisticky. Ale ve skutečnosti na tom nezáleží, protože s největší pravděpodobností reprezentuje většinu a zcela jistě jedná více v souladu s demokratickými principy, než po historické velikosti dychtící kancléř. Mnozí říkají, že neexistuje alternativa H. Kohla a tudíž je třeba jej akceptovat. To však není právě přesvědčivý argument. Pouze proto, že žádný z myslitelných nástupců, kterému je jeho politický život milý, se neodvážá profilovat, dominuje kancléř scénérii. Víra v nenahraditelnost politických vůdců však nepřetrvává nikde na světě jejich odchod ze scénérie ani o den. Nepředstavitelné se stane skutečností a následníků je náhle celá řada.

B.IV.2. VYTYČOVÁNÍ CÍLŮ NĚMECKÉ ZAHRAJNIČNÍ POLITIKY

Bilance posledních let je z německého hlediska jednoznačně pozitivní. „Otevřená“ národní otázka byla proti očekávání většiny pozorovatelů uspokojivě zodpovězena. Německo je poprvé po 2. světové válce schopno definovat své národní cíle, aniž by se muselo ohlížet na omezení suverenity zvnějšku. Berlín se stal opět sjednoceným hlavním městem země a snahy zaujmout rovnoprávné místo mezi ostatními evropskými státy nezpochybňují teritoriální konflikty se sousedy. Německo je poprvé ve svých dějinách obklopeno pouze spojenci a přáteli. Tato historicky jedinečná situace však ani v Německu, ani v zahraničí nevyvolává pouze uspokojení. Chování bonnské vlády silně ovlivňují obavy, aby se vývoj neobrátil nežádoucím směrem a v zahraničních reakcích lze objevit více než stopové prvky závisti, rivality a předsudků. Do jaké míry jsou tyto přístupy oprávněné, a jakou roli mohou v těchto souvislostech hrát diplomatické konstrukce, jako kupříkladu „Výmarský trojúhelník“?

Německá zahraniční politika byla do roku 1989 v průmětu svých cílů a metod zcela ekonomizována. Zahraničněpolitický cíl číslo jedna byla pro Německo stabilita a cesta k ní vedla přes multilaterální kooperaci. Jako poražená země a na exportu závislý průmyslový stát, kladl Bonn vřaději větší důraz na ekonomický rozvoj a technologickou inovaci, než na vojenskou sílu. Výjimkou byla pouze atlantická vazba podmíněná strachem ze SSSR. Německá zahraniční politika spojená zejména se jménem H.-D. Genschera byla právem označována jako politika „šekové knížky“. Německo bylo po desetiletí „obchodní stát“, neboť nemohlo a nemuselo při sledování svých cílů nasadit jiné, než ekonomické prostředky. Tím spíše, že se německá vláda mohla spoléhat na vojenskou podporu USA.

Na přelomu 90. let se Německo stalo zahraničněpolitickým subjektem a snaží se formulovat vlastní zájmy. „Normalizace“ mocenské pozice Německa a váhavý postoj USA vůči Evropě si vynucují, aby berlínská republika odložila zábrany, které si uložila republika bonnská. Tradiční cíle německé politiky, uhájení dominující hospodářské pozice, zajištění bezpečnosti v rámci NATO, pokrok integrace EU a vyrovnání s Ruskem se jeví v novém světle. Navíc k nim přibyla zcela nová úloha, stabilizace a integrace postkomunistických států ve střední Evropě. Od počátku 90. let lze následující oblasti německé zahraniční politiky označit za objektivně nejvýznamnější:

- Integrace a institucionální reforma, která přispěje k tomu, aby se EU stala aktérem operujícím na globální úrovni.
 - geopolitické partnerství s USA,
 - stabilizace politických a hospodářských procesů ve východní Evropě.
- Politické priority Německa jsou:
- zabránit vzniku nové superpower ve stylu SSSR,
 - udržet konflikty a instabilitu v Evropě pod kontrolou,
 - neutralizovat negativní vlivy z jižní periferie Evropy na zboží a finanční trhy.

Ke ztrátám, které utrpěly všechny západní státy po ukončení studené války patří v první řadě orientace. Existence východního bloku zaručovala, že mnohé otázky byly předem zodpovězeny, jiné pak vůbec nevznikly. Osm let po klíčovém historickém zvratu se zřetelně ukazuje, že staré cíle je třeba nově definovat a k novým přihlídnout, že spolu nejsou zcela slučitelné a nedostává se finančních, organizačních a duchovních prostředků k jejich dosažení. Výsledkem je dezorientace ohledně pořadí nejdůležitějších politických úloh a rozkol ohledně metod k jejich plnění. Skončení světového uspořádání podle logiky bloků otvírá pole pro četné možné budoucnosti. Poprvé neurčuje Německo svůj *raison d'Etat* s bezvýhradným odvoláním na spolek, nebo na vnějšího nepřítele, avšak pouze na vlastní zájmy. Za těchto okolností musí být rozhodnutí o definici a pořadí národních zájmů

podstatně víc, než pouhý katalog dobrých předsevzetí. Dřívější bezelstné tvrzení, že Německo má cíle demokratizace, upevňování bezpečnosti a míru a prohlubování ekonomické spolupráce v nových podmínkách není ani užitečné, ani věrohodné.

Nové vytyčení vlastní zahraničněpolitické pozice není jednoduché. Německo může a musí volit mezi několika variantami své zahraničněpolitické orientace. Osa Paříž-Bonn je jedna z nich, lze však představit i orientaci na exkluzivní vztah s Ruskem, či na celoevropskou integraci a vyloučení není ani cíl velmocenské politiky.²⁾ Jelikož jsou všechny tyto preference parciálně a potenciálně dominantní je jisté, že budou spíše dříve, než později kolidovat. Dobrým příkladem těchto očekávaných kolizí je „strukturální moc“ německého hospodářství. Druhý největší světový exportér a ekonomicky nejdůležitější stát EU, to jsou fakta, z nichž lze bez obtíží odvodit globální zájmy. Závislost Německa na mezinárodní zboží a kapitálové výměně implikuje potřebu stabilních trhů a společných partnerů všude na světě. Jako celosvětově operující obchodní stát se Německo nutně musí podílet na formulování globálního politického a ekonomického rámce a nemůže se vyhnout odpovědnému dílu odpovědnosti za další vývoj světa. Je však neobyčejně obtížné určit, kde tyto legitimní zájmy mění svou kvalitu a ekonomizující politika se přetváří ve „Wilhelmovské velkoněmectví“. A právě to je podstata problému. Naprostá výjimečnost hospodářské síly země si prostě vynucuje komplementární vývoj v oblasti politické. Dnes již nemohou platit rituály minulosti, podle nichž ztěž dějinných fakt musí nutně vést k zahraničněpolitickému eskapismu a attentismu. Dosavadní německá ideologie „drobnosti“ je za těchto podmínek hluboce egoistická, nezodpovědná a stojí v přímém protikladu se skutečností, že centrální rozdíl mezi bonnskou a berlínskou republikou leží právě na poli zahraniční politiky. Německo musí najít cestu mezi Skylou kolektivní historické zkušenosti a Charybdou aktuálních potřeb. Právě proto je otázka, která vězí za intuitivní nedůvěrou, přiznání zájmu, dogmatickým zjednodušováním a analytickými přehmaty zahraničních pozorovatelů pochopitelná a jednoduchá zároveň. Jak Německo svou ekonomickou sílu politicky zpracuje?

Rozhodnutí o alternativách komplikuje nová zahraničněpolitická konstelace. Uklidňující zjištění, že Německo po roce 1989 hraničí pouze s přáteli nemůže zakrýt skutečnost, že tím stouply nároky na orientaci a vyváženost zahraniční politiky. V minulosti bylo Německo zakotveno v transatlantických strukturách a EU. Obě tyto instituce byly a jsou považovány za důležité korektivy možných negativních vývojových tendencí v bonnsko/berlínské republice. V přehledné konstelaci soupeření bloků byla tato interpretace uspokojivá a oba její organizační pilíře dostačující. Nová situace je však zvládnutelná podstatně obtížněji. Vyžaduje totiž důslednější konkretizaci vlastních cílů a zároveň intenzivnější koordinaci vlastních aktivit s četnými geograficky a politicky bližšími a vzdálenějšími partnery. Německo musí vždycky opatrně lavírovat mezi uplatňováním vlastního vlivu a hledáním rovnováhy zájmů všech zúčastněných a vyvracet tak znovu a znovu předsudek, že moc vede nevyhnutelně k nacionalistickému excesu. Zda-li Berlín najde optimální cestu mezi vůdčí rolí a hegemonismem bude záležet především na tom, podaří-li se najít rovnováhu mezi zájmy Německa a jeho partnerů.

B.IV.3. EVROPSKÉ NĚMECKO?

Po událostech roku 1989 a po sjednocení získalo Německo skutečně plnou suverenitu. Mocnější a sebevědomější, tak je vidí sousedé a partneři, kolísavé a váhavé takové je ve skutečnosti.³⁾ Přední představitel levicového liberalismu, J. Habermas reprezentuje dříve většinový, dnes i nadále velice silně zastoupený názor „politické třídy“, když zdůrazňuje, že rok 1989 bude tak dlouho šťastné datum, dokud bude rok 1945 respektován jako ono vlastně poučné.⁴⁾ J. Habermas se vyslovuje pro zachování sice ponižující, avšak zároveň pohodlné pozice potrestaného agresora, jehož politika stojí „za trest“ především ve znamení abstinence a odčinění hříchů.⁵⁾ R. Rose analyzoval názorové posuny

ve veřejném mínění národů, které prohrály válku a došel k názoru, že tento traumatický a ponižující zážitek poznamenává ještě dalších sto let jejich postoje.⁶⁾ Do této kategorie patří bezesporu strach ze zodpovědnosti sami za sebe, který se odráží v hektice, s jakou se německá politická třída snaží právě získanou plnou suverenitu opět zaměnit za omezenou suverenitu v rámci sjednocené Evropy. Znejistělý ekonomický gigant, jehož elitám chybí sebedůvěra se vzpírá politickým konsekvencím své moci a přimyká se k ideji evropské integrace.⁷⁾

Ideologie „evropanství“ má v německé zahraniční politice dlouhou tradici.⁸⁾ V minulosti vylučoval jak neformální tlak spojenců, tak i dědictví fašistické viny ofenzivní orientaci na jakýkoliv jiný zahraničněpolitický cíl, než právě evropskou integraci. „Naše zahraniční politika je o to národnější, čím evropsštější je“, řekl bývalý německý ministr zahraničí Genscher⁹⁾ a formuloval tak vizi v lepší „evropského“ Německa. Zahraniční politika bonnské vlády je po desetiletí nastavena na autopilota směrem na Brusel, přičemž data pro detailní určení kurzu dnes chybí ještě zřetelněji než před rokem 1989. Německé elity si přesto nekladou dostatečně důsledně otázku, má-li se jejich země po získání plné suverenity stát národním státem jako všechny ostatní, nebo zůstat evropsštějším než všichni ostatní dohromady. Nejasné je navíc, zda-li se německé odmítnutí všeho národního týká jenom jeho vlastní, nacionalismem těžce poznamenané historie, nebo zavrhuje-li princip národního práva a pro všechny, do minulosti i do budoucnosti. Faktem zůstává, že zatímco se Bonn zmužile odříká svodům myšlení v kategoriích národního, považují to všichni jeho evropsští partneři za něco naprosto normálního. „Bonnský“ národní zájem byl a je nepochybně atlanticismus a evropanství. Jak však bude definován zájem „berlínský“, když bude atlanticismus trpět úbytěmi amerického disengagement a všichni ostatní Evropané setrvávají v nacionálním. Příznačná a alarmující je v tomto ohledu pozice nejbližšího evropského partnera, Paříže. Diplomatické piruety společných prohlášení nemohou zastírat skutečnost, že obě země mají rozdílné představy o cíli evropské integrace.

Německo H. Kohla si představuje EU jako rozšířenou a ve své podstatě federální Evropu. Francie sleduje cíl Evropy národů, která by sestávala ze současných 15 členů. Německo má zájem na posílení moci Evropské komise a Evropského parlamentu. Francie sází na Ministerskou radu a národní parlamenty. Ve Francii není závislost mezi EU a GASP odtud k ZEU a dále k NATO viděna tak logicky a nutně jako je tomu v Německu. Paříž si navíc svým chováním protičeří. Na jedné straně se vyslovuje pro silnou, strukturovanou Evropu, schopnou mluvit ve světě jedním hlasem. Na druhé straně však odmítá akceptovat omezení vlastní suverenity, které je předpokladem pro splnění tohoto požadavku. S EU spojuje Paříž především snahu neutralizovat „hrozivou“ hospodářskou sílu Německa. Vzhledem k jednoznačné nadvládě francouzských elit v bruselské byrokracii by po rozpuštění tvrdé marky v měkkém euro nerušil ani fakt, že má Evropská banka sídlit ve Frankfurtu nad Mohanem. Francií ovládaná administrace EU by se pak ideálně doplňovala s Francií dominovanou evropskou bezpečnostní politikou. „Poevropsštění“ NATO je zaměřeno právě na tento cíl. Zdá se, že francouzská diplomacie nalezla vpravdě dialektické řešení starého francouzského dilematu mezi „německou Evropou a evropským Německem“.

Dobrovolné sebeomezení německé politiky tedy kontrastuje s přístupy ostatních členů EU a není ani v souladu s míněním většiny vlastní veřejnosti. Německé obyvatelstvo již není ochotno slepě následovat fundamentalistické evropanství své politické třídy. S každým krokem, kterým se přibližuje měnová unie se zdá být tento cíl méně a méně atraktivní. Důvod není o nic banálnější a zároveň fatálnější, než jednoduchá otázka: Jakou cenu má vlastně Evropa pro Německo? Vnitřní mechanismus národních spolků usnadňuje na jedné straně státům možnost vykonávat vliv v širším než pouze státním rámci, zprůměrnuje však zároveň význam a zájmy konkrétního státu. Je proto neobyčejně důležité, aby integrace do takovýchto seskupení probíhala v souladu s míněním většiny obyvatelstva. Jinak by pokusy o supranacionalizaci mohly vést k pravému opaku, ke znovuzrození nacionalismu.

Byla to právě Selská strana z jejichž řad zazněl v roce 1996 návrh rozšířit Výmarský trojúhelník o Rusko. Stejně tak se v této straně diskutuje možnost vytvoření osy Berlín–Varšava–Moskva. O tomto trojúhelníku by platilo to, co řekl Karl Kraus o psychoanalýze, byl by onou nemocí, za jejíž léčbu by se vydával.

Tato rizika nejsou tak nepravděpodobná jak se na první pohled může zdát. Vstup Polska do EU povede k rychlejšímu a sociálně bolestnějšímu dotažení dosud polovičaté ekonomické reformy. Otázka, zda-li Varšava přesto v rámci EU obstojí není předem kladně zodpovězena. Právě bonnskými politikům je zřejmé, že přístup k podpůrným bruselským fondům a společnému trhu bude vykoupen plným tlakem konkurence západoevropských podniků. Deindustrializace bývalé NDR je pro ně v tomto ohledu varovným příkladem. Očekávané oslabení polské ekonomiky by mohlo posílit pro ruskou argumentaci a s ní i tendence se opět přiblížit k Moskvě.

Předpokládaný politický zájem bonnských stratégu je za těchto okolností integrovat tuto zemi do EU, než se opět sblíží s Ruskem.

B.IV.5. ÚHELNÉ BODY VÝMARSKÉHO TROJÚHELNÍKU

Považujeme-li Výmarský trojúhelník za něco závaznějšího, než pouhý ornament na okraji fraktální geometrie nové Evropy, pak se nelze omezit na analýzu německé motivace. Neméně důležité je posoudit, jaké cíle s jeho existencí spojují jeho zbývající dva členové a do jaké míry jsou všechny tyto cíle slučitelné. Tuto mnohorozměrnou analýzu politické hodnoty Výmarského trojúhelníku komplikuje skutečnost, že již na jeho základně, kterou je bezesporu spojnice mezi Paříží a Bonnem existují latentní a někdy i manifestní konflikty, které ztěžují formulování společné politiky. Určitý díl motivace francouzské vlády pro její účast na Výmarském trojúhelníku je bezesporu snaha vyložit, aby Bonn mohl uniknout do svých tradičních východoevropských afinit a oslabit tak blokádu své ekonomické a politické moci v rámci se prohlubující EU. Pro Polsko a ostatní státy střední a východní Evropy je významné, že Paříž považuje, podstatně realističtější než Bonn, rozšíření a prohloubení EU za dva neslučitelné cíle. Francie preferuje jednoznačně prohloubení na úkor rozšíření, které ve skutečnosti nechce. Mimo jiné i proto, že má vážné pochyby o tom, zda-li je cíl rozšíření EU vůbec důstojný francouzské velikosti. Bývalý francouzský ministr zahraničí de Charette formuloval nárok jeho země na exkluzivitu takto: „Nevěřím v to, že zakládající a noví členové EU mají stejnou filozofii historie. Francouzská zahraniční politika si uchovává globální poslání, malé a neutrální státy se však omezují na sousedskou politiku.“¹⁷⁾

Společně, přestože každý po svém se Paříž a Bonn snaží instrumentalizovat Polsko. Jejich ne souběžné zájmy vyúsťují ve svých důsledcích ve snaze udržet Polsko, tam kde dnes je, totiž ve středu Evropy. Příliš energický příklon Varšavy k Západu by byl pro Německo příliš drahý a pro Francii destabilizující, její odklon na východ pro oba státy příliš nebezpečný. Polsko, které se chce osvobodit od své historické kletby závislosti na východu Evropy, se dostává takřkajíc do závislosti na historicky podmíněných zvrtech Evropy západní. Situace, v níž má Polsko obstát je tedy obtížná a choulostivá zároveň. Jeho zájmy totiž podporuje spíše nemilovaný a obávaný Michel a sabotují zdaleka uctívaná Marianne.

Přesto vykazuje Polsko nejsilnější motivaci pro spolupráci ve Výmarském trojúhelníku, neboť v něm vidí jeden z tolik potřebných nástrojů vlastní integrace do západní Evropy. Zatímco totiž Výmarský trojúhelník představuje umělou konstrukci, nalézá se Polsko objektivně v geopolitickém trojúhelníku, který se rozpíná mezi Berlínem, Moskvou a Varšavou.¹⁸⁾ Mezi dvěma světovými válkami mohlo Polsko uchovat svou nezávislost pouze proti oběma zbývajícím pólům. To byla riskantní a ve svých důsledcích neúspěšná metoda. Po 2. světové válce byla Varšavě vnucena pře-

rence ruské strany trojúhelníku. Ani to se však neukázalo jako ideální řešení. Po roce 1989 byla na řadě Aliance s druhou stranou. Avšak opět se ozývá dědictví 2. světové války. Na pozadí polské historie představuje Výmarský trojúhelník pokus o unik z nepříznivé geometrie minulosti. Západní přesun Polska v něm má nalézt své završení a přítomnost Francie šalamounsky vyvážit problematický vztah s Německem. Pařížský úhel má zachovat geometrický obrazec a orientovat jej na Západ místo na Východ. A nejenom to. Bývalý polský ministr zahraničí D. Rosati popsal neobvykle „nediplomaticky“ polské obavy. Podle jeho názoru představuje integrace Polska do západních struktur také ochranu proti Německu. „Chceme být zajištěni ze všech stran. Nejde jenom o Rusko, ale i o Německo.“¹⁹⁾ Ačkoliv ani Bartoszewski, ani Olechowski neformulovali takto jednoznačně je pravděpodobné, že by tuto pozici podpořili. Historická srovnání téměř vždy pokulhávají, ale jedno je zřejmé, že totiž polské elity nezapomněly katastrofu roku 1939.

Se stejnou neúprosnou přímostí by si však polská reprezentace měla přiznat, že ani magické číslo tři, ani geometrická symetrie nic nezmění na skutečnosti, že Varšava stojí ve Výmarském trojúhelníku až na třetím místě. Také to však pravděpodobně odpovídá polské historické zkušenosti, že hledá kompenzaci na jiném poli. Jeden z duchovních otců polské zahraniční politiky W. Lamentowicz formuloval se záviděníhodným sebevědomím. „Polsko se vždy chápalo jako západně orientovaná středoevropská země. Německo se ve svých centrálních politických hodnotách stalo krok za krokem západní, stabilní a věrohodná demokracie. Polsko tudíž tohoto svého souseda nemusí při znovuoživování svých tradičních západních vazeb přejít.“²⁰⁾ Zde zaznívá onen známý polský sklon k furiantství, heroické póze a dramatickému gestu. Na tvrdých geopolitických faktech se tím nic nezmění, ale pravděpodobně jsou pak snesitelnější.

K paradoxům postkomunistické Evropy patří však ještě jedna skutečnost, která ovlivňuje polskou roli ve Výmarském trojúhelníku. Vedle výše zmíněné ochoty hledat na východě východisko z vlastních problémů nalézáme právě v Polsku tak silný podíl nedůvěry a kritičnosti vůči Rusku, jako pravděpodobně nikde jinde ve střední Evropě. Polsko se bude ze všech sil bránit tomu, aby byl Výmarský trojúhelník protnut geometricky jednodušší a politicky fatální přímkou z Paříže přes Berlín do Moskvy.²¹⁾ I kdyby se totiž Rusku jakýmsi zázrakem podařilo překonat civilizační mezeru rychleji, než v rozměru století, tak se z něj samozřejmě nestane předimenzovaný plyšový medvídek pro potěšení Západu. Rusko bude pro Evropu vždycky příliš veliké a příliš ofenzivní. Obtížně představitelné demokratické Rusko jenom o trochu méně, než zřetelně reálnější Rusko autoritářské. To vědí Poláci bezesporu lépe, než Němci a Francouzi dohromady.

B.IV.6. DŮSLEDKY PRO ČESKOU REPUBLIKU

Pokrok evropské integrace á la Maastricht vzdaluje EU z dosahu mnohých bývalých socialistických států. A politické aranžmá Západu s Ruskem uzavírá některým z nich možnost dosáhnout plnoprávného členství v NATO dříve, než začne působit gravitace Ruskem dominovaného prostoru. Za těchto podmínek jsou všechny náznaky intenzivního napojení na západní Evropu, jako kupříkladu Výmarský trojúhelník, nesporně cenné.²²⁾ Tím spíše, že se z něj odvozují další pokroky. Důležitější než všechna dosavadní setkání v rámci Výmarském trojúhelníku byl pro Polsko 14. červenec 1997. Ten den se za účasti spolkového kancléře, polského prezidenta a obou vlád konalo první pravidelné německo-polské setkání na špičkové úrovni.²³⁾ Členství ve Výmarském trojúhelníku je tedy jedním z indikátorů skutečnosti, že se Polsko vedle Francie, Velké Británie a Itálie stalo prvořadým německým partnerem v Evropě. Polsko zaujímá mezi bývalými socialistickými státy výsadní pozici a bude pravděpodobně jako první přijato do EU. Předpokládáme-li optimisticky, že se oba západní členové Výmarského trojúhelníku účinně zasadí o urychlené přijetí Polska do EU, bude to

pro Varšavu užitečné pouze tehdy, bude-li pro vstup ekonomicky zralá. Dojde-li však k přijetí Polska dříve než po roce 2005 bude nepochybně ekonomicky předčasné. Otázka, zda-li pak Varšava v rámci EU obstojí není předem kladně zodpovězena. Přístup k podpůrným bruselským fondům a společnému trhu bude totiž vykoupěn plným tlakem konkurence západoevropských podniků. Předvídatelné konflikty se budou týkat především, avšak nejenom, zemědělského sektoru. Z českého hlediska tedy preference Polska není důvod k nekontrolovaným výbuchům nadšení, ale ani k bokovým depresím. Z pražského hlediska může jistě obavy vyvolávat pouze otázka, jak Polsko svou výlučnou pozici zpracuje. Varšava měla vždycky sklon dominovat středoevropský region. Střízlivě viděno by Polsko jako nejsilnější ze slabých, jako regionální moc třetí třídy pro Českou republiku nepředstavovalo závažnější problém, pokud by se Varšava spokojila s potvrzováním vlastní velkoleposti na rituální úrovni diplomatických gest a nepokusila se o poručnictví. To záleží do značné míry i na profesionalitě české diplomacie. Prvním krokem by měla být revize české fixace na Spojené státy a koncentrace na prohloubení vztahů s Německem. Extrémní preferování Polska ze strany Bonnu odráží totiž bezesporu i fakt, že německá reprezentace nechová k oběma následnějším státům Československa zvláště vřelé city. H. Kohl několikrát zpochybnil šance Slovenska na přijetí do EU a jenom se zřetelným přemáháním podpořil dotažení jednání o česko-německé deklaraci. Je na nás, aby se to změnilo.

Pokud jde o „tvrďá“ geopolitická fakta bude lépe vyčkat, jak se bude Výmarský trojúhelník dále vyvíjet. Již dnes je však jisté, že oné vytoužené rovnováhy a symetrie dosáhne pouze tehdy, bude-li ekonomicky naplněn. Ve světě, v němž je moc předdefinována ekonomicky a ekonomická moc není na rozdíl od státní moci vázána na konkrétní teritorium, jsou partnerství státníků méně významná, než partnerství manažerů. Politická gesta dobré vůle mohou omráčit jenom ty, kteří i nadále věří, že automaticky implikují investiční rozhodnutí podnikatelů. Kdyby tomu tak bylo, nemělo by Rusko onen notorický nedostatek zahraničního kapitálu.

Česká republika tedy může Polsku dát přednost a přát štěstí, Varšava je bude potřebovat. Česká republika ztratila oddělením Slovenska přímou geopolitickou vazbu na archaický svět za Čiernou praporečkou, Polsko jí má i nadále ve vínku. Pro Českou republiku se tedy otázka příslušnosti k Západu nestaví tak ostře jako v případě Polska. Pro Varšavu je tento fakt o to významnější, že její příslušnost k Evropě je podmíněna gigantickými investicemi a radikální přestavbou hospodářské struktury země.²⁵⁾ Úspěch tohoto procesu není zaručen. Není jisté, zda-li si to všichni čeští političtí aktéři skutečně uvědomují, ale je v našem vitálním zájmu, aby polské rozpětí mezi Západem a Východem nevedlo k přepětí sil a k selhání. Ekonomicky úspěšné a jednoznačně západně orientované Polsko totiž ztěžuje vznik osy Berlín–Moskva, či její neméně nežádoucí varianty obohacené o Paříž.

Poznámky

- ¹⁾ Kupříkladu ve své přednášce na univerzitě Louwen 7. 2. 1996.
- ²⁾ Uváděna bývá i alternativa „pošvycarštění“ Německa. H. Brill: Geopolitik heute. Deutschlands Chance? Frankfurt am Main 1994.
- ³⁾ Brands, M. C.: Überforderung durch Machtzunahme? In: Internationale Politik, č. 2/1997, s. 34–40.
- ⁴⁾ Habermas, J.: die Normalität einer Berliner Republik. Kleine Politische Schriften VIII. Frankfurt 1995.
- ⁵⁾ G. Schöllgen upozorňuje na skutečnost, že spojenci dlouhá léta tuto tendenci posilovali. Schöllgen, G.: Geschichte als Argument. in: Internationale Politik č. 2/1997, s. 1–7.
- ⁶⁾ Noelle-Neumann, E, Köcher, R.: Die verletzte Nation. Über den Versuch der Deutschen, ihren Charakter zu ändern. Stuttgart 1987, s. 25 a další.

- ⁷⁾ Nárok na stále místo v Radě bezpečnosti patří dialekticky do stejné kategorie. Výjimečná pozice v exkluzivním grémium bezmocné instituce zvané Spojené národy.
- ⁸⁾ Katzenstein, P. J.: United Germany in an Integrating Europe. In: Current History, No. 608/1997, s. 116–123.
- ⁹⁾ Projev ze 14. 9. 1989 ve Vídni. Mitteilungen an die Presse, Nr. 1134/89.
- ¹⁰⁾ Markovits, A. S., Reich, S.: The German Predicament. Memory and Power in the New Europe. Ithaca/London 1997.
- ¹¹⁾ Serre, F. de La-Lequesque, Ch., Rupnik, J.: L'Union européenne: ouverture à l'Est? Paris 1994.
- ¹²⁾ Příkladem byl „special relationship“ mezi komunistickým vůdcem Gierkem a kancléřem Schmidtem.
- ¹³⁾ Česká republika stojí mimochodem s hodnotou 17 miliard marek na 13. místě nejdůležitějších zákazníků Německa. IWD č. 45, ze 6. listopadu 1997, s. 3.
- ¹⁴⁾ V roce 1994 to potvrdilo exkluzivní poradní grémium polského prezidenta L. Wałęsa a v roce 1995 prohlásil tehdejší ministerský předseda Oleksy, že geografická poloha Polska již není prokletí, ale naopak velká šance.
- ¹⁵⁾ W. Lamentowicz: Polnische Erwartungen an Deutschland. In: Internationale Politik Nr. 1/1995, s. 38.
- ¹⁶⁾ Wprost ze 2. 3. 1997; Byl to právě ministerský předseda Pawlak, který byl podle bývalého ministra zahraničí Olechowského ochoten učinit z hospodářských důvodů politické ústupky Rusku.
- ¹⁷⁾ Neue Zürcher Zeitung z 21. 12. 1995.
- ¹⁸⁾ Hajnicz, A.: Polens Wende und Deutschlands Vereinigung. Die Öffnung zur Normalität 1989–92. Paderborn 1995.
- ¹⁹⁾ Polský rozhlas 15. 2. 1997.
- ²⁰⁾ Lamentowicz, W.: Polnische Erwartungen an Deutschland. In: Internationale Politik Nr. 1/1995, s. 37.
- ²¹⁾ Plán uspořádat pravidelná společná setkání ruského, francouzského a německého kancléře, který byl zveřejněn při návštěvě H. Kohla v Rusku 1. prosince 1997, je v tomto ohledu zneklidňujícím signálem.
- ²²⁾ Nikoliv náhodou navrhl rumunský prezident při návštěvě francouzského prezidenta v Bukurešti v roce 1994 vytvořit podobný trojúhelník Rumunsko–Francie–Německo.
- ²³⁾ S jednou drobnou nuancí: Německo-polská setkání se konají jenom jednou ročně.
- ²⁴⁾ V lednu 1994 navrhoval tehdejší polský prezident Wałęsa, že při setkání prezidentů regionu s B. Clintonem přednese společnou pozici Visegradských států. O rok později sdělil bývalý ministr zahraničí Olechowski, že Pawlakova vláda sledovala cíl, stát se vedoucí regionální neutrální mocí. Také jeho předchůdkyně Suchocká připisovala Polsku vůdčí roli ve střední Evropě.
- ²⁵⁾ Podle odhadu expertů Světové banky by muselo být do polského hospodářství v příštích letech investováno 350 miliard USD, jestliže by se mělo napojit na rozvinuté státy. Celkem by muselo být modernizováno celkem 70 % produkční základny. Do zemědělství by muselo být v příštích letech investováno 27 miliard USD. Tato suma odpovídá téměř jedné třetině národního důchodu. Náklady na modernizaci energetiky jsou odhadovány na 3 miliardy USD. Do telekomunikací by muselo být do konce 90tých let investováno 10 miliard USD. Dosud má pouze 13 % obyvatelstva telefon. Na výstavbu 2600 km dálnic by bylo třeba dalších 10 miliard USD. Tato investice je základní předpoklad pro rozvoj polské infrastruktury. Aby se nezvýšil ekonomický odstup mezi Polskem a západními státy bylo by třeba investovat mezi 28 až 30 % hrubého národního důchodu. Zatím je však pro investice tohoto druhu určeno zhruba 5 až 6 % hrubého národního důchodu. (Wprost z 30. 4. 1995). Sami polští autoři poukazují na to, že se polský průmysl nedomodernizuje dostatečně rychle a ztrácí tak konkurenceschopnost. (Polský rozhlas ze 4. 3. 1997). Podle zprávy Výboru pro výzkum vyplývá, že do výzkumu je investováno stále méně prostředků. Zatímco to bylo v roce 1989 ještě 1,2 % hrubého národního důchodu redukovaly se tyto náklady v roce 1994 až na 0,01 %. V Polsku bylo přihlášeno pouze 74 patentů, zatímco v České republice to bylo 367 a v Maďarsku 130. (Życie Gospodarcze z 21. 2. 1997).

B.V. Vojenská politika SRN vůči regionu střední a východní Evropy

ANTONÍN SVĚRÁK

B.V.1. VOJENSKO-POLITICKÉ A VOJENSKÉ ZÁJMY SRN VE STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPĚ

Evropa z majoritního pohledu v dnešním Německu je chápána jako jedno z center multipolárního světa, které prožívá ve svém politickém a bezpečnostním prostředí velké změny. Němci v Evropě registrují:

- poměrně stabilní Západ, konturovaný zónami NATO a EU, resp. sférami jejich vlivu,
- evropskou část nestabilní Ruské federace,
- oblast střední a východní Evropy směřující jak v celku, tak i ve svých jednotlivostech (zvláště po madridském summitu NATO v červenci 1997), k Západu.

Samozřejmě v Evropě existují další regiony se svými problémy a zvláštnostmi, které Němci vnímají. Výrazné postavení v tomto smyslu zaujímá Balkán, zejména pak Bosna a Hercegovina, Albánie, ale také např. Pobaltí.

Etnické a náboženské problémy ovšem nezaznívají pouze ze střední a východní části kontinentu. Již po generace se s nimi nepříliš úspěšně potýkají také ve Španělsku, Belgii či ve Velké Británii.

Mezníkem ve vývoji střední a východní Evropy bylo ukončení konfrontace Východ – Západ. Z hlediska bezpečnostního a vojenského z něj profitovaly obě strany. Nové demokracie si mohou svobodně volit svůj politický, ekonomický a sociální systém. SRN poprvé ve své historii sousedí se státy, které identifikuje jako své spojence nebo partnery. Ztratila charakter tzv. frontového státu. V současnosti se rozprostírá mimo dosah mocností, schopných strategické ofenzivy a narušení jeho územní celistvosti a suverenity.

Nové skutečnosti v politicko-vojenské situaci logicky vyvolaly formulování nové národní bezpečnostní a vojenské koncepce a použití ozbrojených sil (Bundeswehru). Současné a pro nejbližší dobu definované úkoly německých ozbrojených sil jsou:

- Ochrana Německa a jeho občanů před vnějším nebezpečím a hrozbou politického vydírání.
- Podpora vojenské stability a integrace Evropy. Zde své specifické místo zaujímá oblast střední a východní Evropy, která sice z hlediska bezpečnostně-politického a vojenského neznámá pro SRN hlavní prioritu, ale má pro ni důležitý význam jako prostor, oddělující Německo od nestabilní části Evropy (Ukrajina, Rusko).

– Případná vojenská obrana teritoria a plnění spojeneckých závazků. Podíl na podpoře a utváření světového míru, jakož i budování systému mezinárodní bezpečnosti.¹⁾

– Pomoc v nouzových situacích, při katastrofách a podpora humanitárních akcí prevencí.²⁾

Jedním ze základních úkolů Bundeswehru zůstává upevňování a podpora evropských integračních procesů a posilování příznivého bezpečnostního klimatu v Evropě. Pocit zvýšené mezinárodní odpovědnosti a samozřejmě také zájem Německa na upevňování stability kontinentu a následné realizaci vstřícné kroky byly patrně zejména po sjednocení obou německých států a před madridským rozhoštěním Aliance. Německé mezinárodní a bezpečnostní aktivity vůči střední a východní Evropě jsou nejpočetnější ze všech evropských i mimoevropských mocností. V důrazu a konečném efektu je ve vojenské sféře předčí pouze Spojené státy americké. Německo upevnilo svoje postavení v západních bezpečnostních uskupeních. Za určující při rozvíjení svých vojenských aktivit vůči státům střední a východní Evropy jak v jejich multilaterálním formátu, tak i na bilaterální úrovni považuje spolková vláda svoje členství v NATO a v EU/ZEU a politiku jejich vedení a velení. Mnohdy díky koby jejich prostřednictvím prosazovala SRN svoje zájmy, které po zkušenostech s rychlým uznáním Chorvatska a Slovinska nechce uplatňovat samostatně či na bilaterálním základě.

Německá bezpečnostní a vojenská politika reflektuje skutečná a potenciální rizika a ohrožení pocházející z oblasti střední a východní Evropy, mezi která patří renesance nacionalismu, ale také náboženství, především v její východní části, dále stagnace a neúspěch transformačních procesů, mezinárodní zločin, nekontrolovaná migrace, proliferace zbraní, nebezpečí ekologických katastrof a další. Na druhé straně se při uplatňování vojenských aktivit SRN pozitivně projevuje vize rozšíření pásmo bezpečnosti na východní hranici (po vstupu zemí střední a východní Evropy do Severoatlantické aliance), ale také možnosti uplatnění německých firem, zabývajících se výzkumem, vývojem a produkcí speciální výroby, tj. zbraněmi a bojovou technikou.

Německá zahraničně bezpečnostní a vojenská politika vůči středoevropskému regionu je determinována dalšími specifiky. Patří mezi ně:

- geostrategická poloha celého regionu a jednotlivých států zvláště,
- asymetrie ve vzájemných vztazích,
- podpora vojenské přítomnosti USA v Evropě, a to zejména proto, že disponují prostředky jaderného napadení a vytvářejí protiváhu ruským jaderným zbraním a slouží jako odstrašující element
- prioritní postavení USA (s výjimkou Maďarska) při rozvíjení vojenských vztahů Západu se zemí střední a východní Evropy,

Politika SRN vůči zemím střední a východní Evropy vychází také z premisy, že je nutné, aby tyto země přehodnotily své místo v Evropě a vztah k Německu a usilovaly o překonání „dědictví minulosti“.

Je rovněž zřejmé, že spolková vláda přivítala spojené úsilí Polska, Maďarska a České republiky v jejich postupné integraci do Severoatlantické aliance, které pregnančně dokumentují společné sešlost a čtvrtletní schůzky ministrů zahraničních věcí a obrany uvedených zemí, resp. jejich náměstků a náčelníků generálních štábů. Smyslem agendy pravidelných setkání je výměna zkušeností a koordinace činnosti v začleňování hlavně do NATO, ale i směrem k dalším organizacím. Vojenská část delegace SRN v Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě např. sonduje možnosti harmonizace určitých společných postojů a postupů s těmito zeměmi.

Německá vláda a rezort obrany koncipují svoji zahraničně vojenskou linii vůči regionu střední a východní Evropy rovněž na základě pochopení, že stabilizace střední Evropy je úkol, který SRN nemůže subjektivně zvládat sama bez participace dalších evropských mocností. Nejbližším partnerem SRN z tohoto hlediska je Francie, nejužším kooperantem v „nové“ střední Evropě Polsko a republika.

Relevantní německá vojenská politika vůči státům střední a východní Evropy se realizuje v rovněž multilaterální, tj. v kontextu upevňování bezpečnosti a stability v Evropě v rámci euroatlantických a evropských politických a bezpečnostních uskupení a na úrovni bilaterální, tedy v konkrétní pomoci a spolupráci s především rezorty obrany jednotlivých zemí. V obou případech je cílem podílet se na jejich přípravě k postupnému, hlavně vojenskému začleňování do západních integračních uskupení.

B.V.2 UPLATŇOVÁNÍ VOJENSKÉ POLITIKY SRN VŮČI STÁTŮM STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY

B.V.2.a. Multilaterální úroveň

V mezinárodních společenstvích Spolková republika Německo jednoznačně podporuje začlenění prostoru střední a východní Evropy do Severoatlantické aliance a EU/ZEU. Důraznými apologety této tendence jsou představitelé spolkového ministerstva obrany. Je to dáno jednak německou podporou evropským partnerským nyní demokratickým zemím, ale především pragmatickým přístupem k zajištění vlastního státu před nepříznivými důsledky vývoje v nestabilním Rusku a na Ukrajině, případně v jiných prostorech Společenství nezávislých států.

Po přijetí střední a východní Evropy do NATO a EU/ZEU (v případě Severoatlantické aliance se v první vlně jedná o Polsko, ČR a Maďarsko) nebude SRN již tvořit východní hranici těchto organizací, ale posune se geograficky do jejich středu.

Spolková vláda po pádu železné opony předpokládala a proklamovala začleňování všech zemí střední a východní Evropy do Severoatlantické aliance, resp. Západoevropské unie. Po rozdělení Československa částečně ochabla razance podpory vstupu SR do západních integračních uskupení, zejména z důvodu autoritativních praktik slovenské vládnoucí strany HZDS. SRN má jednoznačně vyprofilován svůj přístup k Polsku, ČR a Maďarsku. Podporuje jejich plné členství v západních bezpečnostních, ale i ekonomických uskupeních. Dá se říci, že totéž platí i o Slovinsku. V případě Polské republiky a Maďarska je podpora umocňována jejich významnou geopolitickou polohou na severním, resp. jižním směru a blízkostí evropských krizových regionů – Ruska a Balkánu.

V rámci NATO Spolková republika Německo realizovala doposud svoje záměry vůči zemím střední a východní Evropy aktivně prostřednictvím Severoatlantické rady pro spolupráci (NACC), po její přeměně v Euroatlantickou radu Partnerství (EAPC) v květnu 1997 prostřednictvím této organizace a s využitím atlantického projektu Partnerství pro mír (PřP). Po výraznějším konstituování EAPC lze ale předpokládat, že tuto roli bude hrát až do doby přijetí zemí střední a východní Evropy do NATO, a to nejen v první vlně rozšiřování. Tento orgán zastřešuje politickou a vojenskou spolupráci partnerů a rovněž blíže konkretizuje vztahy NATO s Ruskem a Ukrajinou.

Posílení programu PřP považuje spolková vláda za součást procesu rozšiřování NATO. Mělo by tak, podle jejího názoru, dojít k posílení mechanismů spolupráce Aliance jak se státy, které byly pozvány k jednáním o přistoupení k NATO v prvním kole, tak se státy, kterých se to bezprostředně netýká, ač projevují o členství v koalici eminentní zájem (z pohledu středovýchodní Evropy Slovinsko, Slovensko), ale také se státy, které v nejbližší budoucnosti signovat Washingtonskou smlouvu nehodlají (Švýcarsko, Rakousko).

Obecně má podle vedení a velení Bundeswehru proces posílení PřP směřovat ke zmenšení rozdílu mezi členskými a partnerskými zeměmi, k většímu vtažení partnerů do Aliance, k jejich širší účasti na jednáních výborů NATO, ke zvýšení vojenské přítomnosti partnerů na hlavním

štábu NATO SHAPE, eventuálně ke zřízení styčného vojenského zastoupení v atlantických a východních regionálních velitelstvích. K posílení PfP byla vytvořena Skupina na vysoké úrovni (SLG), jejíž úkolem je vypracování návrhu na minimalizaci rozdílů mezi členy Aliance a partnery, ovšem mimo článku 5 Washingtonské smlouvy. Do doby přijetí prvních států do NATO jim SRN nabídl stáží na rozhodovacích a pracovních místech civilní a vojenské spolupráce Německa s Aliancí.

Do aktivit souvisejících s konkrétním podílem na obraně spojeneckého území nebudou partnerství až do doby svého plného členství v NATO konkrétně a s jistými pravomocemi zapojování. Z pohledu evropských zemí je pravděpodobné, že posílené PfP bude představovat víceméně jednostrannou nabídku Aliance vůči partnerským zemím, které ji v závislosti na svém zájmu a možnostech mohou a nemusejí využít. Jasným záměrem NATO, který zřetelně prosazuje SRN, je snaha o to, aby se PfP stalo zajímavým i pro Rusko.

NACC a Partnerství pro mír výrazně přispěly k rozvoji kooperativních bezpečnostních opatření NATO v Evropě. Patrně nejnázornějším příkladem výsledku úsilí NATO v rámci PfP byla evidentně úspěšná účast Aliance v IFOR a SFOR ve spolupráci s partnery. Spolková republika Německo uznává přetrvávající hodnotu a úspěch těchto snah k vytvoření co nejširších prostředků konzultací a spolupráce se všemi, kteří usilují o rozvoj stabilnějšího evropského bezpečnostního prostoru. Mezi státy střední a východní Evropy v tomto smyslu SRN vysoce hodnotí právě pozvané státy do NATO, tj. Polsko, ČR a Maďarsko. Rovněž uznává, že toto úsilí může a mělo by být dále zdokonalováno, hlavně rozvojem činnosti EAPC. Tento orgán podle současného názoru vedení německých ozbrojených sil vytvoří politický a vojenský konzultativní proces, který půjde nad rámec rozsahu a struktury dřívější NACC, ale také projektu Partnerství pro mír. Partnerům EAPC bude možné poskytnout nezbytný mechanismus k podpoře politického dialogu s Aliancí a také zajistit účast na zvýšené vojenské spolupráci prostřednictvím rozšířeného projektu PfP. Jeho posilování by podle představitelů spolkového ministerstva obrany měly iniciovat především koaliční státy, již má partnerství.³⁾

V rozvoji vojenských vztahů NATO a ZEU se státy střední a východní Evropy příkládá spolkové ministerstvo obrany (SMO) také značný význam tzv. společnému kombinovanému skupení sil (Combined Joint Task Forces – CJTF), někdy také označovaného jako koncepce kombinované společné jednotky zvláštního určení.⁴⁾

Kromě zdokonalení spolupráce mezi NATO a ZEU by měla být také usnadněna účast nečlenských států NATO pro plnění společných úkolů v mírových a humanitárních misích pod vedením ZEU, což bylo dosud neproveditelné.

Ve vztahu k ZEU a mnohonárodnímu Euroboru (SRN, Francie, Belgie, Španělsko) hájí Německo stanovisko postupného zapojování Polska, ČR a Maďarska, méně již Slovenské republiky. Argumentuje mj. úspěšnou participací těchto zemí na operacích OSN a NATO na Balkáně.

SMO a spolkové ministerstvo zahraničí mají zájem také na koordinaci činností Německa se státy CEFTA v oblasti implementace Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě a Závěrečného aktu jednání o početních stavech osob v konvenčních ozbrojených silách v Evropě, rovněž tak v případě Vídeňského dokumentu 94 a Smlouvy o otevřeném nebi. Pravidelné kontakty jsou udržovány např. v průběhu konferencí a setkání náčelníků verifikačních středisek organizovaných koordinacím a verifikačním výborem NATO.

Určité nové momenty do vztahů SRN – mohou v budoucnu přinést další státy střední Evropy, zejména ve smyslu jejich možné větší stability, Ustavující akt o vzájemných vztazích, spolupráci a bezpečnosti mezi NATO a Ruskou federací a Charta o zvláštním partnerství mezi NATO a Ukrajinou.

B.V.2.b Bilaterální úroveň

Základem militární spolupráce SRN s Maďarskem, Polskem, ČR a Slovenskem jsou dvoustranné smlouvy a ujednání o vojenské spolupráci v různých oblastech života a činnosti ozbrojených sil. Realizuje se dále na základě ročních Plánů dvoustranné spolupráce a bilaterálních rozhovorů mezi delegacemi rezortů obrany SRN a partnerských států střední a východní Evropy.

Oblasti a obsah vzájemných vojenských kontaktů dále určují a konkretizují většinou semestrální schůzky ministrů obrany a generálního inspektora Bundeswehru s náčelníky generálních štábů ozbrojených sil Maďarska, Polska a České republiky. Tato forma spolupráce není doposud plně rozvinuta mezi SRN a Slovenskem.

Aktivity německých ozbrojených sil ve vztahu k rezortům obrany států střední a východní Evropy jsou soustředěny do následujících oblastí:

- výměna informací o otázkách mezinárodní a bezpečnostní politiky a evropských krizových regionech,
- kontrola zbrojení a odzbrojení,
- pomoc při jazykové, velitelské a odborné přípravě příslušníků armád středoevropských států,
- personální a sociální problematika a předávání zkušeností z fungování německé koncepce tzv. „vnitřního vedení“ příslušníků ozbrojených sil, založené na jejich politické přípravě a ztotožnění se s modelem „občana v uniformě“,
- výcvik a společná dvou – a vícestranná vojenská cvičení,
- reforma ozbrojených sil a základní činnost jednotlivých druhů ozbrojených sil a druhů vojsk,
- komunikace a informatika, systémy velení a řízení,
- řízení letového provozu a aktivity protivzdušné obrany,
- tvorba vojenského rozpočtu a jeho čerpání,
- společný výzkum a vývoj v obranném průmyslu a speciální výrobě,
- demokratická kontrola činnosti ozbrojených sil,
- s armádami České republiky a Polska přeshraniční styky mezi konkrétními útvary a jednotkami dislokovanými poblíž státní hranice.

Zaměření spolupráce sleduje především pomoc a kooperaci při plnění plánů ozbrojených sil jednotlivých zemí při dosahování interoperability a kompatibility s armádami členských států NATO, dosahování shodných standardů a systematizaci katalogových dat. Bundeswehr z hlediska výzbroje, organizace a výcviku stojí na předním místě atlantického společenství. Důraz je kladen na interoperabilitu lidských zdrojů. Podle prohlášení spolkového ministra obrany V. Rüheho při jednáních s ministrem obrany České republiky M. Výborným k modernizaci výzbroje nových členů NATO není třeba nějaké zvláštní kompatibility. Ve stávajících zemích Aliance je podle něj výzbroj také značně diverzifikovaná a více či méně zastaralá.⁵⁾

Zvláštní pozornost věnuje SRN legislativní úpravě spolupráce v oblasti produkce speciální výroby.

V roce 1997 věnovalo vedení a velení německých ozbrojených sil mimořádnou pozornost spolupráci při výcviku jednotek předurčených k plnění úkolů mírových operací a sjednávání bilaterálních smluv o pomínkách pobytu německých vojsk na území pozvaných států do NATO a naopak.

V případě Polska se jednalo rovněž o rozvoj trilaterálních vojenských vztahů spolu s Dánskem v rámci Baltského trojúhelníku a s Francií v rámci Výmarského trojúhelníku.

Na bilaterální úrovni byly také, více než v minulosti, navazovány styky prostřednictvím nevládních a neparlamentních orgánů a organizací. Prim při těchto kontaktech hrály Nadace K. Adenauera a H. Seidla.

Počet bilaterálních vojenských aktivit v roce 1997 (podle Plánů dvoustranné spolupráce, kterým ovšem nezahrnují všechny akce, např. vysokých vojenských škol, výzkumných institucí, příhraničních útvarů) je na přibližně stejné úrovni jako v minulých letech. Nejpočetnější je u Polska – okolo 150 akcí, následuje Česká republika, poté Maďarsko, nejnižší frekvence styků je německo-slovenská. U PR a ČR roste počet akcí díky rozšiřování užitečné přeshraniční spolupráce. Společným trendem je přenášení vzájemných aktivit z úrovně ministerstev obrany a generálních štábů na nižší stupně a složky a předávání zkušeností formou stáží u konkrétních útvarů a zařízení Bundeswehru.

Výrazným konkurentem pro uplatňování vlivu německé armády v ozbrojených silách států střední a východní Evropy je rozvinutý americký program Military to Military (Mil to Mil) v těchto zemích, který kromě cvičení a vzdělávání zahrnuje všechny sféry činnosti ozbrojených sil. Zbývající dvě jmenované oblasti pokrývají jiné projekty americké armády, např. vzdělávací projekt IMET.

B.V.2.b.1. SRN – Maďarská republika

Vojenská spolupráce SRN s Maďarskem je založena na Smlouvě o spolupráci ve vojenské oblasti z roku 1993. Mezivládní Dohoda o ochraně utajovaných skutečností z roku 1995 umožňuje výměnu poznatků utajeného charakteru především v oblasti vojenských technologií a výzkumu a vývoje speciálního vojenského materiálu.⁶⁾

Rozpracována je Dohoda o pobytu vojsk na cizím území, tj. kontingentů Bundeswehru v Maďarsku a maďarské armády v SRN. Německo má zájem na rychlém uzavření smlouvy také z hlediska využívání základen na maďarském území pro doplňování sil a prostředků určených pro jednotky na Balkáně.

Připravovaná novelizovaná Smlouva o vojenské spolupráci bude zahrnovat následující oblasti:

- bezpečnostní a vojenská politika,
 - branné zákonodárství a vojenské právo,
 - problematika vnitřního vedení příslušníků ozbrojených sil,
 - vojenské aspekty kontroly zbrojení a odzbrojení,
 - vzdělávání vojenského a civilního personálu,
 - vojenské lékařství, historie, geografie, topografie,
 - životní prostředí,
 - nasazení ozbrojených sil v rámci mírových operací, pomoc při katastrofách, humanitární pomoc.
- Specifikami spolupráce německých ozbrojených sil s maďarskou armádou je výměna informací o situaci na území bývalé Jugoslávie a vůbec na Balkáně, vnitřní řízení ozbrojených sil, ochrana životního prostředí, zasazení ozbrojených sil při likvidaci živelných katastrof a při humanitární pomoci, společná cvičení záchranné a vyhledávací služby a stáže většího počtu vojenských maďarských vědeckých pracovníků na univerzitách a akademii Bundeswehru v Mnichově a Hamburku, jakož i ve Středisku „vnitřního vedení“ v Koblenzi.

B.V.2.b.2. SRN – Polská republika

Východisky dvoustranné militární spolupráce SRN s Polskem jsou Dohoda o spolupráci mezi rezorty obrany z roku 1993 a Rámcová dohoda o vojenské spolupráci z roku 1994 – na úrovni náčelníků generálních štábů, která tvoří základ pro uzavírání Partnerství mezi svazky a útvary Bundeswehru a Polské armády.

Další legislativní základnu tvoří:

- Smlouva o zabránění konfliktů na moři,
- Dohoda o spolupráci vojenského letectva v případě nouze,
- Dohoda o vyhledávací a záchranné službě,
- Společné prohlášení o spolupráci v oblasti PVO.

V roce 1997 byla signována Dohoda o zbrojní spolupráci, která je zaměřena především do oblasti vojenského námořnictva a produkce prostředků pro vyhledávací a záchrannou službu.

Rozpracovány jsou Smlouva o pohybu vojsk na území druhého státu a Dohoda o ochraně utajovaných skutečností.

Zájem Bundeswehru je ve vztahu k Polské armádě soustředěn na „vnitřní vedení“ příslušníků armády, na otázky duchovní služby, na přípravu poddůstojníků, hledání možností vědecké a vědeckotechnické spolupráce, na uzavírání Partnerství mezi útvary, na výcvik a spolupráci mezi jednotkami vojenského námořnictva a přeshraniční spolupráci.

Úspěšně se rozvíjí vojenská spolupráce v rámci Výmarského (SRN, Francie, Polsko) a Baltského (SRN, Dánsko, Polsko) trojúhelníku, především v oblasti společných vojenských cvičení a ročních konzultací nejvyšších armádních představitelů zúčastněných zemí. Programy trilaterální vojenské spolupráce jsou dále zaměřeny na ministerská jednání, cvičení v duchu PFP, workshopy, spolupráci v oblasti peacekeepingu. Kooperaci zajišťují trilaterální pracovní skupiny.⁷⁾

Další prohloubení spolupráce v tomto ohledu SRN očekává až po vstupu Polska do NATO. V kruzích NATO se diskutuje o možnosti dislokace regionálního velitelství Aliance na území Polska, po rozšíření NATO. Jednalo by se zřejmě o dosavadní velitelství umístěné v německém Rendsburgu.

Zvažuje se také eventualita vytvoření multinárodního sboru s velitelstvím v Potsdamu, ve kterém by byla každá armáda (mj. SRN a Polsko) zastoupena jednou divizí. V této souvislosti můžeme také připomenout zájem, který projevilo Německo na vytvoření obdobného sboru za účasti SRN, Polska a ČR.

Ve vztahu k SRN se ze strany Polska jedná o nejintenzivnější vojenské zahraničněpolitické bilaterální aktivity. Po nich následují USA, dále Francie a ČR. Změnu kvality ve vzájemných vojenských stycích váže SRN kromě vstupu Polska do NATO na vytvoření přesného legislativního rámce nové spolupráce.

B.V.2.b.3. SRN – Česká republika

Základem bilaterální vojenské spolupráce SRN s ČR jsou:

- Ujednání mezi Federálním ministerstvem obrany České a Slovenské Federativní Republiky a Spolkovým ministerstvem obrany Spolkové republiky Německo o zabezpečení pobytu příslušníků Československé armády ve Spolkové republice Německo a příslušníků vojska Spolkové republiky Německo v České a Slovenské Federativní Republice v průběhu jejich služebních návštěv, podepsané v Praze dne 8. listopadu 1990,
- Ujednání mezi Ministerstvem obrany České a Slovenské Federativní Republiky a Spolkovým ministerstvem obrany Spolkové republiky Německo k zabezpečení výměny informací o letech vojenských letadel v prostoru přiléhajícím ke státní hranici mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo, podepsané v Praze 25. června 1992,
- Ujednání mezi Ministerstvem obrany České republiky a Spolkovým Ministerstvem obrany Spolkové republiky Německo o spolupráci ve vojenské oblasti, podepsané v Bonnu dne 24. května 1993.

V červenci 1997 byly podepsány Smlouva o spolupráci v oblasti vzdělávání a Ujednání o spolupráci při výzkumu a vývoji obranného materiálu, na úrovni náměstků ministrů obrany.⁸⁾

Předmětem negociace jsou nová Smlouva o výměně informací o letech na společné hranici, Smlouva o spolupráci v oblasti koordinace vojenských kmitočtů, Smlouva o spolupráci topografických služeb a Smlouva o statusu sil – tzv. bilaterální SOFA (Status of Force Agreement).⁹⁾

Gesci nad uzavřením dohody o ochraně utajovaných skutečností má na naší straně ministerstvo vnitra. Prioritami SRN ve vztahu k ČR jsou expertní jednání k zabezpečení letového provozu a jednání odborníků protivzdušné obrany, organizace, plánování a zabezpečení spojení na operačním a taktickém stupni, spojovací a informační systémy, spolupráce zdravotnických služeb, ekonomická

a finanční problematika, otázky tvorby obranného rozpočtu, výcvik a společná cvičení, jazyková a odborná příprava příslušníků rezortu obrany.

V roce 1996 participovaly jednotky AČR a BW na cvičeních „v rámci“ a „v duchu“ Partnerství pro mír. Jejich námětem ve většině případů byly nácviky mírových operací a provádění humanitární pomoci. Obdobný účel sledují i bilaterální německo-česká vojenská cvičení, mezi kterými již svoji tradici založila každoroční cvičení mechanizovaných jednotek pod názvem OLŠINA. Pozornost je také věnována velitelsko – štábním cvičením a nácvikům se spojovací technikou.

V průběhu let 1993–97 byla v oblasti vzdělávání trvale poskytována německou stranou konkrétní pomoc v přípravě odborníků rezortu.¹⁰⁾

Do budoucna je ministerstvem obrany plánováno výrazné prohloubení vzájemných kontaktů na nižších úrovních, zejména mezi jednotkami příhraničních útvarů. Předpokládá se i zintenzivnění výměny informací, hlavně v oblasti bezpečnosti a vojenské politiky.

B.V.2.b.4. SRN – Slovenská republika

Bilaterální militární spolupráce mezi SRN a Slovenskem je založena na Dohodě mezi Ministerstvem obrany Slovenské republiky a Spolkovým ministerstvem obrany Spolkové republiky Německo o spolupráci ve vojenské oblasti, na Dohodě mezi MO SR a SMO SRN o podmínkách oboustranného zabezpečení oficiálních a pracovních návštěv, Dohodě mezi MO SR a SMO SRN o podmínkách spolupráce v oblasti vzdělávání vojenského a civilního personálu. MO SR má zájem podepsat dohodu o vojenské technické pomoci a o pomoci v obranném plánování a rozpočtování.

Prioritami ve vojenské spolupráci jsou bezpečnostní a vojenská politika, branný zákon a vojensko-právní otázky, „vnitřní vedení“ a duchovní služba, organizační struktury, plánování v ozbrojených silách, oblast PVO.

Překážkou v dalším rozvoji německo-slovenských vojenských styků a omezení zájmu Bundeswehru jsou kromě výhrad vůči řešení vnitropolitických otázek slovenskou vládou nedostatky při zajišťování vojenských akcí ze slovenské strany. Z tohoto důvodu nebylo např. v uplynulých letech uskutečněno žádné rozsáhlejší dvoustranné vojenské cvičení. SRN nemá také zájem na využívání kapacit slovenského obranného průmyslu.

V německo-slovenských vztazích je značná důležitost přikládána vedení odborných rozhovorů, které zahrnují oblasti výcviku, radioelektronického boje a komunikace, personální práce a mobilizačních otázek. Pomoc SRN je dále zaměřena na vojenské právo, logistiku, činnost vojenské policie a protivzdušné obrany.

Vzhledem k tomu, že Slovensko nebylo pozváno v první vlně ke vstupu do NATO, nelze do budoucna počítat s prohloubením spolupráce, resp. zvýšením pomoci Bundeswehru rezortu obrany Slovenské republiky.

B.V.3. ZÁVĚRY

1. Prvořadým zájmem Spolkové republiky Německo ve sféře bezpečnostní a vojenské politiky je její aktivní působení v západních politicko-bezpečnostních uskupeních ve smyslu posilování jejich úlohy při budování nového bezpečnostního systému v Evropě. Z toho vyplývají její prioritní vojenská kontakty se státy NATO, resp. ZEU a podíl na posilování evropské bezpečnostní a obranné identity.
2. Eminentní zájem má spolková vláda na vytváření příznivých vztahů s Ruskem jako se státem, silně ovlivňujícím celkovou vojensko-politickou situaci na kontinentě a rovněž s Ukrajinou, potenciálně výrazným destabilizačním prvkem v Evropě. Proto také přivítala nové formy spolupráce NATO s těmito státy, jež byly uzavřeny v roce 1997.

3. Střední a východní Evropu posuzuje SRN jako velmi důležitou oblast z hlediska geostrategické polohy a možného zdroje či teritoriálního transferu současných rizik a ohrožení.
4. Politika SRN vůči státům střední a východní Evropy se aktivizuje na multilaterální úrovni v kontextu s madridským rozhodnutím o rozšíření Aliance. Hlavním cílem spolkové vlády a Bundeswehru je participace na vytvoření příznivých podmínek pro co nejrychlejší plnohodnotné zapojení PR, ČR a Maďarska do NATO, perspektivně do ZEU. SRN se bude nadále podílet na dosahování potřebné interoperability a kompatibility ozbrojených sil těchto států s armádami členských států Aliance.
5. Německo hodlá především zabezpečit svoji východní hranici proti možným důsledkům nestability ve východní části Evropy (Ukrajina, Rusko).
6. Vedení Bundeswehru v posledním období projevuje zvýšený zájem na rozvoji spolupráce se státy střední a východní Evropy v oblasti speciální výroby. Svědčí o tom řada uzavřených relevantních ujednání v roce 1997.
7. Nejvyšší kontakty ve vojenské oblasti udržuje Spolková republika Německo s Maďarskem. Např. pouze mezi těmito státy (ve formátu střední a východní Evropy) byla podepsána Smlouva o utajovaných skutečnostech, která umožňuje prohlubovat vzájemnou spolupráci, zejména v oblastech výzkumu, vývoje a provozu zbraní a bojové techniky a při výměně informací zpravodajských služeb. Rozšiřuje současně možnosti posilování vlivu Bundeswehru na maďarskou armádu, což vytváří pro SRN pozitiva např. při řešení logistického zabezpečení jednotek Bundeswehru, které se přes maďarské území transportují k plnění misí OSN a NATO na Balkán.
8. Velmi dobře lze hodnotit militární spolupráci SRN s Polskem. V oblasti Baltského moře se rovněž výrazně, za podpory Německa, angažuje Dánsko. Společná vojenská politika těchto tří států se projevuje především ve vztahu k pobaltským zemím. Dobrá spolupráce SRN a Polska ve vojenské oblasti je jistě i odrazem ustálených politických vztahů těchto republik. V uplynulém období věnovalo vedení a velení Bundeswehru značnou pozornost vytváření předpokladů pro zapojení Polska a jeho armády do velitelských struktur NATO, především z pohledu přípravy osob. Tato skutečnost se rovněž týká přípravy nových velitelství společných vojenských jednotek Německa a Polska, spolu s Dánskem a Francií.
9. Na standardní úrovni je německá militární politika vůči ČR. Z našeho pohledu jsou tyto vztahy k Německu na druhém místě, po Spojených státech amerických. Velení Bundeswehru výrazně napomáhá rezortu obrany v dosahování interoperability a kompatibility s atlantickými armádami a při konzultacích v oblasti odzbrojování, např. v rámci OBSE a při naplňování Smlouvy o konvenčních ozbrojených silách v Evropě. Na velmi dobré úrovni se rozvíjejí tzv. přeshraniční styky konkrétních útvarů a zařízení, které kromě vojenského efektu přispívají k překonávání pozůstatků minulosti. V mnoha směrech jsou hodnoceny jako příklad pro rozvoj česko-německé spolupráce i v jiných společenských sférách. Určité kritice ze strany Bundeswehru byla podrobena menší vstřícnost české strany při pomoci SRN v personálních otázkách období finálního zapojování, zejména v oblasti vzdělávání a posléze umístování českých absolventů škol a kurzů v SRN v Armádě ČR.
10. Nejmenší zájem ve sféře vojenského působení ve středovýchodní Evropě projevuje SRN vůči Slovensku. Objektivně se může tento proces prohlubovat po madridském rozhodnutí o rozšíření Aliance, kdy Slovensko nebylo v první vlně k přistoupení vyzváno. Zlepšení vojenských vztahů Německo také podmiňuje zlepšením demokracie, rychlejší realizací ekonomických reforem a řešením otázky maďarské národnostní menšiny.
11. V období finální přípravy Polska, Maďarska a ČR ke vstupu do NATO, lze předpokládat zvýšený zájem SRN na kvalitativním rozvoji militární spolupráce s těmito státy. Paralelně s tím ovšem také důraznější kontrolu efektivního využívání vynaložených prostředků a pomoci jejich armádám.

Seznam použité literatury a materiálů

- Armáda Slovenskej republiky 1995, vojenská informačná a tlačová, agentúra, Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Bratislava 1995.
- Joffe, J.: After Bipolarity: Germany and European Security, Adelphi Paper II/1994, London 1994.
- Kohl, H.: Projev na 33. Mnichovské konferenci „Bezpečnost pro nadcházející Evropu“, Mnichov, únor 1996.
- National defense 95 (Republic of Hungary, Ministry of defense), Press Office of Ministry of Defence, Budapest 1995.
- Polish Armed Forces, Press and Information Office of Ministry of Defense, Warszawa 1995.
- Richter, F.C.: Wo es militärisch nichts mehr auszubalanzieren gibt, Truppenpraxis V–VI/1993, Bonn 1993.
- Stoltenberg, G.: Europäische Sicherheitspolitik und transatlantisches Verhältnis in einer Zeit des Wandels, Soldatentechnik VI/1991, Bonn 1991.
- Svěrák, A.: Bezpečnostní politika SRN, Výběr statí pro profesní přípravu, Impuls I/1995, Praha 1995.
- Weisbuch 1994 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr, Bundesministerium der Verteidigung 1994.
- Materiály a záznamy z oficiálních a pracovních jednání představitelů rezortů armády ČR a SRN v letech 1996–1999

Poznámky

- ¹⁾ Tento úkol získal na významu usnesením Spolkového ústavního soudu z roku 1994 o možnosti nasazení bojových jednotek Bundeswehru mimo hranice Německa a smluvně vázané oblasti.
- ²⁾ Pomoc ozbrojených sil SRN při letošních záplavách se velmi osvědčila stejně jako pomoc příslušníků armád Polska a České republiky. Ministerstvo obrany SRN iniciovalo na rezortní úrovni s těmito zeměmi výměnu zkušeností z praxe a dílu ozbrojených sil na likvidaci následků záplav.
- ³⁾ Z tohoto názoru vyplynulo i poněkud skeptické stanovisko spolkového ministerstva obrany k české iniciativě k uspořádání mezinárodních seminářů k problematice posilování projektu Partnerství pro mír. Pražský březnový a květnový workshop NATO v Praze v roce 1997 se ale oproti německému očekávání setkaly se značným úspěchem.
- ⁴⁾ Podle SMO patří ke klíčovým elementům restrukturalizace Aliance a základům jejího dalšího rozvoje směrem k rozvoji evropské bezpečnosti a obranné identity (ESDI). CJTF má v případě potřeby umožnit vyčlenění potřebných zdrojů NATO pro provádění mírových operací i bez přímé účasti USA. Základem mají být komponenty, vytvořené z jednotlivých spojeneckých velitelství. Mnohonárodní kombinované formace Aliance, zřízené pro eventuelní společné operace a disponující potřebnými silami a prostředky, tak budou reagovat pružněji, účinněji a rychleji než dosud. Bude to umožněno vyčleněním tzv. oddělitelných součástí ze stávajících struktur, nezbytných pro vedení budoucích společných operací jak pod velením NATO, tak ZEU. SRN předpokládá, že po vstupu nových zemí do NATO budou jejich armády participovat na akcích CJTF. Spolkové ministerstvo obrany proto sleduje, aby především výcvikové aktivity „v rámci“ a „v duchu“ PFP byly směřovány na procvičování společného plnění úkolů ve formátu jednotek CJTF. Stejně tak hodlají orientovat i budoucí příslušné bilaterální aktivity se zeměmi střední a východní Evropy.
- ⁵⁾ Mezi základní prvky interoperability (IO) rezortu obrany ČR patří IO spojovacích prostředků, jazykové připravenosti, využitelnost jednotek pro operace v rámci PFP, interoperabilita leteckých navigačních systémů.
- ⁶⁾ SRN se zajímá v tomto smyslu o spolupráci v oblasti elektrotechniky a výpočetní techniky v rámci systémů velitelství a řízení a v oblasti protivzdušné obrany. Rovněž má zájem o spolupráci při údržbě a provozu společných druhů letadel, kterými jsou např. bojové letouny sovětské a ruské proveniencí MiG–29. SRN dále realizuje v maďarské armádě program na podporu výchovy a vzdělávání jejich příslušníků hlavně ve školách a zařízeních Bundeswehru.
- ⁷⁾ Memorandum o porozumění mezi ministerstvy obrany Dánska, SRN a Polska bylo podepsáno v roce 1995 v Kodani. Spolupráci zahájila námořní a pozemní cvičení. Ministři obrany Polska, SRN a Francie podepsali v listopadu 1997 deklaraci o třiletém programu, podle něhož budou každoročně pořádána společná vojenská cvičení, setkání vojenských expertů a školení polských důstojníků.
- ⁸⁾ Cílem ujednání je podpora společného výzkumu a vývoje v oblasti vojenské techniky, koordinační činnost při realizaci vojensko-technických záměrů, výměna zkušeností na úseku vojenské techniky a nákupu vojenského materiálu. K realizaci Ujednání byla vytvořena společná koordinační skupina.
- ⁹⁾ Smlouvy typu SOFA podepisují státy programu PFP s NATO. Upravují podmínky pobytu vojsk na území cizích států, zejména při vojenských cvičeních. Podléhají ratifikaci parlamentů smluvních zemí.
- ¹⁰⁾ Výrazem této spolupráce a pomoci je mj. i to, že v uvedeném období německá strana ve školících a vzdělávacích zařízeních Bundeswehru umožnila 159 příslušníkům rezortu obrany získat vzdělání v různých formách studia. Z toho 81 absolvovalo odborné, 61 prošlo jazykovou přípravou, dlouhodobé studium navštěvovalo 16 vojáků z povolání.

B.VI. EKONOMICKÉ VZTAHY SRN KE STÁTŮM STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY

KAREL ZEMAN, BORIS GREXA

B.VI.1. VÝCHOZÍ PODMÍNKY VAZEB VYBRANÝCH STÁTŮ STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY S EKONOMIKOU SRN¹⁾

Ekonomické vztahy SRN ke státům střední a východní Evropy, zejména k bezprostředně geograficky sousedícím státům (tj. k České republice a k Polsku) a ke dvěma státům střední Evropy, které na uvedené sousední státy navazují (tj. ke Slovensku a k Maďarsku), je dán nejen jejich geografickou polohou a historicky vytvořenými ekonomickými vazbami, ale i ekonomickým rozměrem, výkonností ekonomik, ekonomickou absorpční schopností a zejména dosavadním průběhem transformace těchto ekonomik k tržnímu systému.

Z hlediska **rozměru ekonomik** uvedených čtyř států mají první tři z nich do určité míry blízko k sousedním třem státům s vyspělou tržní ekonomikou (tj. Nizozemsku, Rakousku a Švýcarsku) viz údaje v tabulkách 1 a 2.

Skupina uvedených čtyř středoevropských států je tvořena dvěma ekonomikami s obdobným rozměrem (z hlediska počtu obyvatelstva, zaměstnanosti a HDP), tj. Českou republikou (ČR) a Maďarskem, malou ekonomikou, tj. Slovenskou republikou (SR), a státem se středním rozměrem ekonomiky, tj. Polskem.

Z hlediska počtu obyvatelstva představují tyto čtyři státy trh se **značnou absorpční kapacitou** (kolem 64 mil. obyvatel v roce 1996) pro produkci zboží a služeb německé ekonomiky (tj. kolem 79 % počtu obyvatel SRN).

Také trh pracovních sil (charakterizovaný celkovou zaměstnaností) těchto čtyř států představuje kolem 76 % trhu pracovních sil SRN (v roce 1996). Jeho stále existující dočasná komparativní výhoda je levná pracovní síla s relativně vysokou úrovní kvalifikace, což vytváří příznivé předpoklady pro rozvoj kooperačních vztahů mezi těmito ekonomikami a ekonomikou SRN.

Vzájemné vazby ekonomik uvedených čtyř středoevropských států s ekonomikou SRN jsou v uplynulém období ovlivňovány **průběhem jejich transformačního procesu** k tržnímu systému.

Po období „transformační recese“ (1990–1993) je postupně obnovována dynamika ekonomického růstu (1994–1996) na výrazně vyšší úrovni meziročních temp hrubého domácího produktu (HDP), zvláště v roce 1995, než v SRN. Nepříznivý ekonomický vývoj v České republice od druhé poloviny 1996 se promítá do podstatnějšího zvolnění meziroční dynamiky HDP v průběhu roku 1997. Také dynamika maďarské ekonomiky je v letech 1996–1997 srovnatelně nižší než dynamika ekonomiky německé (viz údaje v tabulce 3).

Za předpokladu udržení a obnovení rychlejší dynamiky ekonomického růstu (HDP) v uvedených čtyřech středoevropských zemích než v SRN i v budoucím období (v období do roku 2000), by mohly být vytvářeny reálné podmínky pro zahájení snižování rozdílů v dosaženém stupni ekonomického rozvoje a ve výkonnosti jejich ekonomik vůči ekonomice SRN. Realizace těchto předpokladů by příznivě ovlivňovala kvantitativní a kvalitativní parametry ekonomických vztahů SRN k těmto státům střední Evropy.

V období uplynulých sedmi roků se do určité míry zhoršily vzájemné relace ukazatelů **dosaženého stupně ekonomického rozvoje a výkonnosti ekonomik** těchto čtyř států střední Evropy (viz údaje v tabulkách 4 a 5). Jejich uvedený vývoj byl ovlivňován zejména již zmíněným výrazným útlumem ekonomické aktivity v těchto transformujících se zemích v období do roku 1993).

Pokud jde o dosažený **stupně ekonomického rozvoje** (měřený ukazatelem HDP na obyvatele k nejméně zhoršení relací vůči SRN (=100) došlo v období 1990–1996 u České republiky i když si zachovává stále relativně příznivější relace tohoto ukazatele vůči SRN (tj. 53 % jeho úrovně v roce 1996) než zbývající tři státy (viz údaje v tabulce 4).

Z hlediska srovnání **úrovně výkonnosti** ekonomik těchto čtyř států (měřené ukazatelem HDP na zaměstnanou osobu v národním hospodářství), pouze Česká republika ještě v roce 1996 neprošla zhoršením relací tohoto ukazatele (vůči jeho úrovni v SRN) proti roku 1990. Také u tohoto ukazatele dosahuje ale příznivější relace v jeho úrovni (spolu se Slovenskou republikou) než Maďarsko a Polsko, tj. kolem 45 % jeho úrovně dosahované v roce 1996 v SRN (viz údaje v tabulce 5).

Porovnání úrovně těchto dvou základních ukazatelů (stupně ekonomického rozvoje a výkonnosti ekonomik) ve třech sousedních státech SRN s vyspělou tržní ekonomikou (tj. v Nizozemsku, Rakousku a Švýcarsku), ukazuje na dosahování obdobné nebo vyšší úrovně než v SRN, což nezůstává bez vlivu na kvalitu (ale i kvantitu) vazeb jejich ekonomik s ekonomikou SRN.

Uvedené srovnání výchozích národohospodářských parametrů ekonomik čtyř států střední a východní Evropy umožňuje konstatovat, že jejich ekonomické vztahy se SRN jsou ovlivňovány **malým rozměrem jejich ekonomik** (s určitou výjimkou Polska, jehož ekonomika se přibližuje střednímu ekonomickému rozměru vůči ekonomice SRN) a **srovnatelně nižší úrovni dosaženého stupně ekonomického rozvoje a výkonnosti jejich ekonomik**.

B.VI.2. VZÁJEMNÉ TOKY ZAHRANIČNÍHO OBCHODU

Kvantita a kvalita zapojení ekonomik čtyř států střední a východní Evropy do světové mezinárodní dělby práce a do vazeb s ekonomikou SRN je ovlivňována nejen již zmíněným stupněm ekonomického rozvoje (a výkonnosti jejich ekonomik), ale také jejich ekonomickým rozměrem. Za jinak stejných podmínek země s menším rozměrem vykazují vyšší míru zapojení do mezinárodní dělby práce (měřenou např. podílem vývozu a dovozu na HDP).

Ze čtyř analyzovaných zemí vykazuje Česká republika spolu se Slovenskou republikou velmi vysokou **míru zapojení do MDP** – na obdobné úrovni jako např. Nizozemsko (viz údaje v tabulce 6). Zvláště velmi vysoká míra zapojení je u obou států na straně dovozu (výrazně vyšší než u srovnávaných menších západoevropských zemí).

Z uvedených údajů o míře zapojení jak ČR, tak SR, je zřejmá **značná citlivost jejich ekonomik na vývoj rozhodujících odběratelských trhů**.

Vysoká **teritoriální koncentrace** zapojení ekonomik čtyř analyzovaných států střední a východní Evropy do MDP prostřednictvím zahraničního obchodu, zejména se SRN, ukazuje na rozhodující význam vývoje její ekonomiky pro ekonomický růst těchto zemí (viz údaje v tabulce 7).

V období uplynulých sedmi roků velmi výrazně vzrostl podíl SRN jak na zbožovém vývozu, tak na zbožovém dovozu těchto čtyř států. Zvláště vysoký je podíl SRN (v roce 1996) v teritoriální struktuře polského (34,4 %) a českého (36,0 %) vývozu na světové trhy. Také podíl SRN na krytí dovozních potřeb polské (24,7 %) a české (29,8 %) ekonomiky je značně vysoký.

Vysoká teritoriální koncentrace zbožového zahraničního obchodu států střední a východní Evropy na trh SRN a její další růst v budoucím období může vytvářet řadu problémů v souvislosti s vývojem konjunkturálního cyklu. Recese německé ekonomiky, resp. zvolnění ekonomického růstu, zvyšuje tlak na domácí producenty s vysokými náklady na pracovní sílu (např. v roce 1995 dosahovaly podle odhadu hodinové náklady na pracovní sílu ve zpracovatelském průmyslu v SRN kolem 31,88 USD) a vytváří prostor pro dovozce ze zemí s nízkými náklady na živou práci, tj. z analyzovaných středoevropských a východoevropských států (podle uvedeného odhadu dosahovaly hodinové náklady na pracovní sílu ve zpracovatelském průmyslu v roce 1995 v ČR kolem 1,30 USD, v Maďarsku 1,70 USD a v Polsku 2,09 USD).²⁾ Naproti tomu obnovení dynamiky ekonomického růstu (tj. konjunkturální vzestup) oslabuje tlak na domácí výrobce v SRN a tím do určité míry oslabuje šanci vývozců ze sousedních východoevropských zemí.

Nicméně lze ale předpokládat, že dočasná komparativní výhoda absolutně nižších nákladů na pracovní sílu v těchto státech se udrží i v nejbližší budoucnosti. Její spojení s udržením a růstem kvalitativních parametrů vyvážené produkce z těchto států by mohl udržet a zvýšit jejich konkurenční schopnost na trhu SRN.

Přestože v období 1993–1995 zaznamenal **vývoj zahraničního obchodu SRN se státy střední a východní Evropy** nebyvalý růst (v roce 1995 vzrostl proti roku 1993 na straně vývozu SRN do této oblasti o 29 %, na straně dovozu dokonce o 44 % – viz údaje v tabulce 8), ve srovnání s dynamikou celkového zbožového vývozu (vzrostl o 16 %) a dovozu (vzrostl pouze o 9 %) SRN, je podíl této skupiny zemí na celkovém zbožovém vývozu (v roce 1995 dosahoval 8,2 %) a dovozu (v roce 1995 dosahoval 9,0 %) SRN stále relativně nízký.

Potenciální možnosti jeho růstu lze charakterizovat srovnáním dosahovaných objemů vývozu a dovozu na obyvatele SRN s hospodářsky vyspělými státy (viz údaje v tabulce 8).

Ze čtyř analyzovaných států SVE zaznamenává v období 1993–1995 nejrychlejší dynamiku vývozu SRN do České republiky a do Slovenské republiky. Obdobně je tomu tak i u dovozu SRN z těchto států. Česká republika vykazuje také daleko nejvyšší objem zbožového vývozu a dovozu SRN v přepočtu na obyvatele. Zdaleka ale nedosahuje hodnot zbožového zahraničního obchodu na obyvatele, který vykazují tři menší (resp. malé), sousední hospodářsky vyspělé státy.

Jak bylo již uvedeno, význam vzájemných vazeb mezi ekonomikami SRN a čtyř států SVE je dán také rozdílem jejich ekonomických rozměrů a jejich předchozím historickým vývojem (tj. orientací těchto čtyř států SVE na trhy členských států bývalé RVHP do roku 1989).

Přestože v posledních letech dochází ke zrychlení dynamiky zbožového zahraničního obchodu SRN s těmito státy, jejich podíl na celkovém vývozu a dovozu SRN je stále nízký, zejména ve srovnání s podílem tří malých států s vyspělou tržní ekonomikou (viz údaje v tabulce 9). Pouze Česká republika a Polsko směřují k dosažení 2% podílu na vývozu a dovozu SRN.

Celkový podíl čtyř uvedených států SVE na vývozu SRN v roce 1995 (4,7 %) nedosahuje výši podílu jak Nizozemska (7,3 %), tak Rakouska (5,4 %) a Švýcarska (5,4 %).

Také podíl těchto čtyř států na zbožovém dovozu SRN nedosahuje výše podílu Nizozemska (8,3 %) a je vyšší pouze ve srovnání s podílem Rakouska (3,6 %) a Švýcarska (4,4 %).

Z nárůstu podílu těchto čtyř států SVE na celkovém dovozu SRN v období 1993–1995 lze usuzovat na prosazující se tendenci k růstu konkurenční schopnosti jejich vývozu na trhu SRN. Kvalita této tendence je ale závislá na zbožové struktuře tohoto vývozu, resp. dovozu SRN.

Ve **zbožové struktuře vývozu a dovozu SRN** do a ze čtyř států SVE mají dominantní postavení stroje a zařízení (SITC 7) a skupina produktů zařazovaných mezi suroviny, polotovary a hotové výrobky s nižším stupněm zpracování včetně chemikálií a příbuzných výrobků (viz údaje v tabulce 13 a 14). V dovozu z těchto čtyř států má výraznější dominantní postavení suroviny, polotovary a produktů s nižším stupněm zpracování. S výjimkou Maďarska, je podíl strojů a zařízení ve struktuře dovozu SRN z těchto států podstatně nižší.

Za velmi pozitivní faktor vývoje vztahů zboží zahraničního obchodu SRN s těmito státy považován vývoj podílu zboží skupiny strojů a zařízení (SITC 7) ve struktuře dovozu SRN. V období uplynulých tří let dynamika dovozu produkce této zboží skupiny do SRN výrazně přestihovala celkovou dynamiku dovozu do těchto států (viz údaje v tabulce 12).

Také dynamika vývozu strojů a zařízení (SITC 7) ze SRN do států SVE udržuje relativně rychlé tempo vývoje.

Podle hodnocení Německého svazu výrobců strojního a investičního zařízení (VDMA) kooperace se strojírenským průmyslem v těchto čtyřech zemích přispívá k udržení konkurenční schopnosti německého strojírenství na světových trzích. Podle propočtů tohoto svazu (VDMA) vzrostl dovoz pro potřeby tohoto odvětví v roce 1995 o 9,4 % na 39 miliard DEM. Česká republika se zařadila mezi všemi dodavateli na sedmé místo, ještě před Jižní Koreou. Maďarsko a Polsko zaujaly desáté a třinácté místo. Bývalé státy Sovětského svazu (nynější SNS) se nedostaly ani mezi první dvacítku dodavatelů z těchto zemí. Na prvních místech jsou tradiční strojařské velmoci – USA, Japonsko a Švýcarsko.

Hlavní motivací dovozu německého strojírenství je **lacnější výroba v ČR, Maďarsku, Polsku a na Slovensku**, což se projevuje skladbou při vývozu do Německa. Podle průzkumu VDMA představoval dovoz hotových strojů z těchto zemí v roce 1995 28 % objemu (1994: 31 %), komponent 14 % (1994: 18 %) a nekvalifikované díly 58 % (1994: 51 %). Ostatně zpráva VDMA to shrnuje konstatováním, že pokud jde o nekvalifikované díly, jejichž dovoz do SRN z reformních zemí vzrostl nejvíce, využívají němečtí výrobci finálních produktů především "výhodnějších podmínek při výrobě, čímž podstatně zvyšují vlastní konkurenceschopnost na vývozních trzích". Podíl z České republiky dodávají 48 % všech nekvalifikovaných částí strojů dovážených do Německa, 25 % pochází z Maďarska a 19 % z Polska.

Podle klasifikace VDMA se pod pojmem komponenty strojů rozumějí standardizované výrobky jako např. armatury, ložiska nebo nástroje. Dovoz takových částí do Německa stoupl loni o pouhých 4 %. Podle názoru VDMA jde o projev jisté nedůvěry v kvalitu. Z celkového dovozu strojů, jejich částí apod. zbývá na dovoz kompletních strojů 635 miliónů DEM (1994: 521 miliónů). Ačkoli tyto dovozy nehrají na německém trhu větší roli, jsou obory, ve kterých dovoz ze zemí střední a východní Evropy už vážně konkuruje německým výrobcům. Jde zejména o zemědělské stroje, traktory, zařízení pro oděvní a kožedělný průmysl, ale také vzduchotechniku a dopravníky.

Nepřekvapuje, že ve vývozu do reformních zemí střední a východní Evropy dominují jednoznačně kompletní stroje, které představují 60 % (rok 1994: 66 %). Stejně překvapivý je však nárůst vývozu komponent na 26 % (1994: 19 %).

Podle analýzy VDMA jde o jev spojený s větší dělbou práce, zejména s tím, že německé podniky, které vyvezly část výroby do reformních zemí, dodávají části strojů, které tamní výrobci nejsou schopni vyrobit v dostatečné kvalitě. Stejně tak roste potřeba kvalitních dílů v reformních zemích.

Použijeme-li k hodnocení tzv. zjevné komparativní výhody produkce německého průmyslu na trzích čtyř analyzovaných států SVE vzájemné relace podílů jednotlivých zboží skupin na celkovém vývozu a dovozu, lze konstatovat, že výraznou komparativní výhodou uplatňuje na těchto trzích produkce strojírenského (SITC 7) a chemického průmyslu (SITC 5), tj. produkce s relativně vyšším stupněm zpracování (viz údaje v tabulce 15).

Srovnání vývoje struktury zboží zahraničního obchodu České republiky se SRN za období 1993–1995 ukazuje na výraznější komparativní výhodu uplatňovanou u produkce surovinového charakteru (SITC 2,3), resp. produktů s nižším stupněm zpracování (SITC 6 a 8) – viz údaje v tabulce 16 a 17.

Analýza toků zahraničního obchodu mezi SRN a čtyřmi státy SVE umožňuje konstatovat, že dominantní pozice SRN v těchto tocích jsou projevem jak rozměru německé ekonomiky, tak vysokého stupně její vyspělosti, která se promítá zejména do zboží struktury těchto toků. Geografická blízkost SRN a historicky vytvořené vazby s těmito státy SVE jsou důležitým faktorem restrukturalizace a modernizace jejich ekonomik, což se promítá do dominantního postavení strojírenské produkce vyvážené ze SRN do těchto států a spolupráce výrobců této produkce.

B.VI.3. TOKY PŘÍMÝCH KAPITÁLOVÝCH INVESTIC

Mezi základní předpoklady úspěšného pokračování transformačního procesu ekonomik států střední a východní Evropy patří jejich napojování na mezinárodní kapitálové trhy. Míra úspěchu transformačního procesu se odráží v ohotě zahraničního kapitálu vstupovat na trhy těchto zemí.

Zvláště významná je z tohoto hlediska úloha finančních (kapitálových) institucí SRN.

Rozkolísanost kapitálových toků (tj. přímých kapitálových investic, cenných papírů a měnových úvěrů) ze SRN na světový trh v období 1993–1995 se promítá také do výše těchto toků do států střední a východní Evropy.

V období 1993–1995 klesá celková hodnota kapitálových toků ze SRN na světový trh z 296 mld DEM v roce 1993 na 112 mld DEM v roce 1994 a vzrůstá na 183 mld DEM v roce 1995.

Tento vývoj nezůstává bez vlivu na kapitálové toky ze SRN do států SVE. Po dosažení jejich celkové výše kolem 15 mld DEM v roce 1993 (tj. podílu 5,1 % na celkových kapitálových tocích SRN do zahraničí) klesá jejich objem na 5,1 mld DEM (tj. 4,5 % jejich celkového objemu) a znovu znamená růst na 8,4 mld DEM v roce 1995 (tj. na 4,6 % celkových kapitálových toků SRN do zahraničí) – viz údaje v tabulkách 18 a 19.

Rozkolísanost kapitálových toků SRN do zahraničí a do států SVE se projevuje výrazněji na vývoji toků v podobě cenných papírů a měnových úvěrů. Naopak přímé kapitálové investice SRN do států SVE zachovávají v tomto období trvalý vzestupný trend (z 2,4 mld DEM v roce 1993 na 3,1 mld DEM v roce 1994 a na 4,2 mld DEM v roce 1995). Tento vývoj přímých kapitálových investic je charakteristický také pro tři analyzované sousední státy (tj. pro ČR, PR a pro MR).

Podíl přímých kapitálových investic na celkových kapitálových tocích ze SRN do států SVE vzrůstá z 16 % v roce 1993 na 50 % v roce 1995 (viz údaje v tabulce 20). Tendence k růstu podílu přímých kapitálových investic je charakteristická také pro strukturu celkových kapitálových toků ze SRN (jejich podíl roste z 8,6 % v roce 1993 na 24,0 % v roce 1994 a na 27,0 % v roce 1995).

Lze předpokládat, že s pokračováním transformačního procesu a konsolidací ekonomik států SVE porostou také toky kapitálu z těchto států do SRN. V období uplynulých tří let jejich podíl na těchto tocích do SRN vykazoval pokles z 1,5 % v roce 1993 na 1,3 % v roce 1994 a opětový růst na 2,0 % v roce 1995.

Přímé kapitálové investice v těchto tocích ze států SVE zaujímají stále nízký podíl a vykazují pokles (viz údaje v tabulce 20). Rozhodující podíl mají cenné papíry a měnové úvěry.

Dosavadní zkušenosti s vývojem kapitálových toků mezi hospodářsky vyspělými státy podporuje závěr, platný i pro tyto vazby mezi SRN a státy SVE, o klíčovém významu oboustranných toků přímých zahraničních investic na upevňování vzájemných hospodářských vztahů ve všech strukturních průřezech.

Rozhodující podíl na celkovém objemu přímých kapitálových investic SRN do ekonomik SVE trvale zaujímá Maďarsko, Česká republika a Polsko (viz údaje v tabulce 21). V roce 1994 v přepočtu na jednoho obyvatele dosahovala výše přímých zahraničních investic v Maďarsku kolem 178 DEM, následovaném Českou republikou se 106 DEM a Polskem s 21 DEM. Z těchto údajů je zřejmé, že intenzita investování v Maďarsku a v České republice je výrazně vyšší než v Polsku. Není bez zajímavosti, že podíl vybraných států SVE na celkových přímých kapitálových investicích SRN v zahraničí je v případě České republiky a Maďarska výrazně vyšší než podíl těchto států na celkovém vývozu a dovozu SRN (viz údaje v tabulce 22).

Vývoj pozice SRN v teritoriální struktuře přímých zahraničních investic ve vybraných státech SVE ukazuje její výrazně vysoký podíl v České republice v průběhu uplynulých dvou roků (viz údaje v tabulce 23). Tato vysoká teritoriální koncentrace na toky přímých zahraničních investic ze SRN potvrzuje její vysokou angažovanost v ekonomice ČR. Lze konstatovat, že tím jsou vytvářeny příznivé podmínky pro výrazné propojování ekonomiky České republiky s ekonomikou SRN a pro využívání jejího ekonomického a technického potenciálu pro pokračování transformačního procesu v České republice.

B.VI.4. VĀZBY PODNIKATEĽSKÝCH SEKTOROV

Nemecko má ako druhý najväčší svetový exportér eminentný záujem čo najrýchlejšie integrovať ZSVE do európskych resp. svetových hospodárskych štruktúr. I pre krajiny, ktoré nemajú nádej na vstup do EU a ktoré zatiaľ nepodpísali tzv. „Európske zmluvy“, počíta Spolková vláda s vytvorením vhodných podmienok pre obojstranne výhodnú ekonomickú spoluprácu.³⁾

Ako bolo poukázané v predchádzajúcich kapitolách, sú krajiny ZSVE najmä vzhľadom na svoju mzdovú štruktúru a nízke pracovné náklady dnes už pre nemecké hospodárstvo nepostrádateľné. Vzájomný obchod sa bude intenzívne naďalej prehĺbovať, čo povedie i k užšiemu prepojeniu podnikateľských sektorov. Očakáva sa, že vzájomný obchod Nemecka so ZSVE dosiahne v roku 2000 objem o výške 250 miliárd DEM. Cieľom nemeckého priemyslu nie je len zabezpečiť si prístup na nové a perspektívne trhy, ale i využiť prednosti týchto trhov na zaistenie vlastnej konkurenčnej schopnosti. Novovzniknutá európska deľba práce medzi západnou a východnou Európou tento fakt podčiarkuje.

Ťažiskom aktivity nemeckých firiem sú Čechy, Poľsko a Maďarsko. V prístupe k týmto krajinám nebadat' žiadne rozdiely. Spolková vláda i hospodárska sféra predpokladajú ich integráciu do EÚ v dohľadnej dobe. Slovensko je vnímané odlišne, jeho prípadná integrácia je podmienená vnútropolitickými zmenami. I predstavitelia zastúpených nemeckých firiem na Slovensku (Henkel, Deutsche Bank, KPMG)⁴⁾ upozorňujú na fakt, že politizácia ekonomiky zafažuje negatívne bilaterálne obchodné vzťahy, znižuje dôveru kapitálovej sféry a vedie k tomu, že slovenskej ekonomike citeľne chýba kapitál na štrukturálnu reformu.

Na rozvoji vzájomných ekonomických vzťahov Nemecka s ZSVE sa nepodieľa len štátna úroveň, ale najmä vyše 600 nevládných organizácií. Najstaršou nevládnou organizáciou je "Východný výbor" nemeckého priemyslu, založený v r. 1952. Jeho nositeľmi sú najsilnejšie nemecké priemyselné zväzy: Bundesverband der deutschen Industrie (BDI), Deutscher Industrie- und Handelstag (DIHT), Bundesverband des Deutschen Gross- und Aussenhandels (BGA) a Aussenhandelsvereinigung des Deutschen Einzelhandels (AVE). Poslaním výboru je koordinácia nemeckých ekonomických záujmov v tomto regióne.

Po r. 1989 a najmä po zrútení východných trhov reagoval priemysel a spolková vláda vytvorením Kooperačného úradu nemeckého hospodárstva v Berlíne. Jeho cieľom je podpora pri vytváraní pri-

mych dodávateľských a kooperačných vzťahov. Zintenzívniť ekonomickú spoluprácu majú i nedávno vytvorené bilaterálne obchodné komory (Budapešť, Varšava, Praha) resp. 12 reprezentačných zastúpení nemeckého priemyslu (o.i. Bratislava). Zlepšiť obchodné šance nemeckých firiem má i vytvorenie tzv. „firemných pools“, do ktorých sa združuje najmä nemecký stredný stav. Filozofiou týchto „pools“ je umožniť firmám prítomnosť na stredoeurópskych trhoch, prispieť k zníženiu nákladov a rizík spojených so získavaním nových pozícií na týchto trhoch ako i podporiť výmenu získaných informácií a skúseností.

V septembri 1994 založil DIHT v spolupráci s mnohými firmami „Deutsche Clearing- und Countertrade GmbH“, ktorej cieľom bolo pomocou výmeny tovarov preklenúť počiatočné finančné problémy.

Okrem toho je činných mnoho regionálnych združení, ako napr. „Ost- und Mitteleuropaverein“ atď. Zaujímavá je i skutočnosť, že v nových spolkových krajinách bolo vytvorených ďaleko viac regionálnych združení ako v bývalej Spolkovej republike.

B.VI.5. VĀZJOMNÉ SPOJENIE TRHOV PRÁCE

Dynamizácia pracovných trhov spojená s rastúcou mobilitou kapitálu a pracovnej sily, nástupom nových technológií, odbúraním obchodných bariér, zvýšenou sebarealizáciou žien a individualizáciou pracovnej sily našla Nemecko na tento vývoj nepripravenú.

Prejavilo sa to v náraste základnej nezamestnanosti, ktorá s každou recesiou skokovite narastá (viď tab. 24). Následná konjunktúra neprináša žiadne odľahčenie pracovného trhu. Nezamestnanosť sa stala štrukturálnym problémom nemeckej ekonomiky. Mzdy a ostatné sociálne náklady prestali byť viazané na produktivitu práce, ale sú vzhľadom na ústavne garantovanú tarifnú autonómiu diktované tarifnými partnermi záväzne pre temer všetky ekonomické subjekty. V dôsledku tohto vývoja ako i v dôsledku politiky spolkovej vlády, ktorá financovala nemeckú jednotu i cez sociálne poisťné systémy, explodovali pracovné náklady (viď tab. 25, 26). To nielen sťažilo vytváranie nových pracovných príležitostí, ale viedlo i k exportu množstva pracovných miest do zahraničia (viď tab. 26a). Krátka pracovná doba (37,5 h týždenne), najdlhšie dovolenky (32 dní do roka), najkratšia strojová pracovná doba a rast deficitov sociálnych poisťných systémov (najmä dôchodky a zdravotníctvo) pracovnú silu neustále zdražujú. Cieľ spolkovej vlády, ktorá chce o.i. znížením vedľajších pracovných nákladov a zjednodušením právneho systému do roka 2000 vytvoriť 2 milióny nových pracovných príležitostí, nie je bez zásadnej reformy sociálnych systémov realizovateľný.

Tarifná autonómia, založená na záväznej plošnej tarifnej zmluve, sa prežila. Prehnané mzdové požiadavky odborov vedú k cementácii základnej nezamestnanosti. Systém cca. 5700 ročne podpísaných dohôd medzi zamestnávateľmi a odbormi je neflexibilný a neprehľadný. Tarifný systém sa vinul v jednu z podstatných brzd pri vytváraní nových pracovných príležitostí.⁵⁾

Druhým faktorom zabraňujúcim znížiť nezamestnanosť je zložitý a „hustota“ právneho systému, pracovné právo a rozsudky Spolkového pracovného súdu. Keďže rozviazanie pracovného pomeru stojí cca 200 000 DEM a rozhodnutia pracovných súdov sú ťažko predvídateľné⁶⁾, boja sa najmä malé a stredné firmy vytvárať nové pracovné príležitosti.

Tretou brzdou je časová a migračná ustrnutosť nemeckej pracovnej sily. Flexibilizácia pracovného času, či vytváranie čiastkových pracovných pomerov sa nerozvíja v potrebnom rozsahu (podiel čiastkových pracovných pomerov predstavuje 16 %, v Nizozemsku cca. 34 %).

Nízka úspešnosť úradov práce pri sprostredkovaní práce pre dlhodobo nezamestnaných súvisí nielen s platným právom,⁷⁾ časovou neohraničenosťou nezamestnaneckej resp. sociálnej podpory, ale i s nízkym odstupom sociálnych dávok voči dolným platovým kategóriám (viď tab. 27).

Keďže politická vôľa preklenúť zásadné štrukturálne problémy je marginálna vzhľadom na úspešnosť v parlamentných voľbách, nemožno očakávať zásadné reformy sociálnej siete. Zníženie nezamestnanosti bude zrejme riešené cez „druhý pracovný“ trh, t.j. štátom vytváraných či dotovaných pracovných miest. Snahy Európskej komisie, harmonizovať sociálne systémy a dohodnúť sa na spoločných opatreniach proti nezamestnanosti, narážajú na odpor najmä nemeckej a britskej vlády. Sociálna politika zostane preto i v budúcnosti výlučne v kompetencii národných vlád.

Nemecký pracovný trh sa bude i naďalej principiálne odlišovať od pracovných trhov stredo- a východných krajín. Jeho sociálny systém je komplikovaný, drahý a vysoko deficitný. Len ročný rozpočet Spolkového úradu práce predstavuje cca. 100 miliárd mariek. Celkové sociálne výdavky v r. 1994 dosiahli 1106 miliárd mariek (viď tab. 28). Problém nezamestnanosti vo vyspelých priemyselných štátoch má odlišné korene než v ZSVE. Porevolučný boom zakladania samostatných existencií v rôznych formách krajín výrazne kontrastuje s relatívne vysokou štátnou kvótou.⁸⁾ Rozdielna platová, sociálna a kultúrna štruktúra sťažuje možnosť kooperácií v aktívnej sociálnej politike. Spolupráca a výmena skúseností je možná pri pasívnych opatreniach, ako napr. pri dovozdelávaní a prevádzkovaní programoch pre mladých nezamestnaných a pod.

Nemecký pracovný trh sa ani v budúcnosti pracovnej sile z krajín V4 výrazne neotvorí. Vzhľadom na vysokú nezamestnanosť možno naopak očakávať zvýšenie reštrikcií pri udeľovaní pracovných povolení pre občanov nečlenských krajín Európskej únie. Prístup na pracovný trh je možný napr. cez multinárodné firmy resp. bilaterálne medzištátne kvóty. O lacnú pracovnú silu však bude naďalej záujem, nakoľko vzhľadom na sociálny systém si nemecká pracovná sila môže dovoliť odmietat menej atraktívne práce (napr. zdravotné sestry, pásová výroba). Výrazná je i snaha mnohých firiem (najmä v staviteľstve) zamestnávať len lacnú zahraničnú pracovnú silu a mzdovým dumpingom obísť vysoké pracovné náklady. Počet udelených pracovných povolení (v roku 1995 cca. 800 000) sa preto neznižuje. Avšak vzhľadom na nárast ilegálnej práce resp. tieňového hospodárstva nedôjde k zvýšeniu „oficiálneho“ importu pracovných síl z krajín V4 (viď tab. 29). A to i napriek tomu, že nemecká spoločnosť stárne (viď tab. 30) a v budúcnosti bude odkázaná na dovoz pracovnej sily.

B.VI.6. VEDECKÁ SPOLUPRÁCA

Globalizácia ekonomiky vedie k tomu, že pevné naviazanie výskumu a vývoja na konkrétne krajiny klesá. Zároveň dochádza k tvrdému konkurenčnému boju medzi vyspelými krajinami pri vytváraní najvýhodnejších podmienok pre výskumno-vývojové centrá. Rozhodujúcimi kritériami sú náklady, regulačná hustota, rýchlosť povoľovacích rozhodnutí, trhovo strategické úvahy ekonomických subjektov zameraných na získanie nových odbytišť a potreba prezencie v jednotlivých ekonomických regiónoch (viď tab. 31). Tento vývoj podporuje koncentráciu najmä aplikovaného výskumu na niekoľko kompetenčných centier.

Kríza štátnych financií vedie k podstatnej⁹⁾ redukcii podpory pre vedu, výskum, vývoj a vzdelávanie. Takisto súkromný sektor redukuje vo svojich plánoch prostriedky na výskum. Celkovo dosahuje nemecké výdavky 9,6 % podiel na svetovom výskume (USA 43,4 %, Japonsko 19,3 %, EU 32,4 %), čo predstavuje sumu 52,1 miliardy mariek. Podiel výskumno-vývojových prostriedkov na HDP takisto klesá.¹⁰⁾ Podiel nemeckých zamestnancov u zahraničných firiem vo výskume stagnuje, avšak rastie počet zamestnancov nemeckých firiem v zahraničí.

Odpoveďou politickej sféry na tento vývoj je zmena priorít. Namiesto podpory jednotlivých technológií sa kladie dôraz na financovanie integrovanej inovačnej politiky. Takisto bola pozmenená dlhoročná prax dotovania množstva izolovaných projektov (cca 10 000 ročne) na koncentráciu financií na tzv. „nosné“ projekty, spájajúce výskum a vývoj s priemyselnou sférou. Situáciu však sta-

že skutočnosť, že nové technológie narážajú na odpor mnohých vrstiev obyvateľstva. Nemeckú spoločnosť možno charakterizovať ako nepriaznivo naklonenú novým vedeckým trendom.

Nosné nemecké výskumné ústavy sú okrem Max-Planck-Institut združené v „Hermann-von-Helmholtz-Gemeinschaft Deutscher Forschungszentren“, ktoré spolupracuje v mnohých oblastiach s vedeckými inštitúciami stredo- a východného regiónu (viď tab. 32). Aplikovaný výskum sa koncentruje v „Arbeitsgemeinschaft industrieller Forschungsvereinigungen „Otto von Guericke“ (AiF e.V.)“, v ktorom je združených cez 100 výskumných ústavov. Okrem toho koordinuje projektovú skupinu na spolkovom ministerstve hospodárstva poradné programy pre štáty V4 v oblasti organizácie vedy a výskumu, zavádzania nových technológií a v aplikovanom výskume.

Nemecké univerzity a výskumné centrá napriek všetkým snahám strácajú kontakt so svetovou špičkou. Univerzitná reforma 70. rokov zameraná na otvorenie univerzít všetkým spoločenským vrstvám viedla k nárastu študujúcich, predĺženiu štúdia (viď tab. 33) a zníženiu odbornej kvality absolventov. Alarmujúci je i fakt, že podľa posledných prieskumov až 60 % univerzitných absolventov chce byť zamestnaných v štátnych službách.

Potrebnú reformu sťažuje i rozdelenie kompetencií. Vzdelávanie vrátane univerzitného je v kompetencii spolkových krajín. Spolková vláda sa podieľa len na financovaní veľkých investícií. Konzervatívno-liberálne a sociálno-zelené krajinské koalície kladú rôzne akcenty na univerzitnú reformu. V budúcnosti preto možno očakávať len čiastkové reformy v tejto oblasti. Je však len otázkou času, kedy budú zavedené študijné poplatky a štátne štipendia (BAFÖG) zmenené na pôžičky. Takisto možno očakávať reformu súčasného systému pridelovania študijných miest. Vzhľadom na nízku úspešnosť univerzitných absolventov je však reforma univerzitného štúdia nevyhnutná. V dôsledku aktuálneho vývoja počet zahraničných študentov klesá,¹¹⁾ odlyv domácich rastie. Citeľný je odchod špičkových síl do USA. Takisto súkromný sektor presúva čoraz väčšie kapacity – finančné i personálne – do amerických univerzitných centier (viď tab. 34).

Zo strany študentov ZVSE je možné pozorovať opačný trend, o štúdiu na nemeckých univerzitách je naďalej záujem (viď tab. 35). Spolková vláda a EU vyvinuli niekoľko programov (TEMPUS, PHARE, A.C.E.) umožňujúcich štúdiu na univerzitách resp. prácu vo výskumných ústavoch. Podpora zahraničných študentov je zo štátnej strany koordinovaná cez Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD), ktorý poskytuje rôzne formy štipendií.¹²⁾ Štipendia sú poskytované i množstvom polovládnych (napr. politické nadácie) a nevládných organizácií.

Intenzifikácia obchodných vzťahov automaticky povedie k nárastu spolupráce najmä v aplikovanom výskume. Najmä vzhľadom na nízku mzdovú náročnosť je stredo- a východný región v tomto ohľade mimoriadne atraktívny. Avšak dominantným miestom nemeckých vedecko-výskumných investícií zostane i naďalej západná Európa a Spojené štáty.

Poznámky

¹⁾ Analýza je zpracovaná pomocou srovnání vazeb zemí střední a východní Evropy (ZSVE), tj. ČR, Slovenské republiky, Polska, Maďarska s ekonomikou SRN, s těmito vazbami vůči německé ekonomice s Rakouskem, Švýcarskem a Nizozemskem za období 1990–1996 s důrazem na období od vzniku samostatné ČR (1993) v těchto problémových okruzích:

- ekonomický rozměr, ekonomická úroveň a výkonost srovnávaných ekonomik,
- vzájemné toky zahraničního obchodu a jeho zbožová struktura,
- celkové kapitálové toky a zejména toky přímých kapitálových investic.

²⁾ The Economist 1996, November 2, s. 93.

³⁾ Odpověď Spolkové vlády na otázku SPD „Situácia obchodu s východnou Európou“, parl. tlačivo 13/5292.

- 4) Stretnutie so zástupcami nemeckých podnikateľských kruhov na Nemeckej ambasáde v Bratislave, 13. 2. 96.
 5) V. Pierer, predseda správnej rady Siemens: „Tarifné dohody zvýšili napr. pri Siemens-Nixdorf ročné pracovné náklady o 10 %. Táto suma zodpovedá 50 % celkových pracovných nákladov v Českej republike“.
 6) Prof. Dr. Bernd Rütters: Beschäftigungskrise und Arbeitsrecht, pre Frankfurter Institut – Stiftung Marktwirtschaft und Politik, Bad Homburg.
 7) Napr. sociálna podpora je poberateľná i cez nemecké veľvyslanectvá; v prípade väčších vzdialeností je úrad práce povinný hradiť cestovné náklady atď.
 8) Vývoj štátnej kvóty: 1980: 49,0 %; 1990: 46,1 %; 1993: 50,4 %, 1994: 50,1 %.
 9) Rozpočet Spolkového ministerstva pre vzdelanie, vedu, výskum a technológiu bol na r. 1997 redukovaný o ďalších 3,7 %.
 10) 1989: 2,07 %; 1991: 1,8 %; 1995: 1,5 %.
 11) V školskom roku 95/96 študovalo na nemeckých univerzitách napr. len 14 japonských študentov.
 12) DAAD poskytuje v spolupráci s národnými akademickými agentúrami štipendiá jednorozčné, semestrálne, letné štúdiá, krátkodobé vedecké stáže, štúdiijné pobyty, praktickanské miesta, štúdiijné cesty.

TABULKOVÁ PŘÍLOHA

Tabulka 1

VÝVOJ POČTU OBYVATEL VE VYBRANÝCH ZEMÍCH

	Počet obyvatel (tis. osob)		Relace počtu obyvatel (SRN = 100)	
	1990	1995	1990	1995
Česká republika	10 363	10 331	16,4	12,7
Slovenská republika	5 298	5 364	8,4	6,6
Maďarsko	10 365	10 230	16,4	12,6
Polsko	38 111	38 595	60,3	47,4
Nizozemsko	14 951	15 382	23,6	18,9
Rakousko	7 718	8 031	12,2	9,9
Švýcarsko	6 712	6 994	10,6	8,6
SRN	63 254	81 407	100,0	100,0

Prameny: Labour Force Statistics, 1973–1993, OECD Paris 1995
 Countries in Transition 1996, WIIW Handbook Statistics, WIIW Vienna 1996
 Main Economic Indicators 1996, October, OECD Paris 1996

Tabulka 2

EKONOMICKÝ ROZMĚR VYBRANÝCH ZEMÍ

	HDP (mln. USD ¹⁾)		Zaměstnanost ²⁾ (tis. osob)		Relace ukazatelů (SRN = 100)			
					HDP ¹⁾		Zaměstnanost ²⁾	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995	1990	1995
Česká rep.	96,45	98,52	5 351	5 014	9,5	6,0	19,1	14,4
Slovenská rep.	33,92	40,11	2 498	2 020	3,4	2,4	8,9	5,8
Maďarsko	59,20	67,83	5 386	3 959	5,8	4,2	19,2	11,4
Polsko	159,76	212,93	16 280	14 757	15,8	13,0	58,2	42,3
Nizozemsko	239,08	291,23	6 268	5 985	23,6	17,8	22,4	17,2
Rakousko	128,30	165,55	3 412	3 440	12,7	10,1	-12,2	9,9
Švýcarsko	142,75	168,17	3 563	3 782	14,1	10,3	-12,7	10,8
SRN	1011,49	1633,59	27 988	34 881	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁾ Přepočet pomocí koeficientu kupní síly měn v uvedených rocích. ²⁾ Civilní pracovní síly

Prameny: Research Report, No. 228, July 1996, WIIW Vienna
 Main Economic Indicators 1996, October OECD Paris 1996, OECD Economic Outlook 1996, No. 59;
 Countries in Transition 1996, WIIW Handbook of Statistics, WIIW Vienna 1996
 Statistická ročenka České republiky 1993, ČSÚ Praha 1993

Tabulka 3

MEZIROČNÍ TEMPA VÝVOJE HDP VE VYBRANÝCH ZEMÍCH (v %) ¹⁾						
	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Česká republika	-1,2	-14,2	-16,4	-0,9	2,6	4,8
Slovenská republika	-2,5	-14,5	-6,5	-3,7	4,9	7,4
Maďarsko	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5
Polsko	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0
Nizozemsko	4,1	2,3	2,0	0,2	2,7	2,4
Rakousko	4,2	2,8	2,0	0,3	3,0	1,8
Švýcarsko	2,3	0,0	-0,3	-0,8	1,2	0,7
SRN	5,7	5,0	2,2	-1,2	2,9	1,9

¹⁾ Na základě údajů v národních měnách ve srovnatelných cenách

Prameny: Indicators of the Economic and Social Development of the Czech Republic, 1996, No. 2, September 30, 1996
Countries in Transition 1996, WIIW Handbook of Statistics, WIIW Vienna 1996
Research Report WIIW 1996, No. 228
OECD Economic Outlook 1996, No. 59

Tabulka 4

HDP NA OBYVATELE VE VYBRANÝCH ZEMÍCH				
	V USD ¹⁾		Úroveň HDP/obyv. v SRN = 100	
	1990	1995	1990	1995
Česká republika	9 308	9 537	58	48
Slovenská republika	6 403	7 478	40	37
Maďarsko	5 712	6 631	36	33
Polsko	4 192	5 517	26	27
Nizozemsko	15 991	18 933	160	94
Rakousko	16 623	20 614	104	103
Švýcarsko	21 268	24 045	133	120
SRN	15 991	20 069	100	100

¹⁾ Přepočten pomocí koeficientu kupní síly měn v uvedených rocích.

Prameny: Research Report, No. 228, July 1996, WIIW Vienna
Main Economic Indicators 1996, October, OECD Paris

Tabulka 5

HDP NA ZAMĚSTNANOU OSOBU V NÁRODNÍM HOSPODÁŘSTVÍ VYBRANÝCH ZEMÍ				
	V tis. USD ¹⁾		Úroveň HDP/prac. v SRN = 100	
	1990	1995	1990	1995
Česká republika	18,02	19,65	50	42
Slovenská republika	13,58	19,86	38	42
Maďarsko	10,99	17,13	30	37
Polsko	9,81	14,43	27	31
Nizozemsko	38,14	48,66	106	104
Rakousko	37,60	48,13	104	103
Švýcarsko	40,06	44,47	111	95
SRN	36,14	46,83	100	100

¹⁾ Přepočten pomocí koeficientu kupní síly měn v uvedených rocích.

Prameny: Research Report, No. 228, July 1996, WIIW Vienna
Main Economic Indicators 1996, October, OECD Paris

Tabulka 6

MÍRA ZAPOJENÍ EKONOMIK VYBRANÝCH ZEMÍ DO MEZINÁRODNÍ DĚLBY PRÁCE (v %) ¹⁾						
	Podíl vývozu ²⁾ na HDP			Podíl dovozu ²⁾ na HDP		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Česká republika	56,7	52,5	51,1	54,5	52,9	56,3
Slovenská republika	61,6	65,2	62,7	67,1	59,7	59,4
Maďarsko	26,4	28,9	34,9	34,6	35,4	37,0
Polsko	22,9	24,0	–	22,0	23,0	–
Nizozemsko	50,6	51,6	52,5	45,6	46,3	46,7
Rakousko	37,9	36,9	37,6	36,8	37,2	38,6
Švýcarsko	36,4	36,2	–	31,4	31,5	–
SRN	21,6	22,7	23,0	21,3	22,1	22,0

¹⁾ Na základě údajů v běžných cenách. ²⁾ Zboží a služby.

Prameny: Countries in Transition 1996, WIIW Handbook of Statistics, WIIW Vienna 1996
Economic Forecasts 1995–1996, Detailed Tables, Spring 1995, EC, II/84/95–EN Final, 10 May 1995
Economic Forecasts 1996–1997, Detailed Tables, Spring 1996, EC, II/25/96–EN Final, 15 May 1996

Tabulka 7

PODÍL SRN NA ZBOŽOVÉM ZAHRAČNÍM OBCHODU VYBRANÝCH ZEMÍ STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY (v %)				
	Vývoz ¹⁾		Dovoz ¹⁾	
	1990	1995	1990	1995
Česká republika	18,2	31,8	22,3	25,8
Slovenská republika	13,8	18,8	20,9	14,4
Maďarsko	16,9	28,6	17,4	23,4
Polsko	21,7	38,3	15,1	26,6

¹⁾ Na základě údajů v USD (běžné ceny).

Pramen: Countries in Transition 1996, WIIW Handbook of Statistics, WIIW Vienna 1996

Tabulka 8

VÝVOJ ZBOŽOVÉHO ZAHRAČNÍHO OBCHODU SRN S VYBRANÝMI ZEMĚMI				
	Dovoz ¹⁾		Vývoz ¹⁾	
	1995 (1993 = 100)	Na obyvatele DEM 1995	1995 (1993 = 100)	Na obyvatele DEM 1995
Česká republika	153,2	1142	165,6	1026
Slovenská republika	221,4	578	206,7	578
Maďarsko	134,6	684	153,3	674
Polsko	130,9	329	144,2	321
Nizozemsko	111,5	3501	106,9	3473
Rakousko	105,3	4886	119,9	3942
Švýcarsko	117,4	5674	116,3	4022
SRN se zeměmi střední a východní Evropy ³⁾	128,9	733	143,8	710
SRN celkem ²⁾	115,8	8995	108,9	7875

¹⁾ V běžných cenách.

²⁾ Vývoz a dovoz do celého světa.

³⁾ Členské státy bývalé organizace RVHP.

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli
Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1996

Tabulka 9

PODÍL VYBRANÝCH ZEMÍ NA ZBOŽOVÉM VÝVOZU A DOVOZU SRN (v %) ¹⁾						
	Vývoz (Fob)			Dovoz (Cif)		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Česká republika	1,22	1,38	1,61	1,12	1,36	1,65
Slovenská republika	0,22	0,29	0,42	0,26	0,35	0,48
Maďarsko	0,82	0,92	0,96	0,79	0,87	1,08
Polsko	1,53	1,50	1,73	1,50	1,62	1,93
Nizozemsko	7,64	7,60	7,35	8,73	8,29	8,33
Rakousko	5,89	5,72	5,36	4,62	4,72	3,62
Švýcarsko	5,35	5,34	5,42	4,22	4,27	4,39

¹⁾ Na základě údajů v DEM; běžné ceny.

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli

Tabulka 10

PODÍL VYBRANÝCH ZBOŽOVÝCH SKUPIN NA ZAHRAČNÍM OBCHODU SRN S VYBRANÝMI ZEMĚMI V ROCE 1995 (v %) ¹⁾			
	Potraviny, suroviny, paliva, polotovary a hotové výrobky s nižším stupněm zpracování (SITC: 0 až 4 + 6)	Chemikálie a pří- buzné výrobky (SITC: 5)	Stroje a zařízení (SITC: 7)
Vývoz:			
Česká republika	29,2	11,2	45,2
Slovenská republika	26,9	10,8	53,6
Maďarsko	28,1	11,4	48,0
Polsko	37,9	14,4	36,3
Nizozemsko	35,6	14,5	33,6
Rakousko	27,9	11,1	40,4
Švýcarsko	25,3	15,0	38,4
Dovoz:			
Česká republika	44,0	6,2	28,9
Slovenská republika	38,9	9,4	31,4
Maďarsko	30,9	4,7	40,4
Polsko	46,3	4,5	15,8
Nizozemsko	58,4	15,6	13,4
Rakousko	49,6	5,2	32,9
Švýcarsko	23,6	19,4	33,5

Pramen: Viz údaje v tabulkách 13 a 14

¹⁾ Na základě údajů v běžných cenách (DEM)

Tabulka 11

DYNAMIKA ZBOŽOVÉHO VÝVOZU SRN DO VYBRANÝCH ZEMÍ 1995 (1993 = 100) ¹⁾						
SITC klasifikace	ČR	SR	Maďarsko	Nizozemsko	Rakousko	Švýcarsko
0 Potraviny a živá zvířata	141,4	132,0	75,3	105,9	137,8	101,2
1 Nápoje a tabák	195,8	61,2	66,9	146,5	155,2	61,2
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	166,4	265,4	137,2	111,0	114,0	125,7
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	96,0	45,2	133,3	102,5	102,9	89,8
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	160,7	65,3	172,1	130,5	107,1	152,2
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	181,3	192,2	132,8	121,1	109,5	114,5
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	176,8	231,7	120,3	117,3	104,6	120,8
7 Stroje a přepravní zařízení	147,6	256,1	151,9	117,6	101,1	128,3
8 Různé průmyslové výrobky	142,8	163,1	108,2	98,7	93,8	108,0
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve třídění SITC nezatříděné	88,0	210,5	113,6	70,1	332,2	103,1
Celkem	154,5	219,6	131,1	110,9	105,3	117,4

Pramen: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1996

¹⁾ Na základě údajů v běžných cenách (DEM)

Tabulka 12

DYNAMIKA ZBOŽOVÉHO DOVOZU SRN Z VYBRANÝCH ZEMÍ 1995 (1993 = 100) ¹⁾						
SITC klasifikace	ČR	SR	Maďarsko	Nizozemsko	Rakousko	Švýcarsko
0 Potraviny a živá zvířata	110,6	168,5	109,0	111,0	96,4	117,2
1 Nápoje a tabák	1133,3	137,1	80,0	126,2	65,3	114,3
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	159,9	158,9	118,2	128,6	878,3	143,5
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	109,2	54,5	117,9	76,4	724,5	90,4
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	123,8	189,5	92,7	137,5	96,4	52,8
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	174,6	214,2	178,4	132,0	96,9	130,6
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	169,8	180,1	149,1	134,0	80,0	121,6
7 Stroje a přepravní zařízení	202,1	384,0	232,9	123,4	95,1	114,1
8 Různé průmyslové výrobky	140,5	161,1	109,7	107,8	61,4	106,4
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve třídění SITC nezatříděné	136,9	287,5	151,2	65,5	180,7	109,3
Celkem	170,0	210,6	152,6	106,9	119,9	116,3

Pramen: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1996

¹⁾ Na základě údajů v běžných cenách (DEM)

SITC klasifikace	STRUKTURA ZBOŽOVÉHO VÝVOZU SRN DO VYBRANÝCH ZEMÍ (v %) ¹⁾								
	Rok	ČR	SR	Maďarsko	Polsko	Nizozemsko	Rakousko	Švýcarsko	
0 Potraviny a živá zvířata	1993	3,6	5,6	3,9	-	9,1	3,0	2,1	
	1994	3,6	4,1	4,3	5,9	9,0	2,9	2,1	
	1995	3,3	3,3	2,3	4,9	8,7	3,9	1,8	
1 Nápoje a tabák	1993	0,3	0,5	0,4	-	0,6	0,2	0,5	
	1994	0,4	0,3	0,4	0,3	0,6	0,2	0,4	
	1995	0,4	0,1	0,2	0,4	0,7	0,3	0,2	
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	1993	1,8	1,8	1,6	-	3,0	2,4	1,5	
	1994	1,8	1,9	1,6	2,3	3,1	2,7	1,5	
	1995	2,0	2,2	1,7	2,5	3,0	2,6	1,6	
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	1993	1,3	3,0	0,4	-	1,4	1,8	4,0	
	1994	1,1	0,7	0,8	1,1	1,7	1,9	3,7	
	1995	0,8	0,6	0,5	1,0	1,3	1,8	3,0	
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	1993	0,4	0,2	0,1	-	0,9	0,1	0,6	
	1994	0,4	0,1	0,1	1,0	1,0	0,1	0,7	
	1995	0,4	0,1	0,1	0,7	1,1	0,2	0,9	
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	1993	9,6	12,0	11,2	-	13,4	10,7	15,4	
	1994	10,2	12,2	11,0	14,7	13,7	11,0	15,0	
	1995	11,2	10,8	11,4	14,4	14,5	11,1	15,0	
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	1993	19,5	19,6	25,5	-	19,8	19,2	17,3	
	1994	21,1	22,1	21,3	27,9	19,4	19,6	17,4	
	1995	22,3	20,6	23,3	28,4	20,8	19,1	17,8	
7 Stroje a přepravní zařízení	1993	47,3	46,0	41,5	-	31,8	42,1	35,2	
	1994	45,5	48,9	45,9	34,6	33,6	41,7	36,4	
	1995	45,2	53,6	48,0	36,3	33,6	40,4	38,4	
8 Různé průmyslové výrobky	1993	14,6	10,6	14,3	-	14,6	19,4	20,0	
	1994	14,7	9,0	13,7	11,2	13,8	18,8	19,2	
	1995	13,5	7,9	11,8	10,2	12,9	17,3	18,3	
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve třídění SITC nezatříděné	1993	1,6	0,7	1,1	-	5,4	1,1	3,4	
	1994	1,2	0,7	0,9	0,9	4,1	1,1	3,6	
	1995	0,9	0,8	0,7	1,2	3,4	3,3	3,0	

¹⁾ Na základě údajů v běžných cenách (v DEM), FOB

Pramen: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1996

STRUKTURA ZBOŽOVÉHO DOVOZU SRN Z VYBRANÝCH ZEMÍ (v %)¹⁾

SITC klasifikace	Rok	ČR	SR	Maďarsko	Polsko	Nizozemsko	Rakousko	Švýcarsko
0 Potraviny a živá zvířata	1993	3,9	1,7	12,7	-	18,8	1,6	2,1
	1994	3,4	1,7	11,8	7,5	20,3	1,6	2,2
	1995	2,6	1,3	9,1	6,7	19,5	1,3	2,1
1 Nápoje a tabák	1993	0,6	0,1	0,8	-	0,9	0,4	0,2
	1994	0,5	0,1	0,5	0,1	0,9	0,9	0,3
	1995	3,7	0,1	0,4	0,1	1,0	0,2	0,2
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	1993	5,1	3,7	4,4	-	5,5	2,4	1,1
	1994	5,3	3,0	4,4	5,4	6,8	2,8	1,2
	1995	4,8	2,8	3,4	4,7	6,7	17,6	1,3
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	1993	4,7	2,3	2,3	-	23,1	2,0	2,1
	1994	3,6	0,6	1,6	4,9	17,7	1,9	1,8
	1995	3,0	0,6	1,7	3,8	16,5	12,2	1,6
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	1993	0,1	0,1	0,1	-	0,7	0,1	0,1
	1994	0,1	0,1	0,1	0,1	0,8	0,1	0,1
	1995	0,1	0,1	0,1	0,1	0,9	0,1	0,1
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	1993	6,1	9,3	4,0	-	12,6	6,8	17,3
	1994	6,5	9,6	4,4	3,8	14,3	7,4	18,8
	1995	6,2	9,4	4,7	4,5	15,6	5,2	19,4
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	1993	29,8	39,8	16,6	-	10,8	27,2	17,5
	1994	30,9	39,0	17,0	30,2	12,6	28,7	17,8
	1995	29,8	34,0	16,2	30,9	13,8	18,2	18,3
7 Stroje a přepravní zařízení	1993	24,3	17,2	26,4	-	11,6	41,4	34,1
	1994	25,3	23,0	31,7	13,2	13,3	39,5	33,0
	1995	28,9	31,4	40,4	15,8	13,4	32,9	33,5
8 Různé průmyslové výrobky	1993	22,9	24,8	30,9	-	7,2	15,2	19,0
	1994	21,9	21,6	26,9	33,5	7,6	15,7	18,5
	1995	18,9	19,0	22,2	31,9	7,2	7,9	17,4
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve tříděném SITC nezatříděné	1993	2,5	1,0	1,8	-	8,8	2,9	6,5
	1994	2,5	1,3	1,6	1,3	5,7	1,4	6,3
	1995	2,0	1,3	1,8	1,5	5,4	4,4	6,1

Tabulka 15

ZJEVNÁ KOMPARATIVNÍ VÝHODA¹⁾ ZBOŽOVÉHO OBCHODU SRN S VYBRANÝMI ZEMĚMI V ROCE 1995

SITC klasifikace	ČR	SR	Polsko	Maďarsko	Nizozemsko	Rakousko	Švýcarsko
0 Potraviny a živá zvířata	70	200	-680	-180	-1080	260	-30
1 Nápoje a tabák	-330	0	-20	30	-30	10	0
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	-280	-60	-170	-220	-370	-1500	30
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	-220	0	-20	-280	-1520	-1040	140
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	30	0	0	60	20	10	80
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	500	140	670	990	-110	590	-440
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	-750	-1340	710	-250	700	90	-50
7 Stroje a přepravní zařízení	1630	2220	760	2050	2020	750	490
8 Různé průmyslové výrobky	-540	-1110	-1040	-2170	570	940	90
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve tříděném SITC nezatříděné	-110	-50	110	-30	-200	-110	-310

Pramen: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 1996

$$ZKV = \left(\frac{E_i}{E_i} - \frac{M_i}{M_i} \right) \cdot 100; \quad \text{Na základě údajů v DEM (běžné ceny)}$$

Tabulka 16

STRUKTURA ZBOŽOVÉHO ZAHRANIČNÍHO OBCHODU ČR A SRN (v %)¹⁾

SITC klasifikace	Vývoz			Dovoz		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
0 Potraviny a živá zvířata	4,8	4,2	4,2	4,6	4,6	4,3
1 Nápoje a tabák	1,0	0,6	0,5	0,2	0,4	0,3
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	8,8	6,4	5,7	2,4	2,4	2,7
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	5,8	4,3	4,2	1,8	2,3	1,6
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	0,2	0,2	0,1	0,5	0,6	0,5
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	7,8	8,2	8,5	12,9	14,0	14,4
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	33,7	36,8	36,7	14,3	15,3	16,7
7 Stroje a přepravní zařízení	21,6	22,4	24,7	49,9	47,2	47,6
8 Různé průmyslové výrobky	16,2	16,8	15,3	12,8	13,0	11,8
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve tříděném SITC nezatříděné	0,1	0,1	0,1	0,6	0,2	0,1

Pramen: Facts on Foreign Trade of the Czech Republic, CFRE Prague 1996

¹⁾ Na základě údajů v Kč; běžné ceny

Tabulka 17

ZJEVNÁ KOMPARATIVNÍ VÝHODA ¹⁾ ZBOŽOVÉHO OBCHODU ČR SE SRN			
SITC klasifikace	1993	1994	1995
0 Potraviny a živá zvířata	20	-40	-10
1 Nápoje a tabák	80	20	20
2 Surové materiály, nepoživatelné s výjimkou paliv	640	400	300
3 Nerostná paliva, maziva a příbuzné materiály	400	200	260
4 Živočišné a rostlinné oleje, tuky a vosky	-30	-40	-40
5 Chemikálie a příbuzné výrobky, j. n.	-510	-580	-590
6 Tržní výrobky tříděné hlavně podle materiálu	1940	2150	2000
7 Stroje a přepravní zařízení	-2830	-2480	-2290
8 Různé průmyslové výrobky	340	380	350
9 Komodity a předměty obchodu jinde ve třídění SITC nezatříděné	-50	-10	0

Pramen: Facts on Foreign Trade of the Czech Republic, CFRE Prague 1996

$$^1) ZKV = \left(\frac{E_i}{E_i} - \frac{M_i}{M_i} \right) \cdot 100; \text{ Na základě údajů v DEM (běžné ceny)}$$

Tabulka 18

STRUKTURA KAPITÁLOVÝCH TOKŮ MEZI SRN A ZEMĚMI STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY (mld. DEM; čistý kapitálový vývoz)						
	Toky kapitálu ze SRN			Toky kapitálu ze států SVE do SRN		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Celkem	-15,0	-5,1	-8,4	+4,6	+2,3	+4,7
Přímé kapitálové investice	-2,4	-3,1	-4,2	+0,5	-0,1	+0,1
z toho: Česká republika	-0,7	-1,1	-1,1	-	-	-
Maďarsko	-0,9	-0,9	-1,8	-	-	-
Polsko	-0,5	-0,4	-0,8	-	-	-
Cenné papíry	-1,1	-2,8	+0,8	+2,7	+1,5	+3,5
z toho: Česká republika	-	-	-	+0,8	-0,0	+1,0
Maďarsko	-1,5	-1,1	+0,0	+1,3	+0,7	+0,0
Polsko	+0,0	-1,2	+0,1	+0,5	+0,2	+0,5
Měnové úvěry	-11,3	+0,9	-4,9	+1,4	+0,9	+1,1
z toho: Česká republika	-	-	-	+0,3	+0,3	-0,0
Polsko	-	-	-	+0,1	+0,1	+0,4
z toho: Úvěrové ústavy	-6,2	+5,6	-0,4	-	-	-
z toho: ČR	-0,1	-0,5	-1,2	-	-	-
PR	+0,3	+3,0	+0,3	-	-	-
Veřejné instituce	-5,1	-4,2	-2,2	-	-	-
z toho: PR	+0,0	+0,0	+2,1	-	-	-

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli

Tabulka 19

PODÍL KAPITÁLOVÝCH TOKŮ SE ZEMĚMI STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY NA CELKOVÝCH KAPITÁLOVÝCH TOCÍCH SRN (v %)						
	Toky kapitálu ze SRN			Toky kapitálu do SRN		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Celkem	5,1	4,5	4,6	1,5	1,3	2,0
z toho:						
Přímé kapitálové investice	9,5	11,5	8,4	17,0	-	0,8
Cenné papíry	20,8	3,1	1,9	1,1	3,3	4,1
Měnové úvěry	5,3	14,0	5,6	2,0	0,7	0,8

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli

Tabulka 20

VĚCNÁ STRUKTURA KAPITÁLOVÝCH TOKŮ MEZI SRN A ZEMĚMI STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY (v %)						
	Toky kapitálu ze SRN			Toky kapitálu ze států SVE do SRN		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
Přímé kapitálové investice	16,0	60,8	50,0	10,9	-4,3	2,1
Cenné papíry	7,3	54,9	-9,5	58,7	65,2	74,5
Měnové úvěry	75,3	-17,6	58,3	30,4	39,1	23,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli

Tabulka 21

PODÍL VYBRANÝCH ZEMÍ NA PŘÍMÝCH KAPITÁLOVÝCH INVESTICÍCH SRN DO ZEMÍ STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY (v %)			
	1993	1994	1995
Česká republika	29,2	35,5	26,2
Maďarsko	37,5	29,0	42,8
Polsko	20,8	12,9	19,0

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli

Tabulka 22

PODÍL VYBRANÝCH ZEMÍ NA PŘÍMÝCH KAPITÁLOVÝCH INVESTICÍCH SRN V ZAHRANIČÍ (v %)			
	1993	1994	1995
Česká republika	2,76	4,07	2,20
Maďarsko	3,55	3,33	3,60
Polsko	1,97	1,48	1,60

Pramen: Deutsche Bundesbank Monatsbericht 1996, Juli

¹⁾ Čisté kapitálové investice (na základě údajů v DEM)

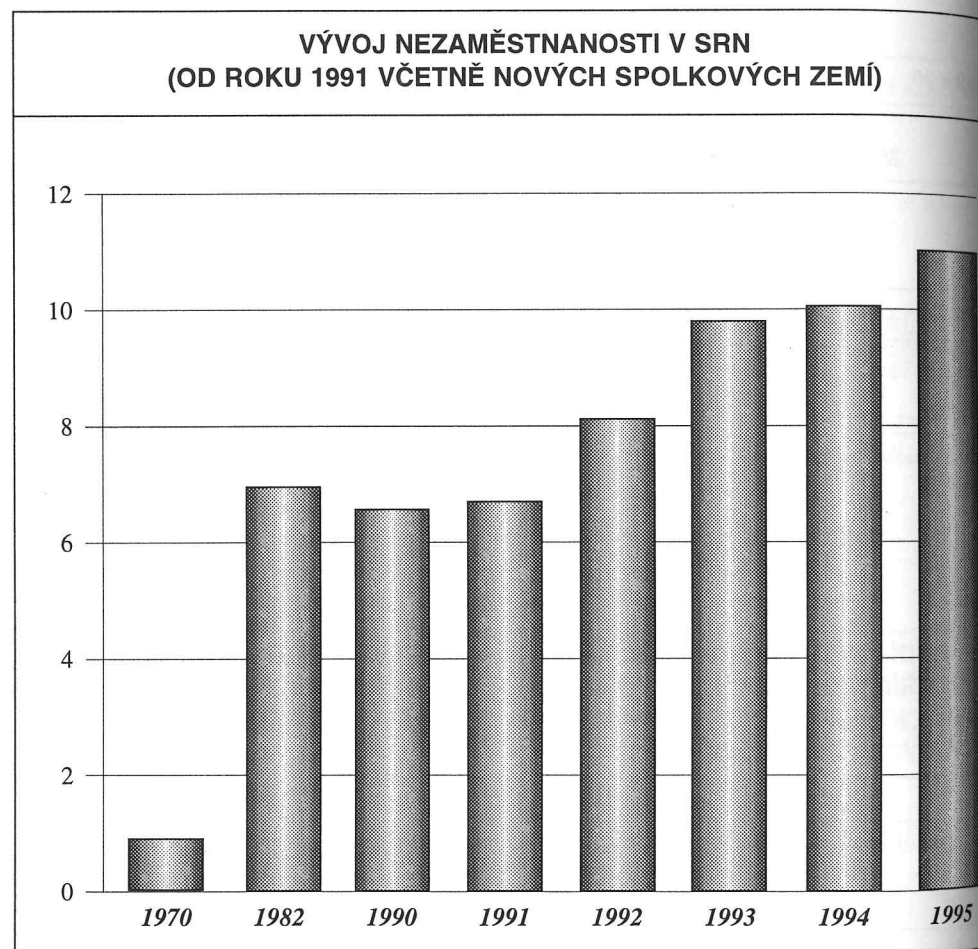
Tabulka 23

PODÍL SRN NA PŘÍMÝCH ZAHRANIČNÍCH INVESTICÍCH VE VYBRANÝCH ZEMÍCH STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY (v%) ¹⁾				
	Česká rep.	Slovensko	Maďarsko	Polsko
1994	36,2	–	22,3	8,9
1995	30,0	17,5	–	10,0

Pramen: Hunya, G. – Stankovský, J. Foreign Direct Investment in Central and East European Countries and the Former Soviet Union, WIFO-WIIV Vienna 1996.

¹⁾ Na konci roku (prosinec); na celkové zásobě PZI

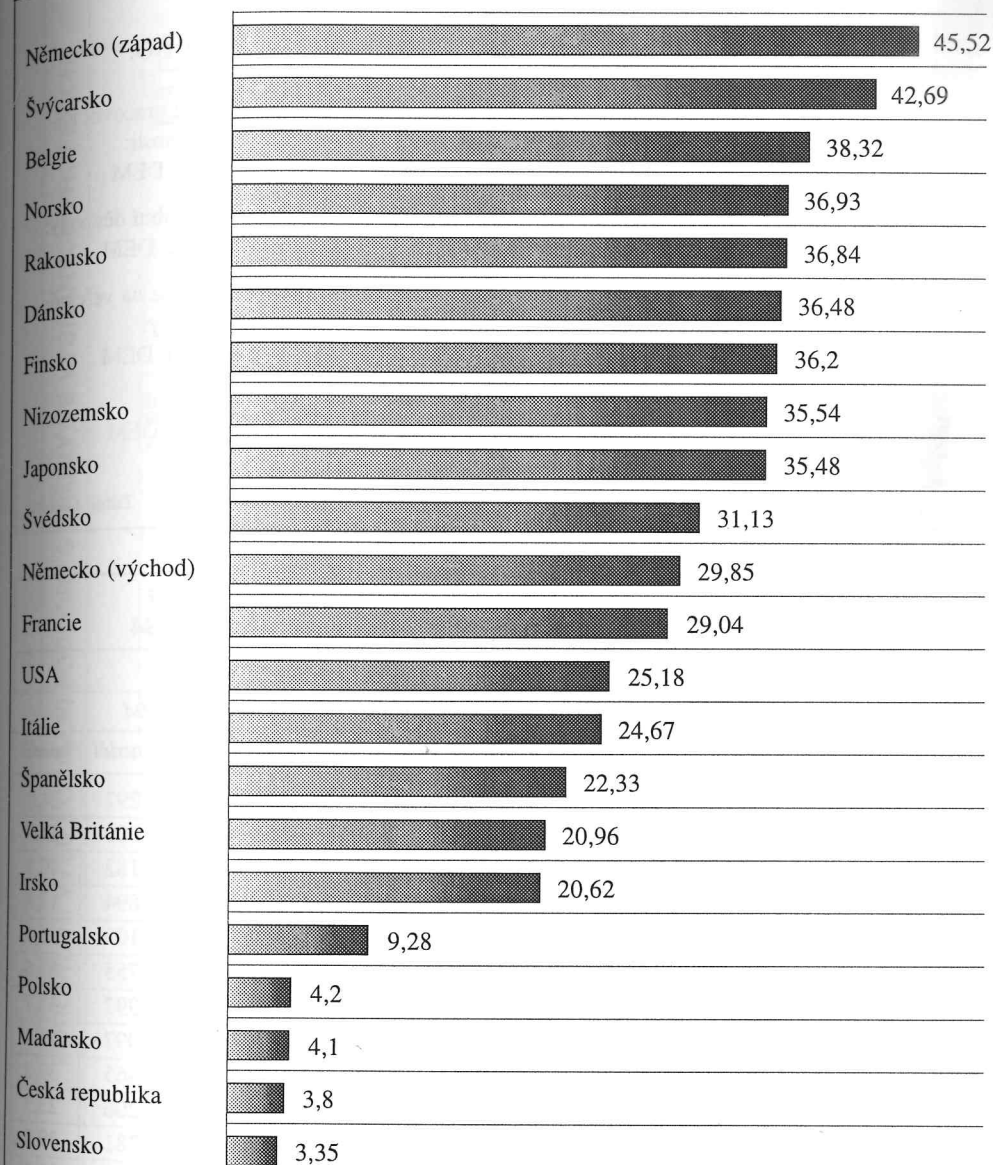
Tabulka 24

Zdroj: Wirtschaftsrat der CDU

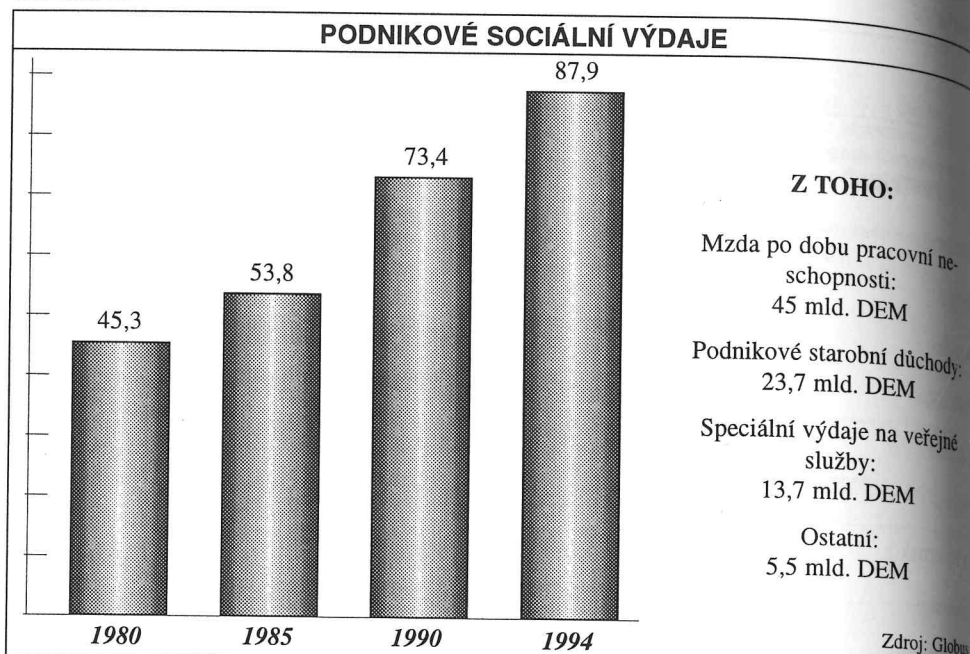
Tabulka 25

**HODINOVÉ PRACOVNÍ NÁKLADY
(v DEM)**

Zdroj: Institut der deutschen Wirtschaft

Tabulka 26

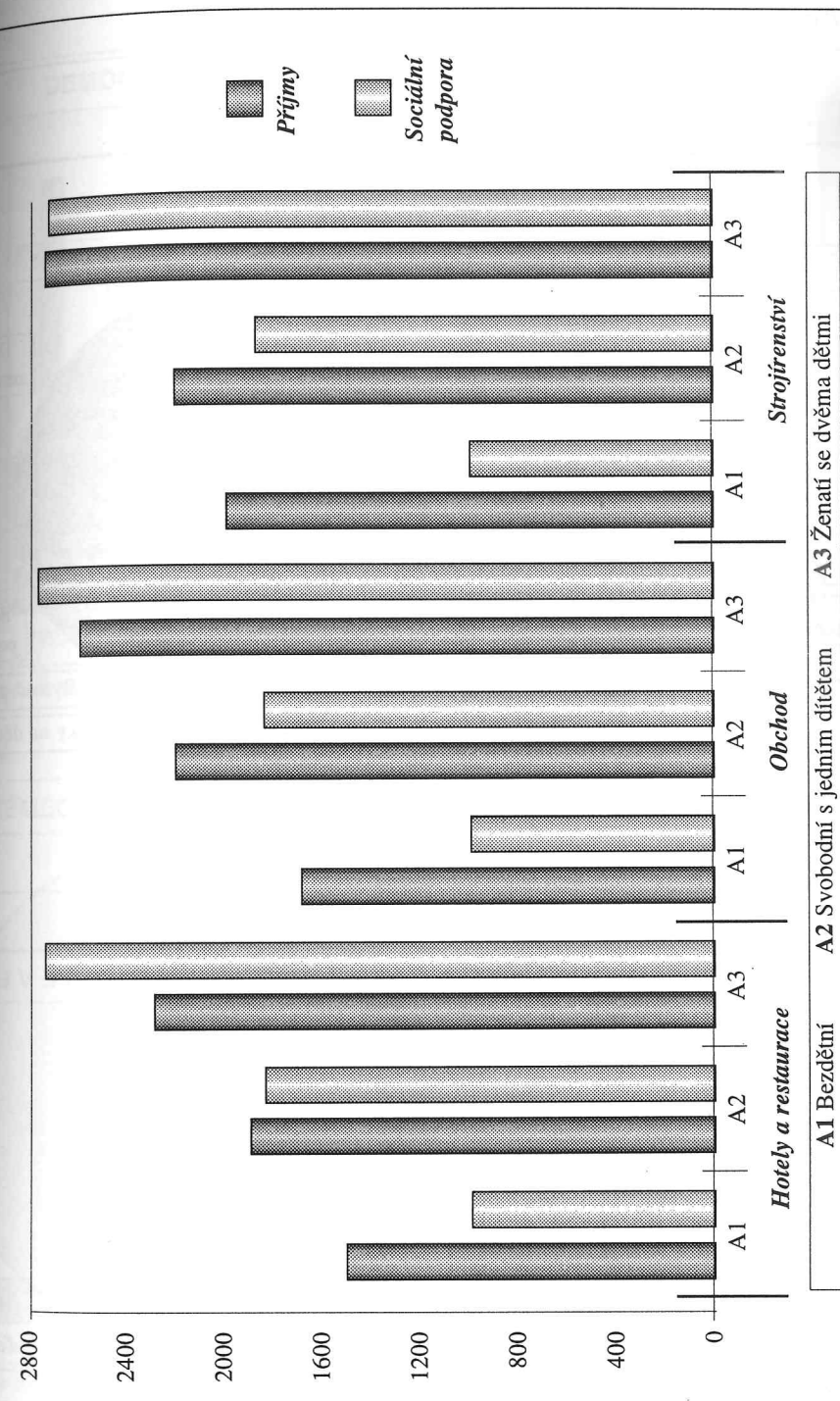

Tabulka 26a

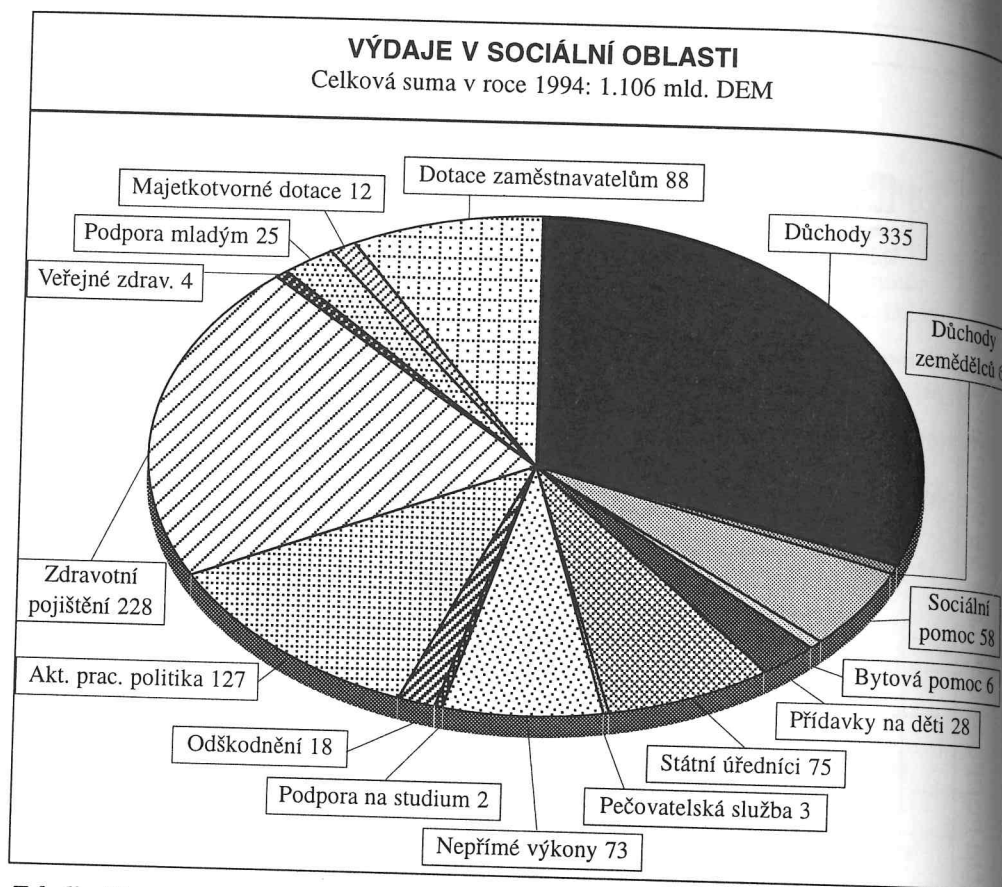
**POMĚR DOMÁCÍCH A ZAHRANIČNÍCH ZAMĚSTNANCŮ
VYBRANÝCH NĚMECKÝCH FIREM V LETECH 1990 A 1994**

Firma	1994 mil. DEM	Počet zaměstnaných					
		1990			1994		
		celkem	v zahraničí	%podíl	celkem	v zahraničí	%podíl
Daimler Benz	104 075	376 785	73 381	19,5	330 551	79 297	24,0
Siemens AG	84 600	373 000	143 000	38,3	382 000	160 000	41,9
VW AG	80 041	262 472	96 472	36,8	238 182	97 182	40,8
VEBA AG	71 044	106 877	14 963	14,0	126 875	23 894	18,8
RWE AG	55 750	97 596	5 733	5,9	117 958	9 100	7,7
Hoechst AG	49 637	172 890	82 169	47,5	165 643	88 755	53,6
BASF AG	43 674	134 647	46 059	34,2	105 966	39 997	37,7
Bayer AG	43 420	171 000	70 948	41,5	146 700	68 097	46,4
BMW	42 125	70 948	9 335	13,2	109 362	42 865	39,2
Thyssen AG	34 949	152 087	27 991	18,4	129 389	30 206	23,3
Bosch AG	34 478	179 636	62 087	34,6	156 464	61 281	39,2
Mannesmann AG	30 397	123 997	34 021	27,4	124 914	40 487	32,4
Preussag	23 210	72 268	9 061	12,5	68 712	8 418	12,3
MAN AG	18 144	58 964	9 611	16,3	56 997	9 014	15,8

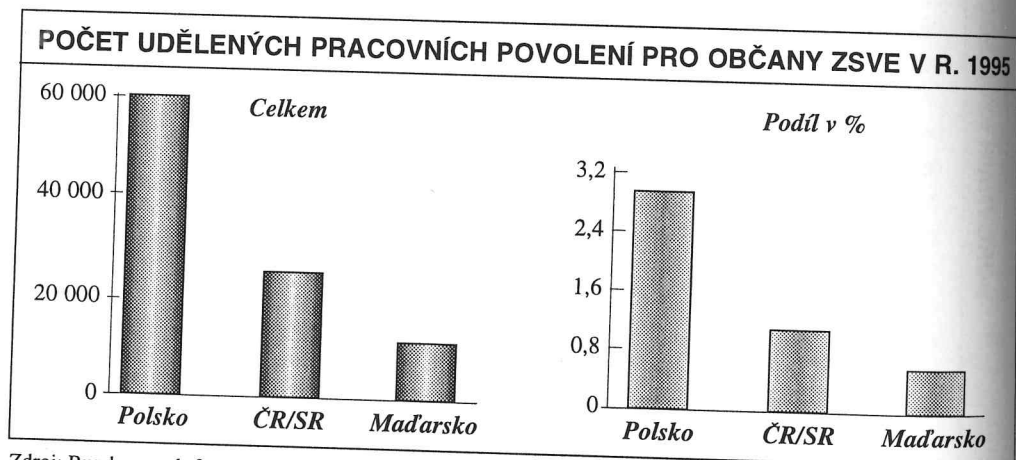
Tabulka 27 POROVNÁNÍ VÝŠE SOCIÁLNÍ PODPORY S PŘÍJMY VE VYBRANÝCH PROFESÍCH

Tabulka 28

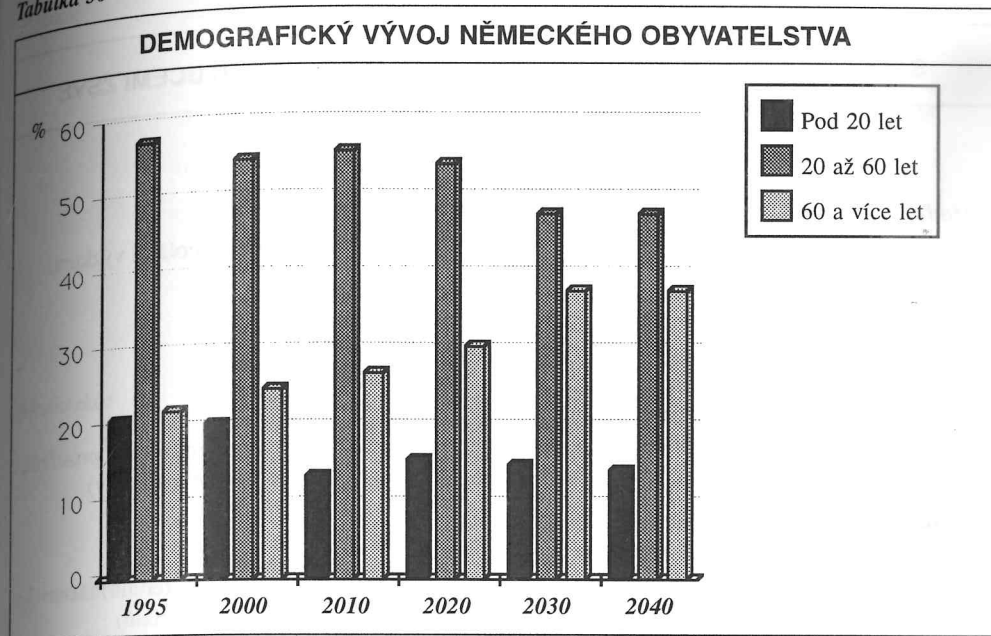

Tabulka 29

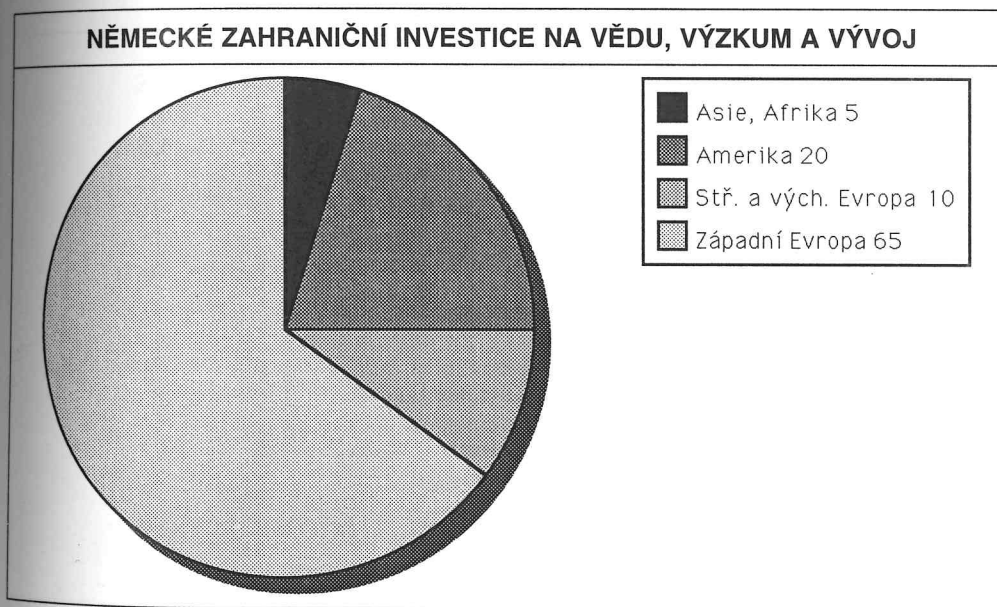
Zdroj: Bundesanstalt für Arbeit

Tabulka 30

Zdroj: Statistisches Bundesamt

Tabulka 31

Zdroj: Zpráva spolkové vlády, srpen 1996

Tabulka 32

SPOLUPRÁCE HGF S PRIVÁTNÍMI A VĚDECKÝMI INSTITUCEMI ZSVE

Průmyslové podniky:

- Maďarsko:**
- Microton (výzkum materiálů)
 - Moravian Oil and Gas Company (geologický a polární výzkum)
- Slovensko:**
- Nafta Gbely (geologický a polární výzkum)

Vysoké školy:

- Česká republika:**
- Brno (životní prostředí)
 - Praha (výzkum energií, geologie, polární výzkum, životní prostředí, zdravotnictví, biotechnologie, komunikace, nové materiály)
- Polsko:**
- Wrocław (živ. prostředí)
 - Gdaňsk (zdravotnictví)
 - Katowice (živ. prostředí, zdravotnictví, výzkum materiálů)
 - Krakov (živ. prostředí, zdravotnictví, výzkum materiálů)
 - Poznaň (živ. prostředí)
 - Toruň (živ. prostředí)
- Maďarsko:**
- Budapešť (energie, živ. prostředí, komunikace, výzkum materiálů)
 - Debrecín (zdravotnictví)
 - Pécs (nové materiály a technologie)
 - Segedín (živ. prostředí, komunikace)
- Slovensko:**
- Košice (výzkum materiálů)
 - Bratislava (živ. prostředí, komunikace, základní výzkum)

Výzkumné ústavy:

- Česká republika:**
- ČAV, Praha
 - ČAV, Brno
 - Výzkumný ústav vodního hospodářství, Praha
 - Heyrovského institut pro fyzikální chemii a elektrochemii, Praha
 - Institut pre jaderný výzkum, Praha
 - Institut pro makromolekulární chemii, Praha
 - Institute of Nuclear Physics, Praha
 - Institute for Nuclear Research, Řež
 - Institute of Physiology, Praha
 - Soil Biotechnology, Praha
 - Český geologický ústav
 - National Institute of Public Health, Praha

Polsko:

- Academy of Mining and Metallurgy, Krakov
- Agricultural Chemical Department, Varšava
- Center of Technology, Hlívce
- Curie-Sklodowska-Cancer Center, Varšava
- Franco-Polish School of New Information und Communications Technology (EFP)
- Institut für Kernphysik, Krakov
- Institute for nuclear Physics, Krakov
- Institut für Kernenergieforschung, Otwock-Swierk
- Institute of Electronic Materials Technology, Varšava
- Institute of Electronics, Hlívce
- Institute of Nuclear Chemistry and Technology, Varšava
- Nationales Institut für Hygiene, Varšava

Maďarsko:

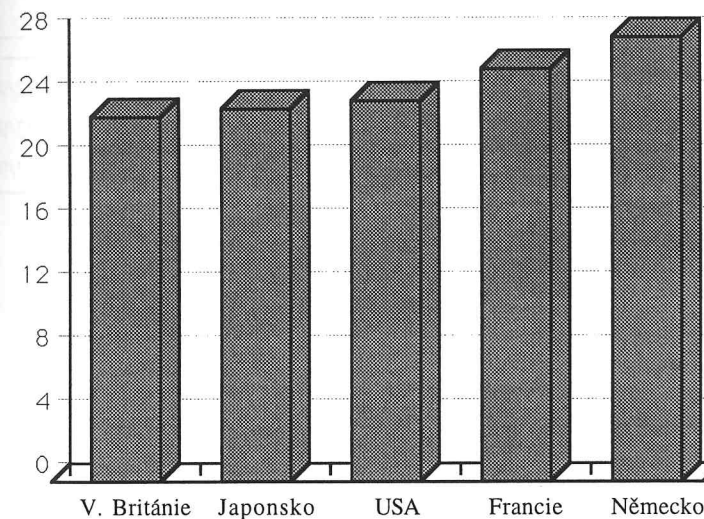
- Akademie věd, Budapešť
- Akademie věd, Debrecín
- Akademie věd, Szegedín
- National Institute of Oncology, Budapešť
- Neutron Physics Laboratory, Budapešť
- Research Institute of Particle and Nuclear Physics, Budapešť

Slovensko:

- SAV, Bratislava
- SAV, Košice

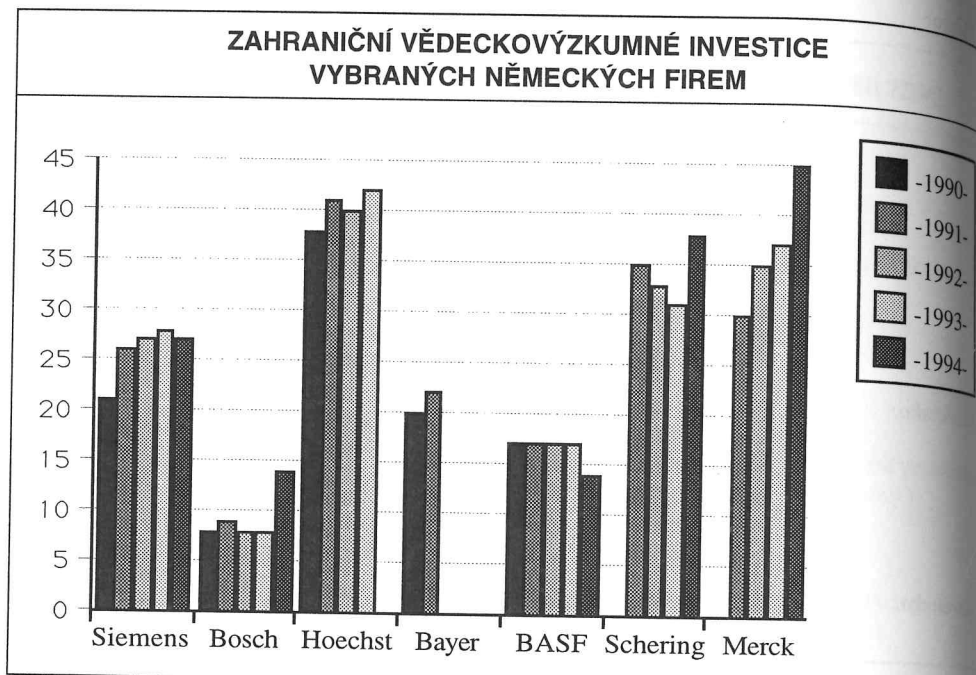
Tabulka 33

PŮMĚRNÝ VĚK UNIVERZITNÍCH ABSOLVENTŮ

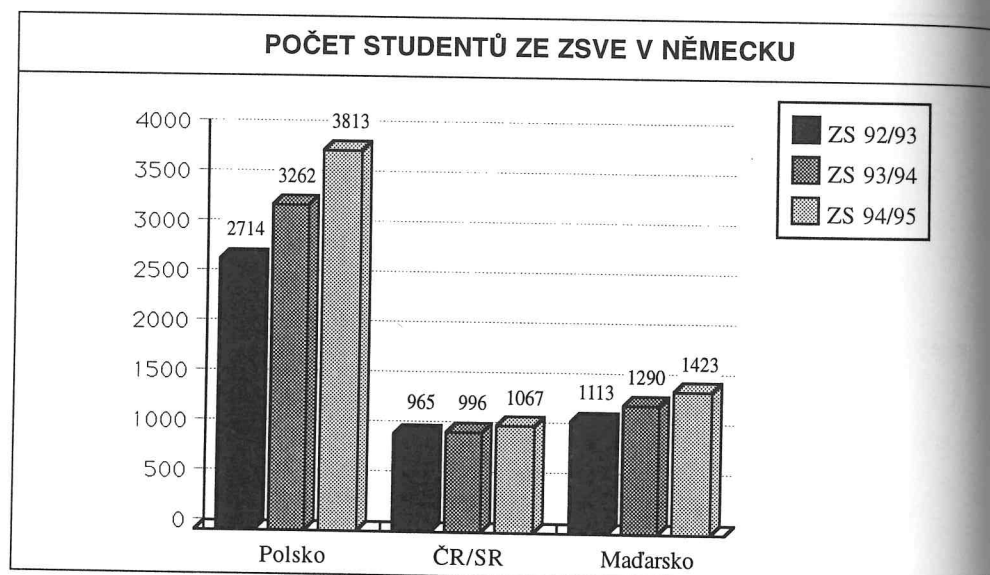
Zdroj: Institut německého průmyslu

Tabulka 34

Zdroj: RWI, Essen

Tabulka 35

Zdroj: Statistisches Bundesamt

C

BILATERÁLNÍ ROVINA

C.I. Německo a Polsko

KAI-OLAF LANG

C.I.1. ÚVOD

Německo-polské vztahy po roce 1989 zdánlivě zaznamenaly rozmach, který nemá v historii obou zemí obdoby. Změněné mezinárodní a vnitropolitické podmínky politikům po obou stranách hranice umožnily dosáhnout impozantních výsledků. Oficiální zahraničněpolitické kontakty představují však samozřejmě pouze jedno „podlaží“ členité stavby celkových vzájemných vztahů obou sousedních států.

Tato práce se proto nejprve zaměří na „přízemí“ této stavby, tedy na poměr mezi občany, a to z hlediska jejich vzájemného nazírání. Prostřední „podlaží“ je tvořeno společenskými skupinami – těmi nejvýznamnějšími se zabývá následující kapitola. Všimá si zejména historicky podmínených změn motivů jejich chování a očekávání, v neposlední řadě i jejich proměnlivého vlivu. Jedná se především o církve, osoby polské národnosti žijící v Německu (tzv. „Polonia“), německou menšinu v Polsku a organizace vyhnanců. Pokud jde o nejvyšší „podlaží“, tedy zahraničněpolitické vztahy, pokusil se autor definovat určující zájmy německé politiky vůči Polsku a jejich začlenění do hierarchie hlavních zahraničněpolitických cílů Německa a současně upozornit na jejich případná omezení. Ke konci bude pozornost krátce věnována důležitým specifickým oblastem výměny mládeže a příhraniční spolupráce.

C.I.1.a. Vzájemná percepce Poláků a Němců

C.I.1.a.1. Proměnlivost a stálost heterostereotypů

Zatímco politické vztahy zaznamenaly po roce 1989 v jednotlivých fázích téměř euforické oživení kontaktů, charakter vzájemného vnímání obyvatel obou zemí zůstal výrazně diferencován.

K nezdělané pozitivnímu hodnocení Polska ze strany Němců v poválečném období významně přispěly polské antikomunistické erupce let 1956, 1970 a 1976 a z 80. let. Již na počátku 60. let zaznamenali polští pozorovatelé v Německu zárodky obdivu k Polsku.¹⁾ Tato „polská vlna“ později vyústila v projevy sympatií vůči snahám Solidarity a polským občanům, s jejichž touhou po svobodě se veřejnost Spolkové republiky ve velké míře ztotožňovala. Po otevření hranic se staly naopak aktuální spíše negativní průvodní jevy nové svobody (kriminalita) nebo nové pocity ohrožení (konkurence na trhu práce) a staré negativní vzorce vnímání. Vedle tradičních pojmů spojovaných s Polskem, jako je „polské hospodářství“ („Polnische Wirtschaft“), se objevila sousloví jako

„krádeže aut“ („Autoklau“) nebo „polská polévka“ („Polnische Suppe“ – slangový název drogy). Podle výsledků německého ústavu pro výzkum veřejného mínění EMNID se na počátku 90. let Němci stavěli ke svým sousedům na východ od Odry tendenčně odmítavě.³⁾ V roce 1995 získalo Polsko v jednom z dotazníkových šetření nejnižší hodnocení ze všech německých sousedů a několika dalších – pro SRN významných – zemí.⁴⁾

Příznivějšího hodnocení se Polsko dočkalo v průzkumech názorů na rozšíření evropských a atlantických struktur. Pro vstup Polska do EU se např. vyslovil každý čtvrtý občan SRN, přičemž pouze 22 % bylo pro rozšíření jako takové.⁵⁾ Přijetí Polska do NATO podporuje 61 % Němců (stejně – 60 % – je pro přijetí ČR, zatímco největší přízní se v této otázce těší populární Maďarsko se 72 %).⁶⁾

Zatímco Polsko vnímají Němci stereotypně a neměnně, pomineme-li přechodné období zvyšujících sympatií, zaznamenala image Němců v Polsku hluboké proměny. Již na počátku 90. let měli Poláci o Němcích lepší mínění než naopak.⁷⁾ Nadále zde však byly patrné obavy ze západního souseda. Ještě krátce poté, co SRN uznala západní hranici Polska na Odře a Nise, nebyla více než polovina Poláků přesvědčena o tom, že je zajištěna její neměnnost. Takové pochybnosti však časem ubývaly. Zatímco ještě v červnu 1990 se ohrožen Německem cítil každý třetí dotázaný Polák (ze strany SSSR pouze 5 %), na konci roku 1993 to bylo jen 5% (v případě Ruska 31 %).⁸⁾

Obliba Němců mezi Poláky mezitím neustále stoupá. Z šetření polského ústavu pro výzkum veřejného mínění CBOS, které proběhlo na jaře roku 1996, vyplývá, že Němci zaznamenali u Poláků během posledních několika let výrazný vzestup popularity. „Němci získávají systematicky sympatie Poláků... O pozitivní změně v postoji Poláků vůči Němcům rozhodovalo během posledních čtyř let mnoho faktorů na různých úrovních společenského, hospodářského a politického života. Zdá se, že se hroubí stereotyp Němce jako odvěkého nepřítele Poláka. Napomáhají tomu jistě i dobré politické vztahy mezi Německem a Polskem. Náš západní soused je také „advokátem“ snah naší země o vstup do Severoatlantického paktu a Evropské unie.“⁹⁾

Nebylo by však na místě hovořit o nějaké nové germanofilii Poláků. Sympatie k Němcům totiž sice uvádí 43 % polských respondentů, téměř každý třetí je však i nadále zcela opačného názoru.¹⁰⁾ Polský expert na německé otázky Mieczysław Tomala poukazuje na to, že Poláci sice projevují vůči Němcům určitý obdiv, především pokud jde o hospodářské úspěchy, současně se však stále nemohou do jisté míry zbavit odmítavého postoje vyvolaného emocionálními faktory (jejich vliv však klesá). „Všeobecně řečeno existuje v polské společnosti ambivalentní postoj vůči Němcům.“¹¹⁾ Lze ještě doplnit, že vztah k Němcům je výrazně ovlivněn determinanty jako je věk, region nebo povolání.¹²⁾ Zdá se, že rčení „Dopóki świat światem, Polak Niemcowi nie bratem“ (Dokud bude svět světem, nebude Polák Němci bratrem), platí už jen spíše pro osoby, které samy prošly válkou, a částečně pro obyvatele území, které připadlo po roce 1945 Polsku (tzv. „ziemie odzyskane“).

C.1.1.a.2. Dědictví bývalé NDR

Image Poláků a Polska se podstatně liší mezi západní a východní částí Německa. Poměr mezi NDR a PLR, který byl v mnoha ohledech vždy problematický (počáteční odpor SED proti uznání západní hranice Polska, rivalita ve vztahu k Moskvě, rozdílná politika obou těchto zemí vůči SRN apod.), se ještě vyostřil v 80. letech.¹³⁾ Oficiální reaktivizace antipolských nálad, kterou tehdy zahájila NDR a která spočívala mj. ve ztěžování přímých osobních kontaktů, působila kupodivu po roce 1989 spíše na mínění Poláků než občanů bývalé NDR. Když měli totiž Poláci ohodnotit sympatičnost východních Němců na stupnici -5 až 5, udělili jim „známku“ -0,8, sami přitom dopadli u východních Němců o něco lépe (-0,1). Překvapivý je přitom fakt, že negativněji než východní Němci hodnotí Poláky jejich západní spoluobčané (-0,6). A ti zase u Poláků jasně vítězí (0,9) nad východ-

ními. Vysvětluje se to tím, že miliony občanů bývalé NDR (cca 2/3 všech obyvatel oproti 10 % západních Němců) mělo příležitost navštívit Polsko a udělat si tak o něm vlastní obrázek (v r. 1972 byl mezi NDR a PLR zaveden bezvízový styk, zrušen byl 30. října 1980).¹⁴⁾

C.1.2. SPOLEČENŠTÍ AKTÉŘI, JEJICH VÝZNAM A PROMĚNY

C.1.2.a. Budou i nadále svazy vyhnanců brzdou v poměru k Polsku?

Německé organizace vyhnanců představovaly dlouhou dobu překážku sblížení Německa a Polska. Od počátku 90. let však hrají stále menší roli. V nově utvářených německo-polských vztazích už se pro ně nenašlo významnější místo a hovoří se o nich, jako o tom, kdo na novém uspořádání německo-polských vztahů prodělal. Potvrzují to mj. následující fakta:

– Během mezistátního projednávání obsahové stránky německo-polských smluv se organizacím vyhnanců podařilo prosadit pouze některé z jejich požadavků. Otázky týkající se eventuálního odškodnění za utrpěné majetkové ztráty, což pro ně má značný význam, zůstaly otevřeny nebo ponechány stranou v okamžiku, kdy se řešil klíčový problém uznání západní hranice Polska spolkovou vládou, v čemž utrpěly porážku.

– Organizace vyhnanců mají – pokud jde o nadřazené cíle německé zahraniční politiky – pouze nepatrnou podporu ve Spolkovém sněmu a v politických stranách. Zvláště bolestné muselo být pro krajanská sdružení občanů, pocházejících z bývalých německých východních území, poznání, že z řad poslanců samotné CDU/CSU hlasovalo proti ratifikaci mezinárodně právní smlouvy o uznání hranice na Odře a Nise pouhých 31 poslanců.

– Ve veřejnosti SRN a v poslední době rovněž mezi Němci pocházejícími z východní Evropy se organizovaně tlumočené zájmy vyhnanců setkávají s větší odezvou jen obtížně. V podpisové akci, kterou organizace vyhnanců uspořádaly proti záměru uzavřít s Polskem příslušné smlouvy, daly stěží dohromady 200 000 podpisů, což znamená, že se zúčastnil každý desátý ze dvou milionů údajných členů Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen – BdV).¹⁵⁾ „Jako by se našich spoluobčanů nedotýkaly osudy, které vyhnání způsobilo...“, prohlásil nedávno předseda krajanského sdružení Slezsko Herbert Hupka.¹⁶⁾

– Jestliže se mohl BdV po dlouhou dobu odvolávat na výroky německých soudů a zejména Spolkového ústavního soudu v Karlsruhe, vycházejí dnes na povrch značné rozpory. Zásadním předělem zde bylo mj. odmítnutí společné žaloby jedenácti občanů SRN proti smlouvě uznávající nové německo-polské hranice.¹⁷⁾

– Ke konfliktům v otázkách hranic a smluv s Polskem docházelo konečně i uvnitř BdV, a to mezi mladšími, proevropsky orientovanými politiky CDU/CSU a konzervativními reprezentanty „tvrdé linie“ (konflikt Koschyk-Czaja, 1991). Napětí zavládlo i mezi vedením svazu a některými umírněnějšími regionálními organizacemi z bývalé NDR.¹⁸⁾

Snižující se vliv vyhnanců na otázky týkající se polsko-německých smluv je však podmíněn i tím, že vysídlení z bývalých východních oblastí Německa byli na rozdíl od sudetských Němců vždy rozseti po celém území Spolkové republiky a nemohou se proto zaštitit žádnou politickou stranou, která by hájila jejich zájmy.

Následkem ztráty významu a moci, alespoň pokud jde o oficiální kurz, se BdV spíše opětovně uzavřel do svých původních postojů.

– Zásadně odmítl uznat stávající hranice. Předsednictvo BdV proto řeklo „ne vymezení německého území ve smlouvě o znovusjednocení, smlouvě 2+4 a německo-sovětské smlouvě.“¹⁹⁾ Později se však objevila silná menšina vyhnančích funkcionářů (cca třetina), která tyto smlouvy podpořila.

S očekávaným vstupem Polska do evropských struktur však vyhnanci a nacionálně-konzervativní kruhy spojují vyhlídku, že „hranice na Odře a Nise se znovu stane pouze linií na Odře a Nise“.²⁰⁾

- Poté, co Spolková republika Německo uvedené smlouvy přijala a zřekla se revizí hranic, zdůrazňuje BdV pod svým heslem „Právo na vlast“ požadavek na právo volného pohybu osob a právo usadit se v libovolné zemi, které by přesahovalo standardy EU.²¹⁾
- Domáhá se „odškodnění ve veřejném zájmu“²²⁾ a vypracování řešení pro úpravu majetkových otázek, které zůstaly z hlediska smluv otevřeny. Pokud by na to Polsko – a stejně tak ostatní státy ucházející se o členství v EU – nepřistoupilo, má mu být podle BdV zablokováno začlenění do západních struktur, protože cesta Polska do Evropy „nemůže Německo obejít“.²³⁾
- Dále vyhnanci žádají „vnitrostátně garantované kolektivní právo pro německé etnické skupiny“ a v rámci požadované solidarity s Němci žijícími na východ od Odry a Nisy také chtějí, aby se jim umožnila účast ve volbách do Spolkového sněmu.²⁵⁾

Tyto i další požadavky svazů vyhnanců lze však na pozadí německé zahraniční politiky označit za podružné, což dokládají slova jednoho z německých diplomatů: „Vyhnanecké svazy nepředstavují žádný faktor, na němž by spočívalo formulování politiky, ani faktor, který by jí pak bránil přijímat patřičná rozhodnutí.“ Výjimku však tvoří sudetoněmecká skupina, která disponuje odpovídající reprezentací v Mnichově a v Bonnu, a – spíše právně podmíněný – zdrženlivý postoj Bonnu vůči Varšavě, pokud jde o zřeknutí se majetkových nároků vyhnanců.

C.1.2.b. Polonia v Německu

Osoby polského původu žijící v Německu, tzv. německá „Polonia“, tvoří v mnoha ohledech heterogenní společenskou skupinu, což souvisí s rozmanitými motivy migrace a také s historickými okolnostmi, v jejichž důsledku tito lidé, resp. jejich předkové opustili přirozené polské prostředí. Podle těchto kritérií je lze zhruba rozdělit na tyto typy:

- Zcela asimilovaní potomci Poláků, kteří na konci 19. a počátkem 20. století (e)migrovali do západních oblastí říše za prací především v východních provinciích Pruska (tzv. Ruhrpolen).
- Bývalí polští vězni koncentračních táborů a Poláci, kteří byli během 2. světové války odvezeni na nucené práce do někdejší říše. Řada z nich po skončení války v Německu zůstala.
- Političtí emigranti, které SRN přijala během desítek let existence Polské lidové republiky.
- Tisíce Poláků (především ze Slezska), kteří se mohli vykázat německým původem a kteří – zejména ve druhé polovině 80. let – opustili svou zemi na základě čl.116 německé ústavy jako němečtí přesídlenci pozdního období (tzv. Spätaussiedler).
- Počet nově uzavíraných smíšených německo-polských manželství dosáhl v posledních letech úrovně několika tisíc ročně.

Vzhledem k mnohotvárnosti „Polonie“ a k subjektivnímu charakteru registrace jejich příslušníků lze pouze odhadovat, jaká je její skutečný počet. Polská místa uvádějí čísla mezi 1,3 a 1,5 milionu osob.²⁶⁾

Dalšími faktory, které se podílejí na rozmanitosti „Polonie“ a které jí ještě posilují, jsou mj. úroveň znalostí němčiny, stupeň integrace, kulturní identita (německá, polská, obojí, slezská apod.), trvání pobytu v SRN, sociální postavení nebo politická orientace (vztah k bývalé PLR apod.). Významné místo zde zaujímá otázka právního postavení (statutu) – zejména státní příslušnosti uvedených skupin. Je třeba rozlišovat osoby s německou státní příslušností („Ruhrpolen“, velká část politických emigrantů), osoby s polskou státní příslušností (někteří azylanté, partneři ze smíšených manželství), osoby s dvojím občanstvím (přesídlenci) a „cizinci bez státní příslušnosti“ (především ti, kteří zůstali v Německu bezprostředně po válce).

Problém státní příslušnosti hraje roli také v rámci právní úpravy podle čl. 20 a následujících, Německo-polské smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci ze 17. června 1991 (tzv. „Velké smlouvy“), jež poskytují právní základ pro vytváření a zajištění ochrany německé „Polonie“. Čl. 20, odst. 1, totiž hovoří pouze o „osobách s německou státní příslušností ve Spolkové republice Německo, které mají polský původ nebo které se hlásí k polskému jazyku, kultuře či tradicím“. Proto se oba ministři zahraničních věcí v dopisech, jež si vyměnili jako přílohu ke smlouvě, dohodli, že práva a možnosti vyplývající z čl. 20 a 21 rozšíří i na polské občany žijící v Německu.

Práva na ochranu, která jsou smluvně garantována skupině polského obyvatelstva v Německu, odpovídají právům, která mají zajištěna Němci žijící v Polsku. Stejně tak jsou ve smlouvě totožné definice daných komunit (princip původu a na individuálním rozhodnutí založený „subjektivní“ princip přihlášení se k příslušné národnosti). Asymetrické je názvosloví, kdy termínem „menšina“ jsou označováni pouze Němci v Polsku. To je v neposlední řadě způsobeno určitou opatrností, s níž je v západní Evropě, resp. v Německu, udělován status menšiny. Požadavek na udělení tohoto statusu v západní Evropě, resp. v Německu, se však neseťkal ani v jejich vlastních řadách s příslušným nadšením. Pro určení příslušníků této menšiny by totiž jistě byla zavedena relativně tvrdá kritéria, takže velká část německé „Polonie“ by mohla vyjít naprázdno, a je možné, že prospěch z takové úpravy by měli pouze Poláci z Porúří.²⁷⁾ K tomu je třeba dodat, že v Německu prozatím neexistují ani žádné celostátní zákony hájící práva menšin.

Překážkou pro vznik jednotného zastoupení heterogenního a po celém území Spolkové republiky roztroušeného polského obyvatelstva, které by hájilo jeho zájmy, byly dlouhá léta vnitřní ideologické konflikty a generační rozdíly.²⁸⁾ Založením Polské rady v Německu v listopadu 1995 vznikla poprvé volná federální střešová organizace, v níž se sdružilo okolo 80 skupin zejména kulturního charakteru, ale i spolky veteránů nebo válečných obětí. Existence Rady, jejímž těžištěm je především oblast kultury, je významná už proto, že německá strana stále hovoří o potřebě jediného partnera, s nímž by mohla jednat v neposlední řadě i o rozdělení financí.

C.1.2.c. Německá menšina v Polsku

S rokem 1989 se vynořila i otázka německé menšiny, jejíž existenci dřívější Polská lidová republika popírala. Již na tomto místě je třeba poukázat na to, že počet příslušníků této skupiny obyvatelstva, lze určit jen velmi nepřesně. Mj. i proto, že podle Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci i zde platí individuální princip přihlašování se k dané menšině. Dalším důvodem je fakt, že většina osob, které se samy označují za Němce, disponuje již velice omezenou schopností používat německý jazyk. Kromě života v etnicky a kulturně smíšeném prostředí je příčinou tohoto stavu i nucená asimilace, kterou praktikoval minulý režim. To platí především pro Slezsko, kde vedle sebe po staletí žili Poláci, Němci, autochtonní Slezané a jiné skupiny obyvatelstva. Polská strana vychází z přibližného počtu 350 tisíc až 450 tisíc Němců žijících v Polsku, německá místa hovoří o cca 800 000 až 1 milionu.²⁹⁾ Němci bydlí na celém území Polska, přičemž více jsou soustředěni v Pomořansku, na Mazurech a ve Varmii, v Dolním Slezsku a především v Horním Slezsku, kde ve vojvodstvích Katovice a Opole žije údajně 90 % všech „polských“ Němců.³⁰⁾

Jak politici, tak i samotní aktéři srovnávají často situaci a roli německé menšiny v Polsku s ostatním, jehož úkolem je sblížovat oba národy v nových bilaterálních a evropských podmínkách. Zatím však nelze jednoznačně odhadnout, zda jim okolnosti a subjektivní předpoklady dovolí tuto funkci naplnit. Po několika málo letech německo-polské politiky na ochranu menšin však můžeme pojmenovat některé faktory, které realizaci takovéto role urychlují, nebo naopak brzdí.

– Rozhodující pro oboustranně přínosné soužití je vytvoření předpokladů, které by zabránily oddělení německé menšiny polské většině nebo dokonce její dezintegraci. Důležitým fundamentem se stala smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, která byla pro polskou stranu přijatelná i díky tomu, že předchází uspořádání otázky západní hranice Polska zbavilo čtvrtinu polského obyvatelstva jejich dosavadní nejistoty. Konkrétním výrazem toho byl vznik místních Německých kruhů přátel (Deutscher Freundeskreis), které sdružují zhruba 300 000 členů, a několika nadregionálních organizací německé menšiny, z nichž nejvýznamnější je Svaz německých společensko-kulturních sdružení.

C.1.2.d. Průkopnická role církve

Katolická církev v Polsku vždy pomáhala zajišťovat soudržnost národa v dobách vnější okupace ať už ze strany ortodoxního Ruska na východě nebo protestantského Pruska na západě. Nelze proto také podceňovat významný podíl náboženských a konfesních prvků v německo-polském antagonismu. Překvapivý není ani fakt, že také při osidlování „znovuzískaných území“ po roce 1945 sehrála církev důležitou roli, k čemuž měla vlastní motivy. Získání vlivu v západních a severních oblastech pro ni znamenalo jak degermanizaci, tak i deprotestantizaci, neboť Němci, kteří zde dosud žili, byli většinou evangelického vyznání (v Pomořansku, Východním Prusku a Dolním Slezsku, zatímco Horní Slezsko bylo především katolické).

Téměř dvě desetiletí proto téměř neexistovaly kontakty mezi oficiálními německými a polskými církevními kruhy. První známky oblevy přinesl teprve počátek 60. let. II. vatikánský koncil zahájený v roce 1962 umožnil přímou výměnu názorů mezi německými a polskými biskupy. Na podzim roku 1965 využila část polského duchovenstva mj. příležitosti blížících se oslav 1000. výročí christianizace své země (966) a pokusila se o zlepšení vztahů mezi oběma církvemi a národy. Polští biskupové se tehdy obrátili na své německé protějšky s dopisem, k jehož nejspornějším pasážím patřila mj. slavná věta „Odpouštíme a prosíme o odpuštění“ a také poněkud kritický pohled na otázky milionů německých poválečných uprchlíků a vyhnanců.

I přes obrovský – a různorodý – ohlas, který vyvolalo na mezinárodní i domácí scéně, nepřineslo toto poselství očekávaný bezprostřední efekt pro smíření obou zemí. Vítr z plachet vzala polské iniciativě především zdrženlivá odpověď německých biskupů, kteří nedokázali zaujmout pro Poláky přijatelné stanovisko v otázce hranic. Situace využilo polské stranické vedení, které si bylo vědomo negativního přijetí biskupského dopisu velkou částí obyvatelstva a zahájilo mohutnou kampaň proti církvi. S obsahem dopisu se navíc neztotožnila přinejmenším také silná menšina uvnitř samotné katolické církve.

Důsledky tehdejší korespondence jsou tedy spíše dlouhodobější a spočívají v tom, že smířlivě nalaďeným katolickým skupinám v Polsku se dostalo určité podpory z oficiálních církevních míst a rozmach zaznamenaly i podobné proudy v Německu. V obou zemích se navíc rozpoutaly diskuse nejen v katolických a křesťanských, ale i laických kruzích. Průkopnickou roli přitom na obou stranách sehrávalo milieu světských katolických intelektuálů. V Polsku to byl např. Klub katolické inteligence (KIK) a skupiny kolem časopisů Tygodnik Powszechny, ZNAK nebo Więź, kde dopis vyvolal řetězovou reakci. Padly psychologické bariéry a současně se objevila témata, která dosud zůstávala stranou veřejných diskusí.³¹⁾ Z obou německých států lze uvést sdružení jako Aktion Sühnezeichen, Pax Christi a v neposlední řadě Bensberger Kreis.³²⁾

Důležitým impulzem pro diskusi v Německu bylo ještě před katolickou výměnou dopisů. Východní memorandum evangelické církve zveřejněné na podzim roku 1965. Tím, že v něm byl vyjádřen požadavek, aby se Německo zřeklo dosavadního právního výkladu svých územních nároků,

přesáhlo daleko cokoliv, co kdy žádaly uznávané německé instituce. Jak je dnes známo, bylo memorandum také jedním z podnětů pro sepsání dopisu polských biskupů, kteří počítali s tím, že reakce německých katolíků bude blízká protestantským stanoviskům.³³⁾

Role církvi v obou zemích a v jejich vzájemném dialogu spočívá především v tom, že v 60. letech rozhodujícím způsobem přispěly k tomu, aby se začalo uvažovat o přehodnocení dosud nepřekonatelných stanovisek. Nelze zapomínat, že tento proces probíhal především v prostředí církevních konatelných stanovisek. Průkopnickou funkci přitom plnily jimi organizované dispečky a liberálních laických intelektuálů. Kontakty mezi prostými věřícími obou zemí však byly dlouho omezené a pokud se týká samotné oficiální úrovně, „...po řadu let ještě zůstalo u výměny poselství mezi biskupy prostřednictvím veřejných deklarací, dopisů a kázání.“³⁴⁾

– Reprezentanti německé menšiny se také úspěšně zapojují do práce polského parlamentu a řady samosprávných zastupitelstev. V parlamentních volbách v roce 1991 získali sedm poslaneckých mandátů a jedno senátorské křeslo, od voleb konaných v roce 1993 zasedají v polském Sejmu čtyři poslanci za německou menšinu,³⁵⁾ která má též jedno křeslo v Senátu. Na místní úrovni je německá menšina výrazně zastoupena ve vojvodstvích Katovice a Opole, kde má od komunálních voleb roku 1994 své zástupce (vystupují buď jako nezávislí, nebo jako kandidáti Společensko-kulturní společnosti Němců) v radách 39 ze 44 obcí. Do samosprávných „sejmíků“ delegovala 33 z 82 představitelů.³⁶⁾

Od parlamentních voleb konaných v září 1997 zasedají v polském Sejmu za německou menšinu již pouze dva poslanci. Zatímco v roce 1991 obdrželi němečtí kandidáti ještě 130 000 hlasů, v roce 1997 dokázali oslovit jen 74 000 voličů. Tento stav je odrazem toho, jak postupně klesá atraktivita organizací národnostních menšin, jejichž příslušníci buď vůbec nechodí k volebním urnám anebo se cítí dostatečně reprezentováni polskými stranami.³⁷⁾

– Zatímco oficiální polská zahraniční politika se zprvu po roce 1989 stavěla k německé menšině opatrně, byly to zejména Svaz vyhnanců a krajanská sdružení (landsmanšafty), které se ujaly obhajoby zájmů obyvatel hlásících se v Polsku ke svému německému původu. V roce 1990 proto Kohlův poradce Teltschik kritizoval ministerstvo zahraničních věcí za to, že propáslo vhodnou chvílí a přenechalo tak volné pole „funkcionářům vyhnanců“.³⁸⁾ Díky Smlouvě o dobrém sousedství a přátelské spolupráci se nyní oficiálním německým místům nabízí možnost být aktivní a pokusit se o omezení radikálních tendencí.

Plnění takovéto „přemostovací“ funkce však německé menšině ztěžují některé negativní jevy, i když jejich význam je stále menší.

– Vystěhovalecká vlna, během níž na základě čl. 116 německé ústavy opustila Polsko řada osob s německou státní příslušností (ve smyslu německého zákonodárství), za sebou zanechala citelné stopy v sociální, ekonomické a biologické struktuře oblastí. Došlo tak totiž k částečnému vylištění vesnic, a tím také k deformaci jejich demografického složení.³⁹⁾ Nápor přesídlelců pozdního období z Polska ustal teprve poté, co se díky novele zákona o odstranění následků 2. světové války zostřily podmínky pro jejich přijímání a klesla výše dosud atraktivních důchodů, které je čekaly v nové vlasti. Jestliže v roce 1990 vycestovalo z Polska 133 872 osob německého původu, v roce 1992 to bylo už jen 17 472.⁴⁰⁾

– Zmíněný čl. 116 má také na svědomí atmosféru nevraživosti, jež se vytvořila mezi příslušníky německé menšiny, kteří žijí v Polsku, ale mají také německý pas (podle německých odhadů jde zhruba o 300 tisíc až 700 tisíc osob),⁴¹⁾ a polským obyvatelstvem. Privilegia spojená s dvojím občanstvím mohou vyvolávat ve veřejnosti jistý neklid.

– Jen nepatrná je také pozornost, kterou věnuje „své“ menšině žijící v Polsku německá veřejnost. Jedním z důvodů je nepochybně to, že po celá desetiletí se ve Spolkové republice tomuto problému

příkládal jen okrajový význam. Svou roli zde hrají i některé postoje části příslušníků menšiny, které jsou pro velkou část německé společnosti nepřijatelné (např. počáteční odmítání uznání západní hranice Polska).

– Zejména ve Slezsku vznikaly konflikty vyvolané odlišným přístupem k minulosti, které jasně ukázaly, že jsou to právě zástupci menšiny, jimž ještě chybí potřebná citlivost. Nejvýrazněji to dokumentují rozepře kolem vybudování pomníků na počest Němců padlých v obou světových válkách.⁴²⁾

– Ani zájmy německého hospodářství se neřídí národnostními kritérii, měřítkem je pro něj rentabilita. Autoři případové studie o opolské části Slezska došli k závěru, že „statistika přílivu kapitálu ukazuje, že role německé menšiny jako určitého převodního řemenu mezi zahraničním (německým) kapitálem a opolským regionem není v současné době veliká.“⁴³⁾

O tom, zda se německá menšina v Polsku dokáže úspěšně zhostit výše popsaných úloh, lze alespoň v tomto okamžiku pochybovat.

Přednostními cíli oficiální německé politiky se zdají být:

– upevňování sociálních, hospodářských a kulturních podmínek Němců v Polsku (už proto, aby se zabránilo další migraci) a

– politicky a právně zakotvené začlenění menšiny, které by umožnilo její bezkonfliktní soužití s polskou většinou.

V zájmu Spolkové republiky nejsou naopak ty požadavky části menšiny, BdV nebo německých extrémně pravicových uskupení, které přesahují tento rámec. To se shoduje i s cíli polské strany, která usiluje o konsolidaci německé minority a její integraci jako loajální části společnosti.

C.1.3. ZAHRANIČNÍ POLITIKA

C.1.3.a. „Německo-polské společenství zájmů“ a jeho podstata

Pojem „německo-polské společenství zájmů“ použil poprvé tehdejší polský ministr zahraničních věcí prof. Krzysztof Skubiszewski v únoru 1990. Mínil jím soulad základních strategických cílů obou států. Tato myšlenka se také objevila v preambuli Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci („Vědomy si společných zájmů...“). Na rozdíl od samotného Skubiszewského, který poukazuje na význam vytvoření daného společenství zájmů, vychází polský diplomat Artur Hajnicz z toho, že taková konfigurace již mezi Německem a Polskem existuje: Události let 1989–90 podle něho odrážejí – a to vidí jako novum v dějinách – „příčinnou souvislost mezi polským zlomem a zrychlením chodu historie, včetně možnosti sjednocení Německa“.

Lze tedy vycházet z toho, a to v souladu s Hajniczovým míněním, že německo-polské společenství zájmů se stalo ve skutečnosti již realitou.⁴⁴⁾ Ve vztahu k jádru tohoto společenství je však na místě dodat, že po roce 1990 prodělalo jistou evoluci. Dimenzi, v níž se scházejí na jedné platformě společné zájmy týkající se bezpečnostní politiky, snah po zajištění míru a obranné politiky, doplňuje aspekt vzájemného ekonomického prolétání, který má význam dlouhodobě působící „reálné“ báze soužití obou zemí, nezávisle na politických výkyvech. Prohlubující se integrace německé národní ekonomiky s dynamicky se transformujícím hospodářstvím Polska přináší i novou kvalitu vzájemného vnímání. Pro mnoho Poláků totiž až do roku 1989 stále platilo: „Čím slabší Německo, tím silnější Polsko“.

Za podstatné, z perspektivy Spolkové republiky Německo lze podle našeho názoru označit následující dimenze specifického německého zájmu:

– Polsko je co do velikosti největší východní soused Německa. Po staletí zde probíhal migrační pohyb směrem na západ, jehož intenzita v čase kolísala. Zbrzdění a komplikace polského tranfor-

mačního procesu, zejména nepředvídatelné ekonomické problémy, by mohly nepochybně vést k posílení tohoto migračního tlaku. Příslušníci německé menšiny by dále při politické nestabilitě více usilovali o vystěhovávání a zároveň by oslabení státu a jeho mocenského aparátu usnadnilo, aby se opět přes hranice přelévaly vlny zvýšené kriminality. Upevňování reforem v Polsku bude rovněž předpokladem lepšího fungování konkrétní dvoustranné kooperace na poli azylové politiky, pracovního zákonodárství a společného potírání kriminality; a z toho je jasně patrný i německý vnitropolitický zájem...

– Spolková republika Německo se, mj. i v důsledku sjednocení země, nachází od počátku 90. let z hlediska svého geopolitického postavení zároveň opět na okraji i v centru Evropy, což však dosud není jasně profilováno. Pro Německo, které mělo zkušenost „frontového“ státu, resp. států, a které po desítky let leželo na dělící čáře mezi dvěma konkurujícími si systémy, je nasnadě téměř přirozená tendence směřující proti eventuální obnově a upevňování takovéto okrajové geopolitické pozice, tentokrát přiléhající k difúzní bezpečnostně-politické šedé zóně. V jeho zájmu je zároveň vybudování jakési „bezpečnostní periferie“ směrem na východ. Polsko je už díky svému významu a umístění mezi Spolkovou republikou Německo a sférou bývalého SSSR integrální součástí takového předpolí, které se má stát jedním z článků vznikajících evropských, resp. euroatlantických struktur.

– Značný význam má hospodářská motivace německé orientace na Polsko. To totiž se svými 38 miliony obyvatel představuje největší národohospodářskou jednotkou ve střední a východní Evropě a jako dynamicky rostoucí ekonomika znamená nepřehlédnutelný potenciál právě pro svého západního souseda. Je však třeba poukázat na více než nápadný rozdíl ve struktuře ekonomiky, jakouž i hospodářských a obchodních styků obou zemí. Podíl Německa na celkovém polském exportu v roce 1995 činil 38,3 %, což však znamenalo pouze dvouprocentní podíl na celkovém německém dovozu.⁴⁵⁾ Podobný nepoměr lze registrovat i u polského dovozu z Německa (26,6 %, resp. 1,7 %). Spíše než kvantitativní nerovnováha je na této relaci neobvyklé, že v případě Polska se jedná o stát větší a lidnatější než Dánsko nebo Rakousko – poměr počtu obyvatel Polska a Německa je 1:2.

– Ve společnosti postsocialistických reformních států v subregionu střední a východní Evropy zaujímá Polsko zvláštní postavení. Díky svým rozměrům, geopolitické poloze a rozmanitým historickým, kulturním a hospodářským kontaktům, zejména se státy na svém východním křídle vykazuje totiž zvláštní předpoklady k tomu, aby v případě, že se samo vnitřně upevní, mohlo vyzářovat a přenášet stabilitu i do zemí přiléhajících k tomuto subregionu a posloužit jim do jisté míry jako příklad. Existuje tedy další pádný důvod, proč je země mezi Odrou a Bugem (nejen) pro Německo tak zajímavá: Polsko, vnitřně (etnicky, konfesně) do značné míry homogenní regionální velmoc, v níž na rozdíl od všech okolních států nedošlo po roce 1989 k žádným územním změnám (rozpad nebo sloučení) a která má smluvně upravené vztahy se všemi svými sousedy, by mohlo mít konsolidační vliv i na své okolí.

– Zásadním imperativem západoněmecké, resp. Adenauerovy zahraniční politiky je od 50.let snaha o vyrovnání s bývalými válečnými protivníky, zejména s Francií, Izraelem a Polskem. Na to se výslovně odvolal i spolkový kancléř H. Kohl, když v létě roku 1995 konstatoval před polským parlamentem, že Adenauer „ve své době přispěl k usmíření s Francií a s Izraelem. Historické okolnosti způsobily, že mu nebylo dopřáno pohnout dopředu rovněž s německo-polským usmířením.“⁴⁶⁾

Stejně jako již v rané fázi německé zahraniční politiky neznamena tento morálně-historický aspekt pouhé vyrovnání se s minulostí, ale obsahuje i výrazné zahraničněpolitické složky. Způsob, jakým Německo jedná s Polskem a jak hodnotí jejich společné historické zkušenosti, je pro ostatní země

střední a východní Evropy stejně jako pro západní partnery Německa měřítkem jeho důvěryhodnosti a spolehlivosti v nové mezinárodní realitě.

– Také zásluhou existence německé menšiny v Polsku a příslušníků „Polonie“ v SRN jsou němečtí politici stále častěji nuceni obracet svoji pozornost východním směrem. Co se týče Německa v Polsku, jde Spolkové republice o upevnění a částečně i rozšíření práv této národnostní menšiny, v případě Poláků usazených v Německu o zlepšení možností zapojovat se do tamní společnosti při zachování vlastní kulturní identity. V obou případech se pohlíží na menšiny jako na faktor, který zlepšuje šance pro vzájemné sblížení obou národů a států.

C.1.3.b. Kontexty a posloupnosti

Výše uvedené dílčí zájmy je však třeba zevrubně kvalifikovat a uvést do širších souvislostí.

I pro německo-polské vztahy platí, že zájmy Německa jsou předurčovány jeho charakterem „obchodního státu“ („Handelsstaat“) s propojením na západní partnery a skutečností, že je na východ posunutou „moderní civilní mocností“. Pro angažovanost Německa vůči střední Evropě, jako součásti tohoto regionu a v jeho prospěch je za tohoto předpokladu důležitá konsolidace společenských, politických a ekonomických transformačních procesů, které zde probíhají. „Máme šanci dát vzniknout politické stabilitě a hospodářské prosperitě, jinak nám hrozí nebezpečí rozšíření stagnace a frustrace,“ konstatovali znovu ještě v létě 1996 ministři zahraničí Německa a Polska Klaus Kinkel a Dariusz Rosati.⁴⁷⁾

V souvislosti s tím je pochopitelná důsledná německá obhajoba polského členství v nejdůležitějších euroatlantických strukturách. Protože tak jako v celém regionu, si přeje Německo i v Polsku jakožto nejvýznamnějšího přímého východního souseda „...stabilizaci bezprostředního předpolí na východě“ a chce se proto „vyvarovat podezření z hegemonismu, které by mohlo být vyvoláno tím, že by usilovalo o ještě exponovanější bilaterální vztahy s těmito zeměmi.“⁴⁸⁾ Nezanedbatelná je i hospodářská složka – jakmile bude totiž Polsko integrováno do Evropské unie, zjednoduší to a zpružní vzájemnou hospodářskou kooperaci.

Politiku Německa vůči Polsku nelze posuzovat izolovaně. Je totiž podmíněna strategickými vektory německé zahraniční, bezpečnostní a obchodní politiky po roce 1989–90 a svázána základními prioritami německého sebeuvědomování na mezinárodní úrovni, za něž jsou označovány především „Frieden und Freiheit“ („mír a svoboda“), evropská integrace, atlantické partnerství. Utváření dvoustranných vztahů s Polskem je také díky tomu ústředním elementem politiky Spolkové republiky v rámci EU, vůči Rusku a státům střední a východní Evropy.

C.1.3.b.1. Politika v rámci Evropy

Německá politika nabyla vůči Polsku nové kvality, protože vzájemné vztahy jsou po roce 1989–90 výslovně a od samého počátku, kladeny do evropského kontextu. Tento aspekt se objevil již ve společném prohlášení šéfů vlád ze 14. listopadu 1989, v němž se hned na začátku poukazuje na zvláštní odpovědnost obou zemí „za politiku míru, porozumění a spolupráce v zájmu lidí a národů v Evropě.“⁴⁹⁾ To se opětovně objevuje v preambuli smlouvy o hranicích.⁵⁰⁾ Evropské zaměření německo-polských vztahů se pak zejména projevuje ve smlouvě ze 17. června 1991.⁵¹⁾

a) Smlouva poukazuje na mimořádnou závažnost polsko-německých vztahů z hlediska evropského sjednocení stejně jako pro mír na kontinentě. „Smlouva přesahuje polsko-německé vztahy a má celoevropský význam: otevírá perspektivu ke kooperaci a představuje pilíř k budování svobodné a sjednocené Evropy na základech společných hodnot,“ prohlásil ministr zahraničí Skubiszewski ihned po jejím parafování před poslanci polského Sejmu.⁵²⁾

b) Smlouva výslovně hovoří o tom, že Německo bude napomáhat Polsku v jeho úsilí o začlenění do evropského integračního procesu a napomáhat jeho vstupu do příslušných organizací. „Spolková republika se pozitivně staví k vyhlídce na vstup Polské republiky do Evropského společenství, jakmile k tomu budou vytvořeny předpoklady. (čl. 8, odst. 3).

c) Smlouva je součástí celé soustavy kroků, které upravují bezpečnostně-politické postavení Polska v období mezi rozpuštěním Varšavské smlouvy až po vytvoření celoevropského bezpečnostního systému. „Tento dokument je ústředním elementem v celé řadě ujednání a prohlášení, jež Polská republika uzavřela či podepsala.“⁵³⁾

d) Smlouva upravuje otázky vzájemné ochrany práv národnostních menšin s poukazem na mezinárodní, především evropské normy (viz čl. 20 odst. 2). Evropský moment, jenž se v celkové bilaterální smluvní architektuře zdůrazňuje, je ještě dále prohlouben a podpořen jednak německým angažováním ve prospěch Polska na evropské scéně, jednak spolupráci v rámci francouzsko-německo-polského trojúhelníku započatou v roce 1991. Její agenda se mezitím rozšířila za rámec otázek spojených pouze s rozšířením EU a se všeobecnými bezpečnostními problémy a soustřeďuje se též na jednotlivé aspekty trojstranného soužití a na širší mezinárodní problematiku. Hovoří se např. o sladění postojů při kontrole zbrojení, vůči konfliktu v bývalé Jugoslávii anebo o konkrétních námětech ke spolupráci.⁵⁴⁾ Nelze nicméně přehlédnout, že v rámci tohoto tzv. Výmarského trojúhelníku je francouzsko-polské rameno méně vyvinuté ve srovnání s německo-francouzským a německo-polským.

Pro „europeizaci“ své polské politiky čerpalo Německo základní impulzy ve své snaze na jedné straně zajistit pokračování a dynamizaci evropské integrace a otevření EU na východ a na straně druhé zlepšit východiska pro zvládnutí nově vzniklé situace po sjednocení Německa, jakož i možnost působit na nové mezinárodní reality na kontinentu. Tato myšlenka se zvlášť zřetelně odrazila právě při iniciaci trojstranné spolupráce Paříž–Bonn–Varšava, která německo-polským vztahům v analogii a na doplnění osy německo-francouzské propůjčuje do jisté míry funkci „celoevropského spojovacího článku“.⁵⁵⁾

C.1.3.b.2. Politika vůči Rusku

Politika Německa vůči Polsku sice není funkcí jeho ruské politiky, ale přinejmenším částečně ji lze považovat za barometr toho, jaké je zaměření německé politiky vůči Rusku. Tím, že v důsledku sjednocení poklesla intenzita kontaktů na linii Bonn–Moskva, byly zároveň redukovány polské obavy, že by se případně mohlo do německo-ruských vztahů znovu vrátit něco z doby zvláštních smluvních vztahů po konferenci v Rapallo ve 20. letech. K tomu rovněž přispělo, že naprosto převažující část politické třídy Spolkové republiky bez nejmenších pochyb utvrdila svůj euroatlantický occidentalismus a odmítnutí jakýchkoliv variant neutrality anebo vlastních iniciativ sjednocené Německa.⁵⁶⁾

„Rusko však zůstává nejvýznamnějším strategickým partnerem Německa na východě. A Rusko je i nadále v politickém, vojenském a hospodářském ohledu nejvýznamnějším státem v Evropě a v Asii. Rusko pro nás vždy bude zvlášť důležitým obchodním partnerem. Pro bezpečnost Evropy má Rusko rozhodující význam,“ konstatoval spolkový ministr zahraničí Kinkel.⁵⁷⁾ Třebaže kontakty Německa s Ruskem se neodhrávají zpravidla na samostatné bázi vzhledem k ostatním státům Západu a podstatně se neodchylují od odpovídajících úsudků těchto partnerů, v polském hlavním městě snadno vzniká pocit, že německá strana si výše cení ruských bezpečnostních zájmů než polských aspirací na začlenění do západních obranných struktur, což ovšem – přinejmenším na oficiální rovině – Německo popírá. „Rusko nemá žádné právo veta proti vůli suverénních evropských demokracií vstoupit do NATO. Avšak bez zapojení demokratického Ruska nemůže v Evropě existovat

nová kooperativní bezpečnost, o níž usilujeme," prohlásil ministr zahraničí Kinkel na půdě Německé atlantické společnosti koncem listopadu 1996.⁵⁸⁾ Proto platí pro mnohé politiky na Visle stejně jako dosud spíše následující úvaha: „Vztahy Polska s Ruskem na jedné straně a vztahy Polska s Německem na straně druhé musí být v každém jednotlivém případě lepší nežli německo-ruský poměr.“ Tento výrok se v polských odborných kruzích připisuje premiérovi Cimoszewiczovi.

Na tom příliš nemění ani skutečnost, že političtí reprezentanti vládnoucí koalice, která je ve Varšavě u moci od roku 1993, resp. 1995, rádi tvrdí, že hodlají brát více ohledů na Rusko než dosud a ani polská idea trojstranné kooperace mezi Spolkovou republikou, Polskem a Ruskem („trojka warszawski“),⁵⁹⁾ která zůstala bez ohlasu. Následující názor jedné polské zpravodajky v Německu na moskevskou politiku Helmuta Kohla lze považovat spíše za výjimku: „Pokud vede spolkový kancléř Kohl jako zplnomocněnec Západu dialog s Kremlem, neznamená to, že by tento politik měl nějakou zvláštní politiku – založenou na jiných národních zájmech – vůči Polsku nebo vůči zbylé části střední a východní Evropy.“⁶⁰⁾

C.I.3.b.3. Politika vůči střední Evropě

Zarátování německé politiky vůči Polsku do celkových zahraničněpolitických cílů Německa vůči střední a východní Evropě, neposkytuje přesvědčivý obraz. Není se čemu divit. Strukturální heterogenost a nízká intenzita regionální kooperační dynamiky, jakož i tendence k prosazování partikulárních zájmů uvnitř transformačního prostoru ve východní části střední Evropy, zablokovaly vytvoření rozsáhlejšího mechanismu, který by sloužil ke koordinaci a prezentaci paralelních zájmů zdejších států. Potom muselo dojít i v německé politice vůči zemím této části střední a východní Evropy k položení většího důrazu na bilaterální stránku mezistátních vztahů, což Polsku opětovně poskytlo platformu k získání zvláštního postavení, jež se mj. zakládá na:

- Charakteru země jako spojovacího článku s „přemostovací funkcí“ mezi dvěma integračními entitami – EU a SNS;
- jeho poloze mezi Německem a Ruskem;
- na jeho historicky dozrálém úsilí posílit osu Sever–Jih ve svých vnějších vztazích.

Může se pak jevit jako spíš problematičtější immanentní dvojznačnost, která z dané situace plyne. Nárůst německo-polských relací na jedné straně skutečně způsobuje již zmíněný efekt „polského příkladu“, hodného následování v celém regionu, na straně druhé však právě intenzifikace kontaktů mezi Bonnem a Varšavou podporuje tendenci k dalšímu omezení multilaterální povahy německých vztahů vůči státům východní části střední Evropy a navíc ještě k případnému poklesu významu dvoustranných vztahů mezi Bonnem a ostatními zeměmi regionu.

C.I.3.b.4. Meze a omezení

Pokud by bylo uskutečňování německé angažovanosti vůči Polsku strukturováno jako externí strategická determinanta prostřednictvím a s pomocí kalkulu, jenž by se opíral především o úvahy spojované s EU, Ruskem, případně celou střední Evropou, mohly by být dále německé zájmy omezeny rovněž dysfunkčními následnými efekty tohoto procesu.

- Příliš výrazná přítomnost Německa by mohla na Visle znovu aktivizovat staré výhrady a obavy. Nedalo by se vyloučit ani opětovné oživení dávného podezření, „že nejdřív kráčí obchodníci a za nimi praporečníci“.⁶¹⁾ „Rozumí se samo sebou, že logika pohybu kapitálu nebere žádný citlivý ohled na národní ressentiments.“⁶²⁾
- Všude tam, kam směřuje Spolková republika svou materiální a jinou pomoc německým menšinám, by se mohly rychle posílit nacionální nálady a averze. V nejhorším případě pak by mohla menšina ztratit svou funkci „mostu mezi národy“ a mohlo by se na ni nahlížet jako na „předmostí“.

Oficiální německá zahraniční politika se však dosud snaží nezavdat – i pouhým náznakem – důvod k podezření, že (politicky) preferuje svou menšinu v Polsku. Názorným příkladem byla reakce Bonnu na katastrofální záplavy v létě 1997. K nelibosti velké části místního obyvatelstva totiž Německo přerušilo finanční pomoc postiženým z Horního Slezska, aby nebylo nařčeno z podpory uskupení německé menšiny kandidujících v blížících se volbách do Sejmu.⁶³⁾

Příliš razantní vývoj příhraniční spolupráce s sebou může přinášet také destabilizující efekty. Díky infrastrukturnímu a ekonomickému vzájemnému propojování příhraničních polských regionů s německými na druhé straně Odry a Nisy by se mohly dále rozvíjet nůžky mezi úrovní dynamické západní části Polska a méně rozvinutého východu země. Také zde ostatně hraje téma národnostní menšin svou roli. Rovněž tak nelze pominout, že na západě a jihozápadě Polska existují neněmecké regionalistické tendence. Tzv. Svaz obyvatel slezské národnosti usiluje od léta 1997 soudní cestou o uznání existence slezské národnostní menšiny.⁶⁴⁾

Z německého pohledu se může jevit jako restriktivní faktor také zesílené vystupování jiných západních zemí v Polsku. Přitom se nesmí přehlédnout, že francouzské ohlašování nové solidarity s Polskem by mělo Německo hodnotit spíše pozitivně, neboť tímto způsobem se bonnská politika vůči Polské republice povyšuje na evropskou rovinu.

Omezující implikace by se mohly dále projevit, pokud by bylo Německo nuceno vyrovnávat se více než dosud s rivalitou, kterou by vyvolaly individuální preference jednotlivých zemí, tlumočené prostřednictvím partikulárních zájmů jeho západních partnerů (například francouzské zastání pro Rumunsko, skandinávské zaujetí pro Pobaltí, spolupráce Itálie–Slovensko–Maďarsko).

Závěrem je třeba uvést, že také v rámci německo-polského společenství hodnot a osudů existuje vzájemná kolize či nesoulad zájmů. Lze se s nimi setkat zejména tam, kde zůstaly nevyřešeny některé otázky minulosti a vypořádání se s ní (požadavky přesídleneckých svazů, budou-li se muset mezinárodně právně oddělit od spolkové vlády), dále na poli politiky vůči národnostním menšinám stejně jako tam, kde se objeví rozdílné postoje v politice vůči východní Evropě (například mínění, že by mohlo být v polském státním zájmu, aby byl německo-ruský, případně německo-ukrajinský poměr co nejhorší; mohlo by dojít k rozdílnému přístupu k vyřešení situace kolem Kaliningradské oblasti Ruské federace).

C.I.4. VÝVOJOVÉ ETAPY NĚMECKO-POLSKÝCH VZTAHŮ PO ROCE 1989

Německo-polské bilaterální vztahy se od roku 1989 rozvíjely v různých oblastech a s rozdílným tempem. I přes některé diskontinuity lze vymezit dvě hlavní fáze jejich zrodu a jejich základní vlastnosti.

Počátek první z nich je charakterizován „78bodovou deklarací“ šéfů obou vlád ze 14. listopadu 1989, jež představovala první obsáhlejší náčrt společných myšlenek v nových evropských a mezinárodních podmínkách a kterou spolkový kancléř Kohl dokonce nazval „jízdním řádem německo-polské spolupráce na prahu nového tisíciletí“.⁶⁵⁾ Deklarace přijatá na závěr Kohlovy návštěvy Polska ve dnech 9.–14. listopadu 1989 nemohla ještě reflektovat téma, které v následujícím čase jednoznačně ovládlo německo-polské vztahy, ačkoliv samotný Kohlův pobyt už jím byl poznamenán:⁶⁶⁾ Byl jím překotný vývoj událostí v bývalé NDR, které vyústily v pád Berlínské zdi, a následná aktualizace „německé otázky“. Bylo jasné, že tyto události se přímo dotknou i Polska. První vášnivá diskuse vzplanula po zveřejnění Kohlova Desetibodového plánu, jenž se týkal úpravy vztahů mezi tehdejší NSR a NDR. V Polsku se tehdy ozvaly hlasy, které v něm postrádaly uznání hranice na Odře a Nise. Tato debata se brzy v polské zahraniční politice proměnila v prioritu č. 1. Opětovné sjednocení Německa umožnila pokračující eroze sovětských pravomocí

a snižující se legitimita východoněmeckého státu. Dne 13. února 1990 bylo v Ottawě přijato usnesení o zahájení tzv. Rozhovorů 2+4, jejichž výsledkem bylo nejen sjednocení Německa, ale i německý závazek, že bude akceptovat stávající hranice. Již v počátcích jednání o obsahu německo-polských smluv a v průběhu jejich přijímání se obě strany dohodly na tom, že souběžně s potvrzením hranic budou nad tento rámec rovnou uspořádány i otázky sousedství a spolupráce.⁶⁷⁾ Smluvně zakotvená nutnost uzavřít dohodu o státní hranici zaručovala Polsku, že budou prodleně řešeny otázky, které by jinak mohly být odsunuty na vedlejší kolej. Před Německem, zejména jeho konzervativními kruhy, vyvstala naopak možnost žádat za uznání hranice např. práva pro německou národnostní menšinu v Polsku.⁶⁸⁾ I přesto, že obě smlouvy byly podepsány odděleně, byla uvedena paralela zachována jejich společnou ratifikací. Na souvislost mezi oběma úmluvami poukázal ve Spolkovém sněmu i ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher: „Smlouva o hranicích a smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci tvoří jeden celek. Obě jsou dělitelnými stranami jedné karty, která končí období plné utrpení a otevírá novou kapitolu – kapitolu směřující do budoucnosti.“⁶⁹⁾

Již brzy po roce 1989 se ukázalo, jak prudce se v nových podmínkách změnil charakter vzájemných německo-polských vztahů. V této první fázi spočívala jejich podstata ve vzájemné závislosti a příčinné souvislosti mezi působením tří faktorů; kromě nově nabyté polské svobody to bylo německé sjednocení, jehož podmínkou se stalo vyjasnění otázky hranic.

Charakteristické znaky tohoto vývojového období:

- Rychlost radikální přeměny mezinárodního systému,
- silný vliv vnitropolitických událostí (volby v NDR, SRN, Polsku),
- přechodné zintenzivnění německo-ruských vztahů,
- význam sjednocení a jeho zahraničněpolitických a diplomatických implikací.

Výsledkem bylo, že v této fázi mohl být položen smluvní základ pro vzájemné vztahy obou zemí. Dynamika událostí spojených se sjednocením Německa umožnila novou formulaci pozic a zároveň si ji vynutila. Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, která uzavírá tento časový úsek, je na jedné straně svorníkem této bilaterální báze a na druhé straně označuje začátek druhé fáze polsko-německé spolupráce.

Ve druhé polovině roku 1991 se obě fáze překrývají – zatímco ratifikací smluv končí tvorba základů (ke schválení ve Spolkovém sněmu došlo 17. října 1991 a v Sejmu 18. října 1991), „využívání“ etablovaných možností spolupráce a normalizace vztahů už začalo: 8. dubna 1991 byl zaveden bezvízový styk a spolu s tzv. „Velkou smlouvou“ byla podepsána řada menších dílčích dohod.⁷⁰⁾

Od této chvíle se vzájemné ovlivňování Polska a Německa rostoucí měrou dostávalo do nových souvislostí a bylo konfrontováno s tím spojenými koncepcemi. Polský tah na západ ještě zesílil v důsledku rozpuštění východních ekonomických a vojenských struktur. Přání Varšavy začlenit se do Evropské unie a NATO, které v rámci návštěv Německa formulovali Lech Wałęsa nebo Hanna Suchocka, nebylo už tehdy ničím novým.

Základním prvkem druhé fáze je již výše naznačená „europeizace“ německo-polských vztahů. Ta však naráží na některá omezení. Tím prvním je povinnost Německa brát ohledy na své západoevropské partnery (proto také vznikl Výmarský trojúhelník jako pokus získat podporu Francie). Druhým mantinelem je úsilí Spolkové republiky preferovat v této otázce společný postup středoevropských států. I přesto Polsko stále pokládá svého západního souseda za významného obhájce svých evropských aspirací.

Ne náhodou adresovala polská vláda 2. srpna 1994 memorandum nazvané „Očekávání Polska ohledně urychlení integrace s Evropskou unií“ Evropské radě v době, kdy právě Německo předstalo EU.⁷¹⁾

Od ratifikace smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci byla prvořadým cílem její reanalizace (a spolu s ní i uskutečňování dalších s ní spojených dohod), jakožto součást normalizace a pragmatizace vzájemných vztahů.

Jestliže v prvním období se německo-polské kontakty soustřeďovaly zejména na problémy bezpečnosti a zajištění míru a uskutečňovaly se především prostřednictvím diplomacie a zahraniční politiky, došlo po roce 1991 nutně k jejich diverzifikaci. Vzájemné styky jsou od té doby více rozlišeny jak vertikálně (aktivity obcí, regionů, spolkových zemí, kontakty přes Brusel), tak funkcionálně nebo podle témat, jichž se týkají (mládež, hospodářská sféra, kulturní činitelé). Tyto trendy, které směřují k decentralizaci styků, se budou v budoucí fázi německo-polských vztahů, již zahájí úplná evropská integrace Polska, dále posilovat. Prahem, jehož překročení znamená zahájení této nové, teprve v základních rysech naznačené etapy dvojstranných vztahů, je – jak se zdá – rok 1997. Je možná předčasné hovořit již nyní o tom, že Polsko vyměnilo roli prosebníka za roli rovnoprávného partnera, přesto však mnohé nasvědčuje tomu, že vývoj bilaterálních kontaktů dává všechny předpoklady k brzkému dosažení tohoto cíle. Europeizace a multilateralizace bilaterálních vztahů, vytvoření – poprvé v historii obou zemí – oboustranné atmosféry důvěry a pootevřené brány NATO a EU přispívají k tomu, že Polsko může s větším klidem pohlížet na situace, naž než dosud reagovalo s nervozitou a skepsí.

A tak sice Varšava nepřivítala na podzim 1997 s nadšením zprávu, že ve Štrasburku vznikla na podnět Ruska a za účasti Německa (a Francie) tzv. „evropská trojka“, prezident Kwaśniewski však okamžitě prohlásil, že není důvod k obavám, neboť „takováto setkání nejsou proti nikomu namířena“.⁷²⁾

V pokračujícím procesu zrovnoprávnění německo-polských vztahů bude možná hrát rozhodující roli profilace Polska jako relevantní „velmoci střední velikosti“ (Mittelmacht) ve střední a východní Evropě. Na vědomí to bere zjevně i německá strana – svědčí o tom mj. slova předsedkyně Spolkového sněmu Rity Süssmuthové, že „Varšava je pro východní sousedy Polska nejdůležitějším pojítkem se západem“ – a to znamená pro Varšavu ne nevýznamné aktivum, jímž se může směrem k Bonnu vykázat.⁷³⁾

C.I.5. OSTATNÍ

C.I.5.a. Výměna mládeže

Do popředí zájmu se v rámci německo-polských kontaktů po roce 1989 dostala myšlenka setkávání mladých Němců a Poláků jako jednoho z předpokladů smíření obou zemí. Důležitým motivem přitom byl i na úrovni oficiální politiky příklad německo-francouzské výměny mládeže, jíž se za tři desetiletí existence zúčastnilo téměř šest miliónů mladých lidí z obou zemí. „Proč by nemohlo to, co je dnes možné a dokonce samozřejmé mezi mladými Němci a mladými Francouzi, být brzy možné i mezi mladými Poláky a mladými Němci?“, tázal se Helmut Kohl během své návštěvy Polska v roce 1989.⁷⁴⁾ Nejvýznamnějším prvkem na tomto poli je Německo-polská spolupráce mládeže (Deutsch-Polnische Jugendwerk, DPJW), organizace, která byla zřízena na základě čl. 30, odst. 2 Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci smlouvou ze dne 17. června 1991, jež doplňuje dohodu o výměně mládeže z 10. listopadu 1989. „DPJW má za úkol pomoci výměny mládeže a spolupráce podporovat vzájemné poznávání, vzájemné porozumění a úzkou součinnost mládeže Německa a Polska.“⁷⁵⁾ Tato organizace, založená v roce 1993, je uspořádána na zásadách parity, ať už se jedná o složení Rady nebo poměr zaměstnanců obou poboček. Tento princip platí v podstatě i pro její financování, ačkoliv na počátku zde vyvstala určitá nerovnováha. Německo totiž přispělo částkou přibližně 600 milionů marek na založení Nadace německo-polské spolupráce, která se významně podílí na financování DPJW (roční příspěvek Polska činí asi 60 milionů marek), nebo

např. náklady na cesty německých školních dětí do Polska, které se uskutečňují v rámci výměny hradí ministerstva kultury jednotlivých spolkových zemí. Německá strana tvrdí, že zhruba 80 % nákladů na výměnu mládeže nese SRN. Z polské strany naopak zaznívá kritika německé angažovanosti, která údajně zůstala v porovnání třeba s rozsahem německo-francouzské spolupráce daleko za očekáváním. Větší finanční účast však Německo odmítlo s odvoláním na to, že by se tak ještě prohloubila dosavadní nerovnováha. Pokud jde o rozsah podporovaných projektů a počet jejich účastníků, nejsou tato čísla i přes stoupající tendenci stále ještě nijak zvláště vysoká. Podle údajů DPJW bylo v roce 1995 financováno 1892 akcí (v roce 1993 – 1646, v roce 1994 – 1710). Od roku 1993 se příležitosti chopilo 183 347 mladých lidí a jejich počet se v posledních letech trvale zvyšuje. V roce 1989 se německo-polské výměny zúčastnilo 7400 mladých lidí, v roce 1990 to již bylo 13 000 a v následujícím roce téměř 18 000.⁷⁶⁾ Po založení DPJW se zájem ještě zvýšil: v roce 1993 na 46 400 osob, v roce 1994 na 59 749 a v roce 1995 už na 77 189 osob.⁷⁷⁾ Odhady za rok 1996 hovoří o 80 000 účastníků. „A navzdory nezřídka veřejně vyslovovaným domněnkám se jednalo o téměř stejný počet Němců jako Poláků,“ poznamenává k tomu DPJW.⁷⁸⁾

C.1.5.b. Příhraniční spolupráce

Příhraniční spolupráce mezi Německem a Polskem má dvě dimenze: „Je to nový a důležitý prvek polsko-německých vztahů v politice a hospodářství, který má současně celoevropskou dimenzi, což zvyšuje jeho význam a možnosti jeho realizace.“⁷⁹⁾ Na rozdíl od ostatních evropských hranic se německo-polská hranice vyznačuje řadou zvláštností: není totiž pouhou politickou hranicí, ale ztělesňuje rovněž jeden z nejvýraznějších jazykových, náboženských a hospodářských předělů v Evropě. Souběžně s Odrou a Nisou probíhá vnější hranice Evropské unie. Impulzem pro množství společných iniciativ na nejrůznějších úrovních a v nejrůznějších oblastech (infrastruktura, ochrana životního prostředí, regionální plánování apod.) byla v obou zemích snaha prolomit „prokletí“ dělicí čáry a zdůraznit společné zájmy v pohraničí.

O nutnosti podporovat pohraniční region se zmiňuje i Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci (zejm. v čl. 12) a z ní vycházející vládní dohoda o regionální a příhraniční spolupráci.⁸⁰⁾

Ústřední formu příhraniční kooperace ztělesňuje instituce euroregionů. V současné době existují čtyři euroregiony s německou a polskou účastí. Nejstarší z nich je euroregion Nisa, který vznikl v roce 1991 na pomezí Německa, Polska a bývalého Československa. Následují regiony Spréva–Nisa–Bóbr a Pro Europa Viadrina (oba 1993) a jen stěží se rozrýbávající euroregion Pomerania (zahrnující německá, polská, dánská a švédská města a obce).

Při pohledu na dosavadní výsledky regionální spolupráce se nabízí závěr, že zatím nebyly zdaloka využity všechny možnosti. Příčiny mohou být tyto:⁸¹⁾

- Zatímco polské pohraničí se viditelně dále rozvíjí, na německé straně je analogický vývoj teprve v počátcích. Nepřehlédnutelný je také fakt, že zatímco německé pohraniční obce dávají stále přednost orientaci geograficky na západ, polské protějšky si více slibují od regionální politiky.
- Problematické je také – pro obce a vojvodství často nevýhodné – centralistické uspořádání kompetencí na polské straně. Proto také dosud nebyla uzavřena rámcová německo-polská dohoda, která by umožňovala uzavírání smluv na místní úrovni.
- Počáteční jednostrannost německých iniciativ měla za následek, že se německé návrhy často na polské straně nesetkaly s kladným ohlasem (např. tzv. Stolpeho plán). Objevily se i obavy z přílišného německého vlivu v těchto regionech.
- Na německé straně zase panují obavy z toho, že by spolupráce pohraničních regionů mohla zvýšit náskok už dnes rozvinutějších západních oblastí Polska před zbytkem země.

C.1.6. ZÁVĚR

Rok 1989 představuje výchozí bod dalekosáhlých přeměn německo-polských vztahů. Na počátku procesu, který znamenal v mnoha směrech potřebu tyto vztahy nejen obnovovat, ale zároveň je nově utvářet, se sešlo mnoho kauzálních a podmiňujících faktorů.

– Základním předpokladem nové definice německo-polského poměru byl zánik globálního a evropského bipolárního systému, jehož přímým důsledkem bylo spojení obou německých států do jednoho celku. Dynamika německého sjednocování, které probíhalo od listopadu 1989 s netušenou razancí, se stala katalyzátorem a intenzifikátorem vzájemné komunikace Polska a Německa, přičemž rozhodující roli zde sehrály dva následující momenty:

Předně si německá strana uvědomila, že sjednocení nebude možné bez uznání poválečných západních hranic Polska a navíc oběma stranám záleželo na tom, aby zároveň s definitivním vyřešením otázky hranic vykročily prostřednictvím Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci směrem k budoucnosti. Německé straně šlo z vnitropolitického hlediska také o to, aby byl dojednan určitý druh protislužby (např. zaručení práv německé menšiny) za uznání hranice na Odře a Nise. Některé domácí politické síly v SRN se proto dokonce vyslovily pro vzájemnou podmíněnost mezi Smlouvou o úpravě hranic a Smlouvou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci.

– Německo-polské „společenství zájmů a osudů“, které vznikalo v letech 1989–90, přetrvávalo zejména proto, že mezi konstantními a nově definovanými zahraničněpolitickými a strategickými destinacemi sjednoceného Německa a fundamentální reorientací zahraničněpolitických souřadnic Polska existuje vysoká míra souladu a slučitelnosti.

– Pro Německo je Polsko díky své lidnatosti, ekonomickému potenciálu, postavení ve střední a východní Evropě, přímému sousedství se SRN a své geopolitické a geoeconomické situaci prioritní partner. Vnitropoliticky, bezpečnostně, ekonomicky, obchodně a historicky motivovaný zájem Německa o Polsko a jeho stabilitu je doprovázen evropskou dimenzí bilaterálních vztahů a potenciální funkcí Polska jako „vývozce stability“ do transformujících se zemí střední a východní Evropy.

– Imperativy historické situace a vzájemné konfigurace zájmů se u politiků obou zemí dočkaly adekvátního přijetí, a proto se brzy poté ocitly na nejvyšších příčkách žebříčku jejich prioritních cílů. Pro úspěch pozdějších jednání bylo důležité, že se nedostalo na některé problematice otázky a byly záměrně vyřazeny ze hry skupiny s rušivým potenciálem.

– Skutečnost, že existují velmi významné segmenty obyvatelstva, jež jsou a nebo byly v Německu i v Polsku spojeny s druhou zemí (Polonia, německá menšina, odsunutí Němci) a také vznik aktivit motivovaných ideou smíření nebo vedených praktickými cíli (církvní diskusní kroužky, propolské lobby v Německu...), podpořily zahájení dialogu a přinesly též impulzy ke spolupráci mezi oběma státy.

– Nemělo by se zapomínat ani na význam průkopníků společenského dialogu (např. církve v 60. letech) a na důsledky německé východní politiky 70. let, která v určitém smyslu položila základy vzájemné důvěry.

Všechny tyto okolnosti se velkou měrou zasloužily o zintenzívnění a celkové zlepšení vzájemných německo-polských vztahů. Při konečné bilanci je nutno vidět nejen nejen úspěchy, ale i nedostatků, s nimiž byly obě země na březích Odry v uvedeném období konfrontovány.

1) Mezi pozitivní lze zařadit:

- Dosažení (v současné době již ústavně zajištěného) právního uklidnění mezi oběma zeměmi, založeného na smluvní infrastruktuře.
- Pragmatizaci a normalizaci vzájemných vztahů, významně podpořenou existencí těchto smluv.
- Překonání tradičního německo-polského antagonismu a jeho nahrazení určitým druhem středoevropského special relationship ve stadiu zrodu.

- Dosažení vysoké úrovně spolupráce v mnoha sférách, již lze politicky jen stěží zvrátit.
 - Europeizaci bilaterálních vztahů.
 - Dosažení konsensu elit týkajícího se souladu základních zájmů obou zemí.
- 2) Nedostatky, které je třeba odstranit, lze shrnout do těchto bodů:
- Ve vzájemném vnímání veřejnosti obou zemí existuje určitá disparita, a to v neprospěch image Poláků v Německu. Ale také v Polsku, kde se obraz Němců v posledních letech podstatně zlepšil, lze ještě zaznamenat velmi mnoho averze, která by mohla snadno znovu nabýt vrchu.
 - Pokud má nová kvalita německo-polských vztahů přerůst ve skutečnou symbiózu, musí jejich vývoj probíhat na všech nejdůležitějších úrovních co nejrovnoměrněji. Zatímco totiž oficiální politické kontakty prosperují, občané obou zemí zatím k sobě cestu vždy nenacházejí.
 - Německá menšina v Polsku ani Polonia v Německu zatím neplní přemostovací funkci v míře, která by se od nich očekávala.
 - Musí být dosaženo výraznější decentralizace a diverzifikace vzájemných vztahů.
 - Otázka nuceného vysídlení Němců byla dosud v Polsku na okraji zájmu, avšak oživení této diskuse by mohlo vyvolat ressentiments.
 - Záměrné dočasné ponechávání některých problémů v otevřeném stavu se mohlo jevit jako přiměřené přechodné řešení, avšak o neznamená, že je dlouhodobě automaticky použitelné.
 - Konečně je třeba konstatovat, že nové německo-polské vztahy dosud nebyly nikdy vystaveny skutečné zátěžkavé zkoušce. Není divu, neboť zde setrvačně působí dobrá vůle z převratného období nového počátku a dosud se ani Polsko ani Německo přes relativně vážné sociální, hospodářské a politické problémy neocitly v opravdové krizi.
 - Nejvíce destabilizačního potenciálu se přitom skrývá v nesouměrnosti obou zemí. Tato trvající asymetrie může být poněkud napravena rozvíjením partnerských politických vztahů, na druhé straně ji však může ještě více zvýraznit případné prohloubení ekonomických rozdílů nebo narušení plynulosti začleňování Polska do euroatlantických struktur, a to i z vnitropolitických důvodů.

Poznámky

- ¹⁾ Konieczny, Józef: Postawy społeczeństwa RFN wobec Polski. In: Przegląd Zachodni. 2/1995. S. 171-192.
- ²⁾ Russisches Roulette. Der Spiegel 4/1993, s. 59-60.
- ³⁾ Furcht, Neid und Respekt. Anketa týdeníku Der Spiegel uspořádaná mezi Poláky a Němci, která se týkala jejich vzájemného mínění o sobě. Der Spiegel 36/1991, s. 48-57.
- ⁴⁾ Ziemer, Klaus por.: Polen und die Polen im Bewußtsein der Deutschen nach der Wiedervereinigung. In: Holzer, Jerzy, Fiszer, Józef: Przemiany w Polsce i NRD po 1989 roku. Warszawa 1996, s. 97-116.
- ⁵⁾ Tamtéž.
- ⁶⁾ Kto ma szans na NATO? Gazeta Wyborcza, 22. 11. 1996.
- ⁷⁾ Der Spiegel 36/1991, s. 48.
- ⁸⁾ Tomala, Mieczysław: Polacy - Niemcy - Wzajemne postrzeżenie. Warszawa 1994, s. 44.
- ⁹⁾ CBOS: Stosunek Polaków do innych narodowości. Warszawa 1996, s. 3.
- ¹⁰⁾ Tamtéž.
- ¹¹⁾ Tomala, M., s. 46.
- ¹²⁾ Sakson, Andrzej por.: Niemcy w świadomości społecznej Polaków. In: Wolff-Powęska, Anna: Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989. Poznań 1993, s. 408-429. Fiedor, Karol: Niemcy zjednoczone w świadomości społecznej Polaków, s. 117-135.
- ¹³⁾ Tomala, Mieczysław por.: „Przyjaźń“ z Niemiecką Republiką Demokratyczną, ale za jaką cenę. In: Holzer, Jerzy: Rocznik polsko-niemiecki. Warszawa 1994, s. 59-76. Cziomer, Erhard: Stosunki polityczne między Polską a NRD

- Uwarunkowania i główne tendencje rozwojowe w latach 1949-1990. In: Holzer, Jerzy: Rocznik polsko-niemiecki. Warszawa 1994, s. 107-126.
- ¹⁴⁾ Der Spiegel 36/1991, s. 48-57.
- ¹⁵⁾ Toto číslo se zdá ještě nižší, pokud vezmeme v úvahu, že do Spolkové republiky přišlo - podle oficiálních údajů - po válce asi 12 milionů uprchlíků a z toho téměř třetina z bývalých východních oblastí Německa. Frantziouch-Immenkeppel Marion por.: Die Vertriebenen in der Bundesrepublik Deutschland. Flucht, Vertreibung, Aufnahme und Integration. Aus Politik und Zeitgeschichte, B 28/96, s. 3-13.
- ¹⁶⁾ Deutschland und Polen. Pressekonferenz des Bundesvorsitzenden der Landsmanschaft Schlesien Herbert Hupka am 14. 10. 1996 in München. Deutsche Ostdienst 42/1996, s. 5.
- ¹⁷⁾ Urteil des Bundesverfassungsgerichtes zum Zustimmungsgesetz zum deutsch-polnischen Grenzvertrag vom 5. 6. 1992. Neue Juristische Wochenschrift 50/1992, s. 3222-3224.
- ¹⁸⁾ Einsamer Wolf. Der Spiegel 26/1991, s. 25-27. Alles erlaubt. Der Spiegel 33/1992, s. 80.
- ¹⁹⁾ Usnesení předsednictva BdV k aktuální situaci z 25. září 1990.
- ²⁰⁾ Vystoupení poslance barona von Stetten (CDU/CSU) v rámci rozpravy o ratifikaci ve Spolkovém sněmu 17. října 1991. (50. schůze).
- ²¹⁾ Por. Projev předsedy BdV Fritze Wittmanna u příležitosti Dne vlasti 8. září 1996.
- ²²⁾ Erklärung des BdV-Bundesvorstandes vom 18. 11. 1995 zu den bevorstehenden Beitrittsverhandlungen der Europäischen Union und der NATO mit den östlichen Staaten. in: BdV: Jahresbericht 1995, s. 63.
- ²³⁾ Wittmann fordert: Mit Kwaśniewski nicht nur Freundlichkeiten austauschen. Pressemitteilung des BdV. 8. 1. 1996.
- ²⁴⁾ Erklärung des BdV-Bundesvorstandes vom 18. 11. 1995.
- ²⁵⁾ Usnesení valného shromáždění BdV z roku 1996.
- ²⁶⁾ Kremer, Andrzej: Położenie socjalne i kulturowe polskiej mniejszości w Niemczech. Mühlheim 1995. Tuto skupinu tvoří téměř 1 milion předstílenců a odhadem 266 000 osob s polským občanstvím pobývajících v Německu.
- ²⁷⁾ Por. Barcz, Jan: Rechte geltend machen. Die rechtliche Situation der Polen in Deutschland im Lichte des Vertrages vom 17. Juli 1991. Dialog 1/1996, s. 30-31.
- ²⁸⁾ Por. Wir sind keine „Wacht am Rhein“. Rozhovor s Januszem Marchwińským, předsedou Polské rady v Německu. Dialog 1/1996, s. 55-58.
- ²⁹⁾ Mniejszości narodowe w Polsce. Informator 1994. Warszawa 1995, s. 14. Born, Joachim, Dickgießer, Sylvia: Deutschsprachige Minderheiten. Ein Überblick über den Stand der Forschung für 27 Länder. Mannheim 1989, s. 162.
- ³⁰⁾ Simonides, Dorota: Mniejszość niemiecka w Polsce po zawarciu układów polsko-niemieckich. in: Pflüger, Friedbert, Lipscher, Winfried: Od nienawiści do przyjaźni. O problemach polsko-niemieckiego sąsiedztwa. s. 412-420.
- ³¹⁾ Wolff-Powęska, Anna: Poszukiwanie dróg dialogu. Świeckie elity katolickie wobec Niemiec. in: Wolff-Powęska, Anna: Polacy wobec Niemców. Z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989. Poznań 1993, s. 365-394.
- ³²⁾ Por. Seidler, Manfred: Memorandum w sprawie Polski Koła z Bensbergu. in: Pflüger, Friedbert, Lipscher, Winfried: Od nienawiści do przyjaźni. Warszawa 1994, s. 118-128.
- ³³⁾ Por. Stehle, Hansjakob: „Spróbujmy zapomnieć“. Dlaczego biskupi niemieccy nie ujęli od razu ręki wyciągniętej przez Polaków. In: Pflüger, Friedbert, Lipscher, Winfried: Od nienawiści do przyjaźni. Warszawa 1994, s. 91-105.
- ³⁴⁾ Hürten, Heinz: Die deutschen Katholiken auf dem schwierigen Weg der Versöhnung mit Polen. In: Zieliński, Zygmunt: Polacy - Niemcy. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość. Katowice 1993, s. 60-78.
- ³⁵⁾ (celkem 110 000 hlasů, z toho 61 000 ve vojvodství Opole, 19 000 v Katovicích, 17 000 v Gliwici, 10 000 v Częstochowě). Na národnostní menšiny se nevztahuje pětiprocentní hranice, která je v parlamentních volbách povinná pro ostatní politické subjekty.
- ³⁶⁾ Mniejszości narodowe w Polsce. Informator 1994. Warszawa 1995, s. 93-94.
- ³⁷⁾ Por. Wunden lecken in Warschau. Frankfurter Allgemeine Zeitung 15. 10. 1997.
- ³⁸⁾ Ersatzlose Preisgabe. Der Spiegel 44/1990, s. 80-85.
- ³⁹⁾ Rawczyński, Robert, Szczygielski, Kazimierz: Gesellschaftliche und wirtschaftliche Rolle der Deutschen im Opperler Schlesien. In: Zbliżenia Polska-Niemcy. 1(1995)10, s. 37-44.
- ⁴⁰⁾ BdV: Jahresbericht 1993, s. 13.
- ⁴¹⁾ Urban, Thomas: Deutsche in Polen. Geschichte und Gegenwart einer Minderheit. München 1993, s. 24.
- ⁴²⁾ Trzecia wojna pomnikowa. Polityka 5. 12. 1992.
- ⁴³⁾ Rawczyński, Robert, Szczygielski, Kazimierz: Gesellschaftliche und wirtschaftliche Rolle der Deutschen im Opperler Schlesien. In: Zbliżenia Polska-Niemcy. 1(1995)10, s. 43. por. též: Madajczyk, Piotr: Wpływ zjednoczenia Niemiec na świadomość mniejszości niemieckiej. In: Holzer, Jerzy, Fiszer, Józef: Przemiany w Polsce i w NRD po 1989 roku, s. 137-152.

- 44) Hajnicz, Artur: Polens Wende und Deutschlands Vereinigung. Paderborn 1995, s. 19 a násl.
- 45) Mały rocznik statystyczny 1996. Warszawa 1996, s. 278.
- 46) Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung. 58/1995, s. 570.
- 47) Europa gemeinsam gestalten. Tagesspiegel 15. 6. 1996.
- 48) Schmidt, Peter: Deutsche Sicherheitspolitik im Rahmen von EU, WEU und NATO. Außenpolitik 3/1996, s. 211–222.
- 49) Bod 1, 61 a následující a body 76 a 77 smlouvy mezi Spolkovou republikou Německo a Polskou republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci ze 17. června 1991. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung. 68/1991, s. 541–546.
- 50) Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Republik Polen über die Bestätigung der zwischen ihnen bestehenden Grenze vom 14. 11. 1990. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 134/1990, s. 1394.
- 51) Gemeinsame Erklärung des Bundeskanzlers Dr. Helmut Kohl und des Ministerpräsidenten der Volksrepublik Polen, Tadeusz Mazowiecki, vom 14. 11. 1989 in Warschau. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, 128/1989, s. 1094–1098.
- 52) Przemówienie ministra spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Krzysztofa Skubiszewskiego na temat traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy ogłoszone w Sejmie po parafovaniu tekstu traktatu 6. czerwca 1991 roku. in: Barcz, Jan, Tomala, Mieczysław: Polska – Niemcy – Dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca. Warszawa 1992, s. 35, 34–37.
- 53) Uzasadnienie wniosku o ratyfikację traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy. In: Barcz, Jan, Tomala, Mieczysław: Polska – Niemcy – Dobre sąsiedztwo i przyjazna współpraca. Warszawa 1992, s. 45–48.
- 54) Por. Gemeinsame Erklärung der Außenminister von Deutschland, Frankreich und Polen. Ein neuer Impuls für die Rüstungskontrolle in Europa. Bamberg 14. September 1994. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung. 85/1994, s. 797–8. Gemeinsame Erklärung der Außenminister von Deutschland, Frankreich und Polen. Paris 26. Oktober 1995. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung. 92/1995, s. 897–9.
- 55) Bingen, Dieter: Deutschland und Polen in Europa: Probleme, Verträge und Perspektive. Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. 49/1991, s. 17.
- 56) S výjimkou staré a nové krajní pravice, krajní levice a části Zelených.
- 57) Bulletin der Bundesregierung 14/1994, s. 126.
- 58) Rede des Bundesministers des Auswärtigen Dr. Klaus Kinkel vor der Deutschen Atlantischen Gesellschaft zum Thema „Die neue europäische Sicherheitsarchitektur“ am 21. 11. 1996 in Frankfurt. Auswärtiges Amt. Mitteilung für die Presse Nr. 1153/96.
- 59) Longin, Pastusiak: Stać nas na consensus. Rzeczpospolita – Dodatek tygodniowy Nr.44(94). 5.–6. 11. 1994.
- 60) Przyjaźń i realizm. Rzeczpospolita. 12. 9. 1996.
- 61) Arnold, Hans: Deutschlands Größe. Deutsche Außenpolitik zwischen Macht und Mangel. München 1995, s. 100.
- 62) Kéri, László: Noch eine Chance. in: Die Neue Gesellschaft – Frankfurter Hefte. 11(1996)43, s. 990–2, s. 992.
- 63) Prawdziwy Niemiec ze śląskim mandatem. Rzeczpospolita 22. 9. 1997.
- 64) Ślązacy nie są mniejszością narodową. Rzeczpospolita 25. 9. 1997.
- 65) Gemeinsame Pressekonferenz des Bundeskanzler Dr. Helmut Kohl und des Polnischen Ministerpräsidenten Tadeusz Mazowiecki am 14. 11. 1989 in Warschau. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung. 128/1989, s. 1100.
- 66) Kvůli cestě do Berlína přerušil Kohl na dva dny svou návštěvu Polska.
- 67) Hajnicz, Artur: Polens Wende und Deutschlands Vereinigung. Paderborn 1995, s. 101 a násl.
- 68) Por. Eigennutz geht vor. Der Spiegel, 46/1990, s. 25.
- 69) 39. schůze Spolkového sněmu. 6. září 1991.
- 70) Dohody o DPJW (Německo-polská spolupráce mládeže), o založení Německo-polské rady pro ochranu životního prostředí, o ustavení společné vládní Komise pro regionální a příhraniční spolupráci.
- 71) Parzymies, Stanisław: Polska na drodze do Unii Europejskiej. In: Wyzimirska, Barbara: Rocznik polskiej polityki zagranicznej. Warszawa 1995, s. 39–48, s. 42.
- 72) W obronie praw człowieka. Rzeczpospolita 13. 10. 1997.
- 73) Nie będzie nowego Rapallo. Rzeczpospolita 23. 4. 1997.
- 74) Ansprache des Bundeskanzlers Dr. Helmut Kohl in Warschau am 9. 11. 1989. Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung 128/1989, s. 1090.
- 75) Deutsch-Polnisches Jugendwerk: Förderungsrichtlinien für den Jugendaustausch. Potsdam-Warschau 1996.

- 76) Szczesny, Paul: Niemiecko-polska wymiana młodzieży ukierunkowana na praktykę i przyszłość. In: Pflüger, Friedbert, Lipscher, Winfried: Od nienawiści do przyjaźni. Warszawa 1994, s. 401–411.
- 77) Deutsch-Polnisches Jugendwerk: Statistik-Übersicht 1993–1995.
- 78) Deutsch-Polnisches Jugendwerk: 5 Jahre Abkommen über das Deutsch-Polnische Jugendwerk. Pressemitteilung 17. 6. 1996.
- 79) Puślecki, Zdzisław: Współpraca Polski ze zjednoczonymi Niemcami. In: Pracowity, Henryk: Polska i jej nowi sąsiedzi. Toruń 1994, s. 57–79.
- 80) Na základě této smlouvy byla ustavena společná vládní Komise pro regionální a příhraniční spolupráci.
- 81) Por. Rzeszutek, Ewa: Polsko-niemiecka współpraca przygraniczna. In: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych: Wybrane problemy stosunków polsko-niemieckich (polityczne, wojskowe, współpracy przygranicznej). Warszawa 1993, s. 59–84. Wrzochalski, Bogdan: Współpraca transgraniczna Polski. In: Wyzimirska, Barbara: Rocznik polskiej polityki zagranicznej 1993–94. Warszawa 1994, s. 93–102.

C.II. Německo a Maďarsko

LÁSZLÓ J. KISS

C.II.1. DĚJINNĚ PODMÍNĚNÉ TYPICKÉ DOMINANTY NĚMECKO-MAĎARSKÝCH VZTAHŮ

Historické paralely. Je známou skutečností, že postavení Maďarska a Německa v evropském uspořádání, ať už s historicky kladným nebo tragicky záporným znaménkem, vykazuje souběžné cykly. Stačí připomenout evropské souvislosti vzniku německého státu a rakousko-maďarského vyrovnání v roce 1867 a následky mírové smlouvy z Trianonu a Saint Germain, jež se negativně odrazily v dějinách obou zemí. V důsledku nutného tragického vývoje v meziválečném období svedla Maďary jejich politika usilující o revizi „Trianonu“ dohromady s Hitlerovým nacistickým Německem, což způsobilo, že Maďarsko se stalo satelitním státem říše. Není divu, že denacionalizace politiky v obou zemích po druhé světové válce vedla i k tomu, že se v rozděleném světě staly každá součástí jiného spojeneckého systému.

Německé sjednocení – maďarská nezávislost. V době maďarského osvobozenického boje v letech 1848–49 prohlásil maďarský politik a spisovatel baron Jozsef Eötvös, že národní nezávislost Maďarska je podmíněna sjednocením Německa. Proces tohoto sjednocování byl v roce 1989 spojen s maďarskou zahraniční politikou, která získala novou samostatnost. Německá politika Maďarska splnila zčásti i funkci katalyzátoru vůči zrychlené geopolitické dynamice v Evropě. Po vyhlášení maďarské neutrality v osudném roce 1956, znamenal pád železné opony a otevření maďarsko-rakouské hranice v září 1989, první přesvědčivé známky autonomního rozhodování Maďarska v zahraničněpolitické oblasti. Byl to okamžik faktického vzniku maďarské zahraniční politiky. Poslední maďarský reformně-komunistický kabinet dal tenkrát před smluvně vyjednanou „socialistickou solidaritou“ přednost lidskosti a svobodě. Maďarský příklad zapůsobil i na Prahu a Varšavu, takže celá hranice NDR směrem na západ se stala propustnou pro ty Němce, kteří chtěli odejít. Tím byl zpečetěn režim SED a velká demokratická revoluce se začala rozšiřovat i mimo Polsko a Maďarsko.

„Problém bezproblémovosti“. „Problém“ bilaterálních vztahů mezi Maďarskem a Německem spočívá v tom, že mezi oběma zeměmi neexistují žádné významnější sporné otázky, jako je například otázka hranic nebo národnostních menšin. Jsou-li bilaterální vztahy zatíženy tím, že nedošlo k vyrovnání s minulostí, dříve nebo později se naskytne možnost, jak dosud nevyřešené problémy zvládat pomocí institucionalizace a jak pozitivně přenášet dosažený pokrok z jedné oblasti vztahů do jiné. V německo-maďarských vztazích však chybí dynamika historicky podmíněného tlaku na

vyřešení sporných otázek. Agenda bilaterálních vztahů byla a je zaměřena mnohem více na současnost a budoucnost než na minulost. Z toho vyplývá, že např. nehrozí, aby byla organizovaná německo-maďarská mládežnická výměna zatěžována historicky podmíněnými tématy, jako tomu je v německo-polských vztazích.

Ačkoliv geograficky Maďarsko s Německem přímo nesousedí, Němci je označují za „sousedě bez společných hranic“. Díky otevření maďarských hranic v roce 1989 a roli Německa jakožto strategického „prostředníka“ a „organizátora“ EU, se tato percepce ujala i v Maďarsku. Mezi oběma zeměmi také **neexistuje problém válečných reparací**. Jako bývalý spojenec nacistického Německa bylo Maďarsko po válce – kvůli své politické a právní pozici – v méně výhodném postavení než ostatní státy střední a východní Evropy, pokud jde o vznášení požadavků na jakoukoli reparaci. Ve druhé polovině šedesátých let byly otázky upravované spolkovým zákonem o náhradách (BRÜG) a spolkovým zákonem o odškodnění (BEG) diskutovány na bilaterální úrovni, avšak Maďarsko bylo klasifikováno jako zvláštní případ. Podle článku 30, Pařížské mírové smlouvy z roku 1947, se muselo Maďarsko zříci všech nároků vůči Německu na reparaci za období 1937–1945. Navíc byl BEG vázán jak na existenci diplomatických styků, jež byly mezi Maďarskem a SRN navázány později – v roce 1973, tak i na to, aby se příslušný stát, kde nyní žijí osoby, připadající v úvahu na odškodnění, sám předtím nepodílel na vyhánění Němců. Není náhoda, že tehdejší jednání probíhala oboustranně pod dojmem snah Spolkové republiky pohnout s novou východní politikou. Po roce 1989 se začala demokratická Antalova vláda v procesu transformace zaměřovat spíše na výhodné půjčky a podpůrné programy týkající se stabilizační politiky, než aby znovu otvírala otázky reparací a restitucí.

Nová demokraticky zvolená maďarská vláda pokračovala v politice, kterou již dříve započali reformní komunisté, a přišla s novými podněty tím, že mj. odsoudila protiněmecké násilné činy, jako bylo nucené vystěhování osob německé národnosti uskutečněné na základě Postupimských dohod a uplatňování principu „kolektivní viny“. Během funkčního období, jež následovalo po prvních demokratických volbách, přijal maďarský parlament zákon o odškodnění, podle nějž mají tyto osoby žijící dnes v Maďarsku stejné právo na dodatečné odškodnění, jako ostatní občané Maďarské republiky, pokud se staly obětí komunistické diktatury. Je třeba se zmínit i o těch zákonných rámcích, jež umožňují příslušníkům německé menšiny – v plném souladu s maďarskou ústavou – využívat svých kolektivních práv – včetně práva na rozvoj své vlastní identity.

C.II.2. VÝVOJ VZÁJEMNÉHO NAHLÍŽENÍ MAĎARSKA A NĚMECKA

Otevřením hranic se Maďarsku podařilo v historické chvíli v roce 1989 získat aktivní zahraničněpolitickou roli a stát se subjektem politiky, což se malým státům, citlivým na vnější vlivy a obvykle odsouzeným být objektem politiky jiných, nestává často. Tento krok také přispěl k tomu, že Maďarsko získalo kredit, který daleko přesahoval jeho politický význam a neodpovídal skutečným možnostem svobodně si počínat na mezinárodní scéně.

Na otázku po image Maďarska na západě, resp. v Německu, dává odpověď celá škála označení, jež vznikala od konce šedesátých let – od „nejzábavnějšího kouta východního bloku“ nebo „ukázkového reformátora“ přes „zemí gulášového komunismu“ až po rčení, jež rád a často užívá německý kancléř Helmut Kohl: „Maďarsko, jež vytrhlo první kámen z Berlínské zdi“ nebo po „průkopníka nové Evropy“ (uvítání Maďarska v Radě Evropy z úst tehdejší generální tajemnice Catherine Lalumierové, oceňující zásluhy na překonání rozdělení Evropy), až konečně po nejnovější označení „ostrov stability“ v postsocialistických zmatcích.¹⁾ Není sporu, že Maďarsko dokázalo získat v porovnání s režimy ve východním bloku, kde vládli stoupenci tvrdé linie, komparativní politické vy-

hody. Po demokratickém převratu už nebylo Maďarsko jedinou reformní zemí ve střední a východní Evropě, ani jedinou zemí, jež pokročila nejdále v procesu transformace a Maďarsko si muselo uvědomit, že od jejích zásluh o hospodářskou reformu, demokratizaci a především iniciování převratu ve střední a východní Evropě, nelze odvozovat žádný do nekonečna platný morální nárok na „zvláštní zacházení ze strany Evropy“. Paradoxně tak byly demokratické změny ve střední a východní Evropě spojeny se ztrátou „zvláštní reformně politické role“ Maďarska. Ovzduší a podstatu bilaterálních vztahů však přesto nepřestávala spoluutvářet úloha Maďarska v německém sjednocovacím procesu.

Pokud jde o Německo, převládá ve veřejném mínění v Maďarsku optimistický úhel pohledu. Charakteristické je pro ně očekávání, že sjednocení Německa se na sjednocování Evropy projeví kladně nebo mu nanejvýše neuškodí, a to zejména v celoevropském hospodářském a bezpečnostním vývoji.

Naprostu do pozadí ustoupily jakékoli bezpečnostní obavy z Německa, neboť tato země byla ze zahraničněpolitického hlediska „ochočena“ pevným začleněním do západních struktur, přijala hodnoty západní demokracie a civilizace, přejala politickou kulturu, opírající se o demokratickou účast občanů, nabyla schopnosti preventivně řešit konflikty ve společnosti a zároveň se tam naprostu proměnila tvář politických elit, které prošly vývojem směrem ke „kosmopolitismu“. V šetření Maďarského institutu pro výzkum veřejného mínění provedeném krátce před volbami v březnu 1990, bylo dotázáno 500 příslušníků budapeštské inteligence s vysokoškolským vzděláním, s jakými zeměmi by podle jejich názoru mělo Maďarsko udržovat užší kontakty. Nejvyšší možný počet dosažených bodů bylo 100. Na prvních dvou místech se umístilo Rakousko s 93 a Spolková republika s 88 body.²⁾ Soudě podle výroků maďarských politiků, jako je Gyula Horn nebo byl József Antall, podporuje Spolková republika nadále s velkou vervou maďarské snahy o vstup do EU. Ve druhém kole již zmíněného šetření v květnu 1990 bylo 75 procent dotázaných toho názoru, že znovusjednocení Německa je pro integraci rozdělené Evropy přínosem. Méně než čtvrtina respondentů vyjádřila znepokojení ze zániku stávající rovnováhy a obavy z toho, že vzhledem k tomu, jak se tehdy vytrácel ze střední a východní Evropy sovětský vliv a zároveň stoupala váha této nové sjednocené velmoci, by mohlo dojít k tomu, že se tento region stane sférou přímého politického vlivu Německa.³⁾ S negativním vnímáním Německa, charakterizovaným historickými resentimenty a výhradami, se u maďarských politiků a publicistů lze setkat jen ojediněle. Předseda mimoparlamentní tradiční komunistické strany dal najevo určité výhrady, pokud jde o znovusjednocení Německa a poukázal na to, že z této země ještě nikdy v historii nevzešlo pro Maďarsko nic dobrého.⁴⁾ To však nepokazilo základní pozitivní a optimistický tón maďarských reakcí vůči sjednocení Německa.

C.II.3. ANALÝZA NĚMECKO-MAĎARSKÝCH VZTAHŮ V KONTEXTU REGIONÁLNĚ EVROPSKÉ DYNAMIKY

C.II.3.a. Maďarsko – od starého „blokového regionalismu“ k novému regionalismu

Po pádu Berlínské zdi se změnila podstata i dimenze evropského regionalismu. Hegemoniální regionalismus, v němž dominantní úlohu hrál Sovětský svaz, vystřídal nový regionalismus, jenž zahrnuje hlubokou změnu orientace států střední a východní Evropy v politické oblasti a oblasti bezpečnosti a hospodářské politiky. Hlavními adresáty procesu přeorientování, jehož cílem je modernizace těchto zemí, jsou EU jako „hospodářské zakotvení“ a NATO jako „zakotvení bezpečnosti“. Hegemoniální, resp. blokový regionalismus nastolený Sovětským svazem směřoval k izolaci států

střední a východní Evropy jak od světového hospodářství, tak i od sebe navzájem a současně zamezoval v přístupu vlivům, jež nebyly v souladu s vnuceným systémem. Tomu sloužily organizace jako RVHP a Varšavská smlouva, zatímco nová německá východní politika a zvýšení obchodu s východními zeměmi byly zaměřeny na snížení vnějšího tlaku vyvíjeného na státy východního bloku a odstartování pokojných vnitřních změn.

Z hlediska historického vývoje bylo Maďarsko objektem politiky, tzn. že bylo v různém stupni závislosti a s různými znaménky svázáno s určujícími mocnostmi, jako byly nacistické Německo a Sovětský svaz, které politiku „dělaly“. Po roce 1973 začalo Maďarsko doplňovat svou vertikální závislost na SSSR o nový vztah závislosti na MMF, což souviselo se stále samostatnějšími zahraničněpolitickými snahami země o řešení splátek velkých úvěrů na základě diplomatických vyjednávání. Dvojí přizpůsobování Maďarska – na jedné straně RVHP a Varšavskému paktu a na druhé straně integraci do světového hospodářství – kladlo na Maďarsko požadavky, jež se vzájemně vylučovaly nebo přinejmenším byly odlišné povahy. Tímto novým vertikálním vztahem závislosti na „systémově cizím“ světovém hospodářství se začala zrychlovat eroze blokového regionalismu, ovládaného Sovětským svazem. Snaha Maďarska podílet se na subregionálních formách spolupráce nového typu, z nichž se později vyvinula dnešní Středoevropská iniciativa, byla motivována snahou odpoutat se od SSSR a vymanit se z jednostranného postavení objektu politiky.

Po letech 1989–90 se střední a východní Evropa osvobodila od velmocí a postkomunistické státy mohly krátce hrát své role „tvůrců politiky“. Ukázalo se však, že jistý návrat k národnímu pojetí zahraniční politiky byl současně úzce spojován s požadavkem euroatlantické integrace. Po převratu ve střední a východní Evropě se vytvořil model nového evropského regionalismu, jehož těžiště se přesunulo z východu na západ. Cesta, již nastoupilo Maďarsko a ostatní státy, proto vedla historicky od zvenčí vnucené konformity se Sovětským svazem přes vytvoření relativní (sektorální) autonomie, charakterizované reformními experimenty, až po symbiózu národních zájmů s konformitou k EU. Díky geopolitické a geoeconomické centralitě disponuje sjednocené Německo významným potenciálem, s jehož pomocí může jak bilaterálně, tak i multilaterálně podporovat vytváření nového regionalismu v zájmu států střední a východní Evropy.

C.II.3.b. Německo-maďarské vztahy a nový regionalismus

Viděno historicky sloužil regionalismus v Maďarsku a Německu různým účelům. V Německu byl jednak daností spjatou s historickým rozdělením a jednak prostředkem pro boj s agresivním centralismem, pro formování německých zahraničněpolitických zájmů a pro zvýšení německé konkurenceschopnosti v euroatlantickém kontextu. Z maďarské perspektivy byl a je subregionalismus nástrojem k „plíživému přeorientování“ maďarské zahraniční politiky a rovněž metodou, jak zaplnit bezpečnostně politické a hospodářsko politické vakuum po zániku Varšavské smlouvy a regionálního trhu RVHP, určeného Sovětským svazem, a jak pomocí subregionální spolupráce dosáhnout většího souladu s evropskými standardy.

Vzhledem k tomu, že Německo je součástí většího mezinárodního společenství – Evropské unie, není německo-maďarský regionalismus „nezávislým činitelem“ mezinárodní politiky. Německé zájmy jsou navíc chráněny a uplatňovány v řadě dalších mezinárodních organizací, jejichž je členem, a značná část německých rozhodnutí tak musí být schválena na multilaterální úrovni. Totéž platí i pro úsilí Maďarska v procesu začleňování do euroatlantických struktur. Proto nelze hovořit o německo-maďarských vztazích jako o „uzavřeném regionalismu“, jako je tomu např. ve vztahu mezi USA a Mexikem. Jedná se o „otevřený“ neboli „zprostředkovaný“ regionalismus, v němž může Německo často a Maďarsko příležitostně plnit funkci „prostředníka“ a současně „předmostí“.⁵¹

Je však zřejmé, že strategická role prostředníka je pro Německo významnější než pozice Maďarska. Z toho vyplývá, že by byla chyba považovat německo-maďarské vztahy za věrný obraz sovětského blokového regionalismu nebo je podřizovat klasickému vzorci „policy-taker“ (objekt politiky) – „policy-maker“ (subjekt politiky).

Tento vztah se nejvíce odráží v hospodářských vztazích, ačkoliv v budoucnu vliv Německa i jakožto subjektu politiky ještě vzroste. Mezi oběma zeměmi existují značné rozdíly, pokud jde o demografickou a územní velikost. Německo je téměř čtyřikrát větší než Maďarsko a také počtem obyvatel jej převyšuje osmkrát. Ještě výraznější rozdíly najdeme v oblasti hospodářství. Podle různých výpočtů je celkový maďarský HDP přibližně 2 a 3,6 % německého HDP a maďarský HDP na osobu představuje hodnoty mezi 16 a 28 % německého. Makrostrukturou (podíl zemědělství, průmyslu a služeb) se HDP obou zemí významněji neliší, avšak výkonem a intenzitou německé hospodářství daleko předstihuje maďarskou ekonomiku. Vývoz a dovoz na osobu v Maďarsku nepřesahuje 25–30 % odpovídajících německých hodnot.⁶⁾

„Intenzita závislosti“ německo-maďarských vztahů je značně rozdílná. V některých oblastech je velmi výrazná, v jiných jsou vztahy vyvážené. Maďarská společnost netrpí vůči Německu „komplexem méněcennosti“. Na rozdíl od dřívějšího vazalství vůči SSSR totiž považuje hospodářskou a technickou vedoucí roli Německa za „normální vztah závislosti“, jenž přispívá k hospodářskému, sociálnímu a kulturnímu rozvoji. Je třeba také zdůraznit, že Maďarsko jako jediná země střední a východní Evropy dokázalo integrovat německou menšinu do své politiky, hospodářství a kultury. Otevření maďarských hranic v roce 1989 poskytlo historický důkaz, že tyto vztahy nejsou jednostranné a že i Maďarsko může plnit funkci subjektu politiky. Němečtí politici jeho úlohu z roku 1989 nepřestali veřejnosti připomínat a tato rétorika se nestala pouhým vzájemným gestem, ale i určitým diplomatickým stylem.

V této souvislosti je na místě se zmínit o významné skutečnosti, že zahraniční politika se stala proti dřívějšíku věcí celé společnosti, což může zlepšit vzájemnou percepci. Stále více vztahů a vazeb se přesouvá do sféry vztahů mezi jednotlivými sociálními skupinami, pokračuje také transnacionalizace vztahů. Stačí si všimnout německé turistiky v Maďarsku, jež je kvantitativně a historicky největší, jakož i celé sítě partnerských měst a přítomnosti německých mnohonárodních firem a středně velkých soukromých firem. Velký význam má také přítomnost německých nadací blízkých politickým stranám (Friedrich-Ebert-Stiftung, Konrad-Adenauer-Stiftung, Hanns-Seidel-Stiftung, Friedrich-Naumann-Stiftung) v Maďarsku, jež jednak nabízejí transfer vědomostí pro transformující se společnost a jednak plní úlohu zprostředkovatelů ve vnitropolitickém dialogu a jako takové přispívají k vytváření pluralistické kultury řešení sporů a konfliktů. Každoroční německo-maďarské fórum za účasti čelných politiků, intelektuálů a odborníků z obou zemí signalizuje, že vzájemné vztahy se stále více posouvají od čistě mezistátních k takovým, jež vtahují do hry další vrstvy společnosti.

C.II.3.c. Bezpečnostně-politické aspekty

V bezpečnostně-politické oblasti je německo-maďarský regionalismus poměrně omezen. Tato skutečnost se dá vysvětlit tím, že multilateralizace bilaterálních vztahů pokročila právě v této oblasti nejdále. Maďarsko je jako kandidát na vstup do Severoatlantické aliance a přidružený partner Západoevropské unie (ZEU) zapojeno do bezpečnostně-politické spolupráce v pletivu vztahů multilaterálních organizací a projektů (NACC, Partnerství pro mír, IFOR, SFOR), jež také rozličným způsobem spolurozhodují o formě a podstatě bezpečnostně-politické spolupráce na bilaterální úrovni.

Hlavní zájmy Německa a Maďarska – potřeba rozšířit západní zóny stability a přispívat k regionální stabilitě – se plně shodují. Německo má navíc zájem na tom, aby Maďarsko plnilo funkci „mostu“ a ne „nárazníkové zóny“. SRN vidí v Maďarsku jednak „předmostí“ mezi střední a jižní Evropou, jednak Bonn od Budapešti očekává, že pochopí bezpečnostně politickou roli a dokáže vyhovět požadavkům na rozpoznání krize a prevenci konfliktů, stejně tak jako kritériím pragmatické sousedské politiky s přihlédnutím k menšinové politice. Nelze ponechat bez povšimnutí, že Německo umožnilo maďarským vojákům spoluúčast na výcvikových programech a dodalo Maďarsku část výzbroje bývalé Národní lidové armády NDR v hodnotě 150 milionů marek. V roce 1996 podepsala obě ministerstva obrany smlouvu o technické spolupráci, jež byla zaměřena na poskytnutí pomoci maďarskému zbrojnímu průmyslu, otřesenému krizí.

C.II.3.d. Politická spolupráce

Také v oblasti politiky do jisté míry spoluurčuje „nezávislé“ působení Německa Evropská unie. Po sjednocení uzavřelo Německo četné smlouvy o dobrých sousedských vztazích a vzájemné spolupráci s jednotlivými státy střední a východní Evropy, které usilují o začlenění do integračních struktur. Ve všech případech byl v těchto dokumentech kladen důraz zejména na: konzultace v případě krize, vztah k EU, multilaterální bezpečnostní politiku, odzbrojení, ochranu životního prostředí, hospodářskou spolupráci, rozvoj infrastruktury a telekomunikací, migraci pracovní síly, sociální jistoty a zdravotnictví a v neposlední řadě na kulturní spolupráci.

Smlouva o přátelské spolupráci a partnerství v Evropě mezi Spolkovou republikou Německo a Maďarskou republikou podepsaná 6. února 1992 v Budapešti zdůrazňovala roli Maďarska v procesu sjednocení Německa a „tradiční přátelství mezi oběma národy a zeměmi utvářející se po staletí.“ Na rozdíl od jiných smluv je v tomto dokumentu velká pozornost věnována otázce národnostních menšin. Smluvní strany se dohodly na právní závaznosti standardů ochrany národnostních menšin obsažených v dokumentu kodaňské schůzky KBSE o lidské dimenzi z 29. června 1990 a v dalších dokumentech této mezinárodní organizace. Příslušníci německé menšiny v Maďarské republice mají podle této smlouvy „právo jednotlivě nebo společně s ostatními svobodně vyjadřovat, pěstovat a dále rozvíjet svou etnickou, kulturní, jazykovou a náboženskou identitu, přičemž musejí být chráněni před jakýmkoliv pokusy o asimilaci proti jejich vůli. Mají právo na používání své mateřštiny v soukromí i na veřejnosti a na šíření a výměnu volně dostupných informací ve svém jazyce.“⁷⁾ Ještě důležitější je ve smlouvě to, že Maďarsko přiznává Německu právo a kompetenci udržovat vztahy s maďarskými Němci a podporovat je.

Třebaže je postavení německé menšiny v Maďarsku tak příkladné, musela být Budapešť vždy na nejvyšší opatrná, pokud jde o přímé „vytloukání“ kapitálu pro vlastní zahraniční politiku vůči menšinám. Německo sice naznačilo ochotu být skrytým prostředníkem v konfliktech mezi Budapeští a Bukureští a dokonce mezi Budapeští a Bratislavou, německá zahraniční politika se však vyznačuje pragmatickým postojem, aniž by otevřeně zaujímal stanovisko k jednotlivým otázkám menšin („vnitřní autonomie“, kolektivní práva atd.). Účelem této politiky bylo v zájmu euroatlantického zakotvení podpořit uzavření základních smluv mezi uvedenými zeměmi. Není divu, že Bonn přivítal jako jeden z prvních, základní smlouvy mezi Maďarskem a Slovenskem a mezi Maďarskem a Rumunskem. Navíc se ukázalo, že být prostředníkem v tomto regionu Evropy není vůbec bez rizika. V mnoha případech je nestranné zprostředkovávání v rozporu s německými zájmy. Vzhledem ke konfliktu kolem vodního díla Gabčíkovo-Nagymáros mezi Maďarskem a Slovenskem je jasné, že Německo má od té doby, co byl vybudován kanál mezi Rýnem a Mohanem, samo živý zájem na zlepšení splavnosti Dunaje.

Německo se také snaží předejít podezření, že upřednostňuje tuto jednu transformující se zemi na úkor jiné, a proto pěstuje pokud možno „politiku stejného odstupu“. Maďarsku zase záleží na tom, aby využilo prostřednické a mecenášské funkce Německa ve prospěch svých hospodářských přeměn, a tím též urychlilo proces přibližování se k EU. Bylo by však chybou přetěžovat tímto úkolem samotné Německo a přehlížet význam německo-francouzské osy, jakožto „hnací síly“, a také ostatních členských států EU. Samo Německo se snaží – mj. snahou o společnou politiku Unie vůči střední Evropě – vyhnout se dojmu „německé sféry vlivu“, jež by mohla vzbudit jeho přílišná aktivita a jednostranná angažovanost.

Po zvratu se zdálo, že ve změně orientace v zahraničněpolitické oblasti existuje zvláštní dichotomie, neboť Maďarské demokratické fórum (MDF) jako největší koaliční strana ztělesňovalo proněmeckou volbu, zatímco Svaz svobodných demokratů (SDSZ) volbu proamerickou.

Téměř intimní vztah mezi spolkovým kancléřem Helmutem Kohlem a tehdejšíma maďarskými premiéry Józsefem Antalem zdánlivě tento dojem ještě posiloval. Netrvalo dlouho a toto falešné dilema bylo vystřídáno snahou o to „stát na více nohách“, přesvědčením a praxí diverzifikace ze strany vládních stran i opozice. Socialisticko-liberální koalice pokračovala v procesu dekoncentrace maďarské politiky vůči EU a ke slovu se mnohem více dostaly německo-francouzské projekty, ale i přímé vztahy s Paříží a Londýnem, Římem a jihoevropskými členskými zeměmi. Tento vývoj nepřivítala německá strana se znepokojením, ale spíše s určitou úlevou.⁸⁾

C.II.3.e. Hospodářské aspekty

Nejdynamičtější oblastí bilaterálních vztahů mezi Maďarskem a Spolkovou republikou je hospodářská spolupráce. Německo hraje jednoznačně roli hospodářské „modernizační kotvy“ Maďarska. Německo je nejdůležitějším obchodním partnerem Maďarska, což dokládají údaje z roku 1994, kdy 28,2 % maďarského vývozu bylo určeno pro SRN a 23,4 % maďarského dovozu odtud pocházelo.⁹⁾ Na druhém místě je Rakousko s cca 12 %. Z hlediska Maďarska je zvláště důležité se zmínit o tom, že poté, co v polovině 90. let došlo na německém odbytišti ke změně orientace, byl maďarský export s to zvýšit růst podílu průmyslových a strojírenských výrobků.

V letech 1989–95 dosáhlo Německo téhož obchodně politického významu a dostalo se na místo, jaké v 80. letech v maďarském zahraničním obchodě zaujímal Sovětský svaz. Historicky se nestalo nic jiného než návrat německo-maďarských hospodářských vztahů k normálu. Německo-maďarský obchod má více než jedno desetiletí dynamický charakter. Je důležité upozornit na to, že celkový objem obchodních styků s NDR a NSR dosahoval úrovně obchodních styků se Sovětským svazem již ve druhé polovině osmdesátých let.

Po roce 1990 se stalo sjednocené Německo lokomotivou rozvoje maďarského exportu, navzdory skutečnosti, že trh bývalé NDR prakticky přestal existovat.

V letech 1989–1994 se německý podíl na maďarském vývozu více než zdvojnásobil (z 11,9 na 28,2 %), přičemž přírůstek v oblasti dovozu byl zhruba 50 %. Také podle statistiky SRN byl zaznamenaný dynamický rozvoj: v letech 1989–1994 se zvýšil podíl Maďarska na celkovém německém dovozu o 0,53 % na 0,66 %.¹⁰⁾

Německo je mezi členskými státy Evropské unie nejdůležitějším partnerem Maďarska. S trochou nadsázky lze říci, že obchodní styky Maďarska s EU se prakticky realizují prostřednictvím Německa – a v menší míře i Rakouska a Itálie.

Stačí uvést malé mezinárodní srovnání, abychom si uvědomili značné rozdíly mezi Německem a ostatními členskými zeměmi EU, pokud jde o zastoupení na maďarském trhu. Dovoz z Německa je průměrně o 50–70 % vyšší než z Francie a vývoz do SRN je osmkrát větší než do Francie.

Německo není jen velkým odbytištěm, ale také strukturálně rozvinutým partnerem, který má při své dovozní poptávce vysoké nároky. Kromě toho němečtí odběratelé mají vysoké požadavky na kvalitu a na německém trhu se o jejich zájem uchází velká konkurence dodavatelů, kteří se tam chtějí prosadit.

Pozitivně je třeba hodnotit i skutečnost, že struktura maďarského exportu směřujícího do SRN je mnohem rozvinutější než je tomu v případě ostatních zemí OECD. Zatímco 55 % celkového maďarského vývozu do EU připadlo v roce 1994 na Německo, na jeho strojírenském exportu do EU se v tomtéž roce vývoz do SRN podílel 61 % a na vývozu některých konkrétních strojírenských výrobků dokonce 80–90 %.¹¹⁾ Z toho vyplývá, že německý trh hraje významnou roli v technologické modernizaci a restrukturalizaci maďarského hospodářství. Maďarský dovoz z Německa vykazuje tytéž rysy, tzn. že objem dovozu strojírenské produkce z Německa je nadprůměrně vysoký.

V důsledku rozdílné úrovně rozvoje a rozdílné struktury dovozu a vývozu je německo-maďarský obchod tradičně charakterizován vysokým deficitem na maďarské straně. Avšak tento obchodní deficit je ve srovnání s celkovým objemem obchodu mnohem menší než obchodní deficit v ostatních bilaterálních vztazích. V roce 1994 připadalo 10 % celkového obchodního deficitu Maďarska na obchodní styky s Německem, zatímco dovoz z Německa dosáhl 23,4 % celkového dovozu do Maďarska.¹²⁾

Za rozvinutou strukturou exportu se skrývají tisíce joint-ventures, mezi nimiž jsou i firmy, jež jsou stoprocentně v německém vlastnictví, jakož i intenzivní mezifirmní vztahy. Výrobní kooperace se rozbíhala od sedmdesátých a osmdesátých let. V posledních letech se výrazně zvýšil význam Maďarska pro umístění nových výrobních kapacit vzhledem k levnější pracovní síle. V první polovině 90. let se zde stalo Německo druhým největším investorem po Spojených státech. Objem do- savadních kapitálových investic dosáhl v Maďarsku hodnoty přes 3 miliardy DEM, což je nejvíce v celé střední a východní Evropě.

Existuje řada strukturálních znaků, jež činí německé investice v Maďarsku poměrně atraktivními. Jsou podepřeny obchodními styky, sahajícími desetiletí zpátky. Na rozdíl od jiných investorských států, než je Německo, jsou v Maďarsku aktivní i menší a střední firmy. Střední stav hrál a hraje klíčovou úlohu v zavádění fungujícího tržního hospodářství na mikroekonomické úrovni. Tito němečtí podnikatelé nejsou vedeni pouze snahou o krátkodobé získání stále většího podílu na trhu, ale mají zájem na zapojení výrobních faktorů, především levnější pracovní síly, jako nástroje zvyšování konkurenceschopnosti v celosvětovém měřítku. Tím se německé investice v Maďarsku promění v organickou součást globálního systému dodavatelů a subdodavatelů německých firem. Vývoj napovídá, že také strategičtí investoři, německé nadnárodní společnosti (ADI, Deutsche Telekom, Bayerische Landesbank, Siemens, Henkel aj.) působí v Maďarsku ve stále větší míře. Tyto podniky a firmy považují stav mikroekonomického vývoje, absorpční schopnost mikroekonomických struktur v Maďarsku, jakož i produktivitu a vysokou úroveň odborného vzdělání za důležitější než relativně málo nízké mzdy v subregionálním srovnání. Lze předpokládat, že modernizační působení německých nadnárodních společností se kladně projeví na urychlení změn hospodářské struktury Maďarska.

C.II.4. SUBREGIONÁLNÍ CHARAKTER BILATERÁLNÍCH VZTAHŮ

Důležitým strukturálním prvkem německo-maďarských vztahů je velmi dynamický a relativně soustředěný rozvoj subregionálních styků a vazeb, jež jsou také hluboko zakořeněny v historii a zeměpisné blízkosti. Jako aktéři dvoustranných vztahů vystupují velmi aktivně německé spolkové země, jež díky federální struktuře disponují politickým, hospodářsko-finančním a kulturním potenciá-

lem pro spoluutváření těchto vztahů. Z historických a hospodářských důvodů připadají dvě třetiny celkového objemu hospodářských styků na spolkové země Bavorsko, Bádensko-Württembersko a Severní Porýní-Vestfálsko.¹³⁾ Významnou roli hrají uvedené země i v oblasti poskytování úvěrů, kultury a také turistiky. V 90. letech je tato historická tendence ještě patrnější: samotné Bavorsko s podílem zhruba 27 % nakupuje více maďarského zboží než Francie a Velká Británie dohromady. Je pochopitelné, že většina německých firem působících v Maďarsku pochází právě z těchto spolkových zemí a je odtud také větší část německého kapitálu investovaného v MR.

Vztahy Maďarska s těmito spolkovými zeměmi se rozšiřují do oblasti parlamentní politiky, kultury i vědy. Dynamika těchto vztahů je poněkud omezena tím, že Maďarsko na rozdíl od federálně členěného Německa je stále příliš centralistické, a tak v mnoha případech není maďarská strana schopna využít možnosti spolupráce nabízené německým partnerem. Tato asymetrie ztěžuje reciproitu zejména v oblasti kultury.

Význam maďarských vztahů s těmito spolkovými zeměmi stoupl současně i díky tomu, že německé země mohly využít diskuse o subsidiaritě na základě Maastrichtské smlouvy jako prostředku ke kvalitativnímu rozšíření práva spolurozhodovat v evropských otázkách. Tyto spolkové země tak získaly dodatečnou možnost podílet se na evropských jednáních a udržovat vlastní zastoupení v Bruselu a last but not least uplatňovat své zájmy ve Výboru pro regiony. Vztahy se spolkovými zeměmi tak mají nejen subregionální, ale také evropský, multilaterální charakter.

Nemělo by se zapomínat, že se potřeba modernizace vztahuje také na subregionální, místní i interregionální přeshraniční kooperace. Regionalizaci Maďarska může povzbudit federálně-regionalisticky zaměřená německá politika a role Německa jakož koordinátora v mezinárodním měřítku, což je významné vzhledem k tomu, že po přijetí Maďarska do Unie se tato středoevropská země zařadí mezi příjemce z tzv. strukturálních fondů EU. Navíc je zřejmé, že prohlubování evropské integrace by se zastavilo, pokud by tento proces zůstal jednostranně omezen na mezistátní úroveň, tedy bez aktivní účasti regionů a dalších nadnárodních jednotek.

C.II.5. NĚMECKO A MAĎARSKO: ROZŠÍŘENÉ POJETÍ REGIONALISMU

Je nanejvýš důležité, aby se předivo bilaterálních vztahů mezi oběma státy spoluvytvářelo v různých rovinách, jež jsou navzájem těsně spjaty a multilaterálně koordinovány. Z perspektivy Maďarska jakož objektu politiky je základním motivem bilaterálních vztahů německá „hospodářská kotva“, ze zvláštním zřetelem na poptávku po modernizaci, příznačnou pro region.

Je také žádoucí, aby byly dvoustranné vztahy s ohledem na bilaterální a multilaterální proces koordinovány v rámci rozšířeného pojetí regionalismu. Jednak mají oba státy velký zájem na tom, aby nebudily dojem „zvláštního vztahu“ v neprospěch ostatních států a jednak nechtějí vyvolávat zdání německé dominance.

V oblasti bezpečnostní politiky hovoří mnohé pro to, že se Maďarsko stane už před rokem 2000 členem Severoatlantické aliance. Tak se napojí na mezinárodní alianční vazby a nikoli jen na jeden, byť mocný, spřátelený stát. V hospodářském smyslu svědčí vztahy Maďarska stále více o multilaterální než o unilaterální závislosti, i když vedoucí postavení Německa v oblasti obchodních styků je nesporné a dilema závislosti v případě malých států historicky charakteristické. V první polovině 90. let vede – pokud jde o zahraniční investice – USA před Německem, zatímco největší poskytovatel úvěrů Maďarsku je v první řadě Japonsko. Není pochyb o tom, že mezi západoevropskými velmocemi a USA existuje určitá konkurence, kdo se nejvýrazněji podepíše na konečné podobě transformace zemí střední a východní Evropy, pokud jde o privatizaci, právní systém a politickou kulturu.

Evropská unie by se na kontinentu mohla či měla stávat postupně čímsi, čím bývaly v minulosti „pořádkové mocnosti“. Vliv rozvíjení EU na německo-maďarské vztahy – za předpokladu, že nevážnou procesy rozšiřování a prohlubování – tedy poroste. Je snadné pochopit, že závislost Maďarska hlavně na Německu se může v obchodní sféře, díky rychlému přičlenění k EU, snížit. Není prozíravé vycházet z někdejšího francouzského názoru, podle něhož se převaha Německa, díky rozšíření EU směrem na východ, dramaticky a nevyhnutelně posílí. Naopak. Čím více pochybností se objeví kolem budoucího členství Maďarska v EU, tím silnější bude jeho závislost (a s ním i celého regionu) na Německu.

V oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky existuje možnost, jak – zahrnutím třetího západoevropského státu nebo států z východní části střední Evropy – rozšířit a upevnit manévrovací prostor Maďarska a německo-maďarské vztahy a jak praktikovat politiku dobrého sousedství v regionu. Je charakteristické, že jednou z takových možností je multilaterální projekt „Partnerství pro mír“.

Německo a Maďarsko jsou zajedno v tom, že rozšíření na východ by se mělo uskutečnit bez provokování Ruska, tzn., že rozšíření NATO na východ by mělo být spojeno s novou politikou „budování důvěry“ a „snižování napětí“. Nejde tedy o obnovení již jednou stržené železné opony, ale o utvoření strategického partnerství mezi NATO a Ruskem jakožto subjektu nové evropské bezpečnostní architektury. Maďarsku zbývá dost velký prostor, neboť se z ruského pohledu jeví jako země s poměrně nevelkým strategickým významem. A je důležité zmínit se i o skutečnosti, že Německo pomáhá Maďarsku zbavovat se závislosti na Rusku, pokud jde o dodávky energie, a zapojovat je do transevropských energetických soustav.

Co se týče středoevropských a východoevropských subregionalismů – nehledě na někdejší italskou myšlenku Pentagonály, z níž vznikla Středoevropská iniciativa – není v nich ani stopa protiněmeckých akcentů. Na základě společné představy o ohrožení a syndromu „empire strikes back“, vyzvala visegrádská spolupráce určité antisovětské rysy a jako taková byla jen velmi přechodným zárodkem možného spojení na základě politiky společného omezení škod. Z pochopitelných bezpečnostně politických a geoeconomických důvodů projevovalo Německo přednostní zájem o visegrádský experiment. Pokud jde o subregionální vztahy, je vhodné zdůraznit politickou aktivitu Německa jakožto koordinátora, jenž pozitivně přispívá k regionální stabilitě. Pak by se ukázalo, že investice, které Německo předběžně vložilo do infrastruktur v tomto regionu, by se zhodnotily nejen jako zásadně důležitý faktor, který umožňuje napojení zdejších zemí na Německo a Unii, ale které mají značný význam také pro upevnění vzájemných vazeb a styků mezi státy střední a východní Evropy.

Po přijetí Španělska a Portugalska do EU se jednoznačně ukázalo, že subregionální spolupráce má smysl, pokud vychází z vnitřního rámce EU, tzn. že samo členství podmiňuje intenzitu trvalé spolupráce v subregionální oblasti.

Ze subregionálního hlediska vidí Maďarsko v Německu činitele, který je s to podporovat i ve svém vlastním zájmu, jeho roli v regionu jakož „křídlovky“, „subregionálního centra“ a „tranzitní země“ mezi střední a jihovýchodní Evropou a mezi severní a jižní Evropou. Úroveň německo-maďarských vztahů – včetně přímé spolupráce výrobních podniků – již dnes umožňuje překládat koproduční výrobu z Maďarska do okolních států. O přitažlivosti země budou díky dvojímu rozšíření (vstupu do NATO a EU) více spolurozhodovat také komparativní výhody, plynoucí z domácích podmínek, jež poskytuje Maďarsko jako subregionální centrum, které například nabízí v subregionálních a interregionálních měřítku finanční služby a strategická propojení směrem na jih a východ Evropy. Tím by mělo Maďarsko i větší šanci disponovat diferencovanější strukturou vztahů, upevnit své napojení na globální ekonomiku, a v neposlední řadě se stát aktivním stabilizujícím prvkem regionu.

C.II.6. ZÁVĚRY

Německo-maďarské vztahy tvoří důležitou součást otevřeného a pozitivního regionalismu v Evropě, což přispívá k maďarskému začlenění do globální ekonomiky a do Evropy, a napomáhá významně i rozvoji subregionálních forem kooperace. Tyto vztahy jsou mnohvrstevnaté a obsahují vazby mezistátní a vazby mezi jednotlivými společenskými skupinami. Důležitým strukturálním akcentem oboustranných vztahů je pokračující vtahování širších vrstev společnosti do jejich realizace, jakož i subregionalizace, která se opírá o menší územní a správní celky a jež má také stále více asymetrický a poměr mezi oběma zeměmi nelze zařadit do klasického vzorce objektu a subjektu politiky, nevytváří se zde jednostranná závislost s nepříznivými politickými důsledky. Při přípravě praktických rozhodnutí se prosazují mnohostranné kontrolní mechanismy také v určujících sférách bezpečnostní a ekonomické politiky, takže na ně musí brát ohled jak objekty politiky, tak subjekty politiky („policy-takers“ i „policy-makers“).

Vliv Německa je nejvýraznější v oblasti hospodářství, jež je jeho silnou stránkou i v mezinárodním srovnání. Německo bude hrát v Maďarsku úlohu modernizátora a podle toho přispívat k růstu a hospodářsko-technologickému rozvoji regionu tak dlouho, dokud pozitivní účinky této role budou s mocí vyvažovat ať již opodstatněné, či neopodstatněné obavy ze závislosti. Po této stránce se Maďarsko liší od ostatních států v regionu, jež musely a musejí ve svých vztazích s Německem překonávat závažné sporné otázky jako jsou hranice, vyhnání a reparace. Zde by bylo chybou nepřihlídnout k tomu, že do procesu modernizace zahájeného Německem jsou vtaženy vlivné nadnárodní společnosti z Ameriky a Evropy, jež zároveň posilují vyjednávací pozici Maďarska a relativizují intenzitu závislosti na Německu.

Po sjednocení země je postavení Německa charakterizováno tím, že se geopoliticky, geoeconomicky a také geomonetárně v kontinentální Evropě mnohé soustřeďuje do jeho rukou. Z maďarské perspektivy je vhodné zdůrazňovat porozumění pro úlohu Německa jakožto „advokáta regionu“, „strategického prostředníka“ a „geopolitického koordinátora“, s cílem zapojit Maďarsko a východoevropský i středoevropský region do západoevropské zóny stability dvojím rozšířením (NATO a EU). To vše by vedlo k tomu, že by se otupily hroty historicky citlivého problému závislosti. Zájem Německa na rozšíření euroatlantických struktur směrem na východ je snadno pochopitelný, byť německé politiky nutí k opatrnosti „náklady transformace“ nových spolkových zemí a v neposlední řadě zhoršená situace na trhu práce a s tím související problém, že Německo musí počítat i s konkurencí levnější pracovní síly na východě regionu. Bez rozšíření uvedených struktur na východ, by také nebylo možné dovést do konce proces transformace v nových spolkových zemích a zbavit se nevýhodného postavení Německa na okraji EU. Rozhodující význam by měly projekty pro rozvoj infrastruktury v tomto regionu Evropy iniciované Německem, jež by zdejší státy propojovaly nejen s Německem, resp. s regionem EU, ale také navzájem mezi sebou. Je vcelku logické, že Německo bude jedním z těch, kteří dvojím rozšířením a obnovou infrastruktury v regionu získají nejvíce.

Pro blízkou budoucnost lze popsat dva scénáře, jež spoluurčují roli Německa vůči Evropě a také vůči střední a východní Evropě. Pokud se hranice EU a NATO dvojím rozšířením posunou na východ, ještě patrněji vynikne ústřední pozice Německa s hlavním městem v Berlíně. Navíc budou bilaterální vztahy mezi Německem a zeměmi střední a východní Evropy stále více utvářeny také multilaterálně. Pokud se proces rozšiřování na východ zdrží nebo znejistí, prohloubí se „čára zlomu“ „ekonomické Jalty“ se všemi regionálními a globálními důsledky pro Evropu, a uvnitř EU bude rovnováha sil – v neprospekch Německa – stále křehčí.

Poznámky

- ¹⁾ Sitzler, Kathrin: Das aktuelle Deutschlandbild der Ungarn. In: Süßmuth (Hg.): Deutschlandbilder in Polen und Rußland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn. Nomos Baden-Baden 1993, s. 27.
- ²⁾ Magyar Hirlap, 16. 5. 1990.
- ³⁾ Sitzler, Katrin, s. 282–283.
- ⁴⁾ Budapester Rundschau, 15. 10. 1990.
- ⁵⁾ Por. Inotai, András: A regionalizmus dinamikája a magyar-német kapcsolatok példáján (Dynamik des Regionalismus am Beispiel der deutsch-ungarischen Beziehungen). Külpolitika 3–4/1995/1, s. 53.
- ⁶⁾ Tamtéz, s. 52.
- ⁷⁾ Smlouva o přátelské spolupráci a partnerství v Evropě mezi Spolkovou republikou Německo a Maďarskou republikou, podepsaná v Budapešti 6. února 1992. Europa Archiv – Zeitschrift für Internationale Politik 10/1992/47 (25. 2. 1992), D s. 382.
- ⁸⁾ Kiss, László J.: Historischer Rahmen und Gegenwart ungarischer Außenpolitik. Osteuropa 6/1993/43, s. 568–569.
- ⁹⁾ Statistické ročenky pro zahraniční obchod. Ústřední statistický úřad, Budapešť 1989–1994. Vlastní výpočty Andráse Inotai, tamtéž, s. 57.
- ¹⁰⁾ Viz Statistisches Bundesamt, Fachserie 7, Reihe 3. Výpočty Andráse Inotai na základě statistických ročenek Ústředního statistického úřadu, Budapešť 1989–1994.
- ¹¹⁾ Inotai, András: tamtéž, s. 58.
- ¹²⁾ Inotai, András: tamtéž, s. 59.
- ¹³⁾ Por. Kiss, László J.: The Federal Republic and Central and Eastern Europe: German-Hungarian relations and Europe. In: Relations between Germany and East Central Europe until 2000: Prospects and Policy Options, Trends in World Economy. Vyd. Ústav světového hospodářství (?Economy) Tamáse Szemléra při Maďarské akademii věd. Budapešť, 1994.

C.III. Nemecko
a Slovensko

PAVOL LUKÁČ

Slovenská republika, ako následnícky štát Československej federatívnej republiky patrí k „najmladším“ štátom strednej Európy (v tomto zmysle druhý následnícky štát – Česká republika nadviazala na svoje oveľa staršie štátotvorne dejiny, ako aj na oveľa väčšiu sebaidentifikáciu s bývalou Československou republikou). S týmto faktom sa vyrovnáva nielen nové kreovanie slovenskej zahraničnej politiky, ale rovnako zahraničnopolitické vystupovanie iných krajín voči Slovensku ako samostatnému subjektu medzinárodného práva. Samozrejme, že rok vzniku Slovenskej republiky neznamena rok „0“ v realizovaní vzájomných vzťahov, naopak prirodzene a kontinuálne nadväzuje na predchádzajúcu podobu „medzinárodných“ vzťahov – a to v celom komplexe zložitých národných väzieb medzi jednotlivými stredoeurópskymi národmi – aj keď v zmenených politických konšteláciách.

Zahraničná politika Spolkovej republiky Nemecko čiastočne nadväzuje na svoju predchádzajúcu politiku a zároveň novo reaguje na politické zmeny, ktoré sa hádam najpregnantnejšie prejavili v geopolitickom usporiadaní strednej Európy.

Pri komparácii vzťahov SRN s ďalšími tromi stredoeurópskymi krajinami (Poľsko, Česká republika, Maďarsko) nám prirodzene vyvstáva najväčšia asymetria vzájomných vzťahov medzi SRN a Slovenskom zo všetkých stredoeurópskych krajín, odvíjaná od najmarkantnejšieho mocenského nepomeru medzi oboma krajinami. (Hádám väčší mocenský nepomer je už len medzi Slovenskom a SRN). Slovenská republika so svojou územnou rozlohou a počtom obyvateľstva nedosahuje mnohokrát ani kvantitatívnu úroveň niektorých spolkových krajín Nemecka. Tento prirodzený mocenský faktor ovplyvňuje tiež svojou mierou bilaterálne vzťahy medzi Nemeckom a Slovenskom. Nemecko, vychádzajúc zo svojho mocenského postavenia, tenduje k sebe adekvátnejším partnerom na európskej scéne a Slovensko poníma len v rámci svojej politiky voči regiónu strednej a juhovýchodnej Európy. Nepestuje (a ani nemá prečo) nejaké špeciálne vzťahy so Slovenskou republikou.

S faktorom mocenskej váhy súvisí však nielen racionálne sebahodnotenie z hľadiska vlastnej váhy a moci, ale mnohokrát aj socio-politická mentalita a jej momentálny stav. Pokiaľ Nemecko po svojom znovuzjednotení prechádza postupným procesom hľadania vlastnej mocenskej pozície v európskych i svetových súradniciach a pomaly si zvyká na rolu mocností strednej veľkosti alebo regionálnej mocnosti (nemožno však ignorovať globálnopolitické nemecké aspirácie), Slovensko po etablovaní samostatného štátneho útvaru akoby neabsolvovalo kritickú sebareflexiu vlastných mocenských a geopolitických determinánt a možností vývoja. Výsledkom je mnohokrát neadekvátne vystupovanie na medzinárodnej scéne. Takto sa v praxi tak trochu bizarre stretli dva efekty socio-

exportu stability, Nemci sa v konkrétnych problémoch neangažovali, nevstupovali do úlohy sprostredkovateľa. Napr. aj pri tichých diplomatických jednaniach, kedy sa počas slovensko-maďarských negociácií k tzv. základnej medzištátnej zmluve uvažovalo o možnom patronáte Nemcov (išlo o ob-sprostredkovatelia cez Úniu), táto možnosť sa pomerne rýchlo zmieta zo stola. Sprostredkovateľská iniciatíva bola prenechaná Francúzom v rámci Balladurovho paktu, čo sa aj odrazilo na podpisovaní zmluvy v Paríži v Mattignonskom paláci. Je nutné povedať, že slovenskej strane takýto postup aj vyhovoval, keďže v slovenskom historickom i aktuálno-politickom vedomí figurujú maďarsko-nemecké spojenectvo a blízke „citové“ vzťahy medzi Maďarmi a Nemcami ako možné ohrozenie slovenských zahraničnopolitických záujmov.

C.III.2. HISTORICKÉ KONZEKVENCIE VZŤAHOV A NEMECKO – SLOVENSKÁ PERCEPCIA

Slovensko vo väčšej časti svojich dejín nebolo priamym susedom Nemecka, alebo, ako to eufemisticky nazýva slovenský historik Dušan Kováč, „Slovensko je takpovediac občasným nemeckým susedom v dejinách, nie trvalým, a vzťahy sa formovali ináč“.⁶⁾ Táto skutočnosť ovplyvnila aj vzájomné stretávanie a konfrontáciu, ktorá nebola tak priama ako v prípade česko-nemeckej historickej koexistencie alebo poľsko-nemeckej koexistencie. Mnohokrát dochádzalo k vzájomným ovplyvneniam len sprostredkovane, čo poznačilo aj podobu obojstranných historických stereotypov. Pokiaľ v slovenskom prostredí boli Nemci čoskoro identifikovaní cez nemeckú menšinu, ktorá bola prirodzenou súčasťou multietnického Slovenska, a Nemecko vnímané ako mocnosť, ktorá tradične ovplyvňovala osudy stredoeurópskych národov, tak v nemeckom prostredí obraz Slovenska takmer úplne absentoval. Dušan Kováč, predseda slovenskej časti trilaterálnej nemecko-česko-slovenskej historickej komisie, práve na margo tohto „nevnímania“ hovorí: „Nemecká spoločnosť, aj odborná, až na niektoré výnimky, Slovensko prakticky nevníma. Vnímali ho ako súčasť Československa, čiže panovalo presvedčenie, že to čo platí pre Čechy, platí automaticky pre Slovensko. A pritom pohľad na slovenský štát zarážajúco ovplyvnil mienku v Nemecku – aj niektorí odborníci vidia Slovensko len ako dobráckeho manipulovateľného dedinského farára, ktorý bol na jeho čele, alebo, čo je ešte zarážajúcejšie, ako národ pučistov alebo banditov, ktorí povstali proti veľkej ríši.“⁷⁾

Výraznejšia diferenciácia slovenského obrazu od československého imidžu naozaj nastala práve vznikom Slovenskej republiky (1939–1945), pri ktorej sa prejavila tak výrazne nemecká politická asistancia. Táto historická skúsenosť má dodnes isté politické konzekvencie. Existencia slovenského štátu, ktorý vystupoval ako vazal Tretej ríše a bol de facto jej spojencom až do konca 2. svetovej vojny, zapríčiňuje aj zmenu prístupu dnešnej nemeckej diplomacie k Slovensku (napr. pri otázkach odškodnenia obetí fašizmu). Pokiaľ pri negociáciach s Poľskom a Českou republikou vystupuje Nemecko ešte stále s vedomím previnenia v čase vojny (i keď oproti spôsobu vystupovania krátko po vojne k Francúzsku, Holandsku alebo Izraelu je to už v menšej miere), tak pri Slovensku sa necíti byť natoľko viazané potrebou zvláštneho prístupu alebo ospravedlňujúceho aktu. To sa deje aj napriek vojenskému potlačeniu Slovenského národného povstania a následným vojenským represáliám na civilnom obyvateľstve. S týmito skutočnosťami má však problémy aj samotná slovenská spoločnosť, ktorá má k svojej štátnosti v čase 2. svetovej vojny „schizoidný“ postoj, z čoho mnohokrát vyplýva aj jej nejednoznačný postoj na medzinárodnom poli.

S existenciou vojnových vazalských štátov (Tisov režim na Slovensku, Paveličovo Chorvátsko a. i.) sa viaže aj určitý zdedený negatívny obraz o týchto krajinách, pertraktovaný v médiách a mienko-

tvorných kruhoch na Západe. U Nemecka je trochu paradoxné, ak práve ono aplikuje rovnaký vzor prístupu, napriek tomu – je to tak.

V prípade Slovenska sa k tomuto historicky zaťaženému stereotypu pridružil v aktuálnom časovom horizonte aj negatívny imidž „separatizmu“ z obdobia delenia česko-slovenskej federácie a permanentné správy svetových agentúr a novín o porušovaní pravidiel parlamentnej demokracie vládou V. Mečiara. Výsledkom je dnes obraz Slovenska ako krajiny neskonsolidovaných pomerov, ktorý skôr odrádza od záujmu o túto krajinu, než by nabádal k jej poznávaniu, resp. analyzovaniu celej situácie. Takýto obraz si mnohokrát osvojuje aj nemecká verejnosť a niektoré politické kruhy. Naďalej však viac-menej platí, že Slovensko je pre Nemecko „terra incognita“. Ešte stále je bežné, že si priemerný nemecký občan zaradi Slovensko medzi bývalé štáty Juhoslávie, častá je zámena so Slovinskom.

Aj tieto skutočnosti napomáhajú tomu, že na rozdiel od ďalších troch stredoeurópskych krajín Poľska, Českej republiky a Maďarska, ktoré majú – či už vďaka svojej polohe alebo zvláštnym vzťahom – status mimoriadneho postavenia v nemeckej zahraničnej politike, Slovensko z tejto skupiny vypadáva a dostáva sa na perifériu záujmov.

Je pozoruhodné, ako sa v súvislosti so spomínanými tromi stredoeurópskymi krajinami a Nemeckom používa výraz „spoločenstvo“ („Gemeinschaft“). Pre česko-nemecké koexistovanie sa často s dôrazom na minulosť používa výraz „konfliktné spoločstvo“ (J.Křen), dnes by sme azda mohli hovoriť o „postkonfliktnom spoločstve“. Poľský minister zahraničných vecí Skubiszewski použil pre poľsko-nemecké vzťahy metaforický výraz „spoločenstvo záujmov“ („Interessengemeinschaft“) a napokon maďarský prezident Árpád Göncz maďarsko-nemecké vzťahy nazval „spoločenstvom citov“ („Gemeinschaft der Gefühle“, In FAZ, 7. 5. 1991). Myslím, že každá z týchto politických metafor vyjadruje dosť presne podobu vzťahov, pričom u Slovenska je takouto „metaforou“ práve ona absencia v „spoločenstve“.

Výčleňovanie Slovenska zo skupiny krajín, ešte nedávno označovaných ako visegrádska skupina, sa jasne odrazilo vo vyjadreniach najvyšších nemeckých politických predstaviteľov (Kohl, Kinkel, Rühe), ktorí pri ich vymenúvaní stredoeurópskych uchádzačov o členstvo v európskych a euroatlantických štruktúrach sporadicky na Slovensko „zabúdali“ a vynechávali ho zo zoznamu menovaných krajín.

C.III.3. NEMECKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU A KARPATSKO-NEMECKÉ NÁTLAKOVÉ SKUPINY V NEMECKU

Nemecká menšina patrí medzi najstaršie etnické menšiny na Slovensku. Jej existencia siaha až do 11. storočia, kedy prichádzali saskí Nemci na pozvanie uhorských panovníkov ako „kolonisti“. S ich pôsobením je spojený mimoriadny civilizačný rozmach, zaviedli tu nové technológie ťažby nerastných surovín, mestské právo a prirodzene sa inkorporovali do multietnickej slovenskej spoločnosti.

Charakter ich vývinu je však odlišný od nemeckých národných skupín, ktoré existovali na hraniciach alebo v geografickej blízkosti Nemecka (sudetskí Nemci, sliezski Nemci). Vývin Nemcov na Slovensku mal viac „autochtónny“ charakter, čo umožňovalo ich rozmiestnenie v troch etnických ostrovoch, ktoré miestami pripomínali až enklávy. Okrem trilingválnej Bratislavy, sa jednalo o horné Ponitrie („Hauerland“), stredoslovenské banské mestá a Spiš („Zips“). Identita karpatských Nemcov (pojmem „karpatskí Nemci“ zaviedol historik, zaoberajúci sa dejinami nemeckých národných skupín v strednej a juhovýchodnej Európe, R. F. Kaindl) sa viazala skôr na regionálno-lokálne identifikovanie a až do roku 1918 – teda vzniku Československa – mali karpatskí Nemci skôr celohorské cistenie a boli značne hungarifikovaní. Demokratická národnostná politika 1. republiky

umožnila nemeckej menšine na Slovensku opäť získať vlastný nemecký rozmer vďaka budovaniu nemeckého školstva a kultúry. Vtedajšia zahraničná politika weimarského Nemecka sa začala viac zaujímať o Nemcov za hranicami a podporovala ich organizačné aktivity (s cieľom neskôr využiť nemecké menšiny ako nástroj na presadenie svojich politických zámerov).

Prirodzená myšlienková a kultúrna pluralita slovenských Nemcov bola až koncom tridsiatych rokov „glajšaltovaná“ vďaka Deutsche Partei, vedenej Franzom Karmasinom. Ten presadzoval aj jasnú orientáciu na hitlerovské Nemecko. Ako píše historik Dušan Kováč, „tak sa vlastne podarilo zjednotiť nemeckú menšinu nie prirodzeným vývojom, ale tlakom zhora. V rokoch druhej svetovej vojny získali napokon slovenskí Nemci svoju karpatonemeckú identitu. Táto identita však nemohla byť poznačená nacistickou ideológiou, ku ktorej sa Deutsche Partei otvorene hlásila.“⁸⁾

Koniec druhej svetovej vojny priniesol aj komplikácie pre slovenských Nemcov, prevažná časť nemeckého obyvateľstva bola evakuovaná pred príchodom frontu na prelome rokov 1944–45. Tí, ktorí sa po prechode frontu vrátili do svojich bydlísk, boli až na niekoľko výnimok, podľa Benešových dekrétu č. 33 z roku 1945 pozbavení československého občianstva a odsúdení na odsun, ktorý sa dial v súlade s Postupimskou dohodou (jej 13. článkom). Podľa informácií Povereníctva vnútra bolo zo Slovenska do 31. októbra 1946 odsunutých 32 450 osôb. V ďalšom období už išlo viac-menej iba o jednotlivé osoby, takže počet odsunutých nebol oveľa vyšší.⁹⁾

Tieto historické udalosti naďalej zasahujú aj do aktuálnej politiky. Najvyšší slovenský zákonodarný zbor Slovenská národná rada sa krátko po páde komunizmu vrátila k týmto historickým skutočnostiam, keďže cítila „nutnosť vyjadriť sa aj k osudu nemeckých spoluobčanov v dávnejšej i nedávnej minulosti.“ Vo svojom vyhlásení prijatom 12. februára 1991 prejavili poslanci poľutovanie nad osudom vyhnancom: „Je zvlášť poľutovaniahodné, že touto fázou odsunu boli postihnutí zväčša nevinní pracovníci ľudia, práve tí, čo sa po skončení vojny rozhodli vrátiť na Slovensko, lebo ho považovali za svoju vlasť.“ Ďalej poslanci odsúdili princíp kolektívnej viny („odsudzujeme princíp kolektívnej viny, nech by sa zdôvodňoval akýmkoľvek argumentmi“) a prejavili vôľu po spolupráci a prekonaní historickej minulosti („dnes vám všetkým, pamätníkom dávnych rozbrojov, vyhnancom aj ich potomkom podávame zo Slovenska priateľskú ruku“).¹⁰⁾

Tento ústretový krok slovenskej politiky vyvolal aj priaznivé reakcie nemeckej strany, ktorá vysoko ocenila akt smerujúci k prekonaniu určitých pälčivých problémov v spoločnej minulosti. Keďže sa tak dialo ešte za existencie československej federácie začala nemecká politika aj viac diferencovať svoj prístup k českej a slovenskej politike, k čomu sa ešte neskôr dostanem.

Priaznivo reagovali najmä karpatskí Nemci žijúci v SRN. Ako väčšina odsunutých Nemcov zo všetkých stredoeurópskych krajín aj karpatskí Nemci sa veľmi úspešne integrovali do nemeckej spoločnosti, pričom sa snažili uchovať svoju identitu organizovaním v spolkoch. Hlavným reprezentantom karpatonemeckých vysídlencom je Karpatskonemecký krajanský spolok so sídlom v Stuttgarte. Prirodzene aj táto organizácia kooperovala svoju činnosť s ostatnými organizáciami vysídlencom a pracovala na podobnej platforme. Známu Chartu nemeckých vyhnancom (Charta der deutschen Heimatvertrieben), podpísanú zástupcami rôznych vyhnanecských organizácií v Stuttgarte 5. septembra 1950, signoval aj zástupca karpatských Nemcov Anton Birkner. V súčasnosti Karpatskonemecký krajanský spolok dost výrazne podporuje rozvoj nemeckej menšiny na Slovensku. Podľa sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1991 sa k nemeckej národnosti prihlásilo na území Slovenska 5629 obyvateľov.¹¹⁾ Práve za veľmi účinnej podpory Karpatskonemeckého spolku zo Stuttgartu vznikol 30. septembra 1990 v Medzeve Karpatskonemecký spolok na Slovensku. Vďaka finančnej podpore SRN vznikli v renovovaných budovách štyri tzv. Domy stretávania, ktoré umožňujú rozvoj spolkových aktivít. Od júla 1992 vychádza v nemeckom jazyku Karpatenblatt, mesačník Nemcov žijúcich na Slovensku.

Politická aktivita Karpatskonemeckého spolku v SRN je dost limitovaná nízkym počtom členov zväčša staršieho veku ako aj malým vplyvom na decízne inštitúcie nemeckej politiky. Svoju politickú platformu karpatskí Nemci však vyjadrili prostredníctvom listu predsedu Karpatskonemeckého krajanského spolku Oskara Marczyho nemeckému ministrovi zahraničných vecí Klausovi Kinkelovi. Práve v tomto liste, ktorý bol Kinkelovi adresovaný v „predvečer“ nemecko-slovenských jednaní, boli formulované požiadavky, na ktorých sa uzniesli delegáti snemu z 30. marca 1996 ako legitímni zástupcovia záujmov všetkých karpatských Nemcov. V liste vyjadrili nádej, že ministerstvo zahraničných vecí (Auswärtiges Amt) sa pri jednaniach bude riadiť aj ich materiálom. Najdôležitejšou časťou listu bolo vyjadrenie k Benešovým dekrétom, na základe ktorých bolo Nemcom odobrané československé občianstvo, boli zbavení všetkých práv a majetku. Podľa karpatských Nemcov má byť pri jednaniach so Slovenskom dosiahnuté:

1. Zrušenie diskriminujúcich Benešových dekrétov. Podľa tvrdenia karpatských Nemcov nejde ani tak o odškodnenie, ako o zrušenie dekrétov z morálnych dôvodov.
2. Aj bez formálneho zrušenia Benešových dekrétov sa má slovenská vláda zaviazat, aby Nemcom, ktorí zostali na Slovensku a majú slovenské občianstvo, bol navrátený majetok alebo poskytnuté adekvátne odškodnenie.¹²⁾

Okrem týchto požiadaviek žiadali karpatskí Nemci podporu ministerstva pri presadzovaní ďalších parciálnych cieľov, ktoré by sa mali stať obsahom jednaní so slovenskou stranou, ako napr. budovanie nemeckých škôl na Slovensku, vybudovanie Karpatskonemeckého múzea, finančná podpora Karpatskonemeckého spolku na Slovensku, zriadenie slovensko-karpatskonemeckej historickej komisie, etc. Zároveň požiadali Kinkela o vymenovanie kontaktnej osoby na ministerstve, s ktorou by mohli komunikovat.

Karpatskonemecký spolok sa snaží aj o komunikáciu so slovenskými politickými predstaviteľmi, cieľom ktorej by malo byť postupné presadzovanie vlastných politických zámerov. Určité kontakty tu existovali ešte medzi zástupcami karpatských Nemcov a predstaviteľmi slovenskej politickej emigrácie (najmä blízkej establishmentu Slovenskej republiky 1939–45). Exilový slovenský historik Jozef Špetko upozorňuje vo svojej knihe Slovenská politická emigrácia v 20. storočí, že v „neustále meniacom sa bipolárnom svete slovenskí politickí emigranti si vypracovali niekoľko koncepcií: neutralizovanie Slovenska (A. Grébert), získavanie západných inštitúcií presnými analýzami situácie podrobených národov (J. Kirschbaum), spolupráca s karpatskými, resp. sudetskými Nemcami (I. Kružliak),...“¹³⁾ (podčiarkol P. L.) Práve spomínaný exilový publicista Imrich Kružliak už ako externý poradca prezidenta Michala Kováča neskôr v lete 1993 vystúpil na sudetonemeckých dňoch v Mníchove, kde odsúdil právnu platnosť Benešových dekrétov (prezidentská kancelária sa od jeho vyjadrenia dištancovala a vyhlásila ho za názor súkromnej osoby). Sám prezident Michal Kováč sa zúčastnil v tom istom roku dní karpatskonemeckých Nemcov, kde mal aj oficiálny prejav. V prostredí prezidentskej kancelárie krátko po vzniku Slovenskej republiky sa zhromaždilo niekoľko ľudí, ktorí či už svojím pôvodom alebo dobrými kontaktmi sa výrazne orientovali na karpatskonemecké kruhy a cez ne aj na kruhy okolo bavorskej CSU. K týmto iniciatívam sa pridružila aj zvláštna popularita osoby Vladimíra Mečiara v Bavorsku.

Práve CSU sa snažila „otvárať“ dvere pre Slovensko aj v nemeckej politike, hoci Bonn tomu stále nebol naklonený. Napr. na póde Bundestagu založil poslanec CSU Bartholomäus Kalb Skupinu nemecko-slovenského priateľstva, ktorá mala presadzovať intenzifikáciu slovensko-nemeckých vzťahov. Politické kruhy okolo CSU predpokladali aj určitú prístupnosť zo slovenskej strany práve v otázke právnej relevancie Benešových dekrétov, čo by sa dalo využiť ako precedens pri česko-nemeckých jednaniach.

Slovenská strana však bola v tejto oblasti limitovaná jednoduchým faktom, a to tým, že Benešove dekréty sa svojou platnosťou vzťahovali aj na odsun maďarskej menšiny z južného Slovenska. Prípadné spochybnenie dekrétov alebo následné odškodnenie by sa tak dotklo aj repatriovaných Maďarov, čo pre dnešnú slovenskú politickú reprezentáciu nie je prijateľné. Preto sa slovenská strana naďalej správa v tejto veci nerozhodne. Následkom je aj postupné ochladenie prvotných sympatií z bavorskej strany. Záujem určitých politických kruhov o zrušenie dekrétov však naďalej trvá, v tomto sa spájajú okrem záujmov nemeckej strany, aj záujmy maďarskej strany, čo môže viesť k ich kooperácii v tejto oblasti. Maďarský opozičný Zväz mladých demokratov poslal slovenskému prezidentovi Michalovi Kováčovi list, v ktorom ho vyzval, aby zrušil platnosť Benešových dekrétov.¹⁴

V poslednom období predstavitelia Karpatskonemeckého krajanského spolku dost čulo komunikujú s predsedom zahraničného výboru NR SR Dušanom Slobodníkom, ktorý sa zúčastnil ich snemu a neskôr aj oficiálne prijal predsedu Karpatskonemeckého spolku Oskara Marczyho.¹⁵ Karpatskí Nemci sa snažia aj o intenzifikáciu slovensko-nemeckých vzťahov na úrovni komunikácie s jednotlivými spolkovými krajinami. Napr. boli nápomocní pri realizovaní poslednej návštevy slovenského premiéra Vladimíra Mečiara – ktorý je pre Bonn „persona non grata“ – v centre Bádenska-Württemberska Stuttgarte a v Hessensku. Počas tejto návštevy predseda krajinského parlamentu Baden-Württembergu Peter Straub aj ocenil politiku slovenskej vlády k nemeckej menšine.¹⁶

Celkovo možno povedať, že dosah karpatských Nemcov ako nátlakovej skupiny na oficiálnu nemeckú politiku Bonnu je minimálny a pohybuje sa skôr len na určitých úrovniach decíznych zložiek niektorých spolkových krajín. Čo je však ocenenie a čo aj opakovane nemecká politika zvýraznila, je veľmi dobrá kooperácia medzi slovenskou exekutívou a predstaviteľmi nemeckej menšiny, ako aj vôbec dobrý stav rozvoja nemeckej menšiny na Slovensku. Celkovú menšinovú politiku SR však treba posudzovať komplexne. Nemeckí politici, predovšetkým poslanci Bundestagu, často adresovali slovenskej vláde kritické námietky voči menšinovej politike najmä v súvislosti s niektorými zákonmi, s ktorými vyjadrili nespokojnosť zástupcovia maďarskej menšiny na Slovensku.

C.III.4. PROBLÉM ČESKOSLOVENSKO-NEMECKEJ ZMLUVY V DVOJSTRANNÝCH VZŤAHOCH SRN A SR

Zmluva medzi ČSFR a Spolkovou republikou Nemecko o dobrom susedstve a spolupráci uzavretá v roku 1992 vyvolala okrem iných negatívne rezonancie aj v slovenských politických kruhoch, a to ešte pred jej ratifikáciou. Najvyšší dvaja politickí predstavitelia, predseda slovenskej vlády SR Ján Čarnogurský a predseda SNR František Mikloško otvorene protestovali proti formulácii o nepretržitej kontinuite Československa od jeho vzniku (doslovne „uznávajúce skutočnosť, že československý štát od roku 1918 nikdy neprestal existovať“).¹⁷ Slovenskej strane sa nepáčilo ignorovanie faktu historického existovania Slovenskej republiky (1939–45), ktorá bola v čase svojho vzniku medzinárodne uznaná viacerými štátmi, či už de iure alebo de facto. Avšak politický vývin už počas existencie exilového politického reprezentovania ČSR, ako aj vývin post bellum však v štátoprávnej rovine presadil „nepretržitú kontinuitu“ trvania Československa, na ktorej sa zhodlo aj medzinárodné spoločenstvo. Nie veľká ochota slovenskej politickej scény akceptovať túto realitu viedla aj k špekuláciám o „možnom“ využití týchto postojov Nemeckom.

Neskorší slovenský premiér Vladimír Mečiar a jeho HZDS nevzniesli proti tejto zmluve v čase ratifikácie námietky a sám Mečiar vyhlásil, že otvoriť otázku možných nárokov považuje „za nerozumné“. Zaujímavé svedectvo o zmluve priniesol slovenský emigrant Igor Uhrík, Mečiarov príležitostný poradca: „Na jeseň roku 1991 ma V. Mečiar pozval na politické grémium HZDS, aby som predniesol stanovisko k pripravovanej zmluve. Žiadal som HZDS, aby sa postavilo proti jej ratifikácii

vo FZ, ak nechce pripraviť Slovensko o náhradu škôd, ktoré by sa dali voči Nemecku (prípadne Českej republike) nárokovat'. Československo bolo totiž jedinou krajinou víťaznej koalície, ktorej Nemecko nikdy nezaplátilo vojnové reparácie. Dôvodom boli škody na majetku a životoch takmer troch miliónov sudetských Nemcov. Toto vyhnanie, za ktoré Slovensko nebolo zodpovedné, spôsobil, že Slovensko nikdy nedostalo podiel z reparácií. Okrem toho tu bola ešte jedna viac-menej teoretická možnosť. Ak by Nemecko uznalo, že bývalý Slovenský štát bol subjektom medzinárodného práva, Slovensko si mohlo požadovať vrátenie dlhu, ktorý sa počas vojny nazbieral na clearingovom konte. Pravda, v takom prípade by Slovensko nemohlo žiadať náhradu za vojnové škody.“¹⁸

Aj keď Vladimír Mečiar nevystúpil proti ratifikácii zmluvy, o pár mesiacov nato mimoriadne rozvinil politickú hladinu, keď v septembri na stretnutí s bavorským premiérom Maxom Streiblom v Norimbergu začal hovoriť o novej nemecko-slovenskej zmluve. Ako to opisuje Igor Uhrík: „Ziaľ, urobil to netaktickým spôsobom, ktorý vyznel ako diskreditácia niektorých členov nemeckej federálnej vlády, a v čase, keď V. Klaus odmietal myšlienku česko-slovenskej únie. Mala to byť páka na V. Klauza, ktorá ho mala prinútiť, aby netlačil Slovensko do samostatnosti. Mečiarovo zahraťie „nemeckou kartou“ vyznelo ako vydieranie, ktoré sa obrátilo proti Slovensku. Ešte v júli nemecký kancelár H. Kohl pripúšťal možnosť osobitnej slovensko-nemeckej zmluvy, po Mečiarovom faux-pas ju však tvrdo odmietol.“¹⁹

Tieto obširnejšie citácie som zaradil do textu z dvoch dôvodov. Jednak celkom dobre poukazujú na logiku slovenského postoja k odškodneniu, a jednak ilustrujú aj politické pozadie napätých vzťahov medzi V. Mečiarom a nemeckou bonnskou politikou. Napriek tomu, čo I. Uhrík tvrdí, že Kohl bol myšlienkou osobitnej zmluvy ešte v júli 1992 naklonený, môžeme toto tvrdenie považovať za sporné. Aj vo vyjadrení hovorcu nemeckého ministerstva zahraničných vecí Hansa Schumachera pre Welt am Sonntag bolo zreteľne vyjadrené: „Práve preto sme sa usilovali o to, aby zmluva začala platiť skôr, než sa Česká a Slovenská republika rozdelí.“²⁰ Citovanej vete predchádzala veta, ktorá bola jasne adresovaná slovenským predstaviteľom, a ktorá hovorila, že nové jednanie nebudú („Neuverhandlungen mit der Slowakei wird es nicht geben.“). Napriek tomuto jasnému tvrdeniu V. Mečiar naďalej „blufoval“ a tvrdil, že je to iba mienka hovorcu a on pozná viacerých členov spolkovej vlády, ktorí majú odlišný názor. Donútil tým predstaviť spolkovej vlády Dietera Vogela, aby už oficiálne oznámil, že iné stanovisko, ako prezentovalo ministerstvo, vo vláde nepozná. A keďže ešte aj po tomto výroku V. Mečiar neprestal, situácia sa vyhrtila do takej miery, že Bonn zareagoval mimoriadne podráždené a ústami vysokého úradníka dodal, že „ak Bratislava nechce prevziať doterajšiu nemecko-česko-slovenskú zmluvu, prestane vo vzťahoch medzi Nemeckom a Slovenskom platiť a obidve krajiny nebudú mať jednoducho zmluvné vzťahy.“²¹ Ak si uvedomíme, že sa tak dialo ešte krátko pred faktickým vznikom SR, musíme chápať, že takto v negatívnom duchu vedená komunikácia sa odrazila aj na ďalšom formovaní vzájomných vzťahov a predovšetkým postojov SRN voči Slovensku.

Čo sa týka zmluvnej bázy, napokon bolo Slovensko prinútené sukcedovať československo-nemeckú zmluvu o dobrom priateľstve, ale čoskoro sa vyskytli ďalšie problémy, opäť spôsobené slovenskou stranou. Niekoľko parciálnych, ale dôležitých dohôd (celkovo sedem, medzi nimi dohoda o kultúrnej spolupráci, dohoda zabezpečujúca pracovné pobyty pre slovenských občanov na území SRN, readmisná dohoda, dohoda o poistení, dohoda o pomoci v environmentálnej problematike, etc.) bolo zablokovaných a nepodpísaných pre nezhodu v oficiálnom názve Nemecka. Slovenská strana sa odvolávala na základy slovenského pravopisu a presadzovala používanie staršieho názvu Nemecká spolková republika. Nemci považovali tento názov za nevyhovujúci a presadzovali jazykový kalk svojho oficiálneho názvu Bundesrepublik Deutschland – Spolková republika Nemecko. Prvý tajomník nemeckého veľvyslanectva v Bratislave opakoval, že názov z čias studenej vojny

Nemci akceptovať nemôžu.²²⁾ Ani na tlak médií (o tejto banálnej kauze písal aj v lete 1995 britský Financial Times), ani na tlak parlamentnej opozície vládna koalícia neustúpila. Napríklad podpredseda KDH Ján Figel' interpeloval v tejto veci ministra zahraničných vecí, aby sa Slovensko riadilo potrebou dobrých vzťahov s Nemeckom a nie gramatickými pravidlami. Minister zahraničných vecí Juraj Schenk na interpeláciu odpovedal, že názov SRN nezodpovedá pravidlám slovenského pravopisu a problémy jazyka nemôžu byť ovplyvňované politickými názormi. Tento nezmyselný slovenský jazykový purizmus bol donútený prelomiť nakoniec sám Mečiar v Bonne, kde sa zúčastnil v januári 1996 konferencie Bertelsmanovej nadácie a pri tejto príležitosti sa stretol s Klausom Kinkelom. Obaja sa dohodli na používaní názvu Spolková republika Nemecko, pričom Nemecko nemalo námietky, „aby sa v médiách dodržiavali pravidlá slovenského pravopisu.“²³⁾ Okrem toho, že Slovensko bolo prinútené ustúpiť zo svojho tvrdohlavého postoja, opäť sa situácia v obojstranných vzťahoch len komplikovala a poznačila vzájomnú komunikáciu.

C.III.5. SÚČASNÁ PODOBA VZŤAHOV MEDZI SRN A SR

Aj z predchádzajúcich faktov je zrejmé, že politika Bonnu voči Slovensku je po všetkých týchto slovenských „prešľapoch“ veľmi rezervovaná a chladná. Potvrdil to aj V. Mečiar, keď po návrate z Mníchova, kde v marci 1995 prevzal cenu Peutingerovho kolégia za rozvoj európskej solidarity, jeho osobný prínos k vzniku nezávislého Slovenska a podpore budovaniu právneho štátu a pluralitnej demokracie (sic!), pre médiá vyhlásil, že „ *vynikajúce vzťahy medzi Slovenskom a Bavorskom do istej miery vyvažujú nedostatočné vzťahy s Bonnom*“. Tým nepriamo priznal nevyvážené vzťahy medzi SRN a SR.²⁴⁾

Najmarkantnejším príkladom absencie komunikácie Bratislavy a Bonnu je fakt, že až doteraz nedošlo k bilaterálnemu stretnutiu oboch premiérov. Helmut Kohl bol naposledy na Slovensku ešte za existencie federácie, deň potom, čo sa v Prahe podpísala Zmluva o dobrom susedstve a priateľstve. Vtedy (28. 2. 1992) na stretnutí s premiérom Čarnogurským a predsedom parlamentu Mikloškom zdôraznil, že „ *veľká šanca Slovenska leží v Európe regiónov*“.²⁵⁾

Od vzniku Slovenskej republiky však Bratislavu nenavštívil a ani Mečiar nebol na oficiálnej návšteve v Bundeskanzleramte. Samotnému Mečiarovi na tomto osobnom stretnutí tak záleží, že pri schôdzke s prezidentom SRN Romanom Herzogom počas medzinárodnej konferencie v Berlíne (10.–11. november 1995) neváhal požiadať Herzoga o to, aby sa pričínil o stretnutie s Kohlom. Obdobná žiadosť sa vyskytla aj počas stretnutia Mečiara a Kinkela v januári 1996 v Bonne.

Nemecký spolkový kancelár je známy svojou nadmieru „personalizovanou“ politikou (osobné priateľstvo s Mitterandom, alebo s Jeľcinom), od ktorej sa odvíja mnohokrát nemecká politika. V prípade slovensko-nemeckých vzťahov sa v opačnom garde prejavuje o to viac osobná averzia nemeckého kancelára voči slovenskému premiérovi a najmä spôsobom, akými vládne.

Ako napísal popredný slovenský zahraničnopolitický komentátor, Bonn sa stal jedným z motorov kriticizmu Mečiarovej domácej politiky. V tomto nemožno oddeľovať nemecké postoje od všeobecnej politickej línie krajín Európskej únie, kriticky nasmerovanej voči flagrantly porušovaniu základov demokratických pravidiel na Slovensku. Je však zrejmé, že v oblasti monitorovania a sledovania slovenského politického vývinu sa v Bruseli výrazne angažuje Nemecko. Nemecká veľvyslankyňa v Bratislave Heike Zenker pomenovala súvzťažnosť problému veľmi presne: „ *Slovensko-nemecké vzťahy budú vtedy dobré, ak budú dobré vzťahy medzi SR a Európskou úniou*“. Napokon Heike Zenker spolu so svojím francúzskym kolegom ambasadorom Michelom Perrinom odovzdávala prvý z rady demaršov Európskej únie najvyšším slovenským politickým predstaviteľom. Vnútropolitické otázky ako nadmerné koncentrovanie moci V. Mečiarom, permanentné napätie

medzi premiérom a prezidentom, eliminovanie kontrolných mechanizmov, nezastúpenie opozície v parlamentných výboroch, mediálnych radách, nekontrolovaná privatizácia, porušovanie menštinových práv atď., sa stali objektom zahraničnej kritiky, ktorá však na Slovensku našla minimálnu odzvu a nebola prejavovaná politická vôľa k revidovaniu týchto politických chýb. Slovenský premiér sám naznačil, že za tvrdou kritikou Európskej únie a demaršami stoja práve Nemci, čo je sčasti odzrkadlením jeho osobnej antipatie voči Nemecku po všetkých konfliktoch, ale sčasti aj skutočnou realitou. Nemci považujú za dôležité reagovať na všetky pokusy demontovať demokratické práva na východ od svojich hraníc, a v rámci multilaterálnych inštitúcií pomerne rýchlo presvedčajú pre razantné akcie aj svojich európskych partnerov.²⁶⁾

Skutočne vážnymi krokmi, ktoré výrazne narušili kredibilitu slovenskej demokracie boli násilný únos Michala Kováča jr. do Rakúska a následné zločinné akcie (smrť R. Remiáša), ktorých pozadie sa dodnes nevyšetrilo a existuje vážne a opodstatnené podozrenie, že sa na únose zúčastňovali príslušníci Slovenskej Informačnej Služby. Vo vzťahu Slovenska k SRN, tento krok mal vážne konsekvencie a nemecké justičné orgány (rovnako ako rakúske) reagovali na vťahovanie do riešenia vnútropolitických sporov veľmi podráždene.

SRN má konkrétny záujem na bezpečnosti a boji proti kriminalite, čo presvedčivo dokazuje uzavretá zmluva medzi ministerstvami vnútra SR a SRN. V rámci tejto zmluvy uzavretej na začiatku roka 1996 poskytne Nemecko slovenskej polícii technickú pomoc v hodnote 4,65 miliónov DM v boji proti medzinárodnému zločinu, drogám, ilegálnej migrácii a na vzdelávanie slovenských policajtov.²⁷⁾ Ak sa však v takejto citlivej oblasti akou je bezpečnosť, prejavuje nečitateľnosť samotných vládnych postojov je to dôvodom pre mimoriadne znepokojenie nad vývinom v krajine. Takýmto jasným signálom bolo vylúčenie zástupcov SIS zo zasadnutí predstaviteľov informačných služieb západných krajín a vybraných postkomunistických krajín, na ktorých sa monitorovala situácia a vymieňali bezpečnostné informácie. Dôkazom eminentného nemeckého záujmu o túto problematiku bolo aj stretnutie slovenských opozičných pravicových poslancov so štátnym ministrom v Úrade spolkového kancelára Berndom Schmidbauerom, s ktorým prebiehalo rokovanie predovšetkým o parlamentnej kontrole tajných služieb.²⁸⁾

Na pravidelných návštevách poslancov nemeckého Bundestagu na Slovensku aj keď zaznieva opätovné urgovanie v otázkach dodržiavania demokratických princípov, snažia sa nemeckí predstavitelia viesť so slovenskými predstaviteľmi dialóg a oceňujú určité úspechy v transformácii spoločnosti. Za obdobie posledných dvoch rokov navštívilo Slovensko niekoľko nemeckých delegácií z Bundestagu: šéf zahraničného výboru Karl Heinz-Hornhues, šéf obranného výboru Klaus Rose, ďalší významní poslanci ako Friedbert Pflueger, ktorého vstúpenie bolo veľmi razantné, Günter Verheugen, Rudolf Seiters a i. Okrem poslancov Slovensko navštívili mnohí významní politickí predstavitelia výkonných inštitúcií, napr. Jörg Schönbohm, námestník ministerstva zahraničných vecí, diplomatické „novum“, predstavoval francúzsko-nemecký tandem v júli 1996, kde na spoločnej návšteve monitorovali posun Slovenska k EÚ francúzsky minister pre európske záležitosti Michel Barnier a štátny minister Werner Hoyer. Jedno z najzreteľnejších varovaní adresoval slovenskej vláde počas svojej návštevy nemecký poslanec Karsten Voigt, ktorý v úlohe predsedu Severoatlantického zhromaždenia (NAA) rokoval o rozšírení NATO, kde poukázal na základnú prekážku v prípade Slovenska a to štýl riadenia štátu, ktorý je nutné podľa neho zmeniť.

Ako dôsledok minimálnej ochoty slovenskej politickej elity modifikovať spôsob vlády prišlo prvé jasné pomenovanie, prečo SR nepĺňa predpoklady na vstup do európskych štruktúr. Tieto slová mali o to väčšiu váhu, že ich autorom bol spolkový kancelár Helmut Kohl. V rozhovore pre ORF Kohl dostal otázku: „ *Medzi kandidátmi na vstup do Európy sa Slovensko kvôli interným demokraticko-politickým problémom už nepočíta medzi favoritov. Ale neplatí pre Slovensko, podobne ako*

kedysi pre Grécko a Španielsko, totiž upevniť vstupom do Európskej únie krehkú demokraciu?“ Kohl odpovedal veľmi jasne: *“To je téza, ktorú neprijíam. Najskôr k téme Slovensko: hlboko ľutujem, že Slovensko v súvislosti s vnútorným vývojom – nemiešam sa do záležitostí iných ľudí, ale je tu otázka, ako to my v EÚ posudzujeme – vedie v súčasnosti vnútropolitickú diskusiu, ktorá je škodlivá pre povest Slovenska v Európe a vo svete. Ako Nemec mám veľký záujem na tom, aby sa aj Slovensko stalo členom EÚ, a to nie niekedy, ale v dohľadnej dobe. Myslím si tiež, že aj predpoklady, ak sa chce, ak to sami chcú, tam naozaj sú. Ale v tomto okamihu musím, žiaľ, povedať, že predpoklady sa nezlepšili, ale skôr zhoršili.“*²⁹⁾ Tento výrok sa stal aj akýmsi ukazovateľom ďalšej nemeckého zahraničnopolitického vystupovania, práve v štýle Kohlovej „personalizácie“, teda – pokiaľ bude pri vláde momentálna slovenská politická ekipa, nebudeme s nimi jednať o vstupe do štruktúr, ale budeme sa snažiť udržiavať minimálny dialóg, ktorý by zabránil ešte väčšiemu eskalovaniu napätia v slovenskej spoločnosti. Podľa tvrdenia mnohých zahraničných diplomatov takýto politický postoj zastávajú Nemci aj v Bruseli, a viac-menej presadzujú elimináciu Slovenska z prvej skupiny uchádzačov o členstvo v euroatlantických a európskych štruktúrach. Tento postoj je reakciou na takmer nulový posun v demokratických zmenách ku ktorým sa Slovensko priamo zaviazalo pri spoločných rokovaní zahraničných výborov Národnej rady SR a Európskeho parlamentu, ktorý vedie Herbert Bösch. (Jednalo sa najmä o rozšírenie parlamentných výborov o opozíciu, dôslednú parlamentnú kontrolu tajnej služby, spriehľadnenie privatizácie etc.)

Ochladenú komunikáciu s Bonnom v politickej praxi čiastočne nahrádza komunikácia na iných úrovniach. Nemecký politológ M. Dauderstätt to nazval prirodzeným nemeckým politickým „pluralizmom“. Jedná sa o to, že so Slovenskom komunikujú predstavitelia niektorých spolkových krajín (Bavorsko, Dolné Sasko, Hessensko, Báden-Württembersko, Brandebursko), zástupcovia niektorých hospodárskych združení, ktorí majú záujem o investovanie, nátlakové skupiny a politické nadácie.

Príkladom pre takéto jednanie môže byť návšteva Manfreda Stolpeho, známeho predsedu spolkovej krajiny Brandebursko, ktorý Slovensko navštívil relatívne krátko po vyššie citovaných slovách Kohla. Pre médiá po stretnutí s V. Mečiarom vyhlásil: *„Principiálne sme za to, aby Slovensko bolo členom EÚ. Nemecká politika si je tiež vedomá, že nie každý takto myslí v rámci EÚ.“*³⁰⁾ Samozrejme, takéto kontakty na iných úrovniach sú vedené hlavne ekonomickým pragmatizmom, ale aj ten sa často stretáva na slovenskej strane s nevypočítateľnosťou. Napr. Stolpe bol vedený na Slovensko záujmami o spoluprácu medzi oceľiarňou v Eberswalde a Východoslovenskými železiarňami (VSŽ) v Košiciach, čo aj potvrdil výrokom: *„Spoluprácu medzi VSŽ Košice a oceľiarmi v Eberswalde chceme stabilizovať. Tým, že existuje spoločný podnik, SR vlastne už je jednou nohou v EÚ.“*³¹⁾ Práve VSŽ, jeden z najvýznamnejších slovenských podnikov, ktorého veľmi vysoké percento výroby je zamerané na export do krajín EÚ a má aj vlastné zastúpenie v SRN, vytvorilo v slovenskej vnútornej politike silnú lobby aktívnu priamo v slovenskej vláde. Problém medzinárodno-politickej a ekonomickej izolácie Slovenska spôsobený vládnymi praktikami V. Mečiara však komplikuje aj ekonomickú prosperitu takých podnikov ako sú VSŽ. Ešte zreteľnejšie to bolo vidno na kauze Mochovce, ktorá narušila aj dovtedy nekomplikované vzťahy medzi SR a Slobodným štátom Bavorsko. Nemecko, a to nielen bavorské kruhy ale aj federálna vláda – ministerka životného prostredia Angela Merkel – výrazne podporovali dostavbu jadrovej elektrárne Mochovce a to napriek silnej opozícii doma i v Európe. V EÚ sa proti dostavbe a pôžičke EBRD postavili najvehementnejšie Rakúšania prostredníctvom ministerky Rauch-Kallat a podporilo ju niekoľko ďalších krajín (Dánsko, Holandsko, Luxembursko, Grécko, Portugalsko). Nemci tým čiastočne riskovali aj ohrozenie vzťahov s Rakúskom, sám Kohl však napriek tlaku médií (a v tom istom rozhovore pre ORF) myšlienku bezpečnej dostavby Mochoviec obhajoval. Silný protitlak existoval aj v Bundestagu a v súvislosti so Slovenskom sa v kauze Mochovce zjavilo približne tridsať interpelácií. Dostavbu

podporil bavorský premiér Edmund Stoiber, pričom sa vyslovil za to, aby sa stavba Mochoviec „stala pilotným projektom východoeurópskych jadrových elektrární.“ Zároveň upozornil na to, že k zavedeniu západných bezpečnostných noriem je nutná účasť západných firiem a techniky. Eminenty záujem o zúčastnenie sa projekte prejavili firmy Bayerwerk, EDF, Preußenelektra a firmy Siemens a Framaton utvorili konzorcium EUROCOM, ktoré sa malo podieľať na bezpečnostnotechnickej modernizácii Mochoviec.

Keď nakoniec nebola Slovensku poskytnutá pôžička EBRD na dostavbu elektrárne, nemecká ministerka Merkel kritizovala Viedeň, že svojimi obštrukciami znemožnila úver EBRD na dostavbu elektrárne, a tým zlikvidovala aj možnosť ovplyvniť jej bezpečnostné štandardy. Merkelová zdôraznila, že sa celá vec „nijako nezjednodušila tým, že EÚ bola v tejto otázke nejednotná. Slováci túto nejednotnosť využili.“³²⁾ Preferovanie ruských firiem pri dostavbe elektrárne označil komentátor Süddeutsche Zeitung Helmut Maier-Mannhart „za politický vplyv Moskvy na bývalý satelit“. Upozornil, že pre budúcich prevádzkovateľov bolo dôležitejšie dať prednosť lacnejšiemu riešeniu (teda ruským firmám) ako bezpečnosti. Maier-Mannhart poukázal aj na to, že v zákulisí sa odohrávalo politické preťahovanie, pri ktorom Rusi vložili na misku váh celú svoju prestíž. Rovnako predstaviteľ firmy Bayerwerk, ktorý označil dostavbu za výlučne záležitosť česko-ruskú, prejavil nevôľu nad variantom dokončenia a všeobecne sa rozmnožili obavy o budúcu bezpečnosť jadrového zariadenia, ak práce prevedú ruské firmy. (Čiastočne sa na práci však aj naďalej zúčastňuje Siemens, ktorý by mal garantovať bezpečnostné štandardy.) Takáto situácia opäť ovplyvnila negatívne slovensko-nemecké vzťahy.

C.III.6. PROBLÉM ODŠKODNENIA OBEŤ NACIZMU V SLOVENSKO-NEMECKÝCH VZŤAHOCH

Vyššie naznačený problém neriešenia otázky odškodnenia slovenských obetí nacizmu sa posunul do novej roviny po prijatí česko-nemeckej deklarácie na sklonku roka 1996. Bod č. 7 česko-nemeckej deklarácie hovoril o zriadení Česko-nemeckého fondu budúcnosti, kde mala nemecká strana vložiť do fondu 140 miliónov DM. Slovenská strana po tomto kroku predpokladala, že sa aj jednanie o odškodnení slovenských obetí nacizmu posunú z mŕtveho bodu. Slovenská diplomacia v predchádzajúcom období adresovala nemeckej strane viacero verbálnych nót, napr. štátny tajomník MZV Jozef Šesták odovzdal 22. 8. 1995 nótu v tejto veci štátnemu tajomníkovi nemeckého ministerstva zahraničných vecí P. Hartmannovi. Nemecká strana však ani na jednu nereagovala.

Slovenská exekutíva je pritom pod permanentným tlakom organizácií, ktoré zastávajú záujmy týchto obetí (Zväz protifašistických bojovníkov, Ústredný zväz židovských náboženských obcí SR a Združenie vojnových poškodencov invalidov). Táto otázka je o to naliehavšia, že postihnutí sú už vo vysokom veku. Podľa odhadu slovenskej strany sa jedná o 13 385 Slovákov.

Po uzavretí česko-nemeckej deklarácie napísal minister zahraničných vecí SR Pavol Hamžík list svojmu rezortnému kolegovi Klausovi Kinkelovi, v ktorom sa odvolával práve na 7. článok deklarácie, kde nemecká strana vyjadrila záväzok a zodpovednosť SRN voči všetkým, ktorí sa stali obeťami nacionálno-socialistického násillia, pričom poukázal na fakt, že sa to rovnako vzťahuje aj na slovenské obeť nacizmu. Pre slovenskú vládu, ktorá očakával posun v otázke odškodnenia po česko-nemeckej deklarácii bolo prekvapením, keď veľvyslankyňa SRN Heike Zenker na prijatí štátnym tajomníkom J. Šestákom koncom januára 1997 tlmočila údajné stanovisko vlády SRN, podľa ktorého sa nezmenil jej odmietavý postoj voči požiadavkám odškodnenia slovenských obetí nacistickej perzekúcie. Heike Zenker vyhlásila, že vláda SRN vychádza z princípu, že počas 2. svetovej vojny existovala samostatná Slovenská republika s vlastnou vládou a legislatívou, na základe ktorej

sa uskutočňovali transporty slovenských občanov do koncentračných táborov. Ďalej uviedla, že súčasnú Slovenskú republiku považuje SRN za nástupcu Slovenskej republiky z rokov 1939–1945. Tieto výroky označila veľvyslankyňa za oficiálne stanovisko vlády SRN.³³⁾

Tento postoj sa snažila slovenská diplomacia jednoznačne vyvrátiť s odvolaním sa na právnu sukcesiu Zmluvy medzi SRN a ČSFR o dobrom susedstve, v ktorej sa uvádza práve už spomínaná kontinuačná formula. Vo februári 1997 odovzdala slovenská strana prostredníctvom svojho diplomatického zástupcu v Bonne aide-memoire, v ktorom odmieta tvrdenia o svojom nástupníctve po vojnovom slovenskom štáte.

Tento problém sa otvoril aj počas dôležitej návštevy predsedníčky Bundestagu Rity Süsmuth vo februári 1997. Sama Rita Süsmuth pri príležitosti 50. výročia ukončenia 2. svetovej vojny podporila myšlienku odškodnenia obetí fašizmu a na pôde Bundestagu aj podporovala iniciatívy k tomu smerujúce. Pre slovenskú stranu bolo úspechom, keď sa predsedníčka Bundestagu veľmi jednoznačne vyjadrila k otázke vnímania postavenia Slovenskej republiky Nemeckom: „V Nemecku nikto nezastáva názor, že Slovenská republika je následníckym štátom Tisovho režimu z rokov 1939–45. SR je následníckym štátom Československa, ktoré vzniklo v roku 1918.“³⁴⁾ Rita Süsmuth napokon vyriekla viacero pozitívnych postojov voči SR – napr. aj ten, že SR a ČR by sa mali stať členmi EÚ súčasne – avšak nemecká diplomacia ich svojou praxou čoskoro korigovala. Rita Süsmuth sa konkrétnejšie vyjadrila aj k otázke odškodnenia, zmienila sa o dvoch projektoch. Medzinárodná židovská organizácia môže disponovať sumou (7000??) miliónov mariek, ktorá je určená konkrétnym osobám na celom svete. Druhým projektom je 80 miliónov mariek určených pre osoby, ktoré dodnes žijú v najhorších sociálnych podmienkach. V tejto súvislosti spomenula tri pobaltské krajiny a Slovensko.³⁵⁾

Ani nie mesiac po februárovej návšteve Rity Süsmuth prišla písomná odpoveď ministra zahraničných vecí SRN Klauza Kinkela na Hamžíkov list z januára 1997. Kinkel v ňom opätovne odmietol nároky slovenských obetí nacistickej perzekúcie na odškodnenie s poukazaním na súčasnú nemeckú podporu štátov strednej a východnej Európy vrátane SR „na ceste do hospodárskej a politickej prosperujúcej budúcnosti“. Odmietol uplatnenie modelu odškodnenia českých obetí nacizmu v prípade slovenských obetí, odvolávajúc sa na historické odlišnosti vývoja ČR a SR v rokoch vojny, a potvrdil, že na základe iniciatívy parlamentu SRN spolková vláda vyčlenila na roky 1998–2000 osemdesiat miliónov mariek na humanitnú pomoc v ťažkých prípadoch, zvlášť pre obeť nacizmu v niektorých krajinách strednej a východnej Európy, pričom vo výpočte konkrétnych krajín ide, s výnimkou Albánska, o bývalé satelity hitlerovského Nemecka.³⁶⁾

Tieto názory Kinkel reprodukoval aj počas svojej návštevy Bratislavy začiatkom mája 1997. MZV SR však o nich informovalo médiá až po niekoľkých mesiacoch, v októbri 1997. Ako vyhlásil hovorca M. Tokár, MZV SR vidí ako jediný veľký problém vo vzťahoch medzi Nemeckom a SR otázku odškodnenia slovenských obetí nacizmu. Hovorca zároveň odmietol argument ministra zahraničných vecí SR Kinkela, ktorý sa pri svojej poslednej návšteve SR vyjadril záporne s odôvodnením, že historické pozadie je v SR iné ako napríklad v ČR. „SR nie je nástupníckym štátom vazalského slovenského štátu“ uviedol.³⁷⁾

Pokiaľ sa však otázka odškodnenia na slovensko-nemeckej úrovni nevyrieši, rozhodla sa slovenská strana riešiť tento problém – práve vzhľadom na vysoký vek čakateľov na odškodnenie – interným spôsobom zálohovo-individuálneho odškodnenia. Ešte v januári 1997 sa stretli legislatívni odborníci asi 60 organizácií a inštitúcií, aby vyslovili záverečné pripomienky k návrhu zákona o zmiernení niektorých krívd u osôb deportovaných počas 2. svetovej vojny z politických, národnostných a rasových dôvodov do nacistických koncentračných táborov. Návrh vypracovali právni špecialisti Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov (SZPB). Podľa informácií právnik

SZPB J. Miklošku by pri odškodnení išlo o navrhovanú sumu peňažnej náhrady za ušlú mzdu 2500 korún za každý i začatý mesiac pobytu v internačnom alebo koncentračnom tábore a v prípade smrti by bola najbližším pozostalým vyplatená suma 100 000 korún. Celková suma pre odškodnenie by sa tak pohybovala okolo 750 miliónov korún. Keďže ide o zálohovo-individuálny spôsob vyplatenia, odškodnení by boli vyplatení zo zdrojov SR a Slovensko by si do budúcnosti muselo v rámci vzájomných slovensko-nemeckých negociácií nárokovat na refundáciu od nemeckej strany.³⁸⁾

C.III.7. ZÁVER

Bilaterálne vzťahy medzi Slovenskou republikou a Spolkovou republikou Nemecko sú výrazne poznamenané závažnými problémami SR pri uskutočňovaní jej demokratickej tranzície. Napriek tomu, že Slovensko verbálne proklamovalo záujem o úzke vzťahy s Nemeckom, nepodarilo sa mu – práve vďaka interným problémom, ako aj viacerým politicko-diplomatickým lapsusom – presvedčiť nemeckých partnerov o svojej dôveryhodnosti. V nemeckej optike sa tak SR zafixovala ako „problémové dieťa“ strednej Európy. Sami Nemci majú eminentný záujem o rozšírenie európskych štruktúr, aby tak posunuli pásmo stability a prosperity ďalej na východ od svojich hraníc. Keďže SR nie je hraničiacou krajinou SRN, pre Nemcov je jednoduchšie vysunúť Slovensko za hranice tohto pásma. Okrem iného je to tiež prejav mocensko-politického pohľadu. Nemci však rovnako ako ich západní partneri kladú dôraz na dodržiavanie európskych štandardov demokracie, ktorá je podmienkou pre vstup do euroatlantických a európskych politických, bezpečnostných a ekonomických štruktúr.

Vzájomná komunikácia medzi SR a SRN bola v posledných rokoch poznamenaná toľkými problémami, že do politiky SRN voči SR to vnieslo určitý odstup (Distanz-Politik). Nadôvažok, nemecká zahraničná politika je silne poznamenaná „personalizáciou“ – čo v prenesenom význame slova jednoducho znamená odmietanie osoby Vladimíra Mečiara politiky, ktorú stelesňuje. Postavenie SR ako permanentne kritizovaného partnera, ktorý nie je ochotný zlepšiť kritizované nedostatky vo vnútri svojho štátu, problematizuje aj presadzovanie vlastných požiadavok voči Nemecku napr. odškodnenie obetí nacizmu, vyrovnanie obchodného dlhu po NDR. Témou čísla jeden sa stali výrazné problémy SR s demokraciou a ostatné problémy „bežnej agendy“ sú v dôsledku toho odsúvané z programu vzájomných rokovaní.

V záujme presadzovania demokracie však SRN zostáva rovnako ako EÚ v tzv. minimálnom dialógu so SR, s nádejou na pozitívnu zmenu vnútropolitických pomerov na Slovensku. V júni 1997 prebehlo na pôde zahraničného výboru v Bundestagu jednanie o situácii na Slovensku. Poslankyňa za Zelených/Zväzok 90 Elisabeth Altmann argumentovala s faktom, že viac než 60 % občanov Slovenska nepodporuje vládu V. Mečiara s jej nedemokratickými praktikami, a preto by mala nemecká strana podporovať demokratické reformy na Slovensku naďalej a zotrvať vo vzájomnom dialógu.

Mesiac predtým počas krátkej májovej návštevy ministra zahraničných vecí SRN Kinkela v Bratislave nemecká strana oznámila, že nepodporí SR pri prvej vlne rozširovania NATO na nadchádzajúcom summite NATO v Madride. Kinkel dodal, že nemecká strana však nevidí problém v súvislosti s podporou členstva SR v OECD.

Nemci podporili návrh Európskej komisie, aby jednanie o vstupe do EÚ boli započaté len s piatimi krajinami (ČR, Poľsko, Maďarsko, Slovinsko, Estónsko). V opozícii voči tomuto návrhu stáli Švédsko a niektoré malé európske krajiny, ktoré podporovali variant začatia rozhovorov so všetkými uchádzačmi o členstvo v EÚ, ktorí spĺňajú politické podmienky stanovené Kodanským summitom. Takže ani tu SR nepripadala do úvahy.

Vnútropolitická dlhotrvajúca eskalácia pomerov na Slovensku tak viedla k jednoznačnému odklonu západných demokratických krajín a to aj Nemecka od politickej podpory SR pri jej proklamovaných úsiliach o integráciu do západného spoločenstva.

Poznámky

- 1) Arnulf Baring: Wie neu ist unsere Lage? Deutschland als Regionalmacht, In: Internationale politik, 4, 1995, s. 14.
- 2) „Eine Mittellage bedeutet, dass man viele Nachbarn mit verschiedenen, oft widerstreitenden Interessen, miteinander koordinieren muss, um sich selber in ihrem Kreise kooperativ zu behaupten.“ A. Baring, ...c. d. s. 15.
- 3) „Das zwingt uns Deutsche, zumal bei offenen Grenzen aus eigenem Interesse die Stabilität Polens zu einem wichtigen eigenen Anliegen Deutschlands zu machen. Ähnliches gilt für die Tschechische Republik, auch für Ungarn, vielleicht die Slowakei.“ A. Baring, ...c. d. s. 14.
- 4) „Durch die Trennung von der Slowakei ist die Tschechische Republik noch näher an Mitteleuropa gerückt.“ Detlef Brandes, Einführung, Tschechen, Slowaken und Deutsche, Nachbarn in Europa, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1995, s. 9.
- 5) Rudolf Chmel: Moja maďarská otázka, Kalligram, Bratislava, 1996, s. 260.
- 6) Dialóg Jan Křen a Dušan Kováč: Národy sa skladajú z ľudí, In: Mosty 19/1996, s. 1–2.
- 7) Tamže, s. 1.
- 8) Dušan Kováč: Politická aktivita nemeckej menšiny na Slovensku v poslednom období druhej svetovej vojny, In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy), zborník, Bratislava, 1994, s. 222.
- 9) K tomu pozri Dušan Kováč: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945), Veda, Bratislava 1991, s. 200.
- 10) Text vyhlásenia Slovenskej národnej rady k odsunu slovenských Nemcov, uverejnený v Slovenskom denníku 13. 2. 1991, s. 4.
- 11) Podľa Kultúra a národnostné menšiny v Slovenskej republike, Bratislava, 1995, s. 18
- 12) Presné znenie: „...sollte bei den Verhandlungen mit der Slowakei erreicht werden, daß
1. die diskriminierenden Benešdekrete aufgehoben werden. Es geht uns weniger um die Frage der Entschädigung, vielmehr hat die Aufhebung der Dekrete für uns eine moralische Dimension.
2. Aber auch ohne förmliche Aufhebung der Benešdekrete sollte sich die Slowakische Regierung verpflichtet fühlen, den in der Slowakei verbliebenen Deutschen mit slowakischer Staatsbürgerschaft das Vermögen zurückzugeben oder eine entsprechende Entschädigung zu vereinbaren.“, In: Die Karpatenpost, Organ der Karpatendeutschen Landsmannschaft Slowakei, 47. Jahrgang, Folge 6, Juni 1996, s. 2.
- 13) Jozef Špetko: Slovenská politická emigrácia v 20. storočí, Danubius, Praha, 1994, s. 163.
- 14) Predseda Fideszu Viktor Orbán priamo v liste napísal: „Bez ohľadu na opačnú oficiálnu propagandu je treba pripustiť, že proces maďarsko-slovenského uzmierenia uviazol. Nemalý podiel na tom má i skutočnosť, že na Slovensku zostávajú v platnosti rasovo diskriminujúce zákony vyhlasujúce kolektívnu vinu Maďarov, tzv. Benešove dekréty.“ cit. podľa SME, 15. 6. 1996.
- 15) Pozri prehľad zahraničných návštev v Národnej rade Slovenskej republiky za mesiac september 1996, pracovné stretnutie 9. september 1996, In: Parlamentný kuriér, XXXIII. číslo, 1996, s. 76.
- 16) Karpatenblatt 10/1996, s. 2.
- 17) Cit. podľa textu zmluvy uverejneného v časopise Medzinárodné otázky 2/1992, s. 97.
- 18) Igor Uhrík: Svedectvo o nekompetentnosti, In: Národná obroda, 6. februára 1996, s. 3.
- 19) Tamže, s. 3.
- 20) „Gerade deswegen haben wir ja darauf gedrungen den Vertrag in Kraft zu setzen, bevor die Tschechei und Slowakei sich getrennt haben.“ cit. podľa Ferenc Majoros: Die Nachbarschaftsverträge der Bundesrepublik Deutschland mit Ungarn und der Tschechoslowakei. In: Osteuropa-Recht, Gegenwartsfragen aus der Rechten des Ostens, 40. Jahrgang, Heft 1, März 1994, s. 3, porovnaj Marián Leško: Mečiar a mečiarizmus, Bratislava 1996, s. 188.
- 21) Cit. podľa Marián Leško: Mečiar a mečiarizmus, Bratislava, 1996, s. 188.
- 22) Porovnaj Sharon Fisher: Turning Away From Slovakia, In: Transition 3, 9 February, 1996, s. 38, a M. Leško: Mečiar a ...c. d., s. 188.
- 23) Slovenské médiá naklonené koalícii o tom informovali ako o príklade vynikajúcich vzťahov medzi SRN a SR, v spravodajstve STV Dušan D. Kerný alebo Slovenská republika pod titulkom Nemecko bude advokátom Slovenska

- (20. 1. 1996), kde však okrem iného napísala: „V. Mečiar a K. Kinkel tiež konštatovali, že je nevyhnutné zintenzívniť politický dialóg, ktorý na istý čas absentoval.“ s. 7.
- 24) Porovnaj S. Fisher: Turning Away From Slovakia, In: Transition 3, 9 February, 1996, s. 39 a Miroslav Wlachovský: Zahraničná politika, In: Slovensko 1995, Súhrnná správa o stave spoločnosti, Bratislava, 1996, s. 33.
- 25) Archiv der Gegenwart, 1992, 62. Jahrgang, S. Augustin, s. 36534.
- 26) Veľmi symptomatickým príkladom pre toto politické jednanie Nemcov môže byť analýza Dietera Brickeho, bývalého bratislavského konzula za existencie ČSFR, ktorý vypracoval pre prestížny inštitút medzinárodnej politiky Stiftung Wissenschaft und Politik (Ebenhausen) analýzu Slowakei auf dem Weg in die Europäische Union, kde presne píše: „Im Sinne präventiver Sicherheitspolitik sollte die Kommission der Europäischen Union schließlich inhaltliche Signale für den Einsatz entsprechender politischer Mittel zur Sicherung der Grundfreiheiten in der Slowakischen Republik definieren. Dazu sollten Verletzungen von Mindeststandards des Minderheitenschutzes, der Meinungsfreiheit, Medienfreiheit und Freiheit der Kunst gehören. Falls OSZE-Standards in diesen Bereichen von slowakischer Seite nicht eingehalten werden, sollte die Europäische Union nicht zögern, sofort zu demarchieren und gegebenenfalls entsprechende Maßnahmen einzuleiten.“ D. Bricke: Slowakei auf dem Weg in die Europäische Union, SWP, Ebenhausen, 1995, s. 48–49.
- 27) SME, 6. 2. 1996.
- 28) SME, 29. 11. 1996.
- 29) SME, 19. 7. 1996.
- 30) Cit. podľa SME, 30. 7. 1996.
- 31) Tamže.
- 32) Cit. podľa SME 7. 12. 1996.
- 33) Informácie zo zdroja blízkeho MZV SR. Osobný archív autora.
- 34) Cit. podľa Juraj Alner: Rita Süsmuthová: Je výsostne dôležité, ab sa ČR a SR stali členmi EÚ súčasne, Národná obroda, 13. 2. 1997.
- 35) Tamže.
- 36) Informácie zo zdroja blízkeho MZV SR. Osobný archív autora.
- 37) SME, 17. 10. 1997
- 38) Pozri článok Zákon o odškodnení väzňov koncentračných táborov, SME, 13. 1. 1997.

C.IV. Německo a Česká republika

MIROSLAV KUNŠTÁT

C.IV.1. HISTORICKÝ ÚVOD, STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA VZTAHŮ MEZI SRN A BÝVALÝM ČESKOSLOVENSKEM PŘED R. 1989

Chladně pragmatické vztahy mezi bývalou ČSSR a SRN získaly určitou vzestupnou dynamiku již před rokem 1989, a to poměrně v širokém spektru oblastí vzájemné spolupráce. V r. 1967 byla uzavřena dohoda o zřízení obchodních zastoupení v Praze a Frankfurtu n. M. s konzulárními pravomocemi. Tento krok měl ambivalentní význam: přispěl sice k revizi Hallsteinovy doktríny, ale zároveň stále ještě odrážel strnulé československé stanovisko, které tuto doktrínu chtělo po dlouhou dobu prolomit – v intencích zájmů NDR – usilováním pouze a výhradně o plné diplomatické styky.

Normalizaci vztahů mezi SRN a ČSSR a překonání důsledků Mnichovské dohody si již dala za cíl ve svém vládním prohlášení vláda tzv. široké koalice CDU/CSU/SPD kancléře K.– G. Kiesingera 13. prosince 1966 (ve věcné návaznosti na tzv. mírovou nótu spolkové vlády z 24. března téhož roku) a s ještě větší důrazností vláda sociálně-liberální koalice kancléře W. Brandta v zahraničněpolitické pasáži svého vládního prohlášení z 28. října 1969.¹⁾ Paradoxně se tak stalo několik dní po přijetí jednostranných československých opatření, téměř drasticky upravujících doposud volný pohyb osob – omezený pouze standardním vízovým režimem – do SRN a ostatních západních států.

Na určité „negociační náběhy“ z období tzv. Pražského jara, popisované např. v některých pasážích pamětí bývalého československého ministra zahraničí prof. Jiřího Hájka,²⁾ mohlo být navázáno až ve zcela novém, a to multilaterálním rámci. Ten charakterizují poměrně plasticky a zároveň nepřiliš sofistikovaně stanoviska tehdejší německé opozice (CDU/CSU), artikulované v souvislosti s ratifikačním procesem tzv. Pražské smlouvy mezi ČSSR a SRN (probíhal v 1. pololetí 1974 a nebyl bohužel zohledněn v jinak velmi záslužné práci R. Břacha o smlouvě z r. 1973³⁾), byť jejich kritika byla pochopitelně a zjevně i jednostranně zaměřen proti hlavním aktérům německé nové „ostpolitiky“ – E. Bahrovi a W. Brandtovi. Tzv. **Heckova zpráva**, koncipovaná jako menšinové stanovisko zahraničního výboru Spolkového sněmu SRN z 11. června 1974, načrtává následující obraz:⁴⁾

Spolková republika byla podle ní de facto „donucena“ Sovětským svazem – pod příslibem koncepsí ve vnitroněmeckých vztazích, berlínské otázce aj. – k respektování souvislostí mezi československo-sovětskou smlouvou z 6. května 1970, v jejímž 6. článku se konstatuje, že Mnichovská dohoda z 29. září 1938 byla Československu vnucena pod hrozbou násilí a útočné války (...) a že je tudíž „nepříjemná se všemi z toho vyplývajícími důsledky“, a mezi smlouvou SRN – SSSR ze srpna 1970, na-

vazující na tzv. Bahrův plán („papír“) z konce května (!) téhož roku, jakož i k respektování souvislostí ještě jasněji zřetelných v německo-sovětském komuniké z Oreandy z 18. září 1971. Toto komuniké prakticky doslovně převzalo v československo-německých záležitostech příslušné body „Bahrova papíru“, dohodnutého mezi E. Bahrem a A. Gromykem bezprostředně po Gromykově návratu z Prahy, kde se zúčastnil podpisu nové československo-sovětské smlouvy.

V Oreandě bylo jasně řečeno, „že odpovídající smlouvy s Německou demokratickou republikou, Polskou lidovou republikou a Československou socialistickou republikou tvoří jediný celek“ a dále že „otázky spojené s neplatností Mnichovské dohody musí být v jednáních mezi Spolkovou republikou Německo a Československou socialistickou republikou vyřešeny pro obě strany přijatelným způsobem“.

Pražská smlouva z r. 1973 však neřešila pouze problém Mnichovské dohody. Její plody, představované též humanitárními suplementy, mohly být posléze zúročeny i novou úrovní nároků a závazků, vyplývajících ze Závěrečného aktu KBSE z r. 1975. V návrhu příslušného zákona ke smlouvě ČSSR – SRN z 20. března 1974 spolková vláda uvedla, že smyslem této smlouvy je nejenom nastolení normality vztahů mezi oběma zeměmi, ale také zdůraznila její zásadní meziblokový a regionální aspekt – završení utváření řetězce nových smluv se státy Varšavské smlouvy na základě zřeknutí se síly a s výhledem proces uvolňování napětí promítnout – nejen smluvně – do fakticky nové, kvalitativně lepší úrovně vnitroněmeckých vztahů.⁵⁾

Některé „šlágry“ této dohody (nulitu Mnichova) označila za „centrální problém z československého pohledu“, i když musela úporně čelit protiargumentům opozičního tábora CDU/CSU, který přemostění problému nulity možností paralelní interpretace „ex tunc/ex nunc“ nepovažoval vzhledem k mnohoznačnosti za přijatelný, a to i díky tehdy mnohem silnější lobby sudetských Němců v německém veřejném životě. Další argumenty opozice však spíše jen propagandisticky karikovaly, zdaleka však ne zcela výstižně, známou realitu: „poměr mezi oběma smlouvami navzájem má satelitní charakter(...) smlouva s ČSSR je prováděcí smlouvou, zakotvenou v komuniké (z Oreandy), (...) stylizaci Moskvy lze rozeznat až po jednotlivé formulace atd. Facit Heckovy zprávy: „smlouva není ničím více a ničím méně než dalším stavebním kamenem sovětské politiky v Evropě“ (!).

Naopak „většinová“ zpráva zahraničního výboru zpravodaje Friedricha operuje s tímiž „stavebními kameny“ německé politiky vůči ČSSR se střízlivou věcností a vidí ve smlouvě vůli smluvních stran učiniti „tlustou čáru“ (Schlußstrich) za neblahou minulostí.⁶⁾ Kdo tehdy mohl tušit, že se termín „tlusté čáry“, „Schlußstrichdenken“ se stane politickým zaklínadlem s hanlivým příděchem? V tom smyslu smlouva z r. 1973 rozhodně očekávání nesplnila a ani vzhledem k svému obsahu a možnosti dvojaké interpretace splnit nemohla – a to nejenom ve vztahu k Mnichovu.

Smlouva neřešila a nevyřešila otevřené majetkoprávní otázky, spolková vláda však vstřícně „tlusté čáry“ vypouštěla – jako pokusné balónek – při jiných příležitostech (srov. např. odpověď spolkové vlády na tzv. Kleine Anfrage skupiny poslanců CDU/CSU – vesměs známých aktivistů vyhnaneckých organizací – von Firckse, Czaji, Hupky, Bechera st., Wittmanna, Riedla, Pieserové) z 18. prosince 1973: „Spolková vláda vždy odmítala s východoevropskými státy jednat o nárocích, které uplatňují jako následek 2. světové války, zvláště o reparacích a odškodnění. Proto také vždy upouštěla od toho, aby vůči těmto státům uplatňovala majetkové nároky.“⁷⁾ Ani Brandtova vláda se v této (či jiné podobné) souvislosti neopírala o příslušná ustanovení tzv. Převodní smlouvy z r. 1954 (zejména VI. část, čl. 3), neboť i ona aplikovala její zúženou interpretaci, tradovanou převážnou většinou německé mezinárodně-právní vědy (Tomuschat, Blumenwitz, Kimminich, Mosler, Doebling a další), snažící se dokázat, že příslušnými ustanoveními této smlouvy nelze ospravedlnit konfiskaci sudetoněmeckého majetku.⁸⁾ Oproti tomu německá justice – jak dokazují precedenční

causy – aplikuje část IX, článek 1 téže smlouvy i na Československo, resp. Českou republiku, nejnověji, nejspektakulárněji a u všech myslitelných soudních instancí. V případě obrazu „Velká vápenka“ P. van Laera z lichtenštejnských sbírek (mj. i s ohledem na nepříslušnost německého soudnictví v této kauze na základě článku 3 Převodní smlouvy) se vylučuje zároveň materiálně-právní posudek samotné konfiskace.⁹⁾

Politické a ideologické limity ve vzájemných vztazích byly postupně narušovány zúročováním výsledků helsinského procesu, který později dostal další impulzy novou formulací sovětské vnitřní a posléze i zahraniční politiky v r. 1985 (pomyslné nastartování „perestrojky“ a jejího často ani samými aktéry nechtěného, samopohybu).

Frustrační tolerance bývalého československého režimu přitom nevykazovala zcela neměnnou symptomatologii. „Alibistická“, pražským režimem nesnadno prosazená, oficiální návštěva prezidenta ČSSR G. Husáka v SRN v r. 1978 a její praktické konsekvence (zejména v hospodářských vztazích) jsou viditelným mezníkem pozitivního pragmatismu, který zřejmě ovládal některé části pražské politické elity, zejména její segment reprezentovaný premiérem L. Štrougalem (konkrétní motivace si ovšem vyžádají další věcný výzkum). Zájem na rozvíjení intenzivnějších vztahů byl ovšem oboustranný – významný podíl měl i zcela pragmatický zájem řady průmyslníků či politiků na rozvíjení ekonomických vztahů s ČSSR a státy střední a východní Evropy vůbec (předseda tzv. Východního výboru W. von Amerongen, Lothar Späth a mnozí jiní, zejména zástupci velkých podniků BMW, Volkswagen, Siemens, Höchst, Bayer).¹⁰⁾

„Východní politiku“ sociálně-liberální koalice v SRN dnes vnímáme v její dvojakosti: v oscilaci mezi přitakáním (legitimizací) normalizačního režimu a praktickým rozšiřováním prostoru a možností pro jeho erozi. Tyto procesy nebyly lineární: zejména zveřejnění základního dokumentu Charty 77 eskalovalo nové vlny izolacionismu (reprezentovaného zejména biřakovským křídlem v předsednictvu ÚV KSČ), resp. jim dodalo vítanou „politickou municí“. Etablování československého disentu však bylo z řady důvodů nezvratitelné. Jeho zahraničněpolitický „think-tank“ (uvozovky zde nejsou známkou ironie, nýbrž limitované reality) – tj. lidé jako J. Hájek, J. Dienstbier, J. Šedivý či L. Dobrovský – téměř prophetickým způsobem předjali souvislost mezi vyřešením německé otázky s otázkou evropskou (zcela explicitně v r. 1985 v tzv. Pražské deklaraci).¹¹⁾ Ačkoliv měl československý disent užší společenskou bázi než disent polský, na komplementárním působení „východní politiky“ (po výměně bonnských koalicí v r. 1982 jen nepatrně modifikované) a kritické reflexe „zevnitř“, nemohl Husákov režim vskutku účinně a represivně zasahovat, a to ani prostřednictvím zdánlivě všemocných aparátů svých potlačovacích složek.

C.IV.2. DEMOKRATICKÉ ZMĚNY ROKU 1989 JAKO ŠANCE PRO NOVOU KVALITU VZÁJEMNÝCH VZTAHŮ (OBDOBÍ MEZI LISTOPADEM 1989 A ZNOVUSJEDNOCENÍM NĚMECKA 3. 10. 1990)

Rok 1989 přinesl celou řadu netušených opcí, které zaskočily politické teoretiky i praktiky.¹²⁾ Týkalo se to i československo-německých vztahů, jejichž dynamika byla od počátku eskalována gestem občana a později prezidenta ČSSR/ČSFR Václava Havla vůči odsunutým sudetským Němcům. Jeho jednotlivé výroky na toto téma se odlišují en detail a jejich resumé je nesnadné: napětí mezi morálkou (s jejím metafyzickým, tedy časově nepodmíněným nárokem) a dějinným kontextem je limitovalo do polohy politického gesta, nikoliv však historické reflexe s celospolečenskou legitimací. Opakované označování těchto výroků jako pouhá „omluva“ dokládá s odstupem doby selektivní vnímání Havlova gesta, a to z obou stran. V tom smyslu se Havlovo gesto stalo jakousi projekční plochou starších i zcela nových heterostereotypů a *bianco* vystaveným šekem.¹³⁾

Z vnitropolitického hlediska bylo toto Havlovo gesto zvláště smělým počinem – počinem diskutabilním a riskantním. Jak s odstupem doby konstatoval bývalý český premiér P. Pithart (na konferenci v Jihlavě v r. 1995), považovalo tehdy vedení Občanského fóra jeho výroky nejenom za určité ohrožení Havlovy prezidentské kampaně, nýbrž i za první ohrožení celého vývoje po listopadu 1989.¹⁴⁾ Většina komentářů se dnes však vzácně shoduje: Havlovu gestu z přelomu let 1989–90 se dodnes nedostalo rovnocenného echa z německé strany.

Paralelně s rozvíjením a kultivací „symbolické řeči“ politiky byly podniknuty další kroky dlouhodobého významu pro každodenní život občanů: v prosinci 1989 byl ministry zahraničí Dienstbierem a Genscherem odstraněn ostnatý drát v Rozvadově/Waidhausu, v únoru 1990 bylo rozhodnuto o zřízení společné československo-německé komise historiků, brzy nato následovala i dohoda o bezvízovém styku (dříve než s jinými zeměmi ES), byť – zdá se – dojednaná naší vinou za méně výhodných a praktických podmínek, než jaké si představovala německá strana. Často politicky instrumentalizovaná otázka československé participace na přípravných fázích negociace smlouvy „2+4“ právě v tomto období, nemá jednoznačnou odpověď: tzv. „ošetření“ československých zájmů tím, že byly smlouvou „1+3“ (tedy jinými subjekty než signatáři „2+4“) ponechány v platnosti ty části tzv. Převodní smlouvy (Überleitungsvertrag), znemožňujícími i v budoucnu vznášet (nejen) vůči ČSFR, resp. ČR majetkoprávní nároky je řadou německých, resp. rakouských expertů na mezinárodní právo (např. Ch. Tomuschat či F. Ermacora) meritorně i procedurálně zpochybňováno.¹⁵⁾

Summa summarum: odvíjela-li se československá zahraniční politika v tomto období *sub specie revelationis*, tedy pod zorným úhlem pozvednuté železné opony, německá politika vůči ČSFR byla formulována spíše *sub specie unificationis*, tedy z hlediska a z potřeby dosáhnout co nejrychleji a nejefektivněji německého znovusjednocení. Ač obojí politiky nebyly prosty euforie, míra její příměši byla na československé straně nepochybně větší. Otázka odpovědnosti hlavních aktérů za některé budoucí disonance však musí být nazírána z hlediska fundamentu, který byl tehdy položen, a jím byla *normalizace* vzájemných vztahů nikoliv v duchu terminologie éry tzv. uvolňování napětí, nýbrž ve velmi pozitivním smyslu: šlo o nastolování normality vztahů mezi dvěma svrchovanými demokratickými státy.

C.IV.3. OD NĚMECKÉHO SJEDNOCENÍ AŽ PO ZÁNİK ČESKOSLOVENSKÉ FEDERACE (ŘÍJEN 1990 – PROSINEC 1992)

Uzavření smlouvy „2+4“, následné sjednocení Německa a kvalitativně nová situace v celé Evropě si vyžádaly pro Německo i uzavření nových bilaterálních smluv s jeho východními sousedy. Zvláštní význam měly smlouvy s Polskem a ČSFR. Zatímco základní rámec vztahů mezi SRN a Polskem byl definován dvěma bilaterálními smlouvami (z 14. 11. 1990 – týkající se konečného uznání hranic na Odře a Nise – a základní smlouvou ze 17. 6. 1991),¹⁶⁾ v případě československo-německém se tak stalo smlouvou jedinou, podepsanou z řady symptomatických důvodů (viz níže) až 27. února 1992 a ratifikovanou oběma parlamenty až v samotný předvečer československých voleb v červnu 1992.¹⁷⁾ Ve srovnání se stručnou Pražskou smlouvou z r. 1973, odrážející v mnohém danosti rozděleného kontinentu (nikoliv ovšem ve všem – i Pražská smlouva významně ošetřila obecné a charakteru komunistického režimu nutně nepodléhající československé „národní“ zájmy!), měla nová smlouva představovat významný kvalitativní posun. Historie její negociace ukazuje už dnes – i přes klauzuru primárních archivních pramenů – že mnohá očekávání byla nerealistická a přehnaná, a to především z československé strany. Je tedy otázkou, do jaké míry byla reálná a geopolitická hlediska brána na zřetel i v rozhodujícím roce sjednávání smlouvy, tj. v roce 1991. S několikaletým od-

stupem se zdá, že o dost více, než by se na první pohled jevílo při letném srovnání s následnou politikou konzervativní koalice po r. 1992.

Již porovnání rozsahu obou smluv – Pražská smlouva z r. 1973, smlouvou z r. 1992 ostatně ve své platnosti i nadále explicitně potvrzená, má 6 článků, smlouva z r. 1992 jich má 35 – naznačuje docílený kvalitativní posun. Nová smlouva upravuje a zakládá rozvoj širokého rejstříku politických (také „evropsky-politických“), ekonomických, kulturních a humanitárních oblastí, a to v míře, která by byla před rokem 1989 sotva myslitelná. Negociační historie této smlouvy však nepostrádá – podobně jako v letech 1971–1973 – dramatické momenty. Ovšem na rozdíl od Pražské smlouvy byla její negociace sledována i u nás (a především u nás) svobodnými médii. Stala se nakonec brilantním tématem v československé volební kampani. Bonnské průtahy s jejím podpisem i ratifikací (byla již v zásadě hotova v létě 1991) zřejmě též spolupůsobily na špatné volební výsledky Dienstbierova Občanského hnutí, mj. přirozeného partnera (byť *sub conditione*) bonnské vládní FDP (viz též angažmá hraběte O. Lambsdorffa v předvolební kampani OH), i když hlavní příčiny neúspěchu této strany je třeba vidět především v rovině vnitropolitické. Vzrušená atmosféra kolem ratifikace této smlouvy v Bonnu i v Praze, poznamenaná v SRN spíše drobnou koaliční roztržkou, měla v ČSFR dalekosáhlejší konkvence a představovala souvztažný faktor neúspěchu státoprávních jednání o substanci a formě „autentické federace“ (V. Havel),¹⁸⁾ vedených rovněž v nervózním předvolebním klimatu (srov. též výhrady některých slovenských politických subjektů ke kontinuační formulaci nové smlouvy).

Nejdůležitější problémové okruhy, které musela československá diplomacie během jednání o nové smlouvě řešit, byly – stručně sumarizováno – následující:

- 1) Pasáže preambule, hodnotící společnou minulost, zejména její 2. odst. („*vědomy si četných obětí, které si vyžadovalo panování násilí, válka a vyhnání, a těžkého utrpení, které bylo způsobeno mnohým nevinným lidem*“), které vyvolaly živou a často až hysterickou diskusi zejména o interpretaci slova „vyhnání“ a jeho hypotetických právních konkvencích.
- 2) Hodnocení Mnichovské dohody z r. 1938, kdy se československý požadavek o prohlášení její neplatnosti od samého počátku nepodařilo prosadit (byla pouze potvrzena starší – a zejména dle německé strany též dvojím způsobem explikovatelná – formulace nulity dle Pražské smlouvy z r. 1973).
- 3) Vyřešení majetkoprávních otázek, jehož se rovněž nepodařilo docílit (pouze ve výměně dopisů ministrů zahraničí obě strany konstatovaly, že se tato smlouva nezabývá majetkoprávními otázkami, čímž došlo k implikaci termínu „otevřenosti“ těchto otázek, který se objevuje v jednostranné doprovodné rezoluci Spolkového sněmu SRN).
- 4) Forma potvrzení existujících státních hranic mezi oběma státy v čl. 3 Smlouvy (termín „*bestehende Grenze*“ v německém textu smlouvy v sobě obsahuje dle některých českých kritiků a posuzovatelů skrytý potencionální revizionistický nárok).
- 5) Kontinuační formule v 7. odst. preambule („*...uznávající skutečnost, že československý stát od roku 1918 nikdy nepřestal existovat*“), jež rovněž nespĺnila československé očekávání (ČSFR původně prosazovala extenzivnější formulaci, jež měla též potvrdit kontinuitu vzájemných hranic od r. 1918. Nicméně je třeba vidět, že v Pražské smlouvě z r. 1973 kontinuační formule chyběla (československou stranou byla požadována jediň ve spojení s kontinuitou hranic).

Méně pozornosti vzbudily některá vstřícná gesta čs. strany z r. 1991 v mnohých dosud sporných otázkách, resp. jejich návrhy (z dnešního pohledu již politicky neprůchodná), na něž oficiální Bonn nereagoval, resp. reagoval pozdě a vždy negativně (svůj postoj přitom zevrubněji „zdůvodnil“ až v r. 1995). Týkala se např. usnadnění práva a možnosti usídlení v ČSFR pro bývalé československé občany německé národnosti (za federace nebyl navíc vyloučen status dvojího občanství, resp.

připouštěl extenzivnější interpretaci než dnes), zvažovaly se i určité modalities účasti těchto občanů na privatizačním procesu, zejména na kupónové privatizaci. Praha samozřejmě očekávala odpovídající gesta Bonnu (mj. potvrzení kontinuity československého státu a jeho hranic, odškodnění ještě žijících obětí nacismu, případně též nějakou formu odmítnutí individuálních majetkových nároků odsunutých sudetských Němců – po vzoru precedenčního případu řešení problematiky vyvlastněného německého majetku v sovětské okupační zóně po r. 1945).

Navzdory mnohým skepsím nepředstavuje však nová smlouva „kus papíru“ hodný revize (což jest i *pium desiderium* mnohých sudetoněmeckých i jiných kruhů), nýbrž solidní základ pro intenzifikaci vzájemných vztahů a ještě důslednějšího nastolení normality v každodenní praxi a na nejrůznějších úrovních. Jistě jsou v ní zřetelné četné rezervy, např. nepřímou formulovanou (při extenzivním výkladu) závazek budoucí institucionalizace česko-německého „jugendwerku“ (ve smlouvě s Polskem zmíněn doslovně) či potřebných komunikačních mechanismů na nevládní úrovni, avšak s výraznou (doporučující) relevancí – např. Česko-německé fórum, jehož analogie je ve smlouvě s Polskem rovněž zakotvena, a mn.j. Právě tato „bílá místa“ s větším či menším úspěchem „vyplnila“ až česko-německá deklarace z ledna 1997 (srov. čl. VII a VIII česko-německé deklarace), resp. politické iniciativy související s jejím přijetím.

Německá strana v r. 1992 sumarizovala svůj tehdejší přístup k negociaci smlouvy a k celé československo-německé relaci v poměrně pregnantní důvodové zprávě.¹⁹⁾ Za cíl označuje budoucí orientaci vztahů, smíření mezi národy SRN a ČSFR apod. – a i tentokrát zdůrazňuje především prvek stavebního kamene v soustavě „harmonicky na sebe navazujících bilaterálních smluv s ostatními sousedy a partnery v Evropě, jejichž společným znakem je fakt, že spojují bilaterální vztahy s evropskou perspektivou. V komentáři k preambuli se opakují hlavní markanty německé pozice vůči osloveným právním a historickým problémům, které nepřinášejí nic nového.

Pozornost je věnována postavení německé menšiny a jejímu rozvoji „in der angestammten Heimat“, i když v souvislosti s příslušnými články 20 a 21 Smlouvy je skrytě vyjádřena lítost, že práva německé menšiny nemohla být vyjednána v natolik extenzivní podobě jako ve smlouvě německo-polské z r. 1991 (po rozdělení federace ještě více zesílil v české menšinové politice princip ochrany menšin, odvozený od práva jednotlivce-příslušníka menšiny, tj. v opačném gardu).

De facto však německá vláda s uspokojením konstatuje, že Československo respektuje dvojí standard v menšinové otázce („menšina“ kontra „okruh osob“), tedy ústavní absenci ochrany minorit v Základním zákoně SRN. Tu ovšem – dle mínění mnohých – jen částečně mohou vyvážit antidiskriminační zásady v čl. 3 odst. III Základního zákona SRN, či ochrana minorit pouze na bázi zemských ústav tam, kde žijí autochtonní minority (Frísové, Dánové, Lužičtí Srbové), negarantující samozřejmě práva menšin na celém území SRN.²⁰⁾ Česká, ale především polská diplomacie během negociace nových, tzv. velkých smluv se SRN zřejmě jen nedostatečně reflektovala právní argumenty snášené ve prospěch celospolkové ochrany menšin i na obhajobu, resp. ve prospěch rozšíření chápání autochtonního principu, jenž je zejména – v polském případě – v Braniborsku, v Berlíně či v Severním Porýní-Vestfálsku nabíledni.

V komentáři k výměně dopisů ministrů zahraničí spolková vláda označuje za určitý deficit skutečnost, že možnost perspektivního usazování se německých občanů v ČSFR je pojata v této smlouvě méně konkrétně a extenzivně, než ve smlouvě s Polskem („přání německé strany, aby československá vláda vyjádřila připravenost ještě před uvažovaným vstupem do ES umožnit právo usídlit se, nebylo možno prosadit.“). Tento bod bylo možno extenzivněji formulovat, samozřejmě jen jako výraz společné politické vůle obou vlád, až v čl. VI česko-německé deklarace z r. 1997 (během ne snadných jednání o této problematice měla česká strana relativně přijatelnou ústupovou pozici). Důvodová zpráva spolkové vlády a především pak následná rezoluce frakcí CDU/CSU a FDP roz-

víjejí pozici německé strany ohledně 2. prohlášení výměny dopisů (tj. že „Obě strany prohlašují: Tato smlouva se nezabývá majetkovými otázkami“) v tom smyslu, že zůstávají i nadále otevřené. Výslovně se konstatuje, že spolková vláda během jednání „opakovaně dala najevo své stanovisko, že považuje vyhnání Němců z Československa a konfiskaci německého majetku bez náhrady za odporující mezinárodnímu právu“.²¹⁾

Na první pohled méně problematicky se rozvíjely vztahy jednotlivých republik bývalé federace k některým spolkovým zemím. Z této doby např. pochází solidní síť smluv ČR se čtyřmi spolkovými zeměmi, a sice s Bádenskem – Württemberskem, Severním Porýním – Vestfálskem, Bavorskem a Saskem.²²⁾ I v případě Bavorska převažuje pozitivní pragmatická spolupráce – důkazem je dokončení ropovodu Ingolstadt-Kralupy v r. 1996 (navzdory Stoiberově znepokojivé, s vydíráním hraničící „Pipeline-Aussage“ na Sudetoněmeckých dnech v roce 1993 či téměř hraničně-revizionistickým náznakům bavorského ministra sociálních věcí A. Glücka při téže příležitosti²³⁾). V následujících letech ovšem byly výroky bavorských politiků moderátnější, frekvence některých citlivých témat ustupovala (např. dekrety prezidenta Beneše), což bylo často nahrazováno – z pochopitelných důvodů – hlasitější dramaturgií projevů oněch politiků, kteří tento žánr bravurně ovládají. Edmund Stoiber se stal v tomto smyslu virtuosem, skvěle posouvajícím pozice bavorské politiky do realističtějších poloh, a to ve stěží napodobitelné kouřové cloně rádooby „nekompromisních výroků“. Řada pozorovatelů Stoiberovi dokonce přisuzuje klíčovou roli při hledání nové dynamiky v česko-německých vztazích.²⁴⁾

Po volbách v červnu 1992 se československá diplomacie koncentrovala plně na „vysvětlovací kampaň“ státoprávních rozhodnutí, jež vyústily v rozdělení ČSFR. Německá diplomacie, vedená již Juscherym nástupcem K. Kinkelem, sledovala tento proces – vzhledem k událostem v bývalé Jugoslávii – se zdaleka ne samozřejmým a klidným pochopením. Zároveň se vyvarovala jakýchkoliv komentářů, které by mohly působit rušivě.²⁵⁾

Ještě v září 1992 došlo v Bonnu k výměně ratifikačních listin nové československo-německé smlouvy (mysteriózní okolnosti této události byly opakovaně naznačeny v tisku a jistě se stanou v budoucnosti předmětem dalšího zkoumání). Smlouva tak vstoupila v platnost za soumraku existence ČSFR. Zájem Bonnu na tom, aby k výměně ratifikačních listin mohlo dojít včas, byl v diplomatických kruzích všeobecně považován za evidentní. Destabilizující návrhy slovenského premiéra Vladimíra Mečiara na uzavření nové slovensko-německé smlouvy ze sklonku roku 1992 byly Bonnem striktně odmítnuty. Oba nástupnické státy ČSFR do smlouvy po 1. 1. 1993 sukcedovaly.

C.IV.4. ČESKO-NĚMECKÉ VZTAHY PO ZÁNIKU ČSFR – FUNGUJÍCÍ NORMALITA V KVADRATUŘE KRUHU

Geopoliticky i „reálně-politicky“ viděno, oba nástupnické státy ČSFR ztratily význam a váhu. Změněná geopolitická situace si vyžádala určité korektury kurzu, a to na obou stranách. Ačkoliv mají samozřejmě vztahy ČR k Německu centrální roli, od konce roku 1992 (např. již v projevu pozdějšího ministra zahraničí ČR J. Zieleniece v zahraničním výboru ČNR, ale zejména v jeho výkladu koncepce české zahraniční politiky v Poslanecké sněmovně PČR na jaře 1993) je možné již vnímat, že mezi Čechy a Němci nemusí vždy být zcela shodné zájmy.²⁶⁾ Ačkoliv česká diplomacie oficiálně zaznamenala a opětně deklaruje stále pokroky ve vzájemných vztazích, přesto není vylučováno možné posílení nacionální až nacionalistické komponenty v zahraniční politice Bonnu, resp. Berlína *pro futuro* (J. Zieleniec se opakovaně vyjádřil o „návratu Německa do logiky jeho vlastních dějin“, v modifikované podobě naposledy v zahraničním výboru PS PČR 12. září 1996: „Německo se po sjednocení vrací k logice svého geopolitického postavení, k logice svých zájmů, k logice svého působení navenek“).²⁷⁾

Oficiální německé politika v česko-německé relaci je formulována každoročně ve výročních zprávách spolkového ministerstva zahraničí či v kondenzovanější podobě (v návaznosti na aktivity jiných resortů) ve výročních zprávách spolkové vlády. Při analýze těchto pramenů zjistíme, že se – na rozdíl od jiných východoevropských států – více omezují na suchý, deskriptivní výčet smluvních aktivit, kontaktů atd., a to často bez jakéhokoliv celkového zhodnocení relace, která se naopak objevují častěji v pasážích věnovaných Polsku, Maďarsku a – jenom zdánlivě paradoxně – též Slovensku (např. 1993 o Maďarsku: „již tradičně dobré německo-maďarské vztahy se v uplynulém roce dynamicky rozvíjely a dosáhly stavu který může platit v regionu, a nejen v něm, jako příkladný“ či 1993 o Slovensku: „Německo-slovenské vztahy se v prvním roce Slovenské republiky rozvíjely dobře“ nebo v jiné souvislosti v r. 1994 – rovněž o SR: „Podpora německé menšiny [karpatských Němců] doznala v r. 1994 dalšího pokroku a může být označena, zejména co se týče spolupráce německých a slovenských úřadů, za vzornou“). Podobné pasáže v hodnocení česko-německé relace zcela chybí, i když celkově je – při jiných příležitostech – hodnocena lépe.²⁸⁾

Jak již bylo řečeno, rozdělení ČSFR vzalo Německo na vědomí s klidnou opatrností. Zdráhavý přístup odpovědných německých politiků, hraničící s oportunním lavírováním, k otázkám pramenícím z minulosti však přispěl – v kombinaci s mnohými improvizovanými či nekoordinovanými kroky české zahraniční politiky – k nepřehlédnutelnému zhoršení atmosféry ve vzájemných vztazích (navzdory opakovaným ujištěním, že tomu tak vlastně není).

Naopak na české straně se iniciální fáze politiky vůči Německu vyznačovala určitou, jen do určité míry pochopitelnou a omluvitelnou bezradností, matností, někdy až zdánlivou pasivitou. Atmosféra nehybnosti byla občas rozvířena např. bouří ve sklenici vody kolem „lakmusového papírku“ – eufemisticky řečeno – tzv. polooficiální komise pro sudetoněmeckou otázku, nešťastně ohlášené premiérem Klausem po ultimativním průběhu sudetoněmeckých letnic 1993 (viz výše) či nešťastným dojmem z návštěvy české parlamentní delegace v Bonnu na konci listopadu 1993, poznamenaným selektivním až paranoidním vnímáním výroků předsedkyně Spolkového sněmu SRN R. Süßmuthové o potřebě dialogu se sudetskými Němci a o potřebě nalezení vhodné platformy pro jednání mezi českými a německými poslanci.

Na tehdejší rozporuplném obrazu česko-německých vztahů bohužel méně zaujal celkově pozitivní vývoj v oblasti zkvalitnění smluvního základu mezi oběma zeměmi, za nímž se skrývala méně viditelná, ale o to pečlivější práce obou ministerstev zahraničí, resp. v koordinaci s nimi i dalších resortů (byť negociace některých bilaterálních smluv z této doby byla poměrně vleklá). Jeho významnější část pochází z období po začátku demokratických přeměn ve střední a východní Evropě. Není třeba zastírat – a v roce 1992 na to bylo opakovaně a velmi kvalifikovaně upozorňováno –, že zánik Československa i zde tento proces zkomplikoval (například mj. i nutností projednat sukcesi České republiky do smluv mezi bývalou ČSFR a SRN).

Se Spolkovou republikou Německo bylo (na úrovni ČSFR/ČR – Spolek) v „polistopadovém“ období uzavřeno do konce října 1997 51 dvoustranných smluvních dokumentů, nemluvě o smlouvách a ujednáních s jednotlivými spolkovými zeměmi v rámci jejich kompetencí ve vztahu ke Spolku (zejména se Saskem, Bavorskem, Bádenskem-Württemberskem a Severním Porýním-Vestfálskem). Pro srovnání: např. s Rakouskou republikou bylo ve stejném období uzavřeno 28 smluvních dokumentů (řada důležitých smluv je samozřejmě ve stadiu jednání). Je třeba ovšem si uvědomit, že smluvní základ mezi SRN a ČSSR/ČSFR/ČR byl ze známých důvodů před listopadem 1989 značně poddimenzován, a to i ve srovnání s ostatními bývalými socialistickými zeměmi.

Smluvní základ mezi oběma státy tvoří dnes téměř 100 smluvních dokumentů. Od listopadu 1989 do konce září 1997 bylo se SRN uzavřeno 53 mezistátních, mezivládních a meziresortních smluvních dokumentů – tedy více než polovina tohoto smluvního základu. O nejdůležitějším z nich –

Smlouvě o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z 27. 2. 1992 – již bylo podrobně referováno na jiném místě.

Zvláštní význam mají a života občanů obou států se bezprostředně dotýkají např. ujednání mezi oběma vládami o zrušení vízové povinnosti (27. 2. 1990), dohoda o vzájemném zřízení a činnosti kulturních a informačních středisek (2. 2. 1990), dohody o zřízení nových hraničních přechodů (první z nich byla sjednána výměnou nót 18. 4., resp. 27. 6. 1990), dohoda o podpoře a vzájemné ochraně investic (2. 10. 1990), o vědeckotechnické spolupráci (2. 11. 1990), dohoda o spolupráci v boji proti organizované kriminalitě (13. 9. 1991), řada smluvních dokumentů ekologické povahy (první z nich, týkající se zařízení na čištění kouřových plynů na čtyři bloky elektrárny Pruněv I, byla podepsána 27. 11. 1992, obecná dohoda o spolupráci v oblasti ochrany životního prostředí z 24. 10. 1997 a jiné), ujednání mezi oběma ministerstvy obrany o spolupráci ve vojenské oblasti (24. 5. 1993 – po něm následovala i další ujednání týkající se dílčích oblastí spolupráce v tomto resortu), dále velmi důležitá smlouva o společných státních hranicích, mj. i vnášející jasno do terminologie ohledně společných hranic (3. 11. 1994), soubor smluvních dokumentů souvisejících se změnou, resp. zpřísněním azylového zákonodárství v SRN (zejména dohoda o spolupráci v oblasti následků vyplývajících z migračních pohybů z 3. 11. 1994 a dohoda o zpětném přebírání osob na společných státních hranicích, podepsaná rovněž 3. 11. 1994), dohoda o malém pohraničním styku (3. 11. 1994), smlouva o vzájemné pomoci celních správ (19. 5. 1995), řada dohod týkajících se dopravní problematiky a další.²⁹⁾

Transparentnějšímu a homogennějšímu postupu české politiky vůči Německu v letech 1993–1995 bohužel příliš nenapomohly dodatečné podpůrné a koordinační mechanismy typu tzv. koaliční Jedenáctky. Tento stav byl mj. způsoben určitou personální diskontinuitou a také nepřiměřenou snahou politické reprezentace vzešlé z voleb v r. 1992 o zviditelňování. Zcela nový impulz do česko-německé relace vnesl až projev prezidenta Václava Havla ze 17. 2. 1995 „Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství“, vnímaný právem dobovými komentáři jako úspěšný pokus o „srovnání not“ a vymezení základních pozic, a to nikoliv jen v negativním smyslu („pozice, za které nelze jít“), nýbrž především formulací základních politických axiomů našich vztahů.³⁰⁾

Tento projev – spolu s následujícími a nyní již lépe koordinovanými kroky (srov. též následný tzv. Zieleniecův plán) – vnesl „nedořešenou“ českou otázku na německou scénu v nesrovnatelně větší míře a podtrhl její multilaterální aspekt. Jeho krédo na demokratické Německo nebylo zcela bezpodmínečné, zejména se nejednalo o biankošek některým německým politikům či německé vládě, která pak v březnu 1995 netajila poslancům Spolkového sněmu známky určitých iritací. Havlova řeč obsahovala klíčové formulace k minulosti česko-německých vztahů a k českým představám o jejich budoucnosti – představy, které sumarizovaly pohledy většiny českého politického spektra. Jasně stanovila meze opakovaným revizionistickým či restauračním požadavkům, vznášeným občas (nejen) ze sudetoněmecké strany či prostřednictvím její snadno zmapovatelné lobby.

Rok 1995 tedy otevřel pro uzavření nedořešených problémů z minulosti širší politický prostor. V něm byla formulována i nalezena vůle projednat a přijmout tzv. česko-německou deklaraci, která měla představovat – byť v kompromisní podobě – jakousi politickou a právní „tečku“ za neblahou minulostí. I když se jednalo zcela jednoznačně, a především o iniciativu v minulých letech poněkud znejistěle české strany, byla nakonec Bonnem akceptována. Ačkoliv o skeptickém postoji šéfu obou kabinetů – Helmuta Kohla a Václava Klause – k tomuto dokumentu bylo řečeno mnohé, potvrdilo se, že tzv. „Chefsache“ může zůstat v kancléřově zásuvce jenom do určité míry a do určité doby. V novém politickém prostoru vytvořeném Havlovou a Zieleniecovou iniciativou roku 1995 sehrála významnou roli německá média i řada politiků, kteří se buď z vnitřní motivace či pragmaticky-instrumentálně (pro část opozičních politiků to bezpochyby platí) pro tuto věc angažovali. Zvláště

zřetelné byly aktivity bývalého spolkového prezidenta R. von Weizsäckera, nynějšího prezidenta R. Herzoga, místopředsedkyně Bundestagu A. Vollmerové, zástupce šéfa frakce SPD G. Verheugena, bývalého ministra zahraničí H. G. Genschera a dalších. Vláda SRN byla opakovaně nucena se ke stavu česko-německé relace vyjádřit na půdě Spolkového sněmu – nejvýrazněji a nejkontroverzněji snad v již zmíněné reakci na Havlův projev ústy ministra zahraničí K. Kinkela 17. března 1995. **Toto prohlášení vlády SRN k česko-německým vztahům může sloužit jako jisté exemplum.**³¹⁾ Bylo prosloveno (symbolicky?) přesně „měsíc poté“ – tj. měsíc po Havlově projevu. Podle některých zdrojů se na jeho formulaci pracovalo na poslední chvíli, tudíž i ohlašované konzultační mechanismy s opozicí nemohly být dostatečně funkční. V detailech se rovněž lišilo od znění, které dostali novináři předem k dispozici, což nebývá v Bonnu příliš častým zvykem.

Projevilo se to logicky jak na kvalitě, tónu a politickém vyznění vládního prohlášení, tak i na reakci opozice, pro niž tento problematický text představoval vítanou ránu na směč (SPD, Zelení, o PDS nemluvě). Zřetelné náznaky nespokojenosti a kritiky spolkového kancléře a vlády projeví i natolik směřodatní poslanci vládní koalice jako K. Lamers (CDU) a U. Irmer (FDP).

Téměř 2/3 textu je možno označit za „bilanci úspěchů“ spolkové vlády v rozvíjení česko-německé relace (československo-německá smlouva, pomoc SRN při začleňování do EU, ekonomická spolupráce, spolupráce na půdě RB OSN atd.).

Z českého hlediska nejzajímavější a také nejproblematičtější byly ony pasáže, které „analyzuji“ (Ize-li to tak o tomto značně povrchním textu říci) historické průměty do kvality současných vztahů. Snaha prolomit dábelický kruh vzájemného bezpráví je v prohlášení deklaratorní – nepřináší totiž žádný konkrétní impuls k takovému prolomení. Projev Václava Havla sice hodnotí jako podanou ruku, již je třeba uchopit, ale na druhé straně výslovně vyjadřuje zklamání nad „některými pasážemi“, čímž jsou zřejmě míněny ony partie Havlova projevu, kde jsou jeho starší výroky o bezpráví způsobeném Čechy sudetským Němcům kauzálně zasazeny do širšího historického kontextu, v němž jedině může být ztroskotání „jedinečného příběhu soužití Čechů a Němců“ nestranně posuzováno.

A tak jako „protiváhu“ projevu Václava Havla cituje Kinkel společně prohlášení českých a německých biskupů, text jistě mající ušlechtilou intenci, nicméně nesledující především kritéria politická či historická, nýbrž spíše kritéria pastorační, resp. kritéria morálně – a pastorálně teologická. Smíření mezi oběma národy totiž označili především za nikoliv politický, nýbrž duchovní proces.³²⁾ Kinkel si zřejmě proto – do jisté míry svévolnou a cílenou politizací – nevybral tento text náhodou: česká a německá vina je tu odvažována na lékárnických vahách, na nichž je patrný výsledek tj. tíže viny, nikoliv stanovisko biskupů ke kauzálním a historickým souvislostem.

Prohlášení spolkového kabinetu tak obsahovalo nepřímou vyřčenou, ale jasně srozumitelnou junctím mezi odškodněním českých obětí nacismu (spolková vláda chce prý v tomto případě jednat podobně jako v jiných srovnatelných případech) a vstřícnějším postojem české strany vůči sudetským Němcům, především však blíže nespecifikovanými rozhovory s nimi, jakož i – v souvislosti s nálezem českého ústavního soudu z 8. března 1995 ke cause Dreithaler – „jasným slovem distance“ od principů kolektivní viny a od československého zákona o amnestii č. 115/1946.³³⁾ Zde je zcela zarážející věta: „Rozsudek nezávislého soudu musíme respektovat. Apelujeme však na českou vládu, aby nepřipustila, aby z tohoto rozsudku nevznikly nové nepokoje.“ Zde se podle názoru mnohých skrývalo přitakání tradičnímu sudetoněmeckému tvrzení, že kdo schvaluje tzv. Benešovy dekry (Kinkel mluví o „Benesch“-Dekrete, takový pravopis je pro určité kruhy zcela signifikantní), schvaluje i etnické čistky v bývalé Jugoslávii a je schopen se v budoucnu něčeho podobného sám dopouštět. **Takto nepřilíš diplomaticky vyjádřená obava, aby se Česká republika nestala „Srbskem střední Evropy“ byla spojena s poněkud kuriózním a ironizujícím přitakáním výroku**

Václava Havla, že je třeba nahradit čas monologů a nahradit je „pravdivým dialogem“ (v Kinkelově textu ne náhodou v uvozovkách).

Jestliže se téměř o rok později opět spolková vláda (při tzv. Aktuelle Stunde) na parlamentní půdě vyjádřila k česko-německé relaci (31. ledna 1996), zvolila již poněkud jiný tón.³⁴⁾ Centrálním bodem její výpovědi byla důvěra v brzké uzavření česko-německé deklarace, rovněž exkursy do právního řádu sousedního státu byly překvapivě redukovány na minimum („...Proto by nikak nepomohlo, požadovat od České republiky zrušení více než 50 let starých právních aktů.“). Části tohoto prohlášení je už možno považovat i za bilanci, ba dokonce částečné výsledky jednání s českou stranou o textu česko-německé deklarace. Pro pravidelné čtenáře stenografických záznamů zasedání Spolkového sněmu ovšem nezapůsobilo příliš povzbudivě, že některé pasáže tohoto Kinkelova projevu byly téměř doslova opsány z o rok staršího vládního prohlášení. I když si někteří publicisté položili otázku, do jaké míry podobné detaily demonstrují váhu, jakou spolková vláda přikládá (či nepřikládá) relaci s ČR, sama okolnost, že česko-německé téma na politické scéně ožilo, a to důsledně v evropském kontextu, znamenala kvalitativní posun.

Mnoho z německých politiků vnímalo stále jasněji, že ČR je posledním ze sousedů Německa, kde je třeba pro smíření a překonání minulosti ještě mnohé podniknout (Místopředsedkyně Spolkového sněmu dr. Antje Vollmerová, 31. 1. 1996: „Spolkový kancléř... má ve svých rukou odpovědnost za to, že nebyla využita příležitost zasadit poslední stavební kámen německé východní politiky a tím dosaženo vyřešení poslední otevřené otázky německé zahraniční politiky“).

Dialog na vládní i nevládní úrovni, probíhající v pestrých a často nekoordinovaných a chaotických formách již od roku 1990, vhodně doplnil cyklus přednášek „Rozhovory o sousedství“ v pražském Karolinu (1995), v němž z úst předních českých a německých politiků a dalších osobností veřejného života zazněly mnohé podnětné myšlenky. Cyklus zahájený již zmíněným projevem Václava Havla pokračoval vystoupeními Kurta Biedenkopfa, kardinála Miloslava Vlka, Josefa Zieleniece, Antje Vollmerové a Richarda von Weizsäckera.³⁵⁾

Kvalitu tohoto dialogu i vlastní proces sjednávání česko-německé deklarace (zbrzděný především díky bavorské CSU) velmi negativně ovlivnily nevhodně načasované, z českého pohledu netaktní a podle mnohých pozorovatelů i netaktické výroky spolkového ministra zahraničí Klause Kinkela, ohledně platnosti Postupimské dohody. Ten po svém kontroverzním setkání s ministrem J. Zieleniecem v Petersbergu a zejména v reakci na Zieleniecovu tiskovou konferenci 16. 1. 1996 v Černínském paláci ve svém rozhovoru pro deník Frankfurter Allgemeine Zeitung znovu označil – v souladu se starší a již tradiční německou právní pozicí (a to jak souhlasně s většinovou pozicí německé právní vědy, tak i pozicí spolkové vlády) – Postupimskou dohodu za pouhé politické prohlášení, které neznamená právní uznání odsunu sudetských Němců.³⁶⁾

Šlo o zřejmý pokus německé politiky svalit vinu za tehdejší stav jednání o deklaraci na českou stranu. Vzhledem k následně horečnaté české diskusi na téma Německo a Postupim se jednalo o pokus velmi nešťastný, který do značné míry načas zpochybnil smysl deklarace samotné i schůdnost cesty k jejímu uzavření.³⁷⁾ Pokud se však mělo jednat, podle mínění některých, o revizionistický „pokusný balónek“ z německé strany, pak bylo Německo uvedeno do patřičných mezí brzy po sobě následujícími prohlášeními vlád vítězných mocností, které se Postupimské konference zúčastnily. Ta jednoznačně potvrdila zakotvení tehdejších ujednání v mezinárodním právu.³⁸⁾

I když tato diskuse proběhla ještě před českými parlamentními volbami, bylo jasné, že zejména čeští sociální demokraté nebudou souhlasit s deklarací, která by zamlžovala konstanty české mezinárodně právní pozice jako je její výklad Postupimi. Svým způsobem v České republice zafungovala ČSSD podobně jako CSU v Německu: ve více či méně fungující koordinaci s oficiální českou diplomacií spolustanovila – byť jako strana opoziční – krajní limity, za které nebylo možno ustoupit.

Díky ní se též nestala deklarace předvolebním tématem: viděno očima německé SPD tak „česká sociální demokracie učinila, jak se vzhledem k její evropské zodpovědnosti dalo očekávat, avšak možná se tím zřekla pár procent hlasů, které jí chyběly k úplnému vítězství“ (G. Verheugen).³⁹⁾

I tato fáze dialogu nicméně zvolna dospěla k svému završení – tj. podpisu a přijetí společné *Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji*. Deklarace byla podepsána premiérem Václavem Klausem a kancléřem Helmutem Kohlem v Praze 21. ledna 1997. Spolkový sněm SRN s ní vyjádřil souhlas 30. ledna 1997, Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR tak učinila po dramatické rozpravě 15. února 1997 a Senát Parlamentu ČR 5. března 1997. Souhlas obou parlamentů zdůraznil politickou vůli vlád v deklaraci obsaženou – z čistě formálního hlediska nutný nebyl (smyslem bylo vyjádřit co nejširší podporu obsahu deklarace relevantními politickými silami, tj. především parlamentními politickými stranami v obou zemích).

Jednání o této deklaraci nebyla ani krátká, ani snadná – šlo nejenom o to, „prolomit vyšší sémantiku kvadratury kruhu“ (B.Koller),⁴⁰⁾ nýbrž o vypracování textu především historicky pravdivého a oboustranně přijatelného (R.Herzog na tiskové konferenci v Drážďanech v 30. října 1995). Zda se jím mezitím úporně sepsaný (a za cenu mnoha nesnadných kompromisů dosažený) text skutečně stane, ukáží nejenom první měsíce či léta po jejím přijetí, nýbrž – a to především – test dlouhodobějšího působení této deklarace.⁴¹⁾ Byla-li v r. 1955 nesnadná kapitola moderních německo-dánských vztahů uzavřena analogickou formou deklarace vlád (tzv. Bonnsko-kodaňská prohlášení), mohly 40 let po jejím přijetí vyjádřit oba státy s uskutečňováním tohoto dokumentu naprostou spokojenost.

Základní cíl měly obě vlády stejny: zbavit česko-německé vztahy chronicky se vracející zátěže z minulosti a politicky deklarovat vůli se k této minulosti nevracet. Ačkoliv protokoly z jednání o deklaraci budou historikům ještě dlouhou dobu nepřístupné, i z kusých zpráv je zjevné, že výchozí pozice byly v červenci 1995 odlišné. Německá strana nebyla připravena kýženou „právní a politickou tečkou“ (byť z hlediska mezinárodního práva nezávaznou) udělat bez české ochoty k reflexi událostí spjatých s odsunem Němců z Československa. Čím explicitnější byla tato česká reflexe a sebekritika, tím konkrétnější a politicky závaznější mohla zřejmě z bonnského pohledu být i „právní a politická tečka“, a to tím spíše, že se nutně musela jevit – např. ve vztahu k Polsku, bude-li to zapotřebí – jako určitý precedens. Uvážíme-li rozdílnost české a německé právní pozice (a to nejenom té výchozí, nýbrž i dlouhodobé) v majetkových otázkách, musela být sjednaná formulace „oslím můstkem“. To se týkalo, byť v menší míře, i ostatních článků.

Článek IV. deklarace je bezpochyby její klíčovou pasáží. Vyjadřuje explicitně vůli obou stran, že „*nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti*“, přičemž (jak je uvedeno výše) „*každá strana zůstává vázána svým právním řádem a respektuje, že druhá strana má jiný názor*“. Není náhodné, že česká strana jej pak co nejvíce vyzdvihovala (V. Klaus a J. Zieleniec v Poslanecké sněmovně 15. 2. 1997), zatímco strana německá spíše relativizovala (zejména Helmut Kohl po podpisu deklarace 21. 1. 1997 svým hojně kritizovaným výrokem o otevřenosti majetkových otázek). Nicméně – ať už budeme právně posuzovat toto prohlášení jakkoliv jakož i německou diskusi na toto téma – lze souhlasit se střízlivým konstatováním konzervativně orientovaného právního specialisty Ulricha Fastenratha: podle něho je pochybné, že by někdy v budoucnosti mohla být spolková vláda v těchto záležitostech politicky věrolomná a zvláště těžce zatěžovalo vztahy s Českou republikou. A dodává: „Nepřímé právní účinky na majetkové a odškodňovací nároky (rozuměj: sudetských Němců) bude proto sotva možné společně deklaraci upřít.“⁴²⁾

Největší pozornost médií včetně odborné publicistiky v SRN a v České republice, byla věnována pochopitelně historickým pasážím deklarace (čl. II a III). Německá strana ve svém „vyznání viny“ poprvé oficiálně konstatuje příčinnou souvislost mezi událostmi let 1938–39 a 1945–46. Toto kauzální pojetí umožnilo, že se dočkala v otázce vysídlení a vyhnání sudetských Němců poměrně vel-

mi kritické sebereflexe české strany, která byla formulována v takové podobě, že se nakonec stala přijatelnou prakticky pro celé německé politické spektrum – včetně CSU. Nicméně němečtí vyjednávači nedosáhli českého označení celého vysídlení československých Němců jako bezpráví. I zvolená terminologie vychází z hlavy XIII. protokolu Postupimské konference, která rozlišuje mezi organizovaným *transfer/removal* a násilným *expulsion*. Ani poválečné československé a spojenecké zákonodárství v tomto ohledu nebylo zpochybněno – dosaženo bylo distance od způsobu naplňování některých norem. Především však německá veřejnost stěží mohla pochopit, po této české oficiální sebekritice, tvrdošijně odmítavý postoj sudetoněmeckých organizací k deklaraci – a toho si byl již tehdy kancléř Kohl v posledních stadiích prosazování deklarace na koaliční úrovni vědom. Na tuto českou reflexi kladl Helmut Kohl logicky ve vládním prohlášení z 30. ledna 1997 mnohem větší důraz a věnoval mu větší plochu než – jen jakoby mimochodem zmíněné – „právní a politické teče“ IV. článku deklarace.⁴³⁾

„Smiřovací geometrie“ deklarace naznačuje těsnou souvislost všech článků. Nebylo možno pominout i očekávané praktické konsekvence tohoto prohlášení – zřízení česko-německého Fondu budoucnosti (čl. VII) a Česko-německého diskusního fóra (čl. VIII). Tyto články svou dikcí připomínají závaznou mezinárodní smlouvu, byť na ni ve skutečnosti spíše poukazují. Jejich formulace, mj. Kohlově vládě usnadnila přesunout jednání o konkrétních formách gesta vůči českým obětem nacismu, a o složení a fungování diskusního fóra na pozdější (nikoliv však pozdní) dobu. Obě vlády tak mohly alespoň část složité agendy odložit a dát jí přitom závazný politický rámec.

Jako i v jiných závažných zahraničněpolitických záležitostech, i v případě česko-německé deklarace zůstala konečná rozhodnutí v rukou spolkového kancléře. Starší a v této souvislosti hojně používaný termín „Chiefsache“ představoval jasné vymezení hranic, v nichž se pohybovali němečtí vyjednávači (především státní tajemník Peter Hartmann, ale i ministr zahraničí Klaus Kinkel). Jejich mandát tak musel být v některých praktických otázkách menší, více podmíněný zpětnými aprobačními a konzultačními mechanismy, než u jejich českých kolegů. Samozřejmost, s níž se o „Chiefsache“ ve vazbě na česko-německé vztahy hovořilo, vyvolala kritiku a náznaky obav o ústavní čistotu současné praxe spolkového kancléře, v níž si touto formou monopolizuje – s právem poslední výhrady a veta – celé oblasti zahraniční politiky (a nejen jí). Richard von Weizsäcker hovoří ve svých memoárech s pochybami o „neodemokratických“ způsobech, které si kancléř osvojil a které právě v případě česko-německých vztahů předvedl.⁴⁴⁾

Jeho pozice však nebyla rozhodně snadná. Vnitrokoaliční pnutí jsou v Bonnu na denním pořádku, i když většina kontroverzních témat se odbývá mezi CDU/CSU na jedné straně a FDP na straně druhé. V případě česko-německé deklarace samozřejmě „kámen úrazu“ představovaly postoje bavorské CSU, která chtěla co nejvíce vyjít vstříc svým sudetoněmeckým voličům. Záviselo to nejenom na mnichovském vzdoru, nýbrž i na síle tlaku, který kancléř Kohl na CSU a především na bavorského premiéra E. Stoibera vyvinul. Nebyl to tedy Kinkel, ale Kohl a Stoiber, kteří mohli pod text deklarace fakticky napsat za německou stranu imprimatur. To by ovšem nebylo možné bez výše naznačené vnitroněmecké diskuse a bez mnohých tlaků z opozice a koalice, ze spolkových zemí (nejenom Bavorsko, ale i Sasko), z nepolitické sféry apod.⁴⁵⁾

Postoj sudetských Němců byl pro Bonn jistě velmi důležitý (vláda a parlament opětovaně deklarovaly odhodlání hájit jejich zájmy), avšak potřeba zasadit jakýsi „konečný kámen“ do bonnské východní politiky a omezit hrot česko-německým sousedským iritacím byl silnější. Ostatně i zde nebyl postoj sudetských Němců homogenní. Jejich jednotlivá uskupení byla zjevně nepřipravena na možnost deklarace jako takové, improvizovala ve svých postojích a projevovala špatnou schopnost komunikace (a to i mezi sebou navzájem). Sudetští Němci sice věděli, že hrají hru o čas, ale zároveň si nebyli vědomi, že katalog jejich požadavků nelze ponechat bez inventarizace až do zamýšleného

vstupu České republiky do EU. Celkově rigidní postoje byly charakteristické nejenom pro vedení Sudetoněmeckého krajského sdružení, ale i pro vedení Ackermannovy a Seligerovy obce. Stále více se ukazovala neschopnost sudetoněmeckých funkcionářů (což nelze říci o jednotlivých sudetských Němcích) komunikovat s německou politikou a německou společností všeobecně. Jakoby se příliš cítili být zaštiťováni dávnými ujištěními či úřední „záštitou“ bavorského státu (1954). Snad právě proto se pak u nich po přijetí deklarace tak silně projevil pocit opuštěnosti, ba až zhrzenosti.⁴⁶⁾ Je třeba ocenit, že ve vedení CSU nakonec převládla potřeba praktické spolupráce s českou stranou a vůle neblokovat evropskou perspektivu česko-německého sousedství. Z hlediska CSU nakonec víceméně uspokojující formulace o osudu sudetských Němců (čl. III deklarace), jakož i předpokládaná oficiální účast sudetských Němců na diskusním fóru, (čl. VIII) umožnily CSU se elegantně „odříznout“ od nerealistických požadavků.

Deklarace, byť jako opatrně formulovaná právní a politická tečka za minulostí a dvojtečka před budoucností, dává značnou naději na dlouhodobý a oboustranně působící léčivý účinek v jinak dynamických vztazích. Toto očekávání shodně obsahují oficiální zahraniční stanoviska k deklaraci, resp. stanoviska mezinárodních organizací. Evropská unie označila deklaraci v den jejího podepsání 21. 1. 1997 za „rozhodný a historický krok ve vytváření dobrých sousedských vztahů a partnerství mezi členským státem EU a asociovaným partnerem“.⁴⁷⁾ Vláda USA 22. 1. 1997 vydala prohlášení, v němž deklaraci nejenom vítá, ale připojuje i „interpretační“ odstavec, který se naprosto shoduje českým viděním významu a priorit této deklarace – vidí v ní především krok do budoucnosti, a to díky prohlášení obou vlád, že své vztahy nebudou zatěžovat politickými a právními otázkami pocházejícími z minulosti.⁴⁸⁾ Deklaraci bezprostředně přivítali i britský ministr zahraničí Malcolm Rifkind, jeho francouzský kolega Hervé de Charette a prezidenti Maďarska a Polska Árpád Göncz a Aleksander Kwaśniewski. Kwaśniewski deklaraci přiřadil k dvoustranným dohodám mezi Maďarskem a Rumunskem a mezi Polskem a Ukrajinou, tedy ke komplexu dokumentů, které „v této části Evropy“ přispívají ke zlepšení situace.⁴⁹⁾ Rovněž rakouská vláda konstatovala se zadostiučiněním, „že obě strany nebudou zatěžovat svoje vztahy politickými a právními otázkami z minulosti.“⁵⁰⁾ Podle generálního tajemníka Rady Evropy Daniela Tarschysse by dokonce deklarace měla být i „povzbuzením pro ty, kteří se dosud ještě nezabavili zátěže historie a navracejí se do společenských evropských demokratických národů“.⁵¹⁾

Úspěšné „vnitřní“ přijetí česko-německé deklarace (nejenom tedy souhlas vlád a parlamentů) a její aplikace v praxi souborem následných praktických kroků bude bezpochyby dobrým signálem pro okolní svět, signálem prospěšným nejen České republice (zejména v ČR vykazuje veřejné mínění značné výkyvy, což potvrzují např. výsledky výzkumů IVVM z jara roku 1996, ovlivněné vášnivou debatou o charakteru a platnosti Postupimské dohody, i když po přijetí deklarace se názory veřejnosti stabilizovaly), ale v nemalé míře i sjednocenému Německu a jeho ne vždy nepochybně kredibilitě (M. Thatcherová a jiní). To pak více otevírá i prostor pro splnění závažných „evropských zadání“, která stojí před oběma státy. Kvalita jejich sousedství je trvale jedním z nich, a to zadáním *par excellence*.

C.IV.5. ZÁVĚRY

1. **Politika SRN vůči bývalému Československu, resp. i České republice byla a je segmentem její politiky vůči státům střední a středovýchodní Evropy.** „Specificky česká“ jsou pouze některá témata, mající své kořeny v minulosti a donedávna jakoby monopolizovaná „postiženými“ – tj. některými sudetskými Němci, jejich organizacemi a jejich často podceňovanou i přeceňovanou, ale nepřehlédnutelnou lobby. Tato specificky česká témata se po r. 1989 našťáště kontinuuálně

zasazují do širších politických a historických souvislostí, o čemž svědčí i text česko-německé deklarace z r. 1997 jakož i analýza hlavního proudu německých médií.

2. **Specifika bilaterální relace tak mají své limity v politice SRN vůči celému regionu na východ od jejích hranic a v nesporné snaze SRN tento region stabilizovat jeho zakotvením v tradičních západních integračních strukturách.** Místo ČR v německé integrační politice nelze specifikovat ve smyslu „zvláštního postavení“ – sama pokročilost české transformace zde ve vztahu k vnímání celého regionu pro to nepřináší žádný zvláštní důvod (tyto „důvody“ navíc evidentně odpadly během ekonomicky nepřilíš úspěšného a politicky nestabilního roku 1997 v ČR). Existuje zde spíše určitá možnost vytvoření „negativních specifik“ v souvislosti s budoucí možnou akcentualizací, resp. artikulací některých nevyřešených nebo nevyřešitelných otázek z minulosti. Na ní ovšem vláda SRN má sotva zájem. I zmiňované malé nadšení kancléře Kohla (jakož i premiéra Klause) pro česko-německou deklaraci lze takto interpretovat, a to s ohledem na jistou paradoxní potenciální možnost otevírání Pandořiny skříňky skrz tzv. její uzavření (což by byl scénář bezpochyby hororový). Bez iniciativy české strany, resp. prezidenta Havla a ministra zahraničí Zieleniece – by ostatně tato deklarace stěžila spatřila světlo světa. Blízká budoucnost ukáže i německé politice, potřebují-li negativní specifika česko-německých vztahů pouze tranvilizér, či nějakou další účinnější terapii. Již ze zvoleného Kohlova termínu „Zwischenstation“ pro označení deklarace (Frankfurter Allgemeine Zeitung 7. 1. 1997) či Zieleniecovy „dvojtečky“ (vystoupení v Černínském paláci v Praze 20. 12. 1996) je zřejmé, že po tranvilizaci musí následovat politika konkrétních praktických kroků, a to pokud možno v těsném sledu, s cílem nevyčýlit česko-německou relaci od obecného, pro celý region vytčeného integračního cíle.

3. **V zorném úhlu hodnotové hierarchie bonnské republiky i znovu sjednoceného Německa mají česko-německá bilaterální specifika a jejich německá percepce též zvláštní rámec, odlišný od vnímání ostatních států střední Evropy.** Ten byl po roce 1992 dán zahraničněpolitickým vyřazováním některých rysů české politiky a politické kultury:

1) Propagandisticky účelová a pozitivní (ČSSD) i negativní (ODS) instrumentalizace konstitutivních prvků i pojmů bonnské republiky (sociální stát, sociální tržní hospodářství, pojetí křesťanských tradic, lidských práv a majetku v právní filozofii Základního zákona SRN) nikdy nebyla chápána německými politiky jako nějaký přínos k věcné diskusi o reformě Německa zvenčí, nýbrž jako nepřipadná a kuriózní echa – tu účelové transformační či posttransformační demagogie postkomunistické provenience, jinde jako ideologická změť citátů z anglosaského insulárního prostředí, tj. přinejlepším jako „česká transformační křeč“, logicky provázená dojemem určitého izolacionismu v rámci regionu a malé transparentnosti a věrohodnosti českých integračních snah.

„Evropské“ výroky některých českých politiků ovlivnily vnímání ČR na německé politické scéně spíše – nepřímo a negativně – než historické evergreeny relace SRN-ČR (odtud např. v médiích se opakující označení ČR jako „Musterknabe“ – se značně pejorativním podtextem).

2) **Hraje-li v německé politické kultuře a její hodnotové hierarchii značnou roli křesťanská tradice (sekularizace v SRN měla a má jiný ráz než v ČR!), pak působí církevní politika českého státu i navenek.** Není náhodou, že její současná podoba je živě sledována sudetoněmeckými kruhy a dávána do souvislosti s tzv. evropskou zralostí ČR. Tento moment je pro kancléře Kohla a pro konzervativní strany CDU a CSU velmi důležitý (ad illustrandum: Kohl je věrným diecézanem mohučského K. Lehmana, který je mj. i zástupcem kardinála Miloslava Vlků ve funkci předsedy Rady evropských biskupských konferencí).

Facit: Politika SRN vůči ČR je výslednicí komplexního regionálního přístupu, a to především jako subkapitoly německé integrační politiky. **Bilaterální specifika mají ovšem širší rejstřík než se obecně připouští.** Šíře tohoto rejstříku (viz výše) ovšem způsobuje, že i témata otevřeně artikulovaná – např. sudetoněmecká otázka – jsou německou politikou vnímána většinou v jiných kontextech než si připouštíme. Síla tohoto faktoru německé politiky vůči ČR je tudíž v předmětné souvislosti i s faktory bilaterálně sice neartikulovanými, ale bilaterálně již dlouhodobě působícími. Sem patří evropská politika ČR a specifika jejího „Sonderwegu“, vztah ČR ke skutečným tradičním a konzervativním hodnotám (např. církve a křesťanství), její menšinová politika odvozená důsledně od individuálního nároku konkrétního občana (v konkrétní podobě tedy mírně pod hladinou optim. doporučených Radou Evropy) apod. Česká zahraniční politika by měla na prahu zásadních evropských integračních rozhodnutí více respektovat a vnímat, že zejména bilaterální vztahy ke všem jejím sousedům, akcenty její integrační politiky jakož i celá její posttransformační politická kultura, mají svůj nezanedbatelný průmět do česko-německých vztahů a utužují (či případně oslabují) jejich novou „polistopadovou“ kvalitu.

Poznámky

- ¹⁾ Europa-Archiv, Folge 7/1966, s. D 172 – D 173. Již v tzv. mírové nótě spolková vláda vyjádřila názor, že Mnichovská dohoda (implicitně zde až do 15. 3. 1939 považovaná za platnou) byla „roztrhána“ samotným Hitlerem a nemá žádný teritoriální význam. Spolková vláda tudíž nevznáší vůči Československu, jak již předtím i několikrát prohlásila, žádné teritoriální nároky. Zdůrazňuje, „...daß dies die verantwortliche Darstellung der deutschen Politik ist.“ – Čs. vláda v odpovědi na tuto nótu z května 1966 trvala na explicitním prohlášení Mnichovské dohody za neplatnou od samého počátku. Srov. Europa-Archiv, Folge 11/1966, s. D. 287 – s. D. 289 a dále Deutsche Politik 1966, Tätigkeitsbericht der Bundesregierung (17), Bonn 1967, s. XVI a s. 10–11; Jahresbericht der Bundesregierung 1969 (20), Bonn 1970, s. 39, 84–85. Souhrnně např. Müller, A.: Die Tschechoslowakei auf der Suche nach Sicherheit, Berlin 1977, s. 164–220, 361–381. Srov. též Müller, A. – Utitz, B.: Deutschland und die Tschechoslowakei, Freudenstadt 1972.
- ²⁾ Hájek, J.: Begegnungen und Zusammenstöße. Erinnerungen des ehemaligen tschechoslowakischen Außenministers, Freiburg/Br. 1987, s. 178–181, 210–211; Hájek, J.: Paměti, Praha 1997, s. 278–279. Srov. též Šnejdár, A.: Jaké vztahy k NSR?, Rudé právo, 17. 4. 1968 či Müller, A.: Die Haltung der ČSSR gegenüber der BRD während des Prager Demokratisierungsprozesses, Osteuropa 4/1969 a mn.j.
- ³⁾ Břach, R.: Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973, Praha 1994.
- ⁴⁾ Deutscher Bundestag (dále DBT) – 7. Wahlperiode, Drucksache 7/2270
- ⁵⁾ DBT – 7. Wahlperiode, Drucksache 7/1832
- ⁶⁾ DBT – 7. Wahlperiode, Drucksache 7/2270. V pozdějších letech často instrumentalizovaný pojem „tlusté čáry“ tematizovala i česká polistopadová politika, a to v hojně citované pasáži projevu prezidenta republiky Václava Havla ve Spolkovém sněmu SRN 24. dubna 1997 (Kancelář prezidenta republiky – tiskový odbor, press release z 24. 4. 1997).
- ⁷⁾ DBT – 7. Wahlperiode, Drucksache 7/1455. Souhrnně o východních smlouvách SRN např. Zündorf, B.: Die Ostverträge, München 1979.
- ⁸⁾ Blumenwitz, D.: Der Prager Vertrag. Eine Einführung und Dokumentatiton zum Vertrag vom 11. Dezember 1973 unter besonderer Berücksichtigung des Münchner Abkommens und seiner Auswirkung auf Deutschland als Ganzes. Bonn 1985, zvl. s. 79 nn („Die Verpflichtungen der Bundesrepublik Deutschland aus dem Überleitungsvertrag“). Viz též níže poznámku č. 15.
- ⁹⁾ Hon, J.: Právní stanovisko institucí SRN ke konfiskacím 1945 (na základě řešení tzv. případu „Velká vápenka“). Za poskytnutí rukopisu tohoto nepublikovaného rozboru autorovi srdečně děkuji.
- ¹⁰⁾ Svobodová-Herciková, S.: Vztahy mezi ČSSR a SRN v letech 1973–1989, diplomová práce obhájená na FSV UK, rkp. Praha 1997, passim. Srov. Spáčil, D.: My z Černína. Paměti československého diplomata, Praha 1995, zvl. s. 288–292.
- ¹¹⁾ Dokument Charty 77 č. 5/1985. Srov. též Dienstbier, J.: Snění o Evropě, Praha 1990, s. 63 nn.
- ¹²⁾ Břach, R.: Die Außenpolitik der Tschechoslowakei zur Zeit der „Regierung der nationalen Verständigung“, Baden-Baden 1992, zvláště s. 51–71.

- ¹³⁾ Srov. zejména citaci dopisu V. Havla prezidentem SRN Richardem von Weizsäckerem v jeho vánočním projevu z 22. 12. 1989 (Bundespräsidialamt, Mitteilungen für die Presse, 22.12.1989). Nejčastěji citovaná klíčová věta zní: „Ich persönlich verurteile die Vertreibung und Aussiedlung der Sudetendeutschen nach dem Zweiten Weltkrieg und halte sie für unmoralisch.“ Poměrně přesný český překlad příslušné pasáže Weizsäckerova projevu zveřejnilo např. Rudé právo 4. 1. 1990. Velký ohlas v Československu však vzbudil zejm. názor Václava Havla uvedený v Čs. televizi v odpovědi na jednu z otázek televizních diváků tlumočených M. Skarlantovou 23. 12. 1989. Srov. též Rudé právo, 3. 1. 1990 (přepis záznamu z videokazety).
- ¹⁴⁾ Pithart, P.: O gestech v politice. In: Češi a Němci – ztracené dějiny, Praha 1995, s. 67–70.
- ¹⁵⁾ Břach, R.: Die Außenpolitik der Tschechoslowakei, s. 69–70; Ermacora, F.: Die sudetendeutschen Fragen, München 1992, s. 188–189; Tomuschat, Ch.: Zur Frage des Bestehens von Rechtsansprüchen der vertriebenen Sudetendeutschen gegen die Tschechische Republik, gegen Einzelpersonen in der Tschechischen Republik und gegen die Bundesrepublik Deutschland, Rkp. Berlin 1995, s. 66–72 (za laskavé umožnění studia tohoto rukopisu děkuji frakci Zelených/Spojenců 90 ve Spolkovém sněmu SRN, pro niž byl jako odborný posudek vypracován). Čs. oficiální pozici ve vztahu k přípravným jednáním o smlouvě „2+4“ částečně osvětluje ve svých dílčích memoárech Šedivý, J.: Čermínský palác v roce nula, Praha 1997, s. 73–80 a passim.
- ¹⁶⁾ Deutsche Aussenpolitik nach der Einheit 1990–1993. Eine Dokumentation des Auswärtigen Amtes (hrsg. vom Auswärtigen Amt), Bonn 1993, s. 60–72.
- ¹⁷⁾ Sbírka zákonů České a Slovenské Federativní republiky, č. 521/1992. České a německé znění paralelně publikováno jako DBT – 12. Wahlperiode, Drucksache 12/2468, s. 6–16.
- ¹⁸⁾ Havel, V.: Letní přemítání, Praha 1991, s. 28–34 a passim.
- ¹⁹⁾ DBT – 12. Wahlperiode, Drucksache 12/2468
- ²⁰⁾ Röper, H.: Minderheitenschutz im Vielvölkerstaat Deutschland. In: Deutschland-Archiv 6/95, s. 625 nn.; Kozel, H.: Skizze zur rechtlichen Frage der nationalen Minderheiten seit der Reichsgründung 1871 bis zur Gegenwart, Rkp. Bautzen 1995 (v tisku, za laskavé poskytnutí rukopisu děkuji autorovi).
- ²¹⁾ DBT – 12. Wahlperiode, Drucksache 12/2623; srov. též Materialien zu Deutschlandfragen (hrsg. von der Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen), Bonn 1993, s. 170–173. České znění rezoluce Spolkového sněmu např. v Lidových novinách, 21. 5. 1992.
- ²²⁾ Souhrnně např. Vadrot, T.: Die deutsche Außenpolitik gegenüber der Tschechoslowakei bzw. der Tschechischen Republik seit der deutschen Vereinigung. Magisterská práce obhájená na univerzitě v Trevíru, Trier 1995, s. 128–135; Götze, A.: Einseitiges Entgegenkommen schafft keine Versöhnung. Diplomová domácí práce obhájená na Svobodné univerzitě v Berlíně, Berlin 1994, s. 54–59.
- ²³⁾ Mitteilungsblatt der Sudetendeutschen Landsmannschaft 7/1993, s. 168–182.
- ²⁴⁾ V rozpravě Spolkového sněmu k přijetí česko-německé deklarace 30. ledna 1997 neváhalo jeho místopředsedkyně Antje Vollmerová (Spojenců 90/ Zelení) Edmundu Stoiberovi za jeho osobní vklad výslovně poděkovat, byť „bei allen Irritationen, die ich manchmal angesichts Ihrer Positionen hatte“ – srov. DBT – 13. Wahlperiode, Plenarprotokoll 13/154, kde je i obsažen hodnotící projev Edmunda Stoibera k deklaraci, který je zároveň velmi typickou esencí jeho realistických pohledů a „radikálních“ výroků ve prospěch odsunutých sudetských Němců a jejich organizací.
- ²⁵⁾ Vývoj však byl pochopitelně sledován odbornými kruhy historickými, právními a politologickými. Srov. např. Hartmann-Schmidt, E.: Eine Scheidung aus der Ratlosigkeit, Das Parlament 28/1992 a Altmann, F.-L.: Tschechische und Slowakische Republik(en). Von der samtenen Revolution zur sanften Scheidung. In: Altmann, F.-L./Hoensch E. (hrsg.): Reformen und Reformer in Osteuropa, Regensburg 1994. Charakteristické byly i neskruté jásavé reakce některých směrodatných reprezentantů sudetských Němců, jak je přinesl např. často v této souvislosti uváděný sborník Eibicht, Rolf-J. (hrsg.): Die Tschechoslowakei. Das Ende einer Fehlkonstruktion. Die sudetendeutsche Frage bleibt offen, Berg 1992.
- ²⁶⁾ Zahraniční politika České republiky – Data, 4/1993, s. 172 nn.
- ²⁷⁾ Zahraniční politika České republiky – Data, 9/1996, s. 27nn. K diskusi, v níž se objevuje posledně citovaná formulace, viz též stenografický zápis z uvedené schůze zahraničního výboru PS PČR.
- ²⁸⁾ Jahresbericht der Bundesregierung 1993 (s. 55–56), 1994 (s. 61–62), 1995 (s. 65). K vývoji slovensko-německých vztahů viz Lukáč, P.: Súčasná podoba slovensko-nemeckých vzťahov, Bratislava 1996.
- ²⁹⁾ Za poskytnutí informací o vytváření a doplňování smluvního základu mezi ČSFR/ČR a SRN v letech 1989–1997 děkuji mezinárodně-právnímu odboru Ministerstva zahraničních věcí ČR a jeho řediteli JUDr. Jaroslavu Horákoví.
- ³⁰⁾ Česká tisková kancelář, 17. 2. 1995; v obou oficiálních jazykových verzích je projev otištěn in: Rozhovory o sousedství. Cyklus projevů přednesených v Karolinu v roce 1995, Praha 1997, s. 33–54.
- ³¹⁾ DBT – 13. Wahlperiode, Plenarprotokoll 13/28; český překlad (bohužel bez následné diskuse) např. v Lidových novinách, 21. 3. 1995.

- 32) Prohlášení českých a německých biskupů k 50. výročí konce druhé světové války podepsali týden předtím (9. března 1995) v Münsteru předseda České biskupské konference, pražský arcibiskup kardinál Miloslav Vlk, a předseda Německé biskupské konference, mohučský biskup Karl Lehmann. Úplný text publikován např. v Českém deníku 21. 3. 1995. Srov. též přednášku kardinála M. Vlka v pražském Karolinu „Stavět mosty důvěry“ 16. 6. 1995, in: Rozhovory o sousedství, s. 130–131.
- 33) Nález Ústavního soudu ze dne 8. března 1995 ve věci návrhu na zrušení dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. zveřejněn sub č. 55/1995 Sb. Ten mj. znovu potvrdil legálnost a legitimitu poválečných konfiskací bez náhrady a jejich soulad s mezinárodním právem. Právní názor zde obsažený se mj. téměř kryje s oficiálním polským právním pojetím v této otázce.
- 34) DBT – 13. Wahlperiode, Plenarprotokoll 13/82.
- 35) Viz výše poznámka č. 30.
- 36) C. G.: Kinkel wehrt sich gegen die Vorwürfe aus Prag. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 18. 1. 1996. Pro příměřenou interpretaci je nutné vycházet z německého textu (důležité je zde správné odlišení konjunktivních a indikativních vět – inkriminovaná věta zde nepadla ani v podobě přímé řeči, ani tzv. konjunktivu cizího mínění), nikoliv z nepřesného českého překladu ČTK. Srov. též zpravodajský servis německé agentury DPA z 21. 1. 1996, označující tuto pasáž za redakční interpretaci FAZu. Avšak článek v době informovaném bonnském deníku General-Anzeiger z 24. ledna 1996 naznačuje, že Kinkel uvedenou větu doopravdy „off the record“ řekl. Spolková vláda svůj postoj k Postupimi znovu potvrdila ve své odpovědi na interpelaci Uly Jepkeové a poslanecké skupiny PDS z 22. 4. 1996. Srov. DBT – 13. Wahlperiode, Drucksache 13/4280.
- 37) K německé interpretaci Postupimi srov. např. Faust, F.: Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung, 4. vyd. 1969, s. 75 nn.; Meissner, B. – Veiter Th.: Das Potsdamer Abkommen und die Deutschlandfrage, II. díl: Berliner Deklaration und die Sonderfragen, in: Völkerrechtliche Abhandlungen, sv. 4/II, 1987; Ermacora, F.: Die sudetendeutschen Fragen, München 1992, s. 51–55, 111–114; Tomuschat, Ch.: Zur Frage des Bestehens von Rechtsansprüchen der vertriebenen Sudetendeutschen (viz výše pozn. 15), s. 46–54.
- 38) Např. v prohlášení americké vlády se praví: „The decisions made at Potsdam by the Governments of the United States, United Kingdom and the Then-Soviet Union in July/August of 1945 were soundly based in International law. The conference conclusions have been endorsed many times since in various multilateral and bilateral contexts. (...) The conclusions of the Potsdam are historical fact and the United States is confident that no country wishes to call them into question.“ – Srov. Velvyslanectví USA v Praze, Press guidance, 7. 2. 1996.
- 39) DBT – 13. Wahlperiode, Plenarprotokoll 13/154.
- 40) Kohler, B.: Höhere Semantik bei der Quadratur des Kreises: Bonn und Prag immer noch uneins. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 3. 1. 1996.
- 41) Text česko-německé deklarace zveřejnila ČTK 20. prosince 1996, německé znění srov. Auswärtiges Amt informiert, Mitteilung für die Presse Nr. 1175/96, z téhož dne. Konečné německé znění (s upřesněnými částkami pro zřízení Fondu budoucnosti) s texty dopisů ministrů zahraničí podepsaných při podpisu deklarace srov. DBT – 13. Wahlperiode, Drucksache 13/6787.
- 42) Fastenrath, U.: Was die Gemeinsame Erklärung rechtlich bedeutet. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 29. 1. 1997.
- 43) DBT – 13. Wahlperiode, Plenarprotokoll 13/154.
- 44) Weizsäcker, R. von: Vier Zeiten. München 1997, s. 389. Dlouhodobý růst vlivu spolkového kancléře v zahraniční politice je i předmětem zájmu zahraničních analytiků, srov. Paterson W.E., The Chancellor and Foreign Policy. In: Padgett S. (ed.), Adenauer to Kohl, The Development of the German Chancellorship, London 1994, zvláště s. 136–139, 151–156.
- 45) Solidní přehled problémů, událostí a postojů spjatých s česko-německou deklarací přinesl Handl, V.: Czech-German Declaration on Reconciliation. German Politics, Vol. 6, No. 2 (August 1997), s. 150–167.
- 46) Resumé těchto pocitů přinesl např. článek známého sudetoněmeckého činitele a publicisty Rudolfa Hilfa ve Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10. 2. 1997: „Chválou a protesty se nešetřilo. Chválou byla hlavně samochvála. Pěli jí ti, kdo celou věc naplánovali a uvedli do pohybu: české ministerstvo zahraničí a Pražský hrad, i ti, kdo se podíleli z německé strany: německé ministerstvo zahraničí, politici z CDU, FDP, místopředsedkyně Spolkového sněmu Antje Vollmerová a sociálně demokratická opozice. Nakonec se z rozhodnutí spolkového kancléře připojila i CDU a CSU jako celek, třebaže ne všichni s čistým svědomím vůči sudetským Němcům, o nichž a bez nichž se tu rozhodlo velmi nedemokraticky.“ Srov. Hilf, R.: Deklarace chtěných a nechtěných nedorozumění, Nová Přítomnost 3/1997, s. 26–27.
- 47) EU (Presse 14–G), Nr. 5328/97, 21. 1. 1997
- 48) U.S. Department of State, Office of the Spokesman. Statement by Nicholas Burns, Spokmen: Signing of the Czech-German Declaration, 22. 1. 1997.
- 49) Česká tisková kancelář, 21. 1. 1997.
- 50) Velvyslanectví Republiky Rakousko v Praze, tiskové oddělení, 21. 1. 1997.
- 51) Council of Europe, Press release 22. 1. 1997.

C.V. Německo a Ukrajina

PETR ROBEJŠEK

C.V.1. HISTORICKÉ KŘÍŽOVATKY

První kontakty mezi státními útvary na území Ukrajiny a Německa se datují od 11. století. Tehdy se však jednalo pouze o izolované styky expedičního charakteru. Teprve od konce 18. století lze hovořit o počátku intenzivnějších vztahů obou národů. U jejich zrodu stáli němečtí kolonisté ve stepích na pobřeží Černého moře. Od konce 19. století věnovala Ukrajíně svou, nejprve čistě akademickou, pozornost také německá politická třída. Mnozí politici a vědci, „Imperialismusforscher“ z Pangermánského spolku a přívrženci geopolitického směru K. Haushofera pokládali řešení statusu Ukrajiny za jeden z nejdůležitějších problémů evropské politiky. M. Weber označil oddělení Polska a Ukrajiny od Ruska za klíčový předpoklad pro vytvoření mezinárodního spolku ve střední a jihovýchodní Evropě a odvozoval z tohoto vývoje možnosti pro rozšíření německé sféry vlivu.

Po ukončení 1. světové války bylo uznání Ukrajiny vůbec prvním německým aktem diplomatického uznání cizího státu. Krátce po vyhlášení Ukrajinské lidové republiky, 9. 2. 1918 podepsal Kyjev mírovou smlouvu s Německem, Rakouskem, Bulharskem a Tureckem. Ukrajina sice svou nezávislost proti četným intervencím nedokázala ubránit, avšak smlouvu v Brest-Litevsku lze považovat za historicky první pokus, právního etablování Ukrajiny na mezinárodní scéně. Na něj se odvolávaly pozdější pokusy četných nacionalistických ukrajinských organizací získat vojenskou podporu Německa. Berlín však v Kyjevě nehledal spojence, nýbrž objekt vlastních ambicí. Poměr německé politiky vůči ukrajinskému národnímu hnutí 20. a 30. let charakterizoval cíl instrumentalizovat je pro snahy o destabilizaci Sovětského Ruska. Politika Německa vůči Ukrajíně byla již tehdy funkcí politiky Berlína vůči Moskvě.

O několik let později učinila opomíjená Ukrajina další pokus. 30. června 1941, v průběhu 2. světové války, avšak ještě krátce před německým útokem proti SSSR vyhlásilo hnutí ukrajinských nacionalistů ve Lvově nezávislou Ukrajinu. Po obsazení Ukrajiny však Německo nemělo zájem dosadit samostatnou národní administrativu. V letech 1941–1944 byla větší část okupované Ukrajiny začleněna do Generalgouvernementu Polsko a Reichskommissariatu Ukrajina. Válečné akce a represe orgánů okupační armády stály život 5 milionů Ukrajinců a 2,3 miliony obyvatel bylo odvedeno na pracovní nasazení do Německa. Přesto se Ukrajinci nacházeli na obou stranách fronty. 4,5 milionu bojovalo v Rudé Armádě a těžko kvantifikovatelný počet v partyzánských jednotkách. Na německé straně bojovali Ukrajinci v divizi dobrovolníků „SS-Galizija“. Po ukončení 2. světové války nelze po pět desetiletí o ukrajinsko-německých vztazích prakticky hovořit. Teprve rozpad

SSSR otevřel možnosti navázání na rozporuplnou tradici ukrajinsko-německé vzájemnosti. Avšak i její nejnovější pokračování podléhá tradičním zákonitostem.

Již nový počátek byl spojen s příznačnými obtížemi. Neschopnost západních elit rozeznat blízkici se zánik komunismu odrážela nejenom nekompetenci akademických kruhů, ale i neochotu kruhů politických, reagovat na radikální změny. Jestliže byl rozpad SSSR na Západě všeobecně přijat s rozpačitostí, tak byl v očích bonnské vlády dokonce spíše nežádoucí a určitě nebezpečný. Tento opatrnický přístup lze zčásti přisoudit vlivu tehdejšího ministra zahraničí H.-D. Genschera, který se s politbyrem KSSS dokázal za více než desetiletí ve funkci neobyčejně úspěšně aranžovat. Nezávisle na tom však mělo Německo objektivně svrchovaný zájem na co nejharmoničtější integraci bývalé NDR, svých pěti nových spolkových zemí. Stabilizace SSSR těmto cílům sloužila nepoměrně více, než myslitelná podpora tehdy převládajících odstředivých tendencí na jeho území. Ultimativní důležitost těmto faktům propůjčovala prezence sovětských ozbrojených sil na německém území a zdoluhavý proces jejich odsunu. Určitou, avšak nesporně podstatně menší roli hrály bezesporu i zájmy o udržení vysokého objemu zboží výměny s tehdejším Sovětským Svazem.

C.V.2. NĚMECKO A NEZÁVISLÁ UKRAJINA

26. 12. 1991 uznala spolková vláda ukrajinskou nezávislost a 17. 1. 1992 byla uzavřena dohoda o navázání diplomatických styků. Diplomatičtější vakuem předchozích desetiletí si vynutilo hektické vyjednávání. V letech 1992 a 1993 byla podepsána celá řada významných dvojstranných dokumentů. Zásadní význam mělo „Společné prohlášení o principech vzájemných vztahů“, „Smlouva o spolupráci v oblasti hospodářství průmyslu, vědy a techniky“, „Smlouva o bezpečnosti jaderných zařízení a ochraně před radioaktivním zářením“, spolupráce při zničení atomových zbraní a „Dočasná smlouva o spolupráci ve vojenské oblasti“. V březnu 1992 byla založena mezivládní ukrajinsko-německá rada pro otázky spolupráce, aby se zabývala koordinací ekonomických vztahů.

Ukrajinský prezident L. D. Kučma navštívil ve dnech 3.–6. července 1995 Spolkovou republiku Německo a podepsal mimo jiné důležitou dohodu o zamezení dvojího zdanění. Spolkový kancléř H. Kohl přijel znovu na oficiální návštěvu Ukrajiny ve dnech od 2.–4. září 1996 a setkal se s prezidentem Ukrajiny L. D. Kučmou, s premiérem P. I. Lazarenkem a předsedou Nejvyššího soudu A. A. Morozem. Během této návštěvy byla mezi Ukrajinou a SRN podepsána dohoda o spolupráci v záležitostech osob německého původu, žijících na Ukrajině. A dále bylo podepsáno dalších 14 dohod, protokolů o orientacích a dalších oboustranných dokumentů, týkajících se projektů spolupráce v různých oblastech. V parlamentech obou zemí byly založeny poslanecké skupiny, které mají vytvářet příznivé podmínky pro další budování vztahů mezi Ukrajinou a Německem na parlamentní úrovni. Na Ukrajině zahájila svou činnost pobočka nadace K. Adenauera (CDU), H. Seidela (CSU), F. Eberta (SPD) a působí zde také pobočka Goethova institutu.

Na popud bonnské vlády bylo přijato „Usnesení Evropské komise a vlád o rozšíření vztahů s Ukrajinou“, podepsána „Smlouva o spolupráci a partnerství“ a přijat plán rozvoje vztahů mezi EU a Ukrajinou. Německé ministerstvo obrany podporuje účast Ukrajiny na programu „Partnerství pro mír“ a zdůrazňuje zájem Bonnu na rozvoji bezpečnostně politické spolupráce obou zemí. V prosinci minulého roku byla podepsána dohoda o prohloubení vojenské a technické spolupráce obou zemí.¹⁾

Německo patří k nejdůležitějším obchodním partnerům Ukrajiny. Dodávky německých firem představují 10–11 % celkového ukrajinského dovozu. Obchod mezi oběma státy dosahuje obrát okolo dvou miliard marek ročně. Z 80 % sestává zboží výměna z německých výrobků, zejména potravin a potřeb pro domácnost. Ukrajina vyváží především textil a technická zařízení. Od vyhlášení ukrajinské nezávislosti poskytuje bonnská vláda německým firmám obchodujícím s Ukrajinou

exportní krytí rizik pomocí záruk pojišťovny „Hermes“. Vývozní kredity v rámci společnosti „Hermes“ mají objem celkem 2 miliard DEM, záruky spolkové vlády na kapitálové investice dosud dosahují celkové sumy 123,3 milionů DEM a o dalších 104,8 milionu DEM se jedná. Německo poskytuje finanční a materiální pomoc pro celou řadu ukrajinských projektů. K nim patří zejména výstavba bytů a škol pro příslušníky bývalé „západní skupiny vojsk“ v hodnotě 778 milionů DEM a pomoc v oblasti jaderné bezpečnosti v celkové výši 219,7 milionů DEM.

Německo se střídá s USA na prvním a druhém místě pokud jde o dlouhodobé investice na Ukrajině. K 1. 1. 1996 představovaly tyto investice sumu 182,9 milionu dolarů a během roku 1996 se ještě zvýšily skoro o 40 milionů dolarů. Investiční aktivity německých firem se týkají chemického, strojírenského, lehkého a polygrafického průmyslu, dále komplexu zemědělského průmyslu a domácího i zahraničního obchodu. Do roku 1996 bylo založeno 524 společných podniků s účastí německého kapitálu. Velká část německého kapitálu míří do výrobní oblasti.²⁾ Na těchto projektech se podílejí nejznámější německé firmy, jako Siemens, Bison-Werke, Manesmann, Bosch a Hoechst. Doposud bylo na Ukrajině otevřeno přes sto zastoupení německých firem, obchodních komor a hospodářských svazů. V zemi existuje zhruba 300 německo-ukrajinských Joint Ventures, které se zabývají zejména obchodem a zprostředkovatelskými službami. Pro privátní zahraniční investory je však Ukrajina zajímavá především jako zdroj některých surovin a místo levné produkce jednoduchých výrobků, či polotovárů. To se zřetelně odráží v údajích o vývozu ukrajinských produktů do Německa. Pokud jde o vývozní hodnoty do Německa v přepočtu na jednoho obyvatele, je Ukrajina mezi zeměmi střední a východní Evropy a státy SNS na 18. místě (pro porovnání: Ukrajina – 14 DEM, Česká republika – 1000 DEM, Slovensko – 1800 DEM, pobaltské republiky – od 150 do 200 DEM, Rusko – 100 DEM, Bělorusko – 80 DEM). Záporné saldo oboustranného obchodu se stále zvyšuje a struktura vývozního zboží se zužuje bez ohledu na vysoké tempo růstu ukrajinského vývozu do Německa. Nepřekvapí proto, že západní podnikatelé do ukrajinského hospodářství doposud investovali pouze něco málo přes jednu miliardu dolarů. V Maďarsku, zemi s pětkrát nižším počtem obyvatelstva byla dosažena hranice 12 miliard dolarů. Malý zájem německých investorů o ukrajinskou ekonomiku je dán nízkou výkonností tržních mechanismů na celostátní i regionální úrovni, vysokou úrovní byrokracie a protekcionistickými zákony. Klíčovým předpokladem pro ekonomické napojení na Západ je radikální změna ukrajinského právního řádu a hospodářského systému. Teprve pak lze počítat s tím, že se zahraniční kapitál přestane zemi vyhýbat.

Pro další rozvoj ukrajinsko-německých vztahů má zvláštní význam otázka návratu Němců do bývalých sídelních oblastí v jižní Ukrajině. Po dvou přístěhovaleckých vlnách po roce 1915 a v letech 1936–1942 žilo jenom na území Ukrajiny a na Krymu 450 000 obyvatel německého původu. Po válce byla německá menšina deportována na Sibiř a do Střední Asie. V posledních letech existence SSSR a v prvních letech po jeho zániku se desetitisíce Němců odstěhovali zpět do své neznámé vlasti. Podle ukrajinských plánů se počítalo s návratem Němců do původních sídlišť do konce tohoto desetiletí. Dne 23. ledna 1992 podepsal tehdejší ukrajinský prezident L. Kravčuk nařízení „O založení ukrajinsko-německého fondu“. Správu tohoto fondu zajišťovali mimo jiné také zástupci Německého ukrajinského svazu (Wiedergeburt). Hlavní úlohou ukrajinsko-německého fondu bylo vybudování a modernizace infrastruktury v oblastech s vysokým podílem německého obyvatelstva. Jednalo se zejména o výstavbu škol, dětských školek, bytů a sociálních stanic. Na základě mnohých nesrovnalostí ve správě finančních prostředků, byly jenom zčásti použity pro zamýšlené cíle. Celý přesídlovací program byl zdiskreditován a jeho výsledky jsou dosud velice skromné. V letech 1992–1994 přesídlilo do plánovaných oblastí pouze 5000 Němců. Obtížná hospodářská situace Ukrajiny ovlivňuje samozřejmě ve značné míře také náladu mezi německým obyvatelstvem v zemi. Přesto je třeba počítat s dalším přílivem Ukrajinců německé národnosti z jiných částí SNS.

uklidnit Rusko a zatajit skutečné záměry Ukrajiny – vstoupit do NATO a ZEU – do doby, dokud ji Západ dostatečně nezaručí svou podporu. Současně s tím začala Ukrajina aktivně demonstrovat svoji zahraniční a mírovou politiku, nezávislou na Rusku.⁸⁾ Během roku 1996–1997 se politická linie zaměřená na členství v NATO stávala stále zřetelnější. Oficiální kruhy v Kyjevě upozorňují na to, že ukrajinská ústava nezakazuje členství v blocích. Zřetelný názorový posun lze zaznamenat také v otázce postoje k členství ostatních postkomunistických států v Alianci. Zprvu velice nejasný a často rozporuplný kurz Kyjeva byl vystřídán jednoznačným souhlasem s rozšířením NATO na východ. V již zmíněném rozhovoru k tomu H. Udovenko řekl: „Považujeme NATO za Alianci demokratických států, která pro národní bezpečnost Ukrajiny nepředstavuje žádné nebezpečí.“

Nikoliv náhodou hraje v ukrajinské diskusi významnou roli představa, že země bude „mostem mezi východem a západem“. Je obdivuhodné, jaké oblíbě se v politické rétorice a literatuře těší tento archetypický obraz mostu. Všichni by chtěli takový most představovat, ale málokdo si uvědomuje, že smělé východo–západní rozpětí by se mohlo změnit v přepjetí. Neméně vhodný je tedy obraz skřípce. Pro Ukrajinu se situace komplikuje ještě skutečností, že by ji mnohý z „přivrženců teorie mostů“ lokalizoval na jeho východní straně. Geografický purismus nemůže oslabit skutečnost, že pro mnohé končí Evropa právě tam, kde Ukrajina začíná. Ale i tehdy, když tuto interpretaci optimisticky zavrhneme, zůstane faktem, že na území Ukrajiny doznívá silové pole moderní a hospodářsky vyspělé Evropy a střetávající se s vlivem její ekonomicky a politicky zaostalé východní části. Dosud není jisté, které z nich se prosadí. Je však jisté, že příslušnost Ukrajiny je k západní Evropě předdefinována ekonomicky a předpokládá obrovské investice a bolestnou restrukturalizaci zemědělství a průmyslu. Zatím existuje jenom málo toho, co by se po onom „mostě“ transportovalo. Nezmění-li se tento stav dostatečně rychle, změní se most ve skřípec. Předimenzovaný zemědělský sektor, nedotažená privatizace, svůdně nenáročný trh SNS a surovinová závislost na něm by pak mohly snadno vést k tomu, že by se zamlžený cíl západní integrace ztratil za obzorem a došlo by ke vstřícnému přiblížení k Rusku.

C.V.4. OSA KYJEV – BERLÍN?

V Kyjevě neexistují pochyby o významné roli Německa, jak pro postkomunistické státy, tak i pro budoucí evropské uspořádání. Ukrajinská oficiální místa se energicky zasazují o posílení německé prezence a aktivity v zemi. Za netajenou snahou přisoudit Německu vůdčí roli při modernizaci Ukrajiny, lze dokonce zřetelně vytušit ukrajinskou touhu po symetrii a partnerství, podobném jako mezi Bonnem a Paříží. Očekávání a realita německo-ukrajinských vztahů se však ukázaly jako dvě rozdílné skutečnosti. Sami ukrajinští analytici konstatují, že vytvoření strategické osy Bonn – Varšava – Kyjev by bylo výhodné pro všechny zúčastněné kromě Německa.⁹⁾ Nicméně je nepochybné, že německo-ukrajinské vztahy budou spolurozhodovat o tom, jakého typu bude východní hranice EU a jak velký bude jednotný evropský prostor poté, co se chaos postkomunistické mezinárodní politiky ustálí ve formě předběžné rovnováhy sil. Navíc Německo bylo a je klíčem k uskutečnění ukrajinského evropského snu. Na cestě k jeho realizaci však leží mnohé překážky. Německo samotné není schopné splnit očekávání, která do něj Ukrajina vkládá. Doby, kdy ministr zahraničí H.-D. Genscher praktikoval politiku „šekové knížky“ patří nenávratně minulosti. Německo se v druhé polovině 90. let nalézá v historicky jedinečné situaci. Tradiční cíle německé politiky, uhájení dominující hospodářské pozice, zajištění bezpečnosti v rámci NATO, pokrok integrace EU a vyrovnání s Ruskem se jeví v novém světle a dostávají konkurenci. Po roce 1989 přibyla zcela nová úloha, stabilizace a evropská integrace postkomunistických států. Německo se v současné době váhavě snaží formulovat vlastní zájmy. Osm let po klíčovém historickém zvratu se zřetelně ukazuje, že staré cí-

le je třeba nově definovat, že však ani poté nebudou slučitelné a zejména, že chybí finanční, organizační a duchovní prostředky k jejich dosažení. Výsledkem je dezorientace ohledně pořadí nejdůležitějších politických úloh a rozkol ohledně metod k jejich vyplnění.

Zároveň je Německo silně zakotveno v kontextu západoevropské politiky. Západní Evropa však přes veškerá patetická a historizující prohlášení nevzala politické změny let 1989–91 skutečně na vědomí a z toho plynoucí odpovědnost opravdu vážně. Západoevropští státníci se chovají zároveň ztrnule a autisticky. Jejím úlohou a šancí by bylo zajistit co možná největší část kontinentu pro demokracii a tržní ekonomiku. Ale kdo by to vše měl a mohl vykonat? Historická spravedlnost a geopolitické zájmy připisují odpovědnost na prvním místě právě Německu. Spolkový kancléř však patří k posledním příslušníkům té generace politiků, kteří se domnívají, že je třeba nebezpečí nové války mezi evropskými státy odvrátit tím, že se nacionální státy co nejrychleji včlení do evropských spojených států. Jeho motivy jsou jistě převážně úctyhodné. Nová, a ve skutečnosti mnohem důležitější úloha celoevropské integrace je podřizována cíli, který po roce 1989 ztratil na významu, totiž integraci západoevropské. Tomuto cíli z doby „studené války“ je obětována šance na pokrok integrace celoevropské. Ve jménu evropské měny je hospodářstvím naordinována „dietní kúra“ spojení, která ohrožuje stabilitu západních demokracií a prohlubuje propast mezi oběma částmi kontinentu. Potřebné by byly pragmatické a rychlé politické kroky. V Madridu, Amsterdamu, Maastrichtu a v Lucemburku se opět ukázalo, že to není právě silná stránka Evropanů.

Neméně důležitá bude také otázka, zda-li poklesne význam USA v Evropě. Washington kolísá tradičně mezi hegemonismem a izolacionismem. V posledních měsících sice mnohé nasvědčuje tomu, že by se americká administrativa mohla přiklonit k oslabené formě Brzenzinského návrhu podpořit geopolitickou multilateralitu na území bývalého SSSR a posílit osamostatňování bývalých sovětských republik.¹⁰⁾ Ukrajina zaujímá třetí místo na listině zemí, které dostávají americkou finanční pomoc. Neprosadí-li se však tato tendence, není vyloučeno, že dojde k novému vytyčování zón vlivu Německa a Ruska, k období rapallské konstelace. Pro Ukrajinu by to znamenalo, že by se její geopolitická zranitelnost mohla opět prosadit a redukovat zemi na objekt německo-ruských dohod. Takový vývoj by se bohužel nevymykal z dosavadní tradice. Stejně jako v minulosti, je i dnes politika Německa vůči Ukrajině funkcí politiky Bonnu vůči Moskvě. V programatickém článku, který na podzim 1996 vyšel v polooficiálním časopise „Internationale Politik“ se spolkový ministr zahraničí Kinkel rozepsal na pěti stránkách o „Německé zahraniční politice a státech SNS“.¹¹⁾ Zajímavější než pramálo objevený obsah článku je skutečnost, že jeden a půl stránky bylo věnováno Rusku a pouze dvacet řádek Ukrajině. Více než pouhý nedostatek citlivosti k národnostním otázkám je skutečnost, že německé zahraniční vysílání Deutsche Welle vysílá pro Ukrajinu i nadále v ruštině.¹²⁾

Na oficiální úrovni existuje proklamativní silný zájem o zintenzivnění vztahů, či dokonce jejich dovedení na úroveň partnerství. Konkrétní aktivity se však omezují spíše na zkoumání možností spolupráce. Aktuální stav německo-ukrajinských vztahů charakterizuje vyčkávaní. Německo si může dovolit čekat. Ukrajina však balancuje nad propastí. Jakkoliv pochopitelné a legitimní je snažení Ukrajiny o zapojení do západoevropského kontextu, nelze zavírat oči před obtížností a riskantností tohoto projektu. Rozpětí mezi politickou orientací na západ a hospodářskou závislostí na východním prostoru, které charakterizuje geopolitickou situaci Ukrajiny, by mohlo vést k přepjetí možností a k ohrožení samostatnosti. Pro Kyjev se jedná o rovnici s mnoha neznámými. S určitostí lze konstatovat pouze jediné. Na německou pomoc se Ukrajina může spoléhat jen velice omezeně. Přesto je ve vitálním zájmu západních států, aby ukrajinské rozpětí mezi západem a východem nevedlo k selhání. Byl to právě Z. Brzezinski, který poukázal na skutečnost, že „je nezávislá státní existence Ukrajiny dlouhodobě mnohem důležitější, než otázka, zdali Kyjev rychleji, nebo pomaleji demontuje postsovětský nukleární arzenál.“¹³⁾ Pro postkomunistické státy je ekonomicky úspěšná

a jednoznačně západně orientovaná Ukrajina důležitá proto, aby totiž spolu s Polskem překázela vzniku osy Berlín-Moskva, či její neméně nežádoucí varianty obohacené o Paříž.

C.V.5. ZÁVĚR

Historie a současný stav německo-ukrajinských vztahů symbolizují ambivalenci mezi centrem a periferií, modernitou a zaostalostí, ambicemi a realitou. Ukrajina od nepaměti směřující na západ a vázaná na východě. Německo tradičně v oné centrální pozici, kterou i Ukrajina považuje za přiměřenou vlastnímu významu. Ukrajina lokalizující se do středu Evropy a ležící na periferii zájmu Evropanů. Německo hledící na Moskvu a přehlížející Kyjev. Ukrajina, nejenom opomíjený partner Německa, ale příliš často i objekt jeho velmocenské politiky. Přesto, Německo bylo a je klíčem k uskutečnění ukrajinského evropského snu. Bonn a později Berlín se stanou významnými hospodářskými centry pro státy bývalé sovětské zóny vlivu. To připomíná starý projekt „Mitteleuropa“ (Střední Evropa). Odpověď na otázku, zda-li se Německo poevropští, či Evropa poněmčí nelze ještě jednoznačně formulovat. Výchozí situace pro Ukrajinu se může zásadně změnit, jestliže by význam USA v Evropě poklesl a bylo by třeba jednoznačněji ohraničit zóny vlivu Německa a Ruska. Geopolitická zranitelnost Ukrajiny by se v tomto případě mohla opět projevit v celé své fatalitě.

Poznámky

- ¹⁾ ITAR-TASS (angl.) z 16. 12. 1997.
- ²⁾ Bělousov, L., Šakula, F.: Ukrajinsko-německé vztahy v současné době. Manuskript. Kyjev 1997, s. 3.
- ³⁾ Bělousov, L., Šakula, F.: Ukrajinsko-německé vztahy v současné době. Manuskript. Kyjev 1997, s. 2.
- ⁴⁾ Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine 1997, Madrid 9th July 1997.
- ⁵⁾ Radio Ukrajina (angl.), 18. 12. 1997.
- ⁶⁾ Při své návštěvě Turecka 18. 6. 1997 podepsal ukrajinský ministr pro Průmyslovou politiku, palivový a energetický komplex, A. Minčenko dohodu o podílu Ukrajiny na stavbě ropovodu Ceyhan-Samsun, který spojuje středoazejské a černomořské pobřeží Turecka. Interfax Ukrajina (rus.) 18. 6. 1997.
- ⁷⁾ Frankfurter Allgemeine Zeitung ze 4. 3. 1997.
- ⁸⁾ Bělousov, L., Šakula, F.: Ukrajinsko-německé vztahy v současné době. Manuskript. Kyjev 1997, s. 1.
- ⁹⁾ Bělousov, L., Šakula, F.: Ukrajinsko-německé vztahy v současné době. Manuskript. Kyjev 1997, s. 4.
- ¹⁰⁾ Brzezinski, Z.: A Plan for Europe. In: Foreign Affairs January/February 1995, s. 38.
- ¹¹⁾ In: Internationale Politik Nr. 10/1996, s. 54–58.
- ¹²⁾ V Kyjevě tato skutečnost vzbudila pozornost a byla několikrát kritizována. Ukrajinske Slowo z 20. 3. 1997 a z 22. 5. 1997. Den z 15. 4. 1997. Stejně se chová pouze RFI (Radion France Internationale). Všechny ostatní zahraniční stanice vysílají v ukrajinštině.
- ¹³⁾ Brzezinski, Z.: The Premature Partnership. In: Foreign Affairs No. 2, March–April 1994, s. 79.

C.VI. NĚMECKO A POBALTSKÝ REGION

ADRIAN HYDE-PRICE

C.VI.1. ÚVOD

Konec studené války posílil vědomí o významu německé Mittellage, neboli středové zeměpisné polohy (Zimmer M., 1997). Třebaže je tímto výrazem obvykle míněna poloha Německa mezi východem a západem, Německo představuje také spojovací článek mezi severní Evropou a jižní Evropou. Tato studie se zaměřuje na vztahy Německa s národy a zeměmi severně od něj. Přesněji řečeno, pojednává o vztazích Německa se zeměmi pobaltského regionu.

V této studii je pobaltský region vnímán jako oblast zahrnující všech devět pobřežních států (Německo, Polsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Rusko, Finsko, Švédsko, Dánsko) i Norsko, vzhledem k jeho těsnému vztahu k jeho skandinávským sousedům a jeho členství v NATO i CBSS (Council of Baltic Sea States – Rada pobaltských států).

S ukončením studené války a německým sjednocením získala Spolková republika Německo rozsáhlý pás území podél Baltského moře a stala se opět významnou mocností v pobaltském regionu. Tato studie se snaží vyhodnotit roli Německa v tomto regionu, zaměřujíc se na působení regionálních vývojových trendů na německou bezpečnostní politiku, a vliv Německa na vyvíjející se modely spolupráce i antagonismů v daném regionu.

C.VI.2. STUDENÁ VÁLKA A POBALTSKÝ REGION

Německo bylo dávno úzce spjato s ekonomickým, politickým i bezpečnostním vývojem v pobaltském regionu. Německá přítomnost v Pobaltí se datuje již od dob tzv. Rhexia Teutonica (Dr. Kirby 1990, s. 43–48). Ve středověku se německý vliv v Pobaltí uplatňoval prostřednictvím Hanzovní ligy, volného spolku vestfálských a severoněmeckých obcí, měst a komunit, který měl značný politický vliv až do patnáctého století. Vedle Ruska bylo Německo jednou ze dvou velmocí s trvalou přítomností a zájmy v tomto regionu.

Za studené války však rozdělení Německa redukovalo jeho vliv na tento region. Existence dvou německých států v Pobaltí znamenala, že německý vliv byl fakticky neutralizován. Jejich role byla prakticky omezena na podporu jejich supervelmocenských patronů v rámci vlastních omezení jejich vojenských a politických aliancí. Kromě toho převážný zájem obou německých států se soustředil na střední Evropu, vzhledem ke konfrontaci mezi dvěma soupeřícími aliančními systémy v tomto regionu a koncentraci vojenských sil na centrální frontě.

V kontextu rozdělení Evropy za studené války byl pobaltský region prakticky zemí nikoho, na periferii hlavní osy konfrontace ve střední Evropě. Tato relativní geostrategická marginalizace pobaltského regionu usnadnila vznik specifické severské rovnováhy. Tu představovaly dva neutrální státy (Finsko a Švédsko) a dva severské státy NATO (Norsko a Dánsko), které měly v rámci Aliance zvláštní status, nepřipouštějící trvalé rozmístění jaderných zbraní ani cizích vojsk na svém území. Úspěch severské rovnováhy znamenal, že po celou dobu studené války zůstal pobaltský region oblastí relativně nízkého napětí.

Během studené války bylo hlavní bezpečnostní rolí SRN, v součinnosti s jejími spojenci v NATO (zejména s Dánskem v rámci velitelství BALTAP), fungovat jako „vrátný“ dánských úžin. Zatímco spolková republika úzce spolupracovala se svými spojenci v NATO při plnění své vojensko-bezpečnostní role na Baltu, její vztahy s Dánskem i Norskem byly zatíženy dědictvím druhé světové války. Tak například Norsko odmítalo povolit účast jakýchkoli německých jednotek na cvičeních NATO v Norsku až do roku 1989. Až se skončením studené války byly vztahy s Norskem plně normalizovány.

C.VI.3. KONEC STUDENÉ VÁLKY, NĚMECKÉ SJEDNOCENÍ A ROZPAD SSSR

Dramatické události z let 1989–91 hluboce a nevratně změnilly pobaltský region. S ukončením kontroverze Východ–Západ mohou nyní baltské vody spíše spojovat než rozdělovat pobřežní státy. Baltské moře může spíše usnadňovat než brzdit kontakty, a otevírat dříve uzavřené dopravní a komunikační cesty.¹⁾ Sjedenocení Německa a rozpad SSSR taktéž změnilly geopolitiku regionu. Jak se vyjádřil jistý velitel Královského dánského námořnictva, jeden pobřežní stát z Baltu zmizel a opět se vynořila někdejší pobaltská velmoc (viz Krohn, A., 1996a, s. 96). S rozpadem Sovětského svazu znovuzískaly svou nezávislost a svrchovanost tři pobaltské republiky, a ruské území se zde zredukovalo na dvě enklávy – petrohradskou a kaliningradskou. Tato ruská přítomnost na Baltu je významná zejména proto, že tento region je nyní jediným místem, kde je Rusko skutečně v přímém kontaktu se Západem. Je to tedy Pobaltí, kde role Ruska jako významné evropské mocnosti je vskutku evidentní.

S koncem studené války a stažením supervelmocenské „krycí plachty“ (Buzan, B., 1991, s. 219–21) tudíž znovu přišly v Pobaltí ke slovu tradiční modely kooperace i konfliktů. Na jihovýchodním i severozápadním okraji Baltu se opět navazují historické, kulturní i jazykové vztahy mezi státy. Tyto tradiční kulturní vazby a historické vztahy se však opět vynořují ve zcela odlišném kontextu než před začátkem studené války. Evropa sama, včetně značné části severní Evropy, se změnila v důsledku multilaterální institucionální integrace, vzájemné ekonomické provázanosti i působení neformálních sítí společenské komunikace a výměny. A tak i když mezinárodní vztahy v pobaltském regionu jsou silně poznamenány historickými modely kooperace i konfliktů, jsou taktéž formovány silami sklonku dvacátého století, jako je integrace, globalizace a vzájemná závislost.

Ve srovnání s turbulentnějšími a nepokojnějšími jihovýchodními částmi Evropy (zvláště na Balkáně a Kavkaze) je pobaltský region relativně pokojnou a stabilní oblastí. Nicméně jsou zde některé potenciální zdroje napětí. Jak se vyjádřil Bo Huldt, ředitel švédského Ústavu mezinárodních vztahů, tento region je dnes historickým průsečíkem zájmů Seveřanů, Pobaltanů, Evropské unie, NATO, Ruska i „střední Evropy“. Je to region starých historických předělů, konfrontovaný dnes s novými. (Huldt, B., 1997, s. 5) Tři hlavní potenciální zdroje sporů a napětí jsou:

- *Etnicko-národnostní konflikty.* Ty se týkají problémů národní identity a práv menšiny. Kolem Baltského moře existuje řada menšinových národnostních komunit: Poláci v Litvě (a v menším počtu Litevci v Polsku); Němci v Polsku, Švédové ve Finsku; a Rusové v Estonsku a Lotyšsku.

Švédská menšina ve Finsku už dávno přestala být zdrojem konfliktů. Ale pokud jde o velké ruské menšiny v pobaltských republikách, to je velmi ožehavý a potenciálně velmi explozivní problém.

- *Rozmístění vojenských sil.* Na rozdíl od střední Evropy, která zažila podstatnou redukci dislokovaných vojenských sil, situace v pobaltském regionu je méně optimistická. Ruské ozbrojené síly byly staženy z východního Německa, Polska i ze tří pobaltských republik. Mnohé z nich byly přesunuty na základny v Kaliningradské oblasti nebo na poloostrov Kola. Vzhledem ke strategickému významu ruských námořních jaderných sil odvetného úderu v prostoru Severního ledového oceánu a Barentsova moře, má Kolský poloostrov a Balt pro Rusy velký strategický význam. Diskuse o revizi Smlouvy CFE (smlouva o konvenčním odzbrojení v Evropě z r. 1990) – zejména pokud jde o její doprovodná opatření – nastolí citlivé otázky, týkající se rozmístění vojenských sil v pobaltském regionu.

- *Rozšíření NATO.* Řešení obou shora zmíněných problémů se stalo ještě obtížnějším vzhledem k proponovanému rozšíření NATO na východ. Polsko bude jedním ze tří nových členů přijatých v první vlně rozšiřování. Rusko to kritizovalo, ale nerozhodlo se dát v sázku své vztahy se Západem podniknutím nějakých závažných a výhrůžných protiopatření. Vehementně se však staví proti rozšíření o pobaltské státy, které by považovalo za vážnou hrozbu pro své strategické zájmy. Rozšíření NATO tedy představuje možný zdroj budoucího napětí v tomto regionu (Lieven, A., 1996).

Z pozitivnějšího pohledu skýtá pobaltský region jedinečný příklad panevropské spolupráce a integrace v malém mikrokosmu. Jasně ukazuje jak obtíže, tak i potenciální možnosti spolupráce v širší Evropě po skončení bipolárního rozdělení. Pobaltí zahrnuje některé z nejbohatších a sociálně nejrozvinutějších zemí Evropy (jako je Švédsko a Finsko) spolu s některými jejími nejchudšími a silně nestabilními zeměmi. Zahrnuje také Německo, dominantní mocnost ve střední Evropě, a Rusko, aspirující na postavení východoevropské velmoci. A co je ještě významnější, je to jediný region, kde je Rusko v opravdovém kontaktu se Západem. A tedy, jak to vystihl Thomas L. Siebert, velvyslanec USA ve Švédsku, mnohé z velkých projektů sjednocování Evropy v nadcházejícím století se budou týkat Pobaltí a zahrnovat pobaltský region: nové partnerství Ruska s NATO; rozšiřování Aliance i EU; prohloubení PFP a vybudování struktury kolektivní bezpečnosti pro Evropu; a konečně budování nového atlantického společenství a transatlantického tržního prostoru (Siebert, L., 1997, s. 101).

C.VI.4. NĚMECKÉ BEZPEČNOSTNÍ ZÁJMY V POBALTÍ

I když sjedenocení učinilo ze SRN významnou pobaltskou mocnost, s druhou největší námořní přítomností v regionu, specifické bezpečnostní zájmy Německa v tomto regionu zůstávají skromné. Jak konstatoval jeden analytik, německé zájmy v Pobaltí byly, a jsou stejné jako zájmy všech pobřežních zemí: obchod, rybolov, doprava, a ochrana teritoriálních vod (Volker Heise, citováno v Krohn, A., 1996a, s. 98). Ačkoli Kielský průplav vykazuje největší lodní provoz na světě, baltské komunikační trasy nejsou pro Německo tak významné jako ty v Severním moři. Ve smyslu jeho geostrategického významu není tedy pobaltský region tak důležitý jako Severní moře, a ve skutečnosti ani z hlediska rozšiřujících se vnějších bezpečnostních zájmů Německa.

Ačkoli Německo nemá významnější specificky národní bezpečnostní zájmy v pobaltském regionu, podílí se na společné bezpečnostní agendě se svými regionálními sousedy a spojenci (Hubel, H., 1994, s. 95). Německo si je velmi dobře vědomo potenciálně vážných problémů, jaké mohou navozovat etnicko-národnostní konflikty, rozmístění vojenských sil a rozšiřování NATO, které – jak již bylo uvedeno v této studii – představují tři nejzávažnější otázky regionální bezpečnosti v Pobaltí. Mimo to bezpečnostní zájmy Německa v Pobaltí odrážejí v miniatuře jeho širší bezpečnostní agendu po studené válce. Zahrnují takové problémy, jako je šíření komponentů jaderných zbraní, poško-

zování životního prostředí a ekologie, nadnárodní organizovaný zločin, nekontrolovatelná migrace i kolaps přechodového procesu v částech střední a východní Evropy.

Postoj bonnské vlády k této agendě regionální bezpečnosti v pobaltském regionu je charakteristický pro její celkovější přístup k evropské bezpečnosti po studené válce. SRN se především zdržovala preferování jednostranných, bezpečnostně-politických iniciativ před multilaterálními přístupy prostřednictvím mezinárodních organizací. Nejvýznamnějšími organizacemi z tohoto hlediska byly NATO a Evropská unie, ačkoli německé společné sponzorství Rady pobaltských států (CBSS) též demonstrovalo upřednostnění institucionalizované multilaterální spolupráce.

Hlavní linie německé bezpečnostní politiky, jež determinují přístup Německa k otázkám bezpečnosti pobaltského regionu stejně jako k širšímu systému evropské bezpečnosti, lze nastínit následovně (Scharioth, K., 1997):

- rozvíjet novou, či alespoň transformovanou bezpečnostní architekturu, aby byla zajištěna institucionální základna pro stabilní *Europäische Friedensordnung* (evropské mírové uspořádání);
- vyvarovat se nových dělicích čar v Evropě a podporovat panevropský systém evropského uspořádání, zajišťující bezpečnost a stabilitu pro všechny;
- Friedensordnung Evropy po studené válce by měl být založen na široké koncepci bezpečnosti, zahrnující politické, ekonomické, sociální i ekologické, ale i vojenské dimenze;
- nový bezpečnostní systém by měl být vytvářen rozvíjením multilaterální a institucionalizované spolupráce, spíše než novou rovnováhou sil mezi svrchovanými národy;
- bezpečnostní architekturu Evropy by měly tvořit vzájemně propojené a navzájem se posilující instituce – NATO, EU, ZEU, OBSE, i regionální organizace jako CBSS.

Při vši zjevné koherenci a logice, tento přístup k problémům evropské bezpečnosti po studené válce, není prost jistých pnutí a dvojznačností. Jak tomu často bývá, „čertovo kopytko“ je v detailech. Například kontroverze kolem budování inkluzivního a kooperativního bezpečnostního systému nelze tak snadno vyřešit postupnou integrací některých států do NATO a EU. Podobně není vždycky jasné, jakým způsobem lze kombinovat rozdílné organizace, které by zajistily jejich vzájemnou spolupráci, nikoli vzájemné blokování (interlocking vs. inter-blocking). Mnohé z dilemat i možností německé bezpečnostní politiky se zřetelně projevují v pobaltském regionu. Analýza německých přístupů k tomuto diverzifikovanému a heterogennímu regionu, nabízí ideální situační studii sil i omezení německé *Sicherheitspolitik*.

C.VI.5. NĚMECKÉ SPOLKOVÉ ZEMĚ A KONCEPT NOVÉ HANZY

Jedna z nejvýznačnějších německých iniciativ ve vztahu k pobaltskému regionu nevyšla od spolkové vlády, ale ze spolkových zemí, přesněji řečeno za Šlesvicko-Holštýnska. V roce 1990 byla zveřejněna zpráva tzv. *Denkfabrik* (think-tank, koncepční centrum znalců), založené šlesvicko-holštýnským ministerským předsedou Björnem Engholmem. Tato zpráva, nazvaná *Chancen einer Stärkeren Einbindung Schleswig-Holstein in der Ostseeraum* (Kiel, 1990), hovořila jak o příležitostech otevírajících se pro pobaltský region po skončení studené války, tak i o nebezpečí marginalizace a periferizace. Björn Engholm prosazoval rozvoj nové hanzы v Pobaltí, čímž se mýní rozvoj mezinárodního obchodu a spolupráce, usnadňovaný zdokonalenými komunikačními a dopravními sítěmi a budovaná na specifické regionální identitě. Nová hanza se explicitně vrací k Hanzovní lize, která dosahovala vrcholu svého rozkvětu mezi dvanáctým a patnáctým stoletím.

Koncept nové hanzы zrcadlí řadu důležitých aspektů role Německa v Pobaltí po studené válce:

- Ukazuje význam role, jakou hrají spolkové země ve vnějších vztazích Německa. To je výrazem zrodu komplexnějších systémů víceúrovňové vládní moci v současné střední Evropě, procesu stimulovaného evropským integračním procesem (Jeffery, C., 1997). Vzhledem ke své federální

struktúře je SRN dobře připravena strukturálně i politicky operovat ve víceúrovňovém rámci, vytvářeném v Evropě stále větší měrou integračním procesem.

Již silnou podporu pro koncept nové hanzы ve Šlesvicku-Holštýnsku může významně zvýšit vzrůstající zájem o tuto ideu v Meklenbursku-Předních Pomořanech, a také v městských státech Brémách a Hamburku. Pro tyto spolkové země je podpora konceptu nové hanzы jakýmsi způsobem posilování vlastní ekonomické a politické pozice, oproti jiným spolkovým zemím, i udržování určité distance od spolkové vlády v Bonnu. Známkы vzrůstajícího zájmu o pobaltskou spolupráci v nové spolkové zemi Meklenbursku-Předních Pomořanech dokládá účast jejího ministerského předsedy Bernda Seiteho na šestém ministerském zasedání CBSS v Rize v červenci 1997.²⁾

Skutečnost, že aktivnější německá role v pobaltském regionu byla inspirována spolkovými zeměmi, zredukovala profil Německa v dané oblasti a dodala nový pocit jistoty proti obavám z německé hegemonie. To je důležité, protože některé kritičtější hlasy vyjadřovaly znepokojení, že koncept nové hanzы je strategie pro rafinovanou německou expanzi na sever. Ale vzhledem k tomu, že idea nové hanzы napadla spolkové země spíše než spolkovou vládu, její obsah bude determinován hlavně ekonomickou, sociální a kulturní spolupráci mezi nestátními subjekty (jako jsou města, podniky a nevládní aktéři), spíše než geopolitickými zájmy centrálních státních autorit. Jak argumentoval P. Joenniemi, tento decentralizovanější model a fakt, že země udržují jistý odstup od Bonnu/Berlína, by měl být vnímán jako jeden z předpokladů pro to, aby pobaltský region prosperoval a prosadil svou nezávislou existenci na nové evropské mapě (Joenniemi, P., 1993, s. 138).

Význam této lokalizované a subregionální dimenze pro pobaltskou spolupráci byl zdůrazněn institucionalizací subregionální spolupráce pobaltských států formou BSSSC (Baltic Sea States Subregional Cooperation). Tento orgán má koordinovat aktivity CBSS a regionálních organizací v zájmu další spolupráce na subregionální úrovni. Německý zájem na této formě decentralizované regionální spolupráce byl zvýrazněn skutečností, že prvním předsedou BSSC se stal Gerd Walter, šlesvicko-holštýnský ministr spravedlnosti, spolkových a evropských záležitostí.³⁾ BSSSC se snaží usnadňovat přímé mezilidské kontakty a další demokratickou participaci na místní úrovni. Její nejvýznamnější projekt v současnosti zahrnuje výměnný a výcvikový program pro místní i regionální administrativní pracovníky.

C.VI.6. NĚMECKO A RADA POBALTSKÉ SPOLUPRÁCE (CBSS)

Německé sjednocení přineslo Bonnu novou významnější přítomnost na Baltském moři, přičemž konec studené války a rozpad SSSR otevíral nové možnosti pro regionální spolupráci mezi pobřežními státy. Bonn však zpočátku otálel s rozvíjením aktivní a angažované politiky v tomto regionu. Iniciativy se zde místo něj ujímaly spolkové země, zejména Šlesvicko-Holštýnsko. V prvním období po sjednocení se pozornost bonnské vlády soustřeďovala především na prohloubení západoevropského integračního procesu (Maastricht a jednotný evropský trh) a na usnadnění návratu východních Středoevropanů do Evropy. Regionální politice vůči severu Bonn prioritu nepřikládal.

Ale sjednocení opět přivedlo SRN do postavení významné pobaltské mocnosti, s významnou ekonomickou, politickou i bezpečnostní pozicí v tomto regionu. Bonnská vláda tak byla nutně vtažena svými severními sousedy do regionálního politického dění. Zvrat v tomto směru znamenal počátek roku 1992. Vývojové trendy naznačovaly start aktivnější německé politiky vůči pobaltskému regionu.

První bylo pozvání kancléře Kohla, aby promluvil jako hostující řečník k Severské radě v Helsinkách v březnu 1992. To byl významný moment v německé politice vůči tomuto regionu, v níž předtím projevovaly iniciativu spolkové země. Znamenalo to počátek cílevědomějšího a promyšlenějšího přístupu Bonnu k tomuto regionu.

Druhým významným vývojovým prvkem bylo ustavení Rady pobaltských států, k němuž došlo také v březnu 1992 (Fitzmaurice, J., 1992, s. 138–53). To byl výsledek společné iniciativy německého ministra zahraničních věcí Hanse-Dietricha Genschera a jeho dánského protějšku Uffe Ellemanna-Jensena. Debata o regionálních alternativách v Pobaltí začala seminářem na vysoké úrovni na téma Nová hanza, konaném v létě 1990 ve finské Kotce (Joenniemi, P., 1993, s. 135). V září 1990 se sešli ministři zahraničních věcí v Ronneby k diskusi o regionální spolupráci v otázkách životního prostředí. Po úspěchu setkání v Ronneby se v březnu 1992 uskutečnilo setkání k otázkám pobaltské regionální spolupráce, které vyústilo v ustavení CBSS. Tento útvar byl volně modelován po vzoru Pentagonály/Hexagonály a představoval každoroční schůzky ministrů zahraničních věcí s rotujícím předsednictvím mezi ministry, se sekretariátem a pomocnými službami poskytovanými hostitelskou zemí. Od počátku byl pojmán jako neformální kooperační orgán pro ministry zahraničních věcí a Evropskou komisi. Jde zde o spolupráci neformální povahy a tedy nikoli o nějakou mezinárodní organizaci v nejužším slova smyslu. Nemá například stálý sekretariát s vlastním personálem, ani vlastní rozpočet.

Povšechným cílem CBSS bylo vytvořit fórum pro těsnější propojení rozvíjející se kooperace mezi pobaltskými státy, k jaké otevřel cestu *annus mirabilis* (podivuhodný rok) 1989. Tato regionální kooperace, jak se doufalo, měla pomoci konsolidovat demokratický vývoj v regionu, stimulovat multilaterální spolupráci a usnadňovat ekonomický rozvoj. Počáteční poslání CBSS bylo tedy dvojí: usnadňovat ochranu životního prostředí a stimulovat rozšiřování obchodu kolem Baltu (Lucas, H.-D., 1995, Hyde-Price, A., 1996, s. 117–119).

V rámci CBSS byly zahájeny diskuse o zdokonalení dopravních a komunikačních spojů v okolí Baltu s cílem usnadnit rozvoj regionálního obchodu a prohloubit ekonomické vazby. To vedlo v únoru 1994 k setkání v Kaliningradu, kde se diskutovalo o vybudování Via Baltica, zamýšlené jako hlavní dopravní tepna spojující země kolem Baltského moře (Bungs, D., 1994, s. 31). Dalším problémem, který začal zaplňovat agendu CBSS, je zločinnost. Exploze zločinnosti v pobaltském regionu, spojovaná zejména se vznikem mafiánských gangů v Rusku i v jiných postkomunistických státech, se stala problémem celoregionálního dosahu. Reakcí na tento problém byly snahy využít CBSS pro koordinování příslušné prevence a přeshraniční policejní aktivity (Ulrich, C., 1994). Tyto snahy vycházely z koncepce občanské bezpečnosti, v té době rozvíjené v pobaltském regionu. Bilaterální i multilaterální spolupráce mezi orgány policejní, imigrační, celní a pohraniční ochrany se rozvíjela, a na základě závěrů konference o hraniční kontrole, která se uskutečnila ve dnech 26.–27. května 1994 ?? v Helsinkách, se příslušné orgány dohodly na regulérní spolupráci.

Úspěch regionálních kooperačních snah v rámci CBSS byl zaznamenán na summitu pobaltských předsedů vlád ve Visby ve dnech 3.–4. května 1996. Summit ve Visby dohodl prohloubení spolupráce v ochraně životního prostředí, v rozvíjení obchodních vazeb a v boji proti zločinnosti. Pro boj proti organizované zločinnosti byla vytvořena operační komise se čtyřmi oblastmi funkční působnosti: zlepšená výměna informací, společná operační opatření, justiční spolupráce, výcvik a semináře (CBSS 1997, s. 3). Summit ve Visby byl taktéž svědkem odstartování „Pobaltské agendy 21“. To je ekologický plán zaměřený na prohloubení regionální kooperace vycházející ze stávajících pobaltských projektů. Byla ustavena programová skupina (Senior Officials Group) pro monitorování a usnadňování tohoto procesu spolu s Podpůrnou skupinou pobaltských států (Baltic Sea States Support Group), působící ve Stockholmu. Tento orgán má koordinovat kooperační úsilí na úrovni šéfů vlád, a koordinovat s EU realizaci „Iniciativy pobaltského regionu“ a jiných aktivit EU.

Na rozdíl od jiných podob regionální kooperace v Evropě po studené válce, se pobaltská spolupráce ukázala být ve srovnání s jinými podobnými regionálními iniciativami, pozoruhodně úspěš-

nou. Visegrádské fórum zahrnovalo jen omezené formy kooperace vzhledem k postoji české vlády a maďarsko-slovenské rozepři. Hexagonála a její pozdější podoba – Středoevropská iniciativa – byla oslabena válkou v bývalé Jugoslávii i dalšími konflikty na Balkáně. Černomořská ekonomická spolupráce nepřekročila dosti omezené formy konzultací a politické harmonizace vzhledem k břemenu vzájemných podezření a napětí. CBSS však neustále sílila. To zčásti odráží angažovanost Německa i skandinávských zemí pro regionální multilaterální spolupráci spolu se specifickou politickou kulturou a vědomím regionální identity v Pobaltí.

CBSS, necht' jsou přesné důvody jejího úspěchu jakékoli, má nyní rozvinutou institucionální strukturu. Radě pobaltských států předsedá na jejím summitu od července 1997 Dánsko. Po Radě následuje Výbor starších (CSO – Committee of Senior Officials), pracovní orgán CBSS. Při CSO působí tři pracovní skupiny: Pracovní skupina pro ekonomickou spolupráci (WGEC – Working Group for Economic Cooperation), kterou v současné době vede Albrecht von der Heyden z německého Ministerstva zahraničních věcí;⁴⁾ Pracovní skupina pro jadernou bezpečnost (WGNS – Working Group for Nuclear Safety); a pracovní skupina pro podporu demokratických institucí a lidských práv (WGDI – Working Group for Assistance to Democratic Institutions and Human Rights). Existuje též tzv. Eurofakulta, zahrnující Tartu, Rigu, Vilnius a Kaliningrad, a zmocněnec CBSS pro demokratické instituce a lidská práva, včetně práv příslušníků menšin. Konečně pak byla summitem ve Visby zřízena Podpůrná skupina pobaltských států (BSSG) pro koordinaci regionální spolupráce na úrovni šéfů vlád v pobaltském regionu. Ta také pomáhá předsednické zemi CBSS připravovat budoucí summitu a udržuje spojení s Komisí EU. Tato skupina v současné době pracuje v úřadu švédského ministerského předsedy Görana Perssona.

I když CBSS zůstává neformálním kooperačním orgánem, v současné době jsou vedeny diskuse o vytvoření stálého sekretariátu. Dojde-li k tomu, pak se může CBSS objevit jako nová mezinárodní organizace pro regionální spolupráci. Necht' je její konkrétní institucionální a organizační budoucnost jakákoliv, relativní úspěch CBSS znamená, že poskytuje stále významnější rámec pro německou participaci na multilaterální spolupráci v pobaltském regionu. Jak prohlásil Hans-Dietrich Genscher 8. dubna 1997 v Oslu:

Od svého založení v roce 1992 byla Rada pobaltských států úspěšným fórem pro spolupráci v pobaltském regionu. Velké výzvy v tomto regionu, jako byl proces transformace ve východních pobaltských státech, modernizace regionální infrastruktury v oblasti telekomunikací, dopravy a energetiky, prohlubování přeshraniční spolupráce, boj proti organizovanému zločinu, ochrana životního prostředí a zvýšení jaderné bezpečnosti bylo možné zvládnout jen při nové kvalitě regionální spolupráce (*Baltinfo*, č. 2, duben 1997)⁵⁾.

C.VI.7. EVROPSKÁ UNIE A POBALTSKÝ REGION

Ve vazbě na celkový přístup k zahraniční a bezpečnostní politice, se politika bonnské vlády vůči pobaltskému regionu v první řadě realizuje prostřednictvím multilaterálních struktur. To je patrné u CBSS, kterou Německo s Dánskem spolusponzoruje. Vzhledem k důležitosti multilateralismu pro bonnskou vládu a k centrálnímu významu Evropské unie pro německou identitu a evropskou politiku Německa není překvapující, že rozšíření Evropské unie v roce 1995 ovlivnilo i německé postoje k pobaltskému regionu.

S rozšířením EU v roce 1995, zahrnujícím dvě skandinávské země – Švédsko a Finsko (zároveň s jejich dřívějším spolučlenem EFTA – Rakouskem), se těžiště Unie ztlačilo k severu. Baltské moře je nyní fakticky jezerem EU: ze západu a ze severu je obklopují členské státy EU (Německo, Dánsko, Švédsko, Finsko); Polsko a Estonsko podél jižního pobřeží Baltu budou patřit

k první vlně přijímání nových členů; Litva a Lotyšsko mají Evropské asociační dohody, a doufají v budoucí členství; a Rusko podepsalo Smlouvu o partnerství a spolupráci, která vstupuje platnost v tomto roce (Strategische Partnerschaft aus eigener Qualität, *General-Anzeiger*, 3. listopadu 1997). Od roku 1995 se tedy Balt stal oblastí významného zájmu pro EU, což ve svých důsledcích zvýšilo důležitost tohoto regionu pro bonnskou vládu.

Narůstající role EU v pobaltské oblasti se projevila několika způsoby:

Za první a především Komise EU, na podnět Evropské rady, rozvinula regionální iniciativu „Baltic 21“. Ta je realizována s finanční podporou z programů TACIS a PHARE, kromě jiných. Jejím cílem je posilovat spolupráci mezi všemi zeměmi tohoto regionu v úsilí o překonání nevyváženosti v Pobaltí. Finanční prostředky EU slouží k usnadnění rozvoje regionální infrastruktury a k napomáhání procesům demokratizace a marketizace.

Za druhé, pro zdůraznění vnímaného vztahu mezi procesem regionální spolupráce v Pobaltí a evropského integračního procesu pod vedením EU, byli zástupci Komise EU zvaní k účasti na zasedání CBSS. Například zasedání šéfů států a vlád CBSS ve Visby ve dnech 3.–4. května 1996 se zúčastnili jak předsedající Evropské rady, tak i předseda Evropské komise, zatímco na zasedání ministrů zahraničních věcí v Rize ve dnech 2.–3. července 1997 byla Evropská komise zastoupena lucemburským ministrem životního prostředí. Jak již bylo shora podotknuto, klíčovou roli při koordinaci a udržování styků mezi CBSS a Evropskou komisí hraje Podpůrná skupina pobaltských států (Baltic Sea States Support Group).

Za třetí pak rostoucí význam EU pro pobaltský region byl pravidelně zdůrazňován v deklaracích a prohlášeních CBSS. Například deklarace předsednictva z Visby, zdůrazňovala důležitost stále užších vazeb mezi pobaltským regionem a Evropskou unií, pro evropskou stabilitu. Prvními dvěma body „Akční agendy“ (Agenda for Action) summitu ve Visby byly podpora Estonska, Lotyšska, Litvy a Polska v jejich přípravě na členství v Evropské unii a podpora pro brzkou ratifikaci Dohody o partnerství a spolupráci mezi Ruskou federací a Evropskou unií (CBSS 1996, s. 1–2). Explicitní vazba mezi regionální spoluprací v Pobaltí a procesem evropské integrace byla vyjádřena v komuniké řížského summitu, který zdůraznil, že pokračující proces rozšiřování EU, zahrnující pobaltské státy a Polsko, dále přispěje ke konsolidaci bezpečnosti a stability v pobaltském regionu a vytvoří předpoklady pro ještě užší spolupráci v rámci Rady pobaltských států (CBSS 1997, s. 3).

Rozšiřování Evropské unie vneslo do agendy německé vlády a jejích spojenců komplikovaný bezpečnostní problém, který vytváří řadu dilemat pro pobaltský region. Tento problém se týká vztahu mezi procesem evropské integrace a transatlantickými bezpečnostními strukturami – jiným slovy mezi EU a NATO. Klíčovou otázkou je, zda členství v EU zahrnuje nějakou implicitní bezpečnostní záruku. Členství v EU otevírá cestu k plnému členství v ZEU, a v článku modifikované Bruselské smlouvy počítá s pevnější zárukou než v článku Washingtonské smlouvy o vytvoření NATO. ZEU však ještě není schopna poskytnout tvrdé bezpečnostní záruky, jaké nabízí NATO. Tato otázka byla nejprve nastolena při rozšíření EU v roce 1995, zahrnujícím tři bývalé členské neutrální země EFTA: Rakousko, Švédsko a Finsko (Ries, T., 1994). Toto rozšíření přineslo Evropské unii 1300 kilometrů dlouhou hranici s Ruskem, a zaměřilo uvažování euroatlantického bezpečnostního společenství na problém vztahu mezi měkkou bezpečností EU a tvrdými bezpečnostními zárukami NATO. V případě tří bývalých neutrálních zemí se tento problém obešel tím, že žádná z nich se nehodlala vzdát své vnějšíkové neangažovanosti, a stát se plnoprávným členem ZEU. Ale jestliže, jak se očekává, se stane Estonsko v první vlně členem EU, nikoli však NATO, vyvstane tento problém v plné síle a jednoznačnosti (Staden, B., von, 1996).

C.VI.8. POBALTÍ A BUDOUCNOST NATO

Problém rozšiřování NATO a s ním související otázka baltické bezpečnosti má pro německou vládu urgentní význam. Německo, zejména jeho ministr obrany Volker Rühle, se profilovalo jako silný a výmluvný zastávce otevření NATO na východ. Německé úvahy se v první řadě zaměřovaly na jeho nejbližší sousedy ve východní části střední Evropy – Polsko, Maďarsko a Českou republiku – ale Bonn také horlivě vystupoval jako advokát a tribun tří pobaltských republik v jejich usilování o připojení k NATO i k EU (Kinkel, K., 1996). Na Madridském summitu NATO, Německo spolu se severskými státy Dánskem a Norskem, naléhalo na to, aby tři pobaltské republiky byly zahrnuty do závěrečného komuniké jako země druhé vlny spolu s Rumunskem a Slovinskem. Ačkoliv kancléř Kohl a jeho koaliční partneři v Bonnu si byli velice dobře vědomi, že ruská vláda by považovala nabídku členství v NATO pobaltským republikám za přímé ohrožení životních národních zájmů Ruska. Zatímco Moskva nehodlá riskovat svoji spolupráci se Západem kvůli rozšíření NATO o Polsko, Maďarsko a Českou republiku, jsou dobré důvody se domnívat, že členství pobaltské trojky v NATO by mělo za následek těžké narušení vztahů Ruska se Západem a otrávení ovzduší ve značné části východní Evropy.

Nesnáz a dilemata německé zahraniční a bezpečnostní politiky se tedy nejzřetelněji projevují v Pobaltí. Bonnská vláda ve svém snažení přetvořit novou Evropu a vytvořit evropský mírový řád (*europäische Friedensordnung*) sleduje čtyři širší politické cíle ve vztahu k NATO. Jsou to

- reforma a přizpůsobení struktur NATO,
- otevírání se novým členům,
- rozvíjení strategického partnerství s Ruskem a
- zabránění vzniku nových dělicích čar v Evropě mezi zeměmi pojatými do první vlny rozšiřování NATO a EU a těmi, které z ní byly vyřazeny.

Některé z těchto politických cílů mohou nakonec působit kontradiktorně. Zejména politika rozšiřování NATO při zachování kooperativního bezpečnostního vztahu s Ruskem může působit dojmem neslučitelnosti, když dojde na tři pobaltské republiky. Ve snaze pokusit se o jemné setření kontradikce těchto politických cílů prosazovala bonnská vláda řadu různých strategií.

Za první, ve snaze zmírnit dopad šoku z dvojího odmítnutí třech pobaltských republik Bonn aktivně naléhal, aby Estonsku bylo nabídnuto členství v EU v první vlně. (Lucas, H.-D., 1997, s. 134). Jak tvrdili někteří komentátoři,⁶⁾ důvody k tomu nevycházejí ani tak z objektivních kritérií pro přijímání nových členů stanovených Evropskou radou v Kodani, ale spíš z přání vyslat politický signál pro pobaltskou trojku. Přitom se doufá, že nabídka zahájení akcesních jednání s Estonskem v prvním kole naznačí třem pobaltským státům, že nebudou ponechány v šedé zóně ve stínu Moskvy, ale že budou zahrnuty do procesu evropské integrace. V budoucnu to může být Litva, které bude nabídnuto členství v NATO, ale ne v EU, aby byl zase vyslán politický signál pobaltské trojce a Moskvě. Avšak, jak bylo již výše naznačeno, tento přístup znamená riziko, že vyvstane palčivý problém vztahu mezi transatlantickými bezpečnostními strukturami a evropským integračním procesem.

Za druhé, aby bylo zabráněno vzniku nových dělicích čar mezi těmi, kterým bylo a kterým nebylo nabídnuto členství v NATO v blízké budoucnosti (problém vyzvaných a nevyzvaných), bonnská vláda prosazovala balík opatření pro posílení funkční vojenské kooperace na regionální bázi. To zahrnuje prohlubování programu Partnerství pro mír (PPM/PfP – Partnership for Peace), rozvíjení Kombinovaných sil pro společné úkoly (CJTF – Combined Joint Task Forces) a posilování OBSE.

Prohlubování PfP a akceschopnosti CJTF úzce souvisí s německým vnímáním představ o měnící se roli NATO v pobaltském regionu. Německé bezpečnostní představy o NATO a Pobaltí se rozví-

jely v úzké kooperaci s USA, a zračí se v nich těsné partnerství mezi německými a americkými činiteli v otázce rozšiřování NATO. Klaus Scharioth ze sekce NATO německého ministerstva zahraničních věcí navrhl pět opatření pro posílení PfP a rozvinutí nové role pro NATO v Pobaltí (Scharioth, K., 1997, s. 34):

- posílit plánovací a vyhodnocovací proces PfP, zejména ve sféře krizového managementu;
- vycházet z úspěchu mnohonárodní spolupráce v IFOR/SFOR při rozšiřování aktivit PfP na krizový management a udržování míru;
- integrovat partnery PfP do CJTF na regionální bázi pro usnadnění funkční vojenské kooperace pro mise pod vedením NATO jako IFOR/SFOR;
- posilovat přítomnost a důležitost PfP v partnerských zemích prostřednictvím místních nebo regionálních informačních a styčných středisek a využíváním poradců NATO;
- uplatňovat více regionálně zaměřený přístup k aktivitám PfP.

Těchto pět bodů zřetelně naznačuje směr bezpečnostních představ Německa ve spojitosti s NATO a Pobaltím. NATO je v současné době v procesu restrukturalizace. Jeho 65 velitelství má být zredukováno na 22–23 (Hunter, B., 1997, s. 56). Z hlediska Pobaltí je ještě významnější, že tato restrukturalizace se bude uskutečňovat na regionální bázi, reflektující sílící tendenci k regionální diferenciaci v evropské bezpečnosti po studené válce. NATO bude mít v budoucnu několik regionálních ohnisek, zahrnujících různé koalice členů a partnerů s regionálně specifickými bezpečnostními zájmy. Tato regionální ohniska budou zahrnovat střední Evropu, jihovýchodní Evropu, Středomoří a konečně – leč jistě nikoli poslední v řadě – Pobaltí. Koncept CJTF, až bude definitivně doveden k operační způsobilosti, umožní partnerským zemím PfP v jednotlivých regionech participovat na funkční vojenské spolupráci s NATO. A co je nejdůležitější, bude to znamenat participaci na rozhodování a plánování operací nespádajících pod V. článek. Jednou z cest k realizaci takového opatření bude vytvoření regionální varianty partnerského koordinačního článku (Partnership Coordination Cell), jaký již existuje při SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe – Vrchní velitelství spojeneckých sil v Evropě). Partnerské země zároveň budou moci být více zapojovány do aktivit NATO – zejména ve stále významnější oblasti krizového managementu a operací pro udržení míru (typu IFOR/SFOR) – na základě rozšířeného, a víc regionálně zaměřeného programu PFP.⁷⁾ Účelem této restrukturalizace je nikoli zrušit právní rozdíl mezi členy a nečleny Aliance, ale těsněji přiblížit partnery k vojenské struktuře NATO a snížit funkční diference na nejmenší možnou míru (Scharioth, K., 1997, s. 34).

Restrukturalizace NATO těsně souvisí s jeho otevřením pro nové členy z bývalého Východu. Německé vládě také dává možnost sledovat některé ze svých dalších cílů v multilaterálním rámci. Například, od konce studené války Bonn přikládal značnou důležitost rozvíjení úzkých a kooperativních vztahů s Polskem, využívaje jako svého modelu zkušeností z francouzsko-německého poválečného usmíření. Restrukturalizace NATO skýtá možnost rychlého integrování Polska do integrovaného vojenského velení NATO. Jinou z takových možností bylo rozvinutí trilaterální vojenské a obranné kooperace s Dánskem. Jak ukazuje příklad Výmarského trojúhelníku (Paříž–Bonn–Varšava), Bonn si chce zajistit, aby jeho úzký vztah s Polskem nebyl vnímán jako exkluzivistický, a proto se snaží zapojit do těchto kooperativních záměrů třetí země. Trilaterální německá, polská a dánská kooperace začala v roce 1994 společnými námořními i pozemními cvičeními. Rozvíjení trilaterální vojenské kooperace⁸⁾ bylo doprovázeno pravidelnými setkáními ministrů obrany, a bylo formálně uznáno jako ministerská tripartita v Dánsku v srpnu 1995 podepsáním Memoranda o porozumění. Jak objasnil velvyslanec Per Carlsen, dánský zástupce stálého státního podtajemníka pro obranu, hlavním účelem této trilaterální kooperace bylo usnadnit vstup Polska do NATO. O něco později, na trilaterálním setkání ministrů

obranu na počátku května 1997, bylo přijato rozhodnutí pozvat ministry obrany pobaltské trojky k participaci na budoucí kooperaci, aby byl usnadněn jejich eventuálního vstupu do NATO (Carlsen, P., 1997, s. 5).

Restrukturalizace NATO může též přispět ke zmírnění další z tenzí v jádru německé bezpečnostní politiky, a to tenze mezi rozšiřováním NATO a zabraňováním vzniku nových dělicích čar v Evropě (viz výše v závěru kapitoly „Německé bezpečnostní zájmy v pobaltském regionu“). Německo doufá, že důležitou roli bude hrát Švédsko při organizování regionálních cvičení PFP pro úkoly nezahrnuté v článku V., jako jsou humanitární mise a operace pro udržení míru. Švédsko, i když setrvává na své politické *Allianzfreiheit* (neangažovanosti v blocích), je aktivně zapojeno do aktivit NATO prostřednictvím PFP a IFOR/SFOR. Je naděje, že přiřčením hlavní role v regionálních aktivitách PFP neangažovanému Švédsku se Rusko bude cítit méně ohroženo, a bude spíše ochotno participovat na cvičeních PFP podél pobaltských republik a Polska.⁹⁾

Vyvíjející se politika Německa ve vztahu k NATO a Pobaltí objasňuje důležitý aspekt současné německé zahraniční a bezpečnostní politiky. I když sjednocené Německo je nepochybně silným a vlivným aktérem v nové Evropě, existuje zde akutní vědomí jeho omezené síly formovat své vnější prostředí. Hans Maull například nedávno oplakával *Machtverlust* (ztrátu moci) SRN a její ochabující *Gestaltungspotenzial* (potenciál formovat své okolí) (Maull, H., 1997, s. 1250). Mnozí němečtí političtí činitelé si uvědomují nadměrnou zátěž požadavků na ně kladených sjednocením, potřebou domácích reforem, podporou nových demokracií ve střední a východní Evropě i roli výplatního pokladníka pro EU a další mezinárodní organizace. Z toho plyne zájem Bonnu působit, kde je to možné, prostřednictvím multilaterálních institucí, a úzce spolupracovat s regionálními spojeními. Pobaltský region znamená pevnou součinnost se spojenci v NATO, jako je Dánsko a USA, se členy EU, jako je Švédsko, Finsko a Dánsko, a s partnerskými státy, jako je Polsko, Rusko a tři pobaltské republiky.

C.VI.9. OBSE A POBALTÍ

Německo bylo dávno pevným stoupencem procesu KBSE, a OBSE, jako integrální součástí institucionální architektury evropské bezpečnosti. Není tudíž překvapující, že Bonn je silným zastáncem podstatné role OBSE v pobaltském regionu.

Z pohledu SRN je velkým zdrojem síly OBSE její inkluzivní charakter i její komplexní agenda (Schariot, K., 1997, s. 35). OBSE je jediná vskutku celoevropské organizace, jejíž členské země se rozkládají od Vancouveru až po Vladivostok. Má také komplexní agendu, zahrnující lidská práva, bezpečnostní problematiku, ekonomickou kooperaci i vědecko-technickou spolupráci. To tedy koresponduje s bezpečnostními zájmy Německa po studené válce a reflektuje tyto zájmy, které se již nesoustřeďují hlavně na vojenské hrozby, ale na rozšířenou bezpečnostní agendu, zahrnující politické, ekonomické, sociální i ekologické oblasti.

OBSE má tedy důležitou politicko-symbolickou funkci jako celoevropská organizace. Ještě důležitější je, že poskytuje fórum pro celoevropskou diplomacii a inkluzivní (všezahrnující) politický dialog. I když její rozhodnutí jsou pouze politicky a nikoli právně závazná, existence takového fóra pro pravidelné konzultace, diskuse a debaty může usnadňovat fungování mezinárodní diplomacie a snižovat nebezpečí různých konfliktních nedorozumění. To je obzvláště užitečné pro zakotvení Ruska a jiných sovětských nástupnických států v rámci institucionalizovaného multilaterálního dialogu a spolupráce.

Za druhé, OBSE je neocenitelným nástrojem pro preventivní diplomacii, předcházení konfliktům a postkonfliktní rehabilitaci v Evropě. Od roku 1993 byla OBSE zvýšenou měrou vybavována pro

zvládání těchto úkolů. Její role v tomto směru byla obzvláště významná – a do značné míry úspěšná – v pobaltském regionu. To lze doložit řadou případů:

- KBSE hrála pozitivní roli při zajišťování hladkého průběhu stahování ruských vojsk z pobaltských republik; tento proces byl ukončen v roce 1994;
- v Tallinnu (v březnu 1993) a v Rize (v listopadu 1993) byly zřízeny dlouhodobé mise OBSE. Jejich účelem bylo vytvořit veřejnou monitorovací síť pro sledování postojů k ruským menšinám a napomáhat k řešení mezikomunitních tenzí;
- úsilí těchto misí napomáhala rozvázná diplomacie Maxe van der Stoele, vysokého komisaře OBSE pro národnostní menšiny. Jeho návštěvy začaly počátkem roku 1993, a velice usnadnily rozvíjení humánnějšího a spravedlivějšího přístupu estonských a lotyšských orgánů k jejich početným ruským menšinám;
- OBSE zajistila inspekční režim na ruské radarové stanici v lotyšské Skrundě, který pomohl urovnat potenciálně tíživý problém v rusko-lotyšských vztazích. Inspekční režim byl vytvořen v roce 1995 a má být podle plánu ukončen v roce 1998;
- OBSE taktéž poskytla podporu švédským a finským pokusům o zprostředkování a urovnání sporných teritoriálních otázek mezi Estonskem a Ruskem.

V souhrnu lze říci, konstatoval Dr. Maeder-Metcalf z německého Ministerstva zahraničních věcí, že monitorováním situace, poskytováním podpory, a někdy i kritikou sehrály v pobaltských státech mise OBSE a také Vysoký komisař OBSE **podstatnou roli v prosazování pokroku ve vysoce citlivých politických oblastech** (Maeder-Metcalf, B., 1997, s. 5). Z těchto důvodů německá vláda podporuje pokračující střednědobou přítomnost OBSE v Estonsku a Lotyšsku, i když to vlády Estonska a Lotyšska nevítají, neboť by se rády zbavily nežádoucího renomé evropského kritického místa.

Posledním aspektem aktivity OBSE v Pobaltí je regionální vojenská bezpečnost. OBSE má potenciál pro prohlubování regionální bezpečnosti cestou kooperace v oblasti kontroly zbrojení a opatření pro vytváření důvěry a bezpečnosti (CSBM – Confidence and Security Building Measures). Avšak v této oblasti bylo dosaženo malého pokroku vzhledem ke stále delikátní **geopolitické situaci** pobaltské oblasti v sousedství Ruska, spolu s novějšími vývojovými trendy, jako je rozšiřování NATO a revidování smlouvy CFE (o konvenčním odzbrojení v Evropě) (Maeder-Metcalf, B., 1997, s. 6). A tak například návrhy Polska na nějaká specifická regionální CSBM, zahrnující námořní síly, většina jeho sousedů přijímala se skepticismem. V roce 1994 Polsko navrhlo na vídeňských jednáních o CSBM kaliningradský model, což byl nový prvek protože zahrnoval námořní síly (s argumentací, že pobaltský region je unikátní tím, že **moře** je podstatnou oblastí vojenské aktivity). Polsko také navrhovalo, ve smyslu opatření pro zvýšení důvěry a bezpečnosti (CSEM – Confidence and Security Enhancing Measures) pro Pobaltí řadu civilních opatření, jako je zvýšená radiologická bezpečnost, ochrana životního prostředí, přeshraniční spolupráce v boji proti narkotikům a kriminální činnosti, jakož i dopravní bezpečnost. Tato CSEM, argumentovala Varšava, by mohla být sledována prostřednictvím CBSS, zatímco vojenská CSBM by mohla být realizována prostřednictvím OBSE (Nowak, J., 1997, s. 55). Polská mise u OBSE také uspořádala řadu neformálních setkání, věnovaných pobaltské spolupráci a možným CSEM. Tato setkání zahrnovala všechny pobaltské pobřežní státy, a také i Norsko, Francii, USA a Velkou Británii. Později se připojilo Bělorusko a Nizozemsko (Nowak, J., 1997, s. 57). Některé skandinávské státy však projeví rezervovanost vůči tomuto spíše regionálně zaměřenému přístupu, neboť si nepřejí, aby pobaltská bezpečnost byla oslabována panevropskými bezpečnostními zájmy. V podstatě nemají chuť být zanechány v regionu s jednou jedinou velmocí – Ruskem.

C.VI.10. ZÁVĚRY

Se začleněním bývalé NDR do SRN se Německo opět stalo významnou pobaltskou mocností. Konec studené války tedy změnil mezinárodněpolitické poměry v pobaltském regionu, dal vzniknout novým modelům vzájemné součinnosti a výměny, a generoval zcela odlišnou dynamiku spolupráce i konfliktů. V této změněné situaci mnozí z pobaltských sousedů Německa očekávali, že Německo více přispěje k regionální bezpečnosti a pořádku. Zároveň však přetrvávaly obavy z německé hegemonie a dominujícího postavení v některých oblastech (viz například Joenniemi, P., 1993, s. 137). Německá *Ostseepolitik* se tudíž potýká s mnohými podobnými dilematy a kontradiktorními tlaky jako jiné dimenze německé zahraniční a bezpečnostní politiky.

Bezpečnostní politika Německa v Pobaltí dále dokládá tři klíčové aspekty úlohy sjednoceného Německa v současné Evropě.

Za prvé vyjevuje jak limity, tak i rozsah německé moci. SRN je dost silná na to, aby byla důležitým faktorem v plánech i představách svých sousedů. Na druhé straně není dost silná na to, aby byla s to ovládat nebo formovat své vnější okolí. Bonnská *Ostseepolitik* je tudíž hlavně zprostředkovávána přes multilaterální organizace a mezinárodní režimy, a tedy zahrnuje úzkou spolupráci s regionálními spojenci a partnery. Pokud jde o vztahy Německa s jeho severskými sousedy, to znamená, že Bonn s nimi spojuje multilaterální struktury jako EU, NATO a CBSS. SRN má úzké ekonomické vazby se severskými zeměmi a i významné kulturní vazby, ale také s nimi sílí měrou sdílí společné bezpečnostní zájmy, představující stabilizaci pobaltského regionu a bývalého komunistického východu (Hubel, H., 1994, s. 95).

Za druhé, baltická politika Bonnu je dalším dokladem německé tendence přistupovat k zahraniční politice po způsobu *sowohl-als-auch*. Jak si povšimli jiní komentátoři (Garton Ash, T., 1994), bonnská vláda měla během let tendenci sledovat několik politik, jež byly často kontradiktorní. To lze vypořádat i v kontextu pobaltského regionu, kde Bonn vystupuje jako zastánce rozšíření NATO o pobaltské státy, přičemž zároveň usiluje o rozvíjení strategického partnerství s Ruskem a o zabránění vzniku nových dělících čar v Evropě. Podobně se Bonn angažuje pro prohloubení integrace EU (hlavně pro projekt Evropské měnové unie), zatímco zároveň naléhá na východní rozšíření EU i redukci svého příspěvku do jejího rozpočtu.

Konečně pak role Německa v Pobaltí ukazuje, jak hluboce se zakořenila jeho poválečná identita jako civilní mocnosti (*Zivilmacht*). Po traumatu totální porážky ve válce a pocitu osvětivské viny se SRN snažila definovat pro sebe novou identitu jako mírumilovná a demokratická republika, oddaná odpovědné a nemilitaristické zahraniční politice. Po ukončení studené války a sjednocení se SRN vynořila jako druhá největší námořní mocnost v Pobaltí, disponující ohromným potenciálem pro mocenskou politiku. Bonn se však vědomě vyvaroval tohoto přístupu, a místo toho se rozhodl zůstat jako civilní mocnost, věrným mnohostranné spolupráci se svými regionálními spojenci a partnery. To je zjevné z německého rozšířeného konceptu bezpečnosti, s jeho důrazem na význam politických, vojenských, ekonomických i ekologických faktorů pro regionální bezpečnost. Vynoří-li se nová Hanza, bude tedy charakterizována prohlubováním ekonomické i sociální vzájemné součinnosti a setrváváním na institucionalizovaných formách multilaterální spolupráce, nikoli uplatňováním německé vojenské síly a politické hegemonie, jako tomu bylo v minulosti.

* * *

C.VI.11. PRACOVNÍ RESUMÉ

1. Německé sjednocení restaurovalo tradiční roli Německa jako důležité síly v pobaltském regionu. Konec studené války a rozpad SSSR zároveň vytvořil nové možnosti spolupráce a bezpečnosti v pobaltském regionu. Pobaltský region je pro Německo obzvláště důležitý, neboť je to dnes jediný prostor, kde je Rusko v přímém zeměpisném kontaktu se Západem.
2. Německá vláda zpočátku sledovala rezervovanou politiku ve vztahu k tomuto regionu vzhledem k tomu, že především musela věnovat pozornost vnitřnímu sjednocování, evropskému integračnímu procesu a vztahům se svými sousedy ve východní části střední Evropy. Ale i když Německo nespěchalo s rozvíjením aktivní politiky vůči pobaltskému regionu, mělo obrovský pasivní vliv na vývojové trendy v této oblasti vzhledem ke své politické, ekonomické i vojenské váze.
3. Významným aspektem německé přítomnosti v Pobaltí byla aktivní role spolkových zemí (*Bundesländer*), zejména Šlesvicka-Holštýnska, které zastávalo koncept nové hanzy. Spolkové země hrály důležitou roli v rozvíjení spolupráce na subregionální úrovni mezi místními správními orgány i nevládními subjekty v prostoru Baltského moře.
4. Při zachování multilaterálních charakteristik německé zahraniční a bezpečnostní politiky byla oficiální německá vládní politika ve vztahu k regionální do značné míry zprostředkovávána multilaterálními strukturami. Zaměření bonnské vlády na multilaterální spolupráci je zřetelně patrné v ústřední roli, kterou sehrála při vytváření a rozvíjení Rady pobaltských států (CBSS – *Council of Baltic Sea States*)
5. Rozšíření EU v roce 1995 přineslo Unii mnohem výraznější přítomnost v pobaltském regionu a posunulo těžiště EU k severu. Vzhledem k významu, jaký SRN přikládá evropskému integračnímu procesu, to povzbudilo Německo k rozvíjení aktivnější a koherentnější politiky vůči tomuto regionu. Tento trend bude zesilovat se směřováním EU k zahrnutí Polska a Estonska do první vlny nových členů. Německo bylo aktivním zastáncem rozšíření EU a podnítilo odstartování „Baltické iniciativy 21“. Se zesilováním přítomnosti EU v prostoru Baltského moře, lze též očekávat růst angažovanosti Německa v tomto regionu.
6. Diferencovaný proces rozšiřování EU a NATO vytváří některé komplikované otázky pro německou vládu a její spojence. Souvztažnost mezi implicitními bezpečnostními závazky EU a tvrdými bezpečnostními zárukami NATO vyvstane ještě výrazněji, jestliže – jak se očekává – bude Estonsku nabídnuto členství v EU dříve než v NATO.
7. Německá angažovanost v pobaltské regionální bezpečnosti se v posledních letech zvýšila jako důsledek vzrůstající role NATO v tomto regionu. Význam NATO zde vzrostl nejenom vzhledem k plánovanému vstupu Polska do Aliance v roce 1999, ale také vzhledem k tomu, že rozvíjení regionálních CJTF (*Combined Joint Task Forces* – Kombinované síly pro společné úkoly) a prohloubený program PfP (*Partnership for Peace* – Partnerství pro mír) zajistí mechanismus pro zapojování nečlenů NATO do aktivit Aliance.
8. Německá vláda se silně exponovala pro zvýšení role OBSE v pobaltském regionu. To je považováno za užitečný prostředek, umožňující zde přistoupit k řešení některých klíčových problémů regionální i evropské bezpečnosti: práv i odpovědností národních menšin; kontroly výzbroje i CSBM (*Confidence and Security Building Measures* – Opatření pro vytváření důvěry a bezpečnosti); a rozvíjení kooperativních vztahů s Ruskou federací.
9. Navzdory narůstající přítomnosti SRN v pobaltském regionu neexistují náznaky, že by Německo přejímalo nějakou hegemonickou roli v tomto regionu. Naopak většina pobaltských sousedů Německa by uvítala aktivnější a angažovanější *Ostseepolitik* bonnské vlády. Německá politika je nadále charakterizována důsledným zaměřením na multilaterální spolupráci a zahraničněpolitickou roli, vycházející z její identity jakož občanské moci (*Zivilmacht*).

Bibliografie

- Auffermann, B. Visuri, P., eds.: (1995) *Nordeuropa und die deutsche Herausforderung*, Baden-Baden, Nomos, Verlagsgesellschaft.
- Birnbaum, K.: (1995) *Ausblick: Deutschland und Nordeuropa*, in: Auffermann a Visuri (1995), s. 187–192.
- Bugs, D.: (1994) *Seeking Solutions to Baltic-Border Issues*, *RFE/RL Research Report*, 3: 13 (1. duben 1994), s. 25–32.
- Buzan, B.: (1991) *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, druhé vydání, London, Harvester Wheatsheaf.
- Carlsen, P.: (1997) *Confidence and Security Building Measures*, in: CSRC (1997).
- CBSS (1997): *Sixth Ministerial Session Communiqué*, Riga, 2.–3. července 1997.
- CBSS (1996): *Presidency Declaration of the Baltic Sea States Summit*, Visby, 3.–4. května 1996.
- CSRC (1997): *Baltic Security: The Long view from the Region*, Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy (RMA) Sandhurst, konferenční příspěvky G58.
- Fitzmaurice, J.: (1992) *The Baltic: A Regional Future*, London, Macmillan.
- Garton Ash, T.: (1994) *Germany's Choice*, *Foreign Affairs*, 73: 4 (červenec–srpen), s. 65–81.
- Ham P. van, ed.: (1995) *The Baltic States: Security and Defence after Independence*, Chaillot Papers 19, WEU Institute for Security Studies.
- Henningsen, B.: (1996) *Deutschland, Schweden und die Ostsee-Region*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Hjertsonsson, U.: (1997) *Sweden and Security in the Baltic Sea Region*, in: Huldta a Johannessen (1997), s. 59–62.
- Hubel, H.: (1994) *Nordic and Baltic Security After the East-West Conflict: A German View*, in: Snider a Brundtland, s. 81–98.
- Huldta B. (1997) *The Baltic Sea Region and the New European Security Structure*, in: Huldta a Johannessen (1997), s. 3–8.
- Huldta, B., Johannessen U., eds.: (1997) *1st Annual Stockholm Conference on Baltic Sea Security and Cooperation*, Stockholm, Utrikespolitiska Institutet.
- Hunter, R.: (1997) *US Views on European Security Challenges: NATO Enlargement, Russia and the Baltics*, in: Huldta a Johannessen (1997), s. 53–58.
- Hyde-Price, A.: (1996) *The International Politics of East Central Europe*, Manchester, Manchester University Press.
- Jeffery, C., ed.: (1997) *The Regional Dimension of the European Union. Towards a Third Level in Europe?*, Cass Series in Regional and Federal Studies, sv. 2, London, Frank Cass.
- Joenniemi, P., ed.: *Cooperation in the Baltic Sea Region*, London, Taylor and Francis.
- Kinkel, K.: (1996) *Estonia, Lettland und Litauen – Partner Deutschlands auf dem Weg nach Europa*. Beitrag aus Anlaß des 5. Jahrestags der Wiederaufnahme der Beziehungen, *Leipziger Volkszeitung*, 27. srpna 1996.
- Kirby, D.: (1995) *The Baltic World 1772–1993. Europe's Northern Periphery in an Age of Change*, London, Longman.
- Kirby, D.: (1990) *Northern Europe in the Early Modern Period. The Baltic World 1492–1772*, London, Longman.
- Krohn, A.: (1996a) *Germany v Krohn (1996b)*, s. 96–115.
- Krohn, A., ed.: (1996b) *The Baltic Sea Region*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Lange, P.: (1995) *Eine verkannte Herausforderung – Deutschland und die Neuordnung der Sicherheit im Ostseeraum*, v Auffermann a Visuri (1995), s. 157–168.
- Lieven, A.: (1996) *Baltic Iceberg Ahead. NATO beware*, *The World Today*, červenec 1996, s. 175–179.
- Lucas, H.-D.: (1995) *Prospects for Cooperation in the Baltic Sea Region*, *Aussenpolitik*, 46: 1, s. 24–31.
- Lucas, H.-D.: (1997) *The Baltic States in Europe. Problems and Prospects*, *Aussenpolitik*, 48, s. 2, 127–136.
- Maeder-Metcalf, B.: (1997) *The Organization for Security and Cooperation in Europe*, in: CSRC (1997).
- Maull, H.: (1997) *Quo Vadis, Germania? Aussenpolitik in einer Welt des Wandels*, *Blätter für Deutsche und Internationale Politik*, 10 (říjen 1997), s. 1244–1256.
- Nowak, J.: (1997) *Regional Arms Control in Europe (Theory and Practice)*, in: *The Polish Quarterly of International Affairs*, 6, 1 (zima 1997), s. 41–60.
- Ries, T.: *NORTH HO! The New Nordic Security Environment and the EU's Northern Expansion*, St. Augustin, Konrad Adenauer Stiftung (Nadace Konráda Adenauera).
- Schariot, K.: (1997) *The PFP and the OSCE – Key Elements of European Security*, v Huldta a Johannessen (1997), s. 33–36.
- Schlögel, K.: (1995) *Go East oder Die Zweite Entdeckung des Ostens*, Berlin, Siedler.
- Siebert, T.: (1997) *The New Atlantic Community and the Baltic Sea Region*, in: Huldta a Johannessen (1997), s. 95–102.
- Snider, D., Brundtland, A., eds.: (1994) *Nordic-Baltic Security. An International Perspective*, CSIS and NUIPI Report.
- Staden, B., von: (1996) *Zwischen Russland und dem Westen. Das Baltikum in gefuehrteter Zwischenlage*, *Internationale Politik*, 7/1996, s. 47–51.

- St Ivant, C.-E.: (1995) The New Germany and the Old Norden: Good Neighbours and a Creative Partnership?, v Auffermann a Visuri (1995), s. 169–186.
- Ulrich, C.: (1994) The Growth of Crime in Russia and the Baltic Region, *RFE/RL Research Report*, 3: 23 (10. června 1994).
- Zimmer, M.: (1997) Return of the Mittellage? The Discourse of the Centre in German Foreign Policy, *German Politics*, 6: 1 (duben 1997), s. 23–38.

Poznámky

- ¹⁾ Zpráva o zkáze trajektu Estonia nás pojednou nutí si uvědomit, že víkendová vyjížďka ze Stockholmu přes Baltské moře do Tallinnu se zatím stala pro tisíce lidí rutinní záležitostí – mare balticum tedy opět jako dopravní a komunikační prostor (Schlögel 1995, s. 20). Jak Karl Schlögel také podotýká, s dopravou přišel obchod a s obchodem kultura.
- ²⁾ Podrobněji viz Mare Balticum, č. 3, srpen 1997, s. 31.
- ³⁾ V říjnu 1997 Gerd Walter předal předsednictví Knudu Andersenovi, guvernérovi Bornholmu, a sekretariát byl přemístěn z Kielu do Kodaně.
- ⁴⁾ První zasedání WGEC se uskutečnilo v Kielu, a schválilo náročný pracovní program zaměřený na tři klíčové otázky: spolupráce na poli infrastruktury; revize procedur při překračování hranic a celních prohlášeních; a rozvíjení finančního sektoru v různých pobaltských pobřežních zemích se zvláštním zřetelem na malé a střední podniky.
- ⁵⁾ Baltinfo vydává jménem CBSS Podpůrná skupina pobaltských států.
- ⁶⁾ Viz například Jasper von Altenbockum, Die Baltische Wunde, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27. října 1997.
- ⁷⁾ Některá z klíčových rozhodnutí o prohloubení programu PpP byla učiněna na zasedání ministrů zahraničních věcí NATO v Sintře 29. května 1997.
- ⁸⁾ Tato trilaterální vojenská kooperace vedla k rozhodnutí vytvořit po vstupu Polska do NATO v roce 1999 společný vojenský sbor. Ten budou tvořit tři divize po zhruba 10 000 mužích, a jeho velitelství bude patrně ve Štětíně. Jedním z jeho prvních cílů bude zdokonalit spolupráci v humanitárních a mírových pomocných operacích, včetně pomoci při zátopách. (NOD and Conversion, říjen 1997, s. 11).
- ⁹⁾ Ulf Hjertsonsson, generální ředitel pro politické záležitosti na švédském Ministerstvu zahraničních věcí, uvítal tuto roli Švédska v záležitostech NATO: Švédsko vítá probíhající jednání mezi NATO a partnerskými státy o prohloubení PpP. Zejména podporujeme ideje poskytnout partnerům větší příležitosti k vytváření přímých vazeb se strukturami NATO a k participaci na plánování a rozhodování při mírových operacích, ke kterým přispívají. Švédsko taktéž hodlá pomáhat při větším zviditelňování PpP v pobaltském regionu. Obzvláště zdůrazňujeme důležitost účasti USA i Ruska na aktivitách PpP v tomto regionu (1997, s. 61).

D

NĚMECKO A INTEGRACE

D. Německo a vstup do NATO jako diferenciační faktor české společnosti

VÁCLAV HOUŽVIČKA

D.I. ÚVOD

Češi nastupují do rozjetého expresu evropské integrace s notným zpožděním a handicapem desítky let trvající izolace od modernizačních procesů, jimiž procházely v poválečném období státy západní Evropy. Nejvýraznějšími změnami prošlo především Německo, kde se s výrazným podílem vítězných mocností spojenecké koalice konstituovaly zcela nové politické systémy Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky. Obě části rozděleného Německa i český stát (v rámci bývalého Československa) prošly v poválečné éře odlišným vývojem, jehož výslednicí je rozdílná úroveň společenského vědomí, z níž do značné míry vyplývají obtíže, s nimiž se potýká proces česko-německého sblížení po roce 1989. Pomineme-li diametrálně odlišné charakteristiky tržního a centrálně dirigistického hospodářského systému, potom zásadně odlišná byla sociální zkušenost občanů SRN ve vztazích k sousedním státům západní spojenecké koalice, zahrnující postupné odstraňování resentimentů a zátěže ve vzájemných vztazích, jejichž důvodem a společnými kořeny byl agresivní pruský militarismus, zejména však éra nacismu. Ke sblížování včerejších protivníků napomáhala situace studené války a pocit ohrožení ze strany rozpínavého sovětského impéria.

Německo se ovšem s touto historickou zátěží ve vztazích ke státům a občanům, kteří patřili k obětem jeho agresivity vyrovnávalo dlouhodobě, cílevědomě a krok za krokem. Znamé jsou projekty velkorysého smíření mezi Francií a Německem, které koncem padesátých let odstartovali velké osobnosti evropské politiky Ch. de Gaulle a K. Adenauer. Tyto příklady jsou ovšem v případě česko-německých vztahů použitelné jen částečně.

Německo integruje i diferencuje českou politickou scénu. Platilo to v nedávné historii a nyní v souvislosti s rozpadem Československa a sjednocením Německa to platí tím více. Tradiční obavy z mocného souseda, byť nyní za zcela odlišných podmínek, stále zůstávají přítomny ve vědomí české společnosti. Obecně převládá v české společnosti postoj, který s určitým zjednodušením lze charakterizovat jako „opatrné přátelství“. Je výsledkem řady souběžně i protikladně působících faktorů, k nimž se podrobněji vrací následující kapitola.

Rozsáhlá a místy emotivně vyhocená debata provázející (především v závěrečné fázi příprav textu) zrod a podpis česko-německé deklarace zřetelně naznačila, jak citlivě vnímá česká společnost Německo jako bezprostředního partnera a souseda. Jestliže bývá český stát označován

v Německu za obtížného a konfliktního partnera (zejména, avšak nikoliv pouze u autorů sudetoněmecké vysídlenecké skupiny), potom nemenší měrou platí totéž v obráceném poměru. Na občanské úrovni lze vysledovat určitou nedůtklivost, s níž Češi pozorují počínání bohatších návštěvníků i obchodních partnerů ze sousedního Německa. Zejména v pohraničních oblastech ČR se tak pravidelně objevují emotivně laděné a skupinově sdílené stížnosti na laciné vykupování nemovitostí prostřednictvím „nastrčených“ osob, obavy z postavení „cizince ve vlastní zemi“ apod.

V rovině mezistátních vztahů, jak je prostřednictvím sdělovacích prostředků (k jejichž objektivnímu informování o skutečném stavu česko-německých vztahů se objevují časté výhrady) vnímá obyvatelstvo, je rovněž patrná určitá senzibilita v případě sporů o definici pojmu hranice ČR a SRN (stávající hranice – státní hranice), interpretaci historických událostí z nedávné minulosti (pojmy odsun – vyhnání, role sudetských Němců v průběhu existence meziválečného Československa a jejich podíl na zániku samostatné republiky atd.).

Jestliže tedy platí teze o úzké spojitosti zahraniční a vnitřní politiky státu, potom česko-německý vztah tvoří zcela modelovou situaci, navíc charakterizovanou zejména z české strany tendencí iracionálně reagovat zvýšenou měrou emotivně laděnými postoji. V této souvislosti se zmiňují o poznatku K. Bouldinga,¹⁾ že představa národa o sobě samém i jiných národech, je formována nejen specifickými historickými událostmi jako byla například Mnichovská dohoda, která sice bezprostředně ovlivnila pouze jednu generaci populace, jejichž osudů se bezprostředně dotkla, ale daleko intenzivněji vstupuje do společenského vědomí kumulovanou historickou zkušeností, jak se traduje v rodinném prostředí, v procesu výuky, ale také v důsledku propagandistických stereotypů minulého režimu. Což ve svém úhrnu systematicky utrzovalo obraz dvou německých států zcela odlišných charakteristik, v nichž pro SRN byla vyhrazena démonizovaná podoba „imperialistického“ nepřitele a zřídla „revanšistického“ ohrožení.²⁾

Otevření hranic a masová možnost českých občanů seznámit se osobně s politickým a ekonomickým prostředím Spolkové republiky Německo napomohly odstranění mnoha předsudků a dezinterpretací. Souběžně ovšem vývoj česko-sudetoněmeckého dialogu po roce 1989 výrazně diferencoval českou společnost a utvrdil značnou část české společnosti i nově konstituovaných politických elit v názoru, že požadavky Sudetoněmeckého krajanského sdružení (právo na vlast a sebeurčení, zrušení dekretů prezidenta Beneše, kvalifikace odsunu jako aktu bezpráví aj.) mohou ve svých důsledcích ohrozit stabilitu a integritu ČR. Oživení historických resentimentů negativně ovlivnilo vztahy české společnosti k Německu, jak uvidíme dále.

Vývoj názorů české společnosti na roli Německa ovšem neformují pouze negativně vymezené zkušenosti nedávné minulosti. Po roce 1989 se vyznačuje výraznou dynamikou, z níž je patrné, že česká společnost je schopna se postupně vymaňovat z historicky zformovaných a skupinově sdílených stereotypních představ o mocném sousedovi. Výsledky průzkumů postojů české společnosti naznačují, že česká společnost vnímá Německo jako nejbližšího (a žádoucího) ekonomického partnera i politického spojence, s nímž bychom měli udržovat nejtěsnější spolupráci. Postoje obyvatel ČR vůči Německu ovlivnila po roce 1989 euforie z náhlého propojení obou částí Evropy po pádu „železných opon“. Zejména Německo a jeho zřetelně úspěšná ekonomika otevřela českému obyvatelstvu svět prosperujícího blahobytu a dala vzniknout poněkud naivní představě, že odvržením totalitního systému se velmi rychle staneme jeho součástí. Současně tento nekritický obdiv a naivní víra v historický zázrak (jemuž ovšem podlehly i politické elity, připomeňme tvrzení, že do deseti let bude Československo nedílnou součástí západních struktur a bude sdílet jejich ekonomické bohatství), vytvořila podmínky pro pozdější hluboké rozčarování a deziluzi, již jsme v české společnosti v současné době svědky. Netýká se to ovšem pouze vztahů k Německu, ale i k dalším zemím a rezervovaný vztah zaujímá česká společnost rovněž k euroatlantickým politickým, ekonomickým

a vojenským strukturám. Markantní je tento vztah v případě hodnocení vstupu ČR do NATO, v menší míře se to týká hodnocení role Evropské unie. Situaci dále komplikuje do určité míry podlomění „národního sebevědomí“, skepse s níž Češi reflektují nejen cizí národy a mezinárodní instituce, ale také sami sebe. Svůj podíl má zřejmě desítky let trvající izolace od světa vyspělé západní civilizace i traumata let 1938 (Mnichovský syndrom), 1948 (selhání demokratických stran a politiků), i rok 1968, kdy sovětská invaze zastavila proces, jenž mohl ve svých důsledcích nastartovat modernizační trendy s následujícím přibližováním k západní Evropě.

Namísto kontinuálního vývoje národní ekonomiky a postupného včleňování do nadnárodních integračních struktur doprovázeného rozvojem pluralitního demokratického systému, včetně postupné adaptace právního prostředí, došlo po roce 1948 k destrukci struktur občanské společnosti doprovázené zánikem celých společenských skupin a vrstev (tzv. selský stav, střední vrstva), které byly nositeli politické kultury a faktory kultivace společensko-politického prostředí tehdejšího Československa. V aktuální souvislosti česko-německých vztahů nutno konstatovat, že podstatnou část českých politických elit zničila v období Protektorátu Čechy a Morava okupační moc třetí říše. Vždyt značná část židovské komunity českých zemí se hlásila k německému jazyku a kultuře, nebo byla bilingvální. Právě ona mohla po r. 1989 sehrát pozitivní roli při hledání modu vivendi mezi českým a německým prostředím.³⁾ Poválečný vývoj v českých zemích (včetně projevů agresivního antiněmectví) mohli židé pozitivně ovlivnit, kdyby se ovšem nestali obětmi nacistické genocidy. Tento drastický zásah do kontinuálně vzniklé sociální struktury českých zemí odstranil významnou sociální skupinu, která se v minulosti zásadním způsobem podílela na tvorbě specifického kulturního prostředí českých zemí, jehož jazykový přesah po staletí zprostředkovala, právě především vůči německy mluvícím zemím. Také zde tkví jedna z příčin, proč spory mezi Čechy a Němci dosud přetrvávají.

Německo ovšem urazilo po roce 1945 obrovský kus cesty. Nejprve pod patronátem okupační správy západních spojeneckých mocností⁴⁾ a posléze v důsledku dynamických procesů probíhajících v prostředí tržní ekonomiky a plurality demokratického parlamentního systému. Všeobecně je například oceňován princip „kooperativního federalismu“, který představuje v politickém systému SRN praktické uplatnění článku ústavy, jenž požaduje „centrální politické řízení při decentralizované správě.“ Německý federalismus je tedy nejen instrumentem ochrany regionální autonomie, ale také současně vytváří další kontrolní mechanismus moci spočívající ve vertikální dělbě jejího výkonu. Tento princip tedy uchovává funkční centrum moci (spolková vláda), současně však distribuje značný podíl pravomocí na nižší články politického systému.

Výsledkem uplatnění tohoto principu jsou účinné pojistné mechanismy demokratičnosti rozhodovacích procesů v SRN. Otázkou je, zda-li česká společnost vnímá v plné míře hloubku této pronikavé změny již prošla německá politika. Výsledky výzkumů názorů a postojů české společnosti na Německo naznačují, že v nejlepší případě pouze částečně. Důvodem je nedostatečná informovanost o mechanismech rozhodovacích procesů v německé politice, ale svůj podíl má také role vyhnanců a jejich organizací, které do značné míry reprezentují Německo v očích české veřejnosti. A právě zde náleží Sudetoněmeckému krajanskému sdružení neblahé zásluhy za to, že došlo k opětovné instrumentalizaci etnicko-kulturního pojetí národa ve smyslu Volksgemeinschaft, které odpovídá „vlastenectví ústavy“ (J. Habermas).

D.II. NĚMECKO A ČESKÁ NÁRODNÍ IDENTITA

Přestože následující kapitola pojednává povytce o aktuálních postojích české veřejnosti k Německu a jeho současné roli v přibližování České republiky k euroatlantickým strukturám, zejména k NATO a EU, nelze se již v úvodu vyhnout alespoň stručné zmínce o novodobé historii vzájemných vztahů,

z níž se odvíjejí určité komponenty těchto postojů. Především proto, že česko-německé vztahy souvisejí z české strany úzce s procesem hledání vlastní identity, vědomí státnosti a role českých zemí ve středoevropském prostoru, což se ovšem zcela zákonitě vždy odehrávalo v interakci s německým prostředím. Existuje dostatek důkazů o tom, že tento vztah měl souběžný a konfliktní charakter již v prostředí mnohonárodnostní habsburské monarchie. Konfliktní situace od druhé poloviny 19. století ovšem pramenily převážně z politické, ekonomické i kulturní rivality Čechů a „jejich“ Němců v českých zemích, jež byly součástí Rakousko-Uherské monarchie. Tehdy se také v základním půdorysu zformoval vztah Čechů a Němců.

Geografické a sociálně politické poměry ve velké části Evropy byly tak složité, že se stejné obyvatelstvo, aniž by přesídlilo, mohlo ocitnout v postavení příslušníků národní většiny nebo národnostní menšiny, podle toho jak velké území se posuzovalo, zda bylo soustátním nebo státem, skupinou zemí nebo regionem, okresem nebo městem. Ani Češi ani Němci v českých zemích se nechťeli spokojit s postavením národně politické menšiny a bránili se proti takové eventualitě všemi prostředky (J. Kořalka).⁵⁾

Češi jako národní společnost s atributy vlastní národní identity se na přelomu 19. a 20. století stali téměř úplnou sociální strukturou, zahrnující všechny základní sociální skupiny a třídy moderní společnosti.⁶⁾ Toto národní společenství mělo vnitřně strukturovanou a diferencovanou politickou reprezentaci. Zvýšené sebevědomí části české společnosti umožňovalo přejít od „obranářského“ nacionalismu k aktivnímu rozvoji vlastního přístupu, k řešení problémů vědy a kultury, což znamenalo přínos i v mezinárodním srovnání. „Všechna zásadní politická řešení (v Habsburské monarchii) narážela také na zostřující se česko-německé národnostní soupeření v českých zemích.“⁷⁾ V této souvislosti je možno připomenout názory Z. Sudy,⁸⁾ že vědomí české společnosti je „přehistorizované“ v tom smyslu, že představa kontinuálně sdílené historické zkušenosti sehrála důležitou roli při uchování soudružnosti a solidarity moderní české společnosti (např. jeden z národních mýtů o tři sta let trvajícím ujařmení Čechů v habsburské monarchii). Najdeme jen málo národů (snad s výjimkou Poláků), u nichž vědomí historických tradic tvořilo tak významný faktor vědomí vlastní identity. Požadovat na Čechách, uvádí Z. Suda, aby jejich dlouhá minulost, stejně slavná jako tragická byla nadále považována za uzavřenou kapitolu v zájmu začátku nového partnerství s pohledem do budoucnosti, musí nutně mnoha Čechům vyznít jako výzva ke ztrátě kolektivní paměti. Potíž ovšem nespočívá pouze v Čechách a jejich historicky ukotvené identitě (na níž se nepochybně podílí i mýty), ale také v „historizující argumentaci“ vyhnaneckých svazů. Je sice pravda, že současné demokratické Německo je zcela odlišným partnerem ve srovnání s érou nacismu či Výmarské republiky, avšak problémem Čechů ve vztahu k Němcům je především skupina vysídlených sudetských Němců představující zlomek německé společnosti, která navíc není jako celek reprezentována Sudetoněmeckým krajanským sdružením.⁹⁾ A právě argumentace SL je do značné míry obrácena do minulosti. Česko-německý vztah se příliš soustřeďuje na sudetskou otázku. V důsledcích dochází k tomu, že: „Soustředění na sudetský problém znamená klást důraz na konflikt, nepochopení. Vztah česko-německý je širší a nejde v něm jenom o sudetský problém.“¹⁰⁾

Neustálé návraty k interpretaci česko-německého vztahu ve světle Mnichovského syndromu, Protektorátu Čechy a Morava i poválečného odsunu výrazně komplikují (a oddalují) redefinici české národní identity v evropském kontextu. Argument historického povědomí v kombinaci s ekonomickou silou Německa posiluje národní stereotypy postojů Čechů k Němcům. Výzkumy potvrzují,¹¹⁾ že rostoucí vědomí vlastní nerovné pozice vede k utvrzování negativních stereotypů a zvýšenému pocitu ohrožení. Hagendoorn uvádí,¹²⁾ že konfliktnost interetnických vztahů ovlivňují faktory etnické „soutěže“, k nimž počítá kombinaci početní síly, sociální pozice (ekonomická, politická a kulturní síla), historické role a mezinárodní vazby. Vztah Čechů k Němcům nepochybně ovlivňuje to, že

jsou Němci vnímáni jako byvší „vládci“, političtí, ekonomičtí či kulturní rivalové, eventuálně představitelé „páté kolony“ (v případě sudetských Němců).

Dalším faktorem jsou v postkomunistických zemích (tedy i v České republice) transformační procesy, které produkují ve společnosti ekonomickou nejistotu, ztrátu pracovních míst, ale také formy soutěže, která má ve vztahu ČR-SRN evidentně nerovný charakter výchozích pozic, který se zvýšenou senzibilitou vnímá obyvatelstvo ČR.

Výzkumy uplatňování názorových stereotypů v interetnických vztazích (jež se uplatňují v postojích Čechů vůči Němcům) naznačují, že stereotypy představují vícerozměrné představy a reflektují specifické charakteristiky cílové skupiny. Srovnávání mezi Čechy a Němci spolu s pocitem relativní deprivace (pramenící u Čechů především z vědomí ekonomické „nedostatečnosti“ symbolizované ve zjednodušené podobě směnným kursem marky a koruny), posilují tendenci k nacionalistickým postojům a negativním stereotypům. V tomto ohledu ovšem větší či menší měrou reflektující sociální realitu.¹³⁾ Interpretace postojů české společnosti vůči Němcům ovšem nemůže být jednoznačná, neboť vyjádřené názory nemusí být pouze tendencí k obrannému nacionalismu, ale mohou též vyjadřovat patriotismus, který lze považovat za pozitivní citovou vazbu vyjadřující povědomí sounáležitosti a identifikace s jazykem, národem a kulturním prostředím – tedy za projevy národní identity.¹⁴⁾

Důkazem nejednoznačnosti a mnohovrstevné složitosti postojů Čechů vůči Němcům je následující pokus nalézt faktory, jimiž jsou formovány.¹⁵⁾

D.III. FAKTORY VZTAHŮ K NĚMECKU NA OBČANSKÉ ÚROVNI

Formování postojů obyvatelstva vůči Německu bylo po roce 1989 ovlivněno řadou geopolitických změn, k nimž došlo po pádu „železné opony“. Za nezávažnější z nich je možné považovat ústup ruského vlivu za střední Evropy (symbolicky stvrzený rozpuštěním Varšavské smlouvy) a sjednocení obou částí Německa v říjnu 1990. Německo zahájilo cestu k návratu do role evropské mocnosti, jejímž akcelerátorem je ekonomická síla a významná role v integračních procesech společenství západoevropských států. Uvedené nové rysy středoevropské situace ovšem reflektuje obyvatelstvo České republiky v kontextu historických zkušeností. Na počátku byly prokazatelné sympatie, jimž se v Československu těšila již samotná předehra sjednocovacího procesu (který vlastně začal v tehdejší Československu v létě 1989, kdy v ulicích Prahy zůstávaly opuštěny desítky trabantů občanů NDR, hledajících azyl v prostorách velvyslanectví SRN), a jehož výrazem byla v roce 1990 také bezvýhradná podpora sjednocení ze strany zahraniční politiky ČSFR. Jak postupně rostla váha německého souseda, začali si však občané i teoretikové v ČR pokládat otázku: „Nepokusí se sjednocené Německo v rámci těchto procesů znovu, tentokrát mírovými prostředky ovládnout středoevropský prostor a prosadit v něm čistě své zájmy?“¹⁶⁾

Přestože sympatie k Německu mají po roce 1989 v postojích obyvatelstva českých zemí setrvalý charakter (v různé intenzitě je opakovaně vyjadřují dvě třetiny dotazovaných), lze zaznamenat několik důvodů, z nichž pramení časté obavy a předsudky.¹⁷⁾ Patří k nim především již zmíněné historické zkušenosti s německým sousedem.

Tvrzení o historické zátěži vzájemných vztahů lze doložit obsahovou analýzou článků s tematikou česko-německých vztahů v Lidových novinách z období 1991 až 1993. O vzájemných vztazích se nejčastěji referuje prizmatem sudetoněmecké otázky a jako dominantní reprezentant, subjekt tohoto problému vystupuje Sudetoněmecké krajanské sdružení a jeho představitelé.¹⁸⁾ Nejfrekventovanější jsou opakovaně problémy vzájemného odškodnění; tato problematika představuje asi jednu třetinu všech publikovaných materiálů. Retrospektivní pohled je základním rysem

Tabulka č. 1

SROVNÁNÍ VÝZKUMŮ NÁZORŮ NA ÚROVEŇ ČESKO-NĚMECKÝCH VZTAHŮ (údaje v %)			
Hodnocení vztahů	1995		1996
	IVVM	GA&C	IVVM
Velmi dobré	3	4	1
spíše (celkem) dobré	65	79	44
spíše špatné	21	13	38
velmi špatné	1	1	4
neví	10	3	13

Prameny : IVVM – kontinuální výzkum; GA&C, květen–červen 1995

Tabulka č. 2

HODNOCENÍ ČESKO-NĚMECKÝCH VZTAHŮ V POHRANIČNÍCH OKRESECH ČR (údaje v %)				
vztahy jsou	1996		1997	
	mezi občany	mezi státy	mezi občany	mezi státy
velmi dobré	4,5	3,5	4	14
celkem dobré	58	48	49	52
ani dobré ani špatné	24,3	30,5	33	20
nejsou dobré	13	13,1	14	14

Pramen: Vlastní výzkum týmu Pohraničí, SÚ AV ČR, (Grantový projekt MZV ČR), 1996,1997

Poznámka : dopočty do 100 % tvoří neplatné odpovědi

Tabulka č. 3

HODNOCENÍ VÝVOJE ČESKO-NĚMECKÝCH VZTAHŮ V LETECH 1994–1996 (údaje v %)			
V uplynulém období se vzájemné vztahy ČR a SRN (v %):	1994 září	1995 únor	1996 únor
rozhodně zlepšily	9	9	2
spíše zlepšily	40	37	12
zůstávají stejné	30	37	45
spíše zhoršily	9	8	26
rozhodně zhoršily	2	1	5
neví	10	8	10

Pramen : Kontinuální výzkum IVVM, 1994–1996

a vytváří určitý mediální stereotyp.¹⁹⁾ Lze souhlasit s názorem, že mediální interpretace česko-německých vztahů je přehistorizována. Což má ovšem svoje důvody, jak již bylo uvedeno.

Vztahy na občanské úrovni ovšem kromě historických zkušeností ovlivňují také další okolnosti, rozdílná velikost obou zemí a jejich postavení v Evropě, odlišný kulturně historický vývoj. Na hodnocení česko-německých vztahů mají vliv sociálně-demografické charakteristiky jednotlivých sociálních skupin obyvatelstva, zejména politická orientace dotazovaných, v poněkud menší míře dosažená úroveň vzdělání a věk. Stoupenci pravice výrazně častěji zastávají vůči Německu vstřícné postoje a hodnotí rozvíjení vztahů k západnímu sousedovi jako pozitivní.²⁰⁾ Poněkud méně intenzivně se projevuje na postojích k Německu věk a vzdělání (pozitivnější hodnocení a méně názorových stereotypů ve věkové skupině do 30 let a vysokoškoláků).²¹⁾

Přestože se postoje vůči Německu nemění nijak dramatickým způsobem, lze v jejich dynamice vysledovat některé tendence, které zřejmě odrážejí průběh česko-německého dialogu, za jehož vrcholy lze označit v období po roce 1989 podpisy dvou zásadních dokumentů: Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z roku 1992 a česko-německou deklaraci z roku 1997.

Oba dokumenty diferencovaly a polarizovaly nejen veřejné mínění v České republice, ale také její politické elity. Dříve než se budeme věnovat názorům elit všimněme si trendů v postojích veřejnosti, které, soudě dle poměrů, jež zachycuje kontinuální výzkum IVVM, vykazují pohyb ke skeptičtějším postojům české společnosti ve vztahu k SRN. Vzhledem k tomu, že první uzlový bod česko-německých vztahů z roku 1992 se odehrál v odlišných podmínkách federálního Československa soustředíme se na druhou „křížovátku“ ve vztazích České republiky se SRN.

Samostatný český stát vznikl k 1. 1. 1993. Česká společnost se cítila zaskočena, značná část souhlasila jen váhavě s rozdělením státu, jehož založení v roce 1918 i obnovení v roce 1945, znamenalo pro významnou část obyvatel českých zemí naplnění státoprávních aspirací, na něž bylo třeba čekat století. Aniž bychom v této chvíli detailněji zkoumali okolnosti lze konstatovat, že rozdělení ČSFR bylo spíše selháním nových politických elit,²²⁾ což ostatně byl názor i zahraničních pozorovatelů (včetně některých politiků FDP a SPD). Pozdější odklon slovenské vládnoucí koalice od evropské orientace ovšem toto příkré hodnocení faktu rozpadu relativizuje.

Protože nová Česká republika v mnohém navazovala na ústavně politickou tradici Československa, přinesla náhlá a snad pro mnohé i nechtěná obnova české státnosti problémy s vlastní národní identitou. Společenské vědomí, beztak již zatížené hloubkou systémových ekonomických a politických změn přicházejících v rámci transformace, bylo nuceno absorbovat českou státnost jakoby vnučenou okolnostmi a vrátit se zpět ke kořenům, jejichž podobu sice česká společnost díky své historické zakotvenosti vnímá, ale jen s obtížemi zřejmě nalézá jejich aktuální podobu a smysl. V souvislosti s česko-německými vztahy považují za relevantní zmínit se o potížích s českou národní identitou nejméně ze dvou důvodů. Za prvé značná část české společnosti spojovala svoji identitu s Československým státem, což byl zřejmě jeden z důvodů, proč české politické elity obtížně nalézaly pochopení pro slovenské argumenty, dokládající potřebu Slováků vydělit se ze státního svazku, s nímž se údajně nebyli schopni identifikovat. Jestliže se s touto situací obtížně vyrovnávaly nové politické elity, potom mnohem komplikovaněji probíhal tento proces v jednotlivých sociálních skupinách a vrstvách. Část společnosti se s novou skutečností nevyrovnala dosud.²³⁾ Druhým důvodem, proč se zmiňují o identitě je fakt, že česká společnost vždy inklinovala k jejímu zformulování v referenčním rámci vztahů k Německu. Ve vztahu k Němcům a Německu ovšem existuje řada stereotypů, které jsou uloženy v hlubších vrstvách názorů a postojů (podrobněji k nim v dalším textu). Problém české národní identity spočívá v tom, že se změnila všechny podstatné faktory: především samotné Německo (stát rozvinuté demokracie s řadou pojistných mechanismů v politickém systému proti možné recidivě nacionální minulosti), změnila se geopolitická situace (Německo se stalo

z protivníka spojencem) a konečně změnila se také česká společnost sama, byť hlubší strukturální změny ve společenském vědomí dosud neproběhly a vykazují prvky kontinuální setrvačnosti (viz odraz postojů k SRN ve výzkumech veřejného mínění).

Výzkum české národní identity²⁴) zaznamenal některé podstatné rysy české společnosti ve vztahu k cizincům, které nepochybně ovlivňují rovněž vztahy k Němcům. Především je česká společnost nebyvalou měrou národnostně homogenní (94,8 % populace se hlásí k české národnosti). „Typický člen české společnosti“ je česky mluvící osoba s českým občanstvím, českého původu, která prožila většinu života v místě narození s úzkou vazbou na místo bydliště, bez záměru se kamkoliv stěhovat a bez osobní zkušenosti života v cizině. Vůči cizincům se proto přirozeně uplatňují pocity „obav, opatrnosti a nedůvěry“ (Kostelecký, Nedomová). Postoj vůči ostatním zemím vyjadřují výroky, které byly respondentům nabídnuty.

Tabulka č. 4

DO JAKÉ MÍRY SOUHLASÍTE ČI NESOUHLASÍTE S NÁSLEDUJÍCÍM VÝROKEM ?			
Výrok	souhlasím	ani souhlas ani odmítnutí	nesouhlasím
Cizinci by neměla být povolena koupě pozemků v České republice	59	12	29
Česká televize by měla preferovat české filmy a programy	56	24	20
ČR by měla omezit dovoz cizího zboží, aby ochránila vlastní národní ekonomiku	54	18	28
Češi by měli vyvinout větší úsilí při výuce cizích jazyků	88	9	3
Jisté problémy, jako eskalace, by měly řešit, vynucovat mezinárodní organizace (OSN, EU)	74	15	11
Lidé by měli podporovat svůj stát, i když se stát mýlí	34	23	43
ČR by měla sledovat vlastní zájmy, i kdyby to vedlo ke konfliktům s jinými národy	32	22	46

Pramen : Výzkum Česká národní identita 95 (údaje v %)

Z údajů jsou patrné určité tendence k izolacionismu (v ekonomické i kulturní dimenzi), který může nalézt podporu v české společnosti. Zaznamenat je třeba také „obrannou strukturu“, která se snaží odvrátit cizí zahraniční vliv. To může být spíše důsledek novodobé zkušenosti dvojí okupace (německé a sovětské), než výraz touhy prosadit existenci „skvělé izolace“. Tyto „obranné“ rysy společenského vědomí se uplatňují mnohem důrazněji vůči Rusku, jako nástupnickém státu

Sovětského svazu, odkud podle mínění většiny hrozí nebezpečí a ohrožení státní suverenity. Ovšem hned druhé v pořadí hrozeb (byť s polovičním počtem zastánců) je Německo.

Dalším zajímavým poznatkem je, že lidé v praktickém životě nečiní zřejmý rozdíl mezi občanstvím a národností. „Opravdovým Čechem“ je ten, kdo automaticky vlastní české občanství i českou národnost.

Frekventovanými rysy české národní povahy (přistoupíme-li na opodstatněnost tohoto konstruktu) jsou pragmatismus a skepticismus. Podobně jako v dalších výzkumech (např. opakovaně v českém pohraničí²⁵) se potvrzuje, že Češi vidí sami sebe velice kriticky. Z postojů sebereflexe plyne, že jedna z hlavních příčin nedostatečného ocenění vlastního národa spočívá v malých individuálních a nezprostředkovaných zkušenostech s příslušníky jiných národů.²⁶) Je patrné, že ve vědomí české společnosti existuje významné hledisko rozlišování povahy jednotlivých národů. Obrazy posuzovaných národů či etnické skupiny se významně liší. Nacionální aspekt (v neutrálním slova smyslu) v myšlení a postojích lidí vyjadřovaný pojmem „národní povaha“, lze tedy považovat za relevantní.

Jak výzkum Národní identita, tak výzkumy v českém pohraničí dokládají, že společenské vědomí českého obyvatelstva vykazuje syndrom, který je možno pojmenovat s určitou nadsázkou jako „podlomené národní sebevědomí“. Lidé projevují poměrně značnou míru kritičnosti vůči tradovaným rysům české „národní“ povahy a podobně kritičtí jsou vůči vlastnímu státu. Zdrojem hrdosti je především historie českého státu, umění a literatura, třetí v pořadí jsou sportovní úspěchy.²⁷) Naopak velmi kritické je hodnocení faktorů ekonomické výkonnosti, armády (jako významného symbolu státnosti aj.).

Na trendech výzkumů je patrné, že bližší pohled na strukturu českého národního vědomí naznačuje, že v zásadě existují dva zdroje „sebevědomí“. Prvním je kulturní typ (dějiny, umění, literatura, sport, věda, technologie), vše co je výsledkem dlouhodobého vývoje společnosti a existuje relativně nezávisle na vládě a politickém systému. Druhý typ hrdosti vychází z hodnocení současného stavu České republiky. Intenzita vyjádřených pocitů hrdosti je závislá na osobních charakteristikách respondentů.²⁸)

Tento poznatek vstupuje do formování postojů Čechů vůči Němcům. Významným zdrojem míry tolerance vůči Němcům (a cizincům vůbec) jsou osobní charakteristiky dotazovaných (věk, dosažené vzdělání, sociální situace, politická orientace). Na trendech postojů je patrná přehnaná kritičnost Čechů k sobě samým a obdivné vzhlížení k Německu, jež ovlivnila porevoluční euforie po roce 1989, která výrazně zatlačila do pozadí (zřejmě na omezenou dobu) historické resentimenty konfliktní minulosti. Otevřel se svět prosperujícího blahobytu a fungující demokracie doprovázený poněkud naivní vírou, že odstraněním totalitního systému se ČR velmi rychle stane jeho součástí. Iluze bezkonfliktnosti obestřela spolu s ostatními také Čechy, kteří odvrhli obraz Německa jako nepřítele a reflektovali Němce jako sebevědomé, chytré, vzdělané, bohaté, spolehlivé, čestné atd. Tento až nekritický obdiv zasáhl především věkové kategorie do třiceti let. Oproti tomu sebehodnocení Čechů obsahovalo bohatou škálu negativních vlastností připomínající sebekritičnost až flagelantskou. Češi považovali sami sebe za koncentrát negativních vlastností (zlí, neochotní, nespolehliví, chudí, zakřiknutí apod.).²⁹)

Určitou roli v tomto „sebezpytování“ sehrála část české publicistiky, která nabízela české společnosti sebereflexi poněkud jednostranného charakteru. Charakteristickou ukázkou je článek P. Příhody „Naši Němci“, zabývající se etickými aspekty vysídlení sudetských Němců. Za problematické nepovažují kladení otázek směřujících k etickému jádru odsunu, (či nuceného vysídlení řečeno s Deklarací). Problematická je interpretace aktu odsunu z pohledu současného pojetí lidských práv, vytržení z historického kontextu, posuzování odsunu jako aktu genocidy a konečně zavádějící tvrzení o kolektivní vině Čechů. Navíc se směšují tři roviny faktu vysídlení: konkrétně historická,

morální a aktuálně politická.³⁰⁾ Autor jaksi diskretně ponechává stranou, že traumatu odsunu předcházelo neméně dramatické trauma ohrožené samotné národní existence českého národa, jemuž zá-
nik samostatného Československa předcházela.³¹⁾ Rozsáhlá a zevrubná diskuze k tématu odsunu, ja-
ko klíčové otázky poválečného vztahu Čechů k Němcům, která proběhla v prostředí disentu na
přelomu sedmdesátých a osmdesátých let na stránkách exilové revue Svědectví, se bohužel po roce
1989 neopakovala v celé šíři a diferenciaci názorů. Značné publicity se dostalo především názorům,
které charakterizujeme výňatkem ze zmíněného článku. „Lze se ptát jak je možné, že národ střední
Evropy s tisíciletou křesťanskou tradicí poklesl během několika týdnů na úroveň pohanského bar-
barství a současně i do stavu odosobněnosti, jakou se vyznačují soudobé totalitarismy. To je otázka,
kterou bychom si my Češi měli klást právě dnes. A neměli bychom se spokojit s pouhým scientis-
tickým vysvětlením.“³²⁾

Podobné názory, vyslovované v prostředí společnosti, jejíž hodnotový systém se rozpadl a nový
dosud měla, pouze prohlubovaly názorový chaos a pochybnosti o legitimitě suverenity státu, který
se takto provinil na velké skupině vlastních obyvatel. Takto pojatá „sebereflexe“ by možná mohla
mít účinky katarze kdyby česká společnost disponovala charakteristikami partnera, jehož sebedůvě-
ra je srovnatelná s německou (sociální blahobyt, fungující demokracie, sociální struktura občanské
společnosti, desítky let kontinuity vývoje společenského pilíře střední třídy a mocenských elit aj.).
Toho všeho se ovšem tehdejšímu Československu (a pozdější ČR) nedostávalo a nedostává.

E. Hahnová se myslím mylně domnívá, že: „Tradiční stereotypní obavy ... brání Čechům pohlí-
žet na Němce sebedůvědomě jako na politické partnery. ... Kdyby se Češi přestali chápat jako národ po
staletí utiskovaný Němci, poražený na Bílé hoře a zaprodaný bývalými německy mluvícími spolu-
obyvateli hitlerovskému Německu, mohli by vnímat kulturně a politicky různorodou společnost sou-
časného Německa a přestat považovat bonnskou vládu za mocenské centrum, na jehož libovůli zá-
visí i vyřešení sudetoněmeckého problému.“³³⁾

Z výsledků výzkumů postojů je patrné, že probíhá proces diferenciaci názorů české společnosti
na Německo. Prohlubuje se vstřícnost a tolerance vůči Německu, ale zůstávají rezervované postoje
k požadavkům SL. Domnívám se, že právě výrazná autokritičnost české společnosti naznačuje ur-
čité přehodnocování obsahující kromě negativistických faktorů také pokus o přehodnocení Čechů
samotných a jejich národního „údelu“. Pozitivní obraz Němců v očích současné české společnosti
se však zřejmě nevztahuje beze zbytku na sudetské Němce. Ale tento postoj má svoje racionální jád-
ro (byť i zde je přítomna příměs stereotypu), což E. Hahnová jako historička nepochybně ví. Kromě
toho nelze pominout fakt, že z výsledků soudobých výzkumů lze vyčíst i určité prvky tolerance vů-
či bývalým českým Němcům, když například opakovaně uvádí téměř tři čtvrtiny tázaných, že by jim
nevadila přítomnost sudetoněmecké rodiny v bezprostředním sousedství.³⁴⁾ Odmítnutí požadavků
Sudetoněmeckého krajanského sdružení (více než 3/4 ve všech výzkumech) tedy není korektní vy-
dávát za projev masového antiněmectví české společnosti. Naopak je zřejmá schopnost diferenco-
vaně posuzovat různé aspekty česko-německých vztahů. Koneckonců důkazem poměrně objektiv-
ního hodnocení vztahů ČR a SRN na občanské úrovni je pohled na hodnocení existujících bariér ve
vzájemných vztazích uvedený v tabulce č. 5.

V očích obyvatel ČR odsunula ekonomická nerovnost ve vztazích k Německu historické událos-
ti na druhé místo. Zřetelná priorita vlivu rozdílné kupní síly měny a rozdíly v cenách naznačují, že
převládá pragmatické hledisko každodenního kontaktu s bohatším sousedem.

Dva trendy předchozí tabulky stojí za povšimnutí. Zaprvé výrazný nárůst vlivu historických udá-
lostí (tzv. reminiscenční faktor) způsobený zřejmě exponováním odsunové tematiky ze strany
Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Druhý výrazný posun představuje růst informovanosti
o Německu. Ke změně zpočátku tolerantního přístupu obyvatel ČR vůči požadavkům SL přispěly

Tabulka č. 5

PŘEKÁŽKY ČESKO-NĚMECKÉ SPOLUPRÁCE (údaje v %)				
Faktor	1993	1994	1996	1997
rozdílný jazyk	44	39	47	43
rozdílná národní povaha	52	46	50	55
rozdílná kupní síla měny	85	77	82	82
rozdíly v cenách	81	69	78	76
historické události (okupace, odsun)	40	44	57	62
politický systém	30	34	30	45
nedostatečné dopravní komunikace	41	33	26	25
nedostatečné informace	55	30	25	27

Pramen : vlastní výzkum týmu Pohraničí 1993–97.

zřejmě průtahy při přípravě Deklarace i debata sama. Určitým modelem postupného vyhocování
názorů české veřejnosti i elit v „deklarační“ diskuzi mohou být komentáře v Lidových novinách.³⁵⁾

Výrazným akceleračním momentem „deklarační“ etapy česko-německé (ale do značné míry pře-
devším česko-české) diskuze byl projev V. Havla k česko-německým vztahům pronesený 17. února
1995 v Karolinu. Následovala výzva 165 českých a německých, většinou křesťansky orientovaných
intelektuálů Smíření 95, požadující přímé jednání české vlády s organizacemi sudetských Němců.
Obsah výzvy obhajoval P. Pithart rovněž na stránkách Lidových novin. „Jednání na vládní úrovni,

Tabulka č. 6

NÁZORY NA ODSUN (údaje v %)				
Odpověď	1991	1994	1996	1997
bylo to spravedlivé, protože sudetští Němci rozbili republiku	27,0	28,1	30,3	27,3
bylo to spravedlivé, ale ke způsobu odsunu mám výhrady	39,5	37,0	42,8	41,4
bylo to nespravedlivé, ale rozhodly tak mocnosti	6,2	10,8	10,1	12,6
bylo to nespravedlivé	6,4	4,7	2,3	4,1
bylo to nespravedlivé a kruté	3,2	2,9	2,6	3,7
nevím, bez názoru	14,0	12,6	7,9	6,4

Pramen: Vlastní výzkum týmu Pohraničí

s politickou reprezentací sudetských Němců by bylo jisté nestandardním krokem tak, jako ale nebylo standardní ani to, co se mezi námi stalo.³⁶⁾ Základní tezi výzvy, tedy přímé jednání se SL odmítly všechny významnější politické strany ČR.

V odlišné poloze vnímá vysídlení Němců veřejnost pohraničních oblastí České republiky, když sudetoněmeckou otázku považuje za otevřený problém (zcela nebo částečně) téměř devadesát procent tázaných. Vyvíjejí se také názory na samotný fakt odsunu německy mluvících obyvatel českých zemí.

Ze srovnání je zřejmé, že početní zastoupení jednotlivých názorů je v podstatě stabilizované. Mírně, ale stále stoupá počet zastánců odsunu. Lze se domnívat, že tuto tendenci podpořily právě opakovaně vznášené požadavky krajanského sdružení. Pro názorovou diferenciaci hraje politická orientace výraznější roli než věkové zařazení, přičemž téměř tři čtvrtiny stoupců levice zastávají názor, že odsun byl spravedlivý a pravicově orientovaní převažují ve skupině souhlasu s výhradou.

Stěžejním momentem česko-německého narovnání jsou názory obyvatel pohraničí na možnosti řešení sudetoněmecké otázky.

Tabulka č. 7

MOŽNOSTI ŘEŠENÍ SUDETONĚMECKÉ OTÁZKY (údaje v %)				
varianta řešení	1991	1994	1996	1997
omluva stačila, nic víc	23,6	21,4	55,1	47,8
přistoupit na všechny požadavky	0,6	0,1	0,1	x
vrátit majetky	1,7	4,9	2,5	3,1
umožnit nákup nemovitostí v ČR	14,4	23,6	20,2	x
poskytnout finanční odškodnění	3,4	7,1	6,8	8,6
o odškodnění uvažovat pouze, když Němci odškodní oběti let 1938–1945	47,4	59,0	63,4	x
vůbec bychom neměli jednat	17,7	19,6	18,1	17,4
vše se vyřeší samo	17,8	23,0	10,4	23,0
vše vyřeší vstup ČR do EU	x	19,0	12,6	17,5
základem řešení je Deklarace		33,4	13,0	

Poznámka : x – otázka nebyla položena

Není bez zajímavosti, že omluva V. Havla získala s pětiletým odstupem dvojnásobný počet přívrženců. O to více zaráží, že toto velkorysé gesto nebylo z německé strany odpovídajícím způsobem opětváno.

Specifickou odezvou na otevření sudetoněmecké otázky na české politické scéně bylo ustavení občanského sdružení Klubů českého pohraničí. V celém území česko-německého pohraničí vznikla postupně od roku 1992 řada organizací, jejichž aktivity se soustřeďují na „obranu“ českého pohraničí před tlakem germanizace. Pravidelně vychází příloha deníku Špígl – Českomoravský hraničář, který je hlavní mediální tribunou sdružení, jehož názory lze ilustrovat na stanovisku k česko-německé Deklaraci (kráceno):³⁷⁾

– Deklarace by měla být zaměřena výhradně na budoucnost.
 – Tlustou čáru za minulostí provedla Postupimská smlouva.
 – Dekrety prezidenta Beneše jsou pilířem právního řádu.
 – Majetkové nároky sudetských Němců je třeba spolu s ostatními požadavky zásadně odmítnout.
 Z výzkumů Pohraničí 96 a 97 plyne, že s programem KČP souhlasí 5–6 % tázaných a povědomost o jejich existenci má asi jedna třetina respondentů. Není vyloučeno, že názory Klubů, které mají národovecký program a jsou výrazně levicově orientované sdílí ve skutečnosti více občanů, než vyplývá z výzkumů. Důvodem mohou být obavy, aby nebyli označeni za politické extremisty, případně nacionalisty.

Také celý další průběh debaty, jež předcházela podpisu Deklarace potvrdil, že Německo a téma odsunu působí výrazně jako diferenciací faktor české politiky i veřejného mínění.³⁸⁾

Druhým faktorem (bariérou), jejíž hodnota v období let 1993–97 výrazně změnila intenzitu postojů je informovanost respondentů o Německu. Jak patrně z tabulky Překážky česko-německé spolupráce, poklesl na polovinu počet těch, kteří si myslí, že bariérou česko-německých vztahů jsou nedostatečné informace. Tento sám o sobě pozitivní trend je ovšem třeba konfrontovat s dalšími poznatky, které naznačují, že většina (v roce 1996 více než 70 %) vyjadřuje výhrady ke způsobu, jakým informují masmédiá ČR o vztazích ČR a SRN. Navíc je otázkou do jaké míry je tato sebereflexe veřejnosti věrohodná. Některá fakta naznačují spíše přítomnost informačního deficitu. V roce 1995 znalo jméno německého prezidenta pouze 17 % obyvatel ČR.³⁹⁾ Počátkem roku 1995 proběhl výzkum, který měl zjistit míru povědomí obyvatel ČR o politikách SRN.⁴⁰⁾ Nejznámějším byl s 81 % H. Kohl, E. Honecker se 45 %, W. Brandt se 37 %, R. von Weizsäcker 32 %, H. D. Genscher 24 %, K. Kinkel 21 %, K. Adenauer 21 %, Franz J. Strauss 17 %, W. Ulbricht 13 % a F. Neubauer 11 %. Zajímavé je, že mezi těmi, které tázaní uvedli, chybí tak výrazné osobnosti německé politiky jako bývalí kancléři L. Erhard či H. Schmidt.

Ve světle uvedených faktů se lze domnívat, že sebehodnocení míry informovanosti české veřejnosti o Německu je poněkud nadhodnocené. Což koneckonců potvrzuje názor, že zlepšení česko-německých vztahů by napomohlo více informací o životě v Německu,⁴¹⁾ názor zastávalo 88 % dotazovaných.

Dalším projevem protikladných tendencí v postojích vůči Německu je určitý rozpor v rozsahu sympatií, které projevují obyvatelé ČR k Německu a názory na jeho preferenci jako hospodářského a politického partnera. Zatímco v dubnu 1997 figurovalo Německo až na 10. místě v žebříčku

Tabulka č. 8

S KÝM BY MĚLA ČR UDRŽOVAT NEJUŽŠÍ EKONOMICKOU SPOLUPRÁCI (údaje v %)			
Země	Výzkum Identita 1995(celostátní)	Výzkum Pohraničí	
		1996	1997
Německo	73,3	45,4	41,4
USA	33,9	17,3	17,8
Rakousko	33,7	x	x
Slovensko	x	6,5	10,8

Pramen : Výzkumy Česká identita 95 a Pohraničí 96, 97.

nejsympatičtějších zemí světa,⁴²⁾ za situace, kdy ve srovnání s rokem 1995 celkově poklesla míra sympatií ke všem zemím, v případě USA dokonce o 17 %, kdežto u Německa činil pokles za stejné období 7 %. Na prvních třech místech konstantně figurují Francie, Rakousko a Velká Británie. Oproti tomu v letech 1995–97 se v jiných výzkumech⁴³⁾ ocitá Německo s výrazným předstihem na prvních místech mezi státy, s nimiž by ČR měla nejtěsněji spolupracovat v oblasti politiky a ekonomiky.

Tabulka č. 9

HODNOCENÍ VÝHODNOSTI POLITICKÉ (VOJENSKÉ) SPOLUPRÁCE ČR A SRN (údaje v %)				
Výzkum Identita		Výzkum Pohraničí		
Země	1995 (celostátní)	Země	1996	1997
1. Německo	56,6	1. SRN	25,8	30,1
2. Slovensko	34,1	2. USA	17,3	27,7
3. Rakousko	33,7	3. Slovensko	6,5	10,8

Pramen : Výzkumy Česká identita a Pohraničí

Zejména mladší generace, a pravicově orientovaná část obyvatelstva považují Německo za výhodného a současně nejbližšího partnera České republiky. Současně však všechny výzkumy naznačují, že okolo poloviny tázaných považuje Německo (hned na druhém místě za Ruskem) za zemi, která může potencionálně ohrozit suverenitu českého státu. Podíl těch, kteří mají obavy z možného směřování Německa k dominanci ve středoevropském prostoru je výrazně vyšší u starších věkových skupin a levicově orientovaných občanů.

Postoje obyvatel k jednotlivým aspektům partnerství ČR s Německem naznačují, že občané si uvědomují váhu a potřebu spolupráce, ale současně zůstávají v jakémsi „latentním střehu“ vůči středoevropské politice Německa. Zcela zřetelně se tato souběžnost postojů respektu a obe-

Tabulka č. 10

HODNOCENÍ VLIVU NĚMECKA NA ČESKOU EKONOMIKU (údaje v %)		
Vliv SRN	únor 1995	únor 1996
rozhodně příznivý	12	9
spíše příznivý	36	30
spíše nepříznivý	18	23
rozhodně nepříznivý	21	25
neví	13	13

Pramen: IVVM

Je zřejmé, že vědomí české společnosti zůstává do značné míry zakotveno v historizujících stereotypch představ o cílech německé politiky, zčásti ovšem běží o přímou reakci na argumentaci SL a tlak německé ekonomiky. Předchozí údaje lze interpretovat jako výslednici postojové rigidity vůči Německu a uzavřenosti českého prostředí. Avšak obdobné obavy z Německa se objevují i v jiných zemích, například v Polsku.⁴⁶⁾ Podobně jsou přítomny úvahy o cílech německé ekonomiky v britské politice. Vzpomeňme například pravidelné důvěrné debaty M. Thatcherové s předními britskými a americkými historiky, v nichž si ujasňovala, zda-li se nové Německo skutečně liší od starého. Obdobné úvahy se pravidelně traktují mezi některými politiky, intelektuály a obchodníky ve Francii, Británii a Holandsku.⁴⁷⁾ Objevují se obavy, že mocní podnikatelé a bankéři nového Německa naváží na předchozí koncepci Großraumpolitik.

Ve Francii nabyła debata o „německé otázce“ na intenzitě koncem osmdesátých let (když vlastně probíhala nepřetržitě od roku 1945). V této souvislosti se připomíná postup německé politiky v předvečer rozpadu Jugoslávie, ale také návrh, který v roce 1988 učinil F. W. Christians (Deutsche Bank) E. Ševardnadzemu, aby Kaliningrad (dříve Königsberg – východní Prusko) byl „européizován“ jako Centrum „výměny lidí, myšlenek, kapitálu a zboží“. Vždy podezřívavý francouzský tisk v tom spatřoval dalekosáhlé ambice, zvláště ve spojitosti s návrhem, že toto město by mohlo být přitažlivé pro osídlení z řad volžských Němců (vysídlené Stalinem do Střední Asie).⁴⁸⁾

Přestože řada německých vědců, intelektuálů a politiků, ale především samo skutečné fungování politického systému pluralitní demokracie, přesvědčuje o pronikavém přerodu Německa, pochybnosti zůstávají. V tomto ohledu tedy nepředstavují rezervované postoje části české společnosti k Německu nijak mimořádné vybočení z evropského kontextu.

Postoje obyvatel ČR vůči Německu a Němcům jsou mnohoznačné a reflektují jejich některé protikladné hodnoty. Což sice může na první pohled vyvolávat dojem směsice nekonzistentních názorových struktur, ve skutečnosti však zřejmě běží o více či méně realistický odraz charakteristických povahových rysů (díličích konstant) německého charakteru, jak je definoval v roce 1954 německý sociolog W. Hellpach: Nutkání k práci, důkladnost, pořádkumilovnost, nedostatek zdvořilosti, neústupnost a romantismus.⁴⁹⁾ Obdobně spatřovali v roce 1994 studenti Fakulty sociálních věd a Středoevropské univerzity⁵⁰⁾ pozitivní vlastnosti Němců takto: pořádkumilovnost, spolehlivost, přesnost, organizační nadání a pracovitost. K nejčastěji uváděným negativním vlastnostem patřila: agresivita, expanzivnost, povýšenost, hlučnost a pesimismus spojený s iracionalitou.

Z výsledků výzkumů v česko-německém pohraničí (pás 18 okresů ČR sousedících bezprostředně se SRN) vyplývá,⁵¹⁾ že nejvíce dotazovaných se shodlo na výroci, že vůči Německu by Češi měli projevat více hrdosti a s Němci můžeme žít v klidu a míru. V postojích obyvatel ČR se jeví posuzování role Německa (a Němců) prostřednictvím výroků, které lze shrnout do tří základních postojových komponent (faktorů):

Faktor první – vstřícný postoj aktivní spolupráce:

- s Němci lze žít v klidu a míru,
- měli bychom více usilovat o spolupráci,
- v zájmu státu je co nejužší spolupráce s Německem,
- sousedství s Německem je pro nás ekonomicky výhodné,
- Němci jsou naši přátelé.

Faktor druhý – odmítavý postoj a ostražitost

- na Němce si musíme vždy dávat pozor,
- nikdy nesmíme zapomenout, co nám udělali po Mnichovu,
- vůči Němcům bychom měli projevat více hrdosti,
- odsun sudetských Němců byl spravedlivý,

- v SRN může vzniknout fašismus a nacionalismus,
- Němci u nás lacino nakupují nemovitosti,
- SRN potencionálně ohrožuje samostatnost.

Faktor třetí – projev uznání významu Německa a částečné odmítnutí fatalismu obsaženého ve výročích:

- vůči Německu jsme vždy bezmocní,
- od Němců se máme vždy co učit,
- německá kultura je nám velmi blízká,
- Německo nás ze všech evropských států nejvíc ovlivňuje.

Uvedené tři faktory, jež si obsahově zdánlivě odporují představují ve skutečnosti strukturu postojů obyvatel ČR k Německu. Zahrnují jak negativní zkušenost historického vědomí, obsahujícího odraz konfliktů mezi Čechy a Němci v dějinách (F. Palacký – stýkání a potýkání, E. Rádl Válka Čechů s Němci), tak bezprostřední sociální zkušenost se současným Německem rozvinuté ekonomiky a funkčního systému parlamentní demokracie a občanské společnosti. Rovněž je přítomen faktor nejednoznačnosti kolísání mezi stereotypně přetrvávajícím pocitem ohrožení, konstatováním vlivu mocného souseda, jehož samotná přítomnost a velikost navozují pocity výzvy a dominance, která ovšem díky geopolitickým souvislostem představuje současně spojnicí k euroatlantickým strukturám a západnímu civilizačnímu okruhu.

D.IV. NĚMECKO, NATO A MY

Vstup kteréhokoliv státu do mezinárodní obranné aliance je vždy mimořádně závažným aktem zahraniční politiky dané země a vyžaduje v podmínkách parlamentní demokracie většinovou podporu občanů. Není snad výraznějšího příkladu propojení zahraniční a vnitřní politiky státu. Česká republika jako demokratický stát deklarovala jednoznačný zájem o vstup do Severoatlantické aliance za stavu, kdy vstup podporuje stabilně necelá polovina obyvatelstva. Tento trend dokonce měl od počátku roku 1995 klesající tendenci, což dokazují výsledky sociologických výzkumů prováděných nezávisle na sobě v ucelených časových řadách Institutu pro výzkum veřejného mínění, STEM a dalších. Kontinuální časové řady, sledující vývoj názorů obyvatelstva ČR na vstup do NATO, umožňují do značné míry eliminovat momentální vlivy vnitropolitické scény na vztah k NATO. Přes časté „ideologizující“ zpochybňování výsledků průzkumu veřejného mínění lze právě díky souběhu dat z několika zdrojů usuzovat na poměrně objektivní odraz rezervovaného vztahu české společnosti k NATO. Dokládá to následující přehledná tabulka vycházející z kontinuálního výzkumu agentury STEM.

Tabulka č. 11

USILOVAT O VSTUP DO NATO? (údaje v %)						
stupeň hodnocení	5/93	2/94	2/95	3/96	5/97	9/97
určitě ano	20	20	18	17	17	19
spíše ano	32	36	36	29	27	32
spíše ne	29	28	34	30	28	32
určitě ne	19	16	12	24	28	17

Pramen: Agentura STEM

Z přehledu je zřejmé, že podpora vstupu oscilovala okolo poloviny dotazovaných (jestliže vezmeme v úvahu rozsah statistické chyby +5 %) a začala velice zvolna stoupat až na jaře 1997. Vzhledem k tomu, že společenský konsensus ve věci tak zásadního kroku české zahraniční politiky by měl být mnohem masivnější, považují za přínosné srovnat získané údaje s výzkumem rozsahu podpory vstupu do NATO v ostatních postkomunistických zemích, který uskutečnila Informační agentura Spojených států (USIA) v letech 1995–96.⁵²⁾ Přestože získané údaje zahrnují všechny evropské státy bývalé Varšavské smlouvy (s výjimkou států bývalého Sovětského svazu) vybírám pro potřebu srovnání v aktuálních souvislostech první vlny kandidátů na členství v NATO pouze Polsko, Maďarsko a Českou republiku, Slovensko pak z hlediska těsného sousedství a předchozích historických vazeb k českým zemím.

Tabulka č. 12

PODPORA ČLENSTVÍ ZEMĚ V NATO A EU (údaje v %)								
Země / rok	USIA rozhodně + spíše ano		Eurobarometr ano		USIA spíše ne		Eurobarometr 1996 ne	
	NATO	EU	NATO	EU	NATO	EU	NATO	EU
Česká republika								
1995	59	72	x	x	27	13	x	x
1996	51	66	28	43	33	15	21	11
Polsko								
1995	81	81	x	x	7	6	x	x
1996	72	74	65	70	12	9	5	7
Maďarsko								
1995	58	77	x	x	27	10	x	x
1996	57	72	32	47	27	12	23	15
Slovensko								
1995	61	79	x	x	24	9	x	x
1996	46	71	27	46	32	9	19	9

Zdroj: USIA, Eurobarometr.⁵³⁾

Poznámka: x otázka nepoložena

Z přehledného srovnání stupně podpory vstupu zemí střední Evropy do západoevropských struktur (NATO a Evropské unie) je zřejmé, že výrazně intenzivnější je ve všech případech podpora vstupu do Evropské unie. V rámci mezinárodního srovnávacího výzkumu ISSP,⁵⁴⁾ který se rovněž zabýval postoji české společnosti k Evropské unii a NATO byla vypracována typologie skupin obyvatelstva (faktorová analýza), z níž je patrné, že odmítavý eventuálně pozitivní postoj k euroatlantickým strukturám úzce souvisí s informovaností respondentů o struktuře a fungování těchto nadnárodních institucí.

Přestože následující faktorová analýza postojů se týká vstupu ČR do Evropské unie, považují za vhodné přiřadit jí do souvislosti se vstupem do NATO. Jednak se v obou případech jedná o zásadní napojení ČR na západoevropské nadnárodní struktury, jednak lze předpokládat obdobné rozložení názorových skupin české společnosti vůči ekonomickému i vojenskému uskupení západních demokracií.

Charakteristika postojových skupin vůči EU (Kostecký, Nedomová):⁵⁵⁾

1. (8 % respondentů) – nejnižší znalosti o EU, nemyslí si, že ČR může mít prospěch z členství, dávají se na členství nepřívětivě a nemají názor na způsob, jakým by se ČR připojila k EU.
2. (12 % respondentů) – malé znalosti o EU, neví zda-li by ČR mohla mít prospěch z členství, bez ohledu na to podporují vstup do EU po naplnění nezbytných předpokladů, preferují individuální vstup do EU.
3. (17 % respondentů) – průměrné znalosti o EU, ČR nebude mít prospěch z členství, ČR by měla udělat vše pro obranu své nezávislosti na EU, žádný názor na způsob vstupu.
4. (11 % respondentů) – průměrné znalosti o EU, ČR by měla mít prospěch z členství, podpora připojení k EU po splnění nezbytných předpokladů.
5. (52 % respondentů) – relativně velmi dobré znalosti o EU, ČR bude určitě těžit z členství, jednoznačná podpora připojení, ČR by měla vstoupit individuálně co nejrychleji.

Výrazně diferencuje stoupence vstupu do NATO (obdobně jako do EU) politická orientace občanů. Zřetelně to vyplývá z následujícího členění (viz tab. č. 13):

Ještě výrazněji polarizovala stoupence a odpůrce vstupu do NATO politická orientace v roce 1996,⁵⁶⁾ kdy vstup odmítlo 75 % stoupců levice a podpořil přibližně stejný počet stoupců pravice (sympatizanti ODS, ODA, KDU-ČSL). Nejvýraznější pokles podpory vstupu nastal u stoupců KSČM z 21 % v roce 1994 na 4 % v roce 1996.⁵⁷⁾ Pokles ovšem postihl také všechny další stoupence ostatních politických subjektů, s výjimkou ODS.

Naskýtá se otázka, proč trvale klesá počet stoupců vstupu ČR. Na základě sociologických výzkumů lze zformulovat soubor **výhrad**, které mají respondenti vůči členství v NATO (uvedeno v pořadí významu plynoucích z výzkumů):

- rozmístění nukleárních zbraní na území ČR,
- vysoké náklady spojené s členstvím v Alianci,
- rozmístění cizích vojsk na území ČR a nasazení vlastní armády mimo území republiky.

- Oproti tomu **výhody** členství v NATO spatřují občané v :
- získání jistoty a bezpečnosti,
 - zvýšení obranyschopnosti státu,
 - výhody plynoucí z faktu, že ČR bude součástí většího celku.

Obecně vzato lze dovozovat, že v reflexi NATO jako vojenské aliance se odráží novodobá zkušenost české společnosti s členstvím státu v mezinárodních svazcích, které měly zajistit jeho obranyschopnost a suverenitu. Koncem 30. let selhaly mechanismy obranných smluv s Francií a Velkou Británií. Následovala okupace Německem. Po skončení 2. světové války bylo Československo ponecháno v sovětské sféře vlivu, jejíž vrchol přinesla teorie omezené suverenity uplatňovaná sovětským hegemonem v rámci Varšavské smlouvy. Sovětská invaze v srpnu 1968 s následující érou tzv.

Tabulka č. 13

VSTUP ČESKÉ REPUBLIKY DO NATO OČIMA: (údaje v %)		
	pravice	levice
vstoupit	60	15
nevstoupit	15	62
nevím	25	23

Pramen : Česká národní identita 95

normalizace a dvacetileté sovětské okupace nepochybně zanechala ve vědomí české společnosti trauma, jehož intenzitu může dále umocnit pocit zmenšeného státu, jehož geopolitická pozice se zhoršila v důsledku rozpadu ČSFR. Bez významu není ani tradiční tendence požadavku neutrality. Zmíněné faktory se týkají především starších věkových skupin.

Uvedená situace zřetelně naznačuje, že je potřebná široce a fundovaně založená informační kampaň, spojená s celonárodní diskusí, v níž budou objasněny principy a mechanismy NATO, diametrálně odlišné od předchozích aliancí, jichž byla ČR (Československo) členem. V neposlední řadě je třeba vysvětlit kvalitativní posun v tom smyslu, že jde především o politickou dimenzi členství, ale také ekonomické výhody přístupu k moderním technologiím, podporu zahraničních investic apod.

Nedostatek informací budil u části české společnosti nedůvěru, navíc se některá důležitá fakta (např. výše členského příspěvku ČR do pokladny NATO) objevují v cizích masmédiích, zatímco doma vůbec nebo se zpožděním. Otevřenost je namísto právě v případě nepopulárních kroků.

Jestliže v globálním pohledu není podpora členství ČR v NATO nijak výrazná (okolo 50 %), potom ještě skeptičtější jsou postoje při posuzování jednotlivých konkrétních důsledků členství v Alianci.

Tabulka č. 14

	PODÍL TĚCH, KTEŘÍ PODPORUJÍ KONKRÉTNÍ POVINNOSTI PLYNOUCÍ Z ČLENSTVÍ V NATO (údaje v %)					
	ČR celkově pro			ČR celkově proti		
	(USIA)	(Pohraničí)		(USIA)	(Pohraničí)	
	1995	1996	1997	1995	1996	1997
vyslání vlastních vojsk k podpoře napadené země NATO	42	45	72	50	48	21
pravidelné přelety letadel NATO nad územím ČR	26	30	64	67	63	29
rozmístění vojsk NATO na území ČR	30	31	44	63	63	47
pravidelná voj. cvičení na území ČR	33	34	53	60	61	40
růst nákladů na armádu na úkor např. zdr. péče soc. výdajů ap.	8	1	44	86	84	49

Pramen: výzkum USIA 1995, 1996. Tým Pohraničí 1997

Z naměřených hodnot podpory je patrné, že ve většině otázek je v pohraničních oblastech ČR v září 1997 výraznější podpora vstupu do NATO a z toho plynoucím závazkům. Přesto je otázka, díky čemu došlo k tak výraznému růstu podpory. Především je nutno zdůraznit, že výzkum Pohraničí 97 má sice reprezentativní parametry (kvótní výběr, 929 respondentů), ale zahrnuje jednak pouze obyvatelstvo 14 okresů česko-německého pohraničí a navíc jeho aktivnější část (zvýšený podíl vysokoškolařů 12 %), která vítá západní orientaci české zahraniční politiky. Kromě toho sehrála zřejmě

určitou úlohu informační kampaň vysvětlující přednosti členství ČR v NATO, která sice váhavě, ale začíná působit od jara 1997. Stále častěji je frekventován argument, že členství posílí nejen obranyschopnost země, ale zlepší také její pozici na mezinárodně politické scéně.

Za rozhodující hledisko, které může ovlivnit postoj obyvatelstva potom považují zveřejnění kvalifikovaného odhadu výše finančních nákladů na začlenění ČR do struktur Aliance. Pozitivně zřejmě působí také informace vysokých činitelů Aliance, že se nepočítá s rozmístěním jaderných zbraní na území ČR, ani s okamžitým masivním přezbrojením armády ČR na standardy NATO.

Postoj váhavého skepticismu nemusí nutně vyjadřovat inklinaci směrem na východ. Desítky let členství bývalého Československa ve Varšavské smlouvě a zkušenosti s náklady na toto „bratrství ve zbrani“, z něhož namísto obrany suverenity vyplynula invaze v srpnu 1968, zřejmě zanechaly ve vědomí společnosti nedůvěru k vojenským blokům. Navíc jaksi v pozadí a „podprahově“ působí mnichovský syndrom selhání spojeneckých svazků s Francií a Velkou Británií. Jakkoliv je tedy zřejmé, že NATO se kvalitativně liší téměř ve všech parametrech od všech předchozích vojenských aliancí, jichž byl český stát členem, je nutno počítat s určitou mírou setrvačnosti postojů obyvatel ČR a skepsí, která je výsledkem působení dvojí ztráty státní samostatnosti v novodobých dějinách (Mnichov 1938, respektive 15. březen 1939 a srpen 1968). Tento názor lze ilustrovat na postojích obyvatel vůči vojenským blokům, jak je vyjadřuje následující tabulka.

Tabulka č. 15

NÁZORY NA EXISTENCI VOJENSKÝCH BLOKŮ (údaje v %)			
Názory (výrok)	ano	ne	nevím
žádné vojenské bloky již nejsou zapotřebí	26	46	28
NATO se osvědčilo, je užitečné ho zachovat	55	17	28
NATO je třeba rozšířit, protože brání západní civilizaci	47	27	26
bylo by pro nás užitečné, kdybychom byli v NATO	52	24	24
aby byla rovnováha měl by proti NATO stát jiný podobný blok	18	51	31
vojenské bloky jsou velmi nákladné, ale nutné	49	25	26
NATO pomáhá udržet mír a mocenskou rovnováhu v Evropě	56	20	24
v NATO jsou si všichni členové rovni	31	30	39
peníze vynaložené v rámci členství v NATO jsou náklady na udržení míru	45	21	34
naši bezpečnost by nejlépe zajistila neutralita	33	41	26

Zdroj: výzkum Pohraničí 97 (září)

Z počtu zastánců jednotlivých typů výroků je patrné, že počet zastánců NATO osciluje okolo padesáti procent, až již posuzujeme Alianci z různých hledisek (viz NATO rozšířit 47 %, je užitečné zachovat 55 %, pomáhá udržet mír 56 %, vynaložené peníze udržují mír 45 %). Je patrné, že tato přibližná polovina vykazuje značnou míru postojové konzistence a s její podporou lze počítat.

Co je však neméně zajímavé, je poměrně početná část respondentů, kteří uvádějí nevím, nemám názor. Tato přibližně třetina je ta část společnosti, kterou především by měly oslovit informace typu public relations, které budou vysvětlovat principy vztahů uvnitř NATO, rozhodovací mechanismy,

význam dimenze politické spolupráce, multiplikační efekty pro ekonomiku atd. Zejména v této souvislosti vyniká malý počet těch, kteří jsou přesvědčeni, že v NATO jsou všichni rovni – pouhých 31 %. Více než 80 % tázaných uvádí, že nejlivnějším státem NATO jsou Spojené státy. Což je sice pravda, ale neznamená to automaticky, že USA jsou uvnitř Aliance samovládne, vybavené právem veta. Kromě zásadních rozdílů mezi NATO a Varšavskou smlouvou zřejmých již za současného stavu, lze předpokládat, že další posun vyplyne z očekávané redefinice poslání Aliance, jejíž nutnost plyne z faktu rozšíření, jehož očekávanými adepty jsou ČR, Polsko a Maďarsko. A tato redefinice bude evidentně klást důraz na politickou dimenzi aliančních závazků.⁵⁸⁾

Specifickým hlediskem vstupu ČR do NATO je role Německa. Důvodů této specifčnosti je několik a je třeba věnovat jim detailnější pohled vzhledem k tomu, že SRN je naším jediným bezprostředně sousedícím státem, který je členem Aliance, navíc velice významným. Česká veřejnost si tento fakt uvědomuje a zařadila SRN v pořadí vlivnosti uvnitř NATO hned na druhé místo za USA. Jak dokládají vpředu zmíněné údaje, SRN je respektován rozhodující většinou dotazovaných jako nejvýznamnější partner příští ekonomické, politické a vojenské spolupráce (shodně s výzkumy Gabal/Naumann, Česká identita, Pohraničí aj.).

Problém ovšem tkví v tom, že Německo považuje určitá část české společnosti (přibližně jedna třetina) za protivníka v minulosti a potenciálního protivníka i do budoucna. V roce 1995 sdílelo 69 % tázaných názor, že: „Německo především rozšiřuje svůj politický a hospodářský vliv na východ“⁵⁹⁾ a 58 % se přiklonilo k názoru, že: „Německu jde o politickou a hospodářskou závislost středoevropských států“. Obsahem postojů české společnosti je značná míra nejistoty a nedůvěry k Německu a konečným cílům jeho zahraniční politiky.

Jakkoliv je tedy patrné, že Německo považují stabilně dvě třetiny společnosti za nejpotřebnějšího partnera, potom je současně zřejmé, že přinejmenším latentně je přítomen prvek rezervovaného odstupu. (Ještě v roce 1995 uvádí 52 % tázaných, že Německo může představovat nebezpečí pro ČR).⁶⁰⁾

V roce 1997 souhlasilo 78 % tázaných s výrokem: „Na Němce si musíme dávat vždy pozor, ale také 84 % s výrokem: „Německo má ze všech evropských států na nás největší vliv“.

Přestože intenzita jednotlivých typů postojů kolísá v důsledku momentální situace v česko-německých vztazích, je patrné, že utváření obrazu Německa, jako konkrétního partnera a spojence v NATO představuje z hlediska změny postojových stereotypů a struktury obsahů „historického vědomí“ dlouhodobý proces na jehož průběh nebudou mít vliv pouze mediální kampaně, ale také a především praktická zkušenost partnerství, kterou může přinést teprve plnoprávné členství ČR v Alianci, případně v EU.

Vztah k Německu dokresluje do určité míry také pohledy na zařazení do kontextu vývoje sympatií české společnosti k různým státům světa v období let 1991–1997.⁶¹⁾ (Viz tab. č. 16)

Tabulka č. 16

VÝVOJ SYMPATIÍ V LETECH 1991–1997 (údaje v %)				
Země	1991	1993	1995	1997
Francie	x	80	86	73
Rakousko	68	72	82	73
Velká Británie	x	66	80	67
USA	67	68	76	58
Slovensko	x	50	64	60
Polsko	18	23	44	43
Německo	49	45	48	41
Maďarsko	21	29	41	36
Rusko	16	24	18	22

Zdroj: Kontinuální výzkum IVVM. Poznámka: x otázka nebyla položena

Trvající vysokou míru sympatií k Francii potvrzují i další výzkumy (Opinion Window 1997 znamenal dokonce 83 %).⁶²⁾

Z časové řady je patrné, že ve sledovaném období šesti let kulminovaly sympatie ke všem cizím zemím v roce 1995. Významný pokles osmnácti procentních bodů zaznamenaly Spojené státy, ale také pokles Německa v mezidobí 1995/97 o sedm bodů není zanedbatelný a nabývá významu určitého signálu právě v kontextu vstupu ČR do NATO. Skutečnost, že výrazně poklesly sympatie české společnosti k USA a SRN, které v našem vstupu do NATO hrají rozhodující úlohu rozhodně nelze podceňovat. Zejména v souvislosti s alternativní možností konání referenda o vstupu, které by například dle výzkumu Pohraničí 97 požadovalo 62 % respondentů (září 1997). Lze totiž dovozovat (byť s určitou mírou rezervovanosti), že mezi postoji české společnosti ke vstupu do NATO a mírou sympatií k USA a Německu, existuje určitá vazba. Pomineme-li případ USA, kde sice došlo k poklesu sympatií, ale dlouhodobě existuje afinita pozitivních postojů, ponecháme-li stranou Francii a Velkou Británii, jejichž „image“ vykazuje v českém prostředí rovněž výrazně pozitivní hodnoty, potom je zřejmé, že vnímání Německa nabývá zásadního významu.

Přestože lze vést určité paralely mezi sblížením Německa v poválečné éře s jeho protivníky z obou světových válek (které provázelo vznik a počáteční fázi existence NATO) a současným sblížením Německa s jeho východními sousedy, je třeba upozornit na některé významné odlišnosti obou situací.

Především proces česko-německého „narovnání“ a vznik strategického partnerství probíhá v podmínkách neexistence společného nepřítele. Evropa rozdělená do dvou kompaktních bloků tvořila zcela odlišné podmínky pro sblížení mezi Francií a Německem, které mělo do značné míry rysy pragmaticko-utilitárního postupu tváří v tvář sovětské hrozbě.

„De Gaulle ke svému zánění pro francouzsko-německé přátelství nedospěl v náhlém záchvatu sentimentality ...A protože sovětská armáda stála na Labi a východní Německo bylo sovětským satelitem, aliance s Moskvou by spíše vedla k sovětské nadvládě nad Evropou než k zadržení Německa. Proto de Gaulle opustil tradiční protiněmecký postoj a svěřil budoucnost Francie přátelství s odvěkým nepřítelem“.⁶³⁾

Tento zcela odlišný geopolitický rámec francouzsko-německého sblížení ovšem našel svůj odraz v postojích veřejného mínění, jak na německé, tak na francouzské straně. Na přelomu padesátých a šedesátých let došlo k rozsáhlým výměnným a poznávacím pobytům, jichž se zúčastnily statisíce mladých lidí z obou stran. Multiplikační efekt těchto aktivit se ovšem následně umocňoval s tím, jak členové těchto skupin zaujímalí postupně svá místa ve společnosti a dále potom v důsledku integračních procesů zemí západní Evropy, které spontánní cestou umenšovaly roli národních států ve prospěch supranacionálních struktur, které se ponejprv uplatnily v ekonomické oblasti (Montánní unie, Evropské společenství uhlí a oceli aj.) a postupně se přenášely do oblasti práva (sřadování právních norem), ochrany národnostních menšin (princip multikulturalismu) a řady dalších oblastí.

Ze známých důvodů se těchto procesů česká společnost nemohla zúčastnit, což znamená, že ve struktuře postojů k Německu zůstaly do určité míry petrifikovány obsahy asociované se zánikem samostatného státu a druhé světové války. K pocitu ohrožení může přispívat nová geopolitická situace ve střední Evropě, která se bezprostředně promítla do česko-německých vztahů, t.j. sjednocení Německa provázeného návratem do role kontinentální mocnosti a rozpad Československa doprovázený syndromem „zmenšení“ českého státu (neboť většina obyvatel českých zemí se identifikovala s československou, nikoliv českou státností).

Za těchto okolností lze považovat za pozitivní, že Německo je vnímáno českou společností jako politicky a ekonomicky silný stát, s nímž je výhodné spolupracovat. Větší část očekává, že spolu-

práce bude probíhat v podmínkách partnerství a suverenity. SRN je na prvním místě mezi zeměmi, s nimiž by ČR měla spolupracovat. Většina neočekává aktuální ohrožení ČR ze strany Německa.

Konfliktní minulost česko-německého soužití zůstává přítomna latentně v postojích a tvoří jakési pozadí aktuálních česko-německých vztahů. Zejména je tento prvek přítomen u starších věkových skupin, jejichž bezprostřední zkušenost s nacistickou érou formuje do určité míry jejich postoje. Česká společnost zřetelně odlišuje vztahy k Německu, (jeho kultuře, ekonomice, politickému systému) od problému vysídlení sudetských Němců z bývalého Československa. Prohlubují se dva základní typy postojů: pozitivní vnímání Německa a odmítnutí požadavků Sudetoněmeckého krajan-ského sdružení (v obou případech s obdobnou intenzitou 65–70 % dotazovaných).

Jako nejvýrazněji diferencující faktor vztahů k Německu se jeví politická orientace dotazovaných. Pravicově orientovaní zaujímají výrazně pozitivnější postoje (rozdíly mezi stoupenci ODS a ČSSD se pohybují mezi jednou třetinou až polovinou) k úloze Německa a spolupráce s ním. Míru vstřícnosti a tolerance vůči Německu dále posiluje věkový faktor (což se zejména týká věkových skupin do 30 let), mladší a vzdělanější skupiny (vysokoškoláci) jsou vstřícnější k západnímu sousedovi. Oproti tomu lidé inklinující k levici vyjadřují častěji určitou rezervovanost, opatrnost a v různé míře pochybnosti o celkové výhodnosti spolupráce ČR s Německem a konečných cílech jeho zahraničně politických i ekonomických aktivit ve středoevropském prostoru.

Německo zůstává diferencujícím prvkem nejen české politiky, ale také české společnosti, což by se mělo odrazit v načasování a obsahové struktuře jednotlivých kroků, jimiž se zahraniční politika ČR přibližuje k NATO a Evropské unii.

Poznámky

- Boulding, K.: National Actors and International Interactions. (Nonrational Factors in Foreign Policy). In: Rochester, J. M., Pearson, S. P.: International Relations. Raudom House, New York, 1988, s. 200.
- Viz Kural, V.: Studie o sudetoněmecké otázce. (Problémy zahraniční politiky). Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1996.
- Suda, Z.: The Origins and Development of the Czech National Consciousness and Germany. Central European University, Prague 1995, s. 49.
- Schubert, K., Wagner, J.: Federalismus a nové teritoriální členění. „Německá federalistická struktura byla kompletně nově vytvořena až po druhé světové válce: spojenecké mocnosti zrekonstruovaly na základě Postupimské dohody federální samostatnost teritoriálních celků v naději na její demokratizující účinky“. In: Politologický časopis 1/1997, s. 74.
- Kořalka, J.: Proměnlivý vztah většin a menšin. Národnostní otázka. In: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Argo, Praha 1996, s. 143.
- Kořalka, J.: ibid, s. 113.
- Kořalka, J.: ibid, s. 124.
- Suda, Z.: citovaná studie, s. 42.
- Dle sociologického průzkumu agentury EMNID provedeného na zakázku týdeníku Spiegel v Bavorsku v období únor–duben 1996 uvedlo 8 % tazáných, že jsou organizováni v Sudetoněmeckém krajan-ském sdružení. 28 % uvádí, že se cítí být zastupováni SL. 10 % vyjádřilo přání vrátit se do staré vlasti. 83 % si přeje oddělit minulost čarou. 37 % sudetských Němců a jejich potomků dosud nikdy nenavštívilo starou vlast. Výsledky výzkumu mají ovšem pouze orientační vypovídací schopnost, protože vzorek respondentů (418 vyhnanců a jejich potomků) nemá reprezentativní charakter.
- Rupnik, J.: Důležitou zkouškou jsou vždy druhé volby. Lidové noviny, 5. 5. 1995, s. 8.
- Haagendorn, L.: The perception of National and Ethnic outgroups as a threat in Central and Eastern Europe. Paper for the ESF Conference, Prague February 1997.
- Haagendorn, L.: citovaná studie.
- Haagendorn, L.: citovaná studie.
- Scruton, R.: Slovník politického myšlení (heslo Nacionalismus) Atlantis, Brno 1989, s. 75.

- 15) Houžvička, V., Zich, F., Jeřábek, M.: Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu, Sociologický ústav AV ČR Praha 1997, s. 52.
- 16) Handl, V., Kural, V., Reiman, M.: Česká republika a Německo. In: Česká zahraniční politika, Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997, s. 153.
- 17) Wagnerová, A.: Nevypočitatelnosti symbolické politiky. In: Listy 3/1995, s. 10.
- 18) Šmídová, O.: Česko-německé vztahy v zrcadle tisku. In.: S-Obzor 4/1995, s. 40.
Již ve sledovaném období je patrný stále sílící trend historizujících argumentů, který posléze vrcholil v polemikách provázejících přípravu česko-německé deklarace. „Sudety byly i prvé dva roky po listopadu 1989 důležitým bodem česko-německého vztahu, teď se ale stávají vše ostatní zastíňující dominantou vyrovnání se se společnou minulostí a vyjednávání perspektiv... Na druhé straně není ani v rétorické poloze lehké vytrhnout sudetoněmecký problém z tohoto kolektivistického nacionálního konceptu, ve kterém se tak dlouho vyvíjel a jehož je doslova dítětem. I tím, že tisk je tak často ochoten polemizovat s názory ideologů typu Franze Neubauera, jehož argumentace je takto klasicky nacionálně laděným přístupem nesena pokračuje protiargumentace „přirozeně“ na téže vlně v obdobném ideovém modu“. Stěží lze výstižněji vyjádřit důvody, proč se česko-sudetoněmecký dialog pohybuje v uzavřeném kruhu. Požadavek autorů na odideologizovanou, nenacionalizující reinterpretaci zůstane zřejmě ještě delší dobu neuplatněn.
- 19) Šmídová, O.: Česko-německé vztahy v zrcadle tisku. In.: S-Obzor 4/1995, s. 41.
- 20) Houžvička, V. a kol.: citovaná studie. (Grantový projekt Ministerstva zahraničních věcí ČR).
- 21) Tolerantnější postoj vůči Německu v návaznosti na vyšší stupeň vzdělanosti např. potvrzuje kvalitativní anketní šetření provedené mezi studenty pražské Filozofické a Pedagogické fakulty UK (100 respondentů). Česko-německé vztahy označilo jako dobré a velmi dobré 2/3 ztázaných, 59 % uvedlo, že chápou stanoviska sudetských Němců. Poměrně překvapivý počet 46 % respondentů uvedlo, že jejich mínění o Německu zcela nebo částečně ovlivňuje nacionálně socialistická minulost. Prager Zeitung, 19. 6. 1997, s. 9.
- 22) Jičínský, Z., Škaloud, J.: Transformace politického systému k demokracii. In: Transformace české společnosti 1989–1995. Doplněk, Brno, s. 111.
- 23) Viz například opakovaně artikulované názory Petra Uhla, který mj. trvá na svém právu ponechat si české i slovenské občanství. Má k tomu ostatně dostatek důvodů povahy objektivní i subjektivní.
- 24) Kostelecký, T., Nedomová, A.: Czech National Identity – Basic Results of National Survey. Sociologický ústav AV ČR, Praha 1995. Výzkumný projekt ISSP, 1111 respondentů, sběr dat listopad 1995, metoda náhodného výběru.
- 25) Zich, F.: Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel. Working Papers, 96/4. SÚ AV ČR. Praha 1996.
- 26) Citovaná studie, s. 20.
- 27) Výsledky výzkumů Pohraničí 91–96 a Česká národní identita 95.
- 28) Czech National Identity, ibid, s. 10.
- 29) Zich, F.: citovaná studie, s. 18.
- 30) Kučera, J.: Česká historiografie a odsun Němců. In: Soudobé dějiny 2–3/1994, s. 369.
- 31) „Specificky české trauma o zániku českého národa, které pronásledovalo předběznohradské buditecké generace, bylo po roce 1939 sdíleno v českém prostředí, které předem vidělo, že národní existence byla v případě německého vítězství ztracena“. Z dopisu R. Luži Z. Hejdánkovi. In: Češi, Němci, odsun. Academia Praha 1990, s. 162.
- 32) Příhoda, P.: Naši Němci. (o jejich vyhnání a zrodu totalitní moci v Čechách). In: Přítomnost 4/1990, s. 22.
- 33) Hahnová, E.: Češi, Němci, ostatní. In: Obtížné loučení s minulostí. Pragomedia, Praha 1996, s. 216.
- 34) Houžvička, V.: et all.: Die Betrachtung der Sudetendeutsche Frage und die Haltung der Bevölkerung im tschechischen Grenz- gebieten gegenüber Deutschland. Ackermann Gemeinde. 1997.
- 35) Za mnohé alespoň: Třešník, D.: Bloudění v Teutoburském lese, Lidové noviny (LN), 14. 6. 1995, s. 8. nebo Putna, Martin, C.: Smiřovací jeřábka. LN, 20. 2. 1996, s. 2.
Specificky se vyvíjely názory V. Bělohorského na německou problematiku. Dilema hledání identity sjednoceného Německa a souvislosti s redefinující se českou národní identitou (jako přímý důsledek rozpadu ČSFR a vzniku samostatného českého státu) naznačuje následující formulace: „Bude sjednocené Německo chtít patřit do excentrické Evropy, do tohoto západního, relativistického a liberálního „demos“, anebo podlehe svým starým démonům, kteří mu našeptávají, že má být „říší střed“, v níž evropanství je především něco „etnického“? Myslím, že sousedé Německa musejí podporovat ty Němce, kteří považují západní orientaci svého státu za definitivní a osvobozující. Nám Čechům v tom ale brání železná opona, kterou mmezi námi a těmito Němci vystavěl sudetoněmecký pokus o monopol na dialogy“. Bělohorský, V.: Německo a excentrická Evropa. Lidové noviny, 13. 7. 1993, s. 6.
„Smyslem politického konceptu o problematičnosti Německa a o potřebě společného dozoru nad ním je vést v Evropě novou dělicí čáru podle jiného kritéria než dosud. Rozdělit ji na státy hlásící se údajně k etnickému prin-

- cipu (Německo) a na ty ostatní. Je to požadavek na faktickou dezintegraci toho, co se v posledních skoro padesáti letech v Evropě společnou prací prosadilo“. Doležal, B.: Pohled na Němce: přísně sčítat pozorovat. Mladá fronta Dnes, 12. 9. 1995.
- 36) Pithart, P.: Smysl výzvy Smíření 95. In: Lidové noviny, 18. 4. 1995, s. 8.
- 37) Citováno dle: K otázkám česko-německých vztahů (Stanovisko Severočeské rady KČP z 20. 1. 1995) In: Česko-moravský hraničář č. 65. Dle sdělení sekretariátu KČP se počet členů a sympatizantů pohybuje mezi 35–40 tisíci občanů pohraničí.
- 38) Bednář: Evropský smysl česko-německého sporu. In: Lidové noviny, 12. 2. 1996, s. 8. „Poválečné vysídlení značných částí německých menšin, jež od druhé poloviny minulého století politicky ohrožovaly evropský demokratický mír a státy u zrodu dvou světových válek, nelze považovat za absolutní mravní ideál, ale za dějinný trest. Jeho morální pohybnosti jsou u demokratických spojenců a u českého odboje mimo diskuzi. Pokud takové úrovně sebepoznání nedostane německé veřejné mínění a jeho politická elita, je opravdové smíření v duchu evropanství bezpředmětné. Doležal, B.: Co patří do historie. In: Respekt č. 9/1995. „Na poválečný odsun samozřejmě mohou být různé názory. Tak například někteří (včetně autora tohoto článku), si na rozdíl od pana prezidenta myslí, že odsun byl zvěrstvo, které lze sice z minulosti nějak vysvětlit (tak jako vrah nevěrné manželky vysvětluje svůj čin její nevěrou), ale v žádném případě ospravedlnit.“
- 39) Naumann/Gabal – Vztahy české společnosti k Německu (reprezentativní sociologický výzkum GA&C, 1347 respondentů, náhodný výběr, sběr dat květen–červen 1995), zpráva o výzkumu.
- 40) Jak známe německé politiky. Výzkum agentury Opinion Window – leden 1995. In: Týden 11/1995, s. 23.
- 41) Naumann/Gabal, citovaná zpráva.
- 42) IVVM – zpráva o výzkumu Sympatie k cizím zemím, duben 1997.
- 43) 1995 – Czech National Identity, 1996–97. Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatel českého pohraničí k Německu.
- 44) Naumann/Gabal, citovaný výzkum.
- 45) IVVM, zpráva o výzkumu – Mínění o vlivu Německa na ekonomiku České republiky. 26. 2. 1996.
- 46) Rostoucí nároky německé menšiny na Opolském Slezsku, která tu má již značný podíl na samosprávě, a kde získala v souladu s polsko-německou smlouvou mnoho ze svých nároků, jsou velmi špatně přijímány polskou společností, která si je vědoma překvapující disproporce v plnění smluvních závazků německou stranou vůči polskému obyvatelstvu, žijícímu v Německu.
- Lesiuk, W.: Dánsko-německé zkušenosti z využití demokratických metod při řešení národnostních problémů etnického pomezí a interetnické poměry Opolského Slezska. In: Slezský sborník 2/1994, s. 132.
- 47) Berghahn, R. V. 1996. German Big Business and the Quest for a European Economic Empire in the Twentieth Century. In: Quest for Economic Empire. Berghahn Books. Providence + Oxford, 2.
- 48) Ibid, s. 31.
- 49) Musil, J., Suda, Z.: A Short Excursus on the „German Character“. In: Germany 1995: Balance and the Outlooks. Central European University, s. 25.
- 50) Musil, Suda : citovaná studie, s. 25.
- 51) Zich, F.: Německo a my (faktorová analýza). In: Reflexe sudetoněmecké otázky... citovaná studie, s. 49.
- 52) The New European Security Architecture – Public Attitudes Toward European Security – USIA Office of Research and Media Reaction, September 1996.
- 53) Kostelecký, T., Nedomová, A. 1996. Czech National Identity – Basic Results of the National Survey 1995. Project ISSP.
- 54) USIA, citovaný výzkum. Eurobarometr No. 7 (Central and Eastern), listopad 1996, 1021 respondentů v ČR. In: Mezinárodní vztahy 2/97, s. 120.
- 55) Kostelecký, Nedomová : Czech National Identity 95, ibid, p. 15.
- 56) Výzkum České pohraničí 96., citovaná studie.
- 57) Sarvaš, S.: Postoje české veřejnosti ke vstupu do NATO. In: Mezinárodní politika 3/1997, s. 24.
- 58) NATO by mělo jasně říct, že už není paktem některých států proti jejich víceméně zřejmému nepříteli, ale že se chce stát jedním z garantů bezpečného života euroamerické demokracie jako takové. V. Havel na konferenci SHAPEX Mons, Belgie 27. 4. 1995. In: Česká zahraniční politika 1997. ÚMV Praha, s. 263.
- 59) Viz citovaný výzkum Vztahy české společnosti k Německu. GA&C.
- 60) Česká národní identita 95, citovaná studie.
- 61) IVVM Sympatie k cizím zemím, 13. 5. 1997.
- 62) Postoje české veřejnosti k cizincům a menšinám. Opinion Windows, 25. 9.–8. 10. 1997.
- 63) Kissinger, H. 1996. Umění diplomacie. Prostor Praha, s. 60.

E

**ZÁVĚREČNÝ
SOUHRN**

E. Závěrečný souhrn

JAN HON

Předložená studie se pokouší odpovědět na otázku obsahu a dosavadních tendencí německé zahraniční politiky, vůči reformním zemím bývalého sovětského bloku po jeho rozpadu a po zhroutilí většiny jejich komunistických režimů, a dále pak o předpokladech jejího vývoje v budoucnosti nejbližší a podle možností i vzdálenější.

Je zřejmé, že odpověď může být pouze podmíněná, protože množství faktorů, které ji ovlivňují je značný. Jsou často málo průhledné a reálný odhad jejich možného vývoje je omezený. Mají své kořeny v historii a jejich prognóza je závislá na prognóze konkrétních okolností společenského a politického života Německa, Evropy i světa. Otázky, na které by bylo třeba v této souvislosti odpovědět, lze s jistotou dávkou tolerance formulovat následovně:

1. Co je střední, příp. středovýchodní Evropa, jak ji můžeme pro naši potřebu definovat?
2. Jaké je postavení střední a středovýchodní Evropy v hierarchii „národních“ a zejména zahranič-něpolitických zájmů Německa?
3. Je zahraniční politika Německa k jednotlivým zemím tohoto regionu diferencovaná, čím je tato diferenciace podmíněna?
4. Jaké jsou potenciální hrozby a rizika evropského vývoje, zejména vývoje v SE a SVE, jejich mož-ný vliv na utváření německé zahraniční politiky?
5. Je možné odhadnout vývoj německé zahraniční politiky? Na čem závisí?

E.I. STŘEDNÍ EVROPA – POJEM

O definici, o pojetí střední Evropy se vedla a dosud vede řada diskusí. Pokus o její vymezení však bude mít smysl pouze tehdy, bude-li možné definovat prvky, utvářející specifický fenomén regionu. V souvislosti s naším tématem jde v první řadě o otázku, zda tento fenomén nějakým způsobem ovlivňuje utváření vztahů Německa ke státům tohoto regionu, zda tyto vztahy vykazují společné ry-sy, případně jaké rozdíly v nich přesto existují.

Z předchozích kapitol lze vyvodit závěr, že pojem střední Evropy je možno definovat z různých hledisek, obřezujících daný účel analýzy. Jde přinejmenším o následující pohledy:

- pohled geografický,
- pohled geopolitický, v němž hraje prvořadou úlohu dimenze vnější bezpečnosti, a je tudíž výraz-ně pohledem geostrategickým,

- pohled hospodářsko-politický,
- pohled kulturní.

Definiční prvky a jejich dimenze:

Pohled geografický

může střední Evropu vymezit sice poměrně jednoduše, vždy však dosti sporně či mlhavě. Pouhá skutečnost, že existuje řada míst, které se považují za její geografický střed, svědčí o nesnadnosti vymezit prostor střední Evropy již pouze z tohoto jediného pohledu. Nicméně sama fyzikální mapa Evropy nabízí jisté opěrné body pro definici jejího středu. Ten má dosti jednoznačné kontury zejména na severu a jihu – alpský masiv a pobřeží Baltu, s menší výrazností pak na západě a východě. Za nepochybné centrum geografického vymezení střední Evropy je možno považovat povodí Labe, Odry a horního Dunaje, za jisté meze pak na západě tok Rýna a na východě pak tok Visly.

Je to přirozeně vymezení, které má s politicko-společenskými souvislostmi málo společného. Nelze přehlédnout skutečnost, že ve vzdálenější minulosti byly vodní toky pro hospodářské i politické kontakty méně rozvinutých společností velmi významné. Nicméně je přesné vymezení regionálních hranic v naší milé Evropě na základě jakýchsi exaktních geografických znaků de facto nemožné.¹⁾

Pohled geopolitický

Při definici určitého území pro potřebu formování politiky státního společenství hraje prvořadou úlohu činitel vnější bezpečnosti. Ten je faktorem, výrazně ovlivňujícím strategii jeho diplomatických i vojenských aktivit.

V této studii je geopolitické vymezení prostoru střední Evropy implicitně obsaženo na řadě míst. Z historického hlediska přichází otázka definice středoevropského prostoru na pořad dne v souvislosti s formováním novodobého německého státu (úvodní studie M. Nováka):

„Pro historii střední Evropy je ovšem praktickým a přirozeným východiskem především rok 1848, kdy v souvislosti s neúspěšným pokusem o revoluční nastolení vlády občanské společnosti se projevil diference a dokonce už konflikty zájmů jednotlivých národů. Německý revoluční nacionalismus ... se opřel o ideu někdejší středověké římskoněmecké říše působivě kontrastující s rozdrobením Německa do desítek států a politických útvarů. Tato říše byla vzata za ideový základ tvořícího se národního státu, kde vedle národnostních menšin Poláků, Dánů a Italů s vlastními národními centry mimo hranice této říše, byl zahrnut i celý český národ a logicky snižen na menšinovou národnostní skupinu slovansky mluvících Němců.“

Kontury německého politického prostoru (užívám tohoto pojmu, protože v dané souvislosti nelze užít pojmu německého státu) mají samozřejmě své historické kořeny. Znovu si dovoluji použít citátu z kapitoly M. Nováka:

„Ale geopolitická situace a orientace tří států východní střední Evropy obecně a vůči Německu zvláště byla rozdílná: Zatím co český stát byl uzavřen ve svém kotli, snadno hájitelném, ale bez možnosti ústupu, měli Poláci při nehájitelnosti západních hranic rozsáhlé „ústupové“ prostory na Litvě, v Bělorusku a na Ukrajině. Maďaři byli původně orientováni na Středomoří (Adrii), na zápas s Byzancí a pak stýkání a potýkání s Benátkami, zatímco německá expanze je už od 12. století neohrožovala, leda přes poslední Přemyslovce. Proto také státoprávní vztah vůči říši byl rozdílný: Češi zvolili (v dynastickém zájmu) formu výhodného přidružení k říši jako uznávaná a profitující autonomní součást a soustředili se na uhájení statusu a rozšiřování svých práv... Poláci se uní s Litvou vyhnuli připojení k říši připravovaného „našimi“ Lucemburky a později neúspěšně opakovaném Habsburky v 16.–17. st. Také Maďaři od 12. století měli s Říší co činit jen přes české panovníky, nakonec neúspěšně.“

Geopolitický význam střední Evropy se přirozeně vlivem celé řady činitelů v průběhu dějin podstatně změnil. Zásahu na tom má především technický pokrok, který zcela přeměnil evropskou i globální infrastrukturu i charakter bezpečnostních rizik v současném světě. Jak ukazují závěry předložené studie, má v současné době střední Evropa, pokud jde o geostrategické hledisko, v mnohém smyslu podřazený význam.

Pohled hospodářsko-politický

Střední Evropa byla již ve vzdálené minulosti průsečíkem řady významných obchodních cest, které nepochybně umožňovaly hospodářské kontakty se vzdálenými hospodářskými centry. Je nicméně přirozené, že v procesu překonávání místního naturálního hospodářství a postupnou specializací produkce se výměna zboží co do kvantity orientovala především na sousedící hospodářské regiony. To se nezměnilo ani v současné době. Skutečnost, že všechny země středoevropského prostoru realizují nejvýznamnější část svého zahraničního obchodu právě se svými sousedy a především se svým největším sousedem, je dostatečným důkazem. Pro poměry česko-německé není bez významu, že i v době existence „plánovité hospodářské spolupráce“ v rámci RVHP byla SRN po SSSR, NDR a Polsku naším čtvrtým nejvýznamnějším obchodním partnerem.

Pro vymezení středoevropské oblasti má však hospodářské hledisko rovněž podřadný význam.

Pohled kulturní

Střední Evropa je, či spíše zejména v minulosti byla, nepochybně uznávaným kulturním fenoménem. Základy společné středoevropské kultury po zániku Velké Moravy a vítězství západního proudu christianizace v tomto prostoru, byly později významně ovlivňovány kulturním elementem židovského etnika. Tento vývoj pak v průběhu devatenáctého a v prvních desetiletích dvacátého století vyvrcholil ve zvláštní německo-slovansko-maďarsko-židovské kulturní vzepětí, jež zanechalo dědictví, uznávané celým světem. Po tragickém zániku podstaty tohoto kulturního fenoménu ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století, nelze v nejmenším očekávat jakoukoli jeho restauraci. Na jeho dědictví však stojí za to navazovat.

Významu kulturní politiky pro rozvoj mezinárodních vztahů, a zejména pak posilování vazeb se zájmovými zeměmi jsou si dotyčné společnosti většinou vědomy. A pokud disponují dostačujícími prostředky, intenzivně se kulturně-politickým aktivitám věnují. Německo v tomto směru není v České republice ani v ostatních středoevropských státech výjimkou mezi ostatními světovými mocnostmi (např. aktivity Goethe-Institutu).

Závěr:

Vymezit střední Evropu na základě jednoznačných kritérií nelze. Všeobecně je možno konstatovat, že nejpřijatelnější metodou by mohl být výčet státních útvarů, které zhruba odpovídají výše uvedeným hlediskům. Podle toho by pak střední Evropu tvořilo Německo, Polsko, Česká republika, Rakousko, Slovensko, Maďarsko a Slovinsko.²⁾

E.II. NĚMECKÉ „NÁRODNÍ ZÁJMY“ A STÁTÝ STŘEDNÍ EVROPY

Na předním místě zájmů německého státu a jeho společnosti je politická, sociální a ekonomická stabilita a všeobecně příznivé podmínky společenského vývoje. Ty je však možno v současné době zajistit – vedle konkrétních podmínek vnitropolitických – především za určitých mezinárodních podmínek a předpokladů. Stručně řečeno, jde především o zajištění vnější bezpečnosti a o zajištění pod-

mínek hospodářské prosperity v mezinárodní konkurenci. Z těchto dvou důvodů figurují na špičce hierarchie německých zahraničněpolitických cílů a aktivit, otázky vazeb k euroatlantickému společenství. Zde je nutno upozornit na myšlenku Petra Robejška ve stati o Výmarském trojúhelníku, že Německo (a nejen ono, ale i ostatní státy západu) se muselo po změnách na počátku devadesátých let pokusit své politické zájmy nově formulovat.³⁾

V otázkách bezpečnostních především jde o aktivní působení v západních politicko-bezpečnostních uskupeních ve smyslu posilování jejich úlohy při budování nového bezpečnostního systému v Evropě. Z toho pak vyplývá prioritní postavení vojenských kontaktů ke státům NATO a ZEU, v oblasti hospodářské jde především o prohlubování ekonomického systému Evropské unie, v současnosti pak především o realizaci jednotné evropské měny a v neposlední řadě pak o politiku rozšiřování EU (viz Handl, část B.I.4.a., Rozšiřování EU po Amsterdamu). V poslední době se objevují hlasy, poukazující na některá nová rizika, objevující se v hospodářské oblasti. Jde o rizika, vyvolávaná vlivy globalizace ekonomiky, která by pro nedostatek mezinárodně působících mimoeconomických regulačních prvků, obvyklých v evropských sociálně tržních systémech, mohla ohrozit dosavadní (v zásadě existující) sociální smír.⁴⁾

To všechno jsou přirozeně politické priority, založené již před změnami v Evropě v roce 1989, a tyto změny na ně nemohly mít zásadní vliv. Pokud jde o transformující se země střední Evropy, pak německý „Hlavní zájem se soustřeďuje na stabilizaci daných zemí jako „východního předpolí“ a tak nejen odvrácení bezprostředního negativního vlivu ze strany těchto zemí, ale zároveň vytvoření pásma stability, „oddělujícího“ SRN od těžko ovlivnitelného a ještě méně kontrolovatelného vývoje v bývalém SNS. Německo má zájem zakotvit natrvalo geopolitickou, bezpečnostní a hospodářskou „dividendu“ přechodu od studené války ke kontinentální kooperaci. Má zájem o jistý novodobý „kordone sanitaire“. Německá politika se tomuto názvu ovšem vyhýbá. V dnešním multilaterálním pojetí má tento pojem sice nový obsah, je nicméně zřejmý jeho egoistický nádech. Zájem Bonnu/Berlína přitom není tyto státy jednostranně a individuálně vázat na sebe. Nedovoluje to ani omezený potenciál SRN, ani fakt, že země CEFTA jsou sice nejbližšími partnery směrem na východ, nepředstavují ale dlouhodobou zájmovou prioritu Německa“ (Handl, závěry jeho kapitoly bod 6 a 7).

Tato skutečnost má přirozeně zásadní význam pro formování německé zahraniční politiky. Jedním z výrazných prvků dané situace mj. je, že otázka vztahů s Ruskem je v hierarchii „východních“ zahraničněpolitických zájmů Německa (a nakonec i Evropské unie a NATO) na nejpřednějších místech. To se potvrzuje jednoznačně ve všech fázích řešení rozšiřování obou integračních seskupení.

Německá snaha udržet nekonfrontační a dobré vztahy s Ruskem má dlouhodobou povahu a vписuje se do širšího kontextu politiky EU a západního společenství, v nichž ve vztahu k Rusku působí nezávisle iniciativně (Reiman – A.II. – Závěr).

V celé záležitosti hraje přirozeně nesmírnou roli stále ještě ne zcela vyjasněná mocenská situace v Moskvě, která i po jistém překonání kritických situací, vyvolaných v posledních dvou letech výkyvy Jelcinova zdravotního stavu „zůstává velmi labilní a nevylučuje možnost nepříznivého zvratu“ (Reiman A.II.). Že aktuální politika Německa (a ve skutečnosti celého západu) vůči Rusku je do značné míry závislá na personální situaci v moskevském politickém vedení a tudíž i na osobních vztazích, prokazuje jistá nervozita západních politických kruhů, provázející každou takovou personální (mnohdy překvapivou a jinak dosti častou) změnu na moskevském politickém nebi.

Na straně NATO (a Německa) je jako samozřejmost vnímáno, že „...přechod Poláků, Maďarů a Čechů k Alianci by jí přinesl asi 25% zisk na tancích, dělech, bojových letadlech a vojenských vrtulnících – pro Rusko nepřijatelný“.⁵⁾

Nicméně německá politika není schopna otázky vztahu k Rusku (a zprostředkovaně i ke státům střední a východní Evropy) řešit sama, svými izolovanými kroky. Vždy bude její aktivita součástí

celkové zahraničněpolitické aktivity euroatlantického společenství a nuance ve vztahu ke státům SVE se budou pohybovat v jejím rámci.

Vzhledem k tomu, že pro Německo je posunutí bezpečnostní hranice co nejdále na východ jednou ze strategických priorit, je a bude ochotno obětovat mnohé – potřebný čas, i potřebné prostředky. Tato skutečnost měla nesporně vliv i na její postoje v procesu přijímání SE především do NATO, jehož důležitá fáze vyvrcholila madridským summitem, ale i v procesu přijímání států SE do EU.⁶⁾ V případě příznivého vnitropolitického vývoje v Rusku je ovšem německá politika nakloněna ke značné přeorientaci dostupných (i když hospodářským napětím stále se tenčících) kapitálových prostředků tamním směrem, jako jisté formy „výkupného“ za ruský souhlas s rozšířením NATO. Názna možnosti realizace takové politiky lze vyčíst z interview Spiegelu s H.-D. Genscherem (jeho výroky nelze brát na lehkou váhu, třebaže německou zahraniční politiku již nereprezentuje).⁷⁾

Stejným směrem míří též představy v Bonnu vypracovávaného konceptu pro jednání s Ruskem pro nejbližší dobu. Podle něj se předpokládá, že po „dohodě o partnerství a kooperaci, kterou EU s Moskvou uzavřela a která je nyní před ratifikací, přichází v úvahu smlouva o bezcelním obchodě, která by mohla zahrnovat také politické konzultativní mechanismy“.⁸⁾

Prozatím ne zcela zodpovězenou nebo jen nejasně zodpovězenou zůstává otázka, kam až má NATO (resp. v jeho rámci Německo) zájem se rozšiřovat? Kdo by měl být přijat a kdo (a z jakých důvodů) ne? A v té souvislosti se znovu a znovu diskutuje zejména otázka hranice možnosti zájemců o integraci do Evropské unie.

Na otázku Spiegelu „A koho Aliance nepřijme, ten na východě propadne bezpečnostním sítím?“ odpovídá Genscher: „Skutečně – nesmí dojít k vytvoření zájmových sfér a sfér rozdílné bezpečnosti a jako následek toho pak k novým rozmlškám. Především by bylo osudové, kdyby si nakonec některé státy střední a jihovýchodní Evropy musely položit otázku, zda do EU budou přijati pouze ti, kteří budou přijati do NATO. Takový vývoj by podkopal autonomii, samostatnost a identitu Evropské unie. Vzájemně koordinované (dohodnuté), avšak rozdílné příspěvky NATO a Evropské unie k celoevropské stabilitě, jsou proto nezbytné.“⁹⁾

Rok 1997 tyto otázky alespoň částečně zodpověděl. Brána do EU zůstává, přes všechna rozdílná stanoviska některých členů Unie ve věci pořadí, počtu, a rychlosti přijetí (v závislosti na jejich individuálních hospodářských i politických zájmech), principiálně a alespoň perspektivně otevřená všem nebo téměř všem zájemcům.¹⁰⁾ I když praktická německá politika prokazuje i v této oblasti jistou „prostorovou“ zdrženlivost.

Jinak je tomu s odpovědí na otázku rozšiřování NATO. Zatímco k tzv. první vlně rozšíření bylo cestou řady mezinárodněpolitických iniciativ hlavních aktérů dosaženo jakéhosi „trnného“ postoje Ruska, zůstala otázka dalšího rozšiřování přes všechnu snahu „jižního“ křídla přinejmenším otevřená.

Německá politika v obou otázkách zachovává jednoznačnou zdrženlivost, diktovanou především (vedle opatrnosti v ekonomické expanzi) ohledy na vztahy k Rusku (viz Robejšek, kapitola Německo a Ukrajina), bez ohledu na to, že takováto politika vede na ukrajinské straně ke značnému rozčarování. Jistá část nové ukrajinské politické reprezentace očekávala po rozpadu SSSR (přízně jsme, že nereálně) velkou německou angažovanost v podpoře ukrajinských snah proti tendencím velkoruského hegemonismu.

Integrační snahy ČR, stejně jako snahy ostatních států SE jsou Německem (jakož i ostatními členy integračních seskupení) jednoznačně podporovány, což bylo stvrzeno několika významnými mezinárodními akty v průběhu roku 1997 (závěry červencového madridského summitu NATO a podpis přijímacího protokolu do NATO v prosinci, stejně jako závěr lucemburského summitu EU o zahájení jednání o přijetí nových členů EU).

V souvislosti s tím se ovšem vynořila otázka o míře občanské podpory těchto kroků. Zatímco v zemích našich sousedů je tato podpora obyvatelstva jednoznačná, prokazují průzkumy veřejného mínění v ČR poněkud jiný obraz. Dokladem toho jsou poznatky, obsažené ve stati, která byla do této studie zařazena dodatečně (Houžvička, Německo a integrace). Tato skutečnost přirozeně naši situaci poněkud komplikuje mezinárodně a pro vnitřní politiku představuje velmi vážnou výzvu. Především proto, že nastoluje otázku, jak se to má s účinností vlivu politických stran (koalice i největší opoziční strany), které mají integrační cíle ve svých politických programech a jež zvolilo téměř 3/4 voličů.

Jako nejzávažnější se ukazuje nedostatečná podpora veřejnosti pro vstup do NATO. Naskytá se ovšem otázka, zda příslušná místa, zejména ta nejvyšší, věnovala dosud dostatek pozornosti základním faktorům a předpokladům naší severoatlantické integrace. To znamená jednak úroveň vlastní branné připravenosti po stránce hmotné i personální (včetně řekněme tomu úsilí o „morálně-politický“ profil vojska), kompatibilitě armády s vojenskými strukturami NATO zejména po stránce velitelsko-štábní atd., jednak i vytváření příslušného „veřejného mínění“, tj. vztahu společnosti k armádě a brannosti vůbec, i pokud jde o ochotu veřejnosti přinášet nezbytné finanční, (ekonomické) oběti. Nehledě ke skutečnosti, že se v nedávné minulosti podařilo dovést ke zdárnému konci nutné první formální integrační kroky (které však zdaleka nejsou onou kýženou jistotou a zejména ne pokud jde o lhůtu jejich završení), jeví se intenzivní úsilí ke splnění výše uvedených faktorů pro naplnění potřeby vnější bezpečnosti ČR jako naprosto nezbytné.

Závěr:

1. Pro německou zahraniční politiku existují jednoznačně následující priority:
 - a) vztah k euroatlantickému společenství ve smyslu bezpečnostní politiky a k Evropské unii ve smyslu všeobecně-politickém a zejména pak ekonomickém;
 - b) zajištění vyrovnaného vztahu k Rusku, příp. dalším státům SNS jako nejzávažnějšímu rizikovému faktoru celoevropské bezpečnostní stability.
2. Vztah ke středoevropským zemím je těmito oběma hlediskům podřízen a má především multilaterální parametry (Handl).

E.III. DIFERENCIACE POLITIKY VE VZTAHU K JEDNOTLIVÝM ZEMÍM

V politice Německa vůči jednotlivým zemím SVE existuje nepochybně jistá diferenciaci, která má různou podobu v závislosti na faktorech (někdy i ne zcela racionální povahy), jež ji v jednotlivých případech podmiňují či ovlivňují.

Že zahraniční politika Německa vykazuje například ve vztahu k Polsku určité preference ve srovnání s ostatními státy střední Evropy je celkem přirozené. Nespornou roli tu hrají dva důležité faktory: – je to především geostrategická poloha Polska (zde upozorňují zejména na kapitoly M. Nováka, M. Reimana, A. Svěráka a zejména pak Robejškův Výmarský trojúhelník) a – za druhé pak skutečnost, že Polsko je s jeho téměř čtyřmi desítkami milionů obyvatel mezi ostatními středoevropskými státy jedinou mocností střední velikosti ve smyslu politickém, ekonomickém i vojenském.¹¹⁾

V tomto smyslu zaujímá Polsko v politice Západu a v jeho rámci v politice Německa nesporně zvláštní postavení. K tomu Robejšek:

Z pražského hlediska může jisté obavy vyvolávat pouze otázka, jak Polsko svou výlučnou pozici zpracuje. Varšava měla vždycky sklon dominovat středoevropský region. Střízlivě viděno by Polsko

jako nejsilnější ze slabých, jako regionální moc třetí třídy nepředstavovalo pro Českou republiku závažnější problém, dokud by se Varšava spokojila s potvrzováním vlastní velkoleposti na rituální úrovni diplomatických gest a nepokusila se o poručnictví. To záleží do značné míry i na profesionálně české diplomacie.

V případě vztahu k Maďarsku, kde lze pozorovat rovněž jisté známky zahraničněpolitických preferencí (např. významný pokrok v oblasti vojenské spolupráce – viz kapitola A. Svěráka) má nepochybně značný význam zájem o stabilizaci postavení Německa v tradičním nástupním prostoru ve směru na Balkán (v současné době již patrně méně v možnosti jeho strategického prodloužení dalším tradičním směrem na Blízký východ). Nespornou veličinou pro určitou preferenci jsou patrně zájmy severoatlantické aliance a její úloha bezpečnostního garanta při upevňování mírových tendencí v krizové oblasti bývalé Jugoslávie. K tomu viz Kiss:

„Hlavní zájmy Německa a Maďarska – potřeba rozšířit západní zóny stability a přispívat k regionální stabilitě – se plně shodují. Německo má navíc zájem na tom, aby Maďarsko plnilo funkci „mostu“ a ne „nárazníkové zóny“. SRN vidí v Maďarsku jednak „předmostí“ mezi střední a jižní Evropou, jednak Bonn od Budapešti očekává, že pochopí bezpečnostně politickou roli a dokáže vyhovět požadavkům na rozpoznání krize a prevenci konfliktů, stejně tak jako kritériím pragmatické sousedské politiky s přihlédnutím k menšinové politice. Nelze ponechat bez povšimnutí, že Německo umožnilo maďarským vojákům spoluúčast na výcvikových programech a dodalo Maďarsku část výzbroje bývalé Národní lidové armády NDR v hodnotě 150 milionů marek. V roce 1996 podepsala obě ministerstva obrany smlouvu o technické spolupráci, jež byla zaměřena na poskytnutí pomoci maďarskému zbrojnímu průmyslu, oťřesenému krizí.“

Určitá specifika lze zcela zřetelně najít ve vztazích k nyní samostatným zemím bývalého SSSR – Pobaltí a Ukrajiny. Zatím co k Ukrajině se německá politika chová v zájmu udržení dobrých vztahů k Rusku (viz Robejšek v kapitole „Ukrajina“), mohou se celoněmecké zájmy v případě pobaltských zemí výhodně prosazovat prostřednictvím spolkových pobaltských zemí v rámci baltického regionalismu, zejména též díky intenzivní účasti skandinávských států a zapojení samotného Ruska (viz Hyde-Price). Tendence k regionalizaci zahraniční politiky SRN má ostatně obecnější charakter a je patrně výsledkem velmi silné zemské politické identity. Konkrétní podoba takové „regionální zahraniční“ politiky je pak silně ovlivňována rozdílností zájmů jednotlivých spolkových zemí (viz Jeffery-Collins v kapitole B.II.). Taková možnost, jaká se Německu naskytá v případě Pobaltí (tj. aktivní účast dalších států vedle jednotlivých spolkových zemí) federální vláda ve vztahu k ČR přirozeně nemá. Nicméně její podpora regionálním aktivitám spolkových zemí je významná.

Poněkud specifické jsou vztahy SRN ke Slovensku. Od počátku se utvářely poněkud komplikovaně. Když na počátku devadesátých let probíhala jednání k uzavření československo-německé smlouvy, jakž takž úspěšně uzavřené v roce 1992, začala působit slovenská politika, jež vyústila v rozdělení československé federace, Bonnu značné komplikace snahou o její faktickou likvidaci. Nelze přitom přehlédnout, že v době československých parlamentních voleb v roce 1992 se objevily (ovšem těžko dokazatelné) signály o určité podpoře bavorských subjektů slovenským nacionalistickým politickým proudům. Taková podpora by byla vysvětlitelná zcela přirozeně. Anulací smlouvy (např. zmařením předání ratifikačních listin) by se po rozdělení československé federace Česká republika ocitla v podstatně méně výhodné negociační pozici, nežli Slovensko. Což by mohlo vyhovovat těm politickým kruhům v Bavorsku, které jsou politicky blízké určitým sudetoněmeckým kruhům. I když byla tato fáze nějakým způsobem překonána, způsobil pozdější politický vývoj Slovenska (a to jak zahraničněpolitický – nejasná pozice Slovenské vládnoucí reprezentace ve vztahu Západ–Rusko – tak především vývoj vnitropolitických poměrů zejména v průběhu roku 1997) značné ochlazení. Takže nyníjší stav nelze označit jinak, než za velmi rezervovaný (viz C.III., Lukáč).

Ve vztahu k Polsku a Maďarsku hrají patrně roli i některé méně racionální faktory. Vůči Polsku pocit viny za Německem spáchané násilí válečným přepadením a okupací, který poměrně značně vnímá i široká německá veřejnost. V případě Maďarska hraje svou roli vedle historické skutečnosti, že obě země proti sobě vlastně nikdy nestály v nepřátelském poměru a nemusejí řešit v podstatě žádnou zátěž minulosti (problém odsunu Němců je v porovnání s ČR a Polskem nesrovnatelně menší). A jistě i určitý pocit vděčnosti za postoje jeho vlády v r. 1989, které jsou chápány jako významný přínos k pádu východoněmeckého komunistického režimu a jeho „zdi“ a tím nakonec ke sjednocení Německa (viz C.II., Kiss).

Ve vztahu k České republice se zdá, že převládá jistá nejistota a opatrnost, jež vede k upřednostňování pragmatických kroků v oblastech, kde se zájmy obou zemí zásadně shodují. Je to nepochybně v prvé řadě oblast ekonomiky, z ostatních oblastí pak především takové, které souvisí s některými předpoklady vnitřní bezpečnosti Německa (spolupráce policejních složek při potírání vlivu organizované kriminality a nežádoucí migrace).

V oblasti obecné politiky je jistě nadále pocítována zátěž vlivu části spektra sudetoněmeckých organizací a to přes přijatou společnou deklaraci – což se ostatně ukázalo v celoročním procesu jejího naplňování.¹²⁾ Otevřená zůstává rovněž otázka vlivu jistých rozdílů v názorech politických reprezentací obou zemí na jednu z prvořadých priorit německé zahraniční politiky – evropskou integraci, resp. její formy a tempa. Není patrně náhodou, že tak důležitý prvek vzájemných styků, jako je ve smlouvě z r. 1992 obsažený úmysl pravidelných konzultací na vrcholné vládní úrovni, zůstal v podstatě nerealizován.

Z kapitoly B.II. (A. Svěrák) lze vyvodit skutečnost, že také spolupráce ČR a Německa v oblasti vojenské zaostává ve srovnání s oběma výše uvedenými zeměmi.¹³⁾

E.IV. RIZIKA A HROZBY EVROPSKÉHO VÝVOJE A NĚMECKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA

Od počátku období, jehož se týká tato studie, je jednou z centrálních mezinárodněpolitických otázek zajištění celoevropské bezpečnosti po zániku bipolární rovnováhy obou hlavních světových mocenských systémů. Prvořadým problémem je nastolení a udržení politické, hospodářské a sociální stability celé Evropy a to především v transformujících se bývalých komunistických zemích.

Nejdůležitějším předpokladem celoevropské bezpečnosti, se zdá být čím dále tím více, faktická a přirozená integrace Evropy nikoli jen ve smyslu institucionálním, tj. ve smyslu případného rozšiřování stávajících evropských struktur – v prvé řadě EU, ale též NATO, resp. ZEU, ale ve smyslu společných hospodářských, politických a kulturních vazeb a uznávaných hodnot a principů, tak jak se vytvářely v pozitivním smyslu již v minulosti. V tom smyslu lze pochopit uvážené hlasy i v německé politice, že v evropském vývoji nesmí po překonání jejího rozštěpení a pádu „železné opony“ docházet k vytváření nových přehrad politických, ekonomických i sociálních.

Evropskou bezpečnostní situaci ovšem neovlivňují pouze bezprostředně evropské problémy, resp. problémy evropských států a národů, ale mnohé bezprostřední problémy globálního charakteru a významu.

Avšak ani vnitřní situace evropských vyspělých zemí není prosta jistých rizik a nebezpečí – na prvním místě je to otázka sociální. Nesmírná a stále neúspěšně potlačovaná nezaměstnanost představuje nejrizikovější faktor.

Vcelku by snad bylo možno jmenovat následující hlavní rizika a hrozby evropského vývoje, vyplývající z vlastní evropské situace:

– Na prvním místě přirozeně stojí riziko a hrozba nejisté mocenské systémově-politické budoucnosti Ruska, resp. nejistota vývoje celého SNS. Špatná hospodářská a sociální situace v Rusku, ale i v dalších – především evropských zemích SNS přes jednotlivé pozitivní příznaky nadále přetrvává a může vést v určité situaci (např. personální krize státního vedení) k nástupu staro-komunistických politických sil. Ty by mohly řešení vnitropolitických problémů vidět v konfrontační politice vůči Západu a střední Evropě. I když nebezpečí vyhocení v podobě případného válečného konfliktu není v současné době veliké, vliv na utváření zahraničněpolitických kroků Německa takové riziko nepochybně má.

– Dalším problémem je zatím těžko odhadnutelná situace, jaká se může vytvořit po skončení mise vojenských jednotek SFOR v Bosně. Lze se reálně obávat, že dosud křehký mír v bývalé Jugoslávii může vzít za své. Pro německou politiku, která se nezapomenutelným způsobem zapala do událostí začátku tohoto konfliktu, to za situace přítomnosti vlastních vojenských jednotek, může znamenat značný stupeň nebezpečí zkratového rozhodování. Naštěstí se mezinárodní společenství velmi vážně zabývá potřebou nějaké formy prodloužení mezinárodní vojenské přítomnosti na Balkáně.

– V případě, že by se obě uvedená rizika nebo i jen jedno z nich přeměnila ve skutečnost, znamenalo by to přirozeně nebezpečí i dalších rizik, která se již delší dobu vznášejí jako zlý sen nad západní a dnes již přirozeně i nad střední Evropou – exodus milionů migrantů z prostoru hladu a zabíjení do prostoru vytouženého bezpečí a blahobytu.

– Zde nelze než připomenout další rizika, vyplývající z případného selhání transformačního procesu zemí SE (Handl).

Vedle bezprostředně „evropských“ vývojových rizik mohou ovlivňovat a ovlivňují evropskou (a tudíž i německou) politiku též rizika globálního charakteru. Z nich lze za nejzávažnější považovat otázku

– zdrojů obživy, v tom zejména zdrojů vody a půdy jejich rozdělení a technologie jejich obhospodařování (klasická otázka protikladu „sever–jih“, „hlad a blahobyt“),

– globalizace hospodářství, která přináší mnohé přednosti, vyplývající z pozitivních funkcí trhu – hledání maxima zisku, jehož lze dosáhnout i minimalizací nákladů, může za určitých okolností přispět k přerozdělování zdrojů blahobytu, na druhé straně však omezuje akceschopnost jak národní, tak mezinárodní politiky, které si svou ekonomickou mocí do značné míry podřizuje,

– terorismu, jenž dokáže často paralyzovat svou aktivitou demokratickou společnost (riziko terorismu zahrnuje přirozeně i státní terorismus jistých režimů, které jím doufají vyřešit problémy vlastních zemí) a nakonec otázku

– mezinárodního organizovaného zločinu, často se spojujícího s pseudorevolučními hnutími (případ některých, zejména jihoamerických narkomafií), který svou finanční mocí, spojenou s prorůstáním do mocenského systému demokratických společností je dokáže do značné míry ochromovat (úzká souvislost s výše uvedeným rizikem terorismu je nabíledni).

E.V. MOŽNOSTI ODHADU VÝVOJE NĚMECKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY

Budoucí vývoj německé zahraniční politiky závisí na řadě vnějších i vnitřních činitelů. V předchozích osmi kapitolách byly v souladu se zadáním této studie analyzovány převážně vnější činitele německého zahraničněpolitického jednání. V souvislosti s nimi lze s vysokou mírou pravděpodobnosti očekávat od německé zahraniční politiky zájem o upevnování jejích euroatlantických vazeb. Ani nejnovější sblížení s Francií formou „společného strategického konceptu“¹⁴⁾ na věci

předběžně nic nemění – je pouze otázkou, do jaké míry je toto sblížení na německé straně inspirováno zájmem o získání jistého vlivu v nukleární obraně, neboť dohoda se týká i „připravenosti obou zemí k dialogu o úloze nukleárního odstrašování v kontextu evropské obranné politiky“.

Formování německé zahraniční politiky je přirozeně významně ovlivňováno vnitřní situací především ekonomickou a sociální a jejich případnými dopady na politickou scénu.

Příznivá hospodářská situace Německa, byla od padesátých let až do nedávné doby – přes občasné a také dočasné negativní výkyvy – hlavním pilířem jeho sociální a politické stability. Od konce osmdesátých let se však německé hospodářství potýká s trvalým zaostáváním výkonosti německého hospodářství jak za Spojenými státy, tak zejména za prudce se rozvíjejícími hospodářskou mocí zemí východoasijské oblasti (nehledě na turbulentní vývoj asijských finančních trhů na sklonku roku 1997). Následkem tohoto vývoje je, při vysoké závislosti německého hospodářství na zahraničním obchodě, již řadu let trvale vysoká míra nezaměstnanosti. Dramatické vyhocení celé hospodářské situace paradoxně způsobilo splnění prvořadého politického cíle dřívějšího západního Německa – sjednocení obou německých států. Osud „produkčního místa Německo“ (Produktions-Standort Deutschland) je již několik let, s vráskami na čele, diskutován národohospodářsky, podnikateli i odborovými svazy. Kohlova předpověď, vyslovená během tradiční novoroční tiskové konference 16. ledna 1997, že se vládě podaří do r. 2000 snížit nezaměstnanost na polovinu, byla všeobecně přijata se skepsí.

Podle názorů předních ekonomických institucí by pouhé udržení současného standardu zaměstnanosti vyžadovalo hospodářský růst alespoň ve výši 3 % HDP. Přitom prognózy hospodářského vývoje nejsou alespoň pro nejbližší dobu nijak růžové. Pro rok 1997 se odhady nejdůležitějších Institucí (DIHT, SVR, IDW)¹⁵⁾ shodně pohybují na hodnotě 2,5 %, přičemž je zvláště nepříznivé, že některé pesimistické odhady pro nové spolkové země se pohybují ještě níž – mezi 1–1,5 %. Naplnění těchto prognóz znamená reálné nebezpečí, že celková nezaměstnanost by mohla poprvé překročit pětimilionovou hranici a míru nezaměstnanosti mezi 10,3–10,5 %, podle pesimistů dokonce 10,7 %. Taková situace by ovšem mohla zvláště nepříznivě ovlivnit celkovou politickou situaci, zejména pak v nových zemích, kde je veřejnost s dosavadním vývojem životního standardu po sjednocení již tak dost nespokojená. V době uzavírání této studie nejsou skutečné údaje za rok 1997 známy. Dá se však podle náznaků předpokládat, že ač dopadl tento rok proti původním pesimistickým výhledům o něco lépe, není toto zlepšení nijak dramatické.

Snaha po zachování předností „sociálního státu“, které byly dosud základem sociální a politické stability německého státu však jeho fiskus neúměrně zatěžuje. Současná vládní koalice se proto zabývá zásadní reformou státních financí a sociálního systému, což přirozeně vede k politickému napětí, které konec konců nemůže nemít vliv i na konkrétní zahraničněpolitické kroky. Ty mohou v hospodářské oblasti vést především k

- oddalování liberalizace přístupu pracovních sil ze států SE na německý pracovní trh do doby, než se alespoň částečně vyrovná cena pracovní síly z těchto zemí s cenou pracovní síly domácí,
- zostřování kroků proti pronikání nelegálních pracovních sil na německý trh práce a konečně i k
- zesílené snaze omezit přístup levnějšího zboží v citlivých komoditách ze SE na německý a jednotný evropský trh především cestou vyvolávání antidumpingových procesů.

Toto vše se v praktické politice posledních období skutečně objevuje (antidumpingová řízení EU, vyvolávaná mimo jiné též německými firmami, omezování i rušení kvót např. českým stavebním firmám pro dodávky stavebních prací v Německu apod.).

Přes některá vyhlášená opatření odborů (permanentní manifestace proti sociální politice a politice zaměstnanosti) se nezdá, že by hospodářské obtíže mohly v nejbližší budoucnosti vyvolat nějaké dramatické negativní procesy na vnitropolitické scéně.

Vnitropolitická situace Německa je zatím ovlivňována spíše standardními politickými faktory. Na předním místě nepochybně figurují ty, jež vyplynuly z celkových politických změn v Evropě po roce 1989 – rozpad sovětské bloku a sjednocení Německa, které se tak „ocitlo poprvé od svého vzniku jako moderního státu na straně vítězů světodějných střetů“ (*parafráze závěrů předcházejících kapitol*) a přes všechny problémy, jež mu tento vývoj přinesl, se stalo největší evropskou mocností. Že takové změny s sebou nesou jisté nebezpečí změny politického chování je náblední. Nelze než zde opakovat Kunštátův citát ministra Zieleniece z jeho projevu v zahraničním výboru PS PČR 12. září 1996 v němž pravil, že „Německo se po sjednocení vrací k logice svého geopolitického postavení, k logice svých zájmů, k logice svého působení navenek“. Zieleniec poukazuje v podstatě na nevyjádřitelnost „posílení nacionální až nacionalistické komponenty v zahraniční politice Bonnu, resp. Berlína pro futuro“ (Kunštát). Ani politický neúspěch nacionální báze skupiny kolem bývalého spolkového státního návladního Alexandra v. Stahla, vzniknuvší v FDP, na této možnosti nic nemění.

Příležitostně proniknou na veřejnost některá nedopatření, resp. nedůslednosti německé politiky při překonávání nacistické minulosti Německa. Případ probošta berlínského dómu Lichtenberga, u nějž se krátce před jeho blahorečením papežem v roce 1996!! zjistilo, že je stále ještě platný rozsudek, jímž jej nacistický „lidový soud“ odsoudil k smrti pro protinacistickou činnost, vyvolal v podstatě vlnu zděšení z toho, že naprostá většina podobných rozsudků je z hlediska německého práva dosud platná. Neexistuje totiž dodnes žádná spolková právní norma, která by rozsudky nacistických soudů proti odbojářům rušila obecně. Pouze v některých spolkových zemích je neplatnost těchto rozsudků zákonně upravena.

Úloha „vyhnanecké“ problematiky jako činitele německé vnitřní politiky se zahraničně politickým dopadem se v podstatě dotýká vztahů k Polsku a České republice, v menší míře pak vlivem menšího „rozměru“ vztahů ke Slovensku a jen nepatrně vztahů k Maďarsku. Ve věcné poloze jde o dva okruhy otázek:

– tzv. práva na domov (na vlast) a

– nároky na navrácení konfiskovaného majetku, případně odškodnění za jeho konfiskaci.

Zatímco první okruh lze označit za víceméně formálně-propagandistický (též pro nevyjasněnost frekventujících pojmů a jejich případné právní formulace), jsou otázky majetkoprávní poměrně závažným problémem, ovlivňujícím do jisté míry i mezinárodně právní vztahy. Samo téma zde nelze rozebírat podrobněji. Stačí snad pouze odkaz, že v obou smlouvách, upravujících základní vztahy mezi Německem a jeho východními sousedy (Polskem z r. 1991 a ČSFR z r. 1992) je řešení majetkoprávních otázek vyňato (i forma je stejná – výměna dopisů ministrů zahraničních věcí v nichž se konstatuje, že uzavřená smlouva neupravuje majetkoprávní otázky).

Vynětí majetkoprávních otázek ze smluvní úpravy pochopitelně vnáší prvek nejistoty do vzájemných vztahů a vyvolává dohady o tom, jaké kroky může či hodlá učinit v budoucnu strana, jejíž příslušníci majetkoprávní nároky vznášejí. Pravděpodobné postupy příslušných německých institucí lze nejlépe prezentovat na konkrétních případech sporů, které v těchto otázkách byly mezi tím prakticky řešeny.

V prvním případě jde o bývalý německý majetek na polském území. 12. dubna 1996 zamítla 1. komora Evropské komise pro lidská práva stížnost německé občanky proti vládě Spolkové republiky Německo, která podle jejího mínění nezabezpečila svobodné užívání jejího vlastnictví ve smyslu Evropské konvence lidských práv. Dědička bývalého majitele zemědělské usedlosti se domáhala v r. 1990 na německém ministerstvu zahraničních věcí diplomatického opatření k zajištění svého majetku, zabaveného po válce v Polsku. Ministerstvo žádost zamítlo s odůvodněním, že případ se nachází mimo oblast vlivu spolkové vlády, která v **současné době** nepovažuje za odpovídající poměrům žadatelkou uplatňované nároky sledovat diplomatickou cestou na mezinárodně právní úrovni. Žadatelka pak vyvolala řadu soudních procesů počínaje správním soudem, přes všechny soudní

stupně až ke spolkovému soudnímu dvoru a ústavnímu soudu SRN. Ten nalezl právem, že „všeobecný zájem o vytvoření přátelských vztahů se sousedním státem má přednost před individuálními zájmy osob, jejichž majetek byl konfiskován polským státem“. Toto stanovisko potvrdila nakonec 12. dubna 1996 též Evropská komise pro lidská práva, ke které se žadatelka odvolala.

Druhý případ se týká Československa, resp. České republiky. Jde o soudní spor o vydání obrazu „Velká vápenka“ od Pietera van Laera, jenž byl na podzim 1991 zapůjčen Památkovým ústavem v Brně ze sbírek lednického zámku kolínské městské galerii pro výstavu starých holandských mistrů. Tento obraz byl původně majetkem Lichtenštejnských knížat, jimž patřil lednický zámek. Ten byl, spolu s celým mobiliářem, konfiskován na základě dekretu prezidenta republiky č. 12/1945. Kníže Hans Adam II z Lichtenštejna zažaloval u kolínského soudu město Kolín n. R. o vydání obrazu a dosáhl 11. 11. 1991 na základě předběžného opatření soudu sekvestrace (tj. úřední správy – též zákazu dispozice) obrazu. (Obraz byl odborně uskladněn v celním skladu). Žalobce se domáhal vydání obrazu s odůvodněním, že

– obraz nebyl (nebo neměl být) předmětem vyvlastňovacích opatření Československa, a
– v každém případě jsou tato opatření neúčinná a ve Spolkové republice jich není třeba dbát, protože porušují veřejný pořádek.

Po průtazích, zaviněných z největší části českou stranou pak po téměř čtyřech letech Zemský soud v Kolíně n. R. (5. občansko-právní komora) 10. října 1995 jako první instance svým rozsudkem žalobu zamítl.

V odůvodnění rozsudku se soud opírá především o původní znění čl. 3 zákona č. 63 Vysoké společenství (z r. 1946?), který zakazoval německým soudům přezkoumávat opatření vůči německému majetku (tj. konfiskace) uskutečněné zeměmi protinacistické válečné koalice. Tento zákon byl sice zrušen opatřeními, které obnovovaly částečně suverenitu SRN ve vztahu k západním mocnostem v r. 1956. Některá zákonná opatření západních okupačních mocností, mj. též výše citovaný zákaz však byl v té souvislosti výslovně zachován, tentokrát již též z vůle samotné SRN tzv. „převodní smlouvou“ z téhož roku. Po jejím zániku v důsledku smlouvy „2+4“ z r. 1990 bylo toto opatření vtěleno do mezivládního ujednání mezi Německou vládou a vládami tří západních mocností z 27.–28. 9. 1990, které sice tzv. převodní smlouvou jako celek ruší, odst. 1 a 3 jejího článku 3 (rozhodného pro daný případ) však ponechává v platnosti.

V dalším odůvodnění pak rozsudek dovozuje, že určení, které věci spadají do konfiskačních opatření, stejně jako okruh osob, jejichž vlastnictví má být konfiskováno, patří do výlučné pravomoci úřadů a soudů konfiskujícího státu. Při hodnocení právních norem, podle kterých byly konfiskace uskutečněny (prezidentské dekrety z r. 1945), de facto potvrzuje jejich legalitu i legitimitu, přičemž se opírá o nálezy ústavního soudu ČR ve věci Dreithaler z března 1995.

Významným bodem odůvodnění je konstatování, že se soud nezabýval materiálně-právní stránkou případu (což se ve zvláště podobě objevuje též v rozhodnutí druhé instance).

Odvolání žalobce k vrchnímu zemskému soudu se opíralo o námitky, že
– výše citované vládní ujednání nemohlo způsobit trvalou účinnost rozhodného článku 3 převodní smlouvy, protože nebylo schváleno příslušnými zákonodárskými orgány SRN,
– předpoklady článku 3 nejsou dány, protože se nejednalo o německý majetek (Lichtenštejn argumentoval tím, že nikdy nebyl německým občanem) a
– při konfiskaci se nejednalo o opatření ve smyslu reparačních nároků, nýbrž o trestní opatření.

Všechny tyto námitky byly odvolacím soudem zamítnuty s odůvodněním, že vládní úmluva, je podle německého ústavního i mezinárodního práva účinná a že rozhodnutí o tom, zda se jedná o německý majetek, a o majetek ve smyslu čl. 3 převodní smlouvy, lze odvodit pouze z legislativy konfiskujícího státu, stanovící normy pro určení nepřátelského majetku.

V tomto smyslu vyzněl zatím spor o obraz „Stará vápenka“ pro pozici českého práva (rozsudek je přirozeně precedencem všech případných podobných žalob) výrazně pozitivně. Zcela zvláštní je však neobvyklý postup vrchního zemského soudu v tom, že ke svému rozhodnutí vydal tiskové prohlášení, ve kterém se vedle stručné rekapitulace odůvodnění zejména zdůrazňuje, že rozsudkem není nikterak vyslovena právoplatnost vyvlastnění z hlediska materiálního práva, a rozhodnutí se omezuje výslovně na procedurální stránku sporu, tj. na účinnost čl. 3 převodní smlouvy, která vylučuje příslušnost německého soudnictví jako procesní podmínku.

Případ měl svou dohru u spolkového soudního dvora, ke kterému podal kníže Adam II. z Lichtenštejna žalobu o revizi rozhodnutí vrchního zemského soudu v Kolíně. Jeho žaloba byla rozhodnutím II. civilního senátu spolkového soudního dvora z 25. září 1997 odmítnuta jako věc, „která nemá žádný zásadní význam“ a která „nemá v konečném výsledku žádnou naději na úspěch“.

Z uvedeného se dá samozřejmě vyvodit, že majetko-právní nároky, uplatňované u německých soudů a příslušných evropských institucí nebudou uznávány. Nedojde-li k nějakému zásadnímu zlomu v německé politice, což se zatím dá sotva předpokládat, nebudou uznávány ani v budoucnosti. Avšak formulace jak rozsudku kolínského soudu ve věci obrazu „Velká vápenka“, tak rozhodnutí MZV SRN v prvním případě ponechávají z hlediska právních pozic situaci otevřenou. To nevylučuje změnu jednání Německa, pokud by se pro to v budoucnosti vytvořila příhodná situace. Zneklidňujícím momentem je v tomto směru snaha o jistou, byť zatím dílčí a neúspěšnou revizi pozemkové reformy, a znárodnovacích konfiskací, provedených v sovětské okupační zóně od r. 1945 do r. 1949, jejichž zachování bylo jednou z podmínek sjednocení Německa, zakotvených ve smlouvě 2+4.¹⁶⁾

Pokud jde o pozici Německa vůči ČR, je z mezinárodně právního hlediska důležitá formulace článku IV společné česko-německé deklarace, že obě strany „...prohlašují, že nebudou zatěžovat své vztahy politickými a právními otázkami, pocházejícími z minulosti.“ I když se o právní závaznosti deklarace existují protichůdné názory, jedno je nepochybné: takové prohlášení může za normálních okolností jedna i druhá strana nějakým protichůdným mezinárodněpolitickým krokem sotva zpochybnit.

Pro vztah Německa k České republice je přirozeně podstatná především otázka **současného politického vlivu sudetských Němců, resp. jejich institucí a představitelů**, zejména ve světle aktuálního vývoje vzájemných vztahů v posledních letech.

První podmínkou politického vlivu určité společenské skupiny v demokratickém je její **voličský potenciál** a jistý stupeň konzistentnosti politických zájmů.

Voličský potenciál sudetských Němců se zdá být na první pohled vzhledem k počtu obyvatel Německa nevýznamný. Avšak bližší pohled na územní rozložení jejich usídlení po skončení odsunu tento pohled poněkud mění. T. Staněk uvádí, že „...lze celkový úbytek německého obyvatelstva v Československu v důsledku migrací za hranice odhadovat pro období od konce války do začátku r. 1947 rámcově na 2,9 – 3 mil. i více osob.“¹⁷⁾ Tento údaj se shoduje též se sudetoněmeckými prameny. Lze tedy vycházet i z údaje Sudetoněmecké rady, že v samotném Bavorsku se nakonec usídlilo přes 1,026 milionu sudetských Němců.¹⁸⁾ Vzhledem k tehdejšímu počtu obyvatel Bavorska (pod 9 mil.) se otázka jejich voličského potenciálu jeví v poněkud jiném světle. Proti tomu lze ovšem namítnout, že za 50 let došlo u této skupiny obyvatel ke značnému generačnímu posunu a počty původně odsunutých musely do dnešní doby poklesnout nejméně na jednu třetinu, přičemž počet těch, kteří patří ke generaci pamětníků (k oné tzv. Erlebnisgeneration) je ještě podstatně menší. Tento posun a dlouhá doba, prožitá v nových domovech musely vést k jejich významné asimilaci s původním obyvatelstvem. Nicméně pochází podle vlastních údajů 12,1% bavorského obyvatelstva ze Sudet, nebo z rodičů, kteří se tam narodili.¹⁹⁾ Podle tohoto údaje by ovšem počet obyvatel Bavorska,

kteří se hlásí ke svému sudetoněmeckému vzrostl na téměř 1,5 mil. To jistě svědčí o značném stupni tradičního cítění, které může mít politický vliv.

Jiná je otázka politického zaměření tohoto voličského potenciálu. Sudetoněmecké hnutí není a nikdy nebylo z hlediska vnitropolitického jednotné a samotné sudetoněmecké nebylo významným politickým programem. Ve velkých městech a průmyslových střediscích měla, v jinak tradičně klerikálním Bavorsku, vždy významné pozice SPD a není bez zajímavosti, že jeden z předních představitelů sudetoněmeckých sociálních demokratů, Volkmar Gabert, byl v době bavorské sociálně demokratické slávy v šedesátých a sedmdesátých letech předsedou sociálně demokratické frakce bavorského zemského parlamentu.

Nicméně je každý hlas, získaný bavorskou Křesťansko-sociální unií v řadách sudetských Němců velmi významný pro udržení její dlouholeté absolutní parlamentní většiny. To přirozeně vysvětluje kritické postoje bavorské CSU ke krokům spolkové vlády v českoněmeckých otázkách i onu překvapující vstřícnost bavorské vlády vůči nejvýznamnější sudetoněmecké organizaci, Sudetoněmeckému krajanskému sdružení přesto, že je v něm organizováno pouhých 8 % sudetských Němců, žijících v Bavorsku. Skutečný vliv landsmanšaftu je však ve skutečnosti významnější. Jeho akcí se účastní 28% všech sudetských Němců, přes 50 % šedesátiletých a starších a dokonce 1/3 18–24letých.²⁰⁾

Pozici CSU však tyto okolnosti nevysvětlují zcela. Již od dob F. J. Strauße platí pro tuto stranu axiom, že na politické scéně v Bavorsku nesmí vzniknout významnější politické uskupení napravo od ní. Veřejná mediální kampaň v době jednání o česko-německou deklaraci naznačila, že nespokojení sudetoněmečtí politici by se mohli stát katalyzátorem vývoje, který by vznik takového politického subjektu inicioval. Ostatně jeden z ideových exponentů sudetoněmeckého hnutí, do té doby pokládaný za jednoho ze „vstřícných“, Rudolf Hilf, který po zveřejnění textu česko-německé deklarace vizí takového rozpadu bavorské politické scény hrozil ba dokonce téměř vydíral, takovou obavu jen potvrdil.

Ztráta pozice CSU v Bavorsku i myslitelný rozpad volební koalice CDU-CSU by pro současnou koalici v Bonnu znamenal zkázu. To je v podstatě klíč k vysvětlení politického vlivu sudetských Němců na vnitropolitickou scénu v Německu a zprostředkovaně též na zahraničněpolitické aktivity spolkové vlády.

Pod tímto zorným úhlem je třeba chápat i problémy, s nimiž se setkalo jednání o Deklaraci. Její přijetí příslušnými ústavními orgány obou zemí se stalo významným momentem ve vývoji česko-německých vztahů především

- a) vyjádřením vůle nezatežovat budoucnost právními a politickými otázkami, pocházejícími z minulosti a
- b) vyjádřením respektu k právnímu řádu České republiky.

To přirozeně zasáhlo též jejich česko-sudetoněmeckou komponentu. Skutečnost, že i nejvstřícnější sudetoněmecké subjekty přijaly deklaraci pouze se značnými výhradami, zatímco většina ji zásadně odmítla, svědčí o stupni politické „odvahy“, kterou nakonec spolková vláda podpisem deklarace projevila. Vzhledem ke tlaku opozice je nakonec ráda, že má tento „český problém“ konečně v nějaké formě za sebou. Nelze se proto divit, projevuje-li znatelnou nervozitu, dochází-li při realizaci některých výsledků deklarace ke komplikacím.

Deklarace obsahuje pouze dva konkrétní závěry: zřízení Fondu budoucnosti a Diskusního fóra. Další rok, jenž uběhl od jejího přijetí byl naplněn úsilím o realizaci těchto dvou závěrů. I na tom se ukázalo, jak pravdivá je teze, že problém řešení je vždy v konkrétních jednotlivostech. Konkretizace teze, že „...proto mají být projekty, u kterých je to vhodné, ku prospěchu především obětem nacionálně-socialistického násilí“, byla nakonec přesunuta do kompetence správní rady fondu, což okamžitě vyvolalo přirozenou otázku jejího obsazení.

Stejně tak zřizování Diskusního fóra, jež bylo zjevně od počátku vstřícným krokem sudetoněmeckým kruhům, jenž měl kanalizovat úsilí jejich předáků, dosáhnout dialogu s českou stranou o otázkách, jejichž otevření považují pro sebe za předpoklad „normalizace“ k české společnosti, vyvolala na české politické scéně nevídanou turbulenci. Při tom samo pojmenování, z hlediska jednotlivých aktérů dosud nevyřešených a doutnajících vzájemných problémů, může vést na obou stranách ke třibení stanovisek, jež je předpokladem jejich vzájemného sblížení.

Ukázalo se však, že mnohá ze stanovisek, vyslovovaných na obou stranách politickými činiteli, jsou vedena především snahou o získání přízně voličů a tím i politického a konec konců také mocenského vlivu.

Při tom je dnes i sudetoněmeckým institucím jasné, že novou situací jejich politický význam a tím i vliv jejich předáků významně poklesl, nezaničil-li vůbec. Zklamání, jež projevují ve vztahu ke spolkové vládě je nesmírné – mluví o „hození přes palubu“ apod. Zároveň s tím se objevují náznaky vůle, učinit některé kroky, které by mohly přimět českou stranu ke vstřícnosti.²¹⁾

* * *

Jaké závěry nakonec vyvodit ze všeho, co ve statích, tvořících tuto studii bylo řečeno, zejména pak pro českou zahraniční politiku ve vztahu k Německu? Po výčtu řady problémů, pozitivních i rizikových faktorů, které spoluurčují politiku Německa vůči zemím SVE a zvláště vůči ČR bylo vhodné jako závěr uvést citát z projevu prezidenta Havla ze 17. února 1995:

„Věřím v demokratické, liberální a evropské Německo. Věřím v Německo Theodora Heusse, Konrada Adenauera, Kurta Schumachera, Ludwiga Erharda, Willyho Brandta a Richarda von Weizsäckera. Věřím v miliony německých demokratů. Věřím v upřímnou snahu Německa rozvíjet a prohlubovat evropský sjednocovací proces založený na univerzálně základních hodnot euroamerické civilizace, věřím v jeho snahu utvořit z Evropy kontinent míru, svobody, spolupráce, bezpečnosti a spravedlivých vztahů všech jejích států, národů a regionů. Věřím proto i v upřímnou vůli Německa podporovat rychlé včleňování střední Evropy do Severoatlantické aliance i do Evropské unie. Věřím prostě v jeho vůli být vlivným spoluvůdcem sjednocující se Evropy, a založit proto nově i své přátelské vztahy s Polskem, Českou republikou a dalšími novými demokraciemi, založit je stejně dobře, jako kdysi dokázalo založit své vztahy s Francií, Lucemburskem, Belgií, Nizozemím a Dánskem.“

Tato víra ovšem nesmí vést k nepozornosti. Nadále bude nutno pozorně sledovat a analyzovat, jak jsou tato vůle a respekt k zájmům partnerských zemí naplňovány v konkrétní německé zahraniční, ale též vnitřní politice.

Poznámky

¹⁾ Takové vymezení selže vždy při konfrontaci s tzv. vrabčím fenoménem, který jistě kde kdo z nás odhalil v době, kdy poprvé překročil hranice naší milé domoviny v kteroukoli světovou stranu. Je jím skutečnost, že vrabčův cvrlikání je hluboko v cizím území úplně stejné, jako na domácím návsí.

²⁾ Všechno nakonec překrývá pohled politických snah – viz počet zemí tzv. středoevropské iniciativy při zasedání 29. 11. 1997 v Sarajevu dosáhl čísla 16!!

³⁾ Ke ztrátám, které utrpěly všechny západní státy po ukončení studené války patří v první řadě orientace. Existence východního bloku zaručovala, že mnohé otázky byly předem zodpovězeny, jiné pak vůbec nevznikly. Osm let po klíčovém historickém zvratu se zřetelně ukazuje, že staré cíle je třeba nově definovat a k novým přihlídnout, že spolu nejsou zcela slučitelné a nedostává se finančních, organizačních a duchovních prostředků k jejich dosažení.

- Výsledkem je dezorientace ohledně pořadí nejdůležitějších politických úloh a rozkol ohledně metod k jejich plnění. Skončení světového uspořádání podle logiky bloků otevírá pole pro četné možné budoucnosti. Poprvé neurčuje Německo svůj *raison d'Etat* s bezvýhradným odvoláním na spolek, nebo na vnějšího nepřítele, avšak pouze na vlastní zájmy. Za těchto okolností musí být rozhodnutí o definici a pořadí národních zájmů podstatně víc, než pouhý katalog dobrých předsevzetí. Dřívější bezelstné tvrzení, že Německo sdílí cíle demokratizace, upevňování bezpečnosti a míru a prohlubování ekonomické spolupráce není v nových podmínkách ani užitečné, ani věrohodné. (Robejšek s. 93).
- 4) Např. Martin, H. – Schuman, H.: „Die Globalisierungsfalle – Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand“, Rowolt 1996, také Kilz, H. W.: „Neue Kälte in Deutschland“, *Süddeutsche Zeitung*, 24. 12. 1997
- 5) *Spiegel*, 3/1997, s. 111.
- 6) Přesto, že nelze vždy zcela dát na spolehlivost prohlášení některých bonnských politiků, je třeba poznámku, kterou pronesl ministr Kinkel při svém projevu u příležitosti „Dne německé jednoty“ 3. října na půdě německého velvyslanectví o tom, že chce „ubezpečit své české přátele, že SRN nepřipustí žádný odklad v procesu rozšiřování EU“ přece jen jako projev priorit německé zahraniční politiky.
- 7) *Spiegel*, (tamtéž).
- 8) Viz *FAZ* 17. 1. 1997.
- 9) *Spiegel*, 3/1997, s. 113.
- 10) Amsterdam, Agenda 2000 (viz Handl), summit v Lucemburku.
- 11) Strategický trojúhelník Paříž, Bonn, Varšava získává, zdá se, na významu viz nejnovější vývoj: Nedlouho po přijetí důvěrného francouzsko-německého dokumentu o „společné strategické koncepci“ (Norimberk, 9. prosince 1996, podle LN z 30. 1. 1997), se 3. února 1997 scházejí ve Varšavě ke společnému zasedání ministrů obrany Francie, Německa a Polska.
- 12) Houževnatá jednání o vzniku Fondu budoucnosti, způsobu jeho použití i personálního obsazení jeho správní rady.
- 13) Pokud by se takováto diferenciací ve vztahu Německa vůči ČR potvrdila, pak by bylo třeba posoudit a analyzovat i okolnost, že na tuto situaci neměly vliv ani výrazné posuny na vnitropolitické scéně (nástup v podstatě postkomunistických politických sil do vládních pozic). Hraje tu snad roli tradiční pocit přináležitosti české kotliny k německostředoevropskému prostoru (Novák)? Geostrategický význam českomoravského prostoru je přirozeně jiný, než prostor severoněmecké roviny a Polska ve vztahu k prostoru východoevropskému, nebo prostor středního Podunají ve vztahu k Balkánu.
- 14) Viz poznámka 5.
- 15) DIHT – Deutscher Industrie- und Handelstag (německý průmyslový a obchodní sněm) SVR – Sachverständigenrat (Rada znalců, přezdívaná jako „Rada moudrých“) IDW – Institut der Deutschen Wirtschaft (Institut německého hospodářství v Kolíně n.R.).
- 16) Rozsáhlé vyhodnocení přináší v tomto směru *Der Spiegel*, 3/1997, s. 37–40.
- 17) Staněk T., *Odsun Němců z Československa 1945–47*, Academia–Naše vojsko, Praha 1991, s. 237.
- 18) Katalog k výstavě „Die Sudetendeutschen – eine Volksgruppe im Herzen Europas 1848–1988“, s. 83, vydala Sudetoněmecká rada 1989.
- 19) Podle průzkumu veřejného mínění, provedeného na začátku roku 1996 z pověření časopisu *Der Spiegel* agenturou Emnid.
- 20) Tentýž zdroj.
- 21) Jde například o tezi, že by bylo možno za naplnění požadavku práva na vlast považovat právo na volné usazování se, vzniknuvší v okamžiku plného členství ČR v EU. Dalším příkladem jsou snahy některých funkcionářů o revizi některých základních dokumentů sudetoněmeckého hnutí z minulosti. Toto vše jsou však pouze myšlenky přednesné v důvěrných osobních rozhovorech, které nelze dost dobře personifikovat.